

BERTALAN PÉTER

AZ „ELLENÁLLÁSTÓL” A KOMPROMISSZUMIG

Az állam és az egyházak küzdelme
a Kádár-korszakban
1957–1968

L'HARMATTAN – URÁNIA ISMERETTERJESZTŐ ALAPÍTVÁNY

Budapest, 2018

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

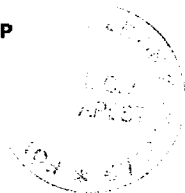

Lektorálta: Dr. habil. Birher Nándor

0801:KO - KK Szabadpólc
322 B 57 FS01009783
BERTALAN PÉTER
AZ 'ELLENÁLLÁSTÓL' A KOMP

1 210013 750031

© L' Harmattan Kiadó, 2018
© Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2018
© Bertalan Péter, 2018

TARTALOM

BEVEZETÉS	9
Néhány gondolat a kutatás céljáról, módszereiről	9
A kutatás szempontjai	12
 I. AZ EGYHÁZPOLITIKA TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKOLÁSA . . .	15
 II. 1945–1956: A VATIKÁN ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ KONTRA ÁLLAMBIZTONSÁG	25
Az állambiztonsági hálózat és a Provida Mater	26
 III. A „RESTAURÁCIÓ” EGYHÁZPOLITIKÁJA	41
Harcok a református egyházban	67
Az evangélikus egyház újabb drámája	80
A katolikus egyházban folytatódott a restauráció.	102
 IV. A Kádár-korszak egyházpolitikájának nyitánya 1957–1961	113
A kényszerű kontinuitás	113
 V. FEJÉR MEGYE – KÖZEL A CENTRUMHOZ 1957–1968	129
A dél-dunántúli régió és Fejér megye helye, szerepe a régióban	129
A felekezetek	130
A „státuszfogoly”, avagy az együttműködésre kényszerített egyház(ak) . . .	132
„Az egyházaknak kell alkalmazkodniuk hozzánk és nem fordítva” – a változó kontextusban	148

VI. DÉL-DUNÁNTÚL EGYHÁZPOLITIKÁJA.	159
A megyék jellemzése településhálózati és egyházigazgatási szempontból	159
SOMOGY MEGYE – A KOMPROMISSZUMOK MEGYÉJE.	160
A megye szociológiai képe	160
A Somogy megyei felekezetek helyzete tényekben, számokban	162
Katolikusok.	162
Reformátusok.	162
Evangélikusok	164
Izraeliták	164
Kisegyházak.	164
A lelkesi állomány helyzetének alakulása	167
Az egyházak anyagi helyzete	171
Egyházpolitika Somogyban 1957–1968	190
A katolikus egyház	190
A protestáns egyházak	221
A protestáns (református) egyház véleménye az ökumenia kérdéséről	234
Hitélet	240
A hitoktatás.	242
Egyházi szertartások	248
Hogyan látja a református lelkész, avagy láttelep a hitéletéről	254
A diagnózis fogadtatása	257
Ami a diagnózisban rejtve van vagy kimaradt belőle	259
ZALA – „MINDSZENTY MEGYÉJE”	263
Újrakezdés és folytatás (1957–1958)	263
1959, az „átmenet” éve	273
„Azok a ‘60-as évek...” (Dominanciák és specialitások).	280
BARANYA MEGYE – AZ „ELLENÁLLÁSTÓL” A KOMPROMISSZUMIG	297
Az egyházak, a felekezetek helyzete az ötvenes évek végén.	297
Egyházpolitikai küzdelmek a Pécsi Katolikus Egyházmegyében (1957–1961)	299
A protestáns egyházak Baranyában	317
Hitélet	328
Tíz év mérlege	344
A nagypolitika és a helyi politika „nagy” összefüggései	350

TOLNA MEGYE – „ERŐS VÁR A MI ISTENÜNK”	354
A felekezetek tényekben és számokban	354
Katolikusok.	355
Reformátusok.	355
Evangélikusok	356
Az egyházak anyagi helyzetének jellemzése	357
A politika és az egyházak kapcsolatának alakulása (1957–1968).	358
Hitéleti mutatók	362
VII. ÖSSZEGZÉS a kutatás szempontjai alapján	367
VIII. MELLÉKLETEK	373
Somogy megye	373
Zala megye	385
Fejér megye előkészületben	392
Baranya megye	395
Tolna megye.	280
IX. ARCHONTOLÓGIA	282
VIII. BIBLIOGRÁFIA	289

BEVEZETÉS

Néhány gondolat a kutatás céljáról, módszereiről

A történelemtudomány csak akkor tölti be igazán funkcióját, ha nincsen számára tiltott terület, s ha mer tabunak tűnő kérdésekkel foglalkozni. A történelemtudomány és az egyháztörténet viszonyát 1945-től a rendszerváltásig a politika határozta meg. A források jelentős része „szigorúan titkos” vagy „TÜK” (titkos ügyiratkezelés) jelzéssel volt ellátva. Ezért a kutatók számára ez a terület zárt övezetnek számított. Az igény, hogy ezzel a témával bátrabban foglalkozzon a történetírás, már a Kádár-rendszer vége felé egyre jobban megerősödött. Glatz Ferenc fogalmazza meg ezt plasztikusan: „Látjuk-e, hogy a papság – miközben az újkori világnézeti harcok során a materializmussal szemben álló világnézet egyik hordozója – egyben évszázadokon át biztosította a társadalom egyedeinek a »lelki életét«? A »lelki élet«, amely végső fokon az egyén életét nagy részben kitevő gondoknak (barátság, szerelem, a közösséghez való illeszkedés erkölcsi megfontolásai stb.) tudati-érzelmi feldolgozása. Vajon nem a ma már meghaladott politikától indítottatott berögződések okozzák-e, hogy doktori, kandidátusi disszertációk tematikáiban oly ritkán találkozunk a egyház történetével? Hogy helytörténeti dolgozatok nem érdeklődnek a helyi közösségek szerveződésében vezető szerepet játszó egyház történelme iránt, nem élnek az egyházi jellegű forrásanyag nyújtotta lehetőséggel a társadalom, a kultúra, gazdasági élet kutatásában? Felfigyeltünk-e arra, hogy a történeti Magyarország az európai történelem leginkább kevert felekezeti állama volt? Él-e történetkutatásunk azzal a lehetőséggel, amelyet ezen egyedülálló felekezeti keveredés nyithatna az összehasonlító európai újkorkutatás számára?”¹

A könyv a magyar egyházak történetének és az egyházpolitikának 1957 és 1968 közötti időszakával foglalkozik. A Glatz Ferenc-i szempontok közül elsősorban a felekezetek azonos módszerek szerinti vizsgálata érvényesül. A témát a kutatására és feldolgozására választott korszak önmagában is érdekessé teszi, emellett gyakorlati jelentősége is vitathatatlan, hiszen a kádári negyven év egyházpolitikájának következményei, hatásai

¹ Glatz Ferenc (1983): „Történettudomány, egyháztörténet.” *História*, 1983/5–6. 35.

a ma politikáját is befolyásolják. Az egyházak számára éppúgy fontos a reális kép kialakítása az identitás szempontjából, mint az első lépéseit megtevő polgári demokrácia számára.

A kutató történész munkája hasonlít a geológuséhoz. A geológus a rétegvizsgálatokkal a kijelölt területet vizsgálja meg mind vertikálisan, mind horizontálisan. A történész az idő rétegeit tárja fel ugyanilyen dimenzióban. Az 1957-től 1968-ig tartó időszak egyházpolitikájának vizsgálata – maradvány a fenti hasonlatnál – aránylag vékony időréteget fog át. A közelmúlt kutatásáról van szó. Sokan élnek még azok közül, akik átérték ezt a kort. A múlt idő újabb rétegei még nem rakódtak rá vastagon az emlékekre. Ebből adódóan a történelemmé érlelődés e korszakot tekintve még csak a kezdetén tart.

A regionális kutatás aránylag kis intervallumban horizontálisan vizsgálódik, azaz nagyobb területi egységre terjed ki. Úgynevezett középszintű kutatásról van szó, amelynek Magyarországon még nincsenek hagyományai, kiforrott módszerei. Ez azt is jelenti, hogy speciális kérdés vizsgálata a témája, mert nívumot, azaz újat csak így tud nyújtani. A középszintű jelző azt is kifejezi, hogy a kutatónak az országos és a helyi történés, az országos politikai és a helyi politika közötti sávban kell mozognia, ügyelve arra, hogy megteremtse a kettő között a kapcsolatot, ugyanakkor ne billenjen át a saját kutatási sávjából egyikbe sem. Ez a követelmény a feltárt tények sokoldalú összehasonlításával jár. A mi esetünkben a megszokott ok-okozati viszony, tehát a történelmi összefüggések mellett politológiai, vallásszociológiai, teológiatörténeti aspektusokat is figyelembe kellett venni. A régiókutatás újszerűsége az is, hogy bővíthető, azaz kiterjeszthető újabb területekre, teammunkát is lehetővé tesz, amely növeli a gyorsaságot, fokozza az eredményességet.

A monográfia egyik központi része Fejér megye egyházpolitikai trendjeinek feltárása az 1957 és 1968 közötti időszakban. A megye a „nagypolitikai” események központjához, Budapesthez közel található, így az itt történtek bizonyos esetekben a fővárosi folyamatok sajátos vetületeként értelmezhetők. A dél-dunántúli régió négy megyéje egyházpolitikai történetének feltárását Somogy megyében kezdtem. Ennek objektív oka, hogy a régió legnagyobb területű közigazgatási egysége, s másik három megyéjével közvetlenül határos. Ez a földrajzi fekvés determináló egyház-kormányzati szempontból is, ami azt jelenti, hogy mindhárom szomszédjával – Baranyával, Tolnával és Zalával – valamelyik felekezet révén szoros kapcsolatban van.

Az objektív okok mellett az a szubjektív körülmény is szerepet játszott a kiindulópont megválasztásában, hogy a Somogy Megyei Levéltárral ki-

alakult jó munkakapcsolat lehetővé tette a folyamatos kutatást, a tájékozódást. Ezután Zala, Baranya, végül Tolna megye levéltárai következtek.

A megyei levéltárak forrásanyaga mennyiségben bőséges, de minőségi, tartalmi szempontból egysíkú. Ennek az az oka, hogy az anyag többsége az MSZMP megyei, járási, városi, községi bizottságainak és tanácsainak egyházakkal kapcsolatos iratanyagát öleli fel. Ehhez járulnak még a megyei egyházügyi főelőadók jelentései, amelyek szintén magukon viselik a kor bürokráciájának minden jellemzőjét.

A megyei levéltárak forrásai olyan összefüggésekre utaltak, amelyek a megye határain kívülre vezettek. A tények sajátos pártpolitikai megvilágítása miatt azonban kontrollvizsgálatokra is szükség volt. Ezért kellett a kutatást egyházi levéltárakban folytatni. Elsősorban a három legnagyobb történelmi egyház – katolikus, református és evangélikus – történetét vizsgáltam. Az izraelita felekezetre vonatkozó anyag nagyon hézagos, régiótörténeti kutatásokhoz nem ad kellő támpontot. Az egyházi levéltári kutatásokban is meghatározó volt Somogy megye mint kiindulópont.

A Veszprémi Érseki Levéltár, a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára és a Porrogszentkirályi Evangélikus Esperesség forrásait tártam fel. A katolikus egyház rendezett, áttekinthető iratanyaga kellő tájékoztatást adott az egyház belső életéről, arról az ellenállásról, amelyet az egyházi vezetés felső- és középszinten, a lelkészi kar alsó szinten kifejtett a hivatalos politikával szemben. A református egyház levéltára nagyon sok értékes forrással rendelkezik, amely új tényekkel gazdagítja az 1960-as évek többek által ismertnek tartott egyháztörténetét. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert ez a szemlélet akadálya annak, hogy tényyszerűbben feltárhassuk a közelmúltat.

A Baranya Megyei Levéltárban végzett kutatás idején a vizsgált korszakra vonatkozó iratanyag rendezés alatt állt. Ezért a jelzetekben a forrás iktatószámát, címét, keletkezés helyét és idejét tüntettem fel. Ugyanez érvényes a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltári anyagának jelzeteire is. A Pécsi Egyházmegye sematizmusai jól segítették az alaposabb tájékozódást.

A megyék egyházpolitikájának története sok szállal kapcsolódik egymáshoz, ugyanakkor az egyházpolitika az országos politikával is összefügg. A magyar egyházak történetéből az 1950-es évek végére és az 1960-as évekre vonatkozóan elsősorban az egyházak felső vezetésének és a pártállami vezetés viszonyának alakulását ismerjük. Még ma is a Mindszenty-kérdés állt és áll a figyelem középpontjában. Mindszenty helyzete, bár háttérként fontos volt az általunk vizsgált időszakban, annyira azonban mégsem nagy jelentőségű, hogy minden egyházpolitikai kérdést le lehessen

sen belőle vezetni. A kádári egyházpolitika sokkal differenciáltabb volt. Szükségszerű tehát annak megismerése, hogy a közigazgatási megyék politikai vezetése, a nagyobb és kisebb egyházkormányzati egységek egyházi irányítása hogyan integrálódott az országos egyházpolitikába vagy éppen szállt szembe vele. Emellett a megyei és egyházi levéltárak anyagai arra is engedtek következtetni, hogy a „nagypolitika” úgynevezett hátsó udvarában történtek olyan események, amelyekről még keveset tud a közvélemény.

A Magyar Nemzeti Levéltár és az Állami Egyházügyi Hivatal ott őrzött Archívumának fondjai igazolták a várakozást. A források alapján megindokolhatók azok az egyházpolitikai döntések, amelyek meghatározták az egyházak regionális és helyi kormányzati egységeinek lehetőségeit, és döntően befolyásolták őket.

Nem szabad megfeledkeznünk a hívekről sem. A megyei levéltárak forrásainak egyik legértékesebb részét azok a tényszámok jelentik, amelyekből vallásszociológiai szempontból lehet fontos következtetéseket levonni.

A kutatás időhatárait kijelölő évszámok – 1957 és 1968 – történelmi határjelzők. 1957 az 56-os forradalom és szabadságharc leverése utáni újrakezdés és folytatás éve a Kádár-rendszer szempontjából, 1968 pedig az új gazdasági mechanizmus gazdasági és társadalompolitikai szempontból fontos kísérletének első éve. Egyházpolitikai vonatkozásból 1968 azért jelentős, mert az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. március 4-i határozatában értékelte az 1958-tól 1968-ig terjedő évtized egyházpolitikáját, és megyei szinten is ekkor történt meg az összegzés. A periodizációval – fontossága miatt – külön fejezetben foglalkozunk. A megyei levéltárak forrásai között sok a hasonlóság, ugyanakkor jelentős eltérések is vannak. Ez döntően befolyásolja az egyes közigazgatási megyékről szóló fejezetek szerkesztési elveit.

A kutatás szempontjai

1. a) A kutató többnyire kérdések, hipotézisek formájában fogalmazza meg azokat a szempontokat, amelyek meghatározhatják a vizsgálódás irányát, mélységét. Ezek közül a témát illetően a következők a legfontosabbak: „Az egyházpolitikát illetően gyakran megfogalmazódott a »magyar modell« kifejezés. A hazai korabeli értékelések szerint ez volt a legpozitívabb kísérlet az egyháziak és a világiak kapcsolataiban. A külföldi vélemények természetesen jóval megosztottabbak voltak. Létezett-e ilyen modell egyáltalán? A Kádár-kor-

szak elismerésének tekinthető-e az 1964-es részleges megállapodás? Vagy inkább kísérletnek szánta a Vatikán Magyarországot, annak felmérésére, hogyan tud létezni az egyház a kommunizmusban? Az egyházak egyszerűen a rendszer politikai és erkölcsi előmozdítójává lettek? Vagy ellenkezőleg a rendszer ellenzékei voltak?”²

- b) A szempontokban implicit formában megfogalmazódik a „kényes” kérdés: mikor, milyen esetekben tapasztalható az egyházi vezetés részéről a kollaboráns magatartás, s ez milyen mértékű?
2. Milyen a korreláció az országos, a regionális és a helyi egyházpolitika között?
3. Az ország felekezeti szempontból Trianon után homogénebb lett, de a Dél-Dunántúl megyéinek továbbra is vegyes felekezeti megoszlása kellő mozgásteret biztosított a politika számára. Fontos tehát választ adni arra, hogyan élt ezzel a lehetőséggel a hatalom. Az ökümenikus törekvések – beleértve a II. vatikáni zsinat hatását is – hogyan érvényesültek?
4. A történelmi eligazodás szempontjából fontos összehasonlítani a Rákosi-rendszer egyházpolitikáját a Kádár-éra egyházpolitikájával, és választ adni arra, hogy mikor vált a kádári diktatúra a pseudo-demokrácia keleti modelljévé. Ez a kérdés szoros kapcsolatban áll az 1956 utáni időszak korszakolásának problematikájával is.
5. Az egyház a papság és a hívek közösségét jelenti, csak a hívek által létezik. Ezért fontos, hogy milyen eredményeket tudott felmutatni a politika a vallás elleni harcban és hogy a vallásos emberekre milyen hatással volt az ateista hadjárat.

² Balogh Margit (1996): „Szabadság» – állami ellenőrzéssel. Egyházpolitika 1957–77.” *História*, 1996. 9–10. 42.

I. AZ EGYHÁZPOLITIKA TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKOLÁSA

Az egyházpolitika az állami politika szerves része. A politikát egy sokszólamú zenekar játékához kell hasonlítanunk, ha az állampolitika és az egyházpolitika viszonyát meg akarjuk érteni. A szólamok a politika egyes területei. Ezeknek egymással összhangban kell lennie. Ha a harmónia megbillen, az egyik szólam erősebb lesz a másik kárára, elhalkul, vagy ritmusbeli eltérések lépnek fel, akkor valamely politikai terület vagy területek sérülnek.

Az egyházpolitikai szempontból 1957-től 1968-ig tartó időszak ambivalens, sok ellentmondással tele szakasza közelmúltunknak.

A szakirodalomban lényeges eltéréseket találunk a tájékozódás szempontjából fontos periodizációt illetően. Bihari Mihály *Szakaszok a magyar társadalom 1945–1988 között* című történelmi vázlatrendszerzési kísérletében két részre osztja az általunk vizsgált időszakot. Az 1956. november 4. és 1962 közé eső szakaszt posztsztálinista kemény diktatúrának nevezi. Megállapítása szerint ennek az időszaknak az első felében restaurálták a despotikus hatalmi szerkezetet. Kíméletlen és bosszúálló diktatúra tette megkérdőjelezhetetlenné és alternatíva nélkülivé a magyar történelmet. 1958-tól konszolidálódott a posztsztálinista kemény diktatúra. A mezőgazdaságra rákényszerítették a tervgazdálkodást és a termelőszövetkezeteket. A Rákosi-féle vezető garnitúra számára megszűnt a visszatérés lehetősége. Bihari szerint az 1963-tól 1968-ig tartó szakasz első felében stabilizációs folyamat ment végbe: Kádár János hatalma megkérdőjelezhetetlenné vált. Magyarország újra alkalmazkodott környezetéhez. A konszolidáció relatív mozgásteret biztosított a vezetés számára. A politikai légkör arra is alkalmas volt, hogy a szocializmus alternatíváiról is mederben tartott vita folyjon. Mindez az 1968-ban meghirdetett modellváltási kísérletet alapozta meg.³

Bihari periodizációjához képest némi hangsúlyeltolódást jelent képest az az állítás, amely szerint a megtorlás és konszolidáció 1956 és 1960 közé

³ Bihari Mihály (2005): *Magyar politika 1944–2004 Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, Osiris Kiadó.

esett. Ezt követően bontakozott ki a klasszikus kádárizmus, 1961 és 1968 között. Ennek a szakasznak a jellemzői megegyeznek a Bihari-féle „stabilizációs” periódus attribútumaival.⁴

Gyarmati György Kádár-rendszerről szóló tanulmánya is két periódusra osztja a Kádár-éra első évtizedét. Az 1956 novemberével kezdődő első szakaszt a kommunista egyeduralkodó restaurálása időszakának nevezi, amelynek legkarakterisztikusabb vonása az intézményesített megtorlás, amely az egyházakat sem kerülte el, az 1956-os forradalom minden emlékének a lelkekből való kitörlése, valamint a szocialista társadalom alapjainak lerakása, azaz a szocialista mezőgazdaság és nagyipar kialakítása. A korszakhatár 1962, a MSZMP VIII. kongresszusának éve. Gyarmati György ezután már csak egy „nagy” korszakot állapít meg, amely évtizedeket ölel fel. A „pragmatikus szocializmus”, ahogy ő nevezi, a rendszer-váltással fejeződött be 1989-ben.⁵

Ormos Mária *A konszolidáció problémái 1956 és 1958 között* című tanulmányában a hatalomra kerülő Kádár-kormány helyzetét elemzi. A többi szocialista párttól szorongatott, a szovjet vezetésnek is megfelelni akaró állami és pártvezetésben megindult a harc. Meg kellett küzdeni a Szovjetunióban tartózkodó Rákosi-féle csoport visszatérési szándékával, hatalmi aspirációival, leszámolni Nagy Imre és társainak a közvéleményt továbbra is erősen befolyásoló emlékével, a forradalmi események hatására „elbizonytalanodó” volt párt és állami vezetőkkel. Fontos volt az értelmiségi elittel is elfogadtatni a konszolidációs szándékokat. A megtorlás, a bosszú szabadjára engedése éppolyan veszélyesnek látszott, mint a kesztyűs kéz politikája. Kádár János önmagával is szembekerült, amikor az ellenforradalom bélyegét sütötte rá 1956 emlékére. Ormos Mária elemzését a következőképpen zárja: „Végeredményben 1957–1958-ban a konszolidáció csak elkezdődött, de nem zárult le. Meglehetősen széles munkás- és falusi rétegeknek nyújtott anyagi természetű megnyugtatókkal és a megtorlás mérséklésével kezdődött, egyebekben azonban a rendcsinálás szelleme és a hatalmi hierarchia újjáépítése jellemezte ezt a rövid korszakot. [...] A megbékélés, a fellendülés, a nagyobb tolerancia jegyében formálódó konszolidáltság még több mint három évet várat magára.”⁶

Az újraértékelés szándéka és szükségszerűsége, illetve egy empirikus vizsgálat tapasztalata késztette Huszár Tibor szociológust arra, hogy a

közfelfogással és a közhiedelemmel szemben fogalmazzon meg újszerű állítást és hozzá kapcsolódó kérdéseket a Kádár-rendszerről. „Ez a vizsgálat azzal foglalkozott, hogy az 1957-63 közötti éveket inkább a restauráció vagy / és a kiigazítás jellemzi-e. [...] Az ember azt várná, hogy 1957-ben tetőzött az elnyomás, csak hogy a görbe 1958-1959-ben is meggyel felé. [...] Köztudott, de szociológiailag nem volt alátámasztva, hogy az »ötvenes évek« 1963-ig tartottak. Akkor hát hol kezdődik és mi a Kádár-rendszer, van-e egyáltalán Kádár-rendszer, és ha igen, mik a jegyei?”⁷

Mint látható, a periodizáció kérdésében koncepcionális eltérések és finom hangsúlyeltolódások egyaránt tapasztalhatók. Ez egyértelműen azt bizonyítja, hogy a közelmúlt megítélése részben éppen közelsége miatt nem könnyű.

Az 50-es évek végének és a 60-as éveknek az egyházpolitikai, egyháztörténeti, vallásszociológiai vizsgálata a politika finom szálainak felfejtését jelenti a nagypolitika szövetében. E szálak és a politika többi vektorának találkozási pontjai a periodizáció szempontjából fontosak.

Az 1956 utáni egyházpolitika belső időhatárait tekintve még nehezebb a dolgunk, mint a „globális” szakaszolásnál. Ebben a kérdésben Balogh Margit tanulmánya segíti az eligazodást. Mivel a mindegyik magyar egyház – elsősorban a történelmi felekezetek, katolikus, református, evangélikus, izraelita – társadalmi helyzetének, történelmi múltjának, szervezeti felépítésének megfelelően éli meg a történelmet, csak az adott egyházra vonatkoztatva állapít meg Balogh Margit időhatárokat.

Balogh a katolikus egyház 1945 utáni történetét két szakaszra bontja. Az első 1945 és 1964 közé esik, vagyis a vatikáni szintű kiegyezésig, az állam és a Szentszék közötti részleges megállapodásig. Ez a „vallásszabadság”, az egyházüldözés, a népfrontos politika időszaka. A második szakaszt – 1964-1989 – a félelem és a rendszer iránti lojalitás jellemzi.

A református egyház történetében három szakaszt állapít meg. Az első 1945-től 1948-ig tart. A református egyház 1948-ban kötötte meg az állammal a sorsát megpecsételő egyezményt, amely 1956-ig meghatározó szereppel bírt. 1948–1956 a második szakasz. Ezen belül azonban 1955-ben és 1956-ban a Hitvalló Református Egyház és a Református Megújulási Mozgalom néven jelentkező ellenállás a református felekezet 1945 utáni történelmének fontos tényezője. Az 1956 és 1989 közötti időszak a felszámolás, a megtorlás, a „szolgálat teológiájának” igájában eltöltött szakasz.

⁴ Szabó Miklós (1998): „A klasszikus kádárizmus.” *Rubicon*, 1998/1.

⁵ Gyarmati György (1996): *Politika és társadalom, Magyarország a XX. században*. I. kötet, Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd.

⁶ Ormos Mária (1989): „A konszolidáció problémái 1956 és 1958 között.” *Társadalmi Szemle*, 1989/8–9. 63.

⁷ Pünkösdi Árpád (1997): „A rendszer Kádárban – Huszár Tibor akadémikus könyvet ír a volt MSZMP egykori első emberéről és a hatalom rejtett dimenzióiról.” *Népszabadság*, 1997. február 1.

Az evangélikus egyház történetének első periódusa 1945–1948. Balogh Margit a „hitvalló evangélikus egyház felé” megjelölése azt a kemény harcot fejezi ki, amelyet a magyar evangélikus egyház hitének megtartásáért folytatott, végül azonban neki is ki kellett egyeznie a nála erősebb államhatalommal 1948-ban. A következő időszakot – 1948-1956 – az evangélikusok elszigetelődése jellemezte. Az egyház új vezetése behódolt a rendszernek, azonban itt is megjelent az ellenállás. 1956 felszabadító hatása újból felvetette a „melyik úton tovább” kérdését, amely időszak a szerző szerint 1958-ig tartott. Ekkor azonban megtörtént a visszarendeződés; az 1989-ig a református egyházban „szolgálat teológiája” néven jelölt időszak a „diakóniai teológia” néven vonult be a felekezet történetébe.

Az izraelita egyház történetét Balogh nem bontja szakaszokra, jelezve, hogy a II. világháború tragikus veresége az amúgy is legkisebb felekezetet még kiszolgáltatottabbá tette.⁸

Gergely Jenő, aki a katolikus egyház 1945 utáni történetével behatóan foglalkozott, a Mindszenty bíboros távozásáig tartó harminchat évet öt szakaszra osztja:

1. A felszabadulástól a szeparációig (1944–1949)
2. A katolikus egyház és a szocialista állam viszonyának szabályozása (1950–1951)
3. A Grösz-pertől Czapik érsek haláláig (1951–1953)
4. Az 1956-os ellenforradalomtól az 1964-es részmegállapodásig (1956–1964)
5. A részmegállapodástól Mindszenty József bíboros távozásáig (1964–1971)⁹

Az 1980-as évek elején a pártvezetés úgy látta, hogy az egyházpolitika eljutott a konszolidációnak abba a fázisába, amikor már bátran lehet vállalkozni a szintézisre, azaz felmérni a megtett utat. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetét megbízták a magyarországi egyházak helyzetének, a második világháború utáni egyházpolitikai folyamatnak a felmérésére. A kutatás 1981-től 1984-ig tartott, és az akkori magyar társadalomtudomány kiemelkedő képviselői közül – Lukács József, Csizmadia Andor, Gergely Jenő, Hahn István, Kónya István, Lendvai L. Ferenc, Poór József – többen részt vettek benne. A kutatás üteme-

⁸ Balogh Margit (1996): *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989) Magyarország a XX. században*. Szekszárd.

⁹ Gergely Jenő (1985): *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó.

zését tartalmazó tervezet tételmondszerűen fogalmazza meg a vizsgálat irányait, területeit:

1. A hazai egyházak politikai magatartását és tevékenységét meghatározó elméletek áttekintése
2. A hazai egyházak politikai tevékenysége az 1957 és 1980 közötti időszakban
3. Vallás és politika: az egyházpolitika alapjai¹⁰

A kutatási területekből látható, hogy elsősorban ideológiai, egyházi szaknyelven fogalmazva a „politikai teológia” történetének kutatásáról van szó. A „politikai teológia” az 1945 utáni időszak hittudományának sajátos hajtása, azé a teológiáé, amelyet a pártállam kényszerített ki a teológusokból, hogy a tudományosság ürügyén magyarázzák a magyarországi felekezetek alkalmazkodó beilleszkedésének, lojális együttműködésének folyamatát.

A periodizáció itt is alapvető kiindulási pont. A protestáns egyházak 1945 utáni történetében Poór József három főbb periódust különböztet meg:

1. 1944/45-től 1948-ig (az egyezmények megkötéséig)
2. 1948-tól 1958-ig (az egyházakon belüli konszolidációig)
3. Az 1958-tól tartó szakasz¹¹

A protestáns egyházak teológiájának alakulását bemutató másik tervtanulmány ugyancsak a két legnagyobb protestáns felekezet egyház- és teológiatörténeti periodizációjával kezdődik. Ez a szerző 1945-től a következő korszakokat különbözteti meg:

1. 1944/45-től 1948/49-ig, azaz a német megszállók távozásától az állam és a protestáns egyházak közötti egyezmény megkötéséig. Ez az egyházak tájékozódásának, eligazodásának első korszaka.
2. 1948/49-től 1956-ig: az egyezmények megkötésétől az ellenforradalomig. Az egyházak eligazodásának, az új út kialakításának második fázisa.
3. 1956-tól 1957/58-ig: az ellenforradalom és az ezt követő konszolidáció kora.
4. 1957/58-tól 1961/62-ig: a konszolidációtól a szocializmus alapjainak lerakásáig tartó korszak.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL). Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) Archívuma (Arch.) XIX-A-21-C-000/26/a/1981. (2. doboz). Terv – Annotáció. A magyarországi egyházak mai politikai, közéleti tevékenysége és eszméi arculata, egyházpolitikánk alapelvei c. témaajánlás kutatásai számára, MTA Filozófiai Intézet, 1981.

¹¹ Poór József: A magyarországi református és evangélikus teológia felszabadulásunk utáni történetének vázlata. MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-000/15. (2. doboz).

5. 1961/62-től a fejlett szocialista társadalom felépítésének korszaka.¹²

Tibori János elutasítja a református egyház 1945 utáni történetének a politikai teológia alapján való periodizációját. Az a véleménye, hogy a történet logikai láncából hiányzó szemeket be kell építeni a korszakolásba. Ennek figyelembe vételével javasolja az alábbi szakaszolási modellt:

1. Szovjet első megszállás

Az első szakasz 1944 tavaszától a német, ősztől a szovjet első megszállás kezdetétől 1949 végéig, Révész Imre lemondásáig terjed. Jellemzője az opposíció, a küzdelem. Az egyházak autoritásért, a tekintély megtartásáért, a pártok a potestásért, a hatalomért harcoltak.

A második szakasz 1950-től 1956-ig tart. Jellemzője a konvergencia, a közeledés. A pártállam marxi–lenini–sztálini ideológiája és a keskeny út teológiája konszenzusos konszolidációjának, a megegyezés megszilárdításának kísérlete.

2. 1956 forradalmának és szabadságharcának hónapjai. Jellemzője a divergencia, a szétválási törekvések, kivívni a jogállamot és a szabad egyházat.

3. Szovjet második megszállás 1956. november 4-től 1991. június 30-ig. Jellemzője a kollaboráció, az együttműködés a keleti despotikus diktatúra és a kiszolgáló egyház között.

4. A szovjet csapatok kivonulása. Jellemzője az állam által az egyházra erőszakolt diktátum felbontása és utóélete 1990. március 19-től.¹³

Sajátos szempontú megközelítése az 1945 utáni egyházpolitika történetének Bölcskei Gusztáv vallásszociológiai korszakolása. E szerint ezt az időszakot négy korszakra bonthatjuk.

Az első szakasz 1945-től 1956-ig tart. Jellemzője az állam és az egyház kapcsolatában a leplezetlen totális diktatúra eszközökben nem válogatós elnyomó politikája. Az intézményeitől, anyagi bázisától megfosztott egyház számára a totális társadalmi változást hirdető marxista világszemléletben nem maradt hely. Az egyházban elterjedt az a nézet, hogy az új renddel való kényszerű együttélés nem tarthat soká. Sokan a túlélésben reménykedtek. A militáns ateizmus hadat üzent a klerikális reakciónak – ez a korszak alapképlete.

1956 véget vetett az első korszaknak. Az a kísérlet azonban, amelyben a református egyház is megpróbálta béklyóit levetni, elbukott.

¹² MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-000/26/j (2. doboz). A magyarországi protestáns egyházak teológiai spektrumának alakulása 1945-től napjainkig (Tervtanulmány).

¹³ Dr. Tibori János (1995): *A Tiszántúli Egyházkerület története 1944–57*. Debrecen, 62–63.

A második korszak 1956-tól az 1960-as évek végéig tartott. A kormány és a társadalom között kialakuló hallgatóságos kompromisszum a fogyasztói társadalom néhány jellemzőjének a gazdaság és szociálpolitika által támogatott megszületéséhez vezetett. Az „elméleti materializmus” helyébe a „gyakorlati materializmus” életfelfogása lépett. Az állami egyházpolitikában kettősség jelentkezett. Továbbra is folyt az ideológiai küzdelem, a nyílt összeütközést a legitimációra törekvő rendszer kerülte. Az egyház idegen testté vált, visszaszorult a templom falai közé, egyre inkább a valóságos élet periferiájára került, jelentéktelen tényezővé vált.

A harmadik korszak a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek második feléig tart. Az állami egyházpolitikában fő szerephez jut az úgynevezett instrumentalizálódás módszere. Az állam bizonyos területeken igénybe vette az egyházak szolgálatát. Ennek oka, hogy a társadalmi átalakulás a hatvanas évek végétől nem a kívánt irányban haladt. Sok szociológiai probléma jelentkezett, amelyek megoldásában az egyházakra is szükség volt. Ez a „dialógus” időszaka az erre hivatott egyházi vezetők és az állami vezetés között, ami azzal a látszattal járt, mintha Magyarországon teljes vallásszabadság létezett volna.

A negyedik szakasz a nyolcvanas évektől számítható. A párt egyeduralmára épülő társadalmi rendszer a felbomlás stádiumába került. Az állami egyházpolitika veszített magabiztosságából, s ez az egyház mozgásterének fokozatos kiszélesedéséhez vezetett.¹⁴

Ottlyk Ernő evangélikus püspök tanulmánya az evangélikus egyház második világháború utáni történetének első, 1945-től az állammal kötött egyezményig, azaz 1948-ig tartó fázisát a feladatokkal való vívódás korának nevezi. Megfogalmazása szerint ekkor egymásnak feszült az újat keresők és a régihez húzók tábor. A második korszak az alapvetés kora, amelyben az új egyházi vezetés kialakította az evangélikus egyház szocializmusban követendő alapjait. Ottlyk úgy látja, ez az 1948-tól 1956-ig tartó időszak nem volt mentes a kezdet nehézségeiből fakadó hibáktól. A harmadik korszak a forradalom és ellenforradalom egyházi vetületének kora. Ekkor a restaurálásnak és a hibák kijavításának az ellentétei feszültek egymásnak, a belső harcok 1956-tól 1958-ig tartottak. A negyedik korszak a kibontakozás kora volt, amelyben az egyházi vezetés az evangélikus egyház szocializmusban követett útjához kidolgozta azokat a teológiai felismeréseket és politikai döntéseket, amelyek mögé a lelkeszi kar

¹⁴ Bölcskei Gusztáv (1999): A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése 1948–1990. In *A magyarországi református egyház története 1918–1990. Tanulmányok*. Sárospatak, 155–158.

és a gyülekezetek tagjainak többsége felzárkózott. Ez a korszak 1958-cal kezdődött.¹⁵

Ha az egyháztörténeti periodikákat összehasonlítjuk a Kádár-rendszer különböző típusú folyóirataival, a lényeges találkozási pont 1958. Az egyháztörténeti periodikák hangvétele nagyon eltérő. Ha visszatérünk bevezető hasonlatunkhoz, az eltérések szemléletesen megmagyarázhatók. A Kádár-rendszer egyházpolitikájának „szólamát” sokan más- és másféleképpen, ki gyengébben, ki erősebben hallotta ki a nagypolitika zenekarának játékból.

Bonyolult és nehéz feladat az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni időszak periodizációja, ha a mindennapi politika szintjén áttételesen jelentkező kérdést vizsgálunk. Ilyen az egyházpolitika. Amikor az „új” diktatúra keménységét a kivégzések egyértelműen igazolták, az egyházakkal szemben „finomabb” eszközöket használt. A Rákosi-éra alatt a törvényerejű kormányrendeletek az állam és az egyházak által megkötött egyezményekre alapozva szűkítették az egyházak mozgásterét, korlátozták szabadságukat, beleszóltak az életükbe, megsértették az integritásukat. 1956, a Kádár-rendszer első éve, nem jelentett korszakhatárt, megmaradt a kontinuitás.¹⁶

Ha összevetjük a Kádár-korszak és ugyanezen időszak egyháztörténeti, egyházpolitikai periodizációját, a két „rendszer” nem fedi teljesen egymást. A protestáns egyházak történetének 1948-cal kezdődő szakasza átível a 1956-os forradalomra, és 1958-cal zárul. 1958 azért tűnik vízválászónak, mert ekkor fejeződött be mindkét nagy protestáns egyházunkban a reformtörekvések felszámolása, ami után az állam iránti lojális egyházi vezetés újra átvette az irányítást. Tibori János és Bölcskei Gusztáv szakaszolásában már az általános és az egyháztörténeti periodizáció „összehangolása” a fő szempont. Bölcskei Gusztáv korszakolása a rugalmasabb. Az egyháztörténettel foglalkozó számára ez a célszerűbb, mert a finomabb hangolásra, az árnyaltabb megközelítésre több lehetőséget ad.

Az egyházpolitikában a katolikus egyház vonatkozásában 1964-et, a Szentészék és az állam között megkötött részleges megállapodás időpontját tekinthetjük az Ormos Mária és Berend T. Iván megállapítása alapján (1948–1962-ig tartó) „hosszú 50-es éveket” záró időpontnak. Itt már jól érzékelhető az általánosabb érvényű történelmi koordináta-rendszer és az egyháztörténet koordináta-rendszerének fáziseltolódása. Katolikus szempontból a hatvanas évek hosszúnak tűnnek, mert az 1964-es részmegállapodás nagyon sok fontos kérdést nem rendezett az állam és az egyház

viszonyában. Az a restauráció, amely a protestáns egyházakban 1958-ban végleg befejeződött, itt még tartott. Gergely Jenő periodizációja szerint 1971-ig, Mindszenty bíboros távozásáig. A legmodernebb, eddig még nem publikált forrásokat felhasználó tanulmányokat tartalmazza a Bánkuti Gábor és Gyarmati György által szerkesztett *Csapdában* című kötet. A többdimenziós történeti megközelítés kiváló példáját mutatják be a műben közölt egyháztörténeti dolgozatok szerzői.¹⁷

„Ugyanakkor azzal is gyakorta szembesül a történész, hogy egyes társadalmi alrendszerek, illetve témák sokkal inkább verifikálhatóak saját, immanens jellemzőik alapján, a köztörténeti periodizálástól eltérő időhatárok között. [...] Bármily meghatározó a huszadik századi magyar politikátörténetben a második világháború végi rendszerezés, polgári közigazgatás alkonya tekintetében mégis inkább 1950, az ún. tanácsrendszer bevezetése a tényleges korszakhatár. [...] A magyar katolikus egyház változó társadalmi-politikai helyzetéhez illeszkedően kézenfekvőnek tűnhet az 1894-95. évi szeparációs törvények kezdődátumként választása. Ez kellemően fajsúlyos cezúra volt, s a naptári századdal való szinkron is erősödne. Ugyanezen logika szerint záró dátumként szóba jöhet az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetése és a szerzetesrendek ismételt szabad működésének kezdete (1989. június, illetve augusztus.), vagy pedig II. János Pál pápa 1991. augusztusi magyarországi látogatása. [...] Az egyháztörténet – s még inkább a katolikus egyháztörténet – esetében egy harmadik mozzanat is respektálandó a korszakolás során. Ez a Vatikán központú világ-egyház vis inertiae-je. A katolicizmusnak a világi rendszerekkel korábban szimbiózis-szerű, később inkább reflexív kapcsolatban álló, ugyanakkor mindvégig legalább ennyire autochton a története. A szorosán vett egyháztörténet művelői gyakorta kötnek korszakhatárokat pápák pontifikátusához, enciklikákhoz vagy éppen zsinatokhoz. Ha a magyar katolikus egyház történetét a maga természetességében szervesítjük a tágabb egyháztörténetbe (is), akkor akár a szintén közkeletű »hosszú 19. század« mintájára egy egyháztörténeti »hosszú 20. század« is felvetődhet, mondjuk a Rerum novarum enciklika közzétételétől (1891) II. János Pál pápa pontifikátusának végéig számítva (2005).”¹⁸

¹⁵ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/5 (124. doboz).

¹⁶ Balogh Margit (1996): i. m.

¹⁷ Bánkuti Gábor – Gyarmati György szerk. (2010): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

¹⁸ Gyarmati György (2010): Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. In Bánkuti Gábor – Gyarmati György szerk. (2010): i. m. 18–19.

A magyarországi, bázisközösségekre épülő, ellenálló egyház kialakulásának periodizációját végzi el Mezey András *Hittan a katakombákban. A Csongrád megyei nem hivatalos ifjúságpasztoráció története 1946–1980* című könyvében.

Öt periódust különít el a bázisközösségekkel szemben megvalósuló államhatalmi retorziók területén.

- I. „1946–1952: A vallásos egyesületek belügyminiszteri felosztatásától az első kisközösség-ellenes perekig.
- II. 1952–1961: 1952-ben az első, szinte egész országra kiterjedő eljárás Bulányi György piarista szerzetes kisközösségei, és a katókombae gyház velük kapcsolatban álló vezetői ellen.
- III. 1961-től a hatvanas évek végéig: a magyar kisközösség-történet »jégkorszaka«: a Fekete Hollók- ügghöz kapcsolódó, majd 1964–1965-ben ismétlődő perek miatt országszerte sok közösség feloszlik, vagy egy időre szünetelteti tevékenységét.
- IV. Hatvanas évek végétől – 1976/1977: a hatvanas évek végén világszerte újbaldali diákmegmozdulások, a háború után született új generáció ifjúsági tüntetései zajlanak. Összhangban és egy időben ezzel a II. Vatikáni Zsinat által is táplált megújulási hullám járja át a katolikus egyházat: külföldi eredetű újraevangelizációs mozgalmak, új lelkiiségi közösségek jelennek Magyarországon is.
- V. 1976/1977: a Helsinkiben megtartott Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia hatására 1976. áprilisában Magyarországon is törvénybe iktatják az ENSZ 10 évvel korábbi közgyűlésén elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (1976/8. tvr.). A bázisközösségek szempontjából legjelentősebb kitétel a vallásszabadságról szóló cikkely, amely magában foglalja, hogy vallásos meggyőződését mindenki nyilvánosan vagy magánkörben is kinyilváníthatja.”¹⁹

Az egyház hálózatos szerveződésének modern kutatási összegzését végzi el a *Szubszidiaritás mint a hálózati kapcsolatok egyik alapelve* című tanulmányában Birher Nándor.²⁰

¹⁹ Mezey András (2015): *Hittan a katakombákban. A Csongrád megyei nem hivatalos ifjúságpasztoráció története 1946–1980*. Budapest, Új Ember Kiadó, 29–30.

²⁰ Birher Nándor (2010): *A szubszidiaritás mint a hálózati kapcsolatok egyik alapelve. In Szubszidiaritás és regionalitás az egyház- és államszervezetben*. Szerk. Hajdú Zoltán. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.

II. 1945–1956: A VATIKÁN ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ KONTRA ÁLLAMBIZTONSÁG

A magyar katolikus egyház 1945 utáni vesszőfutásának súlyos következménye, hogy 369 katolikus pap került a pártállam erőszakszervezetének karmai közé. A maratoni vesszőfutás legkeményebb időszaka 1949 és 1953 közé esett. A Mindszenty és Grösz József ellen indított koncepciók perek az egyház irányításának megbénítását, a katolikus egyház lefejezését célozták.

A civil társadalommal az egyház kemény magját jelentő szerzetesrendek nagy felületen érintkeztek. A nagy szerzetesrendek iskola- és plébániahálózata, a földjeiken nagy számban dolgozó cselédek, bér munkások sokféle kapcsolat létrejöttére, fenntartására adtak lehetőséget. A diktatúra korlátozni akarta ezt a kemény magot. A támadás az állam és a katolikus egyház között 1950. augusztus 30-án megkötött „kényszeregyezmény-nel” indult. A szerzetesrendek működésének betiltása, a rendek tagjainak szétszórása jelentette a következő lépéseket. A pártállam a vallás, az egyház szinte teljes megsemmisítésére törekedett. Kiválasztotta a magyar szerzetesrendek bonyolult hálózatának leggyengébb pontját. Így került a legkisebb létszámú, csak néhány rendházzal rendelkező pálos rend ügye kapcsolatba a Grösz-perrel. A példastatuálás, a kemény büntetőszándék vezette a pártállam nyomozó és jogi szervezetét.

A Szentszék 1947-ben elérkezettnek látta az időt arra, hogy útmutatást adjon a nemzeti egyházaknak az erősödő kommunista befolyással szemben. Így született meg a „Provida Mater” kezdetű pápai apostoli konstitúció. Az apostoli konstitúció kiadásának célja az volt, hogy karizmatikus kisegyházak számára a pápa tudtával lehetővé tegye a „földalatti”, hálózati alapon szerveződő katókombae gyház megszületését Közép- és Délkelet-Európában, ezzel biztosítva a szeparáció elleni harc leghatékonyabb eszközét. Ez magyarázza, hogy a Provida Mater alapján kibontakozó karizmatikus kisközösségi mozgalom megindításánál ott bábáskodott a szervezésben nagy gyakorlattal rendelkező Bulányi György és néhány társa, például Stjepan Tomislav Poglajen álnéven páter Kolakovics horvát jezsuita szerzetes.²¹

²¹ Benyhe Bernát (2015): *Bokor–Állam–Egyház. A Bulányi György-féle Bokor közösség, a kommunista pártállam és a magyar katolikus hierarchia*. In *Katolicizmus Ma-*

A mozgalom nemzetközi és hazai egyházi hátterét a piarista rend biztosította. Ezt a folyamatot mutatja be a fejezet első része.

Az 1951. május 10-én keltezett államvédelmis javaslat a Grósz József és társai elleni ügyben, a vádlottak és a tanúk személyére vonatkozó dokumentum bizonyítja, hogyan kapcsolta össze az állam a két szerzetesrend – a ciszterci és a pálos – ügyét, valamint az ellenük folytatott eljárást a Grósz-perrel.

A pálos rend 1945 utáni története önmagában is választ ad arra, hogyan működik a modern társadalomtudomány új diszciplínája, a hálózatielmélet, s ez milyen szerepet játszott a megmaradásban, a túlélésben.

A perrendtartás általános érvényű jogrendje szerint a jogi ügyek sorrendjét három szakasz jelenti: vizsgálati, ügyészi és per szak. A kutatónak a rendelkezésre álló levéltári anyagból csak a vizsgálati- (ÁVH-s) és peranyag áll rendelkezésre. E két anyag analógiája juttatja el a kutatót a helyes következtetések levonására és a fontos egyháztörténeti kérdések megválaszolására. Ez a módszer a közelmúlt eddigi egyháztörténeti kutatásaiban újszerű és rendhagyó.

A pálosok pere a Grósz-per egyik mellékhatása volt. Ennek ellenére speciális helyet foglalt el a több perből álló bonyolult, komplex jogi folyamatban. A pálos per fő kérdése a hazánkat megszálló orosz katonák állítólagos meggyilkolása volt, ami a vád szerint még a háború éveire – 1944–1945-re – esett. A harminc orosz katona erőszakos halála politikai szempontból súlyos vád volt nemcsak a rend, hanem a rend egyik központi alakja, P. Vezér Ferenc ellen is.

Az állambiztonsági hálózat és a Provida Mater

Egyháztörténeti szempontból lényeges kérdés a „Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúció és a róla elnevezett Provida-csoport, valamint a Bulányi-féle bázisközösségek kapcsolata. Mezey András szerint: „A stafétabotot a Szegedről elkerült jezsuitáktól egy időre a piaristák vették át, akik ekkor már az országban több helyen foglalkoztak kisközösségek szervezésével. Bertalan Péter kutatásai mutatnak rá arra, hogy a Kolakovic-féle kezdőlökés mellett az országos szervezőmunkát pápai iránymutatás is ins-

gyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és Inventárium. Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest, 257–327. Lásd még: Mezey András: i. m. 31. [Online] <https://www.google.hu/#q=provida+mater+tusor+p%C3%A9ter> [Letöltés ideje: 2015. 10. 18.]

pirálta: a magyar lelkipásztorok XII. Pius Provida Mater Ecclesia («Gondoskodó Anya») kezdetű apostoli konstitúciójának gyakorlati megvalósításán dolgoztak. Az 1947. február 2-án kiadott körlevéllel a pápa és az Egyház azt a sajátos hivatást ismerte el, hogy valaki világi katolikusként az evangéliumi parancsok szerint él, külső jelek nélkül, a saját társadalmi környezetében, ezzel vállalva az evangéliumban említett »só« és »kovász« szerepét. E világi intézmény teológiai-jogi hátterét teremtette meg a dokumentum, kiemelve, hogy a tökéletes keresztény élet modellje továbbra is a szerzetesi életforma marad. Így joggal tekinthető olyan a világi apostolkodással foglalkozó zsinati konstitúciók előképének, mint a Lumen gentium, vagy az Apostolicam actuositatem, és nyilvánvaló az analógia a különféle harmadik rendekkel. Bár XII. Pius nem csupán elméleti állásfoglalást tett közzé, mégis óvatosan fogalmazott, figyelembe véve a sajátos helyi viszonyokat (különösen a kommunista diktatúrákban) és meghagyva a szervezők egyéni szabadságát abban is, hogy élnek a felkínált lehetőséggel, vagy sem. Az »Institutum Saeculare« helyi körülményekhez alkalmazkodó (még pontosabban az egyházközösségekbe illeszkedő, tehát nem a legtöbb szerzetesrend mintájára a világból elvonuló) felépítésére Magyarországon legalkalmasabbnak a piarista rend látszott, mint a ferencesek után a »a legnagyobb létszámú és hozzájuk hasonlóan kedvelt, nemzeti elkötelezettségű közismert tanító rend, amely eredetileg is annak alakult« és működését 1950-ben a hatalom is engedélyezte. A magyar Provida Mater-mozgalommal tehát természetszerűen kerültek kapcsolatba 1951 végén a közösségszervezésben már addig is tapasztalatot szerzett kegyesrendi szerzetesek: Bulányin kívül főleg Juhász Miklós és Török Jenő. Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök, a mozgalom magyarországi irányítója, a »Kornél« fedőnevű ügynöknek fejtette ki egy beszélgetésben, hogy a Provida szerepe azért jelentős, mert a feloszlott szerzetesrendek helyére kellett lépnie; a szellemiségét követő kisközösségek Budapesten kívül főként Debrecenben, Székesfehérváron és Szegeden működnek.²²

A rendelkezésre álló állambiztonsági dokumentumok, nyomozati források alapján megállapítható, hogy a magyar katolikus egyház az apostoli konstitúcióban foglaltakat a lehetőségekhez mérten a Szentszék által javasoltaknak megfelelően igyekezett megvalósítani. A Provida-csoportban elsősorban a hitbuzgalmi szempontokat tekintette alapelvnek. Ennek szellemében a hívek számának növelése, a hívek és az egyház kapcsolatának elmélyítése volt a fő cél. A szervező munkában a »mozgalom« nem nélkülözhetette Bulányi György és az általa vezetett csoportok tapaszta-

²² Mezey András: i. m. 122–123.

tait és infrastruktúráját. Ez magyarázza, hogy a Bulányi-közösség vezetői aktívan támogatták a Provida-csoportok első lépéseit, így a két irányzat között kapcsolat alakult ki.

A Kisberk Imre dossziéjában található ügynöki jelentés „megjegyzés” részében olvashatjuk: „Ügynökünk jelentette [...], hogy Kisberk Imre segédpüspök széleskörű illegális tevékenységet folytat, és most bekapcsolódik a Bulányi-féle illegális szervezkedésbe.”²³ A beépített ügynök a dunabogdányi plébánián a kántori állást akarta megkapni, ezért az ÁVH utasítására levélben fordult Kisberk Imréhez. Felvétele esetén az ÁVH ellenőrizhette volna a segédpüspök minden lépését. Nemcsak a vezetés, hanem a tagság szintjén is mozog a két mozgalom. A jelentés szerint Kalotai Kálmán, a Természettudományi Egyetem hallgatója, felfedte kapcsolatát Kertész Tivadar pomázi segédlelkésszel és a Bulányi vezette szervezkedés több tagjával. Kalotai Kálmán teológiai tanulmányokat is folytatott, így a jelentés szerint az volt az egyik problémája, hogy mikor fogják pappá szentelni. Ezek a történések magyarázzák, hogy kapcsolatba került mindkét „mozgalommal”. Az ő lépéseit is egy beépített ügynök figyelte, mégpedig egy pap vagy teológiai hallgató. A Tulipán fedőnevű ügynök vállalta azt is, hogy a gyanútlan Kalotait rendszeres teológiai oktatásban részesíti, és felderíti milyen módon, melyik püspök fogja „illegálisan” pappá szentelni. Kalotai arról is beszélt Tulipánnak, hogy civil állása mellett fog pasztorációs munkát végezni.²⁴ Kalotai Kálmán szerepe azért is fontos, mert a Baba fn ügynök egyik jelentése azt támasztja alá, hogy ő „megbeszélést folytatott Bulányi György piarista szerzetessel. Bulányi Kalotával fontos üzenetet küldött Kisberk Imre volt segédpüspöknek. Kalotai szerint Bulányi és Kisberk még nem ismerik egymást, illetve még személyesen még nem találkoztak, de közös problémáik megtárgyalására egyelőre Kalotait használják fel.”²⁵ A jelentéshez fűzött megjegyzés arra utal, hogy Kertész az 1952. „május eleji papi gyűlésen politikai állásfoglalásra vonatkozóan adott egy beadványt a koronához. Ebben vallási mezbe burkoltan fejtette ki rendszerellenes álláspontját. Ezt követően várta a letartóztatását, ami azonban nem következett be. Ugyanis Kertész fanatizmusában vértanú szeretne lenni. Ezt korábbi kijelentéseiben már gyakran hangoztatta.”²⁶

²³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL), Nysz.: 0-13581/1 Jelenítés. Budapest, 1951. november 15. 90–91.

²⁴ ÁBTTL, Nysz.: 0-13581/1 Jelenítés. Budapest, 1952. március 11. 101–102.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

A politikai elhárításnak pontos értesülései voltak a Provida-mozgalom születéséről és a Bulányi-féle bázisközösséggel való kapcsolatáról. Kertész Tivadar a koronákon akart támogatókat szerezni a Provida-csoport számára. A belügyi szervek válaszut előtt álltak, melyik „mozgalmat” számolják fel előbb. A döntésben az játszhatott szerepet, az egyház hogyan ítéli meg a két mozgalmat. Egy Horváth fn ügynök, aki jelentéséből következtethetően pap volt, provokálta Kisberk Imrét, azaz a véleményét egyes fogással elmondatta Bulányi mozgalmáról. Az ÁVH-tól kapott utasítás értelmében az ügynök elmondta Kisberknek, hogy Török Jenő – a Bulányi-féle csoport egyik vezetője – felkérte, hogy a júniusban megrendezendő kirándulásokkal egybekötött lelkigyakorlatokon előadást tartson. „Kisberk Imre tőle szokatlan heveséssel tiltakozott. Azt mondta, hogy ezt semmi szín alatt nem szabad elvállalni, mert komoly alapja Bulányiék szervezkedésének nincs, így nagy eredmény nem várható tőlük. Arra kérte az ügynököt, ha lehet, maradjon távol Török Jenőektől.”²⁷

Török Jenő a Tulipán fedőnevű ügynöknek nyilatkozott a Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció jelentőségéről. Kijelentette, „feladata az, hogy a szerzetesi »eszményt« mint a keresztény tökéletesség meghonosítását igyekszik elterjeszteni az egész világon. Ilyennek nevezhető a szociális testvérek, továbbá a szociális missziós társulat, Slachta Margit és Farkas Edit vezetésével. Ezzel szemben a Provida Mater latinul nevezi meg az új típusú szervezet alapsejtjét – institutum saeculare (világi szervezet), amelynek tagjai már nem hordanak egyenruhát, nem nyilvánosan működnek, valamint nem élnek közösen. A hármass fogadalmat ők is leteszik, de ez teljesen privát fogadalom (engedelmesség, szegénység, tisztaság). Török Jenő a fogadalom letételével kapcsolatban a világi szerzet (civil szervezet – B. P.) tagjai számára forradalmi újtásnak tartaná, ha a tisztasági fogadalmat megreformálnák és engedélyeznék számukra a házasságkötés lehetőségét. Ezt azért látja megvalósíthatónak, mivel egyházi szempontról az institutum saeculare tagjai egy pap (szerzetes) vagy plébános köré csoportosulnak. Ilyenek már Magyarországon is léteznek. Jelenleg azonban ezt aktívan csinálni nem lehet, mert azonnal felszámolnák. Tudomása szerint 1949 óta Kisberk Imre segédpüspök van megbízva a »világi szerzetes« ügyek intézésével.”²⁸ Török Jenő, aki a hagyományos piarista szerzetesrend tagja volt, ismerte a szerzetesi étellel járó szigorú erkölcsi követelményeket. Érhető, hogy a civil társadalomba belenövő, abba beolvadni akaró újfajta vallási kisközösségek számára a tisztasági fogadal-

²⁷ ÁBTTL, Nysz.: 0-13581/1 Jelenítés. Budapest, 1952. május 29. 105–106.

²⁸ ÁBTTL, Nysz.: 0-13581/1 Jelenítés. Budapest, 1952. január 11. 96–97.

mat túl keménynek találta. Néhány gyakorlati észrevétele a működés kedvezőbb feltételeinek biztosítását célozza. Okát látta annak ebben, hogy ez a híveket elijeszti az egyháztól. Török Jenő tehát rugalmasan kezelte az apostoli konstitúció előírásait, ezzel is segíteni akarva az újszerű egyház-szervezet létrejöttét.

A politikai elhárítás számára még nem volt egyértelmű a Bulányi-féle báziscsoportok és a Provida-mozgalom közötti összefüggés. A jelentés utasítás részében az ügynök azt a feladatot kapta, hogy „Török Jenővel való legközelebbi találkozáskor tisztázza a világi szerzet jelenlegi tevékenységét Magyarországon, továbbá a Bulányiék által vezetett csoportmunka hasonló-e és a pápai konstitúció irányvonalaiként jött-e létre”.²⁹ A párt és állami vezetés számára lényeges kérdés az apostoli konstitúció és a vallási mozgalmak kapcsolata, egymáshoz való viszonya volt: „Ügynökünk szerint Bulányi és Török csoportmunkája lényegében a »világi szerzet« egyik fajtája, amely kevésbé szervezett keretek között végzi »apostoli« feladatát, vagyis nem tesznek fogadalmat, de feladatukat és szerepüket titkolva végzik agitációs munkájukat. (Katolikus világnézet terjesztése, szembeállítva és tagadva a materializmust és a Népköztársaság eddig elért eredményeit.)”³⁰

A zárójelbe tett mondat tanúsága szerint a két mozgalmat az ÁVH egyformán ítélte meg. A belügyi szervek szerint Bulányi bázisközösségei voltak a veszélyesebbek. Ezért kívántak elrettentő példát statuálni, hogy ily módon a providások lendületét is fékezzék. Erre egy Szilárd fedőnevű ügynök jelentése utal: „Kisberk Imre segédpüspökkel a HÉV megállónál találkoztam. Elmondta, hogy több piarista szerzetest letartóztattak, így Bulányi Györgyöt, Juhász Miklóst és Török Jenőt. Kisberk a letartóztatásokkal kapcsolatban elmondta, hogy neki is volt velük dolga egy alkalommal. Az egyik piarista szerzetes azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy titokban szentelje pappá a rend három tagját, akik az ő neveltjük, majd ezek továbbra is civil vonalon dolgoznának, és titokban papi munkát végeznek. Én – mondta Kisberk – megmagyaráztam neki, hogy képtelenség. Javasoltam, hogy küldje őket a megyéspüspökhöz, vagy szerzetes főnökhöz, mert azok megtehetik, mivel nekik van rá joga, én viszont bizonytalan ügyekre nem vállalkozom.”³¹ A jelentés azonban nem ad hitelt Kisberk szavainak, ugyanis vállalta a közvetítést, és Shvoy Lajos székesfehérvári püspökhöz fordult a kéréssel. Csak az ügynök előtt igyekezett

úgy beállítani magát, mint aki helyteleníti a csoport munkáját és szemben áll Bulányiékkel.

A letartóztatások fokozták a félelmet. A Szilárd fedőnevű ügynök jelentése utal erre: „Faddy Ottmár ferences szerzetes a rendház ebédlőjében elmondta, hogy Pomázon komolyan befészkeltek magukat Török Jenő piarista szerzetes és munkatársai. Törökék letartóztatása miatt a pomázi esperes Tölgyesi bajba fog kerülni, mert ő tudott az ottani illegális ifjúsági munkáról és plébániájának helységét is átadta. Faddy elmondta még, hogy a pomáziai akarták egyik iskolai növendékét, Jobbágy Máriát állandó gépiróként alkalmazni, aki különböző írásokat sokszorosított volna. Ő azonban – mondta Faddy – igyekezett erről lebeszélni Jobbágyot. [...] Faddy kijelentette, értesülése szerint a papok letartóztatáskor megtalálták azok névsorát, akik nyáron a Jankovics telepi nyaralóban lelki gyakorlaton voltak. Elmondta, hogy beszélt több olyan személlyel, akik Törökék csoportjához tartoztak, de rendkívül fanatikusak voltak és száz százalékig hittek Törökéknek. Törökék összejövetelével kapcsolatban megjegyezte, hogy különböző lakásokban gyűlnek össze, ahol Török tart előadásokat, és azokban nem kíméli a mai rendszert.”³²

Egy 1952. szeptember 20-ai keltezésű jelentésben a Kornél fedőnevű ügynök Kisberk Imre lakásán lezajlott beszélgetés alapján nagyon részletesen jellemzi a Provida-mozgalom helyzetét: „Kisberk szerint Bulányiék azért tartóztatták le, mert egy olyan kiadványt bocsátottak közre, amelyben egy püspöki konferenciával kapcsolatban bírálták a püspöki kart. Szerinte a letartóztatás oka még az, hogy Bulányiék az ifjúsággal foglalkoztak és szervezkedtek. Sigmund- Strecke Ernőről Kisberk elmondta, hogy egyetemi hallgatónőkből apácarendet alapított a Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció útmutatásai alapján. Tudja azt, hogy Bulányiék is a Provida alapján szervezkedtek. Kisberk bevallotta, hogy tulajdonképpen azért tartóztatták le őket, mert az apostoli konstitúció alapján működtek. Kisberk beszélt arról is, hogy nagyon sok tagja van Debrecenben, Szegeden, Székesfehérvárott. Úgy látja, hogy még sokan akarnak ebbe a rendbe lépni. Kisberk szerint a jelentkező fiataloknak meg kell mondani, hogy egyelőre magánfogadalmakat tegyenek, és helyi plébánosoknak ajánlják fel szolgálataikat. Székesfehérváron ezt megszervezték egyházmegye és esperesség szerint. Budapesten hasonló módon, főleg férfiakból álló több népes csoport alakult. Közölte, hogy az egyházi törvénykönyv még nem foglalkozik ezekkel az illegális rendekkel, de nagy a szerepük, mert a szerzetesrendek helyébe kell lépniük. Általában ezeket az

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 97.

³¹ ÁBTL, Nysz.: 0-13581/1 Jelentés. Budapest, 1952. szeptember 10. 120.

³² Uo. 121–123.

egyházmegyék keretében kell megalakítani, megfelelő papokra kell bízni, esperesi kerületek szerint kell csoportosítani és a papi vezetőket kijelölni. Az illegális szerzetesrend tagjainak be kell állniuk az egyházközségi munkában és nem szabad úgy járniuk, mint a szerzetesrendeknek, amelyek elszigetelődtek, nem éltek benn az egyházközségek életében és elkülönültek az emberektől is. Kisberk beszámolt arról is, hogy ilyen módon dolgozik pl.: Palánkai Tibor Kispesten. Véleménye az, hogy ez lehet az alapja a váci egyházmegyei illegális szerzetesrendi tevékenység további kiterjesztésének. Végül Kisberk kifejtette azt is, hogy ilyen providás üggyel kapcsolatban állt összeköttetésben Bulányi György és Török Jenő piaristákkal. Bulányi néhány nappal letartóztatása előtt volt Kisberknél, lényegében megegyeztek egymással.³³

A Provida-közösségek szervezése tehát 1952-ben felgyorsult, és átgon-dolt koncepció alapján folyt. A koncepciót Bulányiék is elfogadták, és csatlakoztak a megvalósításához. Az a veszély fenyegetett, hogy a Provida-mozgalom a politika iránt nagyobb affinitást mutató és a már jobban meggyökeresedett Bulányi-féle mozgalom támogatásától megerősödve megnöveli a katolikus egyház tömegbefolyását. Ezért az ÁVH gyors és határozott lépésre szánta el magát. A letartóztatásokkal elejét akarta venni a Provida-mozgalom megerősödésének.

A Bulányi és társainak ügyét különösen veszélyesnek tarthatta a kom-munista diktatúra, perükben súlyos ítéletek születtek. Erről Bulányi György így számol be: „Végül is, ha jól emlékszem 1952. december 9-én felvirradt a nagy nap, és a Jónás-tanács elé kerültünk. Az én peremben szereplő vádlottakat hosszú láncsal összekötötték. [...] Az 1946. évi 7-es törvénycikkkel voltunk vádolva. A népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés vezetéséről szólt a vád, és felső büntethetőségi határ a kötél volt. [...] Elsőrendű vádlottként kaptam életfogytiglant. [...] Másodren-dű vádlott volt Juhász Miklós piarista 14 évvel, ötödrendű vádlott Sig-mund-Strecke Ernő 10 évvel. Török Jenő piaristát is ugyanebben az ügy-ben ítélték el 14 évre.”³⁴

A súlyos ítéletekkel a politikai vezetés két célt akart elérni. Egyrészt megfélemlíteni, másrészt megosztani akart. Az utóbbi volt a fontosabb, mert az erőfölényben levő állammal a püspöki kar a modus vivendit ke-reste, amelyet a bulányisták elutasítottak és elleneztek. A megfélemlítés eredményessége kétséges volt, hiszen nem lehetett tudni, hogy a Provida

Mater kezdetű apostoli konstitúció központi gondolata, amelyet Török Jenő is megfogalmazott – „az apostoli konstitúció feladata az, hogy a szer-zetesi intézményt mint keresztény tökéletesség meghonosítását igyekszik megvalósítani az egész világon” –, mennyire vált elfogadottá és gyökere-sedett meg a magyar katolikus egyházban. Ez a gondolat nemcsak a hit-beli megújulást, hanem a diktatúrával szembeni ellenállás lehetőségét is felkínálta a papság és a hívek számára. Hogy ez milyen fokú volt az adott pillanatban, arra sem az egyház, sem a belügyi elhárítás nem tudott elfo-gadható, kielégítő választ adni. A szemben álló feleknek a választ az időre kellett bízni.

A „Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúció és a Provida-mozgalom megítélésével kapcsolatban az egyház óvatosabb lett: az 1952-es Bulányi-per után csak 1960-ban találkozunk a konstitúcióra való hivatkozással a Belügyminisztérium iratanyagában.

A Belügyminisztérium II/5 f. osztályának egy javaslat érkezett: több-oldalú értesülés alapján az elhárító szervek tudomására jutott, hogy „a felosztott ciszterci rend szerzetesei az értelmiségi ifjúság körében (középiskolások, egyetemisták, fiatal mérnökök, orvosok, tanárok) 1949 óta illegális tevékenységet fejtenek ki, s e tevékenység a jelenlegi helyzetet fi-gyelembe véve országos méreteket öltött. A világi illegális, klerikális ifjúsági munka elvi alapja a Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció, amely kimondja a harmadrendek (világiak) szervezését és ezen belül az ifjúság idealista szellemben való nevelését, fogadalomtételüket. A mozgalom célja az egyházhoz való hűség elmélyítése, az illegális tevékenység politikai tartalma a népi demokratikus rendszer elvi alapjainak cáfolása, az iskolai oktatás lejáratása. Jellemzője a Szovjetunió gyűlölete, a nacionalizmus és sovinizmus. Az illegális munka gyakorlati célkitűzése az ifjúság egy bizo-nyos rétegének felkészítése egy esetleges rendszerváltozásra. A szervezeti felépítés a területi elven, vagyis családközösségen alapul. Bázisaik azok a helyek, ahol ciszterci középiskolák, plébániák működtek, sejtek, csoportok, főcsoportok létrehozása jellemző szervezetszerű munkájukra. A fő-csoportokig bezárólag a munkát világi személyek vezetik, ezen felül a ciszterciek rendjéhez tartozó szerzetes papok irányítják a munkát. Ország-gosan öt centrumuk van, amelyet felső szinten dr. Pálos Bernardin cisz-terci szerzetes tart kézben. Nagy a konspirálás, a csoportok mindig más személy lakásán jönnek össze. Az illegális mozgalmak főleg azokat a fia-talokat vonják be, akiknek szülei osztályidegen elemek, illetve a Horthy-rendszer kiszolgálói voltak. Különböző papi személyek által készített bro-súrákból tanulnak a csoportok. Az illegális tevékenységet folytató és ve-zető személyek kapcsolatban állnak a jezsuitákkal, a piaristákkal, a

³³ ÁBTL, Nysz.: 0-13581/1 Jelentés. Budapest, 1952. szeptember 20. 124–125.

³⁴ Hetényi Varga Károly (2002): *Szerzetesek a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában* 2. Abaliget, 513–514.

regnumi papközösséggel. Külföldi, nyugati támogatást élveznek, és e támogatást elsősorban Bécsen keresztül kapják.”³⁵ A dokumentum elkülönítve közli a papi és a világi vezetők neveit. Ez jelzi, hogy a „Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúciónak a világi intézmény létrehozását jelentő célkitűzése a megvalósulás felé halad, és hogy a civil szférát is sikerült bekapcsolnia a Provida-mozgalomba. A munka során a kapcsolatok kiterjedtek, összetettebbé váltak. Érdekes papi és világi kapcsolatok születtek. Barlay Ödön, Havass Géza, Golenszky Candid, Keglevits István, Ruppert János, Kölley György, Emődi László, Pantol Márton, Kalmár Ödön a papi vezetők közé tartozott. A dokumentum világi, azaz civil személyként sorolja fel a vezetők között Ránki Ernőt, dr. Andrassy Ferencné, Kovács Lászlót, Nobilis Gáspárt, Rozsdy Pált, Róna Tass Andrást, Zakariás Istvánt.³⁶

Barlay Ödön ciszterci szerzetes magyar–olasz szakos tanár volt a csoportmunka szervezésének egyik kiemelt egyénisége. Kiváló pedagógiai érzékkel rendelkezett, ezért egykori tanítványait be tudta vonni a csoportvezetői munkába, így alakítva ki egy elit vezető gárdát. Fiú vonalon csoportvezetők voltak:

- Vincze János, a Műszaki Egyetem utolsó éves hallgatója, aki 10–11 éves gyerekekkel foglalkozott.
- Csiki Gyula, a Ganz mérnöke, 15–16 éves gyerekeket vezetett.
- Herbai Ferenc mérnök a 12–13 évesek vezetője volt.
- Szöllősi György műegyetemista a 8–10 évesekkel foglalkozott.
- A lánycsoport vezetői:
- Vajnai Judit, Vértés Márta, Luka Nikolett orvostanhallgatók szintén tizenévesek csoportvezetői voltak.

Barlay Ödön számára gondot jelentett Luka László orvos, aki politikai megnyilatkozásával hívta fel magára az elhárító szervek figyelmét.³⁷

Az 1959. február 27-én megnyitott Fekete Hollók című csoportdossziében szervezetszociológiai és irányítási szempontból érdekes dokumentumok találhatók. Az egyik szerzetesrendenként sorolja fel a papi vezetőket és a hozzájuk tartozó csoportok tagjait.

A vezetők neve	Az általuk vezetett csoportok tagjai	A tagok létszáma összesen
Jezsuiták		123
Süle Géza	57	
Szabó József	26	
Rózsa Elemér	40	
Ciszterciek		370
Dr. Barlay Ödön	150	
Kalász Mihály	200	
Keleti Géza	20	
Regnumosok		80
Emődy László	40	
Keglevits István	28	
Tompa Sándor	12	

A vezetők neve	Az általuk vezetett csoportok tagjai	A tagok létszáma összesen
Világi papok		374
Kölley György	72	
Kovács Imre	50	
Ikvay P. László	171	
Egyéb csoportok	81	81
		Összesen: 947 fő

Forrás: ÁBTL, Nysz.: 0-11802/1, 81.

Egy 1960. november 30-ai jelentés szerint a Provida-mozgalom egyes ágazatait elsősorban a betiltott jezsuita és ciszterci, továbbá a piarista rend tagjai irányítják. A szerzetesrendek képviselői mellett a jelentés szerint reakciós és világi papok is részt vesznek az illegális csoportmunkában, főleg azok, akik korábban a katolikus ifjúsági mozgalom vonalán vagy a katolikus cserkészmozgalomban tevékenykedtek. A jelentés megállapítja, hogy az akkor ismert 57 vezető szerepet játszó egyházi személy közül 11 jezsui-

³⁵ ÁBTL, Nysz.: 0-11802/6 Javaslat. Budapest, 1960. október 3. 289–290.

³⁶ Uo.

³⁷ ÁBTL, Nysz.: 0-11802/5 Jegyzőkönyv Barlay Ödön kihallgatásáról. Budapest, 1959. február 12. 181–188.

ita, 25 ciszterci, 10 piarista, 5 bencés. 6 volt KIOE- (Keresztény Ifjak Országos Egyesülete), illetve KLOSZ- (Keresztény Leányok Országos Szövetsége) vezető. A jelentés szerint a jezsuiták 80, a ciszterciek 1000, a piaristák 340, a KIOE- és a KLOSZ-vezetők 280 fiatallal foglalkoznak illegális keretek között. Ez 1700 embert jelent.³⁸

Társadalomszociológiai szempontból érdekes adatokat közöl a statisztikai melléklet. A Fekete Hollók fedőnevű ügyben aktív tevékenységet kifejtők száma összesen 947 fő volt, ebből Budapesten tevékenykedett 617 fő (63,1%), vidéken 330 fő (36,9%).

Nemek szerinti megoszlás

férfi	nő
578 fő (78,8%)	205 fő (26,2%)

Kor szerinti megoszlás:

11–18 évesek	18–25 évesek	26–35 évesek	36 év felett
123 fő	117 fő	204 fő	99 fő

Származás szerint (ismert 324 fő)

osztályidegen	értelmiségi	alkalmazott	paraszt	munkás
83 fő (25,6%)	140 fő (43,1%)	63 fő (19,4%)	4 fő (1,2%)	13 fő (4,5%)

Foglalkozás szerint (ismert 826 fő)

középiskolás	egyetemi hallgató	értelmiségi (orvos, pedagógus, mérnök)	
277 fő (33,5%)	212 fő (25,6%)	234 fő (28,3%)	
kisiparos	egyházi funkciót tölt be	szakmunkás	egyéb
8 fő (0,9%)	14 fő (1,6%)	45 fő (5,4%)	36 fő (4,3%)

Forrás ÁBTL, Nysz.: 0-11802/1 Statisztikai melléklet. 1960. november 30. 80.

A csoportok vezetőire vonatkozó adatok a két dokumentumban eltérnek az időbeli távolság miatt. Az első dokumentum pár hónappal korábbi. Tendenciaként kimutatható, hogy a vallási kisközösségek szervezésében, vezetésében a piaristák, a jezsuiták megőrizték helyüket, a ciszterciek be-

³⁸ ÁBTL, Nysz.: 0-11802/1 Jelentés. Budapest, 1960. november 30. 102–103.

folyása jelentősen megnőtt. Ennek az lehet az oka, hogy az 1952-es Bulányi-per miatt az egyházi vezetés a szervezőmunkát az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején a piaristákéhoz hasonló infrastruktúrával bíró és hasonló számú volt plébániával és iskolával rendelkező ciszterciekre bízta. A ciszterci rendben is akadtak Bulányihoz, Török Jenőhöz hasonlító küldetéstudattal rendelkező papok. Ezzel a súlypontátelhelyezéssel az egyházi vezetés igyekezett elkerülni, hogy egy hagyományos szerzetesrend, például jelen esetben a piarista, ne szenvedjen túl sok hátrányt a belső elhárítás miatt. Erre a rugalmasságra a „Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúció szellemisége is lehetőséget biztosított.

Az 1960-as év adatai szerint a kisközösségek tagjainak száma 1700 fő. Az 1958-tól folyó feldolgozás adatsorában ez kiugró szám. Nyugtalanító lehetett a belügyi szervek számára az is, hogy a kisközösségek társadalmi összetétele is megváltozott, és már felölelte a társadalom szociális struktúrájának minden összetevőjét.

A korcsoportok szerinti megoszlás is kedvezően alakult az egyház számára. A 11–35 év közötti fiatalok száma a rendelkezésre álló adatok szerint 81,76%. A csoportok mintegy 65%-a Budapesten, 35%-a vidéken – Baranya, Csongrád, Heves, Fejér megye területén – működött.³⁹

Az elhárítás kereste a magyarázatot az egyház befolyásának növekedésére. „Bár az egyes ágazatok közös centrumból történő irányítását jelenleg nem tudjuk kimutatni. Figyelemre méltó, hogy a mozgalom programját adó Provida Mater kezdetű pápai konstitúció és az 1960-ban kiadott NDK-ban kialakított püspöki kari körlevél valamennyi ágazat tevékenységének irányt mutat. E körlevelek nyílt felszólítást tartalmaznak a népi demokratikus rendszer elleni harcra, megszabva a harc módszereit is. Sok illegálisan fordított, sokszorosított és terjesztett brosúra forog közkézen a mozgalom különböző ágazataiban. Ezen brosrák eredeti példányai jó részt illegális utakon Török Jenő piarista szerzetestől, Bécsből érkeznek. Török Jenő az ottani ún. Opus Mistici Corporis Könyvkiadó magyar osztályának vezetője.⁴⁰ Török Jenő az ellenforradalom alatt szökött Nyugatra. Korábban az illegális klerikális ifjúsági tevékenység egyik hazai vezetője volt. Az eddig beérkezett könyvek és brosrák gyakorlati segítséget nyújtanak a klérus illegális tevékenységéhez.”⁴¹

³⁹ ÁBTL, Nysz.: 0-11802/1 Jelentés. Budapest, 1960. november 30. 80.

⁴⁰ Török Jenő életpályáját részletesen mutatja be Hetényi Varga Károly Szerzetesek a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában 2. című művében.

⁴¹ ÁBTL, Nysz.: 0-11802/1 Jelentés. Budapest, 1960. november 30.

A Provida Mater apostoli konstitúció szövegében⁴² nem találunk nyílt politikai utalást vagy lázítást. Csak a szakértő vesz észre az óvatosan fogalmazott tanácsra, iránymutatásra törekvő szövegben politikai szándékot, és ebből egyértelmű, hogy az ÁVH illetékesei által megfogalmazott következtetések csak részben állják meg a helyüket. Társadalmi és vallás-szociológiai okok magyarázzák az egyház befolyásának növekedését, amely, ha nem is meghatározó, de a rendszer számára szokatlan.

A II. világháború után a kommunista rendszer által kieroszakolt gazdasági és társadalmi átalakulás gyökeresen átformálta a közép-kelet-európai országok társadalmi szerkezetét. Ez hozzájárult az egyházak hagyományos struktúrájának és lelkiségének megváltozásához. „Gyakran halljuk – írja Congár – , hogy az egyház megújításának egyetlen feltétele a lelkiség reformja. Kétségtelen, hogy minden megújulás feltételezi a lelkület krisztusivá tételét, de vannak esetek az egyház történelmében, amikor a reform csak egyes szerkezeti elemek, struktúrák átalakítása által valósítható meg” – hangsúlyozza Tomka Ferenc *Intézmény és karizma a katolikus egyházban* című tanulmányában.⁴³

Mezey András és Bertalan Péter további kutatásai megegyeznek abban, hogy a „Bulányi és társai elleni leszámolás után a Provida-mozgalom is elhalt, s az államvédelemnek nem sikerült további működését kimutatnia, bár pl. Kovács Mihály ügyében még kutattak további »providások« után.⁴⁴ Így végső soron nem volt teljesen alaptalan, hanem a 9 évvel korábbi nyomozati tapasztalatokra épített az az állambiztonsági prekonceptió, amely 1961-ben a »Fekete Hollók« összeesküvésbe szintén egyetlen országos, szerteágazó szervezkedést akart beleláttni. Bizonyítékok híján azonban ekkor a nyomozómunka csak »amalgámozást« eredményezett: a perekben (főleg az egyetlen nyilvános perben) jórészt egymással semmilyen kapcsolatban nem álló személyeket keverték össze és szerepeltettek egy ügyben vádlottként.⁴⁵

XII. Pius pápa politikai, történelmi és szociológiai előrelátását igazolja, hogy 1947-ben a nyugat- és kelet-európai tapasztalatok hatására kiadta a

⁴² <http://szerzetes.hu/sz/C3%B6vegt%C3%A1r/xii-pius-provida-mater-apostoli-kons-tit%C3%BACi%C3%B3-1947-0> [Letöltés ideje: 2015. 10. 18.] „Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúciója a tökéletesség megszerzésére szolgáló kánoni állapotokról s világi intézményekről

⁴³ Tomka Ferenc (1991): *Intézmény és karizma a katolikus egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, 132.

⁴⁴ Vö. Mezey 146. o.

⁴⁵ Mezey András: i. m. 136–137.

„Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúcióját, mellyel előkészítette az utat az utódok nagyhatású egyháztörténeti lépéséhez, a II. vatikáni zsinat megszervezéséhez. Az „institutum saeculare”, a világi intézmény néven a „Provida Mater” kezdetű apostoli konstitúció hatásaként alapított új típusú szerzetesrend életképes volt, meggyökeresedett és új hajtást is teremtett, a Vinculum Caritatis Közösség (Szeretet köteléke Közösség) magyar alapítású világi intézményt, amely Palánkay Tibor jezsuita atya vezetésével alakult meg 1949. január 23-án. Egyházi jogi elismerést 1994. május 31-én kapott. A világi intézmények életformájának XII. Pius pápa az apostoli konstitúcióban adott jogi formát, miután ilyen közösségek már régóta léteztek. Az Egyházi Törvénykönyv 1983 óta az „Istennek szentelt élet intézményei” között kifejezetten felsorolja a világi intézményeket (710–730 kánon). Ezek olyan Istennek szentelt világiak közösségei, akik az evangéliumi tanácsok átadottságában élnek, nem rendházak közösségében, hanem a világban. A tagoknak, mint más világiaknak, világi foglalkozásuk van, saját otthonukban laknak, megélhetésükről maguk gondoskodnak. Közösségeikben a szeretet tökéletességére törekszenek, s a világ megszentelődéséhez főképp belülről igyekeznek hozzájárulni. A közösségnek papi és családi ága is van.

A Vinculum Caritatis Közösség történetének főbb eseményei: 1949. január 23-án alakult meg, Drahos János esztergomi helynök adta az első engedélyt az indulásra. 1955-ben hat tagját letartóztatták államellenes összeesküvés vádjával, akiket 1956-ban szabadlábra helyeztek (a „vétséget” csak egyesülési szabadsággal való visszaélésnek minősítették). 1957–1958-ban indult a papi ág. Megfigyelés miatt „lánckapcsolat” indult és testvérpárrendszer. 1965-től tízen Nyugatra mentek.⁴⁶

⁴⁶ Vincum Caritatis Közösség, www.katolikus.hu/rendek/noi54.html [Letöltés ideje: 2015. 10. 18.]

III. A „RESTAURÁCIÓ” EGYHÁZPOLITIKÁJA

Az 1957-től 1959-ig tartó időszak az elnyomás erejét, technikáját tekintve folytonosságot mutat a Rákosi-rendszerrel. Ennek ellenére fel kell tenni a kérdést, változott-e a politika szemléletmódja, legalábbis volt-e szándék az 1956-os forradalom és szabadságharc által felvetett problémák átgondolására. Azt előre kell bocsátani, hogy a három nagy történelmi egyház is feltette a maga kérdéseit, s ennek megvoltak a „helyi” kifejeződései. Kádár János – különösen a hatvanas évek elejéig – állandóan legitimációs kényszerrel küzdött, ezért volt a sok „jó úton haladunk” önbizonyító határozat, értékelés.

Az MSZMP Intéző Bizottsága 1957. március 5-én tartott ülésén Horváth János, az Egyházügyi Hivatal⁴⁷ (EH) elnöke úgy értékelte, hogy a püspöki kar ülésein a püspökök egy része agresszíven és erőteljesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a békepapok megvédését nem támogatja. Szigorú és érélyes rendszabályokat kell tehát érvényesíteni a katolikus egyház ellen. Ugyanakkor az engedmények politikájával is élni kell, de nem az egyházkormányzati kérdésekre vonatkozóan, hanem a vallásos tömegeket érintő területeken. 1957 januárjában négy olyan egyházmegyében (Veszprém, Szombathely, Vác, Székesfehérvár) neveztek ki miniszteri biztost, ahol az egyházi vezetés erőteljesen lépett fel a békepapokkal szemben.

Horváth János, az EH elnöke azt javasolja, hogy a békemozgalmat erősíteni kell a világiak bevonásával. Így a mozgalom szélesebb alapokon fog nyugodni, s be tudna vonni olyan társadalmi csoportokat, amelyeknek eddig nem volt befolyása egyházi ügyekben. Eddig a mozgalom kizárólag csak papokra vonatkozott, Lengyelországban és Csehszlovákiában már voltak be világiakat. Marosán György szerint elérkezett az idő, hogy az egyházakkal, főként a katolikus klérussal szemben támadólag lépjen fel a pártállam. Nem elég csak politikailag fellépni, meg kell vonni az állam anyagi támogatását, ahogy ezt megtették néhány megyében. Az egyház a

⁴⁷ Az 1956. december 31. – 1959. június 2. közötti időszakban a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatal elnevezés érvényes, utána az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnevezést használjuk.

kormány anyagi támogatása nélkül csak ideig-óráig tud létezni. Grósz akkor fog hajlani a kormány-szavára, ha részéről határozott fellépést tapasztal.

Kállai Gyula művelődési miniszter hangsúlyozta, hogy még korai új-rakezdeni az „egyházi reakció” elleni harcot, mert a katolikus egyház ere-jét lebecsülni súlyos tévedés. Azok, akik az egyházak elleni azonnali fel-lépést szorgalmazzák, azt hiszik, hogy minden előterjesztett javaslatot egyszerre kell megvalósítani. Véleménye szerint rangsort kell felállítani, a taktika ezt követeli. Nem minden egyházzal szemben ugyanúgy, ugyanazon az alapon, ugyanolyan körülmények között kell fellépni. Azzal érvelt, hogy amikor 1947–1948-ban az egyházakkal kiéleződött a helyzet, akkor is különbséget tettek, és nem mindegyikkel szemben léptek fel azo-nos eszközökkel. Először a hatalom igyekezett megegyezni és a már meg-kötött megállapodást felhasználni a másikkal szemben. Most is ezt a mód-szert tartja követendőnek, mert az az elgondolás, hogy minden egyházzal szemben azonos taktikát alkalmazzanak, nem célravezető. A katolikus egyház szerepe a legfontosabb, ez a reakció legerősebb fészke, ez ellen kell elsősorban fellépni. Az álláspontja az, hogy a többi egyházzal meg kell próbálni megegyezni a régi alapokon és felhasználni őket a katolikus egy-ház ellen. Meg kell osztani az erőket. A letartóztatásokat követelő javas-lattal csínján kell bánni. Meggondolandó, hol kezdjék. A katolikusoknál kell kezdeni, ezt majd megtudják a reformátusok, és akkor tudni fogják, mihez tartsák magukat. A többi nyíltan ellenséges, más felekezetekhez tartozó papot is le kell tartóztatni. Fock Jenő hozzászólásában a megszo-rító intézkedések és az engedmények összehangolását tartja fontosnak.

A Mindszenty-kérdés is napirenden volt. Megoldására olyan javaslat született, hogy a kormány a sajtóban tegyen közzé nyilatkozatot Mind-szentyvel kapcsolatban. A sajtó kommentálja ezt, hogy ezzel a politika számára megfelelő irányba hangolják a közvéleményt. Marosán György szerint hiába vitetkoznak a kérdésről, amíg Róma nem dönt, megoldani nem lehet.

Az egyházi sajtó kérdésében is a megosztó, egyházakat szembeállító taktika érvényesült. Kállai Gyula a református és az evangélikus egyház számára egyházi újság indításának engedélyezését javasolta, de a katolikus egyház részére nem. Nemes Dezső véleménye az volt, hogy a katolikus békemozgalom számára lehet engedélyt kiadni, de az Új Ember vagy a *Vigília* című lapra még akkor sem, ha biztosítva van a szerkesztőség, mert ezekre a lapokra megvan a befolyása a püspöki karnak.⁴⁸

⁴⁸ MNL, M-KS-288-5/17 öe. (1957. 03. 05.) Jegyzőkönyv az MSZMP Intéző Bizott-sága által 1957. március 5-én tartott üléséről.

Az MSZMP Intéző Bizottsága a Művelődésügyi Minisztérium Egy-házügyi Hivatala által készített helyzetfelmérést és a közvetlen intézkedé-sekre vonatkozó javaslatokat vitatta meg. A katolikus egyházzal szembeni vádakkal – 30 békepap eltávolítása Mindszenty kezdeményezésére, a Va-tikánnal való együttműködés – még sokszor lehetett találkozni. A püs-pöki kar ellenállást tanúsító tagjai – Badalik Bertalan veszprémi, Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi, Kovács Vince váci püspök – funkcióból való felfüggesztését, Hejcére⁴⁹ való internálásának szándékát a javaslat már tartalmazza. Az Intéző Bizottság egyelőre még óvatos volt, amikor nem fogadta el, így ez kimaradt a „közvetlen intézke-dések csomagjából”.

Hasonlóan kemény fellépést jelentett volna a miniszteri biztosok kine-vezése minden egyházmegye élére. Ugyancsak számszerűen, 15–21 főben határozta meg az EH azoknak a papoknak – segédlelkészeknek, plébáno-soknak és egyéb beosztásúaknak – a számát, akiket a forradalom alatti és utáni tevékenységükért közbiztonsági őrizetbe kell venni.

A határozati javaslatban megfogalmazottak szerint a sajtóban és a rá-dióban kívánták leleplezni a Vatikánt és az egyes püspököknek a papi bé-kemozgalom ellen irányuló akcióját. Az előterjesztés hangsúlyozta, hogy ezek ellenkezik az állam és a katolikus egyház között érvényben levő megegyezéssel, politikai nyomást igyekeznek gyakorolni a kormányra, s ezáltal támogatják az ellenforradalmat.⁵⁰

A megtett és a megtenni szándékozott első lépések irányában nincs semmi különbség. Az óvatosságnak az oka az új-régi pártállami rendszer bel- és külpolitikai helyzetének instabilitása.

A fentebb vázolt felfogás és taktikai megfogalmazása a Somogy megyei sajtóban is nyomon követhető. A *Somogyország* 1957. január 8-i számában a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (FMPK) nyilatkozatát közli a legfontosabb feladatokról. Az állam és az egyház viszonyát tekintve loja-litást vár el az egyházaktól, a pártállami politikával egyet nem értő, az ellene fellépő papokat retorzióval fenyegeti. Ugyanakkor felkínálja a fe-lekezeteknek a tárgyalás lehetőségét.

Az egyházpolitikával kapcsolatos kérdésekben a Művelődésügyi Mi-nisztérium Egyházügyi Hivatala készítette el a mérleget, igyekezett fel-tárni az egyházakban kibontakozó ellenállásnak és reformtörekvéseknek

⁴⁹ 1956 előtt Pétery József váci püspök kényszerlakhelye volt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

⁵⁰ MNL, M-KS-288-5/17. öe. Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatala (MM EH): Előterjesztés néhány egyházpolitikai kérdés rendezésére. Budapest 1957. már-cius 1.

az okait. Az elmúlt évek egyházpolitikájának főbb tapasztalatait a *Vázlat az egyházpolitikával kapcsolatban készítendő előterjesztés* című dokumentumban summázta. Eszerint alapjában véve helyes egyházpolitika folyt. A legfőbb hibák forrása az volt, hogy az egyházpolitika nem elég előrelátó és átfogó. Az 1948-ban, illetve 1950-ben megkötött egyezmények hiányosak, nem eléggé fejezik ki a szocialista állam érdekeit. Mindennek következménye a tervszerűtlenség. Az egyházpolitikával való foglalkozást az Egyházügyi Hivatal reszortjának tekintették. Az elméletileg kidolgozott, a konkrét helyzetekre alkalmazott politika hiányzott. Az adminisztratív módszerek mellett nem megfelelő a meggyőzés módszere. Nem sikerült a politikai és az adminisztratív módszerek kombinálásának helyes arányát megtalálni. A vallásos tömegek figyelmen kívül hagyása miatt az egyházakra gyakorolt nyomást a vallási és lelkiismereti szabadság korlátozásaként lehetett felfogni. Az egyházpolitika a felekezetekben viszonylag szűk körre támaszkodott. E politika támogatói a szektarianizmus miatt elszigetelődtek. Ennek ellensúlyozása hibásan történt, mert a rendszer iránt lojális erők helyett a vele szembenállók, a hivatalos politika számára negatív elemek aktivizálódhattak és kerülhettek pozíciókba. Az 1956-os események által teremtett körülmények lehetővé tették, hogy a katolikus egyházban 57, a református egyházban 31, az evangélikus egyházban 13 olyan papot távolítsanak el állásából, aki a Rákosi-féle egyházpolitikát kiszolgálta.⁵¹

A helyzet stratégiai és taktikai szempontú elemzése a múlt vállalását, a Rákosi-rendszer egyházpolitikája az új rend számára is megfelelő irányvonal továbbvitelét jelentette. A „hibák feltárása” ugyanakkor a rugalmasabb egyházpolitika lehetőségét vetette fel, amely most már a vallásos tömegekkel is számolt. Elkészült az egyes egyházakra vonatkozó helyzet-elemzés is. Az értékelések több olyan álláspontra rávilágítanak, amelyek a későbbiek során lényegesen változtak, több olyan tény is feltárnak, amelyet csak a sejtés szintjén ismer a szűkebb szakma is.⁵²

A katolikus egyházban a forradalmat megelőző időben már mutatkoztak az ellenállás jelei. Erősek voltak a papi békemozgalom felszámolására irányuló törekvések. A szerzetesrendek visszaállítását szorgalmazó

⁵¹ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Vázlat az egyházpolitikával kapcsolatban készítendő előterjesztéshez. Budapest. 1958. március 25.

⁵² Ennek bizonyítéka az a vita, amelyet Gergely Jenőnek a *Katolikus egyház Magyarországon 1944 után* című kötete dolgoz fel (Budapest, 1991) és Balogh Margit „Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989)” című tanulmánya dokumentál (in *Magyarország a XX. században*. Szekszárd, Babits Kiadó, 1996, 386–439) Mindkét munka alapkutatásnak tekinti a egyházpolitikájára vonatkozó iratanyagok feltárását.

javaslatok éppúgy gondot okoztak a diktatúra számára, mint a működésüktől eltiltott⁵³ rendek tagjainak aktivizálódása a társadalmi élet különböző területein: vállalatoknál, üzemeknél, értelmiségi gyűlekezeteken, egyetemi, ifjúsági összefogásokon a rendszerellenes nézetek terjesztésével. Ma már komoly memoárirodalom is alátámasztja ezt a megállapítást.⁵⁴

A történelmi köztudat hajlamos a misztifikálásra, az adott történelmi személy szerepének túldimenzionálására. Ezért fontos az 1958-ban készült egyházpolitikai jelentés néhány mondata, amely rávilágít Mindszenty 1956-os szerepére: „Az ellenforradalom ideje alatt, november 4-e előtt nem járhatott Mindszenty fellépése azzal a hatással, hogy az egyházi reakció szervezeten és a tömegeket mozgatva léphetett volna fel céljai érdekében, mert egyfelől Mindszenty főként az ellenforradalom politikai kérdéseivel foglalkozott, másfelől még mielőtt átvethette volna a püspöki kar tényleges irányítását, megkezdődött az ellenforradalom fegyveres felszámolása.”⁵⁵ (Az idézett részt a jelentésben áthúzták, nyilván azért, hogy a későbbiekben ne befolyásolhassa a magyar katolikus egyház legfőbb vezetőjének megítélését.) Mindszenty tehát nem vált személyesen a politikai események tényezőjévé, mert erre nem is volt lehetősége.

A jelentés szól arról is, hogy a forradalom leverése után az egyházban nemcsak folytatódott, hanem fokozódott az ellenállás. Mindszenty rövid ideig tartó szerepének utóhatása fontos tényező. Az amerikai követségre menekült hercegprímás azonban nem kerülhetett döntési helyzetbe, mivel „rendeletei”, amelyek november 5-én, 6-án és 18-án születtek, csak a püspöki kar akaratával válhattak valóra. A püspöki kar számolt azzal, hogy Mindszenty visszatérhet funkciójába, a feltételezést a Vatikán Mindszenty rendelkezéseit támogató utasításai is erősítették. A katolikus egyházi vezetés kemény követeléseket foglalt határozatba, amelyeket a kormány elé akart terjeszteni. Ezzel érte el a katolikus egyház felső vezetésének ellenállása a tetőfokát 1957 januárjában.⁵⁶

⁵³ A rendektől csak a működési engedélyt vonták vissza, feloszlítani az államnak nem állt jogában. A napi szóhasználat persze általában a feloszlítás.

⁵⁴ Lásd Ágotha Tivadar (1995): *Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok az ateista hatalom börtöneiben*. Budapest, Márton Áron Kiadó; *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989* (Havasi Gyula dokumentumgyűjteménye); Kamarás István (1992): *Bűvópatakok: A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949–1961*. Budapest, Márton Áron Kiadó.

⁵⁵ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. MM EH. Budapest, 1958. május 5.

⁵⁶ Uo.

A jelentés szerint az összeütközés elkerülése érdekében a pártállam bizonyos területeken meghátrált, vagyis az egyházpolitikában olyan módszerek érvényesültek, amelyek az opportunizmus jegyeit viselték magukon, de az adminisztratív intézkedések – a miniszteri biztosok kinevezése – főkézőleg hatottak. Kiderül az is, hogy nem sikerült a püspöki kar működését úgy befolyásolni, hogy az állami követelményeknek minden tekintetben megfeleljen, nem sikerült megtalálni annak módját, hogy az állam iránt lojális papok szervezeten és rendszeresen gyakoroljanak befolyást az egyház vezetésére. Ugyanakkor biztató előjel a pártállam számára Hamvas Endre csanádi püspöknek és Grósz József kalocsai érseknek, a püspöki kar elnökének együttműködési készsége.⁵⁷

A források arról győznek meg bennünket, hogy a restauráció kezdetén Kádárnak nem volt világos „saját” egyházpolitikája. A „meghátrálás” kényszerszere, az adott helyzet tudomásul vétele ad hoc jellegűvé tette az egyházpolitikát. Ugyanakkor a katolikus egyház vezetésének sem volt határozott, alternatívát jelentő direktívája. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát ezt azzal magyarázza, hogy 1946-tól „a diktatúra egyformán számol le mind a haladó, mind a konzervatív erővel. Aki a hatalommal kompromisszumra kényszerül, az végül a régi vágású réteg, illetve a megmaradó hierarchia és nem az a szellemi és lelki elit, amely megpróbálná az egyházat, az egyház küldetését az adott körülmények között újraértelmezni, és hivatkozhatna a változás gyümölcseire [...] nem a megújulást képviselő vagy arra reflektáló réteg volt a hatalom partnere, hanem az egyházi hatalmat, a fennállót megtartani, átmenteni akaró réteg.”⁵⁸

A kontraszelektált egyházi vezetéssel szemben az állam is csak a rákossista garnitúra második vonalát – Kállai Gyula, Marosán György – tudta felsorakoztatni, akik nem értettek az átlátó képességet követelő egyházpolitikához. Többek között ez is magyarázza, hogy gyakran volt szükség a párt vezető testületeinek – politikai bizottság, központi bizottság – „kollektív bölcsességére”, amely határozatok formájában öltött testet. Ezért is született meg az MSZMP Központi Bizottságának 1958. júniusi határozata, amelyben az „új” egyházpolitika körvonalazódott.

Az egyházak nem egyformán reagáltak a pártállam politikájára, hiszen helyzetük történelmi hagyományaikból, szervezeti felépítésükből, társadalmi beágyazottságuktól függően más és más volt. Az eredmények szinkronitására törekvő állam a katolikus egyház esetében még 1959-ben sem

tudott egyértelmű sikereket felmutatni, még akkor sem, ha a püspöki kar, élén Grósz József érsekkel, meghajolni látszott a nyomás súlya alatt.

Az állam arra törekedett, hogy valamennyi történelmi egyházunkban egyszerre tudjon eredményt felmutatni. A jelentések „meggyőző” számokkal igyekeztek alátámasztani, érzékelhetőbbé tenni az elért „sikereket”. A számok azonban inkább azt igazolják, hogy olyan erőteljes gleichschaltoló politikáról volt szó, amely nagyon hasonlított a negyvenes évek végének és az ötvenes évek elejének egyházellenességéhez.

1958 első félévében a három legnagyobb történelmi egyházban a vezetés ismét az állam iránt lojális magatartású személyek kezébe került:

Az állammal politikai kapcsolatban álló papok aránya felekezetek szerint

	a kulcspozíciók száma	lojális papok száma	%
katolikus egyház	600	260	43,33
református egyház	150	110	73,33
evangélikus egyház	30	24	80

Forrás: MOL M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására, MM EH, Budapest, 1958. május 5.

1958 nyarán is folytatódott az állam térnyerése. A katolikus egyházban újabb 45 kulcspozíciót sikerült megszerezni. Ezenkívül 98 fontos beosztásból – teológiai tanári, határ menti plébániák – sikerült az állam számára megbízhatatlan lelkészeket kiszorítani. A református egyházban 10, az evangélikus egyházban 5 újabb kulcspozíciót töltöttek be lojális papokkal.⁵⁹

Az 1958-as párthatározatot az EH apparátusa készítette elő. Az erre vonatkozó „háttériratok” explicit formában, egyértelműen kifejezik azokat a szándékokat, célokat, amelyek később a hatvanas évek egyházpolitikáját meghatározták. Az állam és az egyházak együttműködésének tartalmát illetően a leglényegesebb pontok a következők:

„A Hazafias Népfrent célkitűzéseinek megvalósítása

A nemzetközi feszültség enyhítése, a béke

A dolgozó tömegek életszínvonalának emelése

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Lengyel László – Várszegi Asztrik (1999): Beszélgető könyvecske. Budapest, Helikon Kiadó, 50–51.

⁵⁹ MNL M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Jelentés a Politikai Bizottság 1958. június 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról. MM EH. Budapest, 1958. szeptember 13.

A haza és más népek szeretete

A közerkölcs színvonalának emelése (állampolgári kötelezettségek teljesítése, a köztulajdon védelme, a munkakerülés leplezése, a felsőbbtisztelte stb.)

A közösségi életforma kialakítása⁶⁰

A nyilvánvalóan propagandisztikus célok megvalósítása a diktatúra gazdag eszköztárának, lehetőségeinek ügyes felhasználásával történik. Ennek egyértelmű kifejtését is tartalmazták az EH dokumentumai: „A szocialista állam és az egyházak közötti politikai együttműködésből pozitív politikai viszony alakul ki. Ebből nem következik, hogy az egyházak hatalmi pozíciókat szereznek. A hatalmi igényből eredő egyházi követeléseket el kell utasítani, s annak jogosságát bizonyítani kell a hívő tömegek számára.

Miközben el kell utasítani az egyházak olyan igényét, amely politikai és kulturális hatalmuk növelésére irányul, aközben biztosítani kell a hívő tényleges vallásos szükségleteinek kielégítését. Lehetőséget kell adni az egyházaknak, hogy – a szocializmus érdekeit nem sértően – szabadon működhessenek a vallás gyakorlása terén.

Az egyházak politikai támogatásának formái: egyrészt a szocialista állam bizonyos választott szerveiben való megfelelő arányú részvétel, másrészt az egyházon belül létrehozott haladó mozgalmak, harmadrészt a különböző megfelelő egyházi megnyilvánulások (prédikációk, nyilatkozatok, ünnepi aktusok stb.).

Az egyházak arra alkalmas képviselői részt vesznek a parlamentben, a megyei, járási és városi tanácsokban, a Hazafias Népfront összes szerveiben, a békemozgalomban. [...] Az államnak ezekre a személyekre kell elsősorban támaszkodni és rajtuk keresztül biztosítani a politikai megosztottság érvényesülését.”⁶¹

A dokumentumok most már megfogalmazták a célrendszert és a követendő taktikát. A vallásos tömegek befolyásolása nagyon fontos volt a politika számára. A hívők bevonását szükségesnek tartotta az „egyházi reakció” elleni harcban, mert ez erőteljesebbé teszi az ellenállás teljes elszigetelését és felszámolását. Ebben a küzdelemben a politika irányítói szerint mindig figyelembe kell venni a hívők érzéseit. A politikai leplezést kombinálni kell a helyes adminisztratív intézkedésekkel. Kerülni kell a durva, a vallási érzelmeket sértő módszereket. Arra kell törekedni, hogy

⁶⁰ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. fe. Vázlat az egyházpolitikával kapcsolatban készített előterjesztéshez. MM EH. Budapest, 1958. március 25.

⁶¹ Uo.

a hívők maguk kérik a felsőbb egyházi hatóságoktól a rendszernek meg nem felelő papok eltávolítását. Az Egyházügyi Hivatal, a Belügyminisztérium konkrét segítséget nyújt, és adatokat szolgáltat a megyei pártbizottságok és tanácsok részére.

A helyzetelemzés szerint a megjelölt célkitűzésekhez kedvező külpolitikai körülményekre is szükség van. Az állam számára rendkívül fontos az egyházak nemzetközi kapcsolatainak alakulása. Ezek meghatározók a többi szocialista országhoz való viszony szempontjából is. Ezért foglalkozik az EH körültekintően ezzel a kérdéssel is. A Vatikán magatartását agresszíven ellenségesnek ítéli, s hosszú időre politikai realitásként számol vele. A magyar katolikus egyház püspökeitől ugyanakkor azt várja, hogy a Vatikánál és a nyugati országok katolikus egyházi vezetőinél hamarabb ismerjék fel a társadalmi változások világméretű bekövetkezését. Ilyen módon a szocialista országok katolikus egyházai fokozatosan eltávolodnak a Vatikántól. E folyamat kialakulása időben és méreteiben másképp zajlik le minden népi demokratikus országban. Esetenként nyíltan (például Kína), esetenként deklaráció nélkül válik gyakorlattá (például Csehszlovákia, kisebb mértékben Magyarország). E hosszú, valószínűleg több évtizede tartó folyamatban az államnak irányítania kell a hazai katolikus egyház külkapcsolatait. A nemzetközi kapcsolatoktól való teljes elzárkózás nem vezethet a szocialista állam érdekeinek megfelelő eredményre. A Vatikán és hazánk közötti kapcsolat gyengítése mellett fokozatosan erősíteni kell a népi demokratikus országok katolikus egyházaihoz, valamint egyes számunkra megfelelő nyugati vezetőkhöz fűződő baráti szálakat. Ténylegesen hitelvi, dogmatikai, szertartásbeli kérdésekben ugyanakkor feltétlenül biztosítani kell a római irányítás érvényét. Élesen külön kell választani a római Szentszék és a Vatikáni Állam egyházi és politikai hatalmát.⁶²

Az EH úgy ítéli meg, hogy a nem katolikus nemzetközi egyházi világszervezetek „reakciós” politikai magatartásuk ellenére rugalmasabbak, hajlékonyabbak a társadalmi változások iránt, mint a Vatikán. Ezeket az egyházi világszervezeteket – Egyházak Világtanácsa, Presbiteri Világszövetség, Lutheránus Világszövetség, Zsidó Világkongresszus – a nemzetközi töké, elsősorban az amerikai uralja. Jelentős erő képviselnek azonban a gyarmati és félgymarmati országok egyházai is. A nem katolikusok – elsősorban a reformátusok, az evangélikusok és az izraelita felekezet – nemzetközi kapcsolatait döntően a nemzetközi gazdasági és politikai erőviszonyok alakulása befolyásolja, ezt rugalmasan kell kezelni. E világszer-

⁶² Uo.

vezetekben a befolyás növeléséről nem szabad lemondani, ugyanakkor állandóan támaszkodni kell a világszervezetek „imperializmust kiszolgáló” magatartására.⁶³

Az egyházak és az állam kapcsolatának lényeges, döntően meghatározó összetevője az egyházak anyagi helyzete, fogalmaz az elemzés. Mivel a felekezetek önálló gazdasági bázisai megszűntek, az anyagi létfeltételeket három forrásból biztosíthatják: a hívek adományai, az állam támogatása, külföldi segélyek. A külföldi segélyek bizonyos feltételek mellett átmenetileg megengedhetők. Alapvetően azonban a megszüntetésükre kell törekedni. Az állami támogatást továbbra is fenn kell tartani, úgy, hogy minél nagyobb politikai előny származzon ebből az állam számára. Az állam anyagi támogatása az egyházak függőségét is jelenti. Erre szükség van, mert ennek megvonása vagy jelentős csökkentése növelné az egyházak hitéleti aktivitását, mivel az önfenntartás rohamosan létkérdéssé válna.⁶⁴

Lényegében nem változtatja meg, de bizonyos mértékig pontosabbá teszi az egyházi vezetés magatartásáról alkotott képet Olt Károlynak, az EH elnökének Grösz Józsefnek küldött hivatalos levele:

„Az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet⁶⁵ és annak 18/1959/IV. 6./sz. végrehajtási utasítására⁶⁶ vonatkozó folyó évi június 17-én hozzám intézett levelére az alábbiakban válaszolok: Érsek Úr levelében kifejezésre juttatja a Püspöki Karnak azt az aggodalmát, hogy a hivatkozott törvényerejű rendelet és az ennek alapján kiadott végrehajtási rendelet »súlyos beavatkozást« jelent az egyház ügyeibe. – Érsek Úr leveléből kitetszően a törvényerejű rendeletről és annak végrehajtásáról a Püspöki

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ 1957. március 24-én tették közzé az Elnöki Tanács 1957. 22. számú törvényerejű rendeletét. A kinevezéshez, áthelyezéshez és elmozdításhoz a pápai kinevezéstől függő egyházi állások esetében az Elnöki Tanács, a megyéspüspökök, illetve érsekek kinevezésétől függő egyházi állások betöltéséhez a művelődésügyi miniszter előzetes hozzájárulása szükséges. Az evangélikus egyház püspöki, egyházkerületi, egyetemes felügyelői állásának betöltéséhez, illetve a felmentéshez az Elnöki Tanács hozzájárulása szükséges.

⁶⁶ A Grösz érsek által kifogásolt törvényerejű rendeletet az Elnöki Tanács adta ki, végrehajtásáról pedig 1959-ben kormányrendelet intézkedett. Ez a törvényerejű rendelet volt az 1956 utáni időszakban a pártállam legkeményebb adminisztratív beavatkozása az egyházak ügyeibe. Ez sértette legjobban a felekezetek szuverenitását, mert a papi tisztségek betöltésének és a lelkészek áthelyezésének állami felügyelet alá vonásával minden tekintetben semmibe vette az egyházi autonómiát. Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 317., 325.

Karnál téves vélemények és következtetések alakultak ki. – Ezért szükségesnek tartom leszögezni:

1. Az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet és azt természetesen követő végrehajtási utasítás az állam jogos és indokolt intézkedése. Ismeretesek azok a nehézségek, amelyek az egyes egyházi állások betöltésénél, illetve be nem töltésénél, különösen Mindszenty József részéről megnyilvánultak. E tapasztalatok alapján szükséges, indokolt volt az állam és az egyház közötti viszony e téren való normalizálása és a jó viszony biztosítása érdekében a törvényi illetve végrehajtási rendelet kiadása és az »egyházi igazgatás és lelkészképzés« rendes menetének biztosítása.

2. A rendelkezések kiadása tehát az egyház érdekében is történt, és hivatva van arra, hogy az egyházi állások betöltését elősegítse, a Püspöki Karnak is sok gondot okozó állapotot is megszüntesse. Meg vagyok győződve, ezen állami rendelkezések alapján indítatva fogja magát érezni arra, hogy az egyházi állások betöltésénél a Magyar Népköztársaság szuverén jogait tiszteletben tartva és figyelembe véve fog a jövőben eljárni.

Távol áll tehát a Magyar Kormánytól minden olyan intenció, amelyet az egyház »beavatkozási« kísérletnek tekinthetne, az állam és az egyház között kialakult jó viszonyt befolyásolná.

3. Nem hagyhatom szó nélkül Érsek Úr levelének azt a részét, amely az 1956 októbere és 1957. tavaszán történt »szabad diszponálásokra« vonatkozik és azokat helyesli. Ismeretes, hogy ezek a »szabad diszpozíciók« az állam hozzájárulása nélkül, sőt ellenére történtek, és nem a Magyar Népköztársaság törvényes rendjét, hanem az ellenforradalmi lázadást szolgálták, amellyel a Püspöki Kar sem akkor, sem ma nem azonosítja magát. – Érsek Úr levelének ez a része annál inkább érthetetlen, mert a Püspöki Kar elítélte az 1956-os ellenforradalmi lázadást és éppen a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány védte meg a Püspöki Kar több tagját és más papokat is a törvénytelenül külföldre távozott (a hercegprímás ekkor az amerikai nagykövetségen tartózkodott – B. P.) Mindszenty József egyházilag és törvénytelen túlkapásaival szemben. Meggyőződésem, hogy a fent kifejtettek hozzájárulnak a 22. számú törvényerejű rendelet és annak végrehajtási utasításában foglaltak helyes értelmezéséhez. Bízom abban, hogy a jövőben a törvények helyes értelmezésével és a jog érvényesülésével az állam és a katolikus egyház közötti kapcsolat helyes irányba fejlődik. A magunk részéről azon leszünk, hogy ez a viszony kölcsönösen korrekt és igazságos legyen.⁶⁷

⁶⁷ VÉL, 2000-123/1959.

A magyar püspöki kar két malomkő között őrlődött. A Szenszék még nem tartotta szalonképesnek a Kádár-rendszert, amely ennek ellensúlyozására hűségnyilatkozatokat csikart ki a katolikus egyházi vezetésből a fenyegetés, a megosztás, az internálás módszerével. A közvélemény ezt megadásnak, a gyengeség jelének tekintette.

Az egyházi vezetéssel folytatott tárgyalások légkörét is a megfélemlítés, a tárgyaló fél lekezelése határozta meg. Grósz József ez ellen is tiltakozott. Kádár János a Politikai Bizottság 1960. március 1-jei ülésén utalt erre. Az érsek véleménye az volt, hogy a politikai vezetők „túlságosan erős hatalmi pozícióban érzik magukat, ezért beszélnek velünk – a püspökökkel – félvállról”. Kádár is belátta, hogy rossz dolog, ha az érseknek az az érzése, hogy félvállról beszélnek vele, ez felesleges, mert a katolikus főpapok már tudták, hogy a nagyobb úr a kormány. A fontos posztot betöltő főpapokat emberi méltóságukban megalázni nem lehet.⁶⁸ A tárgyalások rossz légköréről szóló Grósz József-i észrevétel és az arra adott kádári válasz a látszólag egyszerű „akció-reakció” pszichikai képlettel magyarázható. Az erősebb nagylelkűen enged a gyengébbnek. Ez a végletes leegyszerűsítés azonban nem pontosan magyarázza meg a helyzetet. A megfélemlítés reflexe az állam részéről abból a fikcióból fakadt, hogy a hatalom nem érezte olyan mértékben megroppantnak az egyházat, hogy úgy tűnjön, mint „kezes báránnyal” számolhat vele. Pontosabban ez az egyes politikai szinteken különbözött. A klérust ugyan megtörte Rákosi, de a két bázisszint, az alsópapság tartása és a hívek támogatása – ehhez rövid volt Rákosi regnálásának nyolc éve – még nem enyészett el. A kontraszelektált klérus tagjainak felkészülési, tárgyalási stratégiájában viszont nem találni annak nyomát, hogy akár jelzésszerűen felemelték volna szavukat az 1950-es megállapodások ellen. Mint annyi más területen, az egyházpolitikában is volt a rendszer keretein belül kikövetelhető-kialkudható alternatíva a represszió ellenére. Kádár a restaurálás közepette konszolidálásra törekedett. Érzékeny volt arra, hogy Rákosi „egyenestől leszármazottjának” tekintés. Ezt a korabeli klérus helyzetét országos viszonylatban meghatározó vezetők közül senki sem ismerte fel, nem volt olyan kvalitású reprezentáns, politikai vénájú közöttük, aki ennek érzékelésével alkupoziókat teremtett vagy teremthetett volna. A feltételes mód azt is jelenti, hogy az állam ilyen főpappal, ha lett is volna, nem tárgyal. A katolikus egyház alkupozióit az is rontotta, hogy nem mert az említett bázisszintekre támaszkodni. Az egyházi hierarchia elitje oly távol került saját bázisközösségeitől, hogy nem

⁶⁸ MNL, M-KS-288-5/172. őe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. március 1-jén megtartott üléséről.

merte és nem tudta maga mögött felsorakoztatni őket. Így valóban egyedül maradt azzal a posztrákosista apparátussal szemben, amely még az 1950-es status quón is szigorítani tudott. Ebben jelentős szerepet játszott a magyar egyházak főpapjainak – Mindszentynek, Grósznek, Ordassnak, Péterinek – korábbi sorsa. Ez érthető módon elrettentette az egyházi elitet. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a hatalom, a gyengeséget látva, még 300 papot hurcoltatott el 1961-ig, s a klérusnak immár morális tőkéje sem maradt fellépni érdekükben.⁶⁹ Emiatt ez az 1957 és 1960 közötti évkör volt politikai szempontból nézve a háború utáni magyar egyháztörténet második fordulópontja. Ezt követően Kádár már valóban „kezes báránnyal” kapta meg az egyházakat konszolidációs politikájához. A klérus elfogadta a kompromisszumot, mert az üldözés fegyelmezéssé szelődött, s bár korlátok között, de a katolikus egyházzal is kialakult a „partneri” viszony.

Az általános helyzet 1958-ban már lehetővé tette a konszolidáció felgyorsításához szükséges újszerű, rugalmasabb politikát. Ennek kialakítása a nyilvános politika kulisszái mögött megtörtént, deklarálására megért az idő.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata 1958. július 22-én a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól már a cím megfogalmazásával is igazolja, hogy az MSZMP új úton indult el az egyházpolitikában.

A határozat alkotói hosszú távra akarták megszabni a stratégiákat. Ebben az esetben azért kell a stratégiát és a taktikát együtt hangsúlyozni, mert ritkán fordul elő, hogy egyszerre egy dokumentumban fogalmazódik meg mindkettő: benne rejlik az alkalmazandó politika széles mozgásteret a „politikacsinálók” számára és nagyobb lehetőséget kínál az alkalmazkodásra a politika „elszenvedőinek” is.

A határozat bevezető része az egyházpolitika általános alapelveit fogalmazza meg. Az egyházakkal mint hosszú ideig fennmaradó tényezővel számol – ez lényeges pozitív önkorlátozás a Rákosi-rendszer korlátlan önkényével szemben. A „becsületes vallásos emberek” és „bizonyos egyházi személyek” bevonása a klerikális reakció elleni harcba, már-már a stratégia és a taktika érintkezésének és együttes alkalmazásának tipikus példája. Azt azonban a határozat rugalmassága ellenére le kell szögezni, hogy a klerikális reakció = osztályellenség alapképlet továbbra is megmaradt,

⁶⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 329–330.

tehát a határozat implicit formában tartalmazza az antagonisztikus ellentétekre hivatkozó osztályharc marx-lenini tételét. Ennek befejezését azonban időben nem határozza meg.⁷⁰

A második fejezet – *A vallásos világnézet elleni eszmei harc és a vallásos tömegek közötti felvilágosítás irányelvei* – a politika apró lépéseinek principumait fogalmazza meg. Az új politika már nem tekinti alapvető differentia specifikának a hitelveket. A vallás magánügy. A vallásos világnézet elleni harc nem sértheti a hívők vallásos érzületét és nem korlátozhatja a vallásgyakorlás szabadságát. Ezek az alapelvek megkérdőjelezhetők, hiszen a határozat azt is megfogalmazza, hogy az embereket osztályhelyzetük, politikai állásfoglalásaik és cselekedeteik alapján ítélik meg. Az egyén szabadsága tehát korlátozott, mert társadalmi helyzete, politikai nézetei, cselekedetei determinálják sorsát. A párttagok számára a vallás nem magánügy, a különböző szektákhoz tartozók nem lehetnek a párt tagjai. A fegyveres erők párton kívüli tisztjei, a pedagógusok, a vezető állami funkciót betöltő pártonkívüliek világnézetét a marxizmus-leninizmus szellemében kell formálni, el kell érni, hogy fokozatosan elhagyják vallási meggyőződésüket.⁷¹

A párttagok, a párt és állami vezetők, a pedagógusok vallásossága ellen folytatott harc fontos kérdés. Ezt azért kell kiemelni, mert ez is magyarázza azt a nagy figyelmet, amellyel a későbbiekben a hit gyakorlásának reprezentatív alkalmait a párt és állami szervek számon tartják, dokumentálják.

A határozat ezen részében is érzékelhető a finom disztíngálás módszere, amely azt jelenti, hogy a vallásos érzelmű pártonkívülieket nem szabad elidegeníteni, hanem keresni kell a velük való együttműködés lehetőségét. Ebben már benne foglaltatik a későbbi „aki nincs ellenünk, az velünk van” – gondolat, amely a felgyorsuló konszolidációjának alapját jelentette.

„Az MSZMP egyházpolitikai határozata időt állónak bizonyult, és évtizedekre megszabta a párt és az állami szervek, így elsősorban az Egyházügyi Hivatal munkáját.”⁷² Ezt dokumentálja a levéltári anyag is, de arra, hogy időben és térben hogyan alakul, s a különböző egyházak, felekezetek tekintetében hogyan érvényesül a határozat a gyakorlatban, csak a kutatások adják meg a választ.

⁷⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62.* Szerk. Ságvári Ágnes – Vass Henrik. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 224–228.

⁷¹ Uo. 226–228.

⁷² Gergely Jenő (1985): *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 163.

Az egyházak vezetői felmérték, hogy a párthatározat új időszak nyitányát jelenti. A Grósz József vezette katolikus püspöki kar kellő távolságtartással fogadta az MSZMP határozatát. A katolikus egyház hangsúlyozta, hogy a szocialista társadalom ideológiája szemben áll az egyház hitével, de van egy pont, amelyben a két világnézet találkozik, ez az ember. Az egyház éppúgy, mint a szocialista társadalom, a nép szociális, kulturális, anyagi felemelkedését és felemelését fontosnak tartja, mert a társadalmi igazságosság talaján áll. A vallás tanítása nem ellenkezik a haladó tudománnyal, ennek igazolt ismeretei megférnek a keresztény világnézet egységében. A keresztényi közösség gondolata összetételkezik a szocialista társadalom közösség eszményével, hiszen mind a kettő az emberért van. Ezzel ellentétben áll a liberális társadalom eszmei alapja, az individualizmus, amely az ember és ember közti viszonyt áruvá változtatja.⁷³

A keresztény társadalmi tanítás három alapelve közül első a személyiséglv. A személyiség meghatározó jellemzője a szabadság, amely az egyéni és közösségi lét teljesebbé tételét jelenti. A másik alapelv a szolidaritás elve. A szolidaritás a közösségépítés, a társadalom működésének fejlesztése, szervezetének hatékonyabbá tétele; felelősségvállalás konkrét személyekért és eljárásmodokért. Ez az elv rendezett társadalmat, szabályozott szervezeteket, az együttélés formáinak rögzítését és folyamatos javítását követeli. Fontos összetevője az igazságosság, amely a gyengébb jogainak védelmét, az elemi létfeltételekben való általános jogot és e jog megvalósításának szükségességét jelenti. A keresztény társadalmi tanítás harmadik oszlopa Aquinói Szent Tamás és skolasztika óta a szubszidiaritás elve. Ez a mai értelmezés szerint mind az egyén, mind a társadalom optimális működése és együttműködése érdekében a döntések és a tevékenységek harmóniáját jelenti. Ez azt a decentralizációs törekvést fejezi ki, hogy az alsóbb szintű kezdeményezések és vállalkozások tehermentesítik a társadalomszervezet magasabb szintjeit.⁷⁴

Zemplén György Vigiliában megjelent cikkében megpróbálja a keresztény közösségi elvet közös nevezőre hozni a szocialista kollektívizmussal. Az érintkezési pontok ellenére a kettő között lényeges különbség, hogy a keresztény gondolkodás elfogadja az autonóm, felelős személyiséget, aki harmóniában van azzal a közösséggel, amelynek tagja. A szocialista kollektívizmus viszont az egyént a közösség többségi akaratának és a közös-

⁷³ Zemplén György (1958): „A katolikus élet problémái.” *Vigília*, 1958. május.

⁷⁴ Tomka Miklós – Gojác János szerk. (2005): *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok.* Budapest, Szent István Társulat Az Apostoli Szentzség könyvkiadója, 14–15.

séget vezető személyek, hatalmi szervek döntésének rendeli alá, a kisebb közösséget pedig a szabad véleménynyilvánítás megszüntetésével, sőt szankcionálásával kontrollálja. Az adott helyzetben a túlélés reflexe az elvek „rugalmas” feladásával jár, amelyet kényszeralkalmazkodásnak is nevezhetünk. Ebben benne foglaltatik a realitások figyelembe vétele az egyház részéről, amelynek ugyanakkor számolnia kell a hivatalos politika érdekérvényesítő ellenlépéseivel, a rendszer iránti lojális belső egyházi ellenzékkal és a Vatikán ellenállásával is. Mindez kellő distancia tartására kényszeríti az amúgy is nagyon szűk mozgástérrel rendelkező katolikus klérust.

A protestáns egyházak helyzete még kényesebb volt. Ennek oka a demokratikus egyházszervezet volt, amely a világi, így a politikai hatalom befolyásának is nagyobb lehetőséget kínált. A forradalom eseményei itt is erőteljesen felszínre hozták a válságjelenségeket. A belső küzdelmek még 1957-ben és 1958-ban is tartottak. A Kádár-rendszer lassú konszolidációjával párhuzamosan ezekben az egyházakban is fokozatosan helyreállt a „régí rend”.⁷⁵

Az evangélikus egyház még a református egyháznál is mélyebb válságon jutott túl 1958-ra. Káldy Zoltán evangélikus püspök székfoglaló beszéde is ezt igazolja. Egyrészt értékelte az 1956 előtti időszakot: „Sokszor kísértéssé vált, hogy az országunkban folyó gyors ütemű élet dinamikája erőt vegyen az egyházvezetésen is. Több kérdésben hiányzott a dogmatikai tisztázás és egyházkormányzati vonalon is történtek hibák.”⁷⁶

1956 történéseit a következőképpen ítéli meg: „Ezek az események politikailag kétségtelenül a múlt restaurációját célozták. Sajnálatos, hogy az addigi egyházvezetőség helyére lépő új egyházvezetőség egyházi döntésekben is nemegyszer egyfelől ezeknek a politikai eseményeknek a hatása alá került, másfelől az előző egyházvezetőség hibáira való reakcióképpen több olyan intézkedést tett, amelyek nem segítettek elő a nagyon is kíváncsú egyensúly helyreállítását. Törést szenvedett nemcsak az, ami jó volt. [...] Az egyház és az állam viszonya megromlott. Ebben csak a legutolsó három hónapban történt változás, amikor rendeződtek az egyházvezetés személyi kérdései és több elvi kérdés is. A munka zöme azonban még előttünk van.”⁷⁷

Az MSZMP KB 1958. júliusi határozata által felkínált „*treuga dei*hez” természetesen meg kellett fogalmazni a protestáns egyházak új teológiai

és társadalompolitikai stratégiáját. Az új teológia a szolgáló egyház teológiája és a diakóniai teológia.

„Ennek keretében mindkét protestáns egyházban továbbra is nagy hangsúlyt kap a szociális témák feldolgozása, kettős funkcióval. Ezek közül az egyik szocialista társadalmi viszonyaink átfogó és elméletileg megalapozott teológiai értelmezéseinek kimunkálása. [...] A szociális másik, ettől elválaszthatatlan funkciója a kereszténység »konstantinuszi korszakával«, az uralkodó egyházkeresztyén társadalom ideológiájával való leszámolás, szembefordulás, megint csak a keresztyén-protestáns hagyományok legősibb rétegeinek felelevenítése segítségével.”⁷⁸

Az új apologetika – amellyel, hogy igyekezett megfelelni az idők követelményeinek – a konformizmus teológiája volt, amely rugalmas alkalmazkodást tett lehetővé, s megfelelt az 1958-as határozat pragmatikus szellemének. A „triumfáló” konstantinuszi egyház helyett hangoztatott szolgáló egyház ideája az evangélikus egyház vezetésének a politikai teológia nyelvén megfogalmazott szembenállását fejezte ki a katolikus egyházzal. Ez az álláspont az egyházakat, felekezeteket megosztó politikának kedvezett.

1957–1958 egyházpolitikája csak az első lépéseket jelentette a konszolidáció útján, s „a némaságra és elhalásra ítélt” egyházaknak „meg kellett kötniük a történelmi kompromisszumot [...] továbbélésük biztosítása végett”.⁷⁹

1958. október 9-én meghalt XII. Pius pápa. A Szentoszlop politikájában az ezután várható változások miatt a kormánynak is fel kellett újra mérnie az erőviszonyokat. Ebben a püspöki kar nyíltan be nem vallott ellenállása, az állam számára nem kielégítő egyházpolitikai eredmények is fontos szerepet játszottak.

1959. október 30-i kezdetével a megyék egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásához szükséges szempontokat kaptak az egyházügyi főelőadók. Ez a szempontsor a vizsgált időszakban meghatározta az egyházügyi főelőadók által készített jelentések tartalmát, felépítését, ugyanakkor egyértelművé tette, melyek azok a fő kérdések, amelyek az egyházpolitikát helyi és országos viszonylatban is meghatározzák.⁸⁰

Az 1959 végén, 1960 elején elkészült jelentések adatait, helyzetértékeléseit fel lehetett használni az MSZMP Politikai Bizottságának 1960.

⁷⁵ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 321–325.

⁷⁶ Poór József (1986): *A protestáns teológia Magyarországon 1945–1985*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 116.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo., 76.

⁷⁹ Cserháti József (1990): *Fényvillandások a hosszú éjszakában*. Pécs, magánkiadás, 11.

⁸⁰ SML, XXIII. 1.f. 16.a TŰK iratok. Szempontok a megyék egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásához. Budapest, 1959. október 23.

március 1-jén elfogadott határozatához, amely a katolikus egyház, ezen belül is a püspöki kar, valamint az állam közötti viszony alakulását tekintette át és új feladatokat, teendőket jelölt meg. A határozat annak ellenére, hogy a katolikus egyház és az állam viszonyát érintő kérdésekben nagyon fontos direktívákat jelölt ki, még a nyolcvanas években sem volt publikus, mivel Gergely Jenő sem hivatkozik rá *A katolikus egyház Magyarországon* című, 1985-ben megjelent munkájában. A határozat szövegét *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962* című, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének gondozásában, 1964-ben megjelent gyűjtemény sem közli. A határozat alaposabb megismerése egyértelműen segíti a hatvanas évek egyházpolitikájának, a mélyebb összefüggéseknek a megértését.

A határozat két fejezetből áll. Az első rész a katolikus egyházzal kapcsolatos politika általános hatásait értékeli. A bevezető az állam és a püspöki kar közötti viszonyt kielégítőnek tartja. A politikai légkör nyugodt, a katolikus egyház nem fordul nyíltan szembe a párt és a kormány politikájával. Az egyházpolitika nem okozott nyugtalanságot vagy feszültséget a tömegekben.

A püspöki kar a dokumentum szerint nincs könnyű helyzetben, mert alapvetően politikai megosztottság jellemzi. Az egyházi hierarchia számára fájdalmas, hogy a kormány a katolikus egyházzal kapcsolatos kérdéseket nem központi, hanem alárendelt problémaként kezeli. Nagy nyomás nehezedik a püspöki karra az egyházban. A Vatikán elítéli a magyar püspöki kar politikájának azokat a vonásait, amelyek az állammal kapcsolatos pozitív viszony fenntartását és erősítését szolgálják. A vatikáni vonalat követők – „a jobboldal” – azzal vádolják a püspöki kart, hogy a kormányval folytatott politika révén eladja az egyházat. A rendszer iránt lojális papság a jobboldal támogatása miatt támadja a püspököket. Ennek következménye a püspöki kar politikájának kétarcúsága. A püspöki kar rendszer iránti lojális megnyilatkozásai – például a termelőszövetkezeti mozgalom mellett – ellentétben állnak a püspökök meggyőződésével, akik kifejtik, hogy a „hűségnyilatkozatok” a hatalom nyomására születtek. A püspöki kar a lojális papsággal szemben egyrészt a lejáratás és elszigetelés módszerét alkalmazza, ugyanakkor az elismerés gesztusait teszi, hiszen a papi békemozgalom tíz évének pozitív szerepét hangoztatja. A püspökök számos esetben részt vesznek a mozgalom gyűlésein. A fő cél ezzel a magatartással az egyház belső egységének biztosítása.

Az egyházi „jobboldal” – a határozat szerint – a papságnak 20–25%-át teszi ki, tehát jelentős erő. Több egyházmegyében (Székesfehérvár, Győr, Szombathely, Kalocsa, Pécs) a püspököt közvetlenül vagy közvetett módon

irányítják. Az egyházmegyéek többségében a kulcspozíciók 50–55%-át a kezükben tartják.

Az egyházi „jobboldal” bázisát a „felosztatott” szerzetesrendek volt tagjai jelentik. Nagy részük a katolikus egyház alkalmazásában van. Tevékenységükkel igyekeznek az egyház befolyását növelni. Megnyilatkozásaik többnyire illegálisak, mert az adott körülmények között nyilvános fellépés a rendszerrel szemben nem lehetséges. A békepapok helyzetét is megnehezíti az egyházi ellenállás, mert igyekszik a papokat a mozgalomban való részvételtől visszatartani, a mozgalmi papokat lejáratni, a mozgalmat bomlasztani. A katolikus egyházban a politikailag passzív vagy semleges papok alkotják a többséget. Az ellenálló papok ezt a passzív, ingadozó papi tömeget akarják megnyerni, mozgósítani. A Vatikán melletti politikai kiállást erősítik a papságban, emellett keresik a kapcsolatot más egyházak „jobboldali” erőivel is. Erre a közeledésre is fel kell figyelnie az államhatalomnak.

A pártvezetés úgy látja, hogy a békemozgalomban részt vevő papságnak csak egy szűkebb rétege hajlandó az általános nyilatkozatok megtételén túl aktívan fellépni a „jobboldallal” szemben. Sokan csak azért csatlakoztak ehhez a mozgalomhoz, mert előnyökre számítanak. Végül vannak, akik a hitéleti aktivitás növelése céljából kapcsolódtak be a mozgalomba. Az együttműködés a fenntartások ellenére a lojális papsággal csaknem minden politikai kérdésben lehetséges. Ilyen szempontból a püspöki karal való együttműködés sokkal szűkebb területre korlátozódik.

Az 1958 őszen újjászervezett papi békemozgalom a kezdeti nekilendülés után megtorpant, és a stagnálás, illetve a bizonytalanság állapotában volt. Politikai tartalmát főként a háború ellen, a béke mellett tett nyilatkozatok adták. A határozat leszögezi, ez nem maradhat így, a nyilatkozatok és a békegyűléseken való részvétel nem elégíti ki a mozgalom szervezeti kereteinek politikai tartalmát. A politikailag lojális alsó papság a mozgalom újjászervezése után aktívan kapcsolódott a közéletbe. A közéleti tevékenységet le kell fékezni, s a lojális alsópapság munkájának irányt és tartalmat kell adni. Ehhez idő szükséges, a mozgalom megtorpanásának a célnélküliség az oka. A papi békemozgalomba tömörült alsópapság túlnyomó részénél tapasztalható bizonyos meghunyászkodás a püspöki kar és a „klerikális jobboldal” előtt. A lojális papok többsége szüntelenül az egyházhoz való hűséget hangoztatja.

A katolikus egyházzal kapcsolatos politikai irányelvek megvalósítása során – hangsúlyozza a határozat – számos probléma merült fel.

A leglényegesebbek:

a) Sok gondot és jelentős félreértést okoz az, hogy a közvélemény – ezen belül a párttagság is – az egyházi személyek politikai szereplésének csak a pozitív oldalát látja. A rendszer számára negatív megnyilvánulások rejtve maradnak. Ezekről még a párton belül sincs megfelelő tájékoztatás.

b) Az állam és az egyház viszonyának egyoldalú, pozitív értékeléséből több félreértés született. Egyes megyei párt, állami és társadalmi szervek nagy szerepet szánnak a közéletben a politikailag lojális papságnak. Általában sok vita folyik a lojális papság közéleti szerepeltetéséről és politikai felhasználásáról.

A határozat első része megemlíti, hogy a papság közéleti tevékenysége fokozódott, és ennek következményeként a helyi tanácsok és a Hazafias Népfront bizottságaiba sok papot (650) választottak. Ez sok gondot okoz az alsóbb párt és állami szervek funkcionáriusainak és a párttagság jelentős részének. Gyakori az olyan helytelen vélemény, hogy az együttműködés érdekében a politikai hatalom sok engedményt ad az egyháznak mind politikai, mind anyagi vonatkozásban. Ez utóbbi bizonyítéka az Állami Műemlékvédelmi Felügyelőség tevékenységében megnyilvánuló „elvtelenség”, amely az államnak millióiba került. A párttagság egy részének véleménye az, hogy az állam és a katolikus egyház viszonyában az állam részéről opportunizmus mutatkozik. Ezzel nem lehet egyetérteni.⁸¹

Megállapíthatjuk, hogy a helyzetelemzésben sok az ellentmondás. Az állam és a katolikus egyház között a viszony látszólag konfliktusmentes. A püspöki kar azonban belső ellenállás és a Vatikán nyomására csak szűk területen volt hajlandó az együttműködésre. A békepapi mozgalom csak formális, tartalmatlan, és a mozgalomban részt vevők is csak „alibi” tevékenységet folytatnak. A kényszerhelyzetben az egyház védekezett, de nem volt tudatában annak, hogy „konszolidációs” partner. A kényszerű alkalmazkodást az is bizonyítja, hogy a „békepapok” közéleti szerepet vállaltak azzal a céllal, hogy az egyház a hitélet feltételeit biztosítani tudja. A hatalom a „se vele, se nélküle” állapotába került. A lojális papok együttműködési készségének hangsúlyozása a határozatban a politikai valóság tudomásul vételét jelentette. A keserű pirulát le kellett nyelnie az állami vezetésnek. A dokumentumból kiderül, hogy a közvélemény számára ez a taktikus magatartás elfogadható, sőt megnyerő volt. A párttagság egy része is elfogadta ezt a helyzetet, de a „baloldaliság gyermekesége” sokakban meg nem értést váltott ki. A politika a kompromisszumkényszerből vezet-

⁸¹ MNL, M-KS-288-5/172. 6e. A Politikai Bizottság 1960. március 1-jei határozata az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról.

tetve ezt látszólag nem fogadhatta el, de azt is tudta, hogy a papok közéleti aktivitásának lendületét meg kell törni, hiszen az ellenség ellenség marad.

A határozat második része a gyakorlati teendőket fogalmazza meg:

- A Politikai Bizottság továbbra is az 1958. június 11-i határozat elveinek megvalósítását tartja irányadónak. Az egyháztól és papjaitól a szocializmus támogatását várja el.
- A politikailag negatív egyházi megnyilatkozásokról mindenekelőtt a párttagságot kell tájékoztatni.
- El kell kerülni, hogy a papság állandó befolyásos tényezőként szerepeljen a politikai életben. A közéleti szereplésre vonatkozóan megfelelő fokozatokat kell kidolgozni. Elkerülhetetlen, hogy a püspöki kar időnként országos szinten nyilatkozzék, de alsóbb szinten az ilyen közéleti megnyilatkozásokat minimálisra kell csökkenteni, sőt lehetőség szerint el kell kerülni.
- A püspöki karral mint testülettel minél kevesebbet kell tárgyalni. Ugyanakkor nagyobb súlyt kell helyezni az egyes püspökökkel való megbeszélésekre. A két fontos személyiséggel, Grösz érsekkel és Hamvas Endre püspökkel az Egyházügyi Hivatalon túl esetenként a miniszterelnök vagy helyettese tanácskozzon. Folytassunk beszélgetéseket azokkal a püspökökkel is, akik támogatják Grösz és Hamvas a kormánnyal kapcsolatos pozitív viszony megteremtésében!
- Azok ellen az aktív reakciós papok ellen, akik nyílt vagy burkolt tevékenységet fejtenek ki az állammal szemben, mind a politikai leplezés eszközeivel, mind pedig adminisztratív rendszabályok alkalmazásával fel kell lépni. Azokat a „reakciós” egyházi személyeket, akik passzivitást mutatnak, sem nyílt, sem burkolt politikai tevékenységet nem fejtenek ki államunkkal szemben, nem kell feleslegesen háborgatni, mert az ilyen lépéseket a tömegek nem értenék meg. A helyi és egyéni „reakciós” fellépésekből nem szabad országos ügyet csinálni. Esetenként az egyes püspököket, vagy az egész püspöki kart is fel kell használni az egyházi „jobboldal” ellen. Esetenként indirekt módon foglaljanak állást a Vatikán reakciós politikájával szemben!
- A politikailag lojális papságtól nem lehet megkövetelni hitelvei feladását. Ugyanakkor törekednie kell arra, hogy minél több „semleges”, ingadozó papot nyerjen meg a mozgalom a maga számára, el-
lensúlyozza az egyházi „jobboldalt”, képviselje az állam iránti lojalitást az egyházi fórumon és a hívők előtt!
- Az Állami Egyházügyi Hivatal a legfontosabb egyházpolitikai kérdésekről rendszeresen adjon tájékoztatást a megyei pártbizottságok első titkárainak és a megyei tanácsok VB elnökeinek!

– A Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal dolgozzon ki munkatervet a püspöki karral való foglalkozásról.⁸²

Láthatjuk, hogy a határozat rugalmasságot követelt a politikától. Az eszközök nagy választékát kínálta fel a hajlékony, kompromisszumra kész magatartástól az adminisztratív eszközök alkalmazásáig. Ez utóbbit ugyan nem definiálta pontosan, de erre nem is volt szükség, hiszen a pártállam e téren nagy gyakorlattal rendelkezett. A határozat külpolitikai vonatkozásban csak a Vatikánnal való viszonyt érinti. A vitában elhangzott vélemények közül ki kell emelni Kádár János megállapítását: „Nem volna helyes azt ajánlani – a püspöki karnak –, hogy szakadjanak ki a Vatikánból és magyar egyházat alakítsanak.”⁸³ A pártvezetés nem akarta a végletekig kiélezni a szembenállást a Szentszékkal, hiszen XII. Pius halála után – voltak erre prognosztizálható előjelek – számítani lehetett a Vatikán politikai irányvonalának módosulására. A kül- és belpolitikai konszolidáció szempontjából ezzel a lehetőséggel élni kellett.

Az egyházpolitika jelentőségének fokozódása szükségessé tette az Egyházügyi Hivatal státuszának megváltoztatását, ezért tervezet készült az EH működésének megreformálására. A politikai vezetés szerint a tapasztalatok azt igazolták, hogy a hivatal a Minisztertanács alárendelt főhatóságaként hatékonyabban tud dolgozni. Az EH feladatköre és munkája nem illett be a Művelődési Minisztériuméba. Tevékenységének elvégzése nehezebbé, bürokratikusabbá vált azáltal, hogy a minisztérium szervezetében dolgozott. Felmerült, hogy ha a Minisztertanács közvetlen felügyelete alá tartozó önálló szervként működne, tekintélye jelentősen emelkedne az egyházak előtt. Ez fontos szerepet játszhatna a külső és belső egyházpolitikai eredmények elérésénél, az egyházak vezetőivel való tárgyalásoknál. A státusz erősítését indokolta az is a politikai vezetés szerint, hogy a többi szocialista országban – Csehszlovákia kivételével, ahol szintén foglalkoztak az átszervezéssel – mindenütt a Minisztertanácshoz tartozó önálló, egyházügyekkel foglalkozó szervezet volt minisztériumi hatáskörrel. Ezen szempontok figyelembe vételével javasolta az EH elnöke, hogy a hivatal új elnevezése Minisztertanács Egyházügyi Hivatala legyen, jelölve a főhatóság változását. Ezt a javaslatot a Minisztertanács és az Elnöki Tanács elé terjesztették. Az Egyházügyi Hivatalt a javaslat szerint az Elnöki Tanács által kinevezett elnök vezeti. Irányítása alatt három elnök-

helyettes dolgozik, akiket a Minisztertanács nevez ki. A megyei tanácsok művelődési osztályán levő egyházügyi főelőadók a tanács egyik elnökhelyettesének közvetlen felügyelete alá tartoznak mint egyházügyi megbízottak. A tervezet szerint az Egyházügyi Hivatal két főosztályra és két osztályra tagolódik. A katolikus ügyek főosztályát, valamint a protestáns és más felekezetek főosztályát elnökhelyettesek irányítják.

A nemzetközi egyházi szervezeteknek – elsősorban a Vatikánnak – a szocialista országok elleni átgondolt, szervezett és intenzív tevékenysége teszi szükségessé a javaslat szerint egy olyan osztály működését, amely rendszeresen és behatóan tanulmányozza a világszervezetek tevékenységét, taktikáját, és javaslatokat dolgoz ki a módszerekre és akciókra vonatkozóan. Ezt a munkát, amely Horváth János véleménye szerint eddig nagyon nehézkes és alacsony színvonalú volt, a tanulmányi és információs osztály fogja végezni. A pénzügyi és igazgatási osztály az egyházakkal kötött egyezmények alapján meghatározott pénzügyi feladatokat, a hivatali költségvetést, valamint az igazgatási ügyeket intézi.

A tervezet az 1957 januárjában történt racionalizálást túlméretezettnek értékeli, mert az egyházakban az ellenállás ekkor igen erős volt, s az 55%-os létszámcsökkenés gyengítette az EH szervezetét. A feladatok ellátásához 41 főt tart szükségesnek, amely jelentős fejlesztést jelent az addigi 25 fős létszámhoz képest. A hivatal működéséhez évi költségvetés 1 820 000 forintot jelent a forradalom előtti 1 845 000 és a racionalizálás utáni 1 030 000 forinthez képest.⁸⁴

Az Egyházügyi Hivatal munkájának javítása érdekében a személyi felteteleket minőségileg is meg kell változtatni, mert a konszolidáció hozzáértőbb munkatársakat követel. A hivatal vidéki munkatársainak helyzetét a megyei pártbizottságok és a megyei tanácsok hathatós támogatásával akarja a politikai vezetés rendezni. A politikai és általános műveltség tekintetében nem kellően felkészült munkatársakat fokozatosan kicserélik. A vidéki munkatársakat olyan státuszba sorolják be, hogy a papokkal megfelelően tudjanak foglalkozni.⁸⁵

Az elkészült tervezet tanulságos, hiszen a hatvanas évek egyházpolitikájának közvetlen irányítói továbbra is az egyházügyi előadók maradtak. Javaslatok, határozatok a helyi egyházpolitikában sokat nyomtak a lat-

⁸² Uo.

⁸³ MNL, M-KS-288-5/172. öe. Jelentés az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb kérdéseiről.

⁸⁴ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. öe. Előterjesztés a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának helyzetére. MM EH. Budapest, 1959. január 22.

⁸⁵ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. öe. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. MM EH. Budapest, 1958. május 5.

ban. Az illetékes megyei pártbizottságok és tanácsok vezetőivel egyetértésben egyháziügyi főelőadói beosztásban maradtak:

1. István, Budapest, Fővárosi Tanács
2. Szakács Gyula, Kecskemét, Megyei Tanács
3. Szombati András, Debrecen, Megyei Tanács
4. Csáti József, Nyíregyháza, Megyei Tanács
5. Lobkovitz László, Miskolc, Megyei Tanács
6. Borai Emil, Eger, Megyei Tanács
7. Baly László, Székesfehérvár, Megyei Tanács
8. Prazsák Mihály, Szombathely, Megyei Tanács
9. Czár Lajos, Kaposvár, Megyei Tanács
10. Rátkai János, Hódmezővásárhely, Megyei Tanács

Az illetékes megyei pártbizottságok és megyei tanácsok vezetőivel egyetértésben az egyháziügyi előadói beosztásból leváltották:

1. Gregor György, Békéscsaba, Megyei Tanács
2. Benkő Győző, Salgótarján, Megyei Tanács
3. Schillinger István, Pécs, Megyei Tanács
4. Moravetz Lajos, Veszprém, Megyei Tanács
5. Dömötör József, Győr, Megyei Tanács

Az EH vidéki munkatársainak felülvizsgálatára alakult bizottság által leváltásra javasolt, de az illetékes megyei pártbizottságok és megyei tanácsok vezetőinek döntése alapján egyháziügyi főelőadói beosztásban maradtak:

1. Udvardy János, Budapest, Pest megye

Indok: A pártbizottság véleménye szerint rövid ideje van jelenlegi beosztásában, ezért több időt kell adni ahhoz, hogy alkalmasságát bebizonyíthassa. A megyei vezetők szerint megvan a képessége arra, hogy alkalmas legyen.

2. Cseh Lajos, Szolnok, Megyei Tanács

Indok: A megyei pártbizottság véleménye szerint az igényeknek megfelelően végzi munkáját, és így el tudja látni ezt a feladatot. Gimnáziumban tanul tovább [sic!]

3. Sárosdi Tibor, Szekszárd, Megyei Tanács

Indok: A megyei pártbizottságnak az a véleménye, hogy maradhat beosztásában, megfelelő a munkakör betöltésére, alkalmasabbat egyelőre nem is találni.

4. Kodela József, Zalaegerszeg, Megyei Tanács

Indok: A pártbizottság véleménye az, hogy egy ideig maradjon, mivel eddig még nem volt figyelmeztetve komolyan, és kevés segítséget is kapott. Az ő helyére sem tudnak megfelelőbbet beállítani.

5. Hevesi János, Tatabánya, Megyei Tanács

Indok: 1960 első negyedében nyugdíjazzák, addig beosztásában marad. Arra való tekintettel, hogy a pártban régóta dolgozik, nem lenne méltányos a leváltása.

Az Egyháziügyi Hivatal vezetőjének véleménye szerint Cseh Lajos és Hevesi János esetében a pártbizottság javaslatát el lehet fogadni. Udvardi Tibor, Sárosdi Tibor és Kodela József ügyében a bizottság ismét foglaljon állást.⁸⁶ Az egyháziügyi főelőadók közül tizet megfelelőnek tart az EH vezetése. Öt esetben a megyei pártbizottságok és tanácsai vezetők javaslata alapján maradtak meg helyükön a régi főelőadók. Közülük három fő személye továbbra is kérdéses maradt. Öt főelőadót váltottak le. A húsz főből tehát összesen nyolc az, aki már nem felel meg az „új idők” elvárásainak. Elgondolkodtató azonban az is, hogy két esetben „jobbat nem tudnak beállítani” megjegyzés szerepel. Valószínű, erre a beosztásra minőségi, azaz kellően iskolázott embert nem könnyű találni.

A tervből az is kiderül, hogy az Egyháziügyi Hivatal újjászervezése nemcsak a bel-, hanem a külpolitikai mozgástér beszűkülését is jelentette a felekezetek számára. Az egyházak a forradalmat megelőző enyhülés időszakában, de még azt követően is aránylag könnyebben tartottak fenn kapcsolatot a nyugati világgal. Ez elsősorban a protestánsok számára biztosított nagyobb mozgástérrel. Amikor megkezdődött a visszarendeződés, az EH vezetése a „háttér-iratok” tanúsága szerint ezért fordított különleges gondot a külfölddel való kapcsolatok számára kedvező mederbe való terelésére. Erre a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa kínált lehetőséget. Ez a szervezet a második világháború után jött létre hazánkban a protestáns, az ortodox és a szabadegyházak nemzetközi kapcsolatainak ápolására szolgáló munkaközösségeként, amely az Egyházak Világtanácsával aránylag harmonikus viszonyt ápolt 1957-ig.⁸⁷ Ez a kapcsolat 1956 után az állam egyházpolitikája szempontjából nem a megfelelő irányba fejlődött. Ez volt az egyik oka annak, hogy a szocialista országok egyháziügyi hivatalainak vezetői 1957 szeptemberében megbeszélést tartottak az egyházpolitika néhány fontosabb nemzetközi vonatkozású kérdésének összehangolására. Az itt elfogadott terv a szovjet blokk országainak protestáns egyházait nemzetközi méretekben fokozottabban fel akarta használni a békepropaganda

⁸⁶ MNL M-KS -288-22 (1958.) 4. őe. Feljegyzés az Egyháziügyi Hivatal vidéki munkatársainak helyzetéről. Budapest, 1959. január 22.

⁸⁷ Pap László (1992): *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*. Bern – Budapest, EPMSZ. Akadémiai Kislexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

szolgálatában. Ebben elsősorban a szocialista országok protestáns vezetőinek, valamint a nyugati országokban élő, a keleti blokk országaival szimpatizáló, tekintélyes protestáns teológusoknak akart vezető szerepet biztosítani. A megbeszélés szerint ezen országok egyházpolitikájának közös vonása kellett hogy legyen a protestáns egyházak világszervezetének, az egyházak világtanácsának és más nyugati protestáns világszervezeteknek a bírálata az „amerikai imperializmust támogató politikáért”. A „haladó”, azaz a szocialista országok egyházpolitikáját elfogadó protestáns erők tömörítésével meg akarták osztani a nyugati protestáns világszervezetek politikai egységét. A kelet-európai országok protestáns felekezeteinek olyan együttműködési formáját akarták megteremteni, amely támogatja a szocialista tábor békepolitikáját. E terv egyik részeként, közös elhatározás alapján, a cseh protestáns egyházak kezdeményezésére, a szovjet blokk országaiban élő protestáns teológusok irányításával teológus világ békegyűlést készítettek elő, 1959-re. A teológus világ békegyűlés megszervezésére 1958. június elején megalakult a Prágai Keresztyén Békekonferencia. A konferencia húsztagú végrehajtó bizottságában a szocialista országok képviselőin kívül néhány nyugati teológus is részt vett. A végrehajtó bizottság magyar tagjai: dr. Vető Lajos evangélikus egyetemes püspök, dr. Bartha Tibor a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, dr. Pálffy Miklós a budapesti evangélikus teológia dékánja.

1958. október 31. és november 2. között Debrecenben ülésezett a Prágai Keresztyén Békekonferencia Végrehajtó Bizottsága, amely kidolgozta a további feladatokat, nyilatkozatot adott ki, amelyhez elsősorban a szocialista országok protestáns egyházai, valamint egyes nyugati protestáns csoportok és személyek csatlakoztak. A Magyar Református Egyház Zsinati Tanácsa és a Magyar Evangélikus Egyház Egyetemes Presbitériuma 1958. október 29-én hozott erre vonatkozóan határozatot, amely a két egyház hivatalos állásfoglalását jelentette.⁸⁸

A konferencia létrehozásának gondolata dr. J. L. Hromádkának, a prágai Comenius Fakultás dékánjának a nevéhez fűződött. Ő is tagja lett a végrehajtó bizottságnak. Nevével többször lehet találkozni a hatvanas évek egyházpolitikájával kapcsolatban. A magyar protestáns egyházak régi-új vezetői gyakran hivatkoztak rá. Bereczky Albert és Hromádka barátsága döntő befolyással volt a református egyházra. A cseh teológus az 1956-ban nálunk történeteket a társadalmi haladás elleni lázadásnak nevezte.

⁸⁸ MNL M-KS-288-22. (1958.) 4. őe. Tájékoztató a debreceni Keresztyén Békekonferenciával kapcsolatban. MM EH. Budapest, 1958. október 30. A Prágai Keresztyén Békekonferencia VB névsora. Budapest, 1958. október 30.

Véleménye szerint javíthatatlan reakciós erők pogromokra vetemedve ezeket gyilkoltak le csak azért, hogy a történelem kerekét visszafordítsák. Tizenkét év után azonban, amikor az 1968-as prágai tavasz reményét az öt szocialista ország beavatkozása szertefoszlatta, Hromádka az eseményekre másképp reagált. Nyílt levélben élete legnagyobb csalódásának nevezte Csehszlovákia katonai megszállását, és tiltakozásul lemondott a békekonferencia elnöki tisztéről, legnagyobb kitüntetését, a Lenin-rendet pedig visszaküldte.⁸⁹ Levonta saját tapasztalatai alapján a konklúziót.

Harcok a református egyházban

A református és az evangélikus egyházat az 1948-ban megkötött egyezmények következtében többségében a rendszert teljesen kiszolgáló vezetés irányította. Az 1956-ban bekövetkező gyors változások vihként söpörték ki pozícióikból a régi vezetés képviselőit. A vezetésben történt átalakulások végiggyűrűzték az egész egyházszervezeten, a legkisebb plébániáig. Ennek következményei Somogyban is érezhetők voltak.

A megyei sajtó nagy terjedelemben foglalkozik a Somogyi Református Egyházmegye lelkésztestületének 1957. május 21-i tanácskozásával, az ott hozott határozattal. A lelkésztestület állásfoglalása szerint „a református egyház népe az október-november havi események próbái idején az Isten ígéjére való figyelés tekintetében, tehát hitében és szeretetében megmérett és egy része híjával találtatott. Az Istentől az egyház számára elrendelt hitben felismert és közösen egyre inkább járni tanult úton meginogva az egyház népének számottevő része engedetlen útkereséssel próbálta az elmúlt esztendő hibáit orvosolni, és egyben a maga gondolatait és indulatait érvényre juttatni. Ezzel Jézus Krisztus dicsőségét nemcsak nem növelte, hanem botránkozásokat okozott az egyházban élők és az egyházon kívül élők előtt egyaránt. Örömmel állapítja meg az értekezlet, hogy – bár a Magyarországi Református Egyházban kisebb-nagyobb csoportokkal jelentős számban kerültek olyanok is a népi demokratikus rendszert alapjában megsemmisíteni akaró ellenforradalmi események sodrába, akiket az egyházi közvélemény kimondott szavaik és tetteik tekintetében irányt keresően figyelemmel kísért – ténykedésük nem okozott az egyház testén gyogyíthatatlan sebeket.”⁹⁰

⁸⁹ Dr. Török István (1990): *Határkérdések szolgálatunkban (1972–1989)*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 107–108.

⁹⁰ *Somogyország*, 1957. május 26. 7.

A lelkesértekezlet az állammal kötött egyezményt egyedüli járható útnak tekintette és támogatta a kormányt. A törvénnyel ellenkezőnek nyilvánította az 1956 elején megalakult, úgynevezett országos intéző bizottságot, az általa elindított Megújulási Mozgalmat. Elítélte mindazon kezdeményezéseket és vállalkozásokat, amelyek az egyház 1956. október–november előtti vezetőinek félreállításáért folytak. Ezek közé sorolta a tisztújítások kierőszakolására irányuló törekvéseket is. Bereczky Albert püspök urat, aki a forradalom előtt az Egyetemes Zsinat és Egyetemes Konvent elnöke volt, továbbra is tisztében levőnek tekintette. Ugyancsak ragaszkodását fejezte ki az értekezlet a megújuló egyházmegyei vezető Nyáry Pál esperes iránt. A határozatot a rendszer iránti hűségnyilatkozat zárta.

Az Egyházügyi Hivatal az 1958-as helyzetfelmérő jelentésében megállapította, hogy a forradalmat megelőző időben a református egyházban fokozatosan kezdett megélni, aktivizálódni a változást és változtatást akaró erők tábor. Mozgalomszerűen kezdték követelni és szervezni az egyházon belüli megújulást, amely kezdetben bizonyos hibák kijavítására, később a forradalom támogatására irányult. Egyre többen olyan „kérréssel” és követeléssel léptek fel, amely részben a korábban elmozdított vezetők visszahelyezését, valamint a fokozottabb hitéleti tevékenységet kívánták.⁹¹

A forradalmat megelőző enyhülés tette lehetővé, hogy az Egyházak Világtanácsának Központi Bizottsága, a protestáns egyházak nemzetközi szervezete Galyatetőn tartsa négyévenkénti ülését (1956. július 28. – augusztus 4.). A nemzetközi szervezet igen intenzíven támogatta – az egyházpolitikai jelentés szerint – a megújulási törekvéseket, amelyeknek élén Pap László, a Budapesti Református Teológiai Akadémia volt dékánja és Ravasz László nyugalmazott püspök állt.

A református egyházban megindult reformfolyamat, a múlttal való őszinte szembenézés szelleme hatotta át az 1956. augusztus 23-án, Balatonfüreden tartott lelkesi konferenciát. Itt hangzott el Szij Rezső beszéde. A felszólalás a református egyház bajainak gyökerét tárta fel: „A magyar alsópapság – a reformátusokról beszélek most – történelmünk folyamán mindig hű a néphez, áldozatok, üldöztetések árán is. Nincs még egy rétege a népnek, amelynek tagjai közül oly kevéssé lett volna baja a kormánynak, mint éppen a református magyar papság. Az állam tehát nem volt bizalmatlanabb irányunkban, mint általában más rétegekhez,

⁹¹ MNL, M-KS -288-22 (1958.) 4. őe. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. MM EH. Budapest, 1958. május 5.

az egyházi többség azonban még úgy sem bízott bennünk. [...] A mai egyházi kormányzat mindent megtett, hogy az alsópapságot szellemi sötétségben, tudatlanságban tartsa, a dászkalok színvonalára nyomorítsa, hogy minél engedelmesebb tömeget nyerjen benne, szolgálatkész réteget. [...] A főpapi, püspöki vezetés ne mitőlünk féltse a magyarságot és a népet, hiszen nekünk a világi fórumokkal sokkal kevesebb bajunk volt, mint saját egyházi vezetőségeinkkel, akik mindent igyekeztek túllícitálni, ha volt rá ok, ha nem, s hogy miért, ezt is tudjuk, ha itt most nem mondhatjuk is el. De egyet ki kell mondanunk: nem bújhatnak ki a felelősségre vonás alól az állami szervekre vagy a kormányzatra való hivatkozással.”⁹²

A reformtörekvéseket össze kellett fogni. A Budapesti Református Akadémia épületében mintegy harminc egyházi személyiség 1956. november 1-jén megalakította a Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottságát. Ez a bizottság felkérte Ravasz László nyugalmazott püspököt, hogy Kardos Jánossal – az 1948. szeptember 21-én lemondott főgondnokkal – vegye át a református egyház vezetését. Még ezen a napon Ravasz László rádiószózatában rendre, higgadtságra, nyugalomra intette a lakosságot.⁹³ Mindez a Megújulási Mozgalom legalizálódását jelentette.

A Megújulási Mozgalom a reformszándékok megvalósításának akadályát jelentő egyházi vezetőket felszólította a lemondásra. A mozgalom demokratikus jellegét igazolja, hogy az egyház presbitériumainak 90%-a szavazott a vezetés megújítása mellett. Az újjászületést segítette, hogy a rendszer állami vonalon nem tudott kellő erővel fellépni. Bereczky Albert súlyos betegsége, valamint a forradalom előtti helyzet és az utána visszatérő restaurációban aktív szerepet vállaló Péter Jánosnak, a Tiszántúli Egyházkerület püspökének az egyházi vezetésből való kiválása a reformok képviselői számára szabaddá tette az utat.⁹⁴ A Megújulási Mozgalom a forradalom fegyveres leverése után még intenzívebben folytatta tevékenységét. A világszervezetek – különösen az Egyházak Világtanácsa és vezetői – a külföldi sajtóban és rádióban egyrészt védték a mozgalom magyar irányítóit, másrészt bíralták a pártállammal lepaktáló régi egyházi veze-

⁹² Szij Rezső (1995): Az a hírhedt füredi beszéd. Budapest, Szenci Molnár Társaság, 10–11.

⁹³ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 314.

⁹⁴ Péter János a külügyminiszter első helyettese: 1958. február 19. – 1961. szeptember 13., külügyminiszter 1961. szeptember 13. – 1973. december 14., országgyűlési alelnök 1973. december 19-től. Minisztersége idejéről párttag. Lásd Bölöny József (1978): *Magyarország kormányai 1848–1975*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 271.

tőket. Jelentős anyagi eszközökkel is segítették a református egyházat a forradalom után is.⁹⁵

A püspök egyházpolitikai tevékenységéről szóló jelentésből kiderül, hogy az *ancien régime* egyházi vezetőinek magatartása sem volt egyértelmű. A református egyházban azért volt nehéz a „rendcsinálás” a politikai hatalom számára, mert Bereczky Albert püspök személye – még a hivatalos megítélés szerint is – komolyan nehezítette a protestáns egyházakkal kapcsolatos rendeződést.⁹⁶

Ha a közel azonos időben született forrásokat összehasonlítjuk és a tények kapcsolódási pontjait keressük, bonyolult összefüggések tárulnak fel. Az MM EH 1958. október 11-én kelt tájékoztatója Bereczky Albert püspök szerepével kapcsolatban így fogalmaz: „Az elmúlt évek során a nyílt egyházi reakció elleni harc közben a református egyházban két politikailag progresszív, minőségileg egymástól lényegesen különböző vonalvezetés alakult ki. Az első élén, amely őszintén és következetesen támogatja a párt politikáját, Péter János állt. A másodikat, amely mindenkor az egyház és a nyugati világszervezetek érdekeinek megfelelően, számítóan, taktikázva működött együtt velünk, Bereczky Albert vezeti. Bereczky Albert és csoportja bizonyíthatóan a nyugati egyházi világszervezetek reakciós vezetőinek tanácsára mindenkor következetesen törekedett Péter János és közvetlen személyi munkatársainak először erkölcsi, majd egzisztenciális megsemmisítésére. A felszín alatti, többnyire burkolt harc ellenére az ellenforradalom mindkét politikai irányzat képviselőit kíméletlenül félreállította. Bereczky Albert és csoportja [...] szívósan küzdenek azért, hogy korábbi célkitűzéseiknek megfelelően Péter János embereivel végleg leszámoljanak. Óvatosan, de következetesen védelmezik az ellenforradalomban aktívan részt vevő, sőt az egyházi ellenforradalmi megmozdulásokban vezető szerepet betöltő egyházi személyeket. Míg a politikailag szilárd embereket, bizonyos hibájukat felnagyítva üldözik, addig az ellenforradalomban kompromittált politikailag reakciós embereknél a megértés, megbocsátás szellemét gyakorolják. Az ellenforradalomban aktívan részt vett egyházi emberek közül egyet sem vontak felelősségre egyházi bíróság előtt. Pedig az egyezmény (a református egyház és a magyar állam által 1948-ban kötött egyezmény – B. P.) szerint ez kötelességük. De név szerint sem bélyegeztek meg senkit (Ravasz László, Pap László stb.), annak

⁹⁵ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. MM EH. Budapest, 1958. május 5.

⁹⁶ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Jelentés a Politikai Bizottság 1958. jún. 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról. MM EH. Budapest, 1958. szeptember 13.

ellenére sem, hogy ezt többször kértük írásban is a megfelelő bizonyítékok átadásával egy időben.”⁹⁷ A református egyházban tehát komoly hatalmi harc indult meg, amelyet az EH figyelemmel kísért és kihasznált.

Karl Barth neves svájci teológus is követte a református egyház helyzetének alakulását az ötvenes években. Ennek bizonyítéka az a terjedelmes nyílt levél, amelyet 1951. szeptember 16-án Bereczky Albertnek írt. Felhívja Bereczky figyelmét arra, hogy a református egyház vezetése meg egyezett a magyar kormánnyal, a magyar sajtó azonban csak propagandisztikus információkat ad erről. Igyekszik jó megvilágításban feltüntetni az egyezmény református egyházra háruló következményeit. Kétkedő kérdéseket fogalmaz meg és álláspontját az alábbiakban fejti ki: „Hogyan történhetett az, hogy Önök ezt a keleti propagandát vállalják, és keresztyéni és egyházi áldásuk alá helyezik azt a stockholmi békemozgalomnak nevezett vállalkozást a békegalambbal, amelynek körmei vannak?! Megfelel Jézus Krisztus egyházának, ha mindenbe beleegyeznek, amit kormányuk akar és tesz? [...] Mint keresztyén nem vállalhatom Önnel ezt a felelősséget. Nagyon kérem, figyeljen arra, hogy a magyar egyház és egyházközösségei olyan fordulóponthoz jutottak, amelyen előbb-utóbb szerencsétlenség következhet be.”⁹⁸

Szűj Rezső beszéde is igazolta a Karl Barth-i jóslatot. A szerencsétlenség bekövetkezett. A református egyház vezetése elszakadt a hívektől, a papságtól.

A svájci teológus ezután öt évig hallgatott. A Magyarországon történekről, a helyzet további romlásáról azonban folyamatosan értesült a különböző utakon, főleg lelkészek által küldött levelekből. 1956 májusában újabb levélben fordul Bereczkyhez: „Én itt (Svájcban) egészen kevés emberrel beszéltem – írja Barth –, de az általános kép, amellyel itt az emberek rendelkeznek a »vasfüggöny mögötti« állapotokról még sötétebb. Ha csak annyi az igazság, amennyit nekem megírtak, akkor is meg kell gondolni, hogy Magyarországon ezeket a nehézségeket nem szétverni, hanem megszüntetni kell. Az Önök egyházi szavahihetősége és azzal együtt a magyar református egyház ökumenikus szavahihetősége is kockára van téve.”⁹⁹ Barth állásfoglalása a protestáns egyházak számára

⁹⁷ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. őe. Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH. Budapest, 1958. október 11.

⁹⁸ Idézet helye: Dr. Tibori János (1996): *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1957–65*. Debrecen, 37–38.

⁹⁹ Barth Károly levele Bereczky Alberthez. Basel, 1956. május 31. In Pap (1992): i. m. 331.

a lelkiismeret szavát jelentették. Érthető, hogy jelentősen hozzájárult Bereczky Albert fokozatos elbizonytalanodásához.

Bereczky Albert 1956. november 1-jei lemondását követően – amelyet az adott körülmények között sem a református egyház vezető testületei, sem az állami vezetés elfogadni nem tudtak – interregnum keletkezett. A helyzetet Ravasz László mentette meg, aki 1956. november 1. és 1957. április 12. között ideiglenesen átvette a református egyház irányítását, de nem tekintette magát püspöknek.¹⁰⁰

Bereczky 1958. május 20-tól augusztus 8-ig betegségének kezelése miatt három hónapig pihent Svájcban. Itt találkozhatott Karl Barthtal. A vele folytatott beszélgetés tovább erősíthette óvatosságát, amellyel a rendszerrel szemben álló egyházi ellenzék elleni retorziókat késleltetni igyekezett. Ezt igazolja az EH tájékoztatója is, amely szerint a Bereczky Albertnek felrótt bűnök nem a Svájból való hazaérkezés után kezdődtek, hanem akkor fejeződtek be.¹⁰¹

Karl Barth levelei és Szij Rezső kemény kritikája bizonyítja, hogy a református egyház vezetése már az ötvenes évek elején kényszerhelyzetben volt. Az állami akaratnak való megfelelés, a nyugati protestáns egyházi világszervezetek, az alsópapság elégedetlensége azt a belső küzdelmet indította meg az egyházban, amely az 1956-os forradalom hatására nyílttá vált. A Bereczkyvel kapcsolatos pejoratív, több esetben durva, személyeskedő hangvételű minősítésben benne van a tájékoztatót aláíró Horváth Jánosnak, az EH elnökének és Miklós Imrének, az EH elnökhelyettesének személyes ellenszenve és az állami vezetés részéről megnyilvánuló neheztelés. De közvetve kifejeződik benne a jelentéshez adatokat szolgáltató, Bereczky lejárásában személyesen érdekelt református egyházi vezetők véleménye is. A kormány 1958-ra már érzett magában annyi erőt, hogy Bereczkytől megváljon, aki sem egészségi, sem mentális szempontból nem felelt meg az új feladatoknak, az „engedetlen, lázadó” egyház megszabolásának. Bereczkynél sokkal agilisabb, a kemény restaurációt következetesebben kiszolgálók álltak a rendelkezésre, akiket az ekkor már világi pályán magas pozícióba jutott Péter János (az Elnöki Tanács tagja, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke) „kívülről” támogatott. Péter a restauráció gyakorlati programját is megfogalmazta: „Mit kell most tenni? [...] Keresni kell a megbánás helyét. [...] Aki a törődött szívet nem

veti meg, annak az Úr irgalmában reménykedve kell keresni a megbánás helyét azért a lázadásért, amelyet elkövettünk, amit engedtünk elkövetni a számunkra meghirdetett evangélium ellen. Olyan embereket kell az élre állítani, akikben megvan a kormányzás ajándéka. Vagyis akik értik, hogy mi történik az egyház körül, akik tudják, hogy milyen terepviszonyokon kell az egyház útját előre vinni. A bosszúállás lendülete nélkül komolyan felelősségre kell vonni, aki a romlásért felelős. [...] Az egyházért komolyan fel kell lépni a reakció minden maradványa, tünete, személyi képviselője, tanítása, megigéző viselkedése ellen.”¹⁰²

Az Egyházügyi Hivatal a református egyházon belüli interregnumot a maga javára használta fel. Pontosan felmérte a terepet, és tájékoztató jelentést készített róla. Ennek ismerete azért fontos, mert megrajzolja az állami beavatkozás koreográfiáját. Az egyház „belügyeibe” való beavatkozásra megvolt az indok, de a szemben álló erők küzdelme megkönnyítette a pártállam politikusainak dolgát. Bereczky Albert ellenfele Békefi Benő, Péter János egyik legközvetlenebb munkatársa volt. A nyíregyházi esperest a debreceni teológiáról helyezték át a pesti teológiára. Hat évet dolgozott aktív teológiatanárként. Ellenfelei azzal vádolták, hogy szakmailag felkészületlen. Békefi Benőt az MSZMP Szabolcs Megyei Pártbizottsága támogatta, és szorgalmazta védencének rehabilitálását. A forradalom előtt azért helyezték át a budapesti teológiára, hogy felszámolják a reformokat, a változásokat követelő ellenállás szellemi gócait. Ez formailag megfelelt mind az egyházi, mind az állami törvényeknek. Bereczky Albert visszatérése után összehívta a konventi elnökséget, amelynek rajta kívül még három püspök és a főgondnok volt a tagja. Bereczky megkérdőjelezte az áthelyezés szabályosságát és lemondással fenyegetőzött. A konventi elnökség ezzel a zsarolással szemben egyhangúlag megvédte az eljárás „törvényességét”. Mindez azért Bereczky elutazása után vetődött fel, mert júniusban ért véget a teológiai év, és a tanári áthelyezések vagy elbocsátások is június, július hónapban történnék. Az Egyházügyi Hivatal minden érdekelttel – Esze Tamás főgondnokkal, Bartha Tibor debreceni püspökkel, Czeglédi Istvánnal, a budapesti teológia dékánjával – megbeszélte a kérdést, s az ügy ezután került az igazgatói tanácsülés elé.¹⁰³

¹⁰⁰ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 127.

¹⁰¹ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. ö. Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH. Budapest, 1958. október 11.

¹⁰² Péter János püspök válasza az egyházkerület visszahívó határozatára. Idézet helye: Tibori János (1995): *A Tiszántúli Egyházkerület története 1944–1957*. Debrecen, 408–409.

¹⁰³ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. ö. Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH. Budapest, 1958. október 11.

A bonyolult hatalmi küzdelem azt bizonyítja, hogy az állam mozgásteré még 1958-ban is áránylag szűk volt, a református egyház felső vezetésének ellentéteit óvatosan kellett még kezelni, hiszen a Ravasz László vezette Megújulási Mozgalom elfojtásában mindkettő érdekelt volt. A konvent állásfoglalása azt dokumentálja, hogy Péter János hívei megszilárdították helyzetüket az egyház vezetésében.

A jelentés nem hallgatja el azt sem, hogyan próbálta Bereczky egykori harcostársának, Péter Jánosnak a táborát gyengíteni. A püspök 1956 őszén Fekete Sándort Pécsre helyezte, amit nem fogadott el. Ezután az Egyházügyi Hivatal tudtán kívül Bereczky egyházi bíróság elé állította a volt budapesti esperest, Péter János közvetlen munkatársát. (A forrás szerint – B. P.) Az ítélet értelmében a papi palást elvesztése példátlanul kemény büntetésnek számított. Fekete politikai és erkölcsi rehabilitálását a hatóság szorgalmazta, mert véleménye szerint az már régóta indokolt volt. Ennek megtörténte után Fekete nem vállalt egyházi szolgálatot, csak elvileg kapta vissza a palástot. 1956 májusától a Magyar Rádió munkatársa volt.

Szó esik még dr. Kádár Imre volt konventi főtanácsosról, aki prominens tagja volt Péter János munkatársi körének, valamint a *Theológiai Szemle* főszerkesztője és a Budapesti Református Teológia tanára. Lelkészképesítése nem volt, de Bereczky elismerően nyilatkozott róla.

A helyzetfelmérés bemutatja a református egyház vezetésének megosztottságát. A hatalomért küzdő két tábor egyaránt ellenséget látott a Megújulási Mozgalom vezetőiben. Ravasz László mellett dr. Pap László, a Budapesti Református Teológia volt dékánja, a református egyház közismert egyházi vezetője volt. Nemcsak itthon, Nyugaton is ismerték. Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának tagjaként képviselte a magyarországi református egyházat. A forradalom után a pártállam nem engedte vissza tanári és dékáni állásába. Bereczky Albertre való tekintettel „körültekintően”, viszonylag lassan számoltak le vele. A hatalom tartott tőle, mert kijelentette, ha egyházi bíróság elé állítják, igen sok adatot hoz nyilvánosságra. Ezekkel valóban rendelkezett, és kompromittálni tudta volna Bereczkyt és más hozzá közel álló személyeket. Mind az Egyházak Világtanácsának vezetői, mind Bereczky tudtak erről, és ezért „védték”.

A dokumentációban megjelenik a Megújulási Mozgalom egy kevésbé ismert, de fontos személyiségének, Nagy Barnának a neve is. Ő is a Református Teológia tanára volt Budapesten. 1956. november végén levelet írt Török István debreceni teológiatanárnak, amelyben megkérdezte kollégájától, miért nem mondja el véleményét. Török István 1956. december 12-én egy papi gyűlésen élesen elítélte Bereczky és Péter János egyházpo-

litikáját. 1957 elején letartóztatták, de betegsége miatt később kiengedték. Nagy Barnát lemondatták teológiai tanári rangjáról, de ennek fejében teológiai munkáin dolgozhatott régi fizetése mellett. Ezt az ügyet tehát sikerült zavarmentesen rendezni.¹⁰⁴

Bereczky püspök nem csak a vezető pozíció megtartásáért küzdött, és ellenfelei sem csupán pozícióharcot folytattak. Dr. Török István értékelése szerint „Bereczky Albert egyike volt nálunk a nagyon gyér számú ellenállóknak. (Ez 1944-re vonatkozik – B. P.) Ő a »felszabadultam« szót még prófétai értelemben használta. Úgy fogadta el az utóbbi világháború kimenetelét, mint Isten irgalmas ítéletét. Isten kegyelmet gyakorolt rajtunk, könyörült a sorozatos embertelenségek hallgatolagos eltűrése, olykor pártolása miatt pusztulásra érett egyházon. Bereczky nagy bűnbánathirdetőink egyike, éppen olyan időkben, amikor mindenki a sorsforduló gondjaival, sérelmeivel, örömeivel volt elfoglalva, és kevés készség maradt a bűnbánatra. Szóban-írásban hangot adott annak is: nem ért a fordulat óta sem mindennel egyet, ami körülötte történik, de tőle nem is kívánja senki, hogy mindent helyeseljen. Amikor a győzők egymással meghasonlottak, s a forró háborút folytató hidegháború eredményeként a vasfüggöny kettéválasztotta Európát, ki merte mondani, mi nem Kelet és Nyugat határán, hanem Keleten vagyunk. Ha ezt nyugati atyánkfiai szemére vetették, Jaltára hivatkozott, ahol a nyugatiak már 1945 februárjában, a mi megkérdezésünk nélkül, beleegyeztek országunknak a keleti érdekszférába való besorolásába, s mi Isten kezéből elfogadva ezt a döntést, megpróbáljuk itt az egyház keskeny, de ígéretes útját járni.”¹⁰⁵ Ez a keskeny út a szolgálat útja. Dr. Török István szerint az „ecclesia servans és az ecclesia servilis” fogalmi között vezető keskeny ösvény.¹⁰⁶ A finom distinkciót a teológus professzor a Megújulási Mozgalomtól vette át, amely keményen bírálta a református egyház vezetésének az állam előtti behódolását: „Egyházunk noha szolgálat volt a jelszava, a valóságban a világi felsőbbiséget kiszolgáló, a világ módszereit átvevő, parancsoló, költekező, reprezentáló egyház típusa felé sodródott az elmúlt években.”¹⁰⁷

A „szolgálat teológiája” Karl Barth nevéhez fűződik. A neves svájci teológus a protestáns egyházak felelősségére hívta fel a figyelmet, hogy szájának szembe a fasizmus keresztényellenes, antihumánus politikájával. Kétszer – 1936-ban és 1948-ban – is járt Magyarországon. Protestáns te-

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Dr. Török István: i. m. 104.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-310/32. (102. d.). A magyar református egyház útja (A Református Megújulási Mozgalom programja).

ológusaink jól ismerték. Bereczky Albert is átvette a Karl Barth-i teológia krisztusi alaptételét, amely szerint az egyháznak az emberiség érdekeit kell szolgálnia. A demokrácia álarcában jelentkező diktatúra is a faszizmusellenesség jelszavával akarta maga mellé állítani a tömegeket. A Bereczky-féle teológia így talált közös nevezőt a kezdetben emberarcúnak látszó diktatúrával.¹⁰⁸

A diktatúrák a „langyos” magatartást, politizálást is megtorolják, s „elkötelezett” állásfoglalásra kényszerítik ellenfeleiket és az együttműködésre hajlókat. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás az egyházakat, így a reformátust is aránylag későn érte el. Az 1956 decemberében kezdődő első letartóztatási hullám még nem érintett senkit. Csak 1957 februárjától kezdődött meg a rendőri szervek érdeklődése a református lelkészek iránt. Barcza József kutatásainak eredménye szemléletesen igazolja, hogy a református felekezet is megszenvedte a kádári pártállam egyházpolitikáját. Nemcsak a lelkészek, hanem „civilék” is váltak áldozataivá a meghurcoltatásoknak.¹⁰⁹ Ennek nagyon kézenfekvő okai vannak. A legújabb 1956-ról szóló munkák szerint a légüres térben mozgó Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, illetve Kádár János a legaktívabbakkal kezdte, többre nem futotta alig meglévő erejéből, apparátusától. De közrejátszott ebben az ideológiai bizonytalanság is. Még nem vált egyértelműen uralkodóvá az „ellenforradalom”-tézis, nem tudták, milyen körre kívánják kiterjeszteni.

Az Egyháziügyi Hivatal már 1956. november 28-án hírt adott magáról a *Népszabadság*-ban. A közlemény szerint az állam és az egyházak között felmerülő kérdéseket a jövőben is a tárgyalások és megegyezések útján kell rendezni. A rendezést jelentő tárgyalások a református egyház vezetésének megtörését, a diktatúra elfogadását, a Megújulási Mozgalom felszámolását jelentették. Ebben Bereczky Albert és Péter János egyaránt szerepet vállalt.¹¹⁰

A megosztó politikának fő célja volt, hogy a maga oldalára állítsa az egyházi vezetőket és szembeállítsa a különböző egyházakat. Az 1957. december 31-i állami kitüntetések, amelyeket a felekezetek vezetői kaptak, a közvéleményben nagy feltűnést keltettek. Barcza József a *Confessio* című egyházi folyóiratban közzétett tanulmányában értékeli a történeteket. A 23 kitüntetett közül hét volt református (Bereczky Albert püspök,

Bartha Tibor, Pákozdy László professzorok, Hajdú Péter, Szamosközi István esperesek, Nyáry Pál püspökhelyettes, Huszti Kálmán konventi csoportvezető). A nevek kiemelése azért fontos, mert közülük senki sem volt annak a vegyes bizottságnak a tagja, amely 1956 decemberében a református egyház képviselőjében folytatott tárgyalásokat az EH-val. A vegyes bizottság tagjai – Győry Elemér püspök, Buza László egyházkerületi főgondnok, Gaál István, Büki Zsigmond esperesek és Dienes István egyházmegyei gondnok – közül senki sem kapott állami elismerést. Ugyanúgy hiányoztak a névsorból azok is, akik a Rákosi-féle diktatórikus rendszer legismertebb kiszolgálói voltak, és ezért egyáltalán nem élveztek közbizalmat (Kádár Imre, Finta István, Békefi Benő). Jól átgondolt protokoll-lista volt ez. Barcza véleménye szerint a kitüntetettek felekezeti arányainak elemzése fontos tanulsággal is jár. A 7 református mellett 11 római katolikus, 2 evangélikus, 1 görög katolikus, 1 baptista és 1 izraelita egyházi vezető kapott magas állami kitüntetést. Összeállt egy belső ökümenikus kép. Szembeszökő az aránytalanság, ha figyelembe vesszük a legutolsó olyan népszámlálási adatokat, amelyek még feltüntetik a lakosság felekezeti hovatartozását (70% római katolikus, 20% református. Itt viszont az arányszám 7:2 helyett 11:7 lett.) Az aránytalanságból Barcza József arra következtet, hogy az állam leginkább a református egyházat tüntette ki, részint korábbi „érdemeiért”, részint előlegezett bizalma miatt.¹¹¹ Barcza professzort a múlt kritikus feltárásának szándéka vezeti. Az az indulati többlet, amely a tanulmány soraiból érződik, a Kádár-rendszernek behódoló református egyházi vezetés és az állam között 1958 után kialakult „jó viszonynak” szól. Ezt Barcza József el- és megítéli. A többi egyházra való hivatkozást csupán az adott helyzet reális bemutatása miatt tartotta szükségesnek.

Bereczky Albert nem „hálálta” meg a kitüntetést, mert az állam és a református egyház közti párbeszédben a személyi kérdésekben középutas álláspontot foglalt el. 1958. október 7-én püspöki szolgálatának 10. évfordulója alkalmából tartott beszédében azt mondta, hogy „sürgős rendeznivaló a személyi kérdések olyan becsületes elintézése, amely úgy az egyháznak, mint az államnak jogos igényét és egymással való békés viszonyát szolgálná. Mert a könnyebb ellenállás csábító kísértése mindig jelentkezik és lehet rövid lejáratra olyan alkalmasnak látszó embereket állítani vezető helyekre, akiknek hiányzik az egyházi hite, s akiknél előbb-utóbb bebizonyosodik az a tétel, hogy nem mindig a kényelmesebb út a jó, és nem mindig a kényelmes egyházi emberek a hűséges és megbízható emberek.

¹¹¹ Uo. 95.

¹⁰⁸ Lásd Poór József (1986): *A protestáns teológia Magyarországon (1945–1985)*. Budapest, Kossuth Kiadó.

¹⁰⁹ Barcza József (1994b): „Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. – Megtorlások a gyakorlatban.” *Confessio*, 1994/2. 66.

¹¹⁰ Barcza József (1994a): „Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. – A diktatórikus egyházpolitika.” *Confessio*, 1994/1. 94.

Talán szabad volt most nekem ezt a szempontot, mint kérdést a kormányzat felé is kifejezni.” A püspök minden befolyását latba vetette, hogy az őt „balról” előzni akarókat ne engedje a hatalom közelébe. Állásfoglalása a párt legfelső vezetése számára is kellemetlen volt, ezért Bereczkyvel személyesen akartak tárgyalni. Az EH vezetői – Horváth János és Miklós Imre – Péter Jánosban jobban bíztak, ezért kérték, hogy az ő véleményét is hallgassa meg Kádár János vagy Münnich Ferenc.¹¹²

A politika általában kényszerpályán mozog. Ezt bizonyítja, hogy Bereczky, akit bár 1958-ban visszahelyeztek a püspöki székbe, a hivatalos egyházpolitika számára gondot jelentett, amennyiben a protestáns egyházakkal való viszony rendezését simábbá akarták tenni. Ennek oka az, hogy ő volt a legidősebb püspök, s a zsinat és a konvent lelkészi elnökeként nemcsak a saját, hanem a többi protestáns felekezet helyzetét is befolyásolta az állammal való viszonya. A hatalom szorgalmazta nyugdíjazását, de csak az országgyűlési választások után tartja aktuálisnak. Az erőszakos lemondatás látszatát is el akarták kerülni, ezért betegségre való hivatkozással kérte nyugdíjazását. Külön ügyelt a politikai vezetés arra, hogy nyugdíjba vonulása ne politikai színezetű legyen.¹¹³

Míg Bereczky az állami vezetés számára partnerből a helyzet szülte kényszer miatt provizórikusan megtűrt ember lett, addig a Megújulási Mozgalom vezetői ellenségnek számítottak. Ravasz Lászlót nem volt nehéz ismételtelen félreállítani, hiszen a sok családi tragédiát megélt idős püspököt könnyű volt visszaparancsolni leányfalui magányába.¹¹⁴

Ravasz László legbizalmasabb munkatársa, Pap László már több gondot okozott, hiszen fiatal kora ellenére nagy tekintélynek örvendett, s ezt a pártállam vezetői is akceptálták. Horváth János, az EH elnöke először megpróbált tőle nyilvános bűnbánatot és hűségnyilatkozatot kicsikarni. Ő azonban sem a fenyegetéseknek, sem az ígéretéseknek nem hajolt meg. Csupán annyiban engedett a külső nyomásnak, hogy 1957. január 31-i hatállyal lemondott – a tanári kar és az ifjúság tiltakozása ellenére – teo-

lógiai dékáni címéről. Az állam arra várt, hogy Pap László beadja a derekát, de mivel ez nem következett be, tanári működésétől a hozzájárulást megvonta. A konvent elnöksége 1958. július 1-jei hatállyal szüntette meg professzori állását. Ezután Zuglóba helyezték segédlelkésznek, majd a fővárosban való tartózkodását is veszélyesnek ítélve, egy vasútállomás nélküli szórványgyülekezetbe, a somogyi református egyházmegyéhez, a közigazgatásilag Tolna megyéhez tartozó Murgára küldték. Hiába hívta az utrechti egyetem 1957. november 29-től kezdve többször is a katedrájára, nem kapott kiutazási engedélyt. A református egyház legfelső vezetésének később módja lett volna arra, hogy a lelkész sorsán változtasson, de 1983-ban bekövetkezett haláláig teljes elszigetelésére törekedett.¹¹⁵

Ravasz László így értékeli a restauráció folyamatát, benne Bereczky Albert sorsát: „Az egyház és az állam viszonya korántsem volt idilli és harmonikus, amilyennek feltűntetük. Az állam és a legfőbb vezetés közt az volt, de ez keltette fel az általános bizalmatlanságot az egyházi vezetőség iránt, s mi tudjuk a legjobban, hogy ez a vezetőség – tisztelet a kivételnek – maga is bőven adott okot a bizalmatlanságra. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a küzdelem, amelyet Bereczky Albert néhány prominens (kiemelkedő) munkatársával vívott.”¹¹⁶ Ravasz László megítélése is azt bizonyítja, hogy Bereczky „középutassága” volt az az alapvető ok, amit az állami vezetés elfogadni nem akart.

A személyi feltételek megteremtése volt az állam számára a legfontosabb, hiszen az így kialakuló egyházi vezetés már készségesen együttműködött a végső cél elérésében, az egyház közigazgatásának centralizálásában. 1960. október 6-tól azonos lett a zsinat és a konvent elnöksége. Ez az államhatalom számára megkönnyítette, hogy a református egyház belső életét a maga igényeinek megfelelően ellenőrizze, befolyásolja.¹¹⁷ Ennek következményeit az egyházkerületektől az egyházmegyéken át a legkisebb parókiáig a későbbiekben látni fogjuk.

¹¹² MNL M-KS-288-22 (1958) 4. öc. Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH. Budapest, 1958. október 11.

¹¹³ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. öc. Jelentés a Politikai Bizottság 06. 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról. MM EH. Budapest, 1958. szeptember 13.

¹¹⁴ Ravasz László az *Emlékezéseim* címmel kiadott történelmi és irodalmi szempontból egyaránt értékes memoárjában bemutatja a Megújulási Mozgalom célkitűzéseit, a református egyházban kibontakozó küzdelmeket 1956–1957-ben, s a pártállam beavatkozásának következményeit (Budapest, a Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, 1992)..

¹¹⁵ Barcza József (1990): „Pap László (1908–1983).” *Confessio*, 1990/1. 89.

¹¹⁶ Ravasz László (1992): *Emlékezéseim*. Budapest, Kiadja a Református Egyház Zsinati Osztályának Sajtóosztálya, 390.

¹¹⁷ Barcza József (1994a): i. m. 103.

Az evangélikus egyház újabb drámája

Az evangélikus egyház sok szállal kapcsolódik a reformátushoz. A hatalom ugyanazt a forgatókönyvet alkalmazta 1957–1958-ban ezzel a felekezettel is, mint a nagyobb testvérrel. Megismétlődött az 1948-as év forgatókönyve. A szereplők majdnem ugyanazok. Az 1956-os forradalom fel- és megszabadító erővel hatott az evangélikus egyházra is. A forradalom hatására lemondott püspöki rangjáról Dezséry László a déli, és Vető Lajos az északi egyházkerület püspöke. Az előbbi helyére – az egyház és a legfelsőbb bíróság döntése alapján – Ordass Lajost, az utóbbiéra Turóczy Zoltánt emelte a lelkészek bizalma. Az egyház vezetésében „politikai biztosként” az egyetemes felügyelői tisztségben Mihályfi Ernő, a déli egyházkerület felügyelői tisztségében Darvas József, az északiéban Fekete Zoltán szolgált a Rákosi-rendszer. Fabiny Tamás *Keken András életregénye* című munkájában azt írja, hogy Mihályfi Ernő a forradalom kitörése után eltűnt, valószínűleg Ausztriába menekült, Darvas József szóban jelentette be lemondását.¹¹⁸ Sem Mihályfi Ernő, sem Darvas József tisztségét nem töltötték be a forradalom napjaiban, Fekete Zoltánt Máty Zoltán váltotta a felügyelői székben.¹¹⁹

A forradalom vérbe fojtása után csak 1957 őszén látta elérkezettnek az időt arra a Kádár-kormány, hogy az evangélikus egyházzal közvetlenül foglalkozzon. Megkezdődött a küzdelem a pártállamot képviselő Egyházügyi Hivatal és az egyház vezetése között. 1957. november 11-én Ordass Lajos, a déli egyházkerület püspöke, az evangélikus egyház püspök-elnöke megbeszélést folytatott Horváth Jánossal, az Egyházügyi Hivatal elnökével.¹²⁰

A megbeszélés előzményéről Fabiny Tamás említett művéből megtudjuk, hogy 1957 őszén Ordass Lajos hosszú, elemző levelet írt Horváth Jánosnak, részleteiben érintve az egyház és az állam közötti vitás kérdéseket. Nem sérelem-listát állított össze, hanem tárgyszerűen ismertette az evangélikus egyházban 1956 őszétől 1957 őszéig történt eseményeket. A püspök bízott abban, hogy ez tárgyalási alapot jelenthet. Az EH elnöke ennek hatására kérette magához a püspököt, és kezdeményezte a tanácskozást.¹²¹ A tárgyalásokról készült feljegyzés szerint jelen voltak: az EH részéről Horváth János elnök, Miklós Imre elnökhelyettes, Grnák Károly, az evan-

gélíkus ügyek főelőadója. Az evangélikus egyház részéről megjelent Ordass Lajos püspök, Turóczy Zoltán püspök, Keken András Deák téri lelkész, dr. Nagy Gyula akadémiai dékán, az EH részéről, mint meghívottak dr. Pálffy Miklós professzor, Grünwalszky Károly lelkész, Mekis Ádám esperes, valamint Szabó József nyugalmazott püspök.¹²²

Ordass Lajos az 1957. november 11-i megbeszélésen a tárgyalások megindítására tett ajánlattal egyetértett, de Fabiny Tamás szerint nagy meglepetéssel fogadta, hogy Horváth János az egyházi delegáció összetételére is javaslatot tett. A püspök joggal furcsállhatta, hogy egyházi szolgálatban álló emberek mint az államhatalom bizalmi emberei üljenek le saját egyházi vezetőségükkel tárgyalni a november 12-én kezdődő megbeszélésen.¹²³

Ezek után érthető, hogy a feljegyzés szerint Horváth János a tárgyalások kezdetén kénytelen volt megindokolni, miért hívta meg a felsorolt személyek közül az utoljára említett négyet. Magyarázata az volt, szeretné elkerülni, hogy bizonyos álláspontok bármelyik oldalon megmerevedjenek. Továbbá ezzel is demonstrálni lehet az egyház egységét, s olyan személyekről van szó, akik a múltban nagy tekintélyűek voltak, értenek az egyház teológiai, politikai kérdéseire.¹²⁴

A feljegyzésekből meggyőződhetünk, hogy a kiválasztás nagyon átgondolt volt. Grünwalszky Károly lelkész, volt egyetemes főtitkár Dezséry Lászlóval, a déli egyházkerület püspökével való személyes konfliktusai miatt mondott le.¹²⁵ Most lehetőséget kapott, hogy a rendszer iránti lojalitását újra bizonyítsa. A forradalom hatására Dezséry megvált tisztségétől, nem tért vissza, óvatosságból még kívárt. A sértett Grünwalszky hiúságát biztos legyezhetette, hogy a hatalom visszahívja, és egy nagyon fontos tárgyaláson szerepet kap. Mekis Ádám esperes annak a lelkészi értekezletnek volt a vezetője, amelyen először hangzottak el Vető Lajossal, az északi egyházkerület püspökével szembeni súlyos vádak. Itt indult meg az a folyamat, amely a rendszer iránt nagyon is lojális püspök lemondásához vezetett 1956 őszén.¹²⁶

Szabó József nyugalmazott püspök a Dunáninnen Evagélíkus Egyházkerület püspöke volt, 1952. február 19-én lemondatták. Ebben szerepet játszott az egyházkerület 1952-es felszámolása, az evangélikus egyház

¹¹⁸ Fabiny Tamás (1992): *Keken András életregénye*. Budapest, Plantin Kiadó, 282., 289., 292.

¹¹⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 121.

¹²⁰ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m.

¹²¹ Fabiny Tamás (1992): i. m. 311.

¹²² MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/1/1957. 124. doboz.

¹²³ Fabiny Tamás (1992): i. m. 311.

¹²⁴ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/1/1957. 124. doboz.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

állam által kierőszakolt átszervezése.¹²⁷ Most a Horváth János által felkínált alkalom lehetőséget adott a reaktíválásra.

Dr. Pálfi Miklóst egy az EH számára készült jellemzés így értékeli: „Hosszú idő óta készül a püspökségre, innen marakodása azokkal, akiket komoly ellenfélnek tart. Ha nem lesz belőle püspök, bárki is lesz az, azt választás előtt és után egyformán örökösen támadni fogja, könnyen kerül szembe másokkal, féltékeny, szenvedélyes és ezzel az erővel tör felfelé. Sok bizalmatlanság is van benne [...] minden személyt és kérdést politikailag ítél meg. [...] Adott esetben nem sajnál más egzisztenciájára törni akkor sem, ha abból különösebb haszna nincsen.” A jellemzés megemlíti azt is, hogy dr. Nagy Gyulára különösen féltékeny.¹²⁸

A politika úgy érvényesíti az akaratát, hogy felhasználja a pszichológiát is, ezért a tárgyalások napirendjét Horváth János határozta meg úgy, hogy a kényes kérdéseket előre vette.¹²⁹

1. Az állam és az egyház viszonya és a sajtó kérdése
2. Személyi kérdések
3. A külföldi kapcsolatok kérdése
4. A magyar belső ökömené

Az Ordass-sal folytatott előzetes megbeszélés, a tárgyalásokon részt vevő személyek kijelölése, a napirendi pontok meghatározása a „dráma” prologusaként jól érzékelteti azt a feszültséget, amelyben az Ordass Lajos püspök vezette delegációnak helyt kellett állnia. A feljegyzés azt bizonyítja, hogy Horváth János Szabó József nyugalmazott püspök meghívásával elszámította magát. A püspök kérte, hogy ne állami meghívásra, hanem egyházi tiszteben mint püspökhelyettes vehessen részt a tárgyalásokon. Horváth János ezt a kérést éppúgy elutasította, mint Keken András azon indítványát, hogy a másik püspökhelyettes, Zászkaliczky Pál is megjelenessen.¹³⁰

A dráma első felvonását az 1957. november 11-től 26-ig tartó tárgyalás alkotta. A tárgyalásokon készült emlékeztetők végighúzódtak az EH elnökének legfőbb vádjá az evangélikus egyház vezetésével szemben, hogy az elmúlt egy évben többször kifejezte, miszerint politikamentes akar maradni. Sok újságcikk bizonyítja – mondja Horváth János –, hogy az egyházi vezetés rendkívül óvatos volt, nem kezdeményezett. Ha mégis nyi-

latkozatra, vagy valamely lépésre szánta el magát, „kilógott a lóláb”, látszott, hogy unszólásra, a politika kívánságára tette. Az állami vezetés legfőbb vádját is Ordassék fejére olvasta: „Ha lehetett az egyháznak politikailag az ellenforradalmat támogatni, és ez nem jelentett akkor elvi engedményt, úgy gondolom, hogy ugyanilyen alapon a szocializmus építését is lehet ugyanilyen erővel támogatni.” Ordass ügyesen védekezett. Úgy értelmezte Horváth János szavait, hogy az egyházzal szemben nem áll fenn az a vád, hogy szembehelyezkedett az állammal vagy izgatott volna. Véleménye továbbra is az, hogy az egyháznak nem feladata közvetlenül politikai szolgálatot végezni. Az egyház kötelessége az igehirdetés, a szentségek kiszolgáltatása. Politikai szolgálatot csak indirekt módon végez, végezhet. Ügyesen érvel azzal, az államnak is szüksége van arra, hogy határain kívül elhiggyék, amit mond, az úgy is van. Mindaddig elhiszik az egyház szabadságát, amíg a sajtó azt tükrözi. Ha politikai szolgálatot tud az egyház végezni, akkor menthetetlenül megjelenik az a vélemény, hogy az egyház és az állam között ellentét van. Minden kormány követ el tévedéseket – érvel Ordass –, biztos, elkövet a magyar kormány is. Ilyen esetben az egyháznak el kell mondania, mi a nyugtalanító pont a társadalom életében.

Nagy Gyula úgy látja, az egyház tiszteletben tartja az állam törekvéseit, de magatartása távolságtartó kell hogy legyen. Szabó József úgy fogalmaz, hogy a tartózkodásnak nem a visszahúzó reakciós erők az okai, hanem az a teológiai álláspont, amely szerint az egyház jól teszi, ha csak adandó esetekben szólal meg politikai kérdésekben. Ezzel jótékony erőt áraszt az állam életébe. Turóczy Zoltán véleménye, hogy úgynevezett háttérkérdésekről van szó. Az egyház úgy látja, az államhoz való helyes viszony teológiaiilag a tartózkodás. Az állam úgy véli, meg lehet találni a közös nevezőt. Erre a politikai légkör is megfelelő, mert az evangélikus egyház közvéleménye sokkal pozitívabb az állammal kapcsolatban, mint a régebbi időben. Keken András álláspontja az, hogy az evangélikus egyház helyzete kissé nehezebb a többi egyháznál, ugyanakkor szolgálata sokkal pozitívabb is az állam szempontjából. Az államot a maga gyakorlati politikai kérdéseiben támogatják mások. Az evangélikus egyház konkrét kérdésekben nem viselkedik így, de nagyobb részt jobban lojális az állammal, mint a múltban, s ebben nagy szerepe van a mai egyházi vezetésnek. Amíg a nem reakciós egyházi vezetés pozitívan támogatta a magyar kormányt, addig külföldön a reakciós közvélemény keményebb hangvételűt ütött meg. A lényeg az elvi álláspontok azonossága, mert az a döntő, hogy egyformán teológiai megalapozottságú hangunk legyen, amely független a közvéleménytől. Az a tapasztalat, hogy az elvi egység hasznára

¹²⁷ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 115.

¹²⁸ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/8/1967. 124. doboz.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo.

van a magyar társadalomnak. Az 1957. november 4-én az evangélikus sajtóban megjelent, a hatalom által kifogásolt cikkével kapcsolatban Keken András azt hangsúlyozza, hogy abban nincs egyetlen olyan hang sem, amit ne az akkori kormány hivatalos rádiója mondott volna, az a cikk a békesség szolgálatát hirdette.¹³¹

Az EH elnöke által meghívottak közül Szabó József nyugalmazott püspök a vitában nem vállalta a neki szánt szerepet. Állásfoglalása éppen olyan mérsékelt, a konfliktust elkerülni akaró, mint az Ordass vezette küldöttség többi tagjáé.

Grünwalszky Károly hozzászólásában kiemeli: az állam és az egyház szempontjából döntően fontos, hogy félreérthetetlen legyen az egyház állásfoglalása. Többes szám első személyben fogalmaz, mely szerint közös elvi állásfoglalásaink nem olyan erősek, hogy politikai különbségeink ne legyenek sokkal döntőbbek. Beszélünk haladókról, reakciókról az egyházban. Magunk is tudjuk, hogy kommunista szempontból nézve a kategóriák ilyen felállítása milyen nevetséges. Mégis ez a szembeállítás esztendőik óta mind Nyugaton, mind Keleten, mind az egyházon belül megkülönböztető jelnek számít. Ez utóbbiban az egyházi pozíciók betöltésében meghatározó attribútum. Úgy látja, hogy a sokat hangoztatott tartózkodás az elmúlt egy esztendőben az állások betöltésében nem nyilvánult meg. Olyan helyzetet kell teremteni, amelyben nem számít az, hogy valaki reakciós vagy nem. A világ legtehetségesebb papja sem juthat megfelelő helyre a magyar evangélikus egyházban, ha nem azt nézzük, mire képes, hanem azt, hova tartozik. Az állam és az egyház közötti egyezmény betartásáért és betartatásáért az egyház elöljáróit tartja felelősnek.

Dr. Pálfi Miklós teológiai alapon állva fejti ki álláspontját. Luther teológiai forradalmár volt. Utal arra, hogy ő szüntette meg a rangsorolást az egyházi és világi szolgálat között. Nem az a helyes magatartás, hogy Lutherhez vissza, hanem Lutherrel előre. A Lutheránus Világszövetségben különböző társadalmi rendszerekhez tartozó evangélikus egyházak egyesülnek. A szövetségben senki sem írhatja elő a másiknak, hogyan alakítsa szolgálatait. Ne csináljunk a LVSZ-ből pápát!

Mekis Ádám ugyan az állam és az egyház közti elvi síkon való meg egyezést fontosnak tartja, de kifejti, hogy az elvi kérdések végrehajtása személyekhez kötött. Személyt és elvet egymástól elválasztani nem lehet.¹³²

Mint látjuk, Ordass ellenfeleinek magatartását a politikai lojalitás határozza meg. Grünwalszky és Mekis egyértelműen a személyes ambíciók

aspektusából fogalmaz. Állásfoglalásukból kiderül, hogy érvényesülésükhöz kívülről, a politikai hatalomtól várják a támogatást. Grünwalszky többes szám első személyben fogalmazott gondolatai az egyház vezetéséhez épp úgy szólnak, mint az EH jelen lévő tisztségviselőihez. Pálfi Miklós teológiai érvelése a legcsiszoltabb. A „Lutherrel előre” tetszetős szófordulata, az egyházi és világi szolgálat egyenrangúságának hangsúlyozása egyértelműen a Karl Barth-i teológiára való hivatkozással a politikai elkötelezettséget mutatja.

Horváth János ezután már egyértelműen kimondhatja, nincs másról szó, mint arról, hogy „az állam és az egyház politikai szövetséget köt egymással, amelyből terhek származnak az egyházra és az államra egyaránt, és ezt a szövetséget nyíltan kell képviselni.” A politikai tartózkodást elítéli, mert bázisa lehet az aktív ellenállásnak.

Ordass az egyre keményebb követelésekkel szemben azzal védekezik, hogy az állami vezetést rosszul informálták, így akarják az elvi nézeteltéréseket kiélezni. A félrevezetés ellen csak úgy lehet fellépni, ha az állami vezetők az egyház hivatalos vezetőivel megtárgyalják a kérdéseket. Az evangélikus egyház vezetésének az az igénye, hogy az állam által elfogadott, és az evangélikus egyházra kötelező egyházi kánonok szerint intézhessék a felekezeti dolgait.¹³³

Az EH elnöke fenntartja a hivatal számára azt a jogot, hogy a hivatalos egyházi vezetésen kívül más egyházi személyekkel is kapcsolatot tartson, s nézete szerint nem az informátoron van a felelősség, hanem azon, aki elfogadja. Utolsó tromfként olvasta az egyházi vezetés fejére Horváth János, hogy a cseh Hromádka professzort a teológia tanári kara elítélte. (Itt valószínű Hromádka 1956-os nyilatkozatáról van szó, amelyben a magyar forradalmat megbélyegezte. B. P.) Az EH elnökének az volt a véleménye, az Ordass-féle egyházi vezetésnek meg kellett volna követnie a cseh teológust.¹³⁴

Már az állam és az egyház viszonyáról szóló napirendi pont tárgyalásakor bebizonyosodott, hogy a személyi kérdések problémaköre lesz az evangélikus egyház és az állam kapcsolatának az Achilles-sarka. A forradalom hatásaként teljes „örsékváltásra” került sor a vezetésben. Az emlékeztető egyértelműen dokumentálja, hogy ennek egyik oka a demokrácia, a lelkes kar választójogának helyreállítása volt. Nem szabad azonban lebecsülni az új politikai légkör hatását sem, amely lemondásra, megfutamodásra készítette az előző egyházvezetést.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Uo.

A személyi kérdésekben a vita Vető Lajost és Turóczy Zoltánt illetően éleződött ki. Vető Lajos lemondása (1956. november 1.) az északi kerület püspöki tiszteréről – az emlékeztető tanúsága szerint – életveszélyes fenyegetés miatt történt. Az erre való hivatkozás több esetben is elhangzik. Arról is szó esik, hogy e fenyegetésről Keken András telefonon értesítette Vető Lajost. Turóczy Zoltán megválasztása ugyanannak az akaratnak a megnyilvánulása volt, mint amely Vető leváltását eredményezte.¹³⁵

Az életveszélyes fenyegetés tényét nem vonhatjuk kétségbe, hiszen forradalmi helyzetben az indulatok elszabadulnak. Keken András telefonon elhangzó figyelmeztetése azonban igazolja, hogy a szolidaritás érzése legyőzte az esetleges averziókat a Deák téri lelkészben. Fabiny Tamás már idézett művében megemlíti, hogy Vető lemondólevele, amelyet Keken András is elolvasott, hemzsegett a forradalmat dicsőítő és az előző rendszert ócsároló kifejezésektől.¹³⁶

Ordass Lajos másodszori püspökké választását (lásd az archontológiát), a körülményeit az állami fél a tárgyaláson nem merte megkérdőjelezni, csupán egy mondat erejéig jelezte Horváth János a „miheztartás végett”, hogy az Elnöki Tanács jóváhagyása ugyan formai eljárás, de még hátravan.¹³⁷

Horváth János a jogfolytonosságra hivatkozik, Vető Lajos lemondását exlex állapotban történő lépésnek tekinti, s nem a szabad választáson alapuló lelkészi közvélemény kifejeződésének. Álláspontja, hogy Vető Lajost vissza kell helyezni az északi egyházkerület püspöki tisztebe. Ordass Lajos Turóczy Zoltán helyzetét az egyházi törvények szerint legálisnak tartja és lemondását, illetve lemondatását kategorikusan elutasítja, mert ebben az egyházi vezetés tekintélyének elvesztését, a behódolást látja. Horváth János a vitában egyértelműen közli, hogy ez az a pont, amely politikai kérdés, amelyből nem tud engedni. Az EH elnökének véleménye, hogy Darvas József (a Déli Egyházkerület felügyelője) nem mondott le, Mihályfi Ernő (egyetemes egyházi és iskolai felügyelő) 1956. december 12-i szóbeli lemondása pedig a politikai események által kiváltott, így szintén el nem fogadható lépés. Ordass javaslata szerint most a lehetőség megvan arra, hogy mindketten úgy távozzanak tisztségükből, amely elfogadható lenne számukra. Mihályfi Ernő szóbeli lemondását az egyházi vezetés elfogadta, most már csak az Elnöki Tanácsnak kellene jóváhagyni, Darvas József esetében az egyháznak lehetőséget kellene kapni a tanácskozára, a dön-

tésre. Így az ő esetében is szépen rendezni lehetne a problémát. Horváth János e két személy esetében a feljegyzés szerint eleinte hajlott a kompromisszumos megoldásra.¹³⁸

A tárgyalások fókuszában a továbbiakban Turóczy Zoltán és Vető Lajos személye maradt. Horváth János ehhez kapcsolta a harmadik egyházkerület felállításának ötletét, amellyel Szabó József számára felkínálta a rehabilitáció lehetőségét.¹³⁹ Az elnök ezzel a javaslattal az engedékenység látszatát akarta bizonyítani, s ezt ürügyként felhasználni arra, hogy Ordass Lajusból, Turóczy Zoltán és Vető Lajos esetében, az EH álláspontjának megfelelő döntést tudjon kicsikarni. Szabó József először még megköszönte a felkínált lehetőséget, de csak szabályos választás útján tudta elképzelni a rehabilitációját.¹⁴⁰ Ezzel Ordassék álláspontját erősítette, amely szerint a lelkészekre kell bízni, hogy szavazataikkal döntsenek, kit vagy kiket akarnak püspököknek.

Horváth János válaszában leszögezte, hogy Turóczy Zoltánt semmiképpen nem tudja elfogadni, tőle az állami vezetés megvonta a bizalmat. Az egyházi vezetés leváltása 1956-ban a politikai nyomás légkörében folyt le. Szabó József ezek után egyértelműen közölte döntését: „Nem kívánok püspök lenni. Amennyire én megfigyeltem, a lelkészi kar és az egyházi közvélemény sem tett észrevehető megjegyzést az egyház vezetésében bekövetkezett változásokra. Vető lemondása valóban kapcsolódik az ellenforradalmi eseményekkel. Az egyház közvéleménye azonban nem érzi Vető mellőzését.”¹⁴¹ Szabó József állásfoglalása egyrészt annak kimondása, hogy az evangélikus lelkészek az új egyházi vezetést támogatják, másrészt, hogy Vető Lajost nem érte egzisztenciájában súlyos sérelem.

Ordass Lajos a harmadik egyházkerület felállítását ellenzi, felveti Turóczy lemondásának lehetőségét, de ennek fejében szeretné, hogy az így megüresedő helyre az egyháznak legyen joga két ember közül választani. Horváth ezzel szemben úgy érvel, ha a választáson Vető megbukik, ez azt jelenti, az a politika bukott meg, amelyet képviselt. Miklós Imre közbeveti, hogy Vető kérdésének rendezetlensége éppúgy zavarja az állam és az egyház viszonyát, mint a közelmúltban Ordass Lajos püspök úr kérdése zavarta. Keken András a harmadik kerület felállítását csak azért támogatja, hogy ennek ürügyén az egyház nagyobb mozgási teret kapjon a püspökök személyének választásában.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo.

¹³⁵ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/1/1957. 124. doboz.

¹³⁶ Fabiny Tamás (1992: i. m. 292.

¹³⁷ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/1/1957. 124. doboz.

Ordass Lajos egyházi ellenzéke – Pálffy, Mekis – Vető Lajos lemondását nem tartja legálisnak. A püspök erre megjegyzi: „az állam részéről több megértést tapasztaltunk, mint az egyházi ellenzék részéről. Mi nem is az államhatalom képviselői előtt állunk, hanem a vádlottak padján.” Grünwalszky Károly Ordass kemény vádját azzal hárítja el, hogy az ellenzék Ordass elfogadja püspöknek, Kekent lelkésztestársának. Ugyanakkor egyetért azzal a tapintatos eljárással, hogy Turóczy távozzon, és az ellenzék nevében Vető Lajos számára is ugyanezt a tapintatos eljárást kéri. Úgy látja, Vető Lajosnak lehetővé kell tenni, válasszon az eljárás módok közül.¹⁴²

A többi egyházi pozíció – főtitkári, püspökhelyettesi – megvitatása a feljegyzés tanúsága szerint hasonlóan feszült légkörben folyt le. Ennek a megbeszélésnek hangvételét is az 1957:22 törvényerejű rendeletre való hivatkozás határozta meg az EH küldöttségének részéről. Horváth János elismerte, hogy a főtitkári és püspökhelyettesi állás már nem tartozik a törvény tárgykörébe, de az elmúlt év eseményeinek fényében kell minden fontos pozíció betöltését vizsgálni. A forradalmi események hatására történt változások azokat érintették, akik valamilyen formában közel állnak a kormányzat politikájához. E kérdés rendezésének ódiума nem hárulhat az államra, csakis az egyház vezetőségére. Ezek után Ordass Lajos megállapítja, hogy a vitatott kérdések többsége messze túlmegy a 22-es elnöki tanácsi rendeleten, az egyház szabadsága súlyosan sérül. Az EH elnöke újra megerősíti, hogy az állam számára a legkisebb státus sem közömbös, itt nem alkuról van szó. Ordass következtetése: „az az érzésem, hogy mi bizonyos ultimátum előtt állunk ezeken a tanácskozásokon.” Ezután Horváth János hosszasan részletezi azokat a személyi kérdéseket, amelyek egyoldalú, az általa állított követelményeknek megfelelő megoldását várja az evangélikus egyház vezetésétől.¹⁴³

A tárgyalásokon, az utolsó előtti napon, 1957. november 25-én jelent meg Vető Lajos, aki vád- és védbeszédet mondott egyszerre: „Mindaddig, míg egyházamtól s főleg annak vezetőitől és papjaitól erkölcsi elégtételt nem kapok, még csak gondolni sem vagyok hajlandó a visszatérésre. [...] Amikor 1956 nyarán és őszén az ellenforradalom már jelentkezett s imitt-amott dühöngött is hazánkban és egyházunkban is, s amikor mi a nagyobb általános szabadság levegőjében igyekeztünk a tényleges hibákat kiküszöbölni, egyes személyeken esett sérelmeket orvosolni, jól szervezett és nyilván központilag irányított támadások tüzebe kerültünk. A táma-

dások éle arra irányult, hogy az akkori egyházi vezetőséget erkölcsileg ki-kezdje és lehetetlenné tegye. Megvádoltak bennünket azzal, hogy:

1. Törvénytelenül kormányzunk és törvénytelenégeket követünk el.
2. Egyháziatlanul és teológiátlanul tanítunk és írunk, különösen ami a béke ügyében és a szocialista társadalom építésében való munkánkat illet.
3. Pénzügyi téren nincsenek rendben dolgaink, autókön járunk.
4. Állások betöltésénél, segélyosztásban pártosok vagyunk.
5. Személyi kultuszt, klikkrendszert honosítottunk meg.
6. Mindezekért s általában véve is az egyház népe és papsága bizalmatlan irántunk.”

Személyeskedő hangvétellel támadta Ordass, Keken Andrást. Keken-nel szemben az a legfőbb vád, hogy újságcikkei hozzájárultak Vető személyének Nyugaton való kemény meg- és elítéléséhez. Beszédének egyik zárásmódata: „szeretném, ha még gyanúja is megszűnne annak, hogy egyházunkat sötét erők reakciós ellenforradalmi bázissá akarják tenni.” A beszéd egy nagyon fontos tényre is rávilágított. Vető Lajost az egyházi vezetés felkérte arra, két félévre vállaljon vendégprofesszori szolgálatot a halle-wittenbergi Luther Márton egyetem teológiai fakultásán.¹⁴⁴

Az EH elnökének legfőbb hivatkozási alapja az volt, hogy Vető Lajost életveszélyesen megfenyegették. Ezt az egyházi ellenzék is felhasználta érvként Ordassék ellen. Vetőt azonban kinevezték teológiatanárrá, s vendégprofesszori kinevezése miatt a Német Demokratikus Köztársaságba utazott, így életét ténylegesen nem veszélyeztethette senki. Ráadásul Keken András is figyelmeztette a fenyegetésre. Ezek után egyértelmű, hogy egyháza, felelős beosztású lelkésztestársai elhárították az életveszélyes fenyegetést, amit most Vető vádaskodással, felelősségre vonással viszonzott. A dráma első felvonása a végéhez közeledett. A „főrendező” és aktív szerepet vállaló Horváth János szándékai nem valósultak meg. Az Ordass Lajos vezette küldöttség nem hátrált meg, Turóczy Zoltán távozását és Vető Lajos visszatérését csak az egyház törvényeinek megfelelően tudta elfogadni.

Az EH elnöke a november 26-án folytatódó tanácskozást hirtelen felfüggesztette. Fabiny Tamás könyve szerint bejelentette Mihályfi Ernő és Darvas József tisztségébe való visszahelyezését és Grnák Károly miniszteri biztossá való kinevezését. Másnap Mihályfi Ernő tárgyalt az Ordass vezette egyházi bizottsággal. A püspök nem akarta, hogy elzárkózással vádolják, ezért fogadta el Mihályfi meghívását, aki Fabiny szerint még

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Uo.

Horváth Jánosnál is keményebb hangot ütött meg. Tagadta felügyelői tisztéről való lemondását. Ugyancsak 1957. december 4-én közölte Turóczyval, hogy az állam püspöki tevékenységét illegitimnek tekinti. Fabiny munkája a miniszteri biztos kinevezéséről is tájékoztat. Grnák Károly az EH evangélikus előadója ebben a megbízatásban ellenőrizte az egyház külföldi levelezését, a teológia működését, az egyház pénzügyeit. Az *Evangélikus Élet*ben az ő intenciói alapján megjelent az Ordass ellenzékét rehabilitáló cikk, Ordass Lajos és Keken András tiltakozása ellenére. 1957. december 19-én pedig már Vető Lajos elnökkölt az Északi Egyházkerület presbiteri ülésén.¹⁴⁵

A dráma első felvonását követő kényszerszünetet tehát Ordass Lajos pozíciójának meggyengítésére használta fel az államhatalom. A második felvonásból még alaposabban megismerhetjük a hatalom politikai szándékait, taktikáját. Egyértelmű magyarázatot kapunk az evangélikus egyház belső viszonyairól. Horváth János átfogó helyzetelemzést ad a protestáns egyházak és a világszervezetek kapcsolatáról. Azzal, hogy az EH elnöke a közelmúlt értékelésére vállalkozik, bizonyítja, az állam elérkezettnek látja az időt a protestáns egyházak helyzetének „rendezésére”. Horváth János előadása dramaturgiai szakkifejezéssel olyan nagymonológusnak is tekinthető, amely megelőzi a végkifejeletet.

1958. január 4-re az EH elnöke evangélikus lelkészi értekezletet hívott össze, amelyen értékelte az egyház, ezen belül is az egyházkerületek helyzetét, a kerületek vezetésében mutatkozó válság okait, politikai vonatkozásait, gyökereit. Az 1956-os forradalom előtti időszakot azért elemezte Horváth János, mert az evangélikus egyházban még 1958-ban is fennálló válságnak a gyökerei – véleménye szerint – visszanyúlnak az októberi események előtti idősakra. Az evangélikus egyház és az állam közötti viszony az 1956 előtti években harmonikus volt, az 1948-ban kötött meg egyezésnek megfelelt. Voltak orvoslásra váró hibák, sérelmek, ezek az 1956 nyarán tartott lelkészkonferenciákon felszínre kerültek. A sérelmeket a lelkészek szóvá tették, követelték megszüntetésüket. Az egyház akkori vezetősége kész volt ezeknek az orvoslására. Ahogy az általános politikai helyzet változott, az ellenállás szelleme is erősödött. A változást óhajtott az egyház vezetését akarták eltávolítani. Dr. Schulek Tibor komáromi lelkész beadvánnyal fordult az Egyházügyi Hivatalhoz, s ebben kifejtette, hogy alapvetően meg kell változtatni az állam és az egyház viszonyát. A református Megújulási Mozgalom által is hirdetett „szabad egyház szabad államban” álláspontját fejtette ki. Jelentős segítség volt az állammal

a kapcsolatokon változtatni akarók számára az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának 1956 nyarán tartott galyatetői ülése.¹⁴⁶ A nagy tekintélyű protestáns világszervezet képviselői Péter János külügyminiszter kirakattaktikája miatt kapták meg a beutazási vízumot. Az EVT Központi Bizottságának tagjai az itt szerzett tapasztalatok alapján kialakított véleményükkel hozzájárultak az egyházak függetlenségét követelő mozgalom erősödéséhez.

Érthetően súlyos bűnnek tekinti az EH elnöke, hogy a magyarországi protestáns egyházak igyekeznek kitörni a politikai bezártságból, s szívesen fogadják a nemzetközi szervezetek segítségét. Ezért tárgyalt Pap László a Keresztény Diákok Világszövetségének elnökével arról, hogy az egyháznak az ifjúsággal, ezen belül is az egyetemi ifjúsággal kell nagy gondal foglalkozni, mert az az eljövendő időkben fontos szerepet fog játszani. Horváth János megvádolja az Egyházak Világtanácsának főtitkárát azzal, hogy anyagi támogatás felajánlásával próbálja befolyásolni a protestáns egyházak kapcsolatának alakulását. Visser t' Hooft főtitkár Thing kínai püspöknek – aki a galyatetői ülésen megfigyelőként vett részt – támogatást ígért, azaz „nyugta nélkül tetszés szerinti pénzüsszeget bocsát Thing püspök rendelkezésére, csak ne barátkozzék Bereczky, Vető és Dezséry püspökökkel”. Horváth János szerint Visser t' Hooft 1956. november 1-jei nyilatkozatában kijelentette, hogy „már a galyatetői ülésen tudtuk, mi készül Magyarországon”. Ugyanebben a nyilatkozatában kijelentette: „az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának Galyatetőn, Magyarországon ez év augusztusában összeült konferenciája nagyban segített ezen új nap – 1956. október 23. – előkészítésében.”¹⁴⁷

Az elnöki tájékoztató első része nyilvánvalóan tendenciózus, hiszen a külföldről szíttott „ellenforradalom” hamis teóriáját erősíti, s ugyanakkor a Kádár-rendszer egyházpolitikusaiknak azt a törekvését is alátámasztja, hogy a protestáns egyházakban megerősödő újjászületési törekvéseket szintén „ellenforradalmi” mozgalomként állítsa be.

Az evangélikus egyház legfelsőbb vezetése és az állami egyházpolitika irányítása is érezte, folytatódik a tájékoztató, hogy elébe kell menni a változásoknak. Vető Lajos püspök az országos esperesi értekezleten 1956. október elején 24 pontban foglalta össze azokat a problémákat, amelyeket meg kell oldani. A Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálta Ordass Lajos püspök büntetését, amelyet 1948-ban kapott valutaügyben. A bíróság megállapí-

¹⁴⁶ Porrogszentkirályi Evangélikus Egyházközség irattára, a MM EH elnöke által 1958. január 24-ére összehívott értekezleten elhangzott tájékoztató.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁵ Fabiny Tamás (1992): i. m. 313–314.

totta, hogy Ordass Lajos a bűncselekményt nem követte el, és ezért erkölcsileg és anyagiilag rehabilitálta. A politikai kérdésekre vonatkozóan Horváth János folytatott Ordass Lajossal megbeszéléseket. Ezeknek a lényege az volt, megvan a lehetőség arra, hogy a püspök bizonyos idő után bekapcsolódjék az egyház életébe, mint aktív püspök, aki barátságos, jó viszonyban kíván lenni az államhatalommal és tudatában van annak, hogy Magyarországon szocialista rend van.

A forradalom alatt azonban az evangélikus egyház vezetése kicserélődött. Olyan személyi változások történtek, amelyekről Ordass Lajos is tudta, hogy az állam szempontjából nem közömbösek. Horváth János a lemondások okát azzal magyarázza, hogy a rendszerhez hű papok egzisztenciális veszélybe kerültek, megfenyegették őket. Azokat a személyeket, akik a hatalommal együttműködtek, úgyszólván mindenhol visszazsorították. Az evangélikus egyház új vezetése azt tartotta a legfontosabbnak, hogy általános tisztújítás jöjjön létre, ha nem is olyan radikális formában, mint a református egyházban.¹⁴⁸

Az EH elnökének szavaiban ellentmondás fedezhető fel. Egyik mondatában arra hivatkozik, hogy a pártállammal lojális evangélikus egyházi vezetőket megfenyegették, a másik állítása pedig az, hogy a tisztújítás a református egyházban tapasztaltaknál szelídebb keretek között ment végbe.

A továbbiakban a tájékoztató újra azt hangsúlyozza, hogy az Egyházak Világtanácsának főtitkára operatív módon avatkozott az eseményekbe. 1956 novemberében Visser t' Hooft telefonon felhívta Pap Lászlót, és holland nyelven közölte, sürgősen el kell foglalni a még szabad kulcspozíciókat és minél több kész helyzetet kell teremteni.¹⁴⁹

Az evangélikus lelkészek is tudták, hogy változtatásra, megújulásra van szükség. Ezzel magyarázható, hogy az Északi Egyházkerület presbitériumához fordul két lelkész – Botta István és Kendeh György – levelével 1956. december 11-én: „Meggyőződésünk, hogy a kerület presbitériuma teljes egészében átérzi, hogy a mai körülmények között szabályosan és törvényesen egy püspökválasztást lefolytatni nagyon nehéz és a kellő előkészítés hiányában kockázatos. E meggyőződésünk mellett is, a helyzet ismerete alapján a püspökválasztásra nézve halasztási indítványt teszünk és indokainkat az alábbiakban terjesztjük a presbitérium elé: A püspöki tisztról történt lemondással kapcsolatban bizonyos idő szükséges ahhoz, hogy ennek a kérdésnek a tisztázása alkotmányos legyen. [...]”

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Uo.

Nem szabad kitenni a kerületet annak, hogy az elrendelt püspökválasztás beérkezett szavazatainak összeszámlálásakor nyerjen megállapítást az a tény, hogy a túl rövid időre méretezett választási idő nem volt elegendő arra, hogy minden egyházközség foglalkozzék a kérdéssel és törvényes időre beküldhesse szavazatát. Az ilyen eset előállása éppen az egyház egyik legfontosabb kérdésének komoly elintézését veszélyeztetné, a további megoldást csak megnehezítené, és így nem szolgálná a kerület egészének belső békességét.

Mindezekre való tekintettel a püspökválasztásra nézve halasztási indítványt nyújtunk be, s javasoljuk, hogy a különleges helyzetre való tekintettel a kerületi presbitérium erősítse meg Turóczy Zoltán nyugalmazott püspököt megbízott püspöki szolgálatában mindaddig, amíg a püspökválasztás elrendelése teljes felelősséggel köznyugalomra történhetik meg.”¹⁵⁰

Horváth János értékeléséből kiderül, hogy az egyházkerület presbitériuma nem fogadta el a halasztásra vonatkozó indítványt. A kibocsátott püspöki körlevél elrendelte a püspökválasztás lebonyolítását. A két lelkész 1956. december 23-án körlevélben fordult társaihoz, amelyben arra hivatkozott, hogy még egy „fraternitási megbeszélésre sincs alkalom ebben a jelentős kérdésben”. A két nyugalmazott püspök – Szabó József az 1952-ben megszüntetett Dunáninnen Egyházkerület volt püspöke és Turóczy Zoltán Tiszai Evangélikus, majd a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület nyugalmazott püspöke¹⁵¹ – jelöltségét nem vitatva Schulek Tibor komáromi lelkészt, a teológia doktorát, a fejér-komáromi egyházmegye volt esperesét is püspökjelöltként ajánlja Kendeh György és Botta István.¹⁵²

Az EH elnökét a levelek részletes ismertetésével az a szándék vezeti, hogy bebizonyítsa a lezajlott püspökválasztások és az azt követő tisztújítások antidemokratikus, az egyházi törvényeket semmibe vevő jellegét. Az általánosítás nem állja meg a helyét, hiszen a két lelkész csupán több időt kért a döntésre.

A megbízott püspök, Turóczy Zoltán személyét – a levél szerint – tisztelet övezi, ők sem vonják kétségbe, hogy a sokat szenvedett püspök garancia a jelölés és a választások szabályos lebonyolítására. Jelöltjük ugyanazt az irányvonalat képviseli, mint a másik két jelölt.¹⁵³

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 115., 117., 118.

¹⁵² Porrogszentkirályi Evangélikus Egyházközség irattára MM EH elnöke által 1958. január 24-re összehívott értekezleten elhangzott tájékoztató.

¹⁵³ Uo.

Az EH elnökének helyzetelemzése egyértelműen rávilágít arra, hogy a Déli Egyházkerület püspöki székének és vele együtt az Evangélikus Egyházegyetem vezetésének, tehát a magyar evangélikus egyház legfontosabb tisztének kérdésében teljesen egyértelmű volt a döntés. A lelkészkonferenciák határozottan követelték a Rákosi-rendszerben kompromittálódott püspökök lemondását, ami egyértelművé tette, hogy Ordass Lajos élvezi az evangélikus lelkészek nagy többségének támogatását. Pozícióját erősítette a Lutheránus Világszövetség és az Egyházak Világtanácsának támogatása is. Az evangélikus püspök ügyesen taktikázott.

Horváth János véleménye szerint Ordass Lajos módszerei lényegesen eltértek a hercegprímás vagy Ravasz László fellépésétől. Ordass Lajos úgy lépett fel, hogy bizonyos demokratikus illúziót keltett maga körül, amely az Egyházügyi Hivatalt is megtévesztette. Ordass fokozatosan különböző anyagi és erkölcsi indokok alapján mozdította el állásaikból az önmagukat lejáratott vezetőket. Ugyanakkor együttműködési készséget is mutatott a kormánnyal. A politikai vezetés erejének nagy részét lekötötte a katolikus és a református egyházon belül kialakult helyzet. A Lutheránus Világszövetség sajtón és rádión keresztül erkölcsi támogatást nyújtott Ordassnak és jelentős anyagi erőket bocsátott rendelkezésére különböző segélyek formájában. Az egyházi sajtó, a lelkészi értekezletek Ordass Lajos támogatatták.¹⁵⁴

Az értekezleten elhangzottak alapján bebizonyosodott, hogy Ordass Lajos intenzíven képviselte a magyar evangélikus egyházat külföldön, a nyugati országokban. 1957. július 27. és augusztus 9. között az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodott, ahol részt vett az Evangélikus Világszövetség harmadik, minneapolis-i nagygyűlésén, és itt a szervezet első alnökkévé választották.¹⁵⁵

Az előzmények alapján érthető, hogy a Nyugat a pártállammal lojális egyházi vezetőket *persona non grat*-ának tekintette. Ezért nem kapott Vető Lajos nyugalmazott püspök az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának gyűlésére amerikai vízumot, pedig tagja volt a bizottságnak.¹⁵⁶ Az evangélikus egyház vezetése sem tett lépéseket azért, hogy a püspököt megvédelmezze a politikával szemben.

Az 1956. november 26-án megszakított tárgyalásokat Horváth János úgy értékelte, hogy nemcsak a személyi kérdésekben nem értettek egyet,

másban sem. Alapvetően a „szabad egyház szabad államban” elvének kérdéséről volt szó. Horváth János a független egyház koncepcióját károsnak tartotta az egyházak szempontjából: „Hogyan lehet az egyház független Magyarországon? Senki sem igényelheti azt, hogy a kormány csak anyagiilag támogassa az egyházat, ad vízumokat, a sajtóhoz engedélyeket, és ellátja az egyházat mindennel, amire szüksége van, az államnak pedig semmibe beleszólása nincs. [...] Ha független egyházzal beszélünk, számolnunk kell azzal, hogy független egyház esetében az egyház nem kaphat az államtól anyagi támogatást, nem kaphat a sajtóhoz engedélyt, nyomdát, vízumokat, de még villanyt és telefont sem, mert azokat is állami vállalatok szolgáltatják. Ebben az esetben felmerülhet a kérdés, hogy majd a külföld ellát. A valuta beengedése is azonban a magyar államtól függ. Azt hiszem, egy olyan országban, ahol a termelési eszközök tulajdona és társadalmi rend szocialista jellegű, ahol az állam kezében összpontosul az erők jelentős része, felelőtlenség lenne ilyen politikai koncepciót igényelni. [...] Ha az egyház azt igényli, hogy támogatást kapjon, akkor a világ legtermészetesebb dolga, hogy az államhatalom is igényli, hogy kapjon támogatást. A független egyház koncepciója mögött egy ki nem mondott ellenséges politika húzódik meg.”¹⁵⁷

Ordass Lajos hazájának és egyházának érdekeit következetesen képviselte külföldön, s világosan látta, hogy a kormány politikája mennyire árt nemzetközi megítélésünknek. Véleményét levélben fejtette ki az EH elnökének is: „Meglepetésemre a finn evangélikus egyház sajtójából arról kellett értesülnöm, hogy nemrégiben azt írták, hogy a magyarországi egyházi helyzet nem tekinthető át és aggodalomra ad okot, mert a magyar egyházi lapokban mindig több lesz a béke-világmozgalommal kapcsolatos cikk, mint az egyházi építő írás. [...] Nem gondolom, hogy túl merészség bűnébe esem, ha megállapítom, hogy Magyarország ez idő szerinti kormányzata a világban ma sok bizalmatlanságba ütközik. Úgy hiszem, hogy ezzel a ténnyel az ország képvisleti szervei sokszor találkoznak, és arról tájékoztatást is adnak a kormánynak. Egyházainkra általában bizalommal tekintettek. Tehát az egyházak lehetnének éppen azok, amelyek a hiányzó vagy hiányos bizalomnak a területén jó szolgálatot tehetnek magyar hazánknak. Talán nem hangzik elbizakodottnak, ha azt merem itt leírni, hogy ennek a főnálló bizalomnak az alapján a közelmúltban Amerikában járt magyar delegációnk a lehető legnagyobb szolgálatokat végezte az ország érdekében. [...] Ezt a jövőben csak addig végezhetjük, amíg a bizalom megmaradásáról gondoskodni tudunk. Mihelyt ez megrendül,

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁴ MNL, M-KS-288-22 (1958.) 4. öc. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. MM EH. Budapest, 1958. május 5.

¹⁵⁵ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 19.

¹⁵⁶ Porrogszentkirályi Evangélikus Egyházközség irattára MM EH elnöke által 1958. január 24-re összehívott értekezleten elhangzott tájékoztató.

értelmetlenné válik minden mondott és írott szavunk, és teljesen értelmetlenné válik minden külföldi utazásunk.”¹⁵⁸

Ordass Lajos kiváló taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, ahogy igyekezett egyházának függetlenségét, integritását úgy védelmezni, hogy az állam szempontjából is pozitív értéknek tüntette fel. Természetesen ezt csak addig tudta tenni, amíg a politika a maga számára hasznosnak vélte az imázsformálást tekintve. 1957 végére a hatalomnak már nincs szüksége az evangélikus püspök „védelmére”. A külföldi kapcsolatokat illetően a bezárkózás politikája látszik célszerűbbnek, ezért a népi demokratikus országok felé kell fordulniuk a magyar egyházaknak is, s csak a rendszer által haladónak minősített személyekkel lehet a nyugati egyházak képviselői közül érintkezni.¹⁵⁹

A független egyház szép gondolata az evangélikusok számára is csak vágy maradt. Mivel az Elnöki Tanács nem járult hozzá a változásokhoz, azokat törvénytelennek minősítették.¹⁶⁰ Ez Ordass Lajos adminisztratív úton való, erőszakos eltávolítását jelentette.

A dráma utolsó felvonásáról ugyancsak Fabiny művéből kapunk tájékoztatást. Az 1956. október 30-án a Déli Egyházkerület püspöki tiszteből távozó Dezséry lemondását 1958. június 24-én annulálta az Elnöki Tanács.¹⁶¹ Dezséry megjelent az egyházkerület közgyűlésén. Idézzük Fabinyt: „Nyakában a püspöki tiszte jelképező kereszt. Hosszú-hosszú beszédben elemezte az elmúlt évek eseményeit, nem kímélve senkit és semmit. A beszéd csak úgy hemzsegett az olyan kitételektől, mint áruló, ellenforradalom, reakció, nyugati befolyás, demagógia.”¹⁶² Név szerint és részletesen ítélte el sok lelkészt az elmúlt két évben tanúsított magatartása miatt. Többeket ezzel szemben megdicsért, ám az egész ülés hangulatában ez talán az ő számára volt a legkellemetlenebb. Hangsúlyozta, hogy mint püspök, törvénytelennek minősít minden gyűlést és választást, amire az elmúlt másfél évben sor került. Személyeskedő és felkavaró beszédének végén bejelentette, hogy a püspöki tisztről ezennel lemond. A gyűlés Dezséry lemondását elfogadta, neki köszönetet mondott az elmúlt nyolc év munkájáért, a püspökhelyettesi címmel Koren Emilt bízta meg azzal a kéréssel, hogy a püspökválasztásig vegye át az egyházkerület irányítását.¹⁶³

Utódja Káldy Zoltán lett, aki 1958. október 10. – 1987. május 17. között töltötte be a püspöki tiszte.¹⁶⁴

Az EH számára készült, a felekezet helyzetét elemző elemzés egyértelműen feltárja az állam és az egyházak kapcsolatának meghatározó tényezőit. Eszerint az Elnöki Tanács hozzájárulása alapján csak olyan személy kaphatja meg az egyházi tisztségek elnyeréséhez szükséges hozzájárulást, aki kizárólagosan politikailag jó az államrendnek. Egyértelműbben ez azt jelenti, hogy állami szempontból az a jó egyházi vezető, aki az egyház életét és szolgálatát vagy kevéssé, vagy egyáltalán nem segíti elő. Tisztségének megtartása érdekében elsősorban az állami érdekekre figyel, annál is inkább, mert az Elnöki Tanácsnak módjában áll bizalmát bárkitől visszavonni, de ugyanez a lehetőség egyházi részről, a gyülekezetek részéről nem áll fenn. A kérdés másik oldala, hogy az államnak az az egyházi vezető jó, aki az egyházi szolgálatban is jó. Fontos, hogy bírja a közbizalmat az egyházban, nem lehet hitelvesztett, tekintélytelen ember, mert akkor minden egyházpolitikai, társadalmi ténykedése jelentéktelenné válik. A vele szemben támasztott egyházi, állami igények magasak.¹⁶⁵

Ehhez a követelményrendszerhez kellett megtalálni a Déli Egyházkerület élére Ordass, illetve Dezséry utódját. A helyzetértékelés szerint ennek Káldy Zoltán a Tolnai-baranyai Egyházmegye esperese felelt meg a legjobban. Káldy tehetséges igehirdető, szuggesztív egyéniség volt, aki még pécsi lelkész, esperes korában felismerte az Ébredési Mozgalom¹⁶⁶ által kínált lehetőségeket, amelyek a karrier, a népszerűség, a tömeghatás, a körülrajongottság szempontjából megfeleltnek neki. Nem véletlen, hogy először Turóczy Zoltán, az evangelizáció vezéralakja látta meg benne a jövő püspököt a negyvenes évek végén. Az Ébredési Mozgalom az elemzés az evangélikus egyháznak az állammal illojális belső ellenzékéként jellemzi, amelynek legnevezetesebb tagjai exponálták magukat leginkább az apolitikus magatartással és ezzel sokszor megzavarták az állam és egyház viszonyát, válságot okoztak az egyházpolitikában.¹⁶⁷ Káldy

¹⁶⁴ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 121.

¹⁶⁵ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/8/1967. 124. doboz. A magyarországi evangélikus egyház mai helyzete, problémái és feladatai.

¹⁶⁶ Az Ébredési Mozgalom a protestáns teológia megjelenési formája. Az 1940-es években élte virágkorát. Nem volt egységes, több csoportból állt. A csoportok közötti különbségek a II. világháború után elmosódtak. Fő módszere az evangelizáció. Elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban és a volt gyarmati országok fiatal egyházaiban terjedt el az 1950–1960-as években. MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-410/8/1967. 124. d.

¹⁶⁷ Uo.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 320.

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Uo. 321.

ügyesen használta ki a lehetőségeket, az egyházában tömegbázist épített ki, s amikor elérkezett a pillanat, elfogadta a politikai vezetés által felkínált püspöki széket.

Az 1958. november 4-én beiktatott Káldy Zoltánt nagyon plasztikusan jellemzi az EH-ban kilenc évvel később készült elemzés: „Káldy Zoltán nem egyszerű egyéniség, őt csak dialektikusan lehet kiértékelni. Magatartása hullámzó, állandó forrongásban van, mint a must. Nagy energiával tör minden cél felé, akár egyéni az, akár politikai-társadalmi vagy egyházpolitikai és nemzetközi. Már 9 éve püspök és úgy látszik – ha huzamos időn át püspök marad –, arra törekszik, hogy Káldy-korszaknak nevezzék el ezt a korszakot a későbbi történészek. Hihetetlenül mély benne a küldetésstudat, az a meggyőződése, hogy Isten őt rendkívüli feladatokra és alkotásokra küldte. Innen van nagy készsége a szervezésre és átszervezésre, sajtómunkára, számtalan írásra, látogatásra, külföldi utakra, társadalmi életre. Gyengéje, hogy nem tűr kritikát, hogy mérhetetlenül hiú, igen sokszor kiegyensúlyozatlan. Ugyanazzal az emberrel egyszer goromba, máskor a legnagyobb jóakarója. Semmi titkot nem csinál abból, hogy milyen lesújtó véleménye van püspöktársáról, aki »18 év óta nem csinált semmit« s úgy hírlik, hogy az EH-nak adott jelentést ellene. De a nyilvánosság előtt ő is, mint Vető püspök hangsúlyozza kettőjük harmonikus együttműködését. Ami persze – akármelyik püspök is mondja azt – már tragikomikus jelenség és nem igaz.”¹⁶⁸

Káldy püspökként is ügyesen taktikázott. Ezt bizonyítják a helyzetfelmérés megállapításai: többet nyert az Ébredési Mozgalomtól és a mozgalomtól, semhogy azt máról holnapra felejteni és feledtetni lehetett volna. Igaz, hogy püspöksége kezdetétől vagy négy éven át kritizálta a mozgalmat és az evangelizációs lelkészeket, de ez már elkerülhetetlen volt, mert éppen ez a réteg akkor más egyházpolitikát várt tőle és csalódva vitába szállt vele. A püspök élt hatalmi lehetőségeivel, mind kifelé, mind befelé nagy aktivitást mutatott. Ehhez munkatársakra volt szüksége, akiket az Ébredési Mozgalomban talált meg. Az ügyes politika Káldy népszerűségének fokozódásával járt.¹⁶⁹

Vető Lajos jellemzése pontos helyzetképet ad az evangélikus egyház vezetésének akkori állapotáról: „Az 50-es évek elejétől 1956-ig – Vető – Dezséry László [...] mögött húzódott meg, és a legnehezebb időkben átengedte neki az irányítást, de az 1956-os lemondó levelében megvádolta, és mindenért ráhárította a felelősséget. 1958-tól a helyzet változatlan

maradt, azóta Káldy Zoltán püspök mögött húzódik meg”¹⁷⁰ (mármint Vető Lajos – B. P.). 1967. május 22-én Vető Lajos lemondott püspöki rangjáról.¹⁷¹ Ennek oka az volt, hogy Bereczkyhez hasonlóan ő sem felelt már meg a hivatalos egyházpolitikának.

Az értékelés szerint az evangélikus egyház lelkeszi karának helyzete a politika számára nem megnyugtató. Az előregedés nagyarányú. Az a lelkeszi csoport – az 1915 és 1935 között született 150 fő –, amely a papi álmány törzsét és zömét jelenti, nagyobb részt elfásult, megkeseredett, elhanyagolt, perspektíva nélküli. Szó esik azonban egy viszonylag kisebb, de aktív csoportról, amely az Ébredési Mozgalomhoz tartozott. A mozgalomnak a negyvenes években nem volt egyöntetű teológiája. Mögötte állt egy szervezet, a Baráti Mozgalom, amely feloszlott. De tagjai, vezetői a jelentés készítőjének feltételezése szerint tartják a kapcsolatot, együttműködnek, de ennél sokkal jelentősebb az, hogy a mozgalom ma is él. Ennek oka az Ébredési Mozgalom módszerének, az evangelizációnak világszerte hatásos módja. A protestáns teológia új megjelenési formája nagyon aktív, az Amerikai Egyesült Államokban éppen úgy, mint a harmadik világ ifjú egyházainál.¹⁷²

Érthető, hogy a név szerint is számon tartott egyházi ellenzék a pártállam számára 1967-ben az előrehaladt konszolidáció folyamatában, a kiterjedt nyugati kapcsolatokkal is rendelkező evangélikus egyház esetében fontos volt. Szükség volt egy olyan egyházi vezetőre, aki befolyással bír, ellenőrzi a mozgalmat, érvényesíti az állam politikai érdekeit. Az evangélikus egyház vezetésének anomáliái a hivatalos politika számára kellemetlenek voltak.

Az állami vezetés Ottlyk Ernő teológiatanárban találta meg a számára megfelelő embert. A helyzetelemzés kiemeli, hogy ő, a teológia tanári karát tekintve, nem tartozik egyetlen csoporthoz sem. Karrierje töretlenül ívelt felfelé. Aktív, mindenben részt vett. Az Ökumenikus Tanács főtitkári állásával szerencsésen alakult helyzete. Több könyve is megjelent. Általában úgy tekintették, mint az EH egyik biztos emberét. Ebből adódott ellentéte Káldy püspökkel, aki féltékeny volt rá, érzékenyen figyelt arra, hogy kik álltak jó kapcsolatban az EH-val, kiket pártfogolt a hivatal.¹⁷³

A *divide et impera!* elvének szép példája Ottlyk Ernő püspökké választása az Északi Evangélikus Egyházkerületben: Az EH által befolyásolha-

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 121.

¹⁷² MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-41/8/1967. 124.doboz. A magyarországi evangélikus egyház mai helyzete, problémái és feladatai. Budapest, 1957. január 27.

¹⁷³ Uo.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo.

tó püspök Káldy számára versenytársnak látszott. Ez megkönnyítette a hivatal dolgát, hiszen egyiket kijátszhatta a másik ellen.

Az evangélikus egyház külső kapcsolatainak alakulása is változást követelt az egyházi vezetésben. A skandináv országok, valamint a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) és Ausztria tartozik az evangélikus felekezet legfontosabb kapcsolatrendszerébe. A Lutheránusok Világszövetsége (LVSZ) e kapcsolatrendszer összefogó szervezete. A helyzetértékelés emellett lényegesnek tartja a magyar emigrációs gyülekezeteket is. Ezek elsősorban Ausztriában, az NSZK-ban, Svédországban, Norvégiában működnek. Csak az osztrák és bajor kapcsolatok emelkedtek hivatalos szintre. Az elemzés tömör megállapítása, hogy az LVSZ-ben jelentős mértékben pozíciókat vesztett a magyar evangélikus egyház. Ennek oka Vető Lajos passzivitása, aki külföldi útra nem vállalkozik. Káldy Zoltán pedig az emigrációs gyülekezetekben nem népszerű régebbi, támadó célzatú cikkei miatt. A jelentés készítője javasolja, hogy a külföldi kapcsolatok egy részét ki kellene venni a püspöki hatáskörből.¹⁷⁴

A részletes helyzetelemzés használja az úgynevezett Káldy-korszak kifejezést. Az általunk vizsgált időszak az 1958-tól 1987-ig regnáló Káldy Zoltán püspökségének első harmadára esik. Ha 1968-ra még nem bontakozott is ki a maga teljességében Káldy tevékenységének minden következménye, kimutathatók azok a fő jellemzők, amelyeket Balogh Margit így foglal össze: „Új korszak kezdődött ezzel a Magyarországi Evangélikus Egyház 20. századi történetében. [...] Folytatódott – most már egyházi vezetők segítségével – az egyház visszaszorítása. Olyan személyek kerültek az élre, akik elsődleges feladatuknak tekintették, hogy az új politikai helyzetbe illesszék az egyházat. A haladó és reakciós megjelöléssel sikerült a lelkesi kar belső egységét megbontani és közöttük feszültséget, meg hasonlást támasztani. [...] A rangidős püspök tehát 1967-től Káldy Zoltán lett. Egyszerű irányítás kezdődött. [...] Az evangélikus egyházban is kialakult az a teológiai koncepció, amit az egyházvezetőség az ígéhirdetésekből is kötelezővé tett. Ezt a kötelező »hivatalos« egyházi ideológiát a református egyházban »szolgálat teológiának« nevezték, az evangélikus egyházban pedig Káldy Zoltán püspök intenciójára – »diakóniai teológiának« mondták. A diakóniát – Káldy szavaival – »globális dimenzióban« kellett érteni, tehát: szolgálatnak a nép jólétének az emelése, valamint a háború elleni harc és a béke melletti küzdelem érdekében. Ezzel nyert volna igazolást Káldy Zoltán elképzelése az evangélikus egyházban betöltött helyéről [...] E teológia hirdetése nem tűrt meg az egyházban semmilyen más gondolati rendszert

[...] A diakónia, a szolgálat hirdetése [...] mindinkább az alkalmazkodás, a »kiszolgálás« teológiájává lett.»¹⁷⁵

Az egyház élő szervezet, amelynek működését lehet ugyan befolyásolni, de a válaszreakciók sokszor nem kiszámíthatók, előre meg nem jósolhatók. A külső tényezők alakulása legalább olyan mértékben meghatározó, mint az állam politikai vezetése és az iránta lojális egyházi irányítás.

Az evangélikus egyházról 1969-ben készült feljegyzés néhány nagyon lényeges motívumra, tendenciára hívja fel a figyelmet. Az egyház vezetésének munkáját kampányszerűnek tartja, koncepció nélkülinek jellemzi. Az átgondolatlanság következménye, hogy az egyházmegyékben már hosszú idő óta nem lehet megfelelő espereseket találni. Ottlyk püspök nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, elbizonytalanodása negatívan befolyásolja az egyházi közvéleményt. A vezetés gyengeségének tudja be a feljegyzés a lelkesi munkaközösség tevékenységének teológiai és egyházpolitikai gyengeségeit. Az egyházi sajtóról az a véleménye, hogy semleges álláspontot foglal el, apolitikus. A *Lelkipásztor* számai nemzetközi lap-szemlévé váltak, helyet adva a legszélsőségebb nyugati lapvéleményeknek. Az egyes hivatalos teológiai, egyházpolitikai vonallal többé-kevésbé szembenálló csoportok közül továbbra is az Ordasshoz kapcsolódó konzervatív csoport meglevenedésével kell számolni. A feljegyzés készítője kifogásolja azt is, hogy az LVSZ főtárháza, Hansen erőteljesen foglalkozik a keleti blokk országainak egyházaival. Az LVSZ nyugati sajtótermékek küldése mellett anyagilag is támogatja a magyar evangélikus egyházat. Ugyanakkor forszírozza a számára elfogadhatatlan egyházi vezetés leváltását. A feljegyzés több lelkes nevét is említi – Hafenschner Károly, Csepregi Béla, Cserháti Sándor, Kun-Kaiser József –, akik külföldön jártak, magatartásuk »enyhén szólva« kifogásolható. Az 1968-as csehszlovákiai események nemkívánatos hatásaként említetik, hogy egyesek felbátorodnak, mások elbizonytalanodnak.¹⁷⁶

Az evangélikus egyház lelkeszeinek egy része tehát nem adta fel a küzdelmet. Az ellenállás részben passzív formában nyilvánult meg. Sokan nem vállalták az együttműködést. A tehetségesebbek közül többen megtalálták a lehetőséget, hogy a külföldi testvéregyházakkal kapcsolatot építsenek ki. Ők az Ébredési Mozgalom tagjai, Ordass Lajos eszmei, teológiai örökének folytatói voltak. A Káldy-féle egyházi vezetés nem tudta elfojtani az ellenállás szellemét. Ennek feltárása további kutatás feladata.

¹⁷⁵ Balogh Margit (1996): i. m. 413–414.

¹⁷⁶ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-41/14/1969. 124. doboz Feljegyzés. Budapest, 1969. szeptember 9.

A katolikus egyházban folytatódott a restauráció

Grösz József 1961. október 3-i halála lényeges változást hozott a magyar katolikus egyház vezetésében. Hamvas Endre csanádi püspök lett a püspöki konferencia, az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának az elnöke.¹⁷⁷ Az ő személye a pártállam számára együttműködési készsége miatt volt megfelelő, így a békepapi mozgalomban részt vevők számára lehetővé vált, hogy nemcsak politikai, hanem egyházi téren is több elismerést szerezzenek.¹⁷⁸

1962 őszén megnyílt a II. vatikáni zsinat 1. ülősszaka, amely a Szent-szék politikájának döntő változását jelentette. XXIII. János pápa megnyitó beszédében ezt a következőképpen summázta: „A zsinatnak arra kell törekednie, hogy úgy mélyítse el, és úgy adja elő az egyház tanítását, hogy megfeleljen korunk követelményének. Az egyház meg akar szabadulni mindattól, ami benne elévült és történelmi múlt, hogy ezáltal önmaga valódi mivoltára találva eredményesebben tudja teljesíteni korszerű küldetését.”¹⁷⁹

Egyházpolitikai szempontból tehát adottak voltak a feltételek ahhoz, hogy a konszolidációra törekvő Kádár-kormány és a katolikus egyház új utakon induljon el. Természetesen ez nagyon rögzös út volt mindkét fél számára: az utak hol találkoztak, hol eltértek.

A közép-kelet-európai országok vezetői számára dilemmát jelentett, hogy, hogyan reagáljanak a Szentszék kezdeményezésére, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusát követő enyhülés is indukált. A Szentszék lépéseit meghatározta, hogy hosszú időre kimaradtak az „ad limina” látogatások, azaz a püspökök ciklusonkénti találkozása a pápával. A vasfüggöny mögötti országok katolikus egyházainak vezetői, hívői pedig várakozással, reménnyel figyelték a történéseket.

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya 1962 júniusában előterjesztést készített a Politikai Bizottság számára a katolikus egyház képviseletének részvételéről. Ebben szó esik arról, hogy a népi demokráciák egyházügyi hivatali vezetőinek 1962 áprilisában megtartott budapesti megbeszélésén nem alakult ki egységes álláspont. A Szovjetunió és a többi szocialista állam egyházügyi hivatalainak képviselői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy

a körülmények alapos mérlegelése után döntenek a katolikus egyházi vezetők részvételéről. Nálunk Kállai Gyula, a minisztertanács elnökhelyettese Hamvas Endrével, a püspöki kar elnökével folytatott tárgyalást a zsinati küldöttség összetételéről. Külön megbeszélésen találkozott a miniszter Beresztóczy Miklóssal és Horváth Richárddal, a békepapi mozgalom országos vezetőivel. Kállai Hamvas előtt kijelentette, hogy csak megbízható személy jöhet számításba. Hamvas felvetette, szeretné, ha nem egyedül, hanem kísérekkel utazhatna, hiszen a többi püspök is kapott meghívót. Beresztóczy és Horváth Richárd Hamvas személyével egyet értett, de az általa megjelölt személyeket nem támogatták. Hamvas kísérfőnökének Pataki Kornél szegedi irodaigazgatót és Potyondi Imrét, a Központi Szeminárium rektorát javasolták.¹⁸⁰

1962. július 5. és 7. között Varsóban a szovjet, cseh, lengyel és magyar állambiztonsági szervek képviselői értekezletet tartottak a vatikáni zsinattal összefüggő tapasztalatok koordinálásáról. Az erről készült emlékeztető szerint a résztvevők megállapították, hogy a zsinat a reakciós egyházi erők konszolidálására és a szocialista tábor növekvő befolyásának ellensúlyozására törekszik. A jelentés azzal vádolja a nyugati államok vezető politikai köreit és hírszerző szerveit, hogy a zsinatot igyekeznek saját érdekében kihasználni. Ezután részletesen beszámol a szocialista országok katolikus és a zsinatra meghívott más egyházainak előkészületeiről. A lengyel delegációban információ szerint körülbelül húsz lengyel püspök részvételét engedélyezik, akiket az állami szervek képviselői is felkészítenek, s emellett a delegációt ügynökséggel is biztosítani fogják. A szovjet képviselők vezetője elmondta, hogy az orosz pravoszláv egyházat nem hívták meg a zsinatra. A pravoszláv egyház felhívást fog intézni a zsinathoz a béke és a leszerelés érdekében. A csehszlovák delegáció vezetője szerint a csehszlovák katolikus egyház előreláthatólag nem vesz részt a zsinaton. A delegációk megállapításait jegyzőkönyvbe foglalták. A hírszerzést a zsinattal kapcsolatos dokumentumok és információk megszerzésére kívánják felhasználni. A szocialista országok békepapi mozgalmait békepropagandára akarják alkalmazni, bevonva ebbe a Prágai Keresztyén Békekonferenciát is. Folytatni óhajtják a Vatikán reakciós törekvéseinek nyilvános leleplezését. Támogatnak minden olyan törekvést, amely a katolikus egyház egységének megbontására irányul. Az a véleményük, hogy a nem katolikus egyházakat távol kell tartani a Vatikán reakciós politikájától. A Szovjetunió és Lengyelország egyházai békefelhívással fognak fordulni a zsinathoz, zárul a feljegyzés.¹⁸¹

¹⁷⁷ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m.

¹⁷⁸ Pál József (1995): *Békepapok, katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*. Budapest, Egyházforum Kiadó.

¹⁷⁹ *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Budapest, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1975, 11.

¹⁸⁰ MNL, M-KS- 288-5/267 őe. (1962. június 12.)

¹⁸¹ MNL, M-KS-288-5/277. őe. (1962. szeptember 4.)

Sajátos politikai erőpróba bontakozott ki a Vatikán és a szocialista országok vezetése között. Az MSZMP Politikai Bizottsága újabb javaslatot tárgyalta a zsinatra küldendő egyházi küldöttség összetételéről. Erre az szolgáltatott alapot, mint megtudjuk a javaslatból, hogy a Szentszék két esetben küldött meghívót a püspöki karnak. Először Hamvas Endre, Kovács Sándor, Shvoy Lajos, Dudás Miklós megyéspüspököt, Kovács Vince, Kisberk Imre, Szabó Imre segédpüspököket hívta meg. Kimaradtak a meghívottak közül Brezanóczy Pál, Schwarz Eggenhofer Artúr apostoli kormányzó és Várkonyi Imre, Cserháti József káptalani helynök. Ugyancsak nem kapott meghívót az első körben a felszentelt, de az egyházkormányzati funkciójától eltiltott Péteri József, Badalik Bertalan püspök, Bárd János, Endrei Mihály segédpüspök és az állam hozzájárulása nélkül a Vatikán által püspöknek kinevezett Belon Gellért, Winkler József pap. A Vatikán másodszor meghívót küldött az összes felszentelt és régebben kinevezett püspöknek és segédpüspöknek, köztük Zadravecz Istvánnak és Mindszenty Józsefnek. Továbbra is kimaradtak a püspöki kar azon tagjai, akik nem felszentelt püspökök és a pápa által püspökké kreált, de az állam hozzájárulása nélkül püspöki funkciót nem gyakorló két pap. A javaslatból azt is megtudjuk, hogy Hamvas Kállai Gyulával is tárgyalta, hogy a zsinaton való részvétel lehetőségéről érdeklődjön a kormánynál és a püspöki kar többi tagjának is engedélyt eszközöljön ki, többek között Kovács Sándor szombathelyi püspöknek. Szóba került a tárgyaláson Shvoy Lajos székesfehérvári püspök kemény hangvételű levele, melyben követelte, hogy Hamvas minden püspöknek szerezze meg Kállaitól a hozzájárulást a zsinaton való részvételre. Ezt Hamvas azzal hárította el, hogy levélben hívta fel püspöktársai figyelmét, forduljanak személyesen a kormányhoz. Azzal is igyekezett a kormány kedvében járni, hogy tájékoztatta Kállait arról a levélről, amelyet az apostoli kormányzók a Vatikánnak szándékoztak írni a káptalani helynökök meghívása érdekében.

Hamvas Kovács Sándorra vonatkozó javaslatát a hatalom elfogadta, tette ezt abban bízva, talán sikerül a püspöki kar elnökének a Szentszék által megtagadott személyek számára a meghívást elérni, s ezzel stabilizálni a Magyar Népköztársaság külpolitikai helyzetét, ami az állam törvényeinek a Vatikán általi elismerését is jelentette volna. A küldöttség többi tagjára vonatkozóan is megszületett az előterjesztés. Hamvas püspököt Esty Miklós, pápai kamarás és Hamvas István makói lelkes kísérte. Kovács Sándor püspökkel pedig Varjas Győző püspöki irodagazgató és – a javaslat kitétele szerint – még egy „megfelelő személy” utazik. Az is kiderül a dokumentumból, hogy a többi európai szocialis-

ta ország és a Vatikán között hasonlóan kemény politikai sakkjátszma folyik.¹⁸²

A zsinat első ülészakán részt vevő magyar egyházi delegáció összetételére vonatkozó püspökkari javaslat három főpapot, Hamvas Endrét, Kovács Sándort és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzót jelölte meg.¹⁸³ Hamvas Endre és Brezanóczy Pál az állam számára megbízható volt, garanciát jelentett. Kovács Sándor szombathelyi püspök iránt már jóval kisebb volt a bizalom, ezt a két alacsonyabb beosztású egyházi kísérő személye igazolta.

A II. vatikáni zsinat a szocialista országok politikai vezetésének averziói, a részt vevő egyházi delegációk összetételének meghatározása és korlátozása ellenére kitágította a Szentszék és a szovjet blokk országai katolikus egyházainak mozgási lehetőségét térben és időben egyaránt.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya javaslattal fordult a Politikai Bizottsághoz dr. Franz König bécsi bíboros érsek magyarországi látogatása ügyében. König bíboros 1962 őszén Esty Miklós útján érdeklődött magyarországi látogatása lehetőségéről. Később, az ülészak alatt, a pápa fogadta Königet. 1962. november 25-én és 27-én a bécsi bíboros magához kérte Esty Miklóst és közölte vele 1963 tavaszára tervezett magyarországi látogatásának szándékát. A javaslat szerint Hamvas hívná meg az osztrák főpapot. König a látogatás négy napja alatt meglátogatná Mindszentyt az amerikai nagykövetségen, Hamvas Endrét Szegeden és protokolláris tisztelő látogatást tenne az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél. König látogatása pápai megbízásból történt. Ezt alátámasztja, hogy december 6-án Cicogani vatikáni államtitkár, amikor a magyar főpapokat fogadta, közölte velük, hogy König bíboros 1963 márciusában látogatást tesz Magyarországon. A javaslat a Politikai Bizottságnak azt ajánlja, hogy a bíboros magánjellegű magyarországi útját és Mindszentyvel folytatandó megbeszélését támogassa.¹⁸⁴

A látogatás, amelynek legfőbb célja az volt, hogy König és Mindszenty tárgyalhasson a magyar bíboros távozásának lehetőségéről, megvalósult.¹⁸⁵ Az eseményre harminchat év távlatából emlékezett vissza a kilencvenhárom éves Franz König bíboros a londoni *Catholic Herald* munkatársával készített riportban: „XXIII. János pápa 1963-ban, arra hivatkozva, hogy Bécs közel van Budapesthez, megkért: látogassam meg Mindszenty bíbo-

¹⁸² MNL, M-KS-288-5/277. öc. Javaslat a Politikai Bizottságnak a magyar katolikus vezetőknél a II. Vatikáni Zsinaton való részvételére. Budapest, 1962. augusztus 28.

¹⁸³ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m.

¹⁸⁴ MNL, M-KS-288-5/291 öc. (1963. február 5.)

¹⁸⁵ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m.

rost az amerikai követségen. Amikor König bíboros a vasfüggönyre utalt, a pápa csak ennyit mondott: menjen ki a pályaudvarra és vegyen egy jegyet. Az utazás persze azért nem volt ilyen könnyű, hiszen a magyar kormány nem tudhatta, miről akar beszélni Bécs érseke az amerikai követség lakójával. Az osztrák kormány pedig el kívánt kerülni minden esetleges konfliktust.¹⁸⁶ Tehát a Szentszék magatartását a politikai realitásokat figyelembe vevő óvatos kezdeményezés jellemezte.

A magyar állam és a Vatikán viszonyának alakulásáról új tényekkel szolgál Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát: „A 60-as évek elején a magyar kormány szeretett volna kapcsolatot teremteni a Vatikánnal. Ez is az enyhülési politika része volt. XXIII. János pápa új vonalvezetése lehetővé tette a nyitást. A kapcsolat létrehozója Radó Polikárp rendtársam, aki az akkori Pázmány Péter Hittudományi Akadémia professzora volt. Külön fejezetet igényelne, miként vették rá Miklós Imréék, hogyan küldték el őt Rómába, hogy kapcsolatai révén finoman adjon tudtul: Budapest hajlandó a tárgyalásra. Budapest kezdett, Róma pozitív választ adott. [...] A Róma és Budapest közötti kapcsolatfelvétel érdekében két diplomatát küldtek Magyarországra, akik az állam engedélyével végiglátogatták a püspököket. A látogatás eredménye az volt, hogy a pannonhalmi főapát – Radó Polikárp – helyzetfeltárása teljességgel eltért a többi püspökétől. Ennek nyomán el kezdtek érdeklődni, hogy most akkor valójában mi is az igazság. Az volt, hogy a főapát elmondta tapasztalatát a magyar egyház valószínű helyzetéről, a többiek szépítve, fésülve mondták el. Innen adódott az, hogy kettős kép alakult ki a látogatókban, valami nem stimmel. A processzus azzal zárult, hogy aki Rómában a főapát nyomán föltergette a kérdéseket, azt menesztették, más beosztást kapott. Miért? Nem illett bele a képbe, a magyar állammal való tárgyalásba. Szébb kép kellett a magyar államról a Vatikánban a valószínűságnál, hogy tárgyalni lehessen. Attól kezdve nagyobb nyomás nehezedett a főapára, teljes mértékben persona non grata, mennie kellett.”¹⁸⁷ A Várszegi által mondottakat jól kiegészíti a politikai bizottság számára 1963. március 28-án készült előterjesztés a Vatikán és a magyar állam közötti néhány kérdés rendezésére. A felmerült kérdésekben a dokumentum az óvatosságot hangsúlyozza, mert azt a látszatot akarja kelteni, hogy a tárgyalásokon továbbra is a Vatikán szorgalmazza a megoldást. A kormány hajlandó tárgyalni a Szentszék hivatalos küldöttével, akiket vizitátorként szándékozik Magyarországra küldeni, akiknek joga lenne a magyar egyházmegyéket felülvizsgálni és emellett a

magyar kormánnyal tárgyalni. Az egyházmegyéket felülvizsgálatát a dokumentum a belügyekbe való beavatkozásnak tekinti és megengedhetetlennek tartja. A Szentszék által siettetett kapcsolatfelvételt az állami vezetés lassítani szeretné, a sietségben tárgyalási pozíciójának gyengítését látja. Az előterjesztésben felvetett javaslat két kérdésben határozza meg a tárgyalások tematikáját. Első helyet foglal el Mindszenty József hercegprímás ügye. A második a megüresedett püspöki helyek betöltése az állam előzetes jóváhagyásával, de most már úgy, hogy a püspöki kar elnöke terjeszti elő a kinevezésre ajánlottak névsorát mind az állam, mind a Vatikán számára elfogadható személyek közül. Ez az 1927-es *intesa semplice* felújítását¹⁸⁸ – a főpapoknak a Szentszék és a kormány előzetes egyeztetésén alapuló kinevezését – jelentette, a végső döntés a Vatikáné. Az előterjesztés elutasítja azt a vádat, hogy az ordináriusok egyházkormányzati és liturgikus működési szabadsága korlátozott, valamint cáfolja az egyházellenességre vonatkozó észrevételt is az állam és az egyház viszonyát meghatározó kétoldalú egyezményre hivatkozva. A felmerülő vitás kérdések megoldása szempontjából szükségesnek tartja, a Vatikán akadályozza meg, hogy a hatáskörében működők ne folytathassanak ellenséges propagandát, és a Szentszék oldja fel néhány magyar pap megbélyegző büntetését, amelyet azért kaptak, mert kiálltak az állam és az egyház közötti jó együttműködés és a béke mellett. A zsinat első szakaszának pozitív tapasztalatai alapján a második szakaszban az eddiginél több magyar püspök részvételét látja a politikai vezetés lehetségesnek. A javaslatához csatolták a politikai bizottság üléséről készült jegyzőkönyv részletét. Ez is azt bizonyítja, hogy a Szentszék bécsi nunciusának helyettese aktívan próbálkozott Mindszenty ügyének rendezésével, de a magyar diplomácia ebben a kérdésben merevnek bizonyult. Kádár János álláspontja, hogy az állam presztízse ebben a kérdésben nem csorbulhat. Ugyanakkor hangsúlyozza a működéstől eltiltott papok büntetésének feloldását.¹⁸⁹

Az állam és a Vatikán kapcsolatfelvételének első reprezentatív megnyilvánulása volt, hogy 1963. május 7-től 9-ig Budapesten tárgyalások kezdődtek a két fél között. A Szentszéknek Casaroli bíboros, a magyar államot Prantner József, az ÁEH elnöke képviselte. A zsinat második ülésszakára 1963. szeptember 25. és december 27. között került sor. A tárgyalások második fő szakasza 1964. szeptember 9. és 14. között zajlott. A zsinat harmadik ülésszaka 1964. szeptember 14-én kezdődött és november 21-ig

¹⁸⁶ Új Ember, LV. évf. 47. 1999. november 21.

¹⁸⁷ Lengyel László – Várszegi Asztrik (1999): i. m.

¹⁸⁸ Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház helyzete Magyarországon 1919–1945. Budapest, Pannonica Kiadó, 60.

¹⁸⁹ MNL, M-KS-288-5/296 őe. (1963. április 3.)

tartott. Az Apostoli Szentszék és megbízottai budapesti tárgyalásaik befejeztével aláírták a részleges megállapodást és a jegyzőkönyvet. A zsinat negyedik, utolsó ülészsaka 1965. szeptember 14-től december 7-ig tartott.¹⁹⁰

A magyar állam és a Vatikán között folyó tárgyalások szünetében ülésezett az MSZMP KB Politikai Bizottsága. A Politikai Bizottság elé kerülő javaslat: a tárgyalások Rómában sorra kerülő második szakaszában magasabb rangú küldöttség képviseli a magyar államot. Ennek tagjai: Puja Frigyes külügyminiszter-helyettes, Prantner József és Miklós Imre, az ÁEH elnöke és elnökhelyettese, valamint Száll József római magyar nagykövet. A delegáció felhatalmazást kap az egyezmény aláírására. A megállapodás tervezetét Fehér Lajos és Kállai Gyula, a minisztertanács elnökhelyettesei hagyták jóvá. A tárgyalási tervezet szerint a püspöki kinevezések, a papok állami esküje, a püspökök állami ellenőrzése, a vallásszabadságot érintő különböző panaszok, a zsinat következő ülészsakára kiutazó egyházi küldöttség összetétele és Mindszenty ügye a fő téma. Az egyebek napirendjén a konzuli kapcsolatok kölcsönösségi alapon történő létrehozása, a koronázási ékszerek hazahozatalának ügyében nyújtott vatikáni segítség kérdése szerepel. Ugyancsak ehhez az ügyrendi ponthoz sorolja a tervezet a katolikus papi emigráció tevékenységének korlátozásáról szóló követelést és a békepapi mozgalommal kapcsolatos kormányzati állásfoglalást. A zsinat második ülészsakára kiutazók között újabb nevek – Kovács Vince váci, Szabó Imre esztergomi segédpüspökök, Papp Kálmán győri püspök, zsinati szakértőként történő meghívás esetén Cserháti József pécsi és Várkonyi Imre kalocsai főkaptalani helynökök – szerepelnek. Külön pontként fogalmazza meg a tervezet, hogy a Politikai Bizottság határozatáról tájékoztatni kell a szovjet, a csehszlovák, a német, a lengyel, a bolgár, a román testvérpártok központi bizottságait.¹⁹¹

A fentebb említett két tárgyalás közé a politikai bizottság számára készült tájékoztató szerint a Vatikáni Államtitkárság kezdeményezésére beiktattak 1964. március 13-tól 24-ig egy újabb tárgyalást Budapesten. Ezen a magyar fél – a vatikáni megbízottal egyetértésben – elfogadta a püspöki kinevezéseket szabályozó eljárási módot. Ennek értelmében a Vatikán megbízottja személyi javaslatokat tett: kalocsai érseknek Hamvas Endre csanádi püspököt, az Egri Főegyházmegye élére Brezanóczy Pált püspöki kinevezéssel apostoli kormányzónak (esetleg érseknek), a Pécsi Egyház-

megye élére Cserháti József káptalani helynököt püspöki kinevezéssel apostoli kormányzónak (esetleg megyés püspöknek), a Csanádi Egyházmegye élére Íjjas József római katolikus papot püspöki kinevezéssel apostoli kormányzónak (esetleg megyés püspöknek), győri segédpüspöknek Bánk Józsefet, a Hittudományi Akadémia titkárát, szombathelyi segédpüspöknek Winkler Józsefet, római katolikus papot (korábban szabálytalanul kinevezett püspököt) ajánlotta. A tájékoztató jelentés mindegyik személyt a kormány számára elfogadhatónak tartja. A papok állami esküjének kérdésében a dokumentum további egyeztetéseket tart indokoltnak a magyar egyházi vezetéssel. A miniszteri biztosokat a Székesfehérvári és Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegyéből az állami vezetés visszahívja, tekintettel a tárgyalások kedvező alakulására, de kiküldetésének lehetőségét továbbra is fenntartja. A papi emigráció kérdésében is közeledtek az álláspontok. A Szentszék megígérte, hogy Mester István és Zágon József, az emigráció két vezéralakja ügyét megvizsgálja, de addig is kikapcsolja őket a magyar egyházzal kapcsolatos ügyek intézéséből, különös tekintettel a még megoldásra váró Mindszenty-kérdésre, amelyben ezen a tárgyaláson sem történt előrelépés.¹⁹²

A tárgyaláson a vatikáni küldött által javasolt személyek névsorát az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya és az ÁEH terjesztette a Politikai Bizottság elé. Az előterjesztés megemlíti, hogy Bárd János és Endrei Mihály beosztás nélküli segédpüspökök egyikét a Vatikán a győri püspök mellé javasolta segédpüspöknek, de a magyar tárgyalófélfel ellenkezése miatt a kérdéssel nem foglalkoztak. Szó esik még Schwarz Eggenhofer Artúr apostoli kormányzó lemondásáról. Ezt az előterjesztést azért támogatja, mert az apostoli kormányzó az állam és a Vatikán közeledésével, egy esetleges megegyezéssel nem ért egyet. A Bombayben 1964 decemberében sorra kerülő XXXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Világkongresszuson való résztvevők számát az előterjesztők 15-20 főben jelölték meg. Tíz év után most képviselné a magyar egyházat delegáció. Ezt az adott nemzetközi és egyházpolitikai helyzetben hasznosnak ítéli meg a javaslat.¹⁹³

A tárgyalások utolsó fordulóját megelőző politikai bizottsági ülésen újabb javaslatot tárgyalnak. Ez már csak azokat a lépéseket tartalmazza, amelyek a megegyezéshez szükségesek. A püspöki kinevezések, a papok állampolgári esküje és a Római Magyar Intézet ügyében létrejött megál-

¹⁹⁰ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m.

¹⁹¹ MNL, M-KS-288-5/311 öe. (1963. augusztus 27.) Javaslat a Központi Bizottságnak a Vatikán megbízottjával kezdett tárgyalások folytatásáról és a II. vatikáni zsinaton részt vevő személyekre.

¹⁹² MNL, M-KS-288-5/330 öe. (1964. március 27.) Tájékoztató jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Kormány és a vatikáni megbízott közötti tárgyalásáról.

¹⁹³ MNL, M-KS-288-5/334. öe. (1964. május 13.) Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. május 27-én tartott üléséről.

lapodás, továbbá a tárgyalásokról készített jegyzőkönyv aláírásának módozatáról szól a javaslat első része. Az aláírt okmányok eszerint „gentleman's agreement” jelleggel bírnának. A kölcsönös bizalom elvén nyugvó megállapodás azt is jelenti, hogy néhány kérdés – az egyházi büntetésben részesült világi papok, Bárd János és Endrey Mihály ügye – nyitva marad. A zsinat harmadik ülészakára és az Eucharisztikus Világkongresszusra utazó egyházi delegációk összetétele újabb lehetőséget kínál a Szentszékkel szembeni bizalmatlanságra. Ezért fogalmaz meg az előterjesztés három variációt:

1. Amennyiben nem történik meg az új püspökök kinevezése a Szentszék által, a második ülészakon részt vevő delegáció – 6 fő – összetétele egy helyen változik. Papp Kálmán győri megyéspüspököt Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó váltja fel a „rég-új” delegációban.

2. Amennyiben megtörténik az új püspökök kinevezése, részt vehet a zsinaton: Cserháti József címzetes pécsi püspök, Íjjas József címzetes csanádi püspök, Bánk József győri segédpüspök, Winkler József szombathelyi segédpüspök.

3. A békepapok ügyének rendezése esetén, a fentiekén kívül részt vehetnek a zsinaton Dudás Miklós görög katolikus, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, Legányi Norbert pannonhalmi főapát, Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök.

Az Eucharisztikus Világkongresszuson a tervezett 15-20 fő helyett, csak kis létszámú küldöttség – 6 fő – részvételét javasolják: Hamvas Endrét, Brezanóczy Pált, Kovács Sándort, Várkonyi Imrét, Potyondi Imrét. Kiegészül a névsor Beresztóczy Miklós címzetes préposttal, az Országos Békebizottság Katolikus Bizottsága főtitkárával. Biszku Béla a vitában megjegyzi, ha a Vatikán a békepapok kiközösítését visszavonja, akkor minden püspök kimehetne a zsinatra, ez túlzott engedékenység. Shvoy utazását többen is ellenzik. Biszku Béla újabb hozzászólásában az első és második változatot támogatja.¹⁹⁴

Az 1964-ben megkötött részleges egyezményig taktikai, politikai küzdelmek vezettek. A magyar állam revolverezett, kihasználhatta hatalmi erőfölényét, hiszen a zsinatra csak az mehetett ki, aki megkapta a politikai vezetés beleegyezését. A Szentszék számára szűkebb volt a mozgástér, hiszen Mindszenty ügyét, a békepapok kérdését nem lehetett kapcsolatba hozni a többi témával. Igaz, ezt a magyar vezetés sem akarta. Mindkét fél óvatoss volt és eredményt akart. A magyar fél számára az „ellenálló” szel-

lemű főpapok ki nem engedésének felvetése jelentette azt a pozíciós előnyt, amellyel az utolsó pillanatig sakkban tarthatta a Szentszék. Végül az 1964. szeptember 14-én aláírt „részleges megállapodás” eredményeképpen a II. vatikáni zsinat harmadik ülészakára valamennyi fölszentelt (és szabaddalbon lévő) püspök megkapta a kiutazási engedélyt.¹⁹⁵

A részleges megállapodás mérlegét Balogh Margit vonja meg: „Moszkva a háború óta először járult hozzá, hogy az érdekszférájába tartozó állam kormánya a Vatikánnal közvetlen megállapodást kössön, s a Vatikán is először fogadott el tárgyalópartnerül egy kommunista kormányt. S nemcsak tárgyalópartnernek tekintette, hanem nemzetközi érvényű szerződést kötött vele, amelyben elfogadta, hogy a magyar állam hozzájárulása nélkül senkit nem nevez ki egyházi méltóságba. [...] A Vatikán kvázi elismerte Kádárék népfrontos politikáját, cserébe némiképp rendezhette a magyar katolikus egyház helyzetét.”¹⁹⁶

¹⁹⁴ MNL, M-KS-288-5/341. 8e. (1964. augusztus 11.) Javaslat a Politikai Bizottságnak néhány egyházpolitikai kérdésben.

¹⁹⁵ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m.

¹⁹⁶ Balogh Margit (1996): i. m. 401.

IV. A KÁDÁR-KORSZAK EGYHÁZPOLITIKÁJÁNAK NYITÁNYA 1957–1961

A kényszerű kontinuitás

Sztálin halála után először az 1956-ban megtartott püspökkari értekezleteken érezhető volt, hogy a gyengülő diktatúra egyházpolitikájában változás következik. Az 1956. június 26-án tartott püspökkari értekező az egyházpolitika további kialakításának kérdésével foglalkozott. A résztvevők megállapították, hogy az állam és az egyház között megkötött és a Grósz József által aláírt 1950-es egyezmény kényszerhelyzetben született. Badalik Bertalan és Shvoy Lajos püspökök az adott politikai helyzetet kihasználva, Grósz József püspöki kar elnöki tisztségében követő Czapik politikájának csődjét hirdették, és az államtól engedményeket követeltek a püspökök kinevezési jogát, a szentségek szabad kiszolgáltatását illetően. Az ügyirat végén olvasható javaslat tanulságos: „Az állam és az egyház a törvényerejű rendelet értelmében jogilag külön van választva. Feltétlenül szükséges az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) sokkal diplomatikusabb rendszerének megteremtése. Célszerű az ÁEH ellenőrzési jogát felcserélni a kötelező véleményezési joggal az egyházi törvények figyelembe vétele mellett. A püspökök általi kinevezések korábbi gyakorlatát meg kell változtatni oly módon, hogy a püspökök csupán véleményezés végett terjesszék fel javasataikat az ÁEH elnökségének, amely a Magyar Népköztársaság kormányának miniszeriális szerve. Erre a javaslatra lehetőséget ad a korábban is érvényben lévő kegyúri jog, amelynek alapján a kinevezés ugyan nem változtatható meg, de amennyiben az ÁEH véleményének kikérése nélkül neveznének ki egyházi személyt, így az ÁEH-nak a fennálló magyar törvények érdekében jogában áll az illető papokat működésükben korlátozni vagy akadályozni.”¹⁹⁷

A javaslat foglalkozik még a püspökök nyakára ültetett egyházmegyei békepap, irodaigazgató személyének felcserélésével úgy, hogy a püspökök saját egyházmegyéjükbe tartozó békepapot nevezhessenek ki irodaigazgatónak a más egyházmegyébe tartozó helyett. A javaslat elismeri, hogy a békepapi mozgalom és lapja a *Kereszt* sokat ártott az egyháznak, és úgy

¹⁹⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) levéltára, Nysz. 13/452, Javaslat. Budapest, 1956. június 2. 211–218.

értékeli az adott helyzetet, hogy a kormány magatartásának megváltozása hozzájárult a békepapok pozíciójának gyengüléséhez. A békepapok ezért változtattak eddigi viselkedésükön.¹⁹⁸

Az 1956. július 23-án tartott püspökkari konferencián a börtönéből kiszabadult Grösz József kalocsai érsek elnökölt. Beszámolójában arról szólt, hogy a kormány tiszteletben tartja az egyházkormányzat szabadságát, a kinevezések jogát a különböző egyházi tisztségekre, valamint a katolikus egyház autonómiájának alapvető kérdéseit, és hogy a püspökkari körleveleket ezentúl cenzúra nélkül, szabadon lehet kiadni. A beszámolóban az érsek megemlítette a papi békemozgalom egyes papjainak az egyházi törvényekbe ütköző tevékenységét. A *Kereszt* című lapot a püspöki kar kérésére a Szentszék indexre tette, ezt a kormány tudomásul vette. Szóba került a békepapok állás- és jövedelemhalmozása is.¹⁹⁹

A gyengülőfélben lévő diktatúra egyházpolitikájában bekövetkező fokozatos módosulások hitelesen bizonyították, melyek azok a legfontosabb lépések, amelyek feltétlenül szükségesek az egészséges, kiegyensúlyozott állami egyházpolitika megteremtéséhez. Az 1956-os forradalom leverését követően azonban a Rákosi-klikket követő kádári garnitúra ott folytatta a diktatúrát, ahol elődje abbahagyta.

Az adatok szerint a forradalmat követő 12 hónap alatt a bíróságok első fokon 43 113 személyt ítélték el, ebből a végrehajtható börtönbüntetések száma 21 686 volt. A népköztársaság elleni bűncselekmények miatt 935 főt ítélték börtönbüntetésre. A politikai vádak alapján hozott halálos ítéletek száma 180.²⁰⁰ Nem maradtak ki a letartóztatásokból a papok sem. 1957. március 1-jén a rendőrség az 1956. október 23. után kiszabadultak közül a jogerősen elítélteket őrizetbe vette, névsoruk:

1. Endrédi Vendel volt zirci apát
2. Dr. Börcs János r. k. pap
3. Szabó Andor r. k. pap
4. Faragó László volt jezsuita szerzetes
5. Kerkay György volt jezsuita szerzetes
6. Pálffy Aurél volt bencés szerzetes
7. Szilágyi Vanna Ilona volt szerzetesnő
8. Dobos Erzsébet volt szerzetesnő
9. Ádám Márta volt szerzetesnő

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ ÁBTL, Nysz. 13/452, Jelentés. Budapest, 1956. július 26. 206–210.

²⁰⁰ Huszár Tibor – Szabó János (1999): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–62.* Budapest. 105–106.

10. Eglis István volt jezsuita szerzetes

1957. március 6-án éjjel dr. Galambos János 46 éves r. k. lelkész budapesti lakost, Kárpáti (Lipták) Pál 52 éves r. k. lelkész budapesti lakost, Cseri István 54 éves r. k. esperes-plébános budapesti lakost, Rózsavölgyi (Zacinger) László 38 éves r. k. lelkészt vette őrizetbe a rendőrség.²⁰¹

A rendőrség a preventív őrizetbe vételt az 1957. március 11-én fogantatott letartóztatások indoklására új fogalomként használta. Az őrizetbe vettek névsora:

1. Gyula 44 éves, volt ciszterci szerzetes, budapesti lakos
2. Alsászy Károly 28 éves, volt ciszterci szerzetes, budapesti lakos
3. Benedek Katalin 54 éves, a domonkos harmadrend tagja, budapesti lakos
4. Dr. Pálos György 53 éves, volt ciszterci szerzetes, budapesti lakos
5. Kovács Zoltán 44 éves, volt lazarista szerzetes, budapesti lakos
6. Golenszky János 44 éves, volt ciszterci szerzetes, budapesti lakos
7. Buzai József 50 éves, volt lazarista házfőnök, budapesti lakos
8. Bella László 41 éves, volt jezsuita szerzetes, budapesti lakos
9. Dr. Szörényi Andor 49 éves, a Hittudományi Akadémia tanára, budapesti lakos
10. Rupper László 42 éves, volt jezsuita szerzetes, budapesti lakos
11. Polgár András 57 éves, volt jezsuita szerzetes, budapesti lakos
12. Király Ferenc 50 éves, volt ferences házfőnök, budapesti lakos
13. Pusztai Mihály 53 éves, volt ferences szerzetes, budapesti lakos
14. Görög Magda 44 éves, volt szerzetesnő, budapesti lakos
15. Keglevich István 28 éves, r. k. lelkész, budapesti lakos
16. Rózsa Elemér 28 éves, volt jezsuita szerzetes, budapesti lakos
17. Pócza Sándor 42 éves, volt ferences szerzetes, budapesti lakos
18. Vajk Gyula 49 éves, r. k. prépost, bodajki lakos
19. Szendi József 36 éves, r. k. lelkész, székesfehérvári lakos
20. Zsebedics Pál 31 éves, székesegyházi káplán, győri lakos

Az alábbi személyeket nem tudták előállítani, mivel ismeretlen helyen tartózkodtak: Sigmond László 46 éves, volt ciszterci szerzetes, Mildik Imre 37 éves r. k. lelkész, Gercsner Ida 55 éves, volt szerzetesnő. A jelentés szerint folyamatban volt Alpár Jenő 41 éves, volt ciszterci szerzetes, nagykapornaki lakos és Papp Arthur 50 éves r. k. plébános, budapesti, mátraszentimrén tartózkodó pap előállítása.²⁰²

²⁰¹ ÁBTL, Nysz. 13405/2 Jelentés. Budapest, 1957. március 17.

²⁰² ÁBTL, Nysz. 13405/2 Jelentés. Budapest, 1957. március 12. 000238-000240.

1957. március 12-én éjjel ugyancsak nagyobb arányú letartóztatásokra és házkutatásokra került sor, amely számos katolikus papot, közte szerzetest is sújtott. Internálás, azaz közbiztonsági őrizet céljából előállították:

1. Korompai Tibor 45 éves, püspöki titkár, váci lakost
2. Csiszér Ferenc 36 éves, r. k. káplán, budapesti lakost
3. Szigeti Imre 50 éves, volt domonkos szerzetes, budapesti lakost
4. Király Ilona 51 éves, volt szerzetesnő, budapesti lakost
5. Gölléczi Mária 43 éves, volt szerzetesnő, budapesti lakost
6. Tatár Margit 43 éves, volt szerzetesnő, budapesti lakost
7. Palágyi Ilona 35 éves, volt szerzetesnő, budapesti lakost
8. Jandik József 67 éves, r. k. lelkész, budapesti lakost
9. Himfy Ferenc 43 éves, r. k. káplán, budapesti lakost
10. Istán 62 éves, r. k. plébános, budapesti lakost
11. Zakar András 42 éves, r. k. lelkész, budapesti lakost
12. Petróczy Sándor 39 éves, püspöki titkár, váci lakost.²⁰³

A letartóztatási hullámok sorát az 1957. március 16-tól április 5-ig fogatósított kisebb letartóztatások sora zárta. Őrizetbe vették: Csermely Endre józsefvárosi káplánt, Rábai Antal r. k. káplánt, dr. Szappanyos Béla r. k. lelkészt, Csermely Gergely Sándor volt domonkos szerzetest.

A katolikus papság a letartóztatásokat többféleképpen magyarázta. Az észrevételek közül figyelemre méltó Hamvas Endre csanádi püspök megjegyzése, aki az őrizetbe vételek okát a Vatikán által kiadott dekrétumra adott válaszlépésben látta.²⁰⁴ Hamvas Endre megjegyzését igazolja a Zsinati Szent Kongregáció rendeletének szó szerinti fordítása, amelynek másolata megtalálható a dokumentumok között:

„Minthogy Horváth Richárd áldozópap ciszterci szerzetes Magyarországon a törvényes egyházi hatóságok ellen működött és azok hatalmát felforgatni törekedett, a Zsinati Szent Kongregáció az egyházi hivatalok és javadalmak kánonszerű betöltéséről és ellátásáról szóló 1950. június 29-i határozata szerint (lásd: Acta Apostolicae Sedis 1950. 601–602.). Szentséges Urunk XII. Pius pápa különleges parancsára kinyilvánítja, hogy a fent említett áldozópap az Apostoli Szentszéknek különleges módon fenntartott joga által kiközösítésbe esett. Ezen felül ugyanaz a Szent Kongregáció ugyanazon parancsra a következőket határozza:

1. A világi szerzetes papok, akik Magyarországon azért, mivel az ő ki nevezésük az egyházi hivatalokra vagy javadalmakra a kánonjog rendel-

kezései szerint meg nem felelőnek találtatott, vagy az általuk vállalt hivatalok gyakorlása nem szabályszerűen ment végbe – saját vagy a helyi ordinárius által a hivataltól vagy javadalmaktól bármely módon elmozdítottak vagy felfüggesztettek vagy a papi rend gyakorlásától eltiltattak, fel nem oldozhatók, fel nem menthetők, hacsak előzetesen: bárminő egyházi hivatalokról vagy javadalmakról, melyeket eddig birtokoltak, föltétlenül és véglegesen le nem mondanak és a törvényes egyházi hatóságoknak mindenben nem engedelmeskednek. Azok a világi papok, akik más egyházmegyéből jöttek, oda vissza nem térnek, a szerzetespapok pedig az egyházmegyét, amelyben felmondott hivatalokat vagy javadalmakat birtokolták el nem hagyják.

2. Ugyanazok a papok alkalmatlanoknak nyilvánítatnak az egyházmegyei kúria hivatalaira, a kanonokságokra, minden hivatalra a székesegyházakban és szemináriumokban, az esperesi hivatalra, nemkülönben a plébánosi hivatalra Budapest városában és minden más városban vagy mezővárosban, ahol püspöki székhelyek vagy esperesi székhelyek találtatnak. Miért is ezek a hivatalok, javadalmak és tisztségek semmiképpen sem adományozhatók nekik az Apostoli Szentszék megkérdezése nélkül.

3. Ha pedig ők – amit Isten ne adjon – nem akarnának engedelmeskedni, magával evvel a ténnyel a Szentszéknek különös módon fenntartott kiközösítést vonnak magukra. A fentiek hatályát semmiféle ellentétes rendelkezés nem érinti, akkor sem, ha az különös említésre méltó.

Kelt Rómában, 1957. január 21.

P. Cardinalis Ciriaci
Prefektus²⁰⁵

A Szentszék ismerte a kommunista diktatúrák természetét, az általános rendelkező részt kiegészítette a magyar viszonyokra hangszerelt konkrét utasítással. Ebben felsorolja név szerint mindazokat a papokat, akikre a rendelkezés vonatkozik.

A rendelet lefejezte a békepapi mozgalmat. Az egyházpolitikában sajátos helyzet állt elő, hogy három fél állt egymással szemben. A szembenállás viszonylagos volt, a fő ellentét a Szentszék és a magyar állam között állt fenn. A magyar püspöki kar érdekei részben egyeztek a Vatikánéval. A kádári diktatúra háta mögött a szovjethatalom állt, amely hatékony nyomást tudott gyakorolni az egyházra, képes volt az életét, működését megbénítani. A püspöki kar elnöke, a börtönből nemrég kiszabadult Grósz

²⁰³ ÁBTL, Nysz. 13405/2 Jelentés. Budapest, 1957. március 13. 000241-000242.

²⁰⁴ ÁBTL, Nysz. 13405/2 Jelentés. Budapest, 1957. április 6. 000254-000255.

²⁰⁵ ÁBTL, Nysz. 13405/2 000233-000234.

József kalocsai érsek átélte tapasztalatai alapján ismerte az ellenfelet, tudta, hogy a Szentszék rendeletének végrehajtása mit jelent.

A pártállam fő törekvése az adott helyzetben az volt, hogy a püspöki kart tárgyalóasztalhoz kényszerítse és szembeállítsa a Szentszékkel. A püspöki kar élén Grösz Józseffel el kellett hogy fogadja az erősebb fél ajánlatát.

1957 tavaszán felgyorsultak az események. Februárban megbeszélések indultak a püspöki kar és az állam között az állam és az egyház viszonyáról és a püspöki karnak a békemozgalomba való bekapcsolódásáról. Az egyházpolitikai események sora szemléletesen igazolja a katolikus egyház pozíciójának fokozatos gyengülését:

- 1957. március 10-én a Művelődési Minisztérium egyházügyi osztály vezetője nyilatkozatban közölte, hogy Mindszenty Józsefet jogerősen életfogytiglani fegyházra ítélték és az ítélet hatálya alatt áll. Egyházi funkciót nem végezhet, utasításainak végrehajtása törvénybe ütköző cselekedetnek minősül.
- Március 24-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel (1957/22) újraszabályozta az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulást. A római pápa hatásköréhez tartozó kinevezésekhez, áthelyezésekhez és felmentésekhez az Elnöki Tanács előzetes jóváhagyása szükséges. A művelődési miniszter előzetes jóváhagyása szükséges az érsekek és püspökök hatáskörébe tartozó kanonokok, püspöki helynökök, az egyházmegyei hivatalok vezetői, az esperesek, városok és járási székhelyek plébánosai, az összes teológiatanárok és egyházi gimnáziumok igazgatóinak kinevezéséhez.
- Április 10-én a püspöki kar nyilatkozatot adott ki arról, hogy bizalommal nézi a kormány törekvését, amellyel a múlt hibáinak felszámolására és a sérelmek orvoslására törekszik.
- Május 9-én az országgyűlés megválasztotta az új forradalmi munkás-paraszt kormányt. Elnöke Kádár János.
- Május 23-án a püspöki kar megalakította az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát és az Opus Pacis elnevezésű katolikus békeművet.
- Május 26-ától kezdve vasárnaponként a Magyar Rádió négyhetes intervallumban római katolikus vallási félórát közvetített, egyházi zenét, szentbeszédet, szentmisét.
- Június 1-jén kormányrendelet (1957:21) lép életbe az iskolai hitoktatás szabályozásáról. Megerősíti az 1949. évi törvényerejű rendeletet, amely szerint a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező. Az általános iskolákban és gimnáziumokban biztosítani kell a vallásoktatást,

de a részvétel vagy részt nem vétel szabadságát mindenkinek tiszteletben kell tartania. A hatóság által jóváhagyott oktató hetente két óra vallásoktatást tarthat a kötelező iskolai órák előtt vagy után, a végrehajtási utasítás (1957:39) szerint szeptember 15-től május 31-ig. A vallásórák ellenőrzése az igazgatók feladata.

- Június 2-án több mint féleves szünet után újra megjelent az Új Ember és néhány nappal később a *Vigília*.
- Június 5-én a Katolikus Papok Országos Békebizottsága csatlakozott az Opus Pacis célkitűzéseinek megvalósításához.
- Június 7-én Brezanóczy Pál egri káptalani helynök, ordinárius, a Művelődési Minisztérium egyházügyi osztályától kapott értesülése alapján közzé tette, hogy egyházközségi képviselőtestületi ülések tarthatók, de előzetesen a rendőrségre be kell jelenteni őket.
- A vatikáni dekrétum kiközösítés terhe mellett megtiltotta, hogy a papok politikai szerepet játszanak vagy országgyűlési képviselőiséget vállalhassanak. Elrendelte, hogy a már mandátummal rendelkezők egy hónapon belül mondjanak le.²⁰⁶

Az exkommunikációval sújtotta papok kérdése a Kádár-rendszer és a Vatikán első nagy összecsapása volt. A kérdés súlyát jól érzékelteti egy kimutatás az 1956-os forradalom után eltelt időszak alatti áthelyezésekről. A dokumentum külön értéke az, hogy egyházmegyenként sorolja fel a rendszerrel szemben álló papokat is, így reális képet alkothatunk a katolikus egyházon belüli erők viszonyairól is. Erre utal az Egyházügyi Hivatal egyik összegező jelentésének első mondata:

„Az ellenforradalom óta eltelt idő alatt az áthelyezések során az alábbi jelentősebb reakciós előretörés történt. A jelentés a politikailag és tömegbefolyás szempontjából igen jelentős beosztásokra vonatkozik. A kimutatás szerint az egyházi reakció előretörésének nagy része nem az ellenforradalom alatt, illetve az utána következő zilaált állapotokban történt, hanem már a konszolidált állapotok között, zömmel az ún. »nyári diszpozíciók« során.

²⁰⁶ Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–85. Budapest, 1988, 38–39.

Az egyházkormányzatból leváltott haladó papok

1.	Dr. Beresztóczy Miklós	esztergomi érseki helynökségből
2.	Vitányi György	esztergomi érseki irodaigazgatóságból
3.	Pajtényi László	győri püspöki helynökségből
4.	Nedessovszky László	győri püspöki irodaigazgatóságból
5.	Farkas Dénes	szombathelyi helynökségből
6.	Bartányi Andor	szombathelyi irodaigazgatóságból
7.	Potyondi Imre	székesfehérvári helynökségből
8.	Morász Pál	székesfehérvári irodaigazgatóságból
9.	Vaskuti József	pécsi irodaigazgatóságból
10.	Máthé János	veszprémi püspöki helynökségből
11.	Szabó József	veszprémi püspöki irodaigazgatóságból
12.	Csömöz Gáspár	váci püspöki irodaigazgatóságból
13.	Vigh Tivadar	váci püspöki titkárságból
14.	Kiss Pál	kalocsai érseki irodaigazgatóságból
15.	Szécsy Antal	szegedi püspöki helynökségből
16.	Langmár Lipót	szegedi püspöki irodaigazgatóságból
17.	Vattamány Imre	hajdúdorogi püspöki helynökségből
18.	Nagy Béla	hajdúdorogi püspöki irodaigazgatóságból

További leváltások teológiai tanárságból, esperességekről, plébániákról stb.

19.	Dr. Horváth Richárd	budapesti plébánosságról
20.	Dr. Halász György	budapesti plébánosságról
21.	Dr. Babocsa Endre	budapesti plébánosságról
22.	Láng Alán	budapesti plébánosságról
23.	Vértes Andor	budapesti plébánosságról
24.	Vitányi György	budapesti plébánosságról
25.	Mag Béla	budapesti plébánosságról
26.	Hajdusik Béla	budapesti plébánosságról
27.	Csepregi Ignác	esztergomi püspöki titkárságból
28.	Gergyési Ferenc	várpalotai esperességből
29.	Migazi Tibor	plébániáról nyugdíjazva lett
30.	Csikbátfalvi Alfonz	ajkai plébánosságról

31.	Dr. Bartos Pál	veszprémi főesperességből
32.	Papp Kálmán	móri plébániáról
33.	Bodorkos Gilbert	zalaegerszegi főplébániáról
34.	Rón Ernő	szombathelyi plébániáról
35.	Szücs Dezső	celldömölki plébániáról
36.	Devánszky Imre	budapesti plébániáról
37.	Balogh István	budapesti plébániáról
38.	Gályász László	mezőkövesdi főplébániáról
39.	Olmos Imre	mátraverebély sztkut búcsújáró helyről

Ellenséges reakciós papok kinevezése

Az alábbiak közismerten reakciós, a rendszerrel szemben ellenséges, börtönviselt vagy magatartásukért korábban leváltott személyek kinevezésükkel mintegy elismerést kaptak az eddigi ellenséges magatartásukért és úgy politikailag, mint tömegbefolyás szempontjából jelentős előretörést jelent az egyházi reakcióknak.²⁰⁷

Váci egyházmegye		
1.	Dr. Papp Arthur	pesterzsébeti plébános lett, az ellenforradalom szabadította ki a börtönből
2.	Dr. Brusznay József	volt internált, kállói plébános lett
3.	Rajz Mihály	korábban leváltva, soroksári plébános lett
4.	Dr. Petróczy Sándor	börtönviselt, ceglédi plébános lett
5.	Nagy Elek	korábban leváltott, hódmezővásárhelyi plébános lett
6.	Richter József	korábban leváltott, kiskundorozsmai plébános lett
7.	Dr. Tóth Tibor	korábban leváltott, jászkarajenői plébános lett
8.	Dr. Kozár Gyula	korábban leváltott, dányi plébános lett
9.	Lajtos József	dunaharaszti plébános

²⁰⁷ ÁBTL, Nysz. 13405/2 000300-000350.

10.	Dr. Zsák Péter	püspöki titkár lett
11.	Dr. Liptai György	püspöki titkár lett
12.	Pálos Frigyes	a ceglédi ellenforradalom egyik vezetője, váci székesegyházi kar káplán lett
13.	Dr. Lancz Kálmán	hajthatatlan reakciós, teológiatanár lett
14.	Kiss László	illegálisan szentelt jezsuita, rákosszentmihályon káplán lett

Győri egyházmegye

15.	Dr. Póka György	püspöki irodaigazgató lett
16.	Dr. Illési János	püspöki levéltáros lett
17.	Dr. Simon József	teológiai tanár lett
18.	Dr. Buzás József	teológiai tanár lett
19.	Dr. Csögl János	teológiai tanár lett
20.	Dr. Hubert János	teológiai tanár lett
21.	Pócza Ferenc	kisbéri plébános lett
22.	Nóga Mihály	tatai esperes lett

Szombathelyi egyházmegye

23.	Dr. Géfén Gyula	püspöki helynök lett
24.	Dr. Galambos Miklós	székesegyházi plébános lett, börtönviselt, Mindszenty utóda volt Zalaegerszegen
25.	Holpert Ignác	több évig el volt tiltva a papi funkció gyakorlásától, ellenséges magatartása miatt, zalaegerszegi főplébánia plébánosa lett
26.	Kalmár László	szombathelyi plébános lett
27.	Skrapics József	nagyradai plébános lett
28.	Óra Kálmán	izsákfai adminisztrátor lett
29.	Kühár János	felsőszölnöki adminisztrátor lett
30.	Fonyadt Antal	rumi plébános lett
31.	Süle Ferenc	börtönviselt, salamonvári adminisztrátor lett
32.	Dr. Szalai Albert	celldömölki plébános lett

Egri egyházmegye

33.	Erdősi Gyula	mezőkövesdi plébános lett
34.	Kovács Károly	tiszanagyfalui plébános lett
35.	Vezér Béla	tiszaagyendai plébános lett
36.	Dr. Hajós József	mándoki plébános lett
37.	Dr. Hegyi Fábián	bekölcei plébános lett
38.	Petkóczy Jenő	hejőkürti plébános lett
39.	Breznay Ferenc	egerszalóki plébános lett
40.	Dr. Csáti Vilmos	lelkiismeretere hivatkozva nem írta alá a békeívet, Miskolcon kapott kápláni beosztást
41.	Turóczy Sándor	büszkén hirdeti, hogy ő nem adta be a derekát, az ózdi főplébánián kapott kápláni beosztást

Székesfehérvári egyházmegye

42.	Dr. Bejczy Gyula	börtönviselt, Júdás-pénznek nevez minden állami támogatást, illegálisan az irodaigazgatói teendőket látja el a püspökségen
43.	Halász Ervin	korábban eltávolítva, most visszakerült püspöki titkári beosztásba
44.	Neményi Lajos	rendkívül ellenséges, Svoij püspök egyik legkedvesebb embere, Máriaremetén lett plébános
45.	Gahora Béla	politikai magatartása miatt korábban el kellett távolítani Székesfehérvárról, most Ráckeven lett plébános
46.	Ács Kajetán	börtönviselt, korábban eltávolítva lett helyéről, most visszakerült székesfehérvári cisztercita templomba
47.	Kertész Tivadar	szervezkedésért 2 és fél évet ült, előnyös pomázi beosztást kapott

Veszprémi egyházmegye		
48.	Huchthausen Lajos	Mindhármat korábban leváltották, most főesperesi
49.	Dr. Pfeiffer János	kinevezést kaptak, az egyházmegye legellenségesebb papjai
50.	Dr. Anti Illés	

Esztergomi egyházmegye		
51.	Városi Ferenc	Mindszenty titkárának, Turcsányi Egonnak legjobb barátja, a budapesti érseki helynök helyettese lett
52.	Dr. Papp Ferenc	börtönviselt, a Józsefvárosi főplébánia plébánosa lett
53.	Királdi Lajos	nyilas volt, a Haller téri plébánia plébánosa lett
54.	Tóth Alajos	belvárosi plébános lett
55.	Dr. Tarnóczy János	1952-ben leváltva, most visszahelyezték a Bazilika élére
56.	Dr. Meszlényi Mihály	politikai magatartása miatt korábban leváltva, most visszakerült esperesi tisztségébe
57.	Sarkadi Béla	Mindszenty egyik leghűbb embere, helyettes esperes lett
58.	Kiscelli Ferenc	helyettes esperes lett
59.	Szörényi Andor	a magyar katolikus egyház kiemelkedően reakciós papja, a Központi Hittudományi Akadémia dékánja lett
60.	Dr. Fábián János	a Mindszenty-ügy egyik kiemelkedő szereplője, a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője lett
61.	Csányi József	nyíltan uszított a kommunisták és a rendszer ellen, teológiatanár lett
62.	Bognár Lajos	az árvíz idején izgatott a kommunisták ellen, hogy ne adakozzanak az árvízkárosultak javára, mert a kommunisták maguk között osztják azt szét, teológiatanár lett
63.	Dr. Bozák Miklós	a békemozgalmi papok ellen izgatott, teológia tanár lett

Csanádi egyházmegye		
64.	Dr. Szilléri László	az ellenforradalom alatt a váci szovjet emlékmű ledöntésében aktívan részt vett, teológiatanári kinevezést kapott
65.	Dr. Udvarhelyi Béla	közismerten reakciós, börtönviselt az egyházi reakció püspökjelöltje, ujirázi plébános lett
66.	Vecsey András	volt szerzetes, működése nyomán csaknem 100%-os hitoktatás van Mórahalmon, Makó belvárosában kapott kinevezést
67.	Karácsonyi Guidó	a reakciós papok rangsorolásában is első, önálló helyet kapott Szentetornyán
68.	Havas Géza	vad, ellenséges magatartása miatt 1951-ben el lett távolítva a püspökségről, most visszakerült titkárnak, teljesen kezében tartja az egyházmegye irányítását
69.	Kovács Lajos	Beszken plébános lett
70.	Kovács Mihály	szerzetes, börtönviselt, Makóra került segédlelkésznek
71.	Koszoru János	köpködött a május 1-jei felvonulás láttán (ezt ő maga is elismerte), az egyik legjobb plébániára, Mórahalomra került segédlelkésznek
72.	Belon Gellért	az egyházmegye legellenségesebb papja, a legfontosabb bajai kerület esperese lett
73.	Berencz Ádám	a mai napig megtagadta az állameskü, korábban ki lett tiltva Kalocsáról, most Grósz érsek visszavette az érsekségre

- Szeptemberben Badalik Bertalan veszprémi püspököt a hatóságok Hejccére internálták.
- Szeptember 12-én Klempa Sándor veszprémi püspöki irodaigazgató körlevélben közölte, hogy Badalik Bertalan püspök távozása előtt őt nevezte ki püspöki helynöknek.
- Október 5-én Grósz József kalocsai érsek és Miklós Imre, a Művelődési Minisztérium egyházügyi osztályának elnökhelyettese megállapodást írt alá arról, hogy az állam, tekintettel a két fél között erősödő jó viszonyra, a kongrua-csökkentést az államsegélyből pótolja.

– December 1-jén az Elnöki Tanács Grösz József kalocsai érseknek, a püspökkari konferencia elnökének 70. születésnapja alkalmából a békemozgalomban, valamint az állam és egyház viszonyában kifejtett munkásságáért a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata kitüntetést adományozta.²⁰⁸

Az események tényszerű, kommentár nélküli felsorolásából is látszik, hogy a püspöki kar szűk ösvényen mozgott. Kitérés lehetőségei nem nagyon voltak a tárgyalások elől. Az állam olyan pozícióban volt, hogy engedhetett, a „kis”, az egyháznak „nagyak” tűnő engedményekkel demonstrálhatta kompromisszumkészségét. A helyzet Grösz József számára volt a legkézenfekvőbb, akit kétszer hozott a történelem döntéskényszerbe. Az állam és az egyház közötti egyezményt a püspöki kar nevében 1950. augusztus 30-án ő írta alá.²⁰⁹

A tárgyalásokon való részvétel, a döntés kényszere most is az ő vállára nehezedett. Ő fogalmazta meg Badalik Bertalan püspök letartóztatásával kapcsolatban a püspöki kar nevében a tiltakozó levelet. Választ a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnökétől kapott 1957. augusztus 15-i keltezéssel. A választlevelet neki kellett ismertetnie az 1957. augusztus 31-én tartott püspökkari konferencián. „A Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnökétől 1957. augusztus 15-i keltelemelvet kaptam. Az abban foglalt intézkedést nemcsak nem veszem tudomásul, hanem az ellen a püspöki kar nevében köteleességszerűen tiltakoznom kell. Kérem a Miniszter Urat, hogy visszavenni, illetve visszavonadni szíveskedjék! Az intézkedés nem indokolt. Hogy az Egyházügyi Hivatalnak voltak-e ilyen természetű bajai vagy nehézségei Badalik püspökkel a múltban, nem tudom. Ha voltak, ezek alig lehettek súlyos természetűek, főképpen pedig nem érinthették a Népköztársaság állami és társadalmi rendjét, mert akkor az államhatalom régen eljárta volna vele szemben.

Mostanában nem tett olyasmit, ami ezt az intézkedést indokolná. [...] Személyi ügyeit az Egyházügyi Hivatallal kedvezően intézte el. [...] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 12. sz. törvényerejű rendelete az 1951. évi 25. sz. törvényerejű rendeletét hatályon kívül helyezte, a 12. sz. rendeletnek pedig 1956. október 1-ig van visszaható ereje. Így az erre való hivatkozás indokolatlan. Folyton azt halljuk, hogy a vitás kérdéseket, nézeteltéréseket tárgyalás és meggyőzés útján kell elintézni, nem hatalmi szóval. A kifogásolt intézkedés nem ezt az utat követi... Ugyan-

akkor az Egyházügyi Hivatal a hatalmi megoldást alkalmazza, ez nem az egyházzal való békés együttélés útja. A végzés lehetetlen helyzetbe hoz bennünket az Apostoli Szentszék előtt. [...] Az intézkedés propagandaeszköz lesz a Népköztársaságban az egyházi és vallásszabadság ellen. Így fogják használni anélkül, hogy védekezni lehetne.” Többen felvetették a püspökök közül azt is, hogy Badalikot a Rómával való illegális érintkezéssel is gyanúsítják. Grösz erre kijelentette, hogy ő garantálja ennek valótlanságát. Mert Róma nem szorul rá ilyen informálásra. Most – mondta Grösz – a hatalom be fogja látni, hogy nagy bakot lőtt ezzel az intézkedéssel.²¹⁰

A püspökök véleménye az volt, hogy azért alakították meg az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát és Opus Pacis címmel a katolikus békemozgalmi szövetet, hogy megszűnjék az az állapot, amely hat éven át megosztotta a papságot, másrészt éppen azért, hogy a katolikus békemunka az evangélium szellemében és a Szentséges Atya útmutatása szerint történjen. A püspöki kar jelenléte mindkét bizottságban elég garancia arra a püspökök szerint, hogy ne történjen bennük semmi, ami az egyház tanításával vagy a Szentszék intencióival ellenkezik.

A Kádár-rendszer az 1956-os forradalom és szabadságharc felett szovjet segítséggel aratott győzelme mámorában a katolikus egyház ellen fordult teljes erejével. A Rákosi-korszak egyházellenes reflexei újra megjelentek. A Magyar Katolikus Egyház egy része a Szentszék támogatásával azonban szervezeten ellenállt. Ez csak nagy vonalakban ismeri a közvélemény. Azért érdemes e korszakkal foglalkozni, hogy a róla kialakult kép reálisabb legyen, s alaposabban megismerhessük közelmúltunkat.

²⁰⁸ *Magyar Katolikus Almanach II.*: i. m. 38–39.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ ÁBTL, Nysz. 13405/2. Jelentés. Budapest, 1957. augusztus 31.

V. FEJÉR MEGYE – KÖZEL A CENTRUMHOZ 1957–1968

A dél-dunántúli régió és Fejér megye helye, szerepe a régióban

A fejezet úgynevezett regionális keretbe illeszkedő elemzéssel, Fejér megye 1957 és 1968 közötti egyházpolitikai mozgásait, összefüggéseit mutatja be. Aránylag kis időintervallumban vizsgálódik, összeköti a helyi kutatást az országgal. Gyarmati György *Egyház, sokrendszer és a történelmi idő* című elemzésében megemlíti: „Ami olvasható, az jórészt a kormányzati negyed, a pártklubok, a »politikai belváros« története. A vizsgálódás megáll a pesti oldalon a Nagykörútnál, s ennek nyomvonalán nyúlik át Budára a Gellért Szállótól a várnegyedig. A megmaradt hányad »ország-története« helyett egy »városállam« históriájára apadt a politikatörténeti tábló.”²¹¹ A szerző, azonosulva Gyarmati György soraival, a korszak vidéki egyháztörténetének megismeréséhez próbál hozzájárulni.

Közép-Dunántúl sem természeti, sem pedig gazdaságföldrajzi szempontból nem pontosan körülhatárolható fogalom. Ha Dunántúl térképét vízszintesen tagoljuk, akkor Fejér, Veszprém és Vas megye tartozik a Közép-Dunántúl fogalmának körébe. Ha függőleges felosztást alkalmazunk, akkor Fejér, Komárom, Veszprém megye területét sorolhatjuk ide.

Miután a földrajzi meghatározottság szempontja nem egyértelmű, az tűnik célszerűnek, ha a két lehetőség közül az egyiket tájékozási irányként elfogadjuk. Mindkét lehetőség kiindulópontjának – központi fekvése miatt – Fejér megyét lehet tekinteni.

1945 előtt Fejér megye gazdasági helyzetét a nagybirtok jellemezte. Az agrárszférán kívül 1920-ban csak két 100 főnél többet foglalkoztató üzem működött. Ebben az évben a megye üzemeiben 1412 munkást foglalkoztattak. Még 1940-ben is a gyáriparban dolgozó munkások évi átlagos száma 949 fő volt.

A megye mezőgazdaságára nagyarányú földkoncentráció volt jellemző. 1935-ben Fejér megyében volt az ország eladási korlátozás alá eső birtokosainak 26,4%-a, melynek nagy része egyházi birtok és hitbizomány

²¹¹ Bánkuti Gábor – Gyarmati György szerk. (2010): i. m. 14.

volt. 1935-ben a nagybirtokosok egyhatoda Fejér megyében élt.²¹² Az agráriumra épülő megye kevésbé modernizálódott gazdasága a II. világháború után elvesztette vezető szerepét. A szocialista tervgazdálkodás leglátványosabb produktuma, Dunaújváros, merőben megváltoztatta a gazdasági és demográfiai viszonyokat. Az ipari fejlesztés a megyeszékhelyen az országos ütemnél gyorsabb, látványosabb volt. Mindennek fontos következménye a népesség számának növekedése és a társadalmi szerkezet átalakulása.

A népesség változása (1000 fő)²¹³

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	296,00	358,76	390,66	399,20

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	41,4	24,9
Vándorlási különbözet	21,3	7,0
Tényleges szaporodás	62,7	31,5

Szembetűnő, hogy a lakosság számának növekedésében a migrációnak 1960-ig fontos szerepe van.

A demográfiai változások döntően átalakítják az életvitelt, a szokásokat, a világszemléletet. A megye központi fekvése fontos szerepet játszott abban, hogy az állam jóval az országos átlag felett ruházott be, fejlesztette az ipart, hogy a számára ideológiailag kedvező társadalmi változásokat siettesse.

A felekezetek

Fejér megye politikai, gazdasági szempontból az ország fókuszpontjában van, legalábbis ahhoz nagyon közel fekszik. Budapest és a megye székhelye, Székesfehérvár alig egyórányi távolságra van egymástól.

²¹² Fejér Megyei Levéltár (FML), 0033/1965. Összefoglaló jelentés, Székesfehérvár, 1965. július 14.

²¹³ *Magyarország megyéi és városai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975, 235.

Egyházkormányzati, egyházpolitikai szempontból a legfontosabb a katolikus egyházmegye, azaz a székesfehérvári püspökség, amelynek hatásköre Fejér megyén mint közigazgatási egységen kívül kiterjed Pest megye, Budapest jelentős részére, ezenkívül Veszprém, Komárom, Tolna megye kisebb térségére.

A Székesfehérvári Egyházmegye katolikus hívőinek száma 410 630, ebből Pest megyéhez 116 500, Pesthez 80 250 fő tartozik. A Fejér megyei katolikusok száma 172 880.²¹⁴

A közigazgatási megye lakóinak száma 337 ezer fő.²¹⁵ Az egyházmegyéhez tartozó hívek közül 47,91% a közigazgatási megye határain kívül Pest megyében és Budapesten él.

Ha a megye vallási képét szemügyre vesszük, akkor kiderül, hogy az egyházak és az állam hivatalos szerve által számon tartott hívek létszáma 233 ezer. Ez a szám természetesen csak nagy megközelítéssel igaz, a megye lakosságának 69%-a. A fennmaradó 30% (104 ezer ember) valamilyen módon már elveszett az egyház számára, legalábbis nem gyakorolja vallását.

A székesfehérvári püspökség állam- és egyházpolitikai szempontból is kiemelt helyen fekszik. A több közigazgatási megyére kiterjedő püspökség jelentős része Budapest területére esik. Az ország fővárosa a politikai történések fő színtere. A püspökség a fő egyházmegyével közvetlenül érintkezik. Az Esztergomi Egyházmegye területe szintén kiterjed Budapestre. Így a két egyházmegye politikáját mindenképpen össze kellett hangolni, mert országos jelentősége volt. Ezt az összetartozást erősíti, hogy a székesfehérvári püspökség az esztergomi érseki tartományhoz tartozott. A püspökség központja, Székesfehérvár önmagában is frekvenciált hely. Szerepét kiemeli a kettős egyháztörténeti vonatkozás, tradíció. Az Árpád-házi királyok temetkezési, koronázási helye, az egyház szempontjából megszentelt hely, I. István királyt is itt helyezték sírba. A felsorolt tények igazolják, hogy a székesfehérvári püspökség állami és egyházi szempontból megalapítása óta folyamatosan a katolikus hitélet fontos centruma és színtere.

Az 1950-es évek végére, 1960-as évek elejére Fejér megyében olyan vallásszociológiai helyzet alakult ki, amely az egyházak működését megnehezítette. Ha ehhez hozzászámítjuk az 1956 utáni időszak állami egyházpolitikájának diktatórikus jellegét, akkor a vizsgálódásnak az a legfontosabb feladata, hogy megpróbálja felderíteni és megkeresni azokat az okokat, amelyek a vallás meggyengülésének amúgy is általánosan kitapintható,

²¹⁴ *A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében*.

²¹⁵ FML, 0033/1968. Összefoglaló jelentés. Székesfehérvár, 1965. július 14.

tapasztalható tényekkel igazolható trendjét még karakterisztikusabban megerősítik. Figyelembe kell venni azt is, hogy a Székesfehérvári (katolikus) Egyházmegye sematizmusában a hívők számára vonatkozó adatok az egyházmegyei gazdasági tanács által az egységes javadalmazás alapjául megállapított úgynevezett státusz-számok.²¹⁶ Ez azt jelenti, hogy a megye egyházi vezetése csak azokkal számol, akik az egyházi adó rendszeres fizetésével hozzájárulnak az egyház működési feltételeinek biztosításához. Természetesen ez nem mond ellent az egyházzal, a vallással közvetlenül kapcsolatot nem tartók számának, sőt a hitelességét erősíti.

A „státuszfogoly”, avagy együttműködésre kényszerített egyház(ak)

Közhelynek látszik az a megállapítás, hogy az adott történelmi korszak mindig „kitermeli” azokat az egyéniségeket, akikre szüksége van. Ez érvényes az egyháztörténetre is. Három nagy püspök neve fémjelzi a katolikus reneszánsznak tekintett 1930–1940-es évek Magyarországon a hitélet fellendülését: a veszprémi Tóth Tihamér, a székesfehérvári Prohászka Ottokár²¹⁷ és Shvoy Lajos püspöké.

„Ha a századfordulón és századelőn Prohászka azt kereste-kutatta, hogy miként lehet megérteni a modern ember lelkivilágát és kibékíteni az örök kereszténységgel, s e téren maradandó megoldásokig jutott. Az 1930-as években Tóth Tihamér már egy más korszak, a technika és tömegkommunikáció korában egyeztetette össze sikerrel az igehirdetést, a pasztorációt a keresztény értékek közvetítését a társadalom széles rétegei felé a modern lélek nélküli technikával...”²¹⁸

²¹⁶ A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében.

²¹⁷ Prohászka Ottokár püspöki tevékenységét nemcsak szociális érzékenység jellemezte, hanem a katolikus egyház megújulásának is letéteményese volt. Hirdette, hogy a lelkipásztoroktatást demokratizálni kell. Az 1920-as években meginduló egyházközségi alakulásokat a hitüket át- és megélő hívekre szerette volna alapozni. Hogy elképzeléseit meg tudja valósítani, politikai szerepre is vállalkozott. Az 1920-ban ösztetoborzott nemzetgyűlésen Székesfehérvár képviselőjeként vett részt. 1920 és 1922 közötti naplójegyzetei „tele vannak az önmagát és másokat vádló beismerésekkel”. A szociális reformok megvalósítása beleütközött a mindennapi politikába. 1922 tavaszán, a nemzetgyűlés feloszlása után elfordult a politikától, s püspöki egyházi tevékenységének szentelte hátralévő éveit. Prohászka Ottokár 1927 tavaszán hunyt el. (Agostino Casaroli [2001]: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Budapest, Szent István Társulat, 135.)

²¹⁸ Gergely Jenő (1999): i. m. 245.

Agostino Casaroli *A türelem vértanúsága* című könyvében a közép-kelet-európai szocialista országok helyzetét így jellemzi: „Nagy gondot okozó feladat volt, hogy a lehetséges mértékig be lehessen tölteni a püspöki székeket, olyan az egyházhoz és a Szentszékhez hű, legitim püspökökkel, akiket a kormányok is elfogadnak. Lengyelország és Kelet-Németország kivételével ez reménytelenül nehéz vállalkozásnak bizonyult (nem azért, mintha nem lettek volna kiváló jelöltek, hanem a kormányok elvárásai miatt ezek »saját« püspökeiket akarták, nem az Egyházét).”²¹⁹

Casaroli a Szentszék vezető diplomatájaként mérte fel a magyarországi viszonyokat is, és össze tudta hasonlítani a blokkon belüli országok egyházpolitikai körülményeit. „A hatvanas évek elején a tizenkét magyar egyházmegye közül (a Pannonhalmi Területi Apátságot nem számítva) csak ötöt irányított saját püspök – akik közül némelyik már igen idős volt –, három segédpüspökkel együtt. Három megyés főpásztor akadályoztatva volt, köztük a világszerte ismert esztergomi érsek és Magyarország prímása, Mindszenty József bíboros. Még a betöltetlen helyek vagy az akadályoztatott püspökök helyettesítésére kinevezett apostoli adminisztrátorok közül is akadályoztatva volt kettő.”²²⁰

A Székesfehérvári Egyházmegye azon püspökségek közé tartozott, amelynek élén ugyan ott állt püspök, Shvoy Lajos – akinek munkáját segítette Kisberk Imre segédpüspök –, de a főpásztori teendők ellátását, a püspöki aula működését illetően nem lehetett zavartalan körülményekről beszélni. Shvoy Lajos személyiségét, egyéniségét úgy ítélte meg a hatalom, hogy miniszteri biztost kell mellé állítani. „A valóságban az utolsó püspök, aki egy miniszteri biztos társaságát élvezhette a nyolcvanadik évében, mégis a küzdő szellemű Shvoy Lajos volt, akit sokan »második Mindszentynek« tartottak.”²²¹

A Székesfehérvári Egyházmegye aránylag fiatal püspökség. 1777-ben Mária Terézia alapította. Létrehozásában fontos szerepet játszott, hogy a török kiűzése után az óriási kiterjedésű Veszprémi Egyházmegye Nagykanizsától Budáig olyan nagy területet ölelt fel, amelyet a püspök lelkipásztori gondozásban részesíteni nem volt képes.²²² Természetesen a Habsburg-uralkodók „késő ellenreformációs” törekvései is erősítették a katolikus egyház s vele az uralkodóház pozícióját.²²³

²¹⁹ Agostino Casaroli (2001): i. m. 78.

²²⁰ Uo. 123.

²²¹ Uo. 134.

²²² A Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében.

²²³ A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára. Székesfehérvár, 1977.

Prohászka Ottokár idején 109 plébánia volt az egyházmegyében, Shvoy Lajos számukat 1950-ben 162-re emelte. Az esperesi kerületek száma is megkétszereződött: 12-ről 24-re nőtt. Shvoy Lajos egyszerre volt egyházszervező és építő. Negyvenéves püspöksége alatt 51 új templommal, illetve kápolnával gyarapodott a katolikus egyház. A II. világháború pusztításai okozta sebek az ő aktív közreműködésével gyógyultak be. Lelkipásztori és püspöki szerepe egyszerre mutatkozott meg a papnevelésben. Nagy figyelemmel kísérte a szemináriumban végzett nevelőmunkát, szíven viselte az újmisések sorsát. A püspöki könyvtár bővítése értékes ösnyomtatványokkal, a székesfehérvári egyházmegyei múzeum 1938-as megnyitása kultúrapártoló tevékenységének eredménye. Sokat tett a templomi ének elterjesztéséért, nemcsak a szűkebb haza területén, hanem a határain túl is.²²⁴

Az 1945-től 1948-ig tartó népi demokratikus átalakulás várakozásteli évei a Rákosi-féle személyi kultuszba torkollottak. Az egyházakat ért vehemens retorziók már sejtették, hogy a Horthy-rendszer maradványainak tekintett egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szemben az új rendszer itt is a megsemmisítés szándékával lép fel. A tények ma már ezzel az időszakkal kapcsolatban közzismertek. A diktatúra következménye volt az 1956-os forradalom és szabadságharc. Ennek elfojtása után következő Kádár-rendszer a személyi kultusz terroruralmától deklarátívan elhatárolta magát, de az 1956-ban történeteket ellenforradalomnak minősítve ott folytatta, ahol Rákosi és társai abbahagyták.

Ha vizsgálatunk szűkebb területére koncentrálunk és a rendelkezésünkre álló forrásokat vallatjuk, szembetűnő jelenséggel találkozunk. A Fejér Megyei Levéltár iratait lapozgatva hiába keressük a máshol oly megszokottá, sztereotípiává vált, az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal kapcsolatban használt „ellenforradalmi” jelzőt. Ennek oka, hogy Fejér megyében a katolikus egyház megfigyelmezése a többi megyéhez képest is túl jól sikerült. Ez Shvoy Lajos jellemét tekintve furcsának tűnik. Az események azonban önmagukért beszélnek. Más megyékben az egyházak rövid időre fellélegeztek. 1957–1958 nemcsak általános, hanem egyházpolitikai szempontból is a visszarendeződés, a restauráció időszaka volt. Ez a megállapítás az egyházpolitikára is érvényes. Erről számol be Shvoy Lajos memoárjában.²²⁵

A régi és a kibontakozó új diktatúra kontinuitásának egyértelmű bizonyítéka, hogy 1957. január 25-én Gálik István mint kormánybiztos Székesfehérváron a megyeházára hívatta Bejczy Gyulát és Halász Ervint.²²⁶ Dr. Bejczy Gyula 1956-ban és 1957-ben püspöki irodaigazgató volt. Halász Ervin 1956 és 1962 között a püspök személyi titkáráként dolgozott az aulában.²²⁷ A kormánybiztos felszólította a püspököt, hogy azonnali hatállyal függessze fel az irodaigazgató munkáját. Halász Ervin átmene-tilleg még elláthatta a személyi titkári teendőket. Kisberk Imre segédpüspököt, aki ugyancsak január 25-én érkezett meg a püspökségre vidékről, előállították a rendőrkapitányságra, és közölték vele, hogy hagyja el Székesfehérvárt, ahonnan két évre kitiltották, Dunabogdányba száműzték. A kitiltás az egész megye területére vonatkozott. Dunabogdányt csak a Szentendrei Járási Rendőrkapitányság engedélyével hagyhatta el. Az egész egyházmegye valamennyi katolikus lelkészét érintette, hogy 1957. március 1-jétől június végéig megvonták a kongruát. A retorzió újabb lépése volt, hogy április 20-án a rendőrség Büttner Ferenc provikáriust, aki ugyancsak a püspöki aulához tartozott, Halász Ervinnel együtt azonnali hatállyal, 3 órán belül kitiltották Székesfehérvárról, a megye területéről és Budapestről. A római Sacra Congregatio Concilii dekrétuma Mórász Pál kanonokot érintette, amennyiben a dekrétum a rendszerrel együttműködő békepapokat eltiltotta a hivatás gyakorlásától.

A püspöki kar tagjait az Egyházügyi Hivatal (EH) elnöke 1957. március 16-ra rendelte magához. A megbeszélésen többször erőlyes felszólalás hangzott el a püspökök részéről. Shvoy Lajos Önéletrajzában többször utal a vita hevességére: „Az ÁEH elnöke erősen kifogásolta, hogy Szombathely, Vác, Veszprém és Székesfehérvár püspöke nem hajlandó az októberi események utáni kinevezéseket tárgyalások útján rendezni, és ezzel Mindszenty törvénytelen politikáját követik.”²²⁸ Az elnök bejelentette, hogy az Elnöki Tanács 1957. évi törvényerejű rendeletében szabályozta az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulás módjait. Kemény retorzió volt ez Mindszenty 1956-os rádióban elhangzott beszédéért. Érthető, hogy a tárgyalások forró légkörben folytak.²²⁹ Az EH elnöke és a püspöki kar tárgyalásai kompromisszumos eredményeket hoztak. Mórász Pál irodaigazgatói állásba való visszahelyezését a hivatal elnöke továbbra is követelte. Ezt a Szentszék nem fogadta el. Az EH Kisberk

²²⁴ Uo. 139–142.

²²⁵ Shvoy Lajos (2002): Önéletrajz. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, kiadja a Székesfehérvár Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.

²²⁶ Shvoy Lajos (2002): i. m. 130.

²²⁷ *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára* (1977): i. m. 255., 261.

²²⁸ Shvoy Lajos (2002): i. m.

²²⁹ Shvoy Lajos (2002): i. m. 132.

Imre visszahelyezését ígérte. Potyondi Imrét a Budapesti Központi Papnevelő rektorává nevezték ki,²³⁰ s megkapta a Vörös Zászló rend 3. fokozatát. Az állam a számára fontos nyolc békepap papi funkciójába való visszahelyezését követelte a püspököktől. Mórász Pál neve is az inkriminált nyolc személy között szerepelt, hiszen ő is a Szentszék által felfüggesztettek közé tartozott.

A rendőrség 1957. március 13-án Langhammer János plébánost kitiltotta Sztálinvárosból. Egy hét múlva a város tanácselnöke felmondta annak a barakképületnek a használati jogát, ahol a katolikus egyházi szertartások folytak. A tanácselnök lepratelepnak aposztrofálta az építményt, ami leromlottságát, elhanyagoltságát tekintve nem is volt jogosulatlan. Éveken át éltek nevezett körülmények között a Sztálin nagymű és a körülötte kiépített „szocialista város” építői.

1957. március 14-én letartóztatták Szendi Józsefet, Csontos Mártont, Vajk Gyulát, Németh Lászlót, Kelényi Ottót, Tóth Istvánt, Gyarmati Istvánt, Horváth Kálmánt, Miklós Antalt. Később P. Horváth Ferenc, Dobosi Ferenc, Füstös Antal következett. Dobosi 4 hónapot töltött vizsgálati fogságban. Év végén Füstös Antal maradt még letartóztatásban. Mindezt kiegészült azzal, hogy miközben a legtöbb megyében megszűnőben volt az egyházak feletti közvetlen cenzúra, annál töretlenebb volt Székesfehérváron és Pesten.

Gálik István 1957. március 21-én már miniszteri biztosi tisztségben töltötte be pozícióját. Shvoy Lajos szerint 1956 utolsó napjaiban még az „oroszokat szidta”, most pedig az „ellenforradalmi visszaélések” megtorlójaként jelentkezett.²³¹ A régi diktatúra hamarosan kényelmetlenné vált az új rendszer számára. 1957. augusztus elején Gálik István megvált székesfehérvári beosztásától.²³²

A miniszteri biztosi pozícióban Bay László következett. Folytatta elődei taktikáját. Az erőviszonyok az aulában Shvoy számára némileg kedvezőbbé váltak. Közel kétévi távollét után Halász Ervin visszatérhetett a püspöki titkári pozícióba, Bejczy Gyula pedig irodaigazgatói teendőket látott el. A főpásztornak azonban kompromisszumot kellett kötnie. Ebben a püspöki kar meghátrálása is szerepet játszott. Mórász Pált protonotárius kanonokká, címzetes préposttá nevezte ki. A pápai dekrétum természetesen továbbra is fennállt, de a püspökök az egyházi törvények értelmében „kényszer hatása alatt az illető felelősségére” cselekedhetnek. Ez a

helyzet az adott pillanatban lehetővé tette, hogy Mórász Pál saját felelősségére elfogadhasa a címeket. Mórász is érezte azonban, hogy ez a lépése nem a legszerencsésebb, ezért egy ideig nem élt rangjával.²³³

Az 1957–1958-as esztendő Fejér megyében lezajló egyházpolitikai történései arról tanúskodnak, hogy a Kádár-rendszer ebben a számára politikailag fontos megyében éppen olyan kemény eszközöket alkalmazott az egyházakkal, különösen a katolikussal szemben, mint az előző diktatúra. Shvoy Lajossal szemben azonban csak fél sikert tudott elérni, engedményekre kényszerült. A Székesfehérvári Egyházmegyében az 1950-es években végbemenő hatalmi harcokról, amelynek valódi tétje a püspöki aula birtoklása volt, szemléletes elemzést közölt Mózessy Gergely. *A Székesfehérvári Egyházmegye igazgatása az 1950-es években* című tanulmányában a szerző összefoglalóan így jellemzi az aulában az 1956 után kialakult helyzetet:

„Hogy nézett ki tehát a dekrétumok után a püspöki aula? (az 1957. január 21-én kelt a pápai dekrétumról van szó, amely az inkriminált békepapok exkommunikációját mondta ki BP.) Volt egy idős beteg püspök, aki maga vezette a püspöki irodát is. Új irodaigazgatót nem nevezett ki. Volt egy titkára, Halász Ervin-akit a hatalom időnként eltávolított a közeléből. És ezzel lényegében a felsorolás végére értünk. Ha a püspök épp kórházban volt, akkor a helynök vezette az egyházmegyet – csak hogy Potyondi Imre 1957-től a Központi szeminárium rektora volt. Pesten élt, fehérvári helyettesítésére nem volt lehetősége. Előfordult például 1959 februárjában, Shvoy újabb kórházi kezelésekor, hogy a »dekrétumos« Mórász provikárius és Halász titkár kettőse vitte az ügyeket. valóban a működőképesség határán táncolt a rendszer.”²³⁴

A Kádár-rendszer historiográfiájában fontos kérdés a periodizáció, az egyházak történetének szakaszolása. Az egyházpolitikával és a rendszer értékelésével foglalkozók többsége 1958-at tartja vízválasztónak. Természetesen akad olyan is, aki 1957-et, van, aki az 1957–1958-as esztendőt, de találkozzunk olyan véleménnyel is, amely 1956-ot tekintí határkönek.²³⁵

²³³ Shvoy Lajos (2002): i. m. 139.

²³⁴ Mózessy Gergely (2017): *A Székesfehérvári Egyházmegye igazgatása az 1950-es években*. In: *1956: A szabadság narratívái*. Szerk. Csurgai Horváth József. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 121–138. (itt: 135.)

²³⁵ Gergely Jenő (1985): i. m. Magyar Országos Levéltár (MNL), Állami Egyházügyi Hivatal Archívuma (ÁEH Arch.) XIX.-A-21-C-00/26/a/1981. 2. doboz; Poór József: *A magyarországi református és evangélikus teológia felszabadulásunk utáni történetének vázlata*. MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-000/15 (2.doboz); MNL,

²³⁰ *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára* (1977): i. m. 272.

²³¹ Shvoy Lajos (2002): i. m. 135.

²³² Shvoy Lajos (2002): i. m. 135.

Az 1958-as párthatározat néven elhíresült dokumentum a Kádár-rendszer első olyan politikai tervezete, amely az „új” egyházpolitikai koncepciókat felvázolja, s a benne foglaltak egyszerre taktikai és stratégiai értékűek. A megyékben a határozat végrehajtásához nagy apparátust mozgósítottak. Volt olyan megye – például Somogy – ahol az egyházak, felekezetek helyzetét nagyon pontosan felmérték.²³⁶

Fejér megyében ilyen felmérésre nem került sor. A rendelkezésre álló dokumentumok nem hivatkoznak a párthatározatra. Ennek csak az lehet az oka, hogy Fejér megyét egyházpolitikai szempontból kiemelten kezelte a korábbi egyházpolitika. Ezt a miniszteri biztos felügyelet egyértelműen bizonyítja.

Shvoy Lajos úgy emlékezik az 1959-es évre, hogy minden a régi kereketek között folyt tovább Bay László miniszteri biztos, azaz az egyházügyi főelőadó ellenőrzése alatt. A püspökkel nem kereste a kapcsolatot. Mórász Pál, az állam által az aulába „kinevezett” irodaigazgató cenzúrázta a leveleket, ő intézett mindent. A leveleket késéssel bontották fel, a hivatalos válasz ezekre tíz napot is késett. A főelőadó szép szóval, fenyegetéssel próbálja a papokat megnyerni a békepapi mozgalom számára.²³⁷ A papság döntő részének aktivizálása semmilyen módszerrel nem sikerül a passzív ellenállás miatt. Ezt igazolja a főelőadó jelentése is.²³⁸

Nem hagyható említés nélkül ebben a konfúzus helyzetben Tabódy István története. A Fejér megyei lelkész tragikus sorsa jól szemlélteti, hogy a Rákosi- és a Kádár-rendszer politikája milyen szorosan kapcsolódott egymáshoz. Az 1950–1954 között Recskén raboskodó Tabódy szabadulása után szeminarista lett a székesfehérvári egyházmegyében. Shvoy püspök a Központi Hittudományi Akadémiára küldte, de 1953. május 3-án állami nyomásra kitiltották az intézményből. 1956. október 11-én visszavették, 1957. május 17-én ismét letartóztatták. Az év decemberében szabadult. 1958. június 13-án szentelték pappá.

ÁEH Arch. XIX-A-21-C-0006/j (2. doboz); A magyarországi protestáns egyházak teológiai spektrumának alakulása 1945-től napjainkig (Tervtanulmány).

²³⁶ Somogy Megyei Levéltár (SML), XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megyei egyházpolitikai helyzetéről 1959. IV. negyedév 1959. augusztus. 3.

²³⁷ Shvoy Lajos (2002): i. m. 142.

²³⁸ FML, 0030/1961. Békepapok részére tartott előadássorozatról jelentés. Székesfehérvár, 1961. július. 22. Ügyiratszám (üisz) 0030/2/1961.

Tabódy ezután Shvoy Lajos utasítására továbbra is a szemináriumban maradt. Mivel idősebb volt társainál,²³⁹ tekintélye néhány előjárónál is nagyobb volt. A székesfehérvári főpásztor tartotta Tabódyval folyamatosan a kapcsolatot, informálta, milyen gondok merültek fel – elsősorban a hivatalos politika szempontjából – a kispapokkal kapcsolatban. 1956 után a kispapok elleni nyomozást a szemináriumi előjárók végezték. Ezek „az állam által valamilyen ok miatt kényszeríthető emberek voltak, kivéve az akkori spirituálist”.²⁴⁰ A Budapesti Központi Papnevelő rektora 1957 és 1968 között Potyondi Imre volt.²⁴¹ Az ő szerepe a későbbiekben is sajátos. 1957-ben a szemináriumról kispapokat vitt el a karhatalom. Ennek gyakorlati oka igazán nem volt, csupán az a feltételezés, hogy valamilyen módon részt vettek a forradalom eseményeiben. Ezt azóta sem bizonyította senki. Az eltávolított szeminaristák között volt Tabódy István, aki rövid idő múlva újból Shvoy Lajos közbelépésére került vissza a szemináriumba. Tabódy az ellenállás kiindulópontja lett. Ennek az lett a következménye, hogy 1958-ban újra el kellett hagynia a szemináriumot tíz társával együtt, de továbbra is szabadon járhatott be a szemináriumba. A bent maradéktól a kizártakat elítélő nyilatkozatot akartak a püspökök segítségével kicsikarni. Shvoy Lajos saját szeminaristáit ennek megtagadására szólította fel. Tabódy ezután bekapcsolódott a földalatti mozgalomba, amelynek célja az volt, hogy az egyre növekvő lelkészhiányt titokban felszentelt új papokkal pótolja. Erről a püspökök tudtak, és volt, aki nem értett vele egyet, nem támogatta. A székesfehérvári főpásztor azonban két diakónusát pappá szentelte. Az egri apostoli kormányzó, Breznóczy Pál ezért megneheztelt rá, mert ezzel az idős püspök megszegte az állam és az egyház közötti megállapodást – úgymond – elárulta a püspöki kart. Tabódy életdrámájának második felvonása, hogy 1961-ben tizenkét esztendőre ítélték „nem utolsósorban azért, mert jelentős részt vállalt abban, hogy az egyházüldözés évtizedeiben a papság ellenálló része állami engedély nélkül, a hatalom szempontjából titokban szentelt fel papokat. Bűnéül rótták föl, hogy külföldi követségeken, így a francia diplomáciai képviselőten keresztül kapcsolatot tartott a Vatikánnal”.²⁴² A börtönben is bátor magatartást tanúsító pap a vele erről – jóval később – készített ri-

²³⁹ Tabódy István a II. világháborúban a fronton harcolt, és súlyosan megsérült. Ezután kérte felvételét a Központi Szemináriumba, ahol kiemelkedő szervező munkája miatt a kispapok egyik vezére lett.

²⁴⁰ Elmer István (1994): *Börtönkereszt*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. 114.

²⁴¹ *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára* (1977): i. m. 272.

²⁴² Uo. 112.

portot a következő gondolatokkal zárja: „a Jóisten még Recsken három képben megmutatta a jövőmet. Nem álmomban, hanem ébren, beszámítható állapotban. Gyönyörű templom mennyezetet láttam. Amikor beállítottam Shvoy atyához azzal, hogy pap akarok lenni, ő bevitt a kápolnába imádkozni. Fölnéztem a mennyezetre, ugyanazt láttam.”²⁴³

Az ÁEH-n túlmenően a belügyi szervek az 1950-es évek végén (is!) folyamatosan beavatkoztak az egyházmegye irányításába. Az 1958-as diszpozíciókkal kapcsolatban Shvoy visszaemlékezése szerint egy nyomozószázados és egy civil ruhás nyomozó kereste fel. Tájékoztatták néhány lelkésze – Csontos Márton, Dobosi Ferenc, P. Horváth Kálmán, Miklós Antal, Sente Imre, Galamb Imre, Lendvai Zoltán – diszponálási ügyében.²⁴⁴ A felsorolt papok közül Dobosi Ferenc, P. Horváth Kálmán, Miklós Antal, Sente Imre börtönbüntetést is kapott.²⁴⁵

Az 1956-os forradalommal kapcsolatban Füstös Antalt 15 évi börtönrre, Koblinger Lászlót 3 évre, Németh Lászlót 1 évre, Orbán Györgyöt 8 hónapra ítélték. Shvoy Lajos megemlíti, hogy Németh László és Orbán György büntetését 3 évre felfüggesztették.²⁴⁶ A sematizmus alapján azonban megállapítható, hogy Koblinger László büntetését is felfüggesztette a bíróság.²⁴⁷

1961-ben a politikai hatalom a katolikus egyház elleni újabb, országos támadása a politikai szempontból frekvenciát Székesfehérvári Egyházmegyét az átlagnál is keményebben érintette. Sok katolikus lelkésznel – Sulyok János, Bejczy Gyula, Németh László, Kölley György, Tabódy István, Marlók István, Lanber Benedek, Tarnóczy János, Tamás János, Söveges Aladár, Pálos Bernandin – voltak házkutatások. Ez egy monstre per előkészületét tette vélelmezhetővé, amelynek célja az egyházban kibontakozó hitbuzgalmi mozgalom az úgynevezett regnumosok megfékezése, visszaszorítása. Ennek a mozgalomnak erős volt a civil társadalmi beágyazódása, ezért tartotta a politikai vezetés veszélyesnek. Tabódyt 13 évre, mellette Kölley Györgyöt 3 évre ítélték. A lelkészek megfélemlítését a napokig tartó kihallgatások fokozták. Mint szó volt róla, csak a Tabódy elleni ítéletet hajtották végre.²⁴⁸

1962-ben személyi változás következett be az egyházügyi főelőadói tisztségben. Bay Lászlót Lovrek Károly váltotta fel. Az 1962. évi első ne-

gyedévi jelentést már ő állította össze. Január 17-én tisztelgő látogatáson jelent meg a püspöknél, és átadta az ÁEH elnökének személyes üzenetét is. A jelentésből óvatos optimizmus csendül ki az ordinárius magatartásának megváltozását illetően. Ennek konkrét oka az volt, hogy Felnémeti Ferenc etyeki lelkészt és Vajk Gyula bodajki plébánost felfüggesztette a papi szolgálat alól a főpásztor. Felnémeti Ferenc 1962-től 1966-ig, Vajk Gyula 1963–1964-ben nem gyakorolhatta hivatását.²⁴⁹ Felnémeti esetében még az 1961-es egyházellenes retorzió utóhatásáról lehet szó. Vajk Gyulával kapcsolatban is feltételezhető ez, de az ő esetében a püspök talán taktikázott, megpróbálta a politikai vezetés által kicsikart büntetést prolongálni.

A két lelkész büntetésének végrehajtása ellenére továbbra is megmarad a hatalom bizalmatlansága. Az új főelőadó sejtető stílusban jelzi, hogy Shvoy Lajos körül nincs minden rendben: „Az elnök elvtárs üzenetének visszhangjáról konkrétan nem hallottunk, csupán találgatások voltak tapasztalhatók, hogy pl.: nem akarta aláírni, házi fogságban van.”²⁵⁰ A lakosság körében is terjedt a hír, hogy házi fogságban van. Egy tömör kijelentő mondat utal a főpásztor helyzetére: a püspök „az elnöki üzenetben – az ÁEH elnökéről van szó – ajánlott megszigorításokat betartja”.²⁵¹ Ez utalás volt arra, amit a lakosság is tudott, ti. a püspök mozgásában és ordináriusi jogaiban súlyosan korlátoztattak.

Kisberk Imrét, a segédpüspököt is megemlíti a jelentés. A főelőadó szerint az 1956 és 1958 között a papi tevékenységétől felfüggesztett, majd a székesfehérvári belvárosi plébániára visszatért főpapot továbbra is fegyelmezni kellett. Csak annyi pozitívumot látott magatartásában, hogy Kisberk Imre elmondta viselkedésének okait. A püspöki palotában ritkán fordult meg, de a titkárral jó volt a kapcsolata. A főelőadó megemlítette még Pásthly Antal gondnok egyházmegyei pénztáros nevét is, akivel Shvoy bizalmas kapcsolatban volt.²⁵²

Külön fejezet foglalkozik a fiatal papokkal. A főelőadó úgy értékeli, hogy a fiatal Fejér megyei papok magatartásával sem az állam, sem az egyház nincs megelégedve. Mindennel szemben közömbösek, zárkózottak, élük saját mindennapi életüket. Politikailag tíz évvel elmaradnak a kortól. A békepapok jelenlétében 1962. február 13-án meghívott káplánok azért nem jelennek meg a megyei politikai tájékoztatókon, mert ahogy

²⁴³ Elmer István (1994): i. m. 127.

²⁴⁴ Shvoy Lajos (2002): i. m. 139.

²⁴⁵ Shvoy Lajos (2002): i. m. 152.

²⁴⁶ Shvoy Lajos (2002): i. m. 139.

²⁴⁷ Shvoy Lajos (2002): i. m. 165.

²⁴⁸ Shvoy Lajos (2002): i. m. 146.

²⁴⁹ Shvoy Lajos (2002): i. m. 146.

²⁵⁰ FML, 0044/1962. Jelentés 1962 január 1-től március 31-ig, Székesfehérvár 1962. március 31.

²⁵¹ Uo.

²⁵² Uo. és a Székesfehérvári Egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében.

ők mondják, lelkiismeretük ellen cselekednének. A főelőadó szerint azonban elfogadják a rendszer gazdaságpolitikáját, hiszen többségük szegény szülők gyermeke. Nincs mit siratniuk a múltból, de nem értenek egyet az államnak a vallással szemben tanúsított politikájával sem. A főelőadó állítása szerint volt olyan megnyilvánulás is, amely elítélte az egyház 1945 előtti és jelenlegi magatartását is. Arról is szó esett, hogy a fiatal káplánok és a plébánosok között is ellenét van. A fiatalok nehezen fogadják el az alárendeltséget. A papi koronákon az idősebbek hangsúlyozzák, hogy a fiatal papoknak két típusa van. Az egyik világias felfogású, egyéni utakon jár, bátran bírál, de önkritikája nincs. A másik típus ennek ellentéte. Jó szándék jellemzi, de lelki ereje kicsi. A nehézségek letörrik. Az előadó hanyagsággal, nemtörődömséggel, a kezdeményezési készség és képzettség hiányával is megvádolja a fiatal lelkészeket, mondván, hogy az idősebb papok ezért nincsenek velük megegyedve.²⁵³

Az előadó tájékoztatója bizonyítja, hogy a politikai hatalom a papság megosztására törekszik. Ebben támogatókra is talál a békepapok között. A fiatal papokkal szembeni averziókat a Központi Szeminárium növendékeinek rendszerellenessége táplálja. Tabódy szerint a szeminárium vezetése összejátszott a politikusokkal, hogy a kibontakozó ellenállást felszámolja. A szemináriumban is az idősebb papgeneráció kezében van az irányítás.

Mórász Pál kanonok, a megyei katolikus békebizottság elnökeként nagyon aktív tevékenységet fejt ki, munkáját a főelőadó nagy elismeréssel nyugtázza. A tájértekezletek megszervezésében Bokor Ferenc dunaújvárosi plébános érdemeit emeli ki. A békepapi mozgalom azonban ennek ellenére nem tud igazán elfogadható eredményt felmutatni. A fiatal papok közül senki sem jelent meg a megyei politikai tájékoztatókon. Némi emelkedés ugyan az év elejéhez képest a résztvevők számában kimutatható. A megszokott 23-25 fő helyett 1962 második felében két tájékoztatón 40 körül voltak jelen.²⁵⁴

A II. vatikáni zsinat a Szentszék politikájának megváltozását jelentette. XXIII. János óvatos, de határozott lépései következtében a kelet-európai szocialista országok katolikus egyházai, hívei számára a remény felcsillant. „A II. Vatikáni Zsinat nyomán megtört a jég, ami lehetővé tette, hogy a keleti országokból néhány püspök, és ha óvatosan is, de beszéljen. Így lépésről lépésre tárultak fel és körvonalazódtak a Szentszék számára korábban csak másodkézből, az uralkodó rezsimék híveitől vagy ellenzékétől

származó információk nagyvonalakban, és nem mindig pontosan ismert viszonyok” – írja Casaroli bíboros memoárjában.²⁵⁵ A magyar kormány sem zárkózott el a párbeszédtől: az első megbeszélésekre 1963 májusában sor került.²⁵⁶ A kapcsolatok felvételéhez kedvező háttérteret teremtett az Elnöki Tanács 1963. évi törvényerejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról. Érthető volt az öröm, amellyel Shvoy Lajos az amnesztiát fogadta. Ő azokhoz tartozott, akik Lovrek Károly szerint azt a szélsőséges véleményt vallották, hogy a megbüntetettek igaztalanul szenvedtek. A főpásztor értelmezése szerint az amnesztia azokra is vonatkozott, akik bírói eljárás alá nem estek vagy már letöltötték a büntetést, de egyelőre el voltak tiltva a papi hivatás gyakorlásától. A főelőadó ezt az állásfoglalást azért hangsúlyozza jelentésében, mert a Székesfehérvári Egyházmegye kiemelten érintett nagy számú, a politika által üldözött, erőszakkal felfüggesztett lelkésze ügyében hallatta szavát a főpásztor. Shvoy kérte Hídvégi Ernő, Trimmer Elek, Hídvégi Ervin, Felnémeti Ferenc, Sente Imre, Vajk Gyula és Halász Ervin büntetésének megszüntetését. Kérését azzal indokolta, ha a kormány meg tudott bocsátani azoknak, akik el voltak ítélve, akkor feltétlenül bocsásson meg azoknak is, akik ellen nem folyt bírói eljárás. Az előadó ezután felvázolja azt a politikai háttérteret is, amely Shvoy reményeit, kérését megalapozta. Utal Kádár János beszédére, amely az állam és az egyház viszonyát taglalta és a békepapoknak is tetszett. A főelőadó szerint a papság semleges része²⁵⁷ is várta a változásokat az államtól. Amikor Lovrek Károly tárgyalt a papokkal, ők megemlézték a püspökök kinevezésének kérdéséről, vagyis abban bíztak, hogy a Vatikán által kinevezett főpásztorok fogják irányítani az egyházmegyéket. A főelőadó úgy látja, az éremnek két oldala van, és a jobb viszony kialakítása elsősorban a papság magatartásán múlt, ez pedig a Székesfehérvári Egyházmegyére elsőrendűen vonatkozott.

Az 1962. évi országgyűlési választások előkészületeibe a békepapok – Mórász Pál, Mátyás Kálmán, Kisteleki Antal – is bekapcsolódtak. A katolikus bizottság képviselőiben minden járásba elmentek, sok plébánossal beszéltek. A főelőadó is látogatta a plébániákat. Tapasztalatai érdekesek. Az ÁEH bűnének tartja, hogy több helyen a jelölőgyűlésre nem hívták meg a papot annak ellenére, hogy kapcsolata a helyi tanáccsal ki-

²⁵⁵ Agostino Casaroli: i. m. 129.

²⁵⁶ Agostino Casaroli: i. m. 40.

²⁵⁷ Valószínűleg bízott abban, hogy őket is a hivatalos politika mellé állítja a konszolidáció hangulata.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

fogástalan. Azt sem helyesli, hogy Fejér megyében egy pap sem tagja a tanácsoknak, illetve egyetlen papot sem jelöltek tanácstagnak.

A II. vatikáni zsinattal kapcsolatban a jelentés beszámol arról, hogy a haladó, azaz a békepapok a pápa által képviselt irányvonal győzelmében bíznak, s félnek attól, hogy a beteg pápa (XXIII. János) meghal, és az Ottaviani bíboros által képviselt konzervatívok kerekednek felül, s ez újból XII. Pius irányvonalának visszatérését jelentené. A főelőadó megjegyzi azonban azt is, hogy ezek a kétségek tájékoztatlanyságot bizonyítanak, mert nem a pápa és Ottaviani személyes küzdelméről, hanem az egyházon belüli reformerek és a konzervatívok szembenállásáról van szó. A zsinaton részt vevő püspökök többsége már nem támogatja a konzervatív álláspontot. Az úgynevezett semleges papok óvatossá, egyetértőnek a pápával, de a szellemében cselekedni még nem mernek. Ennek oka – mondja a főelőadó – a megyéspüspök magatartása. Shvoy ugyanis nem beszél a zsinatról, annak pozitív vonatkozásairól. A főpásztor és környezete azt hangsúlyozza, hogy a pápa a következő ülésszakra több püspök részvételét várja. A főelőadó ezután egy katolikus pap levelét idézi a cölibátussal kapcsolatban. A levél annyiban érdekes, hogy jól szemlélteti azokat a gondokat, kérdéseket, amelyek a papi életmóddal kapcsolatosak, s amelyeket a katolikus egyházzal szemben álló erők támadási felületként jól ki tudnak használni. Ezután a főelőadó újból megemlíti a fiatal papok problémáját, a küszöbön álló országos értekezlet ürügyén. Tömören és találóan fogalmazza meg a fiatal papok ellenállásának okát. Azért nem mennek el a számukra szervezett országos értekezletre, mert ahogy ők mondják, „azt a szekeret, amely eltiprásukra törekszik, nem tolhatják”. Arra az ellenvetésre, hogy más egyházmegyeiből részt vesznek az értekezleten a fiatal papok azt válaszolták, hogy ők sem önszántukból mennek. A püspöki aula idézőszerű értesítése még jobban elriasztja őket. Ez természetesen nem a püspök meghívója, aki az állam által a papok számára szervezett értekezleteket beavatkozásnak tartja az egyház ügyeibe.

Shvoy sokat foglalkozik a fiatal lelkészekkel. Születésnapján – jegyzi meg a főelőadó – a püspök idejének egy részét arra szentelte, hogy az esperesekkel a fiatal lelkészek helyzetéről elbeszélgessen, megértésre, segítségre buzdítva őket. Itt újból az idős és a fiatal generáció szembenállását részletezi a jelentés. Sajátos érvként jelenik meg az, hogy a fiatalok véleményét, állásfoglalásait a püspök, a segédpüspök és környezete befolyásolja. Ez közrejátszik abban is, hogy a békepapi mozgalom is gyenge, vezetői nem megfelelőek, s az általános papi vélemény szerint új embereket kellene a mozgalom élére állítani. A főelőadó úgy látja, hogy ezzel a békepapi mozgalom megtorpedozása a cél. Ebben jelentős szerepe van a fi-

atal papság magatartásának. Ennek bizonyítására a főelőadó idéz egy kamaszkorú tanuló leveléből, amelyet neki írtak: „Tisztelt Miniszteri Biztos Úr! Bizalmas kéréssel fordulunk Önhöz. Ne pártfogoljanak olyan papokat, akik minden becsületes ember előtt közutálatnak örvendenek. Iszákos, becstelen, hazug, kétszínű [...] magatartásúak. Ezekkel szemben értsék meg azokat, akiket, ha kell dobnak és rúgnak. Csak ezek után számíthatnak arra, hogy a fiatalok szívéből bizalom és együttérzés fakad. Bízunk segítségében. Budapesti papok kérése ez a fehérvári fiatal papokért, káplánokért.”²⁵⁸ A levelet feltehetően egy olyan fiatal írta, akire nagy hatást gyakorolt egy fiatal hitoktató vagy pap rokona van. A levél bevezető mondatainak kemény fogalmazásától eltekintve azt dokumentálja, hogy a hatósági erőszaktól való félelem még mindig nagy. Mivel a katolikus egyházzal való viszony rendezése a külpolitikai összefüggések miatt a „nagypolitika” rangjára emelkedett, még a miniszteri biztossal ellenőrzött és az általa adminisztratív módon, direkt eszközökkel irányított Fejér megyében is tájékoztatót kell tartani a községi, járási, városi tanácsi vezetőknek, hogy a régi módszerek helyett újak alkalmazására van szükség, közeledni kell a papsághoz. A legtöbb vezető ugyanis a pártállam egyházpolitikájának „változásával” nincs tisztában, ez a főelőadó tapasztalata.²⁵⁹

Shvoy Lajos elvi szilárdsága, a politika szempontjából fogalmazva hajthatatlansága egyre kellemetlenebb volt a Vatikánnal tárgyaló kormány-nak. Az ÁEH elnöke, mint arról a főelőadó beszámol jelentésében, 1963-ban személyesen találkozott a püspökkel. A találkozó a miniszteri biztosság megszüntetése volt a témája. Az ÁEH elnöke az idős főpap megpuhítására törekedett. Az utolsó egyházmegye, ahol az egyházakkal szembeni nyílt diktatúrának ez a módszere még működött 1963-ban is, Fejér megye volt. Érthető, hogy az állam számára is kényelmetlen volt a biztos intézmény fenntartása egy olyan egyházmegyeben, amely közvetlen kapcsolatban volt a politikai centrummal, Budapesttel. Shvoy Lajos kemény ellenállást tanúsított, ezért volt szükség a főelőadó szerint arra, hogy Csala László, a megyei tanács főosztályvezetője is tárgyaljon a püspökkel. A XXIII. János pápa halálának alkalmából kiadott püspöki körlevél, valamint az állam és egyház közötti megállapodás betartatása tették szükségessé a találkozót. A főelőadó pontosabban nem határozza meg az okokat. A találkozon a főosztályvezető az ÁEH elnökének és a főelőadónak a gondolatait visszhangozta: a miniszteri biztosság időtartama csak a püs-

²⁵⁸ FML, 0044/1962. Jelentés 1962 január 1-től március 31-ig, Székesfehérvár 1962. március 31.

²⁵⁹ Uo.

pöktől függ és az ő érdekében történik a „felügyelet”, mert elejét akarják venni az esetleges szituációknak, amelyekre a főpásztor sok precedenst szolgáltatott.

Mint már szó volt róla, XXIII. János súlyos betegsége a Vatikán és a szocialista országok közötti kapcsolatfelvételt – többek véleménye szerint – fékezhetette, halála pedig meg is akadályozhatta. Mivel Shvoy is a XII. piusi irányvonal képviselője volt, a kelet felé nyitás új vatikáni irányvonalát nem fogadta el, de meghajolt XXIII. János akarata előtt. Ez engedelmes, elfogadó attitűdöt jelentett részéről. Ezt a főelőadó úgy mutatja be, hogy a pápa életében a püspököknek soha nem nyilatkozott pozitívan az egyházfőről. Ennek a kijelentésnek ellentmond az az ugyancsak az előadó által említett tény, hogy Shvoy a székesfehérvári bazilikában XXIII. János életművét méltatta, s nagyra értékelte. A főelőadó jellegzetes fordulattal fejezi ki a békepapoknak s velük együtt a magyar politikai vezetésnek a hangulatát: „a mozgalmi papok reménykednek abban, hogy VI. Pál nem csinál pálfordulást, de azok tartanak és félnek” a diplomata pápától.²⁶⁰

A zsinattal kapcsolatban a papság reakciós része – ahogy a politikai zsargon nevezte – nem nyilvánít véleményt. Ha mégsem térhet ki előle, a főelőadó kifejezésével élve „általános frázisokkal” próbálja kikerülni. Ennek ellenére előfordul, hogy kénytelen megnyilatkozni. Ez történt Kisberk Imre segédpüspök esetében, amikor a koronaülésen szóba került egy, a vatikáni zsinatnak küldött távirat. A segédpüspök ellenezte a táviratot, mondván, a Székesfehérvári Egyházmegye papságát nem képviseli senki.²⁶¹ Ehhez csupán annyit érdemes hozzáfűzni, hogy a magyar kormány szemében akkora szálka volt a székesfehérvári püspök, hogy a zsinatra való kiutazásának engedélyezésére semmi esély nem volt. A főelőadó úgy állítja be a dolgot, mintha VI. Pállal szemben is a megye katolikus papságának egy része ellenérzéssel viseltetne.

Nagy érdeklődést mutatott Lovrek Károly egyházügyi főelőadó mind az állam és a Vatikán között folyó tárgyalások, mind a zsinat iránt. A Vatikán aktivizálódását és azt a tényt, hogy a Szentszék tematizálja a tárgyalásokat, Lovrek így kommentálja: „A reakció a nyugati hírmagyarázatokból táplálkozva nagy bizakodással tekintett a tárgyalások felé. A tárgyalások felvételét, megkezdését a rendszer gyengeségével és azzal magyarázta, hogy a szocializmus felépítése a római katolikus egyház nél-

kül lehetetlen, következésképpen a kormánynak engednie kell és lényegében az egyházat régi pozíciójába kell visszahelyezni. Beszéltek arról, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnik, a 22-es törvényt megsemmisítik, a mozgalom megszűnik létezni, néhány intézményt, sőt egy kis földet is visszaadnak, a szerzetesrendeket visszaállítják, stb. Merték azt is állítani, hogy ezek lényegében a Vatikán feltételei, és teljesítésük nélkül a Vatikán nem tárgyal. A fenti várakozásukat a következőkkel támasztották alá elsősorban:

a) A szocialista tábor meggyengült, nem egységes, félnek az európaiak a sárgáktól, s így kénytelenek az európai összefogás érdekében az egyházaknak engedményeket tenni, nemcsak Magyarországon, hanem a többi szocialista országokban is.

b) Magyarországi vágyaik és azok beteljesedését azért várták, mert így tudták, hogy a szovjet csapatok kivonulnak, a magyar államnak pedig nem lesz ahhoz ereje, hogy bármit is megakadályozzanak.”²⁶²

A kommentárban megszólal az ortodox kommunista félelme a változásoktól, de egyúttal az is bebizonyosodik, hogy a vatikáni diplomácia felismerte a hruscsovi és a kínai politika szembenállását. A főelőadó azt is tudta, hogy Hruscsov felajánlotta a szovjet csapatok kivonását Kádárnak, aki azt elutasította. Lovrek álláspontja: „Visszalépni egy jótányit sem akarunk. A törvényesség betartása kötelező volt a miniszteri biztosság után is, és e követelés megmarad és meg is kell maradnia az élet minden területén, függetlenül a Vatikántól való viszonytól. Nagyon fontos azonban, hogy ezt mindenki betartsa, és itt gondolok az egyházügyi főelőadókra.” A II. vatikáni zsinattól – ökumeniától, a keresztény egyházak egymásra találásától – való, valamint az egzisztenciális félelem erőteljesen befolyásolta a főelőadó nézőpontját.²⁶³

Az 1963. második negyedéről készült jelentés végén a főelőadó panaszkodik. Szomorú tényként említi, hogy Fejér megye papjainak jó része még 1949-nél tart az állam politikájának értékelésében. Egy pap kijelentette, nem tudta, hogy az egyházügyi megbízottat akkor is fel lehet keresni, ha nem hívhatja, bizonyára fél attól, akit az állam a papok ledorongolásáért fizet. Volt, aki az ellen emelte fel szavát, hogy párttag gyermeke nem járhat hittanra. Volt olyan is, aki Marx és Engels jelentőségét elismerte, de véleménye szerint, még nagyobb lenne az, aki a kommunizmusról lefejtene a materializmust. A katolikus papok magatartása abban is

²⁶⁰ FML, 002/1963. Jelentés 1963. április 1-től július 1-ig. Székesfehérvár, 1963. július 2.

²⁶¹ FML, 002/1963. Jelentés 1963. október 1-től december 31-ig. Székesfehérvár, 1964. január 2.

²⁶² FML, 0015/1964.

²⁶³ FML, 0046/1966.

kifejeződik, hogy a megyei politikai tájékoztató előadásokon a meghívott 50-60 főből 30 jelenik meg. A katolikus bizottságban Mórász Pál kánonok, Becse Ferenc esperes és Mátyás Kálmán püspöki irodaigazgató végez kiemelkedő munkát.²⁶⁴

A politikai nyomás továbbra is erősen nehezedik az egyházakra. Az egyházak vezető testületeiben az állam igyekszik a számára lojális papokat pozícióhoz juttatni. A káptalan összetétele 1962-ben kedvezően változott a javunkra – írja jelentésében a főelőadó. Azzal, hogy a katolikus egyházmegye két új tényleges kánonokját, valamint Mátyás Kálmánt „haladó gondolkodású, pozitív” embereknek minősíti, a káptalannak már a rendszer iránt öt lojális és két „ingadozó” tagja van.²⁶⁵

„Az egyházaknak kell alkalmazkodniuk hozzánk és nem fordítva” – a változó kontextusban

Az 1964/65-ös esztendő egyházpolitikai szempontból azért fontos, mert 1964-ben megszületett a magyar állam és a Vatikán között a részleges megállapodás, 1965-ben pedig befejeződött a II. vatikáni zsinat. A két eseménysor nem független egymástól, sok szállal kapcsolódik össze. A Vatikánnal kötött egyezmény lazított a többi keresztény egyház bilincsein is hazánkban, a zsinat pedig meghirdette valamennyi keresztény egymásra találásának újszerű – a protestánsok által már több évtizede felvett – gondolatát. A két fontos esemény korabeli megítélésének közös vonása volt a reménykedő bizonytalanság mind egyházi körökben, mind a lakosság ez iránt érdeklődő részében. Az egyezménnyel kapcsolatos elvárások sokfélék voltak. Ezek foglalkoztatták a középszintű, azaz a megyei vezetést is. Ezért vált szükségessé, hogy 1964. január 23-án a megyei tanács elnöke fogadja a katolikus bizottság tagjait. A jelentésben a főelőadó úgy fogalmaz, hogy mind megyei, mind országos viszonylatban lábra kapott a reakciónak az a híresztelése, hogy lényeges változások történnek az állam és egyház viszonyában, és ennek következtében a mozgalmi papokat elmarasztalják. A híresztelés lényege a következő volt:

1. Állami Egyházügyi Hivatal megszűnik, és alosztályként működik majd a Művelődésügyi Minisztériumban.

²⁶⁴ FML, 002/1963. Jelentés 1963. október 1-től december 31-ig. Székesfehérvár, 1964. január 2.

²⁶⁵ FML, 002/1963. Jelentés 1963. október 1-jétől december 31-ig.

2. A püspökök ordináriusi jogkörükben teljesen szabad kezet kapnak, az állam semmibe sem szólhat bele és érvényét veszíti az Elnöki Tanács 1957-ben hozott hírhedt 22. számú rendelete.

3. A mozgalmi papoknak lényegében vissza kell vonulni, mivel kompromittáltak magukat, és a vezetés a nem mozgalmi (békepapi) és nem is szélsőségesen „reakciós” papok kezébe kerül.

4. A szovjet csapatok kivonulnak és az államnak ereje sem lesz beleszólni egyházi ügyekbe.

5. Új püspökök lesznek, természetesen az apostoli kormányzók és az olyan püspökök helyett, akik az állammal normális kapcsolatot tartanak fenn. Természetesen Shvoy Lajos marad, sőt megerősítik. Így került volna a hírek szerint Kisberk Imre Veszprémbe vagy egy másik variáció szerint Győrbe.

6. A Mindszenty-kérdés végleges megoldásában is sokan reménykednek.

A békepapok félelmét Miklós Imrének, az ÁEH elnökhelyettesének egy országos értekezleten elhangzott állásfoglalása feloldotta.

A Vatikán és a magyar állam tárgyalásairól²⁶⁶ lényeges dolgokat a közvélemény nem tudott meg, csak a nyugati rádiók híradásai tájékoztattak. A tárgyalásokhoz megfelelő légkört is kellett teremteni. Erre szolgált a miniszeri biztosság megszüntetéséről az ÁEH elnökeinek üzenetében közölt hír. Erről többet még a főelőadó sem tudott. Amikor a püspökkel ismertették az üzenetet, meglepődött, mert nem számított rá. A püspök figyelmét arra is felhívták, hogy ez az előlegezett bizalom nem az ő, hanem általában a magyar egyház, a Szentszék és a magyar állam jó viszonyának a következménye. A miniszeri biztosság feloldásáról Shvoy közvetlen környezetén kívül senki nem tudott, és az is nagyon óvatos volt, nem nyilatkozott. Némi iróniával kommentálja azt a hírt is, hogy Shvoy Lajos és Kisberk Imre dicsérő levelet kaptak a Vatikántól, s ennek az lesz a következménye, hogy a főpásztor kitüntetést kap Rómából, Kisberk Imre pedig győri püspök lesz. Az aulában csak annyi lett a biztosság feloldásának egyetlen következménye, hogy Shvoy Lajos aktivizálta Halász Ervint, aki személyi titkárként átvette az adminisztratív teendőik irányítását, s ezzel kikapcsolta a püspöki irodaigazgatót, Mórász Pált. A püspököt figyelmeztették e lépés veszélyére.

²⁶⁶ A Vatikán és a Magyar Népköztársaság diplomáciai kapcsolatainak érzékeny és kevésbé ismert pontjait tárja fel Szabó Csaba alapművében. Szabó Csaba (2005): *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a 60-as években*. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár.

Az állam és az egyház kapcsolatának újraértelmezése a főelőadó szerint fontos kérdéssé vált. A papok az egyház államtól való függőségének megszüntetését követelik, revízió alá akarják venni az 1950-ben kötött megállapodást, mert sokak szerint a „békepapok” kötötték.

Sajátos megfogalmazásban értékeli a politikai törekvések egyházakra gyakorolt hatását a főelőadó. Úgy látja, a demokratizmus szele, amely mind a katolikusokra, mind a protestánsokra egyaránt érvényes, érezteti hatását az egyházközösségekben, presbitériumokban is, amelyek nehezen tűrik a felülről jövő utasításokat, de egyelőre kénytelenek belenyugodni.²⁶⁷

Az állam és egyház között megkötött részleges egyezmény útjából minden akadályt igyekeztek elhárítani a tárgyaló felek. Ezek közé tartozott az az ominózus levél, amelyet a Szentszék küldött Shvoy Lajosnak. Ennek tartalmára, hangvételére csak következtetni tudunk a főelőadó jelentéséből. Mint láttuk, a püspök a pápai üzenet pozitív kicsengését hangsúlyozza. A főelőadó megfogalmazásában a levél viszont figyelmeztetés a Vatikántól, amely a püspök értelmezése szerint munkájának elismerését tartalmazza és ennek következménye, hogy a zsinatra is elmehet. A levél előfeltétele volt annak, hogy az állam beleegyezzék a zsinatra való elutasításába. Bizonyítja ezt az is, hogy Shvoy Lajos ehhez kérte az ÁEH beleegyezését. Arról, hogy a Vatikán magatartásának megváltozását kérte, jegyzi meg a főelőadó, nem beszélt a püspök. Magatartásában a főelőadó megállapítása szerint látszik a „csak azért is” és az „utánam az özönvíz” politikája.

Az idős püspök korát meghazudtoló aktivitással végezte főpásztori teendőit. Sok helyen bémált, volt olyan nap, amikor kétszer is. A békepapokkal szemben azonban kemény. Gondot okozott a főelőadónak, hogy Koblinger László nagykarácsonyi és Telegdi László székesfehérvári plébánost gondnokság alá helyezte. Az 1964-es diszpozíciós tervben három mozgalmi papot akart elhelyezni, és helyükbe a számára megbízható papokat tenni. Újból megpróbált lazítani a munkáját bénító ellenőrzésen azzal, hogy Mórász Pál irodaigazgatót igyekezett távol tartani az adminisztrációtól. A főelőadó arról panaszkodik, hogy a püspök vele szemben megpróbálta az akaratát érvényesíteni. „Megfenyegeti, ha nem akar olyasmint elintézni, ami még nem aktuális vagy nem ért valamivel egyet (pl. kongrua-ügy).”²⁶⁸ A püspök nem hátrált meg, még azon az áron sem,

²⁶⁷ FML, 0015/1964. Jelentés az első negyedévi munkáról. Székesfehérvár, 1964. április 1.

²⁶⁸ FML, Jelentés a II. negyedévről. Székesfehérvár, 1964. július 22.

hogy emiatt esetleg nem kapja meg az ÁEH hozzájárulását a zsinatra való kiutazáshoz.

Az ordináriusi jogok legsúlyosabb korlátozása a diszpozícióba való beavatkozás volt. Shvoy Lajos 1964-es diszponálási terve meglehetősen nagy felháborodást váltott ki a főelőadóból. Elképesztőnek, az utóbbi pár év legsúlyosabb tervezetének nevezi. Negatívumait azzal magyarázza, hogy Halász Ervin a püspök személyi titkára készítette, s kihasználta a miniszteri biztosi intézmény megszűnését. A két legsúlyosabb kifogás az volt, hogy négy békepapot akart helyéről elmozdítani, s közülük egyet nyugdíjba küldeni. Espereseknek és főespereseknek a számára megbízható papokat – dr. Németh Lászlót, dr. Páthy Antalt, Berkényi Alajost – akart kinevezni. A diszponálандók száma magas volt. A diszpozíció személyi kérdés is, amely a hierarchikus felépítésű egyházszervezetben amúgy is kiválthatott ellenállást. A főelőadó szerint maga a diszpozíció nagy felháborodást váltott ki, mert a nagyszámú diszponálást indokolatlannak tartották. Két lelkészt fel is kellett emiatt függesztenie a püspöknek.²⁶⁹ Az idős főpappal szemben alkalmazott taktika félig-meddig bevált. A pártállam képviselője mindig kihasználta azt, hogy az elégedetleneket a főpásztor ellen hangolja. Ehhez jó eszköz volt a katolikus békebizottság, amely tagjainak mozgékonyasága miatt elért a plébániákig. A megyei politikai tájékoztatók nem voltak alkalmasak a lelkészek befolyásolására, mert a megjelenést a katolikus papok többsége a rendszer melletti nyílt kiállásnak tekintette, s emiatt elutasította. Helyette az úgynevezett tájértekezleteken, amelyeket néhány esperesi kerületnek tartottak látszólag nem politikai céllal, hanem inkább a papságot közvetlenül érintő kérdések felvetésével, lehetővé vált az egyházi fegyelem fellazítása, amely ürügyet teremtett a direkt beavatkozásra. Ilyen beszélgetéseket folytattak tizenkét lelkésszel. Egy részükről a katolikus bizottság tagjai alig hallottak valamit. Kerestek olyan ellenálló – a püspökkel – szemben álló szelleműeket, ahogy a főelőadó nevezi őket, akik alig tudták, hogy mit kezdenek a békepapi mozgalommal. Pozitív ellenérvet nem tudtak felhozni ellene, de a főpásztortól való tartás és a mozgalom népszerűtlensége távol tartotta őket az együttműködéstől. Ilyen beszélgetéseket folytattak Kelényi Ottóval Székesfehérváron, Orbán Győzővel Csókakőn, Burján Imrével Bodajkon, Baksa Antallal Ercsiben, Kálmai Jánossal Martonvásáron, Tihanyi Józseffel Iszkaszentgyörgyön, Molnár Istvánnal Kálozon, Horváth Istvánnal Agárdföldön, Páthy Vilmossal Perkátán, Horváth Pál káplánnal Dunaújvárosban, Dolmány Vendellel Nagyvenyimen, Galamb Imrével

²⁶⁹ FML, Jelentés a III. negyedévről. Székesfehérvár, 1964. szeptember 30.

Sárbogárdon, Mohai Lajossal Rácalmáson, Gábor Jánossal Sárszentágotán, Török Ferencsel Abán. A főelőadó ezeket „jellemző” beszélgetéseknek nevezi, így hangsúlyozva, hogy informatív értékük volt.²⁷⁰

Ezzel a taktikával vette fel a harcot Shvoy Lajos. A főelőadó jelentésében beszámol arról, hogy a hatalom nyomására a püspöknek ugyan nem sikerült sem a főesperesi, sem az esperesi kinevezéseket megváltoztatni, de Németh Lászlót főesperesi vizitációval bízta meg, Pásthly Antal pedig koronaülést tarthatott. Ez utóbbi döntését még az illetékes főesperessel, Aradi Ignáccal sem közölte.²⁷¹ Ennek a magyarázata az, amit az 1964-es évet értékelő zárójelentésében a főelőadó megállapít. Eszerint az esperesek többsége lojális. A tizennégy esperesből kimondottan csak dr. Németh László ráckeresztúri plébános „ellenzéki”. A tizennégy esperesből hat békepap, de a többivel az említett egy kivételével sincs különösebb probléma. Az áthelyezés vagy elhalálozás miatt megüresedett esperesi helyekre Shvoy az 1957-es 22-es számú elnöki tanácsi törvényerejű rendelet értelmében az állam hozzájárulása nélkül nem nevezhetett ki lelkészt. Három esperesi helyet a hatalom jelöltjeivel töltötték be, egy kerület élére pedig a püspök senkit sem volt hajlandó kinevezni. Ennyire tudott csak ordináriusi jogaival élni.²⁷²

A püspök helyzetét nehezítette az is, hogy a káptalan összetétele is az állami akaratnak megfelelően alakult. Működését azonban kedvező összetétele ellenére sem tudta – a főelőadó tapasztalata szerint – a politika elvárásainak megfelelően végezni. Shvoy ezt a testületet kikapcsolta az egyházkormányzásból, s a hatóság keze idáig már nem ért el.²⁷³

Ha nem is „treuga dei”-t, de legalábbis ideiglenes fegyverszünetet váránk az egyezmény után. A megyei katolikus békebizottság ülésén 1964. október 6-án a főelőadó részéről elhangzott az állam és a Szentszék között kötött részleges egyezményről egy lakonikus értékelés: „több van benne, mint amire számítottak és sok nincs benne, amiről bizonyos körök álmodtak.”²⁷⁴

A magyarázattal is a főelőadó összegzése szolgál, amely a megállapodás után született. Véleménye szerint az egyházpolitika helyességét mutatja az a tény, hogy a Vatikán felszámolta a tárgyalásokat és kénytelen volt egy

²⁷⁰ FML, 0015/1964. Összefoglaló a Fejér Megyei Katolikus Bizottság 1964. évi tevékenységéről.

²⁷¹ Uo.

²⁷² FML, 0015/1964. Jelentés az 1964. évi munkáról, Székesfehérvár, 1964. december 15.

²⁷³ Uo.

²⁷⁴ Uo.

sor tény tudomásul venni, amelyről pár évvel ezelőtt még hallani sem akart. A párt helyes egyházpolitikája elhallgattatta a belső reakciót, hiszen nem tudott lényeges ellenérveket felsorakoztatni, ugyanakkor az állami szervek egy sor törvényteleniséget fel tudtak sorakoztatni a különböző egyházakkal szemben. „A magyar állam és a Vatikán között megkötött részleges megállapodás nálunk – állapítja meg a főelőadó – nem teremtett új helyzetet, hiszen továbbra is ugyanazokkal a püspökökkel kell tárgyalnunk, akikkel a megállapodás előtt, ugyanazok a céljaink, amelyek voltak. [...] Azon kell lennünk továbbra is, hogy a papság közéleti szereplése ne szaporodjon, az egyház maradjon továbbra is a templom falain belül, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy közéleti szereplésük során elsősorban a papok és csak tized annyira állampolgárok. [...] A diszpozíciót illetően eddig is az volt a helyzet, hogy a 22-es törvény – az Elnöki Tanács 1957. 22-es számú törvényerejű rendelete – adott legtöbb segítséget. Mivel azonban a 22-esen kívül is voltak, vannak és lesznek elképzelések, eddig is kemény harcot követeltek és ezután ez még fokozódik.” A diktatúra csak annyit engedett a megszorításokból, amennyi a látszólagos kompromisszumhoz elég, de nem jelentett meghátrálást a katolikus egyházzal szemben. Nagyon sok segítséget adhat a főelőadó meglátása szerint a püspök környezete, nagyon fontos, hogy ezzel a kapcsolat jó, s olyan legyen az aula összetétele, amely az együttműködést megkönnyíti. A cél a 22-es törvény. segítségével az aulát ilyené tenni. A diszpozíciós elképzelések megvalósításában az esperesek nagyon sokat tudnak segíteni. A szocialista társadalomba való beilleszkedés kérdésével kapcsolatban megfogalmazza az ultimátumot „az egyháznak kell alkalmazkodni hozzánk és nem fordítva”.²⁷⁵

Két lényeges vonást szükséges kiemelni az értékelésből. A megállapodás az állami egyházpolitika pozícióit nem gyengítette meg, azokon lényegében a főelőadó véleménye alapján nem változtatott. Nemcsak a katolikus egyház, hanem a többi számára is figyelmeztetés volt az a néhány általánosító érvényű mondat, amellyel a főelőadó őket is megfenyegette.

Ez a magabiztosság tükröződik az 1965 első negyedéről szóló jelentésben is, amelyben újból Shvoy Lajos az elsőrendű „vádolt”: „Az egyházkormányzat továbbra is Shvoy Lajos megyés püspök reakciós vezényletével tevékenykedik és más, haladóbb, a világ eseményeit világosan felmérő vezényszó nagyon halk, alig hallható, de Shvoy-féle vezénylet kihalása

²⁷⁵ FML, 0059/1964. Gondolatok az egyházpolitika továbbviteléről a Magyar Állam és a Vatikán között megkötött részleges megállapodás után. Székesfehérvár, 1964. október

után nagy erővel fog a felszínre törni. Ma még a székesfehérvári egyház-kormányzat nagyon középkori, de a kapitalista módszerekkel keveredik. A külvilágot, a reális tényeket nem látó ordinárius, aki tudatosan reakciós – és kár minden csepp energiáért, amely az ő megtérítését szolgálná – nem törődne semmivel és senkivel.”²⁷⁶

A főelőadó stílusa az előző jelentésekhez képest kíméletlenül kemény. Indulatainak azért engedett szabad folyást, mert a püspököt továbbra sem tudta rákényszeríteni arra, hogy a nyakára ültetett, őt ellenőrző irodaigazgatót elfogadja, s helyette Halász Ervinben, személyi titkárában bízott meg inkább, aki magára haragította az állam hatalmának képviselőjét.²⁷⁷

Shvoy Lajos egyszerre tett tanúságot bátorságról és humanizmusról. Úrhidán a templom renoválása után mondott beszédében megemlítette, hogy a szovjet hadsereg nagyon sok templomot fosztott ki. Érthető, hogy a főelőadó ezt a kijelentést nem veszi jó néven. Ugyanakkor kénytelen elismerni, hogy a püspök az árvízkárosultak megsegítésére főpásztori körlevelében felhívta a katolikus hívek figyelmét.²⁷⁸

A Szentszék politikájáról, magyarországi vonatkozásairól érdekes összefüggéseket állapít meg Lovrek Károly. Shvoy személye, mint láttuk, az óvatos vatikáni diplomácia számára éppúgy gondot okozott, mint a Szentszékkel kötött egyezményt a maga számára sikerként elkönyvelő magyar kormánynak. Shvoy Lajos számára is gondot jelentett az 1964-es részleges megállapodás megítélése. A főelőadó arról ír, hogy a Vatikánt a világban végbement változások kényszerítik politikájának megváltozására. A püspök is ezt volt kénytelen tudomásul venni – mondja a főelőadó. „Ahogy a Vatikán, ugyanúgy Shvoy püspök maradt lényegében a régi. [...] A Vatikán és Shvoy közötti különbség az, hogy Shvoy még irreálisabban szemlélődik a világban, mint a vatikáni körök némelyike. Kényszerhelyzetbe hozza a püspököt a többi püspök magatartása is. Tehát a következő tényezők kényszerítő hatása alatt áll a püspök:

- a) az országban végbement változások,
- b) a politikailag fejlettebb tömegek,
- c) a Vatikán esetenkénti pozitív lépései,
- d) a püspöki kar pozitív, az állam iránti lojális állásfoglalása.”²⁷⁹ – értékeli Lovrek Károly a politikai helyzetet.

A helyzetértékelés megállapításai közül az első és a második szorosan összefügg. Az országban végbement változások a hatvanas évek közepére mind gazdasági, mind társadalmi szempontból jelentősek. A „tömegek politikai fejlettsége” kifejezés a fejlettség szó ellenére nem pozitív. Az a világnézeti átalakulás fogalmazódik meg benne, amelyet a pártállam a vallásos világnézet elleni harcban a maga számára sikerként könyvelt el. A küzdelem sok áldozattal járt, hiszen életeket követelt, félelmet, erkölcsi, morális közömbösséget alakított ki. Elindítója volt az erkölcsi válságnak is, amely akkor még nem látszott, hiszen a tudati torzulások lassú folyamatként a mélyben játszottak le, s generációk váltak áldozataivá. A „Vatikán esetenkénti pozitív lépései” – megállapításban és az „esetenkénti” szóban megfogalmazódik a pártállam képviselőjének kétsége, bizalmatlansága. A pozitív szó azt jelenti, hogy csak azokat a vatikáni lépéseket értékeli a főelőadó, amelyek az állam pozícióit erősítették az egyházzal szemben. A kompromisszum kifejezést azért nem használja, mert a másik fél törekvéseinek igazságát kizárja, elutasítja. A püspöki kar lojalitásának kérdése egyértelmű elismerést vált ki a főelőadóból. Ez a magyar katolikus egyház Achilles-sarka. A püspöki kar és a magyar állam viszonya a Kádár-rendszerben összetett, bonyolult kérdés volt. Legalább annyira, mint a Szentszék és a magyar állam kapcsolata. Itt fogalmazódik meg az a kérdés, hogy a magyar katolikus egyházat mennyire, hogyan orientálta a szentszéki diplomácia, a II. vatikáni zsinat.

A zsinatról – a főelőadó véleménye szerint – akár XXIII. János pápa, akár VI. Pál szerepét illetően a katolikus papság nem nyilatkozik. A háttérzatokat a papok még nem ismerik, csak a liturgia átalakítása terén tette meg a magyar egyház is az első lépéseket. Az ökumenia, amely a zsinat egyik fontos témája volt, a keresztény és a nem keresztény vallások dialógusát egyaránt jelenti. Magyarországon a protestáns egyházak és a katolikus egyház közötti párbeszéd a protestáns egyházak magatartása miatt nem létezik, ha vannak is kezdeményezések – úgy látja az előadó –, elenyészőek. Ebben szerepet játszik szerinte az is, hogy a katolikus papság el sem tudja képzelni az ökumenét katolikus vezetés nélkül, már azért sem, mert többen vannak. Nem véletlen tehát, hogy a protestánsok az ökumené és az ellenreformáció közé egyenlőségjelet tesznek. A főelőadót a történelmi keresztény egyházak közeledésének lehetősége aggasztja.²⁸⁰

A nemzetközi helyzet változásai, benne a Szentszék kapcsolatainak erősödése a szocialista országokkal, feltörték a keleti blokk államainak zárt külső és egymástól is elválasztó belső burkát. Fejér megyéből is egyre több

²⁷⁶ FML, 0020/1965. Jelentés az 1965. I. negyedévi munkáról, 1965. március 30.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ FML, 0020/1965. Összefoglaló jelentés 1965. Székesfehérvár, 1966. január 2.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Uo.

pap járt külföldön, de nőtt a hozzánk látogatók száma is. A kölcsönös látogatások formálták a pápi közvéleményt, a külföldön rólunk kialakított képet. A főelőadó erről is beszámol feletteseinek. A papokkal folytatott beszélgetések során tapasztalható volt a megelégedettség és a meglepetés. Sokan nem úgy képzeltek el Magyarországot, mint amit tapasztaltak. A nyugatiak elismeréssel nyilatkoztak, azonban fenntartásaikat is megfogalmazták. A tőlünk kiutazó papok Csehszlovákiáról és Romániáról voltak a legrosszabb véleményel, és sok esetben nacionalista – főelőadó szóhasználat – hangot ütöttek meg. Nagy elismeréssel nyilatkoztak azonban Lengyelországról és Jugoszláviáról. E két országot csupán egyházi szemüvegen keresztül nézték. Az illető országok egyházpolitikája tetszett nekik a legjobban, mert ott még működő rendeket, épülő templomokat és teológiákat láttak. Különösen tetszett nekik Jugoszlávia, mivel ott egyházi kezelésben levő földet is találtak. Célozgattak arra, hogy nálunk is úgy volna jobb. Álláspontjuk a főelőadó számára nem meglepő, hiszen csak mint egyházi személyek szemlélődtek. Azt nézték, hogy mit volna jó átvenni az illető országból. Beszámolóját a főelőadó azzal a megállapítással zárja, hogy ezeknek a véleményeknek a képviselői nem vették figyelembe a történelmi múltat és az ország sajátosságait.²⁸¹ A záró gondolat a főelőadó saját egyházpolitikai elkötelezettségét, elfogultságát bizonyítja. Abban igaza van, hogy a lengyel és jugoszláviai helyzet lényegesen eltér a mienkétől, de arról megfélekedezik, hogy ennek egyházpolitikai következményei a mi viszonyaink között azért voltak mások, mert az állami politikát sokkal inkább vezérelhették a mi esetünkben Moszkvából, mint a másik két országban. Csehszlovákia és Románia megítélésében elsősorban a belpolitika, az egyes egyházak közötti történelmileg kialakult vagy erőszakkal kialakított erőviszonyok játszottak döntő szerepet.

A II. vatikáni zsinat arra vállalkozott, hogy a gyorsan változó világban támpontokat adjon a hívek számára, azt viszont nem vállalhatta magára, hogy az egyes nemzeti egyházak számára receptet adjon. Shvoy Lajos felismerte annak szükségességét, hogy a papság, a hívő megismerkedjen a zsinaton elhangzottakkal, a határozatokkal. A tájékoztató előadások, amelyek 1966. március 6. és április 13. között hangzottak el, a főelőadó értékelése szerint csak ismertető jellegűek voltak, feladatokat nem szabtak meg. Hiányolja a főelőadó, hogy az előadók a hazai viszonyokról nem szólnak, a zsinati határozatokat nem vonatkoztatják a hazai helyzetre. Erre különösen *Az egyház a modern világban* című konstitúció kínált lehetőséget. Az előadó – dr. Németh László – a konstitúció társadalmi kérdésekkel

foglalkozó részeit kihagyta. A megyében a papság zöme – állítja a főelőadó – még a Rerum Novarum időszakában él, és XXIII. János pápa koncepciójáig sem jutott el. Úgy látja, nincs különösebb csodálni való azon, hogy az előadók nem tudták meghatározni, hogy a modern világban hogyan kell viselkedni, élni, dolgozni a papoknak Magyarországon a szocializmus körülményei között.²⁸² A bíráló észrevételek a maradiságot, a konzervativizmust vetették a megye papságának a szemére. Modernnek lenni a főelőadó szerint annyi, mint elfogadni a fennálló társadalmi rendet, azzal teljes mértékben azonosulni. Érthető, hogy sem dr. Németh László, sem a többi előadó, akit a püspök bízott meg, nem vállalkozott és nem is vállalkozhatott politikai állásfoglalásra, mert veszélyes volt. Lovrek Károly meglehetősen sokat foglalkozott a II. vatikáni zsinattal, ami azt bizonyítja, hogy a keleti politika (Ostpolitika) újra tematizálta a Vatikán és a szovjet blokk viszonyát s új utat nyitott a kapcsolatokban. Ez pedig az előre lépés perspektíváját nyitotta meg a szemben álló felek számára.

²⁸¹ FML, 0033/1965. Összefoglaló nagy jelentés. Székesfehérvár, 1965. július 1.

²⁸² FML, 0040/1966. Jelentés az 1966. I. félévi munkáról. Székesfehérvár, 1966. július 2.

VI. DÉL-DUNÁNTÚL EGYHÁZPOLITIKÁJA

A megyék jellemzése településhálózati és egyházigazgatási szempontból

Dél-Dunántúl négy megyéjét – Baranya, Somogy, Tolna, Zala – több közös vonás jellemzi. Az ország politikai, gazdasági központjától, Budapesttől aránylag messze esnek. Három megyének van olyan határa, amely egyúttal országhatár is. Ennek az általunk vizsgált időszakban elsősorban politikailag volt fontos szerepe, hiszen a határok hermetikusan zártak. A régió megyéiben több nemzetiség élt és él. Valamennyi megye vegyes vallású, azaz a történelmi egyházak, a kisebb felekezetek egyaránt jelen vannak. Természetesen a különböző egyházakhoz tartozók aránya eltérő, de a katolikus, református és az evangélikus felekezet dominanciája érvényesül. A négy megye közül, ekkor egyedül Baranyában volt található egyházi központ.

Baranya megye településhálózatában az aprófalvak vannak túlsúlyban. A településsűrűségi mutató több mint kétszerese az országosnak, és mintegy hatszorosa például a Hajdú-Bihar megyeinek. Az aprófalvas településszerkezet módosulása a világháborút követő három évtizedben felgyorsult, ez a kis falvakból való elvándorlást jelentette. 1973-ban 121 községnek volt negatív a természetes szaporodási mutatója. A másik tendencia a városok lakosságának növekedése. Pécs és Komló járt ebben élen. Agglomerációs települések jöttek körülöttük létre, amelyeknek lakossága szintén növekedett az aprófalvakból elvándoroltakkal. Pécsen és Komlón kívül erős lett az úgynevezett középfokú központok – Siklós, Mohács, Szigetvár – elszívó hatása is. Több község fejlődése is erősítette a migrációt.²⁸³

Somogy sajátossága a népesség nagymértékű mozgása. A népesség a megye egyes térségeiben koncentrált. A megyében a legerősebb tömörülési pontok a városok, elsősorban Kaposvár, amelynek létszáma 1949 és 1974 között 37 000-ről 66 200 főre gyarapodott. Ilyen pontok voltak még a Balaton déli partjának nagyobb üdülőtelepülései (Siófok, Balatonboglár, Fonyód stb.).²⁸⁴

²⁸³ *Tények Könyve. Régiók.* Szerk. Kereszty András. Budapest, Greger–Delacroix, 1998; *Magyarország megyéi és városai* (1975): i. m.

²⁸⁴ *Tények Könyve. Régiók.* Szerk. Kereszty András. Budapest, Greger–Delacroix, 1998.

Tolna jellegzetesen középfalvas terület, ugyanakkor a fejlesztés olyan településhálózat megteremtését jelentette, amely csökkentette a népesség elvándorlását. Ennek volt eredménye Dombóvár fejlődése. A települést 1970-ben emelték városi rangra. Mellette a megyeközpont, Szekszárd játszik fontos szerepet.²⁸⁵

Zalában, amelyre az aprófalvas, alacsony lakosságú, kis határú falvak településhálózata jellemző, az elvándorlás következtében erőteljesebben növekedett az 500 lakosnál kisebb, mérsékelten emelkedett az 501-1000 lakos közötti települések száma. A legszembetűnőbb Zalaegerszegnek, a megye székhelyének országos viszonylatban is jelentős, a hatvanas években kibontakozó fejlődése.²⁸⁶

SOMOGY MEGYE – A KOMPROMISSZUMOK MEGYÉJE

A megye szociológiai képe

Somogy a Dunántúl legnagyobb megyéje. Területe Magyarországénak 6,5%-a (6078 km²). A dél-dunántúli régió szimmetriatengelyében fekszik. Lakosainak száma az 1960-as népszámlálás adatai szerint 371 783 fő. Vizsgálódásunk időpontjában 1 városa, 8 járása volt, községeinek száma 253.

A nemzetiségek száma²⁸⁷

Nemzetiség	szlovák	román	horvát	szerb	német
Fő:	45	93	181	26	95
Nemzetiség	sokác	vend	cigány	egyéb	össz.
Fő:	3	178	2536	476	3633

²⁸⁵ Uo.

²⁸⁶ Uo.

²⁸⁷ Somogy Megyei Levéltár (SML), XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. Kaposvár 1966. febr. 1. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről.

A községek lakosainak megoszlása²⁸⁸

Lélekszám	Községek száma	%-os arány (a megye összes lakosához viszonyítva)
0-500	42	16,3
501-1500	140	55,5
1501-3000	56	22,7
3001-10000	13	5,3
10000 felett	2	0,7

A megye 7 éven felüli lakosainak 4,9%-a nem ír és nem olvas, 4 osztálynál kevesebbet végzett 8,6%. A jelen település szociológiai statisztikáját jól magyarázzák az 1945 előtti gazdasági adatok. Somogy félféudális, nagybirtokos megye volt. A 100 holdon felüli nagybirtokosok a megye lakosságának 0,86%-át jelentették. Az ő kezükben volt a megye földterületének 57%-a. A mezőgazdaságból élő lakosság 28,4%-a volt cseléd és föld nélküli mezőgazdasági munkás. A lakosság 21,6%-a élt pusztán. Az iparban foglalkoztatottak aránya 4,5%.²⁸⁹ A két adatsor egybevetéséből le lehet vonni azt a következtetést, hogy a társadalom szerkezete még az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején sokat megőrzött a múltból. A kulturális elmaradottság tényezői az ötvenes évek „kulturális forradalmának” gyenge eredményeit éppúgy reprezentálják, mint a múlt örökségét.

Az aprófalvas megyében az egyházak nagyon fontos kohéziós erőket jelentenek. Somogy egyházkormányzati szempontból hátrányos helyzetben van. Egyik történelmi egyháznak sem volt központja – legalábbis a tárgyalt időszakban – a megye területén. Az egyházi központok messze esnek a megyétől.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ Uo.

A Somogy megyei felekezetek helyzete tényekben, számokban

Katolikusok

A három közigazgatási megyét – Veszprém, Zala, Somogy – magában foglaló katolikus egyházmegye közül a legnagyobb lélekszámú volt az utóbbi. A megye területén 7 rendház működött, férfi szerzetesekkel. A községek egyharmad részében a zárdák női szerzetesei láttak el egyházi szolgálatot 1950-ig (ekkor megvonták tőlük a működési engedélyt).²⁹⁰

Az ötvenes évek végén a latin szertartású római katolikus egyháznak összesen 173 lelkésze volt: 13 esperes, 7 helyettes esperes (egyúttal plébánosok is), 133 plébános (közülük 4 a pécsi egyházmegyéhez tartozott). Az aktív lelkészi állományhoz tartozott még 36 segédlelkész, 2 templomigazgató és 2 önálló hitoktató. A katolikus papok közül 11 szerzetes volt a rendek feloszlata előtt.²⁹¹

1965-ben a 338 egyházközségben 125 lelkipásztor, 29 segédlelkész látott el egyházi szolgálatot. A nyugdíjasok száma 12 fő.²⁹²

A történelmi egyházak közül a katolikus a legnagyobb. A 253 önálló községben 338 önálló egyházközség működött. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az egyes településekben és a megye ekkor egyetlen városában, Kaposváron működött több egyházközség, hanem azt is, hogy a legkisebb pusztákon is dolgozott egyházközségi testület.²⁹³

Minden településen biztosított az egyházi szertartásokhoz a megfelelő épület. A hitéletet szolgálta 192 templom, 72 kápolna.²⁹⁴ Ha az 1960-as népszámlálás adatait vesszük figyelembe, és ehhez viszonyítjuk a megye katolikus hívőinek számát, amit a forrás 287n000 főre becsül, akkor megállapítható, hogy a lakosság 77,19%-a volt katolikus 1965-ben.²⁹⁵

Reformátusok

A tárgyalt időszakban a somogyi református egyházmegye a dunántúli egyházkerülethez tartozott, területe azonos a közigazgatási megyével. Az

²⁹⁰ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. Kaposvár, 1959.

²⁹¹ Uo.

²⁹² SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1966. február 1. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről.

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ Uo.

egyházmegyét Kaposvár székhellyel esperes irányította, aki egyházkerületi főjegyző és parochus lelkész is volt. Más jelentős tisztségviselő nem volt az egyházmegyében. A hitközségi munkát 71 lelkész végezte.²⁹⁶

A 71 anyaegyházközség mellett 34 fiókegyház működött a megyében. A szórványok száma 171.²⁹⁷

A hívők száma 1959 és 1968 között 7501 fővel csökkent, ez 20,55%-os negatív irányú változás. Az 1966-os adat szerint a Somogy egyházpolitikai helyzetéről szóló jelentés 32 100 főben állapította meg a megye létszámban és befolyásban második legerősebb egyháza híveinek a számát.²⁹⁸ A két adatot figyelembe véve a megye összlakosságához viszonyítva a reformátusok száma 8,14%, illetve 8,63%.

A református egyház hívőszámának alakulása

Év	Hívők száma	Megkeresztelték száma			Elhalálozottak száma		
		Fiú	Lány	Össz.	Férfi	Nő	Összesen
1959 ³⁰⁰	36500	247	241	488	n. a.	n. a.	675
1960 ³⁰¹	34876	256	218	474	236	339	625
1966 ³⁰²	30272	168	181	397	308	279	587
1968 ³⁰³	29010	182	13	345	331	301	632

A hívők létszáma, a megkeresztelték és az elhalálozottak száma elsősorban a református egyház hívőszámának relatív csökkenését dokumentálja, de a lakosság fogyatkozásának trendjére is egyértelműen visszavezethető.

²⁹⁶ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959.

²⁹⁷ Dunántúli Református Egyházkerület (DtREL), Esperesi jelentés a somogyi református egyházmegye Kaposvárotról, 1961. évi június 30-án tartandó évi rendes közgyűlése elé.

²⁹⁸ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy megye Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1966. február 1.

²⁹⁹ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1959. évi június hó 30-án Kaposvárotról tartandó évi rendes közgyűlése elé.

³⁰⁰ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye Kaposvárotról, 1961. június hó 30-án évi rendes közgyűlése elé.

³⁰¹ DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye összesített adatári jelentése 1966. évben. Kaposvár, 1967. március 31.

³⁰² DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye adattára az 1968. évről.

Evangelikusok

A Somogy-zalai evangélikus egyházmegye azonos Somogy és Zala közigazgatási területével. A somogyi részen összesen 15 lelkész volt: 1 segédlelkész, a többi parochus lelkész. A megye területén Porrogszentkirályon lelkészkedett a Somogy-Zala megyei Evangélikus Egyházmegye esperese, egyházközségeinek száma 17. A Somogy-Zala megyei Evangélikus Egyházmegye a déli egyházkerülethez tartozik.³⁰³ A harmadik jelentős egyház híveinek a száma 10 500 fő, a megye lakosságának 2,8%-a.³⁰⁴

Izraeliták

A negyedik történelmi egyház az izraelita felekezet. Gyülekezeteinek száma kettő, 400 taggal. Rabbi a megyében nem működik.³⁰⁵

Kisegyházak

A megye területén sok községben és Kaposváron működtek kisegyházak, taglétszámuk nem nagy, de az általuk képviselt erő nem jelentéktelen.

*A szekták tagjainak létszáma a községekben és Kaposváron 1959-ben*³⁰⁶

Felekezet	Községek lakóinak létszáma	Kaposvár
adventista:	412 fő és 7 család	30 fő
baptista:	265 fő és 1 család	70 fő
nazarénus:	92 fő	20 fő
metodista:	14 fő	80 fő
pümkösdista:	120 fő	-
jehovista:	4 fő és 3 család	-
nem meghatározott eredetű szekta:	-	24 fő

³⁰³ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

³⁰⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1966. február 1.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ SML, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

Jehovisták működtek Beleg, Segesd községben. A 24 nem meghatározott eredetű felekezeti tagból 18 Libickozmán és Tapsonyban élt az 1959-es felmérés szerint.³⁰⁷ A családok számának feltüntetése és a meghatározatlan eredetű felekezetekhez tartozók száma az adatok bizonytalanságát dokumentálja. Az 1965-ben készült újabb megyei kimutatás már pontosabb, mert a kisebb egyházak híveinek létszáma mellett a gyülekezetek és a lelkészek számát is feltünteti.³⁰⁸

Felekezet	Gyülekezetek száma	Lelkipásztor	Egyházi tagok száma
baptista:	28	3	500
adventista:	15	-	280
pümkösdista:	10	1	190
őskeresztény:	9	1	110
szabad keresztyén:	-	-	167
nazarénus:	-	-	50
Jehova tanúi:	-	-	26

Érdekes összevetésre ad lehetőséget a somogyi református egyház közgyűlése számára készült jelentés a kisfelekezetekről. A kimutatás csak azokban a községekben működő kisegyházakat tartja számon, amelyekben reformátusok is élnek.³⁰⁹

Felekezet	Létszám (fő)
baptista:	228
adventista:	68
pümkösdista:	68
őskeresztény:	9
metodista:	65

³⁰⁷ Uo

³⁰⁸ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. 1. sz. melléklet. 1966. február 1.

³⁰⁹ DtREL, Jelentés az egyházmegyei közgyűlés elé. Csökölly, 1966. március 31.

Felekezet	Létszám (fő)
szabad keresztyén:	-
nazarénus:	105
Jehova tanúi:	17
szombatista:	25
hetednapos adventista:	2

A felsorolt felekezetek híveinek megoszlása helységek szerint³¹⁰

Helység	Fő (család)	Felekezet
Bábonymegyer	2 (család)	adventista
Bálványos	2	szombatista
Böhönye	30	baptista
Nemeskisfalud	14	baptista
Csurgó	20	baptista
Csurgónagymarton	2	szombatista
Hetes	15	methodista
Homokszentgyörgy	1 (család)	szombatista
Kapoly	50	adventista
Somogymeggyes	100	baptista
Kaposvár	60 50	baptista methodista
Kaposmérő	1 (család) 1	pümkösdista nazarénus
Mezőcsokonya	20 15	pümkösdista szombatista
Várda	2 20 15	hetednapos adventista pümkösdista szombatista

Helység	Fő (család)	Felekezet
Nagycepely	4 4	baptista nazarénus
Segesd	17	jehovista
Siófok	10 3	adventista szombatista
Som	3	szombatista
Somogyszob	15	pümkösdista

Az adatsorok összehasonlítása alapján kiderül, hogy 1959 és 1966 között a kisfelekezetek létszámában jelentős változások történtek. Csökkent az adventisták száma 162 fővel, a baptistáké megközelítőleg 140 fővel. Erőteljesen nőtt a metodisták száma, 136-tal. A többi kisegyháznál a változás 100 fő alatt van. Új felekezetként jelent meg a szabadkeresztyén, az őskeresztény, a szombatista és a pümkösdista egyház.

A lelkeszi állomány helyzetének alakulása

Az egyházak életének, hatókörének döntő tényezője, hogy a lelkeszek hogyan tudják ellátni a gondjaikra bízott közösségeket. Az 1959-es bázisadatokhoz képest 1964-ben nem volt lényeges változás az egyházak lelkeszi állományában, így az egyházak erőviszonyait tekintve reális az a kép, amit az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának Propaganda és Művelődésügyi Osztályának jelentése alapján alkothatunk. A 128 önálló katolikus plébánia hatóköre a megye minden településére kiterjedt. Lelkész nélküli plébánia nem volt. Ha esetenként gondot okozott is az utánpótlás, a nyugdíjas papok visszahívásával az egyház pótolni tudta a lelkeszhiányt. A 105 református és mintegy 35 evangélikus egyházközségnek lényegesen kisebb volt a hatásköre.³¹¹

A református egyházban egy lelkesznek átlagban másfél parókia híveit kellett szolgálnia. Ha a szórványban élő híveket is figyelembe vesszük, az arányszám még rosszabb. Az evangélikus egyházban több mint 2 plébánia (kb. 2,33) feladatainak ellátása jutott egy főre, tehát a helyzet itt még nehezebb volt. A többi vallási kisközösségre is érvényes a reformátusokra

³¹¹ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Prop. és Műv. O. Kaposvár, 1964. szeptember 30.

³¹⁰ Uo.

és evangélikusokra vonatkozó megállapítás, hiszen a megye 47 községében nyolcféle kisfelekezet – a református egyház adatai szerint 10 – működött. Itt is gondot okozott a lelkészi, illetve a prédikatori utánpótlás biztosítása.³¹²

Sajnos kevés összehasonlító adatunk van a lelkészek életkori összetételéről. A két legnagyobb felekezet – a katolikus és református – tévyszámait a lényeges tendenciák pillanatnyi állapotát tükrözik, mivel a lelkészek 1965. és 1968. évi életkori adatait tudjuk csak összehasonlítani (1. számú melléklet táblázatai).

*A református egyház papi utánpótlásáról csak a Dunántúlra vonatkozó tényekből vonhatunk le következtetést. 1966-ban 5-5 dunántúli fiatalot vettek fel teológusnak. Így az első két évfolyamon tanulók száma majdnem annyi, mint hosszú éveken át az 5 évfolyamon összesen.*³¹³ Ez a szám nagyon viszonylagos, a papi utánpótlás csökkenésének trendjén lényegesen nem változtatott. 1966-ban csak kis mértékű változás történt a megyei lelkészek összetételében, egy lelkésszel nőtt a papok száma, az aktív papok mellett 2 helyettes, 2 segédlelkész és 1 nyugdíjas lelkész dolgozott.³¹⁴

A hatvanas évek közepét tekintve első pillantásra még egészségesnek tűnt a megye katolikus papságának korfája. A többség – 58,85% – 40 és 60 év között volt, tehát kellő tapasztalattal rendelkezett és a maximumot tudta nyújtani munkájában. A 18-40 év közöttiek száma, figyelembe véve a teológusokat is, 44 fő. Ez a megye katolikus papi karának 25,14%-a. A kiöregedő 28 (60–90 éves) lelkészhez viszonyítva az úgynevezett fiatal korosztály tagjainak száma kedvezőnek látszik. Tendenciáját tekintve azonban mégis a kiöregedés kezdett egyre inkább dominálni. Ezt mutatja az a tény, hogy a középkorosztályból – 40–60 évesek – 67 fő 50 éven felül van, ami az aktív papság – 163 fő – 41,1%-át teszi ki. A megüresedő helyeket egyre nehezebben tudják betölteni megfelelő utánpótlás hiányában. Az egyházkormányzat úgy próbálta a megbillenő egyensúlyt helyreállítani, hogy egyrészt idegen egyházmegyes lelkészeket szerzett, másrészt nem működő papokat esetenként sikeresen aktivizált, részükre engedélyt szerzett.

A reformátusok helyzete Somogyban rosszabb volt, mint a katolikusoké. Itt még élesebben jelentkezett az utánpótlás gondja. A Somogyi Református Egyházmegyében szaporodott a betöltetlen lelkészi helyek száma. 1963-ban 8

*lelkészi állás nem volt betöltve: Bálványos, Büssü, Csököly, Darány, Gige, Komlósd, Siójut és Tab.*³¹⁵ Az egyház a plébániák összevonásával igyekezett elkerülni a lelkészhiányt, így a statisztikai adatok nem minden esetben fedik a valóságos helyzetet. A statisztikai adatok szerint még csak 1 lelkész hiánya mutatható ki 1965-ben, a gyakorlatban azonban 5 lelkészi hely nem volt betöltve, mivel két segédlelkész Kaposváron dolgozott és 3 lelkész nyugdíjba ment.³¹⁶

A református lelkészi karból a 40–60 év közötti középosztályhoz 49 fő tartozott, a megye református papságának 70%-a. A nyugdíj előtt állók – 50–60 évesek – arányszáma közel azonos volt a katolikusokéval, ugyanakkor a 25–40 évesek, tehát a fiatalok aránya 14,28%. Ez a viszonyszám rosszabb a katolikus egyháznál, egyrészt abszolút mértékben, másrészt pedig abból a szempontból, hogy ott valóban a fiatal korosztály adatait tudtuk figyelembe venni. A református lelkészek korfája tehát öregebb, az utánpótlás bizonytalanabb.

1968-ban, az általunk vizsgált időszak utolsó évében tovább tartott az erózió. A statisztikai adatok a tendenciát jól szemléltetik. Mindkét egyházban fogyott a lelkészek száma, a katolikusoknál 7, a reformátusoknál 6 fővel. Az 1965-ös helyzetet kiinduló bázisul tekintve ez 4, illetve 8,5%. A korfa előregedése 1965-höz viszonyítva a reformátusoknál gyorsabb.

Az aktív katolikus lelkészek közül a középkorosztályt 103 fő 66,02%-kal reprezentálja. Ennek a korcsoportnak az aránya 7,17%-kal nőtt. A 18–40 közöttiek száma 38, 22,61%-a a megye papságának. 1965-höz viszonyítva a változás negatív irányban 2,53%. A 40–60 évesek közül 67 fő 50 évnél idősebb, ami a korosztály számának 65,04%-a. Az 1965-ös indexhez (41,1%) viszonyítva 23,94%-os növekedést jelent. A lelkészhiány tovább nőtt, 5 plébánosi és 8 kápláni hely már hosszabb ideje betöltetlen.³¹⁷

A református egyházban a középkorosztály 38 fővel a megye papságának 59,37%-át jelenti. 1965-höz képest 10,63% a csökkenés. A fiatal korosztály (25–40 évesek) 9 fővel 14,06-os arányszámmal reprezentált. A fiatalok arányában bekövetkező változás 1965-höz képest (14,28%) csökkenő: 0,22%. A korösszetétel romlásának egyértelmű bizonyítéka a 60 éven felüliek számának növekedése.

³¹⁵ DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye közgyűlése Kaposvárott 1963. évi július hó 6. napján tartott évi rendes közgyűlése jegyzőkönyve.

³¹⁶ SML, XXVII. 518. f. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1966. február 1.

³¹⁷ SML, XXVII. 518. f. Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-ei határozata alapján.

³¹² Uo.

³¹³ DtREL, Püspöki jelentés a Dunántúli Református Egyházkerület 1966. november 3-án és 4-én Balatonfüreden tartott közgyűlésén.

³¹⁴ DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye 1966. évi április hó 28-án, Kaposvárott tartott évi közgyűlésének jegyzőkönyve.

A lelkészek életkora átlagosan 51 év. Az 1968-ban működő 64 lelkészből 49 fő 45 év feletti, ami 76,56%-ot jelent. Az öregedés folyamatának drámai felgyorsulása működési zavarokhoz vezetett. Már egy ideje a somogyi református egyház 7 lelkészi állást nem tudott betölteni, például a barcsi lelkészség egy éve üres volt. Míg a katolikus egyház átmenetileg megoldotta a lelkészi gondokat (a két-káplános helyeket megszüntették, és néhány kisebb plébániát nem töltöttek be), addig a reformátusok számára a megoldás egyre súlyosabbnak, mint látható, bizonyos esetekben megoldhatatlannak látszott.³¹⁸

Az evangélikus egyház 17 lelkészségében 15 pap tevékenykedett. A hívek többsége a megye területén szórványokban élt. A történelem viharai során ez az egyház is egyre szűkebb területre szorult vissza. Ez a folyamat felgyorsult a második világháború után, amikor a német ajkú hívek jelentős részét kitelepítették. A helyükre betelepülők döntő többségükben római katolikus vallásúak voltak.³¹⁹

A somogyi evangélikus egyház lelkészi állományának korösszetételéről nincs adatunk. A Déli Egyházkerület korösszetételét azonban az 1967-ben készült statisztikai jelentésből ismerjük.

A lelkészi kar korátalaga 1967-ben³²⁰

Született:	1900-ig	1901-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1940	1941-1945
Fő:	7	13	35	47	21	14	28	9	8	6
Kor (év):	67	62-66	57-61	52-56	47-51	42-46	37-41	32-36	27-31	22-26
Arány (%):	3,72	6,91	18,61	25	11,7	7,44	14,89	4,78	4,25	3,19

A szigorúan nyugdíjas korosztály – a két legidősebb korcsoport – 10,63%-a az egyházkerület lelkészi karának. Ha ehhez hozzászámítjuk a 3. és 4. korcsoportot, akkor a lelkészek 54,24%-a az idős és kiöregedő korosztályhoz tartozott. A középkorosztály – 41–51 évesek –, illetve a fiatal korosztály – 22–36 évesek – együttes aránya 45,72%. A déli egyházkerület lelkészi karának korfája tehát még egészséges.

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ SML, XXVII. 518. f. Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-ei határozata alapján.

³²⁰ MNL, ÁEH ARCH. XIX-A-21-C-41/9/1967. (124. doboz) A magyarországi evangélikus egyház lelkészi karának korátalagáról, segédlelkészi és teológus utánpótlásáról. Budapest, 1967. április 21.

Ha ezekhez a statisztikai adatokhoz hasonlítjuk az említett forrásban közölt tény, azt, hogy 1967-től 1971-ig a legeredményesebb esetben is csak 23 fiatal végzett a teológián, a jövő sokkal sötétebb, mint a jelen.³²¹

Az egyházak anyagi helyzete

A „szegény egyház” demokratikus államban tetszetős jelszava a nagypolitika számára 1945-től kezdve az egyházakkal szembeni diktatúra eszköze volt. Az állam által biztosított „egyházigazgatási költség” ürügyén lehetett hivatkozni arra, hogy a hatalom eleget tesz az egyházakkal szembeni kötelezettségeinek, de befolyásolási tényezőként is fel lehetett használni.³²²

Szemléletesen illusztrálja a Kádár-rendszer egyházpolitikájának lényegét Marosán Györgynek az MSZMP Intéző Bizottsága 1957. március 5-i ülésén elhangzott hozzászólásának néhány mondata: „Az egyházakat főképpen az anyagi kérdéseknél lehet megfogni. Átmenetileg biztos, hogy saját tömegeiken keresztül ezt biztosítani tudják, de a kormány támogatása nélkül nem tudnak megenni.”³²³

Az államtól való gazdasági függőséget és Marosán György mondatainak igazát támasztja alá a Magyarországi Református Egyház anyagi problémáiról az 1960-as évekről készült helyzetelemzés.

Az egyház bevételeinek felhasználása két területre osztható:

1. A gyülekezetek (kb. 1200) funkciójához szükséges dologi és személyes kiadások.
2. Közigazgatási szükségletek: egyházmegyék, egyházkerületek, konvent, zsinat, egyházigazgatás, intézmények, külügyi szolgálat költségei, nyugdíjasok ellátása, segélyezése.

Ezen kiadások fedezete részben a hívők adománya, részben pedig az államsegély.

A bevételek megoszlása:

1. Gyülekezeti tagok saját szükségletük fedezésére (lelkipásztor, egyéb alkalmazottak fizetése, épületek fenntartása): 35 millió forint.
2. A lelkipásztorok fizetésének kiegészítésére biztosított államsegély kb. 10 millió forint.
3. A közegyházi szükségleteket szolgáló bevételek:

³²¹ Uo.

³²² Gergely Jenő (1985): i. m. 26.

³²³ MNL, M-KS-288-5/17. fe. 1957. március 5.

- a gyülekezetek hozzájárulása a közalaphoz: kb. 5 millió 200 ezer forint
- globális és 10%-os államsegély: kb. 2 millió forint
- az egyházi sajtóbevételekből: 1 millió 600 ezer forint
- az egyéb államsegélyek összege (például a teológiai akadémiák támogatására): 100 ezer forint
- *kisebb egyházi bevételek: 540 ezer forint*
- *a nyugdíjintézet fenntartására lelkipásztoroktól befolyt összeg: 1 millió forint*

4. Az államsegély összege az 1953. december 31-ig nyugdíjazottak ellátására kb. 4 millió forint.

5. Államsegély SZTK biztosítására kb. 400 ezer forint.

A bevételek összesen 60 millió 840 ezer forintot tesznek ki. Ebből az államsegélyek összege 16 millió 500 ezer forint, ami azt jelenti, hogy az összbevételből egyházi fedezet 44 millió 340 ezer forint. Ez a helyzet csak jóakarattal nevezhető egyensúlyi állapotnak, mert a bevételek nem fedezik a szükségleteket. Az egyház az elemzés szerint 1955 óta többet költött, mint amennyi bevétele volt. Ez a többletszükséglet körülbelül évi 800 ezer forintra tehető. A hiányt az egyház részben a következő forrásokból fedezte:

- *Elköltötte az egyház 1951. augusztus 31. után a „felajánlott” földek vételárát. (Az eladásra az állam kényszerítette a protestáns egyházakat.) Ez több mint 9 millió forintot jelentett. Erre az egyházat az 1955-ben, 1956-ban, 1957-ben években bekövetkező államsegély mintegy 6 millió 500 ezer forintnyi csökkentése kényszerítette.*
- *Az egyház egyes ingatlanait is eladta, hogy többletkiadásait fedezni tudja.*
- *Kényszer volt céladományokat kölcsönvenni. Ezért kellett az Egyházak Világtanácsa által a nyugdíjas lelkészotthon létesítésére adott 3 millió forintot felhasználni.*
- *Az egyház a sajtóbevételeket is felélte.*

Fokozta a gondokat – az elemzés szerint – az egyházi épületek állagának romlása, a nyugdíjasok számának növekedése. 1500 lelkészre közel 1000 nyugdíjas esett. További szemléletes adatokat is közöl a dokumentum. Az aktív lelkészek 10%-a 60 éven felüli, 60%-a 45–60 év között van és csupán 30% a 25–40 év közötti.

A gondokat a rendkívüli kiadások – külügyi szolgálat, könyvkiadás költségének növekedése – fokozták. A helyzetfelmérés alapján levont következtetések tanulságosak. A jelentés összeállítója szerint az anyagi ellehetetlenülés kaotikus állapotokat teremthet, ami az egyházi pénzbegyűjtés

fokozódásához és a hívek nyugtalanságához vezetne. Ha a gyülekezetek anyagilag a saját lábukra állnának, következménye függetlenedésük lenne, így az állam és az egyház vezetésének befolyása csökkenne. Az állami segély tehát csak úgy csökkenthető, hogy ne sértse a politika érdekeit. Az egyház működési és adminisztrációs kiadásait lehetne mérsékelni. A hívők anyagi terheit csak körültekintően szabad fokozni. 1968 után is célszerű az államsegély fenntartása.³²⁴

A makropolitika szintjén úgy látszott, hogy a szabad vallásgyakorlat alapvető feltételei biztosítottak. Az önfenntartóvá válás célkitűzése az egyházak számára olyan gazdaságpolitikai kényszer volt, amely döntően befolyásolta a hívek, a papság, az egyházvezetés és a lelkészek, az állam és egyházak kapcsolatát. Az első egyezmények a protestáns egyházakkal kötöttek. Ezeknek alapvető gazdasági célkitűzése az volt, hogy az egyházak felkészüljenek a teljes gazdasági önállóságra. Az esperesi jelentés szerint 1960-ban országos szinten a református felekezet működéséhez szükséges 12 millió forintnak mintegy a felét fedezte a gyülekezetek áldozatkészsége, az úgynevezett közalapi járulékok címén befolyt 5 millió 700 ezer forintból. A szükségletek másik felét az állam biztosította, mert az egyezmény értelmében már kétszer esedékessé váló 25-25%-os csökkentést nem foganatosította, hanem rendkívüli államsegélyként továbbra is folyósította a szükséges összeget.³²⁵

A jelentés a református egyház anyagi helyzetének labilitását mutatja. 1961-ben a somogyi református egyházmegye befizetése az első negyedévben 13,08%-os volt. A félév végi 47,47%-os teljesítés már elfogadhatónak mondható, de ehhez a lelkipásztorok nagyon komoly közreműködése kellett. A hónapról hónapra azonos szükségletekkel dolgozó intézmények működését tehát csak az állami segély tette lehetővé.³²⁶

Hasonló volt a helyzet az evangélikus egyházban is. A Déli Egyházkerület lelkészeitől ideiglenesen megvont 25%-os államsegély³²⁷ (Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnöke 1958. június 24-én bejelentette, hogy a Déli Egyházkerület lelkészei 1958. február 1-jéig visszamenőleg megkapják a 25%-os rendkívüli államsegélyt) a kisebbik protestáns egyházat meggyőzte arról, hogy az államtól való függetlenedés egyetlen járható útja itt is a Központi Alap létrehozása,

³²⁴ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-312./1 (102. d.) Feljegyzés a Magyarországi Református Egyház problémáiról.

³²⁵ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1961. évi június hó 30-án tartandó évi rendes közgyűlése elé.

³²⁶ Uo.

³²⁷ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 323.

amelynek szervezése 1956-ban félbemaradt. A lelkészek számára elküldött kérdőívekre adott válaszokból kiderül, hogy komoly kiadást jelentett az evangélikus gyülekezeteknek a közegyházi teher. A hívek és lelkészek olcsóbb és egyszerűbb felső egyházi kormányzást vártak.³²⁸

Az evangélikus egyházat a pártállam politikája már 1951-től takarékoskodásra kényszerítette. Ezt bizonyítja az egyház egyetemes főtitkárának beszámolója. Az egyház közigazgatásának átszervezése 1952-ben 773 072 Ft, 1953-ban 779 272 Ft megtakarítást eredményezett. 1954-től a 25%-os csökkenés bekövetkeztétől pedig évről évre 584 454 Ft volt. Ezek az összegek az utolsó fillérig a kongruacsökkenés pótlására szolgáltak. Ebből a megtakarításból 1959-től 1963-ig, az 50%-os államsegély csökkenés idején is évenként még mindig tekintélyes megtakarításra, 389 636 forintra lehetett számítani. Ehhez az kellett, hogy Magyarország területén egyetlen egy evangélikus püspökség működjék. Az 1957. évi zárszámadások szerint a három felső szerv – Országos Evangélikus Egyházegyetem, Északi Egyházkerület, Déli Egyházkerület püspöksége – együtt 839 932 Ft államsegélyt kapott. Természetesen ez a keret is 1959-től 50%-kal csökkent. Ha nem történik meg a három vezető szervnek az összevonása, akkor az államsegély várható csökkenése felemészt minden megtakarítást. Az állam részéről nem volt ígéret arra, hogy az evangélikus egyház vezetésének megtartását anyagilag támogatná.³²⁹

Annak ellenére, hogy az állam nem csökkentette az egyházi segélyt, a vezetést állandó bizonytalanságban tartotta. Nem volt alaptalan tehát Grünwalszky Károlynak, az evangélikus egyház egyetemes titkárának óvatossága.

Az országos adatok mellett csak akkor alkothatunk még pontosabb képet az egyházak anyagi helyzetéről, ha a költségvetés bevételi és kiadási oldalát össze tudjuk hasonlítani. A Somogyi Református Egyházmegye költségvetési adatai szemléletesen tükrözik a táblázatok:

A Somogyi Református Egyház költségvetése

B E V É T E L (forintban)						
Év	Egyház-fenntartói járulék	Perselypénz	Adomány	Áldozati bevétel	Egyéb	Összes bevétel
1958 ³²⁷	869 247	197 525	121 638	n. a.	155 598	n. a.
1960 ³²⁸	808 267	190 087	103 389	n. a.	84 356	n. a.
1964 ³²⁹	879 575	178 221	115 561	n. a.	189 168	n. a.
1965 ³³⁰	947 928	206 058	276 079	25 392	591 856	2 047 313
1968 ³³¹	1 038 549	242 306	364 986	41 407	698 709	2 390 957

K I A D Á S (forintban)								
Év	Illetmény	Gyülekezeti élet	Igazgatási költség	Épület fenntart.	Közalap	Egyéb	Összes	Pénz maradvány
1958	n. a.	n. a.	n. a.	389 075	187 813	n. a.	n. a.	n. a.
1960	790 727	n. a.	n. a.	n. a.	164 858	n. a.	n. a.	n. a.
1964	639 438	n. a.	n. a.	227 527	169 083	n. a.	n. a.	n. a.
1965	860 859	32 508	105 938	426 396	171 566	144 260	1 741 527	305 736
1968	915 691	35 503	131 107	596 608	170 079	242 377	2 091 365	299 592

Megjegyzés: nincs adat = n. a.

³²⁸ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1959. június 30-án Ka-posvárott tartandó közgyűlésére.

³²⁹ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1961. június 30-án Ka-posvárott tartandó évi rendes közgyűlése elé.

³³⁰ DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye 1965. április 30-án Kaposvárott tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

³³¹ DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye összesített adattári jelentése az 1966. évben.

³³² DtREL, a Somogyi Református Egyházmegye adattára az 1968. évben.

³²⁸ Porrogszentkirályi Esperesség irattára; Ügyiratszám: 481-2/1958. Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Budapest 1958. Július 26. Aláírás: Grünwalszky Károly sk. Egyetemes főtitkár.

³²⁹ Uo.

A BEVÉTELBŐL EGY TAGRA JUTÓ ÁTLAG (forintban)

Év	Egyházfenntartói járulék	Perselypénz *	Adomány	Összes bevétel
1958	38,42	8,73	5,38	n. a.
1960	37,69	8,86	4,82	39,97
1965	32,7	7,1	9,5	70,6
1968	35,81	8,52	12,58	82,44

Megjegyzés: nincs adat = n. a.

A költségvetés bevételi részének legfontosabb tényezője az egyházfenntartói járulék. Ezt a református családok fizették. Ennek megfelelő kiadási tétel az illetmény, azaz a lelkészek fizetése. 1965 kiadásainak 49,43%-át, 1968 kiadásainak pedig 43,78%-át teszik ki az illetmények. Standard számnak tekinthető a bevételi oldalon a perselypénz és az adomány. A két összegnek megfelelő tényt szám a kiadási oldalon az épületek fenntartására fordított összeg. 1958-ban 319 163 Ft, 1964-ben 293 782 Ft, 1965-ben 482 137 Ft, 1968-ban 607 292 Ft a két bevételi forrás összege. A kiadási oldalon az épületek karbantartására fordított összegek plusz-mínusz néhány tízezer forinttal eltértek a perselypénzből és az adományokból befolyó bevételek. A költségvetés kiadási oldalán található közalapnak a bevételi oldalon a megfelelő bevételi forrás nincs megjelölve. A közalapi járulék fontos szerepet töltött be a református egyház gazdálkodásában. Az egyes egyházmegyétől befolyó összegek képezték a lelkészek fizetés kiegészítésének, a rendszeres szociális támogatásra szoruló nyugállományúak, valamint a lelkészek özvegyeinek segítségét biztosító anyagi forrást. A közalapi járulék összege nagyjából állandó. A befizetése folyamatos gondot jelentett, ezt igazolják az esperesi jelentések. Mivel a bevételi oldalon nincs megfelelő forrás megjelölve – az egyházfenntartói járulék kivételével – a többi költségvetési tételből különítették el. Ugyanez vonatkozik az igazgatási költségek fedezésére is. Az épületfenntartásra fordított kiadások növekedése különösen az 1965-ös és az 1968-as költségvetési évben feltűnő. Ennek elsősorban az előregedett épületek renoválása lehet az oka.

Ha a költségvetési bevételek egy főre jutó átlagát vizsgáljuk, az egyházfenntartói járulék változása a legkisebb, jelezve, hogy a lelkészek fizetése nem nagyon változott. Az egy főre jutó adomány átlaga – a legkisebb átlagú 1960-as évhez képest – 1968-ra 160,99%-os növekedést mutat. A hatvanas évek végére az egy főre jutó összbevételek is jelentősen nőttek. Az 1960-as 39,97 fo-

rintos átlag 1968-ra 82,44 forintba emelkedett, ez 106,25%-os növekedés. Ennek fő forrása az adományok és egyéb rovatban jelentkeznek.

A költségvetési tételekben nem szerepel a nyugdíjjárulék, amely a református egyház számára 1965-ben 3 800 000 Ft volt. A gyülekezetnek minden egyes befizetett 100 forinthez, amelyet egyházfenntartói járulék címen adott, még 5 forintot kellett hozzátennie, a lelkészeknek pedig illetményük minden egyes 100 forintjából ugyancsak 5 forintot kell fizetniük nyugdíjjárulék címen. Mind a gyülekezetek, mind a lelképásztorok restanciája 1966-ban több éves volt, ami súlyos anyagi gondokat mutat.³³⁵

A somogyi protestáns egyházak anyagi helyzetének alakulása a hívőkre háruló eltartási terhek folyamatos növekedését bizonyítja. E tendencia fő oka, hogy a hívők létszámának fogyása miatt nőtt az egy főre jutó egyházi teher. Ugyanakkor az egyház vezetése szeretett volna kevésbé függni az állami támogatástól, hiszen minden történelmi egyház számolt az államsegély esetleges megszűnésével. A kérdés azonban bonyolult, mivel a gazdasági, társadalmi, szociológiai folyamatok függvénye. A megyében működő történelmi egyházak anyagi helyzetének összehasonlítása fontos összefüggések feltárását teszi lehetővé, mert az egyházak létért folytatott küzdelme a politika számára nagyon sok beavatkozási lehetőséget kínált. Mivel a hívek áldozatvállalása az egyházak anyagi állapotának meghatározó feltétele, az egyes plébániák, parókiák szerepét az egyházfenntartó képesség növelte vagy csökkentette. Ezt politikai szempontból a pártállam fel tudta használni.

Somogy megye területén kiemelkedően nagy jövedelmű katolikus plébánia kevés működött. Voltak olyan központi községek, ahol a katolikus egyháznak jutó támogatás összege alacsonyabb volt az átlagnál. Azt is megfigyelhetjük, hogy a plébániák jövedelmének megoszlása rendkívül aránytalan.

³³⁵ DtREL, Püspöki jelentés a Dunántúli Református Egyházkerület 1966. november 3-án és 4-én Balatonfüreden tartott tanácsülésére.

A legnagyobb jövedelemmel rendelkező római katolikus plébániák

Település (1958)*	A lakosság száma (1963)**	Katolikusok száma (1963)**	%
1. Lengyeltóti	3339	3287	96,99
2. Gamás	2665	2226	83,52
3. Kaposvár (3. Pléb.)	n. a.	4000	n. a.
4. Somogyvár	2403	2377	98,91
5. Andocs	n. a.	n. a.	n. a.
6. Berzence	4045	4016	99,28
7. Nagyatád	6859	6621	96,53
8. Balatonkeresztúr	1661	1525	91,81
9. Balatonboglár	3032	2886	95,18
10. Marcali	6271	5672	90,44
11. Nagybajom	3161	2380	75,29
12. Böhönye	3803	3650	95,97
13. Karád	3451	3401	98,55
14. Barcs	7462	7200	96,48
15. Segesd	4147	3610	87,05
16. Kadarkút	2042	1602	78,45
17. Igal	2041	1935	94,8
18. Gölle	2967	2928	98,68
19. Balatonlelle	3556	3145	88,44
20. Siófok	9822	7334	74,66

* SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai Kaposvár, 1959. december 30.

** A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, 1963. 77–125.

Az átlagnál alacsonyabb jövedelmű római katolikus plébániák

Település (1958)*	A lakosság száma (1963)**	Katolikusok száma (1963)**	%
1. Mosdós	1064	1014	95,3
2. Zamárdi	2681	2469	92,09
3. Vörs	888	885	99,66
4. Örtilos	753	740	98,27
5. Csokonyavisonta	2872	1996	72,0
6. Ádánd	2012	1515	75,29
7. Ordacsehi	1252	1242	99,2
8. Nemesvid	1374	1370	99,7

* SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai Kaposvár, 1959. december 30.

** A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, 1963. 77–125.

A római katolikus plébániák jövedelmének különbségei

Község	Egyházi bevétel*	Hívek száma**	Lakosság száma**
Bábonymegyer	14000 Ft	682	1417
Böhönye	40 000 Ft	3650	3802
Csökölly	18 000 Ft	731	1582
Nagyatád	61 000 Ft	1099	1421
Taszár	101 000 Ft	810	1549
Zamárdi	192 000 Ft	2469	2681
Zákány	181 000 Ft	864	2262

* SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai Jelentés az MSZMP Pol. Biz. 1958. július 22. és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről. Kaposvár, 1964. szeptember 30.

** A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, 1963. 77–125.

A községek központi plébániájához zömmel filia is tartozik. Az egyházakat gyengébben támogató hívek általában filiás községekben laknak. Ez a megállapítás a külközségek többségére igaz.

A katolikus egyház anyagi helyzetét reprezentáló adatokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a 2000 lakosnál nagyobb községek egyházfenntartó képessége általában jobb, mint az ennél kisebbeké. Természetesen ez a megállapítás sem minden esetben igaz, hiszen a jövedelem függ az adott vallási közösség sajátos jellemzőitől is.

A politika által vezérelt gazdasági, társadalmi folyamatok döntően hatottak a református gyülekezetek anyagi kondícióira.

A legnagyobb jövedelmű parókiák 1958-ban³³⁶

Helység	A lakosság száma (1963-as adat*)	Reformátusok száma (1963-as adat**)	%
1. Szólád	1113	515	46,27
2. Csurgó	4562	505	11,06
3. Hetes	1168	300	25,68
4. Magyaratád	1421	220	15,48
5. Somogyszob	2349	540	22,98
6. Bárdudvarnok	2223	250	11,24
7. Hedrehely (Visnye)	2139	372+116=488	22,81
8. Kálmánca	717	336	46,85
9. Magyaregres (Várda)	749+682=1431	200+70=270	18,86
10. Nagybajom	3161	600	18,98

* A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, 1963. 77–125.

** DtREL Somogyi Református Egyházmegye 1964. évi május 28-án tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

A legkisebb jövedelmű parókiák 1958-ban³³⁷

Helység	A lakosság száma (1963-as adat*)	Reformátusok száma (1963-as adat**)	%
1. Inke	2286	432	18,89
2. Homokszentgyörgy	1953	390	19,96
3. Látvány	1653	700	42,34
4. Komlósd	367	161	43,86
5. Nagycsepely	940	540	57,44

* A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, 1963. 77–125.

** DtREL Somogyi Református Egyházmegye 1964. évi május 28-án tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

Az 1958-ban legtöbbet fizető gyülekezetek jövedelmének alakulása 1968-ban³³⁸

A gyülekezet neve	Lélekszáma				Fizetők száma				Egy egyház- tagra jutó összes bevétel
	Anyá	Fiók	Miszsió	Szórvány	Anyá	Fiók	Miszsió	Szórvány	
Bárdudvarnok	220	–	–	–	190	–	–	–	78,8 Ft
Csurgó I.	390	–	–	–	235	–	–	–	79,39 Ft
Csurgó II.	423	–	–	–	254	–	–	–	77,65 Ft
Hedrehely	325	–	–	–	269	–	–	–	62 Ft
Visnye	–	65	–	–	–	56	–	–	71 Ft
Hetes	230	–	–	20	169	–	–	8	65 Ft
Kálmánca	286	–	–	26	244	–	–	n. a.	133 Ft
Magyaratád	215	–	–	14	164	–	–	n. a.	71,4 Ft
Magyaregres	180	–	–	–	70	–	–	–	91,8 Ft
Várda	–	70	–	–	–	23	–	–	34,5 Ft
Nagybajom	620	–	–	–	380	–	–	–	77 Ft
Somogyszob	520	–	–	–	368	–	–	–	64,48 Ft
Szólád	430	–	–	–	270	–	–	–	56,38 Ft

³³⁷ Uo.

³³⁸ DtREL, a Somogy Megyei Református Egyházmegye adattára az 1968. évben.

³³⁶ SML, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. 1959. december 30.

*Az 1958-ban legkevesebbet fizetett gyülekezetek jövedelmének alakulása 1968-ban*³³⁹

A gyülekezet neve	Lélekszáma				Fizetők száma				Egy egyháztagra jutó összes bevétel
	Anyá	Fiók	Miszsió	Szórvány	Anyá	Fiók	Miszsió	Szórvány	
Inke	399	–	–	20	341	–	–	n. a.	54,35 Ft
Homokszent-györgy	202	–	–	7	175	–	–	n. a.	89 Ft
Komlósd	159	100	–	–	110	80	–	–	69 Ft
Látrány	65	–	–	88	350	–	–	n. a.	54,2 Ft
Nagycsepely	460	–	–	40	208	–	–	n. a.	109,89 Ft

*A legnagyobb átlagot befizető gyülekezetek 1968-ban*³⁴⁰

A gyülekezet neve	Lélekszáma			Fizetők száma			Egy egyháztagra jutó összes bevétel	Összlakosság száma (1963)
	Anyá	Fiók	Szórvány	Anyá	Fiók	Szórvány		
1. Kiskorpád	–	115	–	–	102	–	381 Ft	1096
2. Zamárdi	–	54	–	–	32	–	242 Ft	2681
3. Büssü	–	120	–	–	90	–	210 Ft	769
4. Csurgó II. Szentá	–	102	–	–	76	–	201,8 Ft	924
5. Somogyaszaló	205	–	180	155	–	n. a.	184 Ft	979
6. Zselickisfalud	135	–	–	115	–	–	178,6 Ft	516
7. Balatonendréd	220	–	–	85	–	–	167 Ft	1660
8. Kereki	–	40	–	–	15	–	160,9 Ft	540
9. Kisbajom	300	–	–	245	–	–	157,1 Ft	771
10. Kisasszond	117	–	–	104	–	–	156,2 Ft	297

*A legkisebb átlagot fizető gyülekezetek 1968-ban*³⁴¹

A gyülekezet neve	Lélekszáma			Fizetők száma			Egy egyháztagra jutó összes bevétel	Összlakosság száma (1963)
	Anyá	Fiók	Szórvány	Anyá	Fiók	Szórvány		
1. Edde	–	68	–	–	41	–	11,46 Ft	380
2. Visz	–	80	–	–	30	–	15,6 Ft	467
3. Somogygygyes	–	70	–	–	30	–	15,4 Ft	1034
4. Somogytúr	–	310	–	–	120	–	17,7 Ft	1065
5. Bányalipótfa	–	110	–	–	90	–	30,4 Ft	414

1958-ban a legjobb anyagi feltételekkel rendelkező parókiák egy kivételével (Kálmánca) 1000 főt meghaladó lakosságszámú községekben találhatók. A reformátusok arányszáma az összlélekszámhoz viszonyítva csak nagy megközelítéssel érvényes a rendelkezésre álló adatok néhány évet jelentő aszinkronitása miatt. Tendenciaként megállapítható, hogy ezekben a helységekben a lakosságnak 11–13%-a református, kivétel Szőlád, ahol az arányszám 46%.

A jó anyagi helyzetben lévő plébániák között két nagyközség – Csurgó, Nagybajom – és három közepes nagyságú település – Bárdudvarnok, Hedrehely, Somogyszob – található, mindegyik 2000 feletti lélekszámmal. A gyengébben teljesítő gyülekezetek a közepes, 1000–2000 közötti lélekszámú és a kisebb – 1000 fő alatti – községek kategóriájába tartoznak. Érdekes, hogy ezeken a településeken a reformátusok összlakossághoz viszonyított száma 20–57% között mozgott, tehát sokkal magasabb, mint a jó anyagi kondícióval rendelkező községek parókiáinál. Ez a furcsának tűnő fordított arányosság azzal magyarázható, hogy a nagyobb számú református lakosság és a más felekezethez tartozók, illetve a vallásukat aktívan nem gyakorlók között intenzív kölcsönhatás jött létre, amit a családi kapcsolatok, elsősorban a házasságok erősíthettek. Ez pedig gyengítette a református egyházhoz való tartozást, s vele együtt az anyagi terhek vállalását is.

Ha az 1968-as tényszámokat vizsgáljuk, megállapítható, hogy két község – Csurgó, Nagybajom – kivételével mindenütt csökkent a református hívők száma. Ennek a folyamatnak alapvető oka a népesség abszolút fogyása volt. A két nagyközségben a növekedés oka a migráció a kisebb

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ Uo.

³⁴¹ Uo.

falvakból a nagyobb településekre. Csurgó esetében a szórványegyházak összevonása is szerepet játszott.

A Somogyi Református Egyház 1968-as adataira szerint az egy hívőre jutó átlag befizetés 82,44 Ft. Az 1958-ban élen járó parókiák gyülekezetei közül csupán a magyaregresi anyagyülekezet éves befizetése haladta meg a megyei átlagot 9,36 forinttal. Az 1958-ban leggyengébb anyagi feltételekkel rendelkező parókiák közül kettő is – Homokszentgyörgy, Nagy-csepely – a megyei átlag felett fizetett, ez utóbbi 27,45 forinttal. A gyülekezetek egyházfenntartó képessége 1958-tól 1968-ig gyökeresen átalakult. Az 1958-ban élen járók közül csupán a csurgói II. számú plébánia maradt az élcsoporthoz. A legjobban fizető gyülekezetek községei között, a csurgói kivételével, legfeljebb csak közepes nagyságú települést – Balatonendréd, Zamárdi, Kiskorpad – találunk. A változás oka, hogy tíz év alatt a népmozgalom átalakította a nagyobb települések szociológiai képét. A kisebb települések gyülekezeteiben megmaradt, sőt erősödött az összetartozás tudata, a társadalom átalakulása kevésbé tudta felforgatni a hagyományos erkölcsi értékrendet. Ennek oka az is, hogy az elvándorlás miatt a falvak előregedése felgyorsult, az öregek pedig erősen kötődtek a valláshoz.

A legkevesebbet fizető gyülekezetek községei a kisebb településekhez tartoztak. Az egy főre jutó befizetéseket tekintve az utolsó öt helyezettnél nem nagyok az eltérések. A települések alacsony lélekszáma a megélhetési gondokkal függött össze. Ez a gyenge egyházfenntartó képesség oka is. Mindegyik gyülekezet filia, azaz fiókegyház, ami a hitélet rendszerességének hiányát is jelenthette, hiszen a lelkész az anyaegyház és a fiókegyház közötti távolság miatt a híveket nem tudta olyan állandósággal gondozni, mint a központi parókiák gyülekezeteit.

A római katolikus papok életkörülményei az egyházipolitikai jelentés adatai szerint jobbak voltak, mint a többi egyházak lelkészeié. Somogy megye 128 katolikus plébániájának 1962. évi bevétele 6 857 000 Ft volt. Ebből egyházközségi bevétel 3 698 000 Ft. Templomi bevétel 3 159 000 Ft. Az egy plébániára jutó átlag jövedelem 53 570 Ft. A kaposvári 3 plébánia évi bevétele 699 000 Ft, ebből 26 000 Ft az egyházi adó a mintegy 27 000 hívőtől.³⁴²

Lényegesen kedvezőtlenebb a református egyházközségek helyzete. 1963. évi bevételük 1 615 345 Ft volt, amely 105 egyházközségre esett,

³⁴² SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai Jelentés az MSZMP Pol. Biz. 1958. június 22-i és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről. Kaposvár, 1964. szeptember 30.

ahol 68 lelkész tevékenykedett. Amíg egy katolikus plébániára átlag évi 53 570 Ft jövedelem jutott, addig egy református egyházközségre 15 384 Ft. Amíg egy katolikus papra jutó évi átlagjövedelem 42 856 Ft, addig egy református lelkészre csak 12 619 Ft.³⁴³ A nagy különbség elsősorban a hívők számából következett.

Az állami támogatás „csepegtetési” módszerét igazolja az egyházmegyei jelentés alapján az, hogy a református egyház számára nyújtott államsegély 1961. január 1-jétől az 1958. óta esedékes 50% helyett csak 10%-ot csökkent. A többit, a 40%-ot, rendkívüli államsegélyként folyósította. A lelkipásztorok jövedelmének jelentős hányadát képezte az államsegély. A református egyházi vezetés véleménye szerint 1961-re jelentősen meg kellett volna erősödnie a gyülekezetek áldozatkészségének, hogy az állammal kötött egyezmény óta eltelt tizenhárom év a teljes önfenntartásra való felkészülést szolgálja. A somogyi egyházmegyében az egyházi vezetés törekedett a lelkipásztorok jövedelmének folyamatos rendezésére. Ennek eredménye, hogy az átlagos szintnek a havi 800 forintos javadalom volt tekinthető. A távolabbi jövőt tekintve azonban ennél a szintnél nem lehetett megállni, ha az állammal kötött egyezmény feltételeit figyelembe vesszük, mert hét év múlva már nem lehetett számítani semmilyen mérvű államsegélyre. Ha a gyülekezetek ragaszkodnak ahhoz, hogy anyagyülekezetként maradjanak fenn, tehát saját lelkipásztoruk legyen, jóval nagyobb áldozatkészséget kellett tanúsítaniuk, mert a megüresedő lelkipásztori állások betöltéséről addig nem lehetett szó, amíg a gyülekezet legalább havi 1000 Ft illetményt nem garantált. Az egyházkerületi közgyűlés határozata szerint számolni lehetett a gyülekezetek fokozatos összevonásával, a „bokrosítással”.³⁴⁴

A lelkészek jelentései is bizonyítják, hogy sem az egyházi vezetés, sem a gyülekezetek nem tudták biztosítani a lelkészi tevékenységhez szükséges alapvető létfeltételeket. A nagyatádi lelkész azzal magyarázta missziói jelentésének késését, hogy „az csak azért nem jutott be előbb, mert kellett a vetést, meg a kapálásokat, gyomlálásokat, krumpli porozást végezni, mert e nélkül nincsen termés, krumpli, cukorborsó, bab, saláta, stb. és üres a főzőfazék. 60 Ft-os napszámot vagy kosztal 50-et nem tud fizetni. Az iratot elküldhette volna régen: méreggel, haraggal és üres zsebbel, mert a napszámok megfosztották volna minden pénzétől. Most a napszámból örömmel küldhet pénzt fiának is, kislányának is.”³⁴⁵ A kisbajomi pap

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ DtREL, esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1961. évi június 30-án tartandó évi rendes közgyűlés elé.

³⁴⁵ DtREL, missziói jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1958. évi missziói munkájáról.

mentsége pedig így szól: „mint a baromnak úgy kell egész nap dolgozni a mezőn. Ma két katasztrális hold kukoricát megekeztem magam. Azért írok így, mert most éjjel van.”³⁴⁶

A megyei jelentés összeállítója megállapítja, hogy a fenti mentségek nem panaszkodások. Csak háttérét mutatják meg azoknak a feltételeknek, melyekben a lelkipásztor készülhetett a missziói szolgálatok végzésére. Bizonyára kész lélekkel, de fáradt, erőtlen testtel. Így bizonyos, hogy nem csak ők ketten voltak így.³⁴⁷

A politikai-gazdasági folyamatok a labilis anyagi háttér miatt a református lelkészeket alkalmazkodásra kényszerítették. Sokan közülük beléptek a termelőszövetkezetekbe, ezt a politika is támogatta, hiszen a lelkész belépése a hívők számára követendő példát jelentett. Ugyanakkor az, hogy a lelkész világi állást is vállalt, a hívekben olyan érzést keltett, hogy nincs rászorulva az ő anyagi támogatásukra. Ezt a meggyőződést erősítette, hogy a protestáns egyházi vezetés az állami támogatást jobban hangsúlyozta, ez pedig tovább szilárdította a hívekben azt a meggyőződést, hogy kevésbé támogassák az egyházat.³⁴⁸

A katolikus egyház, bár anyagi helyzete jobb volt, a változások hatását szintén érzékelte. 1962-ben az egyik őszi koronán dr. Iharos Gyula, balatonfenyvesi lelkész az egyház számára kedvezőtlen folyamatokról beszélt. Véleménye szerint a hívek anyagi gondjait az egyház is megérezte, mert a termelőszövetkezetekben jelentkező nehézségek miatt elfordultak az egyháztól.³⁴⁹

Az egyházak anyagi kondíciója számottevően romlott 1945 után, a jelentős egyházi földterületek elvesztését más jövedelmi forrással pótolni nem tudták. Mind a három történelmi egyházat nagy teherként nyomta a túlméretezett, elavult épületek karbantartása, állagmegóvási költsége. Az ósdi, nagy méretű lelkésházak fenntartása egyre nehezebbé vált. Általános tapasztalat volt, hogy a lelkésházak, plébániák melléképületei, gazdasági épületei romosodtak és lebontották őket. Ebből igyekeztek az egyházak más épületek állagát javítani.³⁵⁰

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Uo.

³⁴⁸ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. 1959. december 30.

³⁴⁹ SML, XIII. 1. f. 3a/6. sorozat TÜK iratok, Összefoglaló jelentés az egyházpolitikai helyzetről 1962. IV. negyedév. Kaposvár, 1963. január 2.

³⁵⁰ SML, XIII. 1. f. 3a/6. sorozat Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1966. február 1.

Az egyházak törekedtek minden lehetséges forrást felhasználni, hogy a vallásgyakorlat alapvető feltételeit jelentő épületeket karbantartsák s a lelkészek számára elfogadható lakáskörülményeket biztosítsanak. A rendelkezésre álló megyei adatok ezt szemléletesen bizonyítják.

Az egyházi épületek száma³⁵¹

Felekezetek	Templom	Kápolna	Plébánia	Egyéb	Megjegyzés
Katolikus	192	72	127	–	–
Református	92	9	80	5 gyülekezés terem	–
Evangélikus	18	3	15	1 üdülő	–
Izraelita	3	2	–	–	a templomok nincsenek kihasználva
Egyéb (szekták)	–	3 imaterem	–	2 üdülő	1 különálló baptista imaház
Összesen:	305	89	222	8	–

Tatarozási, javítási költség³⁵²

Évszám	Költség	Épületek száma	Megjegyzés
1962	850 000 Ft	58	
1963	727 900 Ft	62	
1964	817 000 Ft	65	
1965	1 380 300 Ft	27	új plébánia 280 000 Ft egy templom és más épületek 250 000 Ft
1966	1 342 000 Ft	22	
1967	1 225 500 Ft	21	egy új plébánia 267 000 Ft
Összesen:	6 343 700 Ft	255	

³⁵¹ SML, XIII. 1. f. 3a/6. sorozat Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1960. február 1.; Az egyház politikai helyzete és a további feladatok a Pol. Biz. 1968. március 11. határozata alapján (3. sz. melléklet) Kaposvár, 1968. augusztus 5.

³⁵² Uo.

A számok azt mutatják, hogy 1965-től lényegesen megnőtt az épületek karbantartására fordított összeg. A meredek emelkedés egyik oka az infláció volt, hiszen 1965 előtt jóval több épületet renováltak sokkal kisebb költségért, mint 1965-ben és utána. A másik ok az épületek állagának felgyorsuló romlása.

Az egyházak döntő mértékben a hívek áldozatkészségére számíthattak, de emellett a külföldről érkező, az egyházmegyei hatóság által „erre a célra biztosított összeg” is számottevő segítséget jelentett.³⁵³

Az épületek állagát és anyagi helyzetét tekintve a történelmi egyházak közül legrosszabb volt a helyzet az izraelita felekezetben. Ezt dokumentálja, hogy a Magyar Izraeliták Országos Képviselői Irodáját több esetben felszólította az építésügyi hatóság, kezdje meg a barcsi izraelita templom lebontását életveszélyessége miatt. 1963. augusztus 5-én a helyszínen megjelent az iroda képviselője, aki megvételtre felajánlotta a községi tanácsnak a templomot. Miután a tárgyalások eredménytelenül végződtek, jegyzőkönyvben kijelentette a képviselő, hogy pénzfedezet hiányában az életveszélyt elhárítani az irodának nem áll módjában, ezért a templom lebontását az építészeti hatóság a saját költségén végeztette el.³⁵⁴

Az állam az egyházak politikai függőségét az anyagi bizonytalanság érzetének folyamatos fenntartásával erősítette. A felekezetek megpróbáltak minden lehetőséget feltárni, amely a meg- és fennmaradáshoz szükséges volt. A hivatalos szóhasználat szerint a pénz „kiszedéséhez” különböző, de eredményesen alkalmazott módszerek szolgáltak. „A plébániák és a lelkészek többsége bebizonyítja a híveknek a múlt és a jelen közti különbséget, bebizonyítja azt, hogy ma jobban tud adakozni az egyszerűbb ember is. Ezt a gyakorlatot úgy fejlesztik tovább, hogy az egyházközségi képviselőtestületbe kisebb vagyonnal rendelkező és egyszerűbb embereket is beválasztanak úgy, hogy a vezetés e régiek kezében maradjon. Ezeket a módszereket leginkább azokon a helyeken alkalmazzák, ahol a békemozgalom vezetői vagy a mozgalomhoz közel álló békepapok vannak. Jelentős pénzkiszedési módszer, hogy az egyes plébániákon több volt szerzetesnő tartózkodik, akik rendszeresen járják a falut, a kevésbé áldozatkész embereket megemlékik az áldozatkész emberek előtt, aminek következménye, hogy az adakozás elől elzárkózók a faluban kényelmetlenül érzik magukat. Jó alkalom az anyagi források szaporítására a különböző

szertartásokért járó pénz, főleg abban az esetben, amikor valaki olyan veszi igénybe az egyházi szolgáltatásokat, aki az egyházfenntartói járulékkal el van maradva. Vannak a megyében olyan papok, akik nem értenek egyet a népi demokrácia célkitűzéseivel. E papok egy része ún. nehéz helyen van. Ezeket a papokat a falu lakossága a magatartásáért is támogatja” – írja az egyházügyi főelőadó.³⁵⁵

Mind a katolikus, mind a református egyház híveinek áldozatkészségét bizonyítja, hogy vállalták az új templomok építésének terhét. Az egyházügyi főelőadó szerint adakozáson kívül kétkezi munkájukkal is hozzájárultak az egyházi épületek tatarozásához. Templomot akartak építeni Ujvárfalván, Magyaregresen, Siófokon a reformátusok. A göllei római katolikus templomot egy híres festő renoválta. Ehhez a lakosság anyagilag és társadalmi munkájával egyaránt hozzájárult. A megyei egyházügyi hatóság a templomépítési szándékok megvalósulását az építkezések indokoltságának elutasításával akadályozta meg.³⁵⁶

Az egyházak anyagi ereje elsősorban a hívek számának függvénye. Ezt az objektív tényt használta fel a pártállami politika arra, hogy szembeállítsa a felekezeteket. Gyakran hivatkozott arra, hogy a katolikus lelkészek jobban élnek mint a reformátusok, mert az utóbbiak jövedelme lényegesen alacsonyabb volt. Ezért a megyében 14 lelkész dolgozott másodállásban. Többségük termelőszövetkezetben, földműves-szövetkezetben. A protestáns lelkészek családtagjainak nagy része munkaviszonyban állt. 10 református lelkész felesége pedagógus, de a lelkészfeleségek között akadt 4 agronómus is.³⁵⁷

A politikától, a hatalomtól való sokszálú függés determinálta az egyházak és a világi hatalom viszonyát. Emellett befolyásolta az egyházak kapcsolatait is. A katolikusoknál egzisztenciálisan kiszolgáltatottabb protestáns lelkészek alkalmazkodása a politika valóságához szükségszerű volt, de nem jelenthetett etikai kényszert.

³⁵³ SML, XIII. 1. f. 3a/6. sorozat Az egyház politikai helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 11. határozata alapján (3. sz. melléklet) Kaposvár, 1968. augusztus 5.

³⁵⁴ SML, XXIII. 1. f. 1a 802. Egyházügyi irattár adatai Barcsi Járási Tanács VB építési és közlekedési csoportja. Barcs 9471/1963/VIII.

³⁵⁵ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ SML, XIII. 1. f. 3a/6 sorozat TÜK iratok Az egyház politikai helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján.

Egyházpolitika Somogyban 1957–1968

A katolikus egyház

A *Somogyország* 1957. év márciusi, áprilisi, májusi számaiban kemény hangvételű antiklerikális cikkek jelentek meg. Felekezettől függetlenül, megfélemlítési céllal számoltak be a lelkészek „ellenforradalmi” tevékenységéről.³⁵⁸ A cikkek stílusa bornírt, ugyanakkor fenyegető. A központi politikai akarat csak a Vatikán és a katolikus püspöki kar leleplezését várta el. A túlteljesítés a helyi politika irányítóinak a szándékát bizonyítja.

Sallai László balatonakali plébános is tiltakozott a rádió és sajtó propaganda-hadjárata ellen, mert hívei gyakran szólították meg az utcán, s megkérdezték, hogy a rádióban elhangzott riportban mi az igazság. A rágalmak ellen nehéz volt védekezni. A Veszprém megyei egyházügyi előadóhoz azzal a kéréssel fordult dr. Kerényi József veszprémi kanonokhoz, hogy a megyei sajtó egyház elleni hadjáratát segítsen leállítani. Véleménye szerint azt a papot kellett megbüntetni, aki megérdemli, de más forrófejűségéért a többiek ne szenvedjenek.³⁵⁹ Azokat a rutinos újságírókat használták fel az egyházak elleni küzdelemre, akik a látszólag objektív hangvétellel hatni tudtak az egyszerű hívekre.

Mint már láttuk, az egyházi sajtó engedélyezését a politikai vezetés még vitatta. A védekezni nem tudó egyházak teljesen ki voltak szolgáltatva mind a központi, mind a helyi média hadjáratainak. A Somogy megyei sajtó mellett a Veszprém megyei is kitüntette magát ebben a harcban. Ez különösen a katolikus egyház szempontjából járt súlyos következményekkel, mivel a két közigazgatási megye egy katolikus egyházmegyéhez tartozott, ami a „klerikális reakció” elleni harcban az erők koncentrációját tette lehetővé.

A Veszprémi Egyházmegye Dunántúl legnagyobb, Magyarország első és legrégebb püspöksége. Egyházpolitikai szempontból vezető szerepe a közelmúltat s napjainkat tekintve is egyértelműen meghatározó. A veszprémi püspöki székből került Czapik Gyula az egri érseki, Mindszenty József, Lékai László és Paskai László az esztergomi érseki székbe.³⁶⁰ Egyértelmű, hogy az állam és az egyház viszonyának egyik fontos kérdése: ki áll a veszprémi katolikus egyház élén, hogyan lehet ellenőrizni, befolyásolni a veszprémi püspököt.

³⁵⁸ *Somogyország*, 1957. február 7., március 27., március 31., május 11.

³⁵⁹ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága iratai Az egyházak jelenlegi helyzetéről. Veszprém, 1957. december 17.

³⁶⁰ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 319.

A kádári egyházpolitika áldozata Badalik Bertalan veszprémi püspök. Az egyházmegye névtárában olvasható életrajza tömör, de pontosan kirajzolódik belőle az a főpapi karakter, amely a diktatúráknak gondot okozott. Badalik, az egyházmegye 95. püspöke nagyon nehéz körülmények között kezdte meg főpásztori munkáját 1949. június 10-én. A magyar katolikus egyház ekkor még tartotta magát az egyre erősödő diktatúrával szemben. Alighogy Badalik püspök elfoglalta hivatalát, megkezdődött az egyházak feletti állami felügyelet, a beavatkozás. A beavatkozás fontos eszköze volt, hogy a püspökök nem maguk választották meg közvetlen munkatársaikat. A volt dominikánus tartományfőnökből lett főpásztor a rendszer számára eleve gyanús volt, hiszen a szerzetesben csak ellenséget, XII. Pius pápa politikájának érvényesítőjét látta. Eltávolították mellőle munkatársait, és más egyházmegyeiből hoztak helynököt és kancellárt. Ebben az időben született meg a kormánybiztosi intézmény, a püspökök nyakára ültetett pártállami tisztviselő, akinek engedélye, ellenőrzése nélkül az egyházmegye területén semmi sem történhetett. A veszprémi püspök ilyen körülmények között fogoly volt saját házában. A Mindszenty-vonalat követő főpásztor lépéseit ellenőrizték. Ezért alakította ki azt a gyakorlatot, hogy minden halott papjának temetésére elment, hogy találkozhasson papjaival.³⁶¹

A pártállam felső vezetése és az állami hatalom helyi képviselője egyformán élt a megfélemlítés eszközeivel. A forradalom alatt kiszabadult papok számíthattak arra, hogy letartóztatásukra újra sor kerül. Badalik Bertalan a legfőbb ügyészhez fordul levelével, amely jól érzékelteti a katolikus egyház kiszolgáltatottságát és kényszerhelyzetét: „Alulírott, mint a veszprémi egyházmegye püspöke tisztelettel kérem a Legfőbb Ügyész Urat, szíveskedjék módot találni, hogy az októberi forradalmi események során kiszabadult veszprémi egyházmegyei papok, akik mint politikai foglyok voltak különböző börtönökben, véglegesen szabadlábon maradjanak ügyük felülvizsgálása után. Indoklás: Már a forradalmi események előtt az akkori enyhülés eredményeképpen több pap szabadlábra került. A veszprémi egyházmegyeben oly nagy a paphiány, hogy a forradalmi események során kiszabadult papokat is azonnal be kellett osztani lelkipásztori munkára, mivel a hittantanítás szabadsága következtében megnövekedett lelkipásztori munkát így is csak a legnagyobb nehézséggel tudják ellátni papjaink. Ezen tárgyalások és ítéletekkel kapcsolatban a Legfőbb Ügyész Úr jól tudja, hogy milyen körülmények között folytatták le azokat. Az enyhüléshez és a lelkek megbékéléséhez nagyban hozzájár-

³⁶¹ *A Veszprémi Egyházmegye névtára*, 1992.

rulna, ha a hadbíróóságok által elítélt papjaimat a Legfőbb Ügyész Úr véglegesen szabadlábba helyezné.” Ezután több nevet sorol fel a levél. Közülük Pék János nevét kell külön kiemelni, akit 1954-ben ítélték el. A jogerős ítélet 1954. október 24-én született. Büntetése 9 év. A vád: feljelentési kötelezettség elmulasztása és államtitok megsértése. A plébános egészségi állapota gyöngye, csak bottal tud járni.³⁶² A szuloki plébánoshelyettes 1957. január 30-án kelt levelében az egyházmegyei hatósággal közli, hogy vasárnap és hétfőn hajnalban a volt politikai foglyokat letartóztatták. Így Pék János plébános helyettes urat is hétfőn, azaz január 28-án vonattal Kaposvárra utaztatták, s azóta még nem jött meg.³⁶³ Pék János további sorsáról a Veszprémi Egyházmegye névtárai alapján annyit lehet tudni, hogy 1961-ig vezette a szuloki plébániát. Ezután nevével már nem találkozunk. Badalik Bertalan a beteg lelkészt meg tudta menteni a börtöntől, de mint politikai okokból elítéltet a későbbiek során az egyházmegyéből elhelyezték.³⁶⁴

Nemcsak a főügyészhez fordult az egyházmegye főpásztora üldözött papjai ügyében, hanem külön levélben is felhívta az elítélt papok figyelmét arra, hogy legfontosabb adataikat, amelyek elítélésükkel kapcsolatosak (letartóztatási szám, a jogerős ítéletkelte, büntetés, vád) levélben jelezzék, mert ügyükben ezek ismeretében tud csak eljárni.³⁶⁵ A lelképásztorok a főpásztor kérését komolyan vették, hiszen számítottak az újabb retorzióra. A püspökséghez érkező levelek bizonyítják, milyen rossz egészségi állapotban szabadultak a katolikus papok, s az újabb fenyegetettség-től egyedül csak a püspöktől vártak és várhattak segítséget.³⁶⁶

A főpásztor a legnehezebb időben is megnyilatkozott, mert tudta, hogy híveiért is felelős. 1956. december 16-án kelt körlevelében a közeli karácsonyi ünnepek adventi hangulatában szólt híveihez: „Várva vártam már Hozzátok szólani, s örömmel ragadom meg a karácsonyi ünnepek nyújtotta alkalmat, hogy legalább néhány sorban felkeresselek benneteket. Első szavam, a kívánságom számotokra: béke [...] Igen, békét kívánok minden kedves hívőmnek. Először is a lelki békét, amely a külső békétlenségek közepette is mélységes örömet vált ki az ember lelkéből. Azután kívánom a külső békét, amely rendet, nyugalmat, a rendnek és nyugalomnak állandóságát jelenti Szent Ágoston szerint. Ez az a béke, amely az eredmé-

nyes munkának, a természetes haladásnak a feltétele. Ez az az állapot, amelyben a hatalommal szemben a jogé az elsőség. A hatalom a jognak szolgál és a jog érvényesülését segíti elő. Ez az a béke, amely félelemmentes életet jelent a társadalom tagjainak, az egyes nemzeteknek egyaránt [...] Hiába ápoljuk a béke virágát, ha más oldalról a gyűlöletnek és bosszúnak, az elferdítésnek és hazugságnak, a rágalomnak és a széthúzásnak, a veszekedésnek és végül a háborúnak készítjük az útját.”³⁶⁷

A papokhoz szóló körlevélben a megyés püspök megállapítja, hogy az elmúlt évek aknamunkája, amely a papságot tőle elválasztani igyekezett, hiú erőlködés maradt.³⁶⁸

Mindkét püspöki megnyilatkozás, ha az egyház nyelvén is fogalmaz, bátor állásfoglalás. A forradalom leverését követő bosszú, megtorlás ellen foglal állást. A másik körlevél erőt ad a megye katolikus lelkészeinek a további ellenálláshoz.

Badalik püspök a forradalom napjaiban eltávolított két prominens békepapot, Máté János vikáriust, a püspöki helynököt és Szabó János irodaigazgatót. Helyükre megbízható munkatársakat nevezett ki. Nemcsak a püspöki aulát tisztította meg a számára nemkívánatos személyektől, hanem egyházmegyei szinten is fellépett a rendszer iránt lojális békepapok ellen.³⁶⁹ Máté János eltávolítása a püspöki aulából bátor, sőt kemény lépés volt, mert a vikárius Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd társaságában országgyűlési képviselő volt. A pártvezetés számított arra, hogy a Vatikán mindhárom papot kényszeríteni akarja a képviselői mandátumról való lemondásra. Ez a lépés 1957. július 16-án megtörtént, amikor a Vatikánból három dekrétum érkezett. A Szentszék fellépése igen határozott volt. A dekrétumok lényege, hogy a három parlamenti katolikus pap képviselő azonnal mondjon le mandátumáról – név szerint Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd és Máté János. A Vatikán eltávolította a katolikus papokat minden politikai és társadalmi tevékenységtől, és azonnal jelentést és magyarázatot kért a helyzetről. A Szentszék dekrétumai azzal fejeződtek be, amennyiben azokat nem hajtják végre, úgy *ipso facto*, azaz automatikusan a három személy a „különleges kiközösítés” alá esik.³⁷⁰

A pápai dekrétumok külpolitikai háttere nyilvánvaló, hiszen 1957-ben az ENSZ szeptemberi közgyűlésén a magyar kérdést napirendre tűzték.

³⁶² VÉL, Kancelláriai iratok 2000-7/1957.

³⁶³ VÉL, Kancelláriai iratokhoz csatolt levél, berzencei római katolikus plébániahivataltól 23/1957. sz.

³⁶⁴ A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963; 1975; 1984; 1992.

³⁶⁵ VÉL, Kancelláriai iratok 2000-7/1957.

³⁶⁶ VÉL, Kancelláriai iratok 2000-7/1957.

³⁶⁷ VÉL, Veszprém egyházmegyei Hatóság körirata 8. szám, 1956. december 16.

³⁶⁸ VÉL, Veszprém egyházmegyei Hatóság körirata, 9. szám.

³⁶⁹ MNL, M-KS-288 (1958.) 4. öe. Megyei Tanács VB Egyházügyi főelőadójától (Jelentés). Veszprém, 1958. február 28.

³⁷⁰ MNL, M-KS-288-5/39. öe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. augusztus 13-i üléséről.

A cél az volt, hogy a Vatikán így hívja fel a világ figyelmét a magyarországi vallásüldözésre. A válaszlépés nem maradt el. A püspöki kart 1957. július 31-re, amikor még nem ismerte a pápai rendeleteket, felrendelték az Egyháziügyi Hivatalba, és közölték a püspökökkel az állami vezetés elvárásait.³⁷¹ A cél a püspöki kar megosztása és a megfélemlítés volt.

Ezek után érdemes szó szerint idézni Moravetz Lajos egyháziügyi főelőadó néhány mondatát: „Rendkívül nehéz volt a mi helyzetünk, amíg Badalik Bertalan püspök állt az egyházmegye élén, mint kormányzó. Hosszú évek munkájába került, mire Badalikot lejárattuk, melyhez rajtunk kívül minden elvtársnak köszönet jár, akik ehhez segítséget nyújtottak. Egyik legfontosabb eredményünk, hogy azt a főpapot félreállítottuk.”³⁷²

A papok üldözésében nem lehet mindent csak a „központi akarát” számlájára írni. Badalik tragédiájában jelentős szerep jutott a helyi hatalmi erőknél. A Politikai Bizottság 1957. augusztus 13-i ülésén elhangzott, hogy indokolt a veszprémi püspök jogkörének megvonása, mert évek óta nehezíti a helyzet megoldását. Ebben a megítélésben ráismerünk Moravetz Lajos egyháziügyi főelőadó érvelésére. A püspök ellen azonban „konkrét adatok nincsenek ezzel kapcsolatban”. A feltételezés szerint „ő küldött ki a Vatikánnak információkat”. A Vatikán által felvetett, hazánkra vonatkozó kérdésekből következtettek arra, hogy a veszprémi püspök információi alapján fogalmazták meg azokat.³⁷³ A Politikai Bizottság tehát nem tudott kézzel fogható indokot felhozni, de a püspökkel szemben kialakult személyes indulatot Moravetz Lajos azon megállapítása támasztja alá, hogy a püspök „olyan reakciós beállítottságú egyéniség, akinek párja sincs talán még országos viszonylatban sem”.³⁷⁴ 1957 augusztusában ezért internálták Hejcére, ahol egyházi jellegű szociális otthonban élt 1964 októberéig. Nem egyházmegyéjében, hanem Hódmezővásárhelyen temették el a családi sírboltba. Hamvai csak 1991. október 30. óta nyugszanak a veszprémi székesegyház kriptájában.³⁷⁵

Badalik püspök elhurcolásakor Klempa Sándor premontrei kanonokot, zalaszentgróti plébánost nevezték ki általános helynöknek. A nagy műveltségű, több nyelvet beszélő pap a szerzetesrendek működési engedélyének

megvonása után került a veszprémi egyházmegye kötelékébe. 1954-ben több hónapot töltött letartóztatásban.³⁷⁶ Az utód személyének megválasztásában természetesen döntő szerepe volt a megyei egyháziügyi főelőadónak, aki valószínűleg számított arra, hogy a megfélemlített főpappal könnyű szót érteni, és örömmel jelentette feletteseinek, hogy Klempa Sándorral összehasonlíthatatlanul könnyebb dolgozni. Ezt bizonyította, hogy megkezdődött a veszprémi püspöki aula átalakítása a rendszer igényeinek megfelelően. Eltávolították dr. Párkányi József püspöki titkárt és dr. Burucs Lászlót, Badalik szertartóját. Szabad kezét kapott a hatalom a legfontosabb aulikus tisztségek – az irodaigazgató (kancellár) és a vikárius állásának – számára megfelelő személyekkel való betöltésére. A tisztoztatás kiterjedt az egész egyházmegye területére, a főesperes és a kerületi esperesek leváltásával. A megyei vezetés és az egyháziügyi előadó nem volt megelégedve az eredménnyel, további személycseréket sürgetett az EH vezetésétől. Szálka volt szemükben Kerényi József kanonok, akit Moravetz Lajos az egyházmegye „káderésének” és Badalik Bertalan legmegbízhatóbb emberének nevezett. Ugyancsak sürgette dr. Gutheil Jenő kanonok menesztését, aki *A kommunisták uralma Veszprémben* 1919-ben írt műve miatt szintén elfogadhatatlan volt a rendszer számára. A „helyi” túlbuzgóság azonban ütközött a nagyobb politikai érdekekkel. Klempa Sándor helyzete még képlekeny volt, s az EH vezetése nem tartotta célszerűnek az idős, nagy tekintélyű papok elleni fellépést.³⁷⁷

Az egyházmegyében a diktatórikus intézkedések sokkolóan hatottak. Klempa Sándor egy alkalommal úgy jellemezte a megye papságát, hogy 40%-a beteg, 10%-át nem lehet kiemelni tespedtségéből, 15%-a pedig öreg, csak 35%-ára lehet számítani.³⁷⁸ Nemcsak a lelkeskedő alsópapásra, hanem a vezető funkciót betöltő papokra is jellemző volt az elbizonytalanodás. A hatalom kemény fellépése szertefoszlatta a reményeket, s ebből eredően a megye egyházi vezetését a kapkodás jellemezte. Természetesen voltak olyanok is, akik hőiesen vállalták az ellenállást, de a hatalom megengedhette magának, hogy a „fennálló törvények” ellenére is fellépjen velük szemben, és „leleplezze őket”.³⁷⁹

A papság passzivitása, amelyre az egyháziügyi főelőadó panaszkodik, ellenállást fejezett ki, ugyanakkor óvatos tartózkodást is. A havi lelki gyakor-

³⁷¹ Uo.

³⁷² MNL, M-KS-288 (1958) 4. öe. Megyei Tanács VB egyháziügyi főelőadójától (Jelentés) Veszprém, 1958. február 28.

³⁷³ MNL, M-KS-288-5/39. öe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. augusztus 13-i üléséről.

³⁷⁴ MNL, M-KS-288 (1958) 4. öe. Megyei Tanács VB egyháziügyi főelőadójától (Jelentés) Veszprém, 1958. február 28.

³⁷⁵ A Veszprémi Egyházmegye névtára, 1992.

³⁷⁶ Uo.

³⁷⁷ MNL, M-KS-288 (1958.) 4. öe. A Megyei Tanács VB egyháziügyi előadójától (Jelentés) Veszprém, 1958. február 28.

³⁷⁸ SML, XXVII. 518. f. Megyei Tanács VB egyháziügyi előadójától (Jelentés) Veszprém, 1957. december 17.

³⁷⁹ Uo.

latokat (rekollekciók), amelyeket még Badalik püspök vezetett be, Klempa Sándor is rendszeresen megtartotta. A rekollekciók a közvetett beavatkozás lehetőségét kínálták. Az itt elhangzott előadások tematikáját úgy kellett összeállítani, hogy a papságot ráhangolják a hivatalos politika be- és elfogadására. Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának első titkára, Szirmai Jenő, a Veszprém Megyei Tanács miniszteri biztosnak kinevezett egyházügyi főelőadójához írt levelében arra hívta fel Moravetz Lajos figyelmét, hogy az egyházzal kötött egyezség értelmében a rekollekciókon elhangzott előadások tematikáját cenzúrázni kell. Össze kell hangolni a három közigazgatási megye – Somogy, Veszprém, Zala – pártbizottságainak és egyházügyi főelőadóinak ez irányú teendőit. Így lehet megelőzni a klérus részéről induló akciókat.³⁸⁰ Támadni mindig előnyösebb, főleg akkor, ha az egyházi vezetés terveit, elgondolásait az állami és pártvezetők ismerik. Ez azt is lehetővé teszi, hogy időben beavatkozhasanak, s az adminisztratív intézkedéseket csak a legszükségesebb esetben alkalmazzák. Az indirekt módszerek alkalmazásától jelentős javulást várt a Somogy megyei első titkár.

Az egyházak térdre kényszerítésének folyamata pontosan megtervezett koreográfia szerint ment végbe. A legfontosabb célja az volt, hogy kikényszerítsék az állammal való együttműködést. Erre reprezentatív alkalmat kínált a választás, amelyet a Kádár-rendszer a forradalom és a szabadságharc után a konszolidáció első nagy lépésének tekintett, mind bel-, mind külpolitikai szempontból. Valamennyi egyház felhívta a hívek figyelmét az országgyűlési és tanácstag választásokra, arra kérve őket, hogy támogassák a népfront jelöltjeit.³⁸¹ Az 1958. november 16-án megrendezett választások előkészületeiben való részvételt, majd az azokban való politikai szerepvállalást azért tekintette a katolikus egyház részéről fontos vízváltónak az állam, mert a Szentszék 1957. július 16-i dekrétumának próbáját jelentette még akkor is, ha kihirdetését az állam nem engedélyezte. Arra is lehetőség nyílt, hogy megpróbálják feltámasztani a békepapi mozgalmat. Ez óriási erőfeszítéseket követelt mind az állam, mind az egykori békepapok részéről. A mozgalom újraindítása azért nem volt könnyű, mert a volt békepapok – egy papi értekezleten elhangzottak szerint – húzódoztak a hatalommal való együttműködéstől. A forradalom leverése után fenntartásaik voltak és a rendszer ingtag helyzetét igyekeztek kihasználni. Az volt az egyik legfontosabb kívánságuk, hogy „a papok közti úgynevezett szakadást meg kell szüntetni, és az egyház hivatalos vezetői álljanak a békemozgalom élére, dolgozzanak a béke megvédése érdekében. Egy másik

ilyen kívánság volt, hogy az egyház kapjon még nagyobb szabadságot a vallási igények kielégítésében.”³⁸²

Az állam és egyház nemcsak felső, hanem középszinten is tartott kapcsolatot, ami azt bizonyítja, hogy mindkét fél számára fontos volt az adott körülmények közötti kompromisszumok elérése. A katolikus egyház felső és középszintű vezetésének taktikáját, magatartását nem lehet fekete-fehér alapon megítélni, mert az „élni és túlélni” kérdését a forradalmat leverő hatalom úgy tette fel, hogy abban több alternatívában megfogalmazódott a jövő. Az alternatívák között csak árnyalati eltérések voltak, így a katolikus egyház vezetése, papsága taktikázni kényszerült.

A választásokra való készülődés és az azokban való szerepvállalás Somogy megyei adatai bizonyítják, milyen fokú volt az együttműködési készség. A politikai élet több szintű és minőségű szerepvállalást tett lehetővé a megyei tanácstagságtól a községi tanácstagságig, a megyei békebizottsági tagságtól a járási békebizottsági tagságig, a Hazafias Népfront megyei bizottsági tagságától a községi elnökségi tagságig. A bonyolultnak látszó rendszerben a tanácstag funkció jelentette a legnagyobb aktivitást követelő tevékenységet. A békebizottsági és a hazafias népfronti tagság csak a „politikai állásfoglalás” reprezentációja volt. Előfordul, hogy egy személy több funkciót is ellátott. A 173 katolikus lelkész közül 1958–1959-ben tanácstag volt 3 fő, a Hazafias Népfrontban 21 fő, a „békemozgalomban” 5 pap vállalt szerepet. Beszámítva, hogy néhányan több funkcióban is tevékenykedtek, összesen 23 katolikus pap közeleti szereplése reprezentálja a katolikus papság politikai aktivitását, 13,29%-kal. A rendszer iránt ellenséges magatartást tanúsító papok száma 14. Ez a megyei katolikus papság 8,09%-a. Az arányszám viszonylagos, mert a teológiáról kikerült fiatal lelkészek közül sokan elutasították a rendszert. Azért nem tartották őket számon, mert befolyásuk a papi közvélemény alakításában elhanyagolható volt.³⁸³ A két arányszámot összehasonlítva kiderül, hogy a megyei katolikus lelkészeinek többsége, kb. 80%-a nem politizált, legalábbis semleges magatartást tanúsított. A Klempa Sándor által becsült 75%-hoz képest ez nem nagy eltérés.

A megyei egyházügyi előadó véleménye szerint is a megyében azoknak a papoknak a száma volt a legjelentősebb, akik a két irányzat között ingadoztak. Ők nem tanúsítottak kifejezetten ellenséges magatartást, de rit-

³⁸² SML, XXVII 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai 1958. 88. cs. (Elhangzott az 1958. március 13-án tartott szűkebb körű papi értekezleten.)

³⁸³ SML, XXVII 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

³⁸⁰ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, 1957. 5–6. cs.

³⁸¹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 324.

kán nyilatkoztak a napi politikáról. A lelkészek magatartását meghatározta az is, hogyan próbálta a politikai vezetés különböző módszerekkel – a kongrua csökkentésével, megvonásával vagy megadásával, a diszpozícióval, a templom restaurálásához való állami támogatással – befolyását növelni.

A békepapok tevékenységét a megyei egyházügyi előadó túldimenzionálja. Hangsúlyozza, hogy a papság jelentős része megbízik bennük. Hivatkozik arra, hogy a megyei békebizottság volt titkára csaknem olyan „forgalmat bonyolított le, mint egy kisebb fajta püspökség”. Olyan problémákkal is felkeresték, amelyek elintézésével szaporította a mozgalomhoz közel állók számát, növelte a mozgalom tekintélyét. A békemozgalom élén álló tizenhat tagú bizottságban a tekintélyes, lojális papok kaptak helyet. A mozgalom és vezetősége kollektívan ugyan kifejezte hűségét a Vatikán iránt, de négy szemközti beszélgetés alkalmával kritizálta.³⁸⁴

A Janus-arcú politika szebbik felét mutatta akkor, amikor a papi békebizottság titkárát segítette a hozzáfordulók ügyeinek elintézésében. Az is a taktika része volt, hogy a békemozgalomba a magasabb egyházi pozíciót betöltő papokat próbálta bevonni vagy a békepapokat pozícióhoz juttatni. Az a tény, hogy őket használta fel szimpatizánsok toborzására, kifinomult politikai rafinériáról tanúskodik.

A látszólagos nyugalom ellenére az egyház és az állam között folyamatos feszültség forrása volt a szerzetesek ügye. Az 1950-ben működéstől eltiltott rendek tagjairól egyrészt gondoskodni kellett, másrészt az „exlex” állapotban élő férfi, női szerzetesek igyekeztek az új körülményekhez alkalmazkodva hivatásukat gyakorolni. A tevékenységüket figyelték. Az egyházpolitikai jelentés hírt adott arról, hogy Mernyén az Isteni Szeretet Leányai rend tartotta összejeövetelét. A volt tartományfőnök jelenlétében eskütételre is sor került. A közös istentiszteletet ünnepi ebéd követte. Az összejeövetelen jelen voltak Kisapátiból, Kaposvárról, Karádról, Öreglacról. A helyi plébános aktívan támogatta a rendezvényt. A volt Iskolanővérek tartományfőnöke is folyamatosan látogatta a szétszórt rend tagjait. Azokon a plébániákon, amelyeknek területén rendház működött, a plébános mindenütt volt rendtag, akit egyházi szolgálatba vettek át. Ilyen az andocsi, a segesdi, a nagyatádi plébánia. A megye sok községében alkalmaztak a plébánosok volt szerzeteseket. Egyes helyeken – Igal, Marcali, Somogyaszob – számuk elérte a 3 főt jelentő maximumot. Elsősorban volt női rendtagokat fogadtak be a plébániák. Hatásuk a hitélet szempontjából meghatározó.³⁸⁵

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ SML, XXVII. 518 f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről, 1959. IV. negyedév. Kaposvár, 1959. augusztus 3.

A helyi hatalom és az egyház kapcsolatát az egyházügyi főelőadó még nem tartja megfelelően rendezettnek. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a lelkészek a hitélet feltételeinek biztosítása érdekében igyekeztek jó viszonyt kialakítani a községi vezetőkkel.³⁸⁶ A központi irányítás ezt még nem tudta kellően befolyásolni, hiszen a falu még mindig a lelkész mögött állt. Ezt a községi vezetők is tudták, ezért ők is igyekeztek elkerülni a konfrontációt. Balatonfenyvesen, Igalon fordult elő, hogy a helyi vezetők támogatták a lelkészt. Mindkét esetben a falu lakosságának véleménye s a lelkész hatalommal szembeni magatartása játszott ebben döntő szerepet.³⁸⁷

A termelőszövetkezetek újbóli szervezése 1958-ban indult. Ennek döntő társadalom- és gazdaságpolitikai szerepe volt, hiszen a „szocialista társadalommodell” megteremtését jelentő második nagy lépés volt. A főelőadó úgy érzelte, hogy a katolikus papok többsége óvatosan, tartózkodóan viselkedett. Nem tettek semmit a szervezés sikere érdekében, de ellene sem. A termelőszövetkezetek szervezésének ideje alatt a szentbeszédekben többnyire csak a politika szempontjából neutrális kérdésekkel foglalkoztak. Így nem lehetett őket ellenséges magatartással vádolni.³⁸⁸ A hatalom árgus szemekkel figyelte az egyházak megnyilvánulásait, csak megfontolt magatartással lehetett elkerülni az összeütközést.

1958-ra a Kádár-rendszernek, Gergely Jenő megállapítása szerint, sikerült restaurálnia az 1950-es évek fontosabb egyházpolitikai elemeit. Ennek lényeges része a békepapi mozgalom újraindítási lehetőségeinek megteremtése. Az MSZMP elérkezettnek látta az időt arra, hogy az egyházpolitika új stratégiáját is megfogalmazza a népfronthatározatban.³⁸⁹ Ez öltött testet az 1958-as párthatározatban.

A „helyi kérdések finomabb kezelését” az Elnöki Tanács 1957:22 számú törvényerejű rendelete tette lehetővé. A diszpozíció, az egyházi állások betöltésének állami felügyelet alá vonása a lelkészekkel szemben alkalmazott adminisztratív fellépést napi gyakorlattá tette.

A Veszprém Egyházmegyei Hatóság 1958. október havi köriratában Klempa Sándor püspöki helynök megdicsérte azokat a papokat, akik a „nyugtalan időkben” megállták a helyüket. Ugyanakkor fájlalta, hogy szórványosan akadtak, akik az Egyházi Törvénykönyv kifejezett tiltása ellenére 1956. október 23-a után állomáshelyüket súlyos ok és engedély

³⁸⁶ Uo.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ Uo.

³⁸⁹ Balogh Margit (1996): i. m. 2. kötet.

nélkül hűtlenül elhagyták. A tizenkét lelkészt (Czuczai László, Cserjés Sándor, Forgó Ferenc, Hardy Gábor, Kovács Jenő, Láhony Rezső, dr. Málíg Gábor, Mérsany Tibor, Németh Sándor, Padányi Károly, Másor László, Serányi Lajos) felfüggeszti állásából, amennyiben a rendelkezés tudomásul vétele után nem jelentkezik az egyházmegyei hatóságnál szolgálattételre, illetve nem foglalják el elhagyott szolgálati helyüket.³⁹⁰ A tizenkét lelkész nem engedelmeskedett a felszólításnak, ezért őket az egyházmegye nem alkalmazta. A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára betűsoros névmutatójából mindegyikük neve hiányzik.³⁹¹ 1959-ben Klempa Sándor dr. Major Kálmánt, a veszprémi teológia volt tanárát helyezte szolgálaton kívül. A lelkész 1964-ben újabb figyelmeztetésben részesült, mert engedély nélkül egyházi tevékenységet folytatott.³⁹²

A Somogy megyei egyházügyi előadó, Werstroh János levélben kifogásolta, hogy a diszpozíciók ügyében az apostoli kormányzó előzetesen nem tájékoztatta, és ezzel több esetben nehezítette zökkenőmentes elintézésüket.³⁹³ Az előadó feletteseinek is jelentette, hogy az 1962 nyarán sorra került diszponálások hét esetben az ő megkérdése és beleegyezése nélkül történtek. Utalt arra is, hogy az országos érdek felette áll a helyinek, hiszen az egyházi főhatóság, vagyis Klempa Sándor csak a felsőbb állami szerv, az ÁEH beleegyezésével diszponálhat.³⁹⁴

A legnagyobb dunántúli katolikus egyházmegye diszponálási statisztikája nagyon szemléletes mind a „helyi”, mind az országos egyházpolitikai vonatkozások szempontjából.

*A két nagy közigazgatási megye,
Veszprém és Somogy területén belül
áthelyezett lelkészek száma*

*A két megye papságának
mozgása a megyék között*

Év	Veszprém megye	Somogy megye	Veszprém megyéből Somogyba	Somogyból Veszprém megyébe
1958	17	18	8	6
1959	16	20	7	8
1960	14	3	4	4
1961	28	15	3	2
1962	10	12	3	7
1963	3	9	5	3
1964	2	13	4	2
1965	7	10	3	5
1966	4	–	1	–
1967	5	3	–	3
Összesen:	106	103	38	40

Forrás: VÉL, Kancelláriai iratok 3000-1958. 1959./1960./1961./1962./1963./1964./1965./1966./1967.

Az egyházmegyében 1958 és 1967 között áthelyezett vagy kinevezett lelkészek száma

Év:	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Fő:	82	101	56	78	67	50	38	68	13	13

Forrás: SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Kaposvár, 1968. augusztus 5.

A diszpozíciók száma 1959-ben volt a legmagasabb. Utána következik az 1958. év indexe, majd a rangsorban a harmadik, 1961. A diszpozíciók kiemelkedő számát mindegyik esetben az országos politika alakulása magyarázza. 1958-ban született meg az MSZMP KB egyházpolitikai határozata, majd 1960 márciusában az MSZMP PB határozata az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról. Az áthelyezések száma 1966-tól kezdve meredeken csökkent. A magyar állam és a Vatikán között 1964-ben megkötött részleges megállapodás hatása konszolidációs tényezőként döntő jelentőségű.

³⁹⁰ VÉL, Veszprém Egyházmegyei Hatóság körirata 2000-137/1958.

³⁹¹ A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém.

³⁹² VÉL, 2000-170/1959. és 12-17/1964.

³⁹³ VÉL, 2000-62.

³⁹⁴ SML, XXIII.1. f. 3a/6 sorozat TÜK iratok. Összefoglaló jelentés az egyházpolitikai helyzetről. Kaposvár, 1963. IV. negyedév.

A diszpozíciók kérdésében többször fordult elő összeütközés a püspök és az állami hatóság között. Klempa Sándor apostoli kormányzó taktikázni kényszerült, ha az exponált helyekre a számára megfelelő lelkészt akarta kinevezni, vagy a megye papságával való összeütközést el akarta kerülni. A kaposvári belvárosi plébánia betöltésére három személyt javasolt, a döntést pedig az állami szervre bízta. Az apostoli kormányzó bizonytalankodása és taktikázása fejeződött ki abban is, hogy a diszpozíciók számát is növelte. Ezt kifogásolta a megyei egyházügyi főelőadó, mert nem látta a maga szempontjából indokolttnak. 1965-ben például a megye papságának mintegy harmadát helyezték át. Előfordult olyan eset is, hogy egy személyt rövid időn belül kettő, esetleg három helyre is kinevezett az aula. Az 1960-ban kiadott sematizmushoz képest 1965-re az áthelyezések eredményeképp 44 helyen történt változás. Az egyházügyi főelőadó – Decsi József – és a püspök megegyezett, hogy csak elkerülhetetlen esetekben mozgatnak lelkészeket.³⁹⁵ Az egyházügyi főelőadó feltételezhetően nemcsak a személyes presztízs miatt kifogásolta Klempa áthelyezéseit, hanem felsőbb utasításra is csökkenteni kellett a lelkészek mozgatását.

Ha a diszpozíciókat Veszprém és Somogy megye viszonylatában vizsgáljuk, látható, hogy közel azonos számú lelkészt helyeztek át tíz év alatt a két megyében. Az áthelyezések száma a már összviszonylatban említett évekhez hasonlóan – 1958-ban, 1959-ben és 1961-ben – a legmagasabbak. A két megye közti „lelkészcsere” sem összességében, sem pedig évenkénti bontásban nem jelentős. Az aula a diszpozícióban kiegyensúlyozottságra törekedett, s nem borította fel a megyék lelkészi karának összetételét.

A veszprémi egyházmegye vezetésében esperesi és esperes-helyettesi szinten 1959-ben jelentős változások történtek. 10 esperest saját kérelmére, 20 esperest pedig feltehetően az állami szervek követelésére mentett fel tisztségéből a püspöki aula. A 35 esperesi kerületből 34 élére nevezett ki Klempa Sándor új tisztségviselőt. A Somogyi főesperesség 13 esperesi kerületéből 12 kerület kapott új vezetőt. A helyettes esperesek közül 15 fő ugyancsak újonnan megbízott lelkész volt. A Somogyi főesperesség Ságvári esperesi kerületében a 7 helyettes esperesből 5, a Segesdi főesperesi kerület 6 helyettes espereséből 2 fő az újonnan kinevezett lelkész.³⁹⁶ Ilyen méretű váltás az egyházmegye középszintű vezetésében a tíz év során többé nem történt.

³⁹⁵ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1966. február 1.

³⁹⁶ VÉL, Kancelláriai iratok 3800-121/1959.

Az esperesi és espereshelyettesi funkciók mellett az egyházügyi főelőadó a nagybajomi, a kadarkúti, a balatonboglári, a balatonlellei, a fonyódi, a köröshegyi, a siófoki, a balatonszabadi, a berzencei, a gyékényesi és bőhőnyei plébániákat is fontosnak tartotta abból a szempontból, hogy ezekre a helyekre csak a hatalom szempontjából megbízható lelkészek kerülhetnek. Külön kiemelte, hogy a kaposvári belvárosi plébániára olyan személyt kell javasolni, aki hajlandó őszintén együttműködni az állami egyházügyi hatósággal s megfelelő tekintéllyel rendelkezik.³⁹⁷

Az 1958-ban sorra kerülő választások megyei és helyi szinten egyaránt lehetővé tették, hogy az állam újra összekösse azokat a politikai szálakat, amelyeket a forradalom széttepett. A Rákosi-rendszerben a békepapi mozgalom szervezetileg jól kiépített rendszerben működött, most újraindítása csak lazább keretek között volt lehetséges. A Hazafias Népfront aktivizálta a volt békepapokat Somogyban is, ahol csak a katolikus békepapok működtek tovább. A békebizottságok járási szintig működtek a népfronton belül. A választásokra való felkészülés, a Hazafias Népfront jelölő listáinak elkészítése a mozgalom sorainak újrendezését követelte meg (2. számú melléklet).

25 pap töltött be 33 közeleti funkciót. Ennek az volt az oka, hogy 7 fő egyszerre több helyen vállalt szerepet (Abaligeti Kázmér 3, dr. Bacza Dezső 2, Kovács Sándor 2, dr. Langmár Lipót 2, Molnár István 3, dr. Vajay József 2, dr. Pfeifer János 2). A funkcióhalmozás magyarázata egyrészt az, hogy többen – Abaligeti, Pfeifer – „rég” békepapok voltak. A több funkciót betöltő papok helyzetét az is erősítette, hogy szolgálati helyük – Fonyód, Nagybjom, Siófok, Berzence, Balatonkeresztúr – a megyei egyházpolitika szempontjából frekvenciáknak számított.

Jellemző esetről számol be jelentésében az egyházügyi főelőadó. Dr. Vajay Józsefet büntetésből diszponálták Nagykanizsáról Balatonkeresztúrra. Kongruáját is megvonták. Az egyházügyi főelőadó kilátásba helyezte, ha hajlandó a megyei békebizottságban tisztséget vállalni, a kongruát visszakaphatja. A „meggyőzés” eredményre vezetett. A megyei egyházügyi főelőadó úgy látja, hogy a békepapi mozgalomnak aránylag nagy befolyása van az egyházban. Dr. Pfeifer János a világi hatalom támogatását élvezte, mint a békebizottság titkára, így a hozzá fordulók tudott segíteni. A vezető szerepet játszó régi mozgalmi papok magatartása kétértelmű volt. Kifelé hangoztatták a Vatikánhoz való hűségüket, de négy szemközti beszélgetésekben kritizálták politikáját. A pozitív tenden-

³⁹⁷ SML, 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága, Munkaterv 1966. január 1-től 1966. június 30-ig. Kaposvár, 1966. január 3.

ciák ellenére a mozgalom küszködött az újrakezdés nehézségeivel is. A forradalom előtti állapotokhoz képest nem volt lényeges változás, ami azt jelentette, hogy bázisát nem sikerült a létszám emelésével növelni. A népfronti keretek túl lazának bizonyultak az egyházügyi főelőadó szerint, s ezt a szervezeti formát a mozgalom harcosabbá, ütőképesebbé tétele érdekében át kellene szervezni úgy, hogy a népfrontban a békepapi mozgalom viszonylag nagyobb önállósággal és mozgékonyasággal rendelkezzen. Erősíteni kellene az EH irányító befolyását. A kifogások és a javaslatok abból erednek, hogy egyes társadalmi szervek nem kérték ki a főelőadó véleményét, amikor a lelkészeket az adott funkcióra jelölték. A papság tekintélye a főelőadó szerint sok községben nem szenvedett csorbát, a tanácsok kisebb része – Toponár, Kapoly, Igal, Töröcske – támogatta a lelkészeket. A községi vezetők számára az egyházpolitika idegen területnek számított. A különböző funkciót viselő papok jelentős részét a megyei párt és állami vezetés, a főelőadó nem javasolta volna.³⁹⁸

Az egyházügyi főelőadó megállapításait még jobban alátámasztja, hogy a felsorolt papok között sok egyházi méltóságot viselő lelkészt találunk. Ez arra utal, hogy az egyházmegye vezetése ügyesen kihasználta az újrakezdés bizonytalanságait, és igyekezett a számára megbízható, tekintélyes papokat bejuttatni a különböző választott társadalmi, állami szervek pozícióiba.

A „reakciós” jelzővel stigmatizált papok

Név	Születési év	Szolgálati hely	Beosztás, rang	Megjegyzés
Husthausen Aladár	1900	Balatonkiliti	plébános, tb. kanonok	
Kakas Aladár	1900	Mesztegyő	plébános	
Harangozó János	nincs adat	Látrány	plébános	áthelyezték más egyházmegyébe
Pék János	1910	Szulok	plébános	áthelyezték Fonóra
Fábos Pál	nincs adat	Balatonendréd	plébános	áthelyezték más egyházmegyébe

³⁹⁸ SML, 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

dr. Buzás Gerő	1904	Kaposfő	plébános	áthelyezték Szentpéter-úrra
Novits István	1893	Szentba-lázs	c. esperes	
Egyed Lajos	1906	Karád	plébános, c. esperes	
Pendli István	1906	Nagybe-rény	plébános	
Andó Mihály	1892	Iharos	plébános, püspöki tanácsos	
Schandl Lajos	1901	Zákánytelep	plébános, c. esperes	
Szabó Dénes	1922	Nemesdéd	káplán	
Forster Gyula	1922	Igal	káplán	
Dervenkár György	1928	Kaposvár I.	káplán	

Forrás: 280. és 281. lábjegyzet

E valóban nem nagy létszámú csoport a megye lelkészi állományának (173) 8,09%-a volt. A hatalom, annak ellenére, hogy a papok többsége a szélsőségektől óvakodott, figyelte a rendszerrel szemben álló papokat. A teológiáról kikerült fiatal lelkészek között sokan bizalmatlanok voltak a pártállammal, így komoly esély volt arra, hogy az „ellenálló” papok hatása alá kerülnek.³⁹⁹

A fenti táblázat 12 ismert születési évszámú lelkész kor megoszlása

40 év alatti: 3	41–50 év közötti: 1	51–60 év közötti: 6	60 év feletti: 2
-----------------	---------------------	---------------------	------------------

A középkorúak (41–60 év közöttiek) alkották a csoport zömét. Fiatal (40 év alatti) csupán 3 fő. Ők is 30 év felettiak. A 14 főből öten viselnek egyházi címet. Csak 3 káplán képviselte az alsópapságot. Aránylag homogén papi csoportról van szó. A volt szerzeteseket továbbra is nyilván tartották. 1959-ben Somogy megyében 14 volt szerzetes dolgozott. A rendek működési engedélyének megvonásával vált világi pappá 11 lelkész. Három már ezelőtt is világi pap volt (3. számú melléklet). A politikai ha-

³⁹⁹ Uo. és *A Veszprémi egyházmegye papságának névtára* 1963.

talom továbbra is bizalmatlan volt azokkal szemben, akik a Rákosi-rendszer börtöneiben szenvedtek. A politikai okok miatt elítélt papok magatartásának felülvizsgálatát a megyei egyházügyi főelőadó szükségesnek tartja. Ennek eredményétől tenné függővé, hogy a lelkészek papi tevékenységet fejthessenek ki. Felhívja a figyelmet arra, hogy a börtönből kiszabadult Somogy megyei lelkészeket az egyházi hatóság más területekre igyekszik áthelyezni, mert így kikerülnek a párt és állami szervek figyelmének hatóköréből.⁴⁰⁰

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. március 1-jei határozata a katolikus egyházzal szembeni keményebb politika dokumentuma. A határozat visszalépést jelent az 1958-as irányvonalhoz képest, mert újra megerősítette az „illegális klerikális erők” elleni harc szükségességét.⁴⁰¹

1962 februárjában készült egy lista, amelyet iktatószámmal ugyan el láttak a veszprémi püspökségen, de azt aláírás nem hitelesíti. A listáról (4. számú melléklet) egyrészt feltételezhető, hogy a már előzőleg büntetett papok névsora, másrészt, hogy a fegyelmezendő lelkészeket veszi számba. Mindkét szempont elfogadható. Az első azért, mert a Rákosi-rendszer ilyen tömegű büntetéstől sem riadt vissza, és ezeket a lelkészeket újra számba vették mint „veszélyes elemeket”. A második verziót az teszi valószínűbbé, hogy a legsúlyosabb fokozatú büntetés a későbbiekben bekövetkezett. A fegyelmezési fokozatok közül a „büntetésből áthelyezve” minősítésű a legenyhébb. A 35 lelkész közül csupán Bellák Alajos, Kiss András, Koroncz László, Németh Béla, Puska Ferenc került 1962-ben új szolgálati helyre. Déghy Pál, Kögl Lénárd, Schwartz M. Róbert, Szabó László, Tóth B. László pedig 1961-ben foglalta el új állomáshelyét, és 1962-ben nem diszponálták új helyre. A többi lelkész szolgálati helye változatlan maradt. A „büntetve és áthelyezve” minősítés legfeljebb figyelmeztető jellegű, mert a 13 lelkész közül csak Kukoda Miklóst diszponálták a megnevezett szolgálati helyről Taranyba. Ez az áthelyezés is közigazgatási meggyén belül történt. Fábos Pál, Novák István, Pék János 1961-től dolgozott a nevezett plébánián. A „büntetve” fokozat minőségét, tartalmát a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem lehet megállapítani. A legszigorúbb az „egyházi büntetés” volt, mert Horváth Józsefet, Rajczy Pált 1962-től 1964-ig eltiltották az egyházi szolgálattól. Vass Sándor 1962–1963-ban kapta ezt a büntetést. Nagy György pedig három évig, 1966–

1968-ig nem gyakorolhatta papi hivatását.⁴⁰² Több szempontból tanulságos a kimutatás, mert dokumentálja az ellenállás erejét és minőségét.

Az egyházmegye „ellenálló” szellemű papságának kormegoszlása

30–40 év: 5	41–50: 22	51–60: 23	60 felett: 5	Összesen: 55 fő
-------------	-----------	-----------	--------------	-----------------

Forrás: VÉL, 2000-16/1962. és a *Veszprémi Egyházmegye papságának névtára* 1963. Veszprém, 1963

Az 55 lelkészből 21 rendelkezett doktorátussal és 18 fő viselt valamilyen egyházi méltóságot. Az 55 lelkészből 25 Veszprém megyében, 20 Somogyban, 10 Zalában tevékenykedett. A tények alapján megállapítható, hogy az egyházmegye katolikus lelkészeinek elitje ellen irányult a tervezet. Közel azonos szám reprezentálja a legaktívabb korosztályt (22 fő) és a tapasztalt, tekintélyes lelkészeket (23 fő). Ez a két korcsoport a megye lelkészállományának meghatározó ereje volt. A doktorátussal rendelkezők magas aránya – 31,18% – is azt dokumentálja, hogy az egyházmegye életében meghatározó szerepet játszó papi csoportról van szó. Ezt az államnak is figyelembe kellett vennie, de Klempa Sándor számára is nagyobb mozgásteret biztosított, hogy a szándékok megvalósítását akadályozza.

Az egyházpolitika sajátos ingamozgását a külpolitikai tényezők erősen befolyásolták. A II. vatikáni zsinat és vele együtt a Szentszék új politikai irányvonalának, az *aggiornamentónak* meghirdetése döntően meghatározta a magyar egyházpolitikát. Az 1960–1961-es keményebb politikai vonalvezetés után három egymással szorosan összefüggő kérdés körül kristályosodott ki a Somogy megyei katolikus egyházpolitika:

1. A békepapi mozgalom és az ellenálló, azaz a reakciós papok helyzete
2. A Vatikánhoz fűződő viszony
3. Az ökumenia

Az első és második a katolikus egyházzal megkötött egyezmény (1950) után „öröközöld” téma maradt, a harmadikat a zsinat vetette fel katolikus részről, veszélyeztetve a pártállam eddig sikeresen alkalmazott, a protestáns és a katolikus egyházak szembenállására épülő taktikáját.

A II. vatikáni zsinat első ülését (1962. október 11. – december 8.) élénk érdeklődés fogadta. Az egyházi sajtó, a *Magyar Kurir* hangsúlyozta az új szentszéki politika haladó jellegét, idézte a pápa és a zsinati atyák minden

⁴⁰⁰ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

⁴⁰¹ Balogh Margit (1996): i. m.

⁴⁰² A *Veszprémi Egyházmegye papságának névtára* 1963; A *Veszprémi Egyházmegye papságának névtára* 1975; A *Veszprémi Egyházmegye papságának névtára* 1984; A *Veszprémi Egyházmegye papságának névtára* 1992.

fontos megnyilatkozását. Az egyházügyi főelőadó szóhasználatára szerint az egyház „hivalkodik” a „modernséggel”, „fetisizálja” és megmenti a világbéke ügyét.⁴⁰³

A megye papsága árnyaltan fogalmazta meg véleményét. Takács Károly kőröshegyi esperes-plébános szerint kompromisszum várható a világi dolgokat illetően, ebből új keresztény hagyomány lesz. Ez csak a természet-tudományos eredmények és világnézet „káros túlzásainak” és a „krisztocentrikus humanizmus” összeegyeztetése által válik lehetségessé. Szerinte minden probléma megoldódik a zsinat végére. Az egyház tanításai igazodnak a korszellemhez, amely a tartós, békés egymás mellett élést valósággá teszi. Szommer József kaposvári káplán véleménye, hogy a *Mater et magistra* kezdetű pápai enciklika alamizsnaosztó szelleme nem oldja meg a kor izgalmas problémáit. A modernizált paternalizmus, a szegények egyháza ma már diszkreditált álláspont, mert neokapitalista tendenciája nyilvánvaló. Az egyház csak áldását adhatja arra, amit a szocializmus megvalósított az emberiség felemelésére. Óvatos a szentatya – mondja Novák István –, mert eredetileg a keresztény egységet az integristák a kommunizmus ellen akarták létrehozni és mint új eretnokséget elítélni. Az egyházfő azonban tartott egy új egyházszakadás lehetőségétől, és így inkább a harmadik utat, Róma egységét választotta. Öröndetes, hogy Ottaviani bíboros oppozíciója vereséget szenvedett, de ez még nem végleges, hiszen a bíboros a teológiai bizottság elnökeként továbbra is fontos szerepet játszik. Molnár György inkei esperes a katolikus egyház egységét a pápai primátus és a csalatkozhatatlanság dogmája összefogó erejeként értékeli. Ez biztosítja a hierarchiát, amelyet fenn kell tartani, mert ez az egyház kohéziójának sarkköve, lényege. Ha ez nem működne, anarchia ütné fel a fejét, holtpontra jutna minden kérdés. A pápai tekintély imponáló volt a kinyilatkoztatás dogmájának tárgyalásakor. XXIII. János pápa határozott állásfoglalása egyértelműen mutatta a követendő utat. Az egyházfő bölcsessége mutatkozott meg abban is, hogy megkülönböztetett módon fogadta püspökeinket, s tapintatosan a kommunizmust meg sem említette. Kukoda Miklós taranyi plébános úgy látja, korai még sikeres zsinatról beszélni. Az első ülészak a legnehezebb szakasz volt. A következőn még sok vita lesz, de a legdöntőbb szerepe a harmadik szakasznak lesz, amikor majd a Szentlélek fog munkálkodni a zsinaton. Kassai Lajos kaposvári lelkész is az *aggiornamentó*-ban jelölte meg a zsinat lényegét. A Szentatya meg akarja fiatalítani, újítani, időszerűvé tenni, a mindennapokhoz kö-

zelebb vinni az egyházat. A pápa ugyan tiltakozik az „újítás” kifejezés ellen, a valóságban mégis minden tette ennek szükségességét indokolja, mert az egyházhiúság és a haladás két egymást feltételező fogalom. Olyan ez a zsinat, mint egy barátságos futballmérkőzés – jellemezte találóan a zsinatot dr. Lukács István esperes plébános –, amelyen az ellenfelek egyet akarnak, sportolni és gólt rúgni. Főszerepe ebben a játszmában a pápának van. Ő tölti be a bíró döntnöki tisztét. Végző fokon az egyházfő dönt minden kérdésben. Elvetheti és elfogadhatja a határozatokat, mert a zsinat dekrétumai reá nézve nem kötelező érvényűek. De valamennyi résztvevő ott lesz a mérkőzést követő hosszú kibékülési, barátkozási folyamatban a fehér asztalnál. Hiszen lényegében egy célért küzdenek, az egyház fennmaradásáért. Sebestyén József csokonyavisonai prépost, a békemozgalom elnöke azt várja a zsinattól, hogy az üres ordináriusi helyeket betöltik, rendeződik a Mindszenty-ügy. Bizakodik abban, hogy a második szakaszban Hamvas Endre érsekként, Brezanóczy Pál püspökként lehetne ott. Klempa Sándor is várja, hogy meghívja a pápa, s reménykedik a püspöki cím elnyerésében is.⁴⁰⁴

A zsinat első ülészakája a béke kérdését úgy vetette fel, hogy annak egyoldalú, a közép-kelet-európai országok álláspontját tágabb horizontba helyezte. A „krisztocentrikus humanizmus” transzcendenciába hajló álláspontját földi tartalommal töltötte meg, az egyházi főelőadó úgy látja, hogy a zsinattal kapcsolatos várakozások mellett a somogyi katolikus papság nem feledkezik meg arról a valóságról sem, amelyben él. Ez magyarázza az egyházügyi főelőadó megjegyzését, hogy további érthetetlen elszigetelődés és várakozás figyelhető meg néhány „értelmes pap hírében álló” lelkésznél. Dr. Földváry Imre pusztakovácsi pap szerint egyesek a békemozgalmat saját karrierizmusuk kielégítésének eszközeként használják fel. Temesi József somogyeszi káplán az elvilágiasodás veszélyére figyelmeztet. Komáromi András szentgáloskéri és Szalai József büssüi lelkészek a korábbi sérelmek, a papi magatartás kétértelműsége miatt nem hajlandók részt venni a békemunkában. Csak akkor vállalnak szerepet a különböző alkalmakkor, ha világnézetükkel összeférhetően nyilatkozhatnak meg. Ebben az esetben pozitív álláspontot hajlandók képviselni. Dr. Szemes József somogyiszeri plébános a békemozgalmat feleslegesnek tartja, mert az egyház feje is békét akar, így nincs szükség külön békemozgalomra, mert a béke szellemében kell élnie, tevékenykednie minden papnak. Az ateista és vallásellenes tevékenységgel nem lehet igazi papnak megbékélnie. Itt harc van és lesz mindig. Tersztenyák László nemesvidi pap is – aki-

⁴⁰³ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK Összefoglaló jelentés az egyházpolitika helyzetéről 1962. IV. negyedév. Kaposvár, 1963. január 2.

⁴⁰⁴ Uo.

nek nevét a későbbiekben a reakciós papok között még gyakran említi Werstroh János egyházügyi főelőadó – úgy értékeli a helyzetet, hogy a hercegprímás politikai megnyilatkozásai nem szolgálták és nem szolgálják a magyar katolikus egyház érdekeit, s leszámolt ifjúkori példaképével. Bárdos József a közelmúltra utalva hivatkozott az egyházat a Rákosi-rendszerben ért sérelmekre, s a vallásukhoz hű világiak üldözésére, és azokra, akik a szektarianizmus áldozatai lettek. Ő is megjárta éveket – mondva-csinált vádak miatt – a börtönt. A civil áldozatok politikai rehabilitációja megtörtént. A papok politikai szerepe jelentéktelen, ezért be kell érniük a „lelki rehabilitációval”, amely a kölcsönös bizalom és belátás kádári politikájának alapja. Úgy érzi, különösen az MSZMP 1962-es őszi pártkongresszusa óta, megbecsült polgára hazájának. Langmár Lipót siófoki apátplébános szerint Mindszenty halála lényegesen megkönnyítene az állam és az egyház közeledését. A papok általában várják, hogy a Magyar Népköztársaság kiadja Mindszentyt, és ennek fejében még megfelelőbb, normálisabb viszony alakul ki az állam és egyház között, fűzi hozzá a főelőadó.⁴⁰⁵

A főelőadó summázó véleménye több értelmű. Úgy látja, hogy „a papi füleknek kedves volt a zsinat hangvétele, konszonáns vélemény alakult ki az egész papságban. Különösen nagy mellel járnak a békepapok, mert úgy érzik, hogy a legfőbb egyházi helyről szentesítve van eddigi tevékenységük. Nagyobb öntudatot, papi hivatástudatot adott a mozgalmon kívül állóknak is, hisz a koronában olyanok is vállalták a világi témát, akik korábban viszolyogtak ilyen kényes feladatoktól”. Ez a „haladó” irányvonal kialakulását teszi lehetővé az egyházban. Ebben nagy szerepe van a kor-szellemnek, amely alól a pápa sem vonhatja ki magát. Ezért kell a zsinatnak az egyház és a hit problémáit a mai világ dimenziói szerint felvetnie. A nemzetközi erőviszonyok a szocialista országok javára billennek, ebben a volt gyarmati népek felszabadulásának is döntő szerepe van. A katolikus egyház befolyása alól így kikerült híveinek egynegyede és több ezer papja. Ugyanakkor fenntartással is fogadja Werstroh János a zsinat 1962-es ténykedését, mivel a haladás és béke érdekében tett nyilatkozatok belső meggyőződésből fakadásában kételkedik, mert az egyház megrendült helyzete miatt politizál így taktikai okokból. Akarva akaratlanul azonban ez a politika az egyetemes emberi haladás szempontjából mégis fontos tény.⁴⁰⁶

A véleményüket kifejtő papok egy része – Novák István, Kukoda Miklós, Földváry Imre, Szalai József, Szemes József, Bárdos József – szerepel a fegyelmezendő papok 1962-ben készült listáján.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya a Politikai Bizottság számára összegző jelentést készített az 1958. június 22-i és az 1960. március 1-jei politikai bizottsági határozatok végrehajtásáról és a további feladatokról. A párt megyei propaganda- és művelődésügyi osztályának helyzetelemzése ennek a jelentésnek az alapvető forrása.

A politikai közélet változásai az egyházak és az állam, az egyházak és a helyi közigazgatási szervek, a politikai és társadalmi szervezetek kapcsolatrendszerét is átalakították. Az egyházak mozgástere megnőtt azáltal, hogy a hivatalos politika látványosan igyekezett bevonni a papságot a közéletbe, ezáltal erősíteni az egyházak lojalitását. Az 1964-es egyházpolitikai jelentésben szereplő adatok erőteljes növekedést mutatnak a katolikus papság közéletifunkció-vállalásában 1958-hoz képest. A 67 tanács-tag között már 16 római katolikus pap található, míg 1958-ban ez a szám csak 4 volt.⁴⁰⁷ A papok aktivitásának fokozódását mutatja az is, hogy egyre szívesebben szerveztek olyan megmozdulásokat, amelyekben a társadalmi szervezetekkel együttműködhetnek. Különböző munkaakciók ürügyén a népfront akcióbizottságaiban tevékenykedtek, ezzel lehetőséget teremtettek arra, hogy az adott község lakóit végiglátogathassák. A családok ünnepi eseményein is részt vettek. Szívesen jelentek meg a közösségi élet különböző színterein. Volt, aki puritán életmódjával, a fizikai munkában való részvétellel igyekezett hatni a hívekre. Az aktivitás a fiatal papoknál a legnagyobb.⁴⁰⁸

A papi békebizottság 1964 májusában tartott ülésén, amelyen megjelent Beresztóczy Miklós, az Országos Békebizottság Katolikus Bizottságának főtítkára, legfontosabb feladatuként jelölték meg, hogy a passzív vagy esetenként ellenséges magatartást tanúsító papokat kimozdítsák apolitikus magatartásukból, gyengítsék a mozgalommal szembeni antipátiájukat. A lelkészekkel folytatott személyes beszélgetések során ötven papot kerestek fel a bizottság tagjai. A szeptember 28-án tartott bizottsági ülésen megállapították, hogy az általános tapasztalat az, hogy a felkeresettek többsége nem idegenkedik, illetve nem zárkózik el a mozgalomtól. Eddigi passzivitásukat kisebb fenntartásokkal, de legtöbb esetben egyéni sérelmeikre hivatkozva próbálták indokolni. Az elért eredmény azonban jobb is lehetett volna. Ennek oka az volt, hogy még a békepapi bizottság tagjai is bizonytalanok voltak az állam és a Vatikán közti tárgyalások kiemenetelében. Arra számítottak, hogy egyik eredmény a békepapi mozga-

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ Uo.

⁴⁰⁷ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK Jelentés az MSZMP PB 1958. július 22-i és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről. Kaposvár, 1964. szeptember 30.

⁴⁰⁸ Uo.

lom felszámolása lesz, valamint arra, hogy a veszprémi püspökség élére visszahelyezik Badalik Bertalant. Ez a bizonytalanság az egyezmény aláírása után feloldódott. Az egyéni beszélgetések során a bizottság tagjai negatív tapasztalatokat is szereztek. Több pap – Pék János fonói, Fábos Pál szabási plébános – megtagadott minden együttműködést. Volt, aki feltételeket szabott. Komáromi András szentgáloskéri plébános felvetette, mi lesz a jelenleg üzemekben dolgozó, működésüktől eltiltott papokkal, miért nincs szabad vallásoktatás, elegendő papír az imakönyvek nyomtatására. Mivel a negatív észrevételekről a bizottság tagjai az ülésen többnyire nevek nélkül számoltak be, néhány esetben csak következtetni lehetett arra, ki nyilvámult meg ellenségesen. Valószínűleg Komáromi András beszélt arról is, hogy Magyarországon van egy békemozgalmi és van egy „ortodox” egyház. Dr. Androsits István sérelmezte, hogy nem kapott hitoktatói engedélyt, s addig, míg vissza nem kapja, a békepapi mozgalom nem érdekli. Kakas Aladár mesztegnyői plébános azért utasította el a mozgalomhoz való közeledést, mert az előző egyházügyi főelőadó egy tájékoztató előadáson feltett kérdései miatt behívatta, és „gorombán lehordta”, azóta is mint reakciós papot kezelik. Hasonlóan egyéni sérelmeire hivatkozott Buzási Lajos és dr. Szemes Lajos. A felmerült „ellenséges” nézetek közül ki kell emelni néhányat. Móring József látrányi lelkész véleménye szerint állami vonalon kisépérték a sztálinistákat, ideje lenne a papi békemozgalomból is eltávolítani őket. Komáromi András úgy véli, a Mindszenty-kérdés nem oldható meg, a bíboros nem mondhat le rangjáról. Az állam az egyházzal kötött megegyezést nem tartja be, mert a sajtó sértő és durva hangot használ. Ezt bizonyítja, hogy a *Pártélet* 1964. szeptemberi számában „veszetteknek” nevezi az egyházi személyeket.⁴⁰⁹ Szemléletes a kifogásolt szó szövegkörnyezete: „Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a zsinat második ülőszakának befejezése óta a Vatikán reakciós körei tervszerű és nyílt támadást indítottak a szocialista országok ellen. Az olasz püspöki kar, nyilván VI. Pál tudtával és jóváhagyásával hirdette meg ismert nyilatkozatában a kommunizmus elleni harcot. Az erősödő antikommunista tendenciával szemben határozott magatartásra van szükség. Ha a Vatikán »vesztettjei« továbbra is provokatívan kiélezi a helyzetet, tapasztalni fogják, hogy ennek elsősorban a katolikus egyház látja kárát.”⁴¹⁰

A cikk hangvétele, frazeológiája a legkeményebb rákosista diktatúra szellemét idézi, pedig az állam és az egyház közötti részleges megállapo-

dás hónapjában vagyunk. A hatvanas évek egyházpolitikájában ötvöződött a keményvonalasság a népszerűség kereséssel.

A megyei békebizottság három új tagot választott: Kató Ottó vízvári, Szöllősi Ferenc iharosberényi plébánost és Tersztenyák József kaposvári káplánt. (Tersztenyák József a „reakcióként” számon tartott dr. Tersztenyák László öccse volt.) Kimaradt a bizottságból Gaál Ferenc ladi plébános, aki semmiféle munkát nem vállalt arra való hivatkozással, hogy ugyan semmi kifogása nincs a mozgalom ellen, de aktív tevékenységet nem vállal, a bizottságba is tudta nélkül és akarata ellenére választották be.⁴¹¹

Az egyházügyi főelőadó, Decsi József – 1964-ben került Somogy megyébe – szerint a papi békebizottság munkája az elmúlt időszakban megélénkült. Az állam és az egyház közötti 1964-es részleges megállapodás további biztosságot és lendületet adott a mozgalomnak. A bizottság tagjait sikerült kimozdítani a korábbi passzivitásukból. Jelenleg aktív tevékenységet folytatnak a mozgalom kiszélesítése érdekében. Arra törekednek, hogy visszahúzódo paptársaikat a mozgalom szempontjából helyes irányba befolyásolják.⁴¹²

Az egyházügyi főelőadó mérsékelt optimista állásfoglalását ellensúlyozza a párt megyei propaganda- és művelődésügyi osztályának az értékelése. Ez is elismeri, hogy a lojális magatartást tanúsító papok igyekeznek hatni a többséget kitevő ingadozóakra és a „reakciós” magatartásúakra is. Hatásuk azonban nem nagy. Eredményes fellépésüket elsősorban az gátolja, hogy soraikban nincs rend, ők is vitatkoznak (nemegyszer a jövedelem és a kongrua miatt). Paptársaik között nyíltan nem lépnek fel a reakciós nézetek ellen. Többször megtörtént, hogy a béke kérdésében kifejtett „reakciós” állásponttal a békepapi összejöveteleken a békebizottsági tagok sem vitatkoztak. Közülük többnek nincs tekintélye a papi körökben. Azt mondják róluk, hogy anyagi előnyök és pozíció miatt lettek békepapok. Sokkal tevékenyebbek a reakciós nézeteket valló papok, akik a megye római katolikus lelkészeinek mintegy 20-25%-át teszik ki. Közülük többnek komoly befolyása van (dr. Tersztenyák László nemesvidi, dr. Androsits István öreglaki, dr. Szemes József somogyszobi plébános, Fábos Pál szabási lelkész). A „reakciós” papok az állam és a Vatikán közötti tárgyalásoktól a békepapi mozgalom felszámolását és Badalik Bertalan visszatérését várják. Ezt a véleményt terjesztik is, s bátrabban hirdetik nézeteiket is. Érveikhez az anyagot főleg a nyugati rádiók egyes adásaiból merítik. Bírálják a kormány valláspolitikáját, a hitoktatási rendszert, a rádió

⁴⁰⁹ Uo.

⁴¹⁰ *Pártélet*, 1964. szeptember 124.

⁴¹¹ Uo.

⁴¹² Uo.

egyes adásait, esetenként a sajtót, például a *Szülőknek a nevelésről* című rovatot is. A mozgalommal szemben álló papok a békepapok ellen is felépnek. Egy katolikus békepap másik községbe való helyezése után több mint harminc névtelen levelet kapott. Ezeknek a lényege egy volt: a hívek nem fognak egyházi adót fizetni, mert nekik az állammal egyezsége lépett békepap nem kell. A papságnak mintegy a felét kitevő „semleges” réteg a politikai hangulatnak megfelelően ingadozik. Vagy közeledik a hivatalos politikához, vagy passzivitásba vonul.⁴¹³

Az egyházügyi főelőadó és a párt megyei propaganda- és művelődési osztályának elemzése Somogy egyházpolitikai helyzetét illetően kiegészítették egymást. Decsi József óvatos optimizmusát az magyarázza, hogy még csak ismerkedett a megyével. A papi békebizottság tagjai igyekeztek a „*homo novus*nak” konszolidált képet adni, de ez csak félig-meddig sikerült, hiszen a kemény ellenvéleményeket elhallgatni nem lehetett, a vatikáni zsinat hangulatában, a Kádár-rendszer felszínén megegyezést kereső politikájával nem voltak elfojthatók az egyházi körökben. Az MSZMP PB számára készült jelentés azt igazolta, hogy a békepapi mozgalom a megyei papi békebizottság szintjén a politika kívánalmainak megfelelően működött. Megpróbálta tevékenységét tartalommal megtölteni, azaz megnyerni a mozgalom számára azt a 75%-ot – a semleges passzívok, az ellenálló reakciók –, amely a meggyökeresedést jelenthette. Erre a Vatikán új politikája kínált lehetőséget, amelyben a békepapok és a pártállam vezetése bízott. Ugyanakkor a katolikus papság zöme a politikai légkör olyan kedvező megváltozását várta, amely a hitéletet korlátozó intézkedések enyhítését jelenti. A papság az egyházat közvetlenül érintő, sorsát döntően meghatározó politikai kérdéseken kívül mással nem foglalkozott. Ezzel magyarázható, hogy a koronákon, az egyéni beszélgetéseken nem esett szó a termelészövetkezetek megalakulásának kérdéséről. Az egyházi vezetés, a püspök deklarációi a kérdést illetően nem váltottak ki sem pozitív, sem negatív véleményt. A tulajdonviszonyok erőszakos, felülről vezérelt átalakításának keserű tapasztalatai, amelynek az egyházak szenvedő alanyai voltak, most is figyelmeztető mementóként működtek.

1965-ben továbbra is fő feladat a II. vatikáni zsinat határozatainak végrehajtása volt. Az anyanyelvű liturgia bevezetése nagy belső változásokat jelentett. A reformmal szemben tapasztalható ellenállásnak az volt az oka, hogy a szertartások magyar nyelvű fordítása nem tartott lépést az igényekkel, a fordítások rosszak voltak. A megszokás, a régihez való ragaszkodás is hátráltató tényezőnek bizonyult. A latin nyelvű szertartás misztikuma

vonzóbbnak számított. Még az új oltárformát és vele együtt a magyar nyelvű szertartást sem vezették be a megyében 1965-ben.⁴¹⁴

Az ökumenikus törekvések katolikus részről még nem nyilvánultak meg a megyében. A főelőadó azonban azért tartja fontosnak, mert úgy véli, hogy a római katolikus papság törekedni fog arra, hogy a zsinat szellemének megfelelően megpróbálja megteremteni az együttműködést a többi egyházzal, amelynek célja az ateizmussal szembeni egységfront megteremtése. A katolikus papok többsége továbbra is várakozó állásponton van a zsinati határozatok gyakorlati végrehajtásának kérdésében. Arra várnak, hogy az egyházkormányzat egységes intézkedést fog kiadni a végrehajtással kapcsolatban. A zsinati határozatok megismerése még időt követel. Jelentős azok száma, akik még ezeket nem ismerik megfelelően, vagy ha ismerik is, nem helyesen értelmezik.⁴¹⁵

A II. vatikáni zsinat által keltett remények miatt Klempa Sándor helyzete sem volt könnyű, hiszen a Szentszék akarata ellenére püspöki általános helynökként vette át a Veszprémi Egyházmegye irányítását. 1959. június 6-ig állt ilyen minőségben az egyházmegye élén. Címzetes püspöki rangja előrelépést jelentett, mert felszentelték, ezzel járt az apostoli kormányzói kinevezés. A zsinat által megindított enyhülési folyamat következményeként várhatta, hogy a Szentszék és az állam közeledése az ő státuszában változást hoz, azaz a pápa (XXIII. János) teljes jogú püspöknek nevezi ki. Reményei nem váltak valóra. Ez erősítette papi ellenzékének helyzetét s hozzájárult az aula fegyelmének lazulásához, mert a papok egy része úgy értékelte, hogy Klempát a Szentszék nem ismeri el.⁴¹⁶ Ennek oka az volt, hogy továbbra is az állami akarat végrehajtóját látták benne.

A tekintély növelése érdekében az apostoli kormányzó 1965 májusában és júniusában jelentős számú plébániát látogatott meg a megyében. Ezek a látogatások jó hatást váltottak ki a papság körében. A meglátogatott papok a kormányzó látogatását felhasználták arra, hogy problémáikról tájékoztassák. Ennek eredménye az volt, hogy néhány idősebb vagy beteges, nehéz helyzetben lévő pap diszponálására is sor került.⁴¹⁷

Az állam és az egyház közötti 1964-es részmegállapodás hatása sajátos módon jelentkezett a megyei egyházpolitikában. Ha újból megvizsgáljuk a diszpozíciók adatait (xxx. o.), akkor az 1965-ben áthelyezett 68 fő egy

⁴¹³ SML, XXVII: 518. f. MSZMP Somogy megyei iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár, 1966. február 1.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ SML, XXVII: 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Féléves jelentés, Kaposvár, 1965. július 12.

⁴¹⁷ Uo.

évvel a részmegállapodás után magas számnak tűnik. Magyarázata csak az lehet, hogy a felső vezetés szintjén megkezdődő enyhülési politika fáziskéséssel jut el az alsóbb szintekre. A következő évek adatai már a megállapodás csillapító hatását igazolták. Somogy különleges helyzetben volt, mert a püspöki székhely nem a megyében volt. Az úgynevezett megyéspapokat, akiket más egyházmegyéből büntetésből helyeztek át, gyakran Somogyba diszponálták. A főelőadó megfogalmazása szerint a megye „büntetőtábor”, mert ide küldik vezekelni a papokat. Arra nem derül fény, hogy a büntetésben mekkora szerepet játszottak az állami szervek, s milyen szerepet az egyházi hatóságok. A büntetésből Somogyba diszponált lelkészeknek új állomáshelyükön „bizonyítani” kellett. Ez a hitélet fellendítését jelentette. Így került Csertő Antal ferences rendi tanár Marcaliba. Az aula kérte számára a hitoktatói engedély megadását, amit az egyházi főelőadó arra való hivatkozással, hogy nem ismeri az illető előéletét, megtagadott. A megyei katolikus békebizottság tagját, dr. Lukács Istvánt – Klempa Sándor akarata ellenére – az állami hatóság ugyancsak Marcaliba helyezte 1964-ben. Már dr. Lukács István diszponálása előtt kibontakozott az ellenállás, amelyben az ott dolgozó káplánok és a hívek is részt vettek. A marcali plébánián két káplán működött. Csertő Antal odahelyezése egy lelkész áthelyezését vonta maga után. Feltételezhetően azért Bencsik Pálra esett a választás, mert ő volt a dr. Lukács Istvánnal szembeni ellenállás szervezője. Az egyházügyi főelőadó tárgyalt a kérdéssel dr. Börzsey Jánossal, az apostoli kormányzó képviselőjével. Megállapodtak abban, hogy 1964–1965 telén nem lesz újabb diszpozíció. A főelőadó betegszabadsága alatt azonban Bencsik Pált Marcaliból Nagykanizsára helyezték. Mindez nagy felzúdulást keltett a hívei között. Küldöttség kereste fel a püspökséget, hogy a káplánt ne vigyék el. Az aula azonban arra hivatkozott, hogy ezt a diszpozíciót az állam akarta. E nyilatkozatból a főelőadó azt a következtetést vonta le, hogy az áthelyezésben olyan állami szervek érdekeltek, amelyeknek nincs joga Somogy megyébe diszponálni. Nem tartotta helyesnek, hogy a Somogy megyét érintő egyházi ügyekben Veszprémben intézkedjenek. Az aula Klempa Sándor azon ígérete ellenére is végrehajtotta a diszpozíciót, hogy a karácsonyi ünnepek előtt nem helyezték át a népszerű káplánt. Ezek után érthető volt a közfelháborodás. Dr. Lukács Istvánt levelekben veréssel fenyegették meg, s megígérték, hogy elzavarják a községből, ha Bencsiket nem helyezik vissza a faluba. Az indulatokat az magyarázza, hogy a hívek szerint a káplánt Lukács esperes helyeztette el.⁴¹⁸

⁴¹⁸ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, IV. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1965. január 5. és *A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1975.*

A zsinat és az 1964-es egyezmény együttes hatása sem volt elegendő ahhoz, hogy ne a régi beidegződések működjenek. A pártállam vezetői megyehatárokon átnyúlva, sértve a másik megye érdekeit, az egyházi főhatóságot kényszerítették akarataik végrehajtására. Klempa Sándor a hármas szorításban – a pártállami szervek által támogatott békepap, a békepap ellen tiltakozó hívők, a hivatali tekintélyét féltő, a Somogy megyei érdekek megsértésére hivatkozó egyházügyi főelőadó ellenében – nem tudott helyesen dönteni, nem volt alternatívája, hezitált. Tipikus, gyakran megismétlődő eset volt ez, amely csak a különleges körülmények közt vált ismertté. Klempa Sándor ez ügyben is a közelebb levő, erősebbnek látszó hatalomnak engedett. A zsinat ugyan új utakat nyitott az egymásra találás jegyében, de gyors változást várni nem lehetett. A „helyi” politika még elég erős volt, az egyház vele szemben nem hivatkozhatott a Vatikán és az állam közötti részleges egyezményre, amelynek politikai hatásai csak lassan váltak kézzel foghatóvá.

Klempa Sándor részt vett a II. vatikáni zsinat harmadik ülészakán, mert valamennyi főltszentelt püspök megkapta a kiutazási engedélyt.⁴¹⁹ Ez a magyar állam és a Vatikán közeledésének reprezentatív formában való megnyilvánulása volt.

Klempa számára a részvétel bizonyos értelemben kitörést jelentett abból a „kaukázusi krétakörből”, amelyet a Szentszék vele szemben folyamatosan megnyilvánuló diszkriminációja köréje vont. Helyzetét azonban nehezítette, hogy hezitáló magatartása miatt összeütközésbe került a Veszprém megyei párt és állami vezetéssel. Ezt bizonyítja az a néhány mondat, amelyet a párt Veszprém megyei propaganda- és művelődésügyi osztálya vezetőjének, Kiss Jánosnak az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya számára készült jelentésében olvashatunk: „A reakciós papok magatartását, tevékenységét bizonyos vonatkozásban segíti az egyházmegye irányítása is. Ugyanis K. S. (Klempa Sándor) ilyen irányú magatartásával nagyban akadályozza a normális egyházpolitikai helyzet kialakulását és ezzel a reakciók tábort erősíti.”⁴²⁰

Érthető, hogy a szorongatott helyzetben lévő apostoli kormányzó védekezni kényszerült. A Somogy Megyei Katolikus Békepapi Bizottság 1965. első negyedévében tartott ülésén személyesen vett részt. Tájékoztatót tartott a zsinati ülés tapasztalatairól. Ebben határozottan és félreérthetetlenül

⁴¹⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 333.

⁴²⁰ MNL, M-KS-288-22 (1964) 5. 6e. Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei harcokról és az egyházpolitikai helyzetről Veszprém megyében. Veszprém, 1964. szeptember 28.

lenül kiállt a papi békemozgalom szükségessége mellett. A Somogy megyei főelőadó pozitívnak értékelte az előadást, mert a személyes élmények elmondásán kívül a beszámolón végighúzódt az integrista felfogás, azaz a minden keresztény erőt a kommunizmus ellen egy táborban egyesíteni akaró összefogás gondolatával való szembenállás. A békepapi mozgalom melletti kiállítás a főelőadó szerint meglepte a Klempával szembenálló „reakciós” papokat, ugyanakkor biztató hatással volt az ingadozókra. Ez a megnyilatkozás volt – a főelőadó tudomása szerint – az első olyan eset, ahol Klempa Sándor papi plénum előtt nyíltan kiállt a mozgalom mellett. Jó sakkhúzásnak bizonyult az apostoli kormányzó részéről az is, hogy Sebestyén József címzetes prépostot, a ságvári esperesi kerület főesperesét, a somogyi békebizottság volt elnökét nevezte ki püspöki helynökké.⁴²¹

1968. március 14-én tárgyalta az MSZMP PB az egyházpolitika helyzetét. A megyei párt- és állami vezetés számára ez egyszerre jelentette az 1958-tól 1968-ig terjedő időszak egyházpolitikája mérlegének megvonását és a politikai bizottság határozata alapján az egyházpolitika megyei direktíváinak meghatározását. Mutatja a helyzet változását, hogy a jelentést először dr. Várkonyi Imre, a megyei tanács elnökhelyettese készítette el, majd 1968 augusztusában az MSZMP megyei végrehajtó bizottsága, novemberben pedig a párt megyei bizottsága vitatta meg. Az első ülésen megjelent Prantner József, az ÁEH elnöke, jelezve a téma fontosságát. Az MSZMP fokozatosan tért át a direkt irányításról az indirekt irányítási módszerekre az egyházpolitikában. Egyre többet bízott az állami apparátusra, de az ellenőrzést továbbra is keményen a kezében tartotta. Látszatpolitika volt ez, a kádári konszolidáció egyik megnyilatkozási formája. A vb-ülés elé terjesztett és a pártbizottsági ülésen megvitatott beszámolók között árnyalati különbségek fedezhetők fel. Külpolitikai szempontból mindkét jelentés a politikai bizottsági határozat tételmondatát visszhangozta. A püspöki kar és a Vatikán közötti kapcsolat a megegyezés óta rendszeres volt. Ez a kapcsolat általában negatív hatású. A püspökökre nyomást gyakorolt a hazai és a nemzetközi reakció is.⁴²²

A Vatikán és az állam viszonya most hangsúlyozottan vált egyszerre kül- és belpolitikai tényezővé. A katolikus egyház pozícióinak gyengítése, tehát a „helyi”, a „regionális” politika számára is fontossá vált. A jelentés

⁴²¹ SML, XVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. I. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1965. április 5.

⁴²² SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitikai feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján, Kaposvár, 1968. augusztus 5., illetve Az egyházpolitika helyzete és további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 4-i határozata alapján. Kaposvár, 1968. október

első variációja ezért kapcsolja össze a reakció tevékenységének megélénkülését a nemzetközi és belpolitikai – a lengyel, a csehszlovák és jugoszláv – események alakulásával. Ennek hullámverései formálták a papi közvéleményt. A koronákon a lelkészek egy része hozzászólásában a békepapi mozgalmat, az egyházkormányzatot és a pártállammal együttműködő papokat bírálta. Precedensként szerepel Török Pál Vendel somogytárnócai katolikus plébános ügye, aki „két alkalommal nyíltan lázított a Magyar Népköztársaság ellen, vele szemben a bíróság járt el”. 1966–1967-ben „szolgálaton kívül volt”, ahogy az egyházmegyei névtár jelzi. A szocializmust támogató, szolgáló egyház helyett az „egyházi reakció” az államtól független hitvalló egyházat akart. Ezt a hivatalos politika az antikommunista keresztény egység létrehozása szándékaként is aposztrofálta. A beszámoló az MSZMP Politikai Bizottságának határozatára épült, átvette általános érvényű megállapításait. Prantner József, az ÁEH elnöke hozzászólásában ezért hiányolta, hogy nem eléggé tükrözi a megyei sajátosságokat. Hangsúlyozta, hogy Somogyban nincsen egyházmegyei központ, aminek következménye a Veszprém megyei központtal szembeni ellenérzés.⁴²³

A jelentés második variációja így fogalmaz: „A megye katolikus papságára történelmi hagyományként jellemző az egyházkormányzattal való szembenállás. Ez abból adódik, hogy az egyházmegye többségét Somogy teszi ki, ugyanakkor papjai – főleg a felszabadulás előtt, sok esetben még ma is – hátrányosabb helyzetben vannak a Veszprém megyeiekkel szemben, ahol püspöki székhely van. Az egyházkormányzattal való szembenállás azonban negatív hatású is lehet. Ilyen jelenleg is, mert a mostani egyházmegyei kormányzat az állam iránt lojális magatartású. Dr. Klempa Sándor apostoli kormányzó jó együttműködésre törekszik, a vele való tárgyalások során az esetek többségében egyházpolitikai elgondolásainkat meg tudjuk valósítani. Egyházpolitikánk helyes érvényesítése megkívánja, hogy a megye papsága támogassa a jelenlegi egyházkormányzatot. Ezért fel kell lépni az aulával szembeni ellenzékiekedés ellen. Ezt elsősorban a velünk együttműködő papokkal kell elérni. Állami részről is vigyázni kell arra, hogy az aula tekintélyét ne kisebbítsük. Az egyházkormányzat magatartásában azonban esetenként kétarcúság is tapasztalható, ami elsősorban személyi kérdésekben nyilvánul meg.”⁴²⁴

⁴²³ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1968. augusztus 5.

⁴²⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság március 4-i határozata alapján. Kaposvár, 1968. október

A „hallgattassék meg a másik fél is” alapon ezzel az állásfoglalással a Veszprém megyei jelentést szembesíteni kell: „Dr. Klempa Sándor veszprémi apostoli adminisztrátor személyének megítélése összetett kérdés. Általánosságban kétségtelen pozitívan kell értékelnünk. Az együttműködést vállalja, politikai szempontból hasznos tevékenységet folytat. Hibája, hogy nem vezető egyéniség, és ebből fakadóan az ügyek megítélésében ingadozik, következetlen. Senkivel nem akar összeveszni, mindenkinek ígér, ígéreteit pedig nem váltja be. Inkorrekt, nemcsak a papokkal, hanem az állami szervekkel szemben is. A papok előtt alig van tekintélye. Az egyház-megyei vezetők (aulisták, főesperesek, esperesek) mind olyan személyek, akikkel együtt lehet működni. Kapcsolataik a helyi szervekkel jók, az egyházakra vonatkozó törvényeket, rendeleteket betartják. Különböző hatásokra azonban időnként ellentétek, feszültségek alakulnak ki köztük, amelyek miatt a személyes kérdések kerülnek előtérbe, és a püspökség minimális irányító szerepe sem érvényesül. [...] Tapasztalható volt az egyházpolitika állami tisztségviselőinek lejáratására irányuló szándék. A veszprémi egyházmegyével egyházügyi tanácsosait az elmúlt években különböző intrikák terjesztésével többször szembeállították egymással.”⁴²⁵

Az egyházmegye sokrétű kapcsolatot tartott fenn Nyugat-Európával. Ezekben a kapcsolatokban természetesen a Szentszékhez való viszony volt a meghatározó. A pártállam a papok külföldi útjainak engedélyezésével, illetve az útlelél kiadásának megtagadásával „szabályozta” és próbálta politikájának megfelelően alakítani a Nyugathoz fűződő viszonyt.

A Veszprém megyei egyházpolitikai jelentés arról tájékoztat: a Klempa Sándor iránt megnyilvánuló bizalom jele volt, hogy a hatvanas években többször járt Rómában és Nyugat-Európában. Római tartózkodása alatt az elvárásoknak megfelelően pozitív tevékenységet folytatott. A papi békemozgalom érdekében is szót emelt, valamint kisebb-nagyobb következetességgel visszautasította a „reakciós” papok feljelentéseit. Akadályozta a Vatikán által szorgalmazott segédpüspöki kinevezést.⁴²⁶

A legnagyobb dunántúli katolikus egyházmegye irányítása, mint láttuk, nem volt könnyű feladat. Dr. Klempa Sándor apostoli kormányzót az 1956 után kibontakozó diktatúra helyezte a püspöki székbe. A pártállami beavatkozásnak súlyos következményei voltak. A több közigazgatási megyét összefogó egyházmegye a helyi érdekek folyamatos egyeztetését követelte. A központi politikai akarat, az azt közvetítő egyházügyi főelő-

adók és a megyék párt- és állami vezetésének transzmisszióján át érvényesült. 1962-ig az apostoli kormányzó megfelelt az elvárásoknak, mert a központi irányítás elvei, módszerei aránylag egyértelműek voltak. A II. vatikáni zsinat, valamint a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között megkezdődött tárgyalások és az azt követő részleges egyezmény úgy hatottak vissza a belpolitikára, hogy a katolikus egyház számára nagyobb mozgási lehetőség kínálkozott, de ennek határait a pártállam felső vezetése, a megyés püspökök és a megyei párt és állami vezetés a maguk módján értelmezték. Az ÁEH-nek érdekében állt a közigazgatási megyék vezetése közötti ellentétek csillapítása, amelyben Klempa Sándor partner volt, de a megyék vezetői önállóságuk korlátozását látták benne. Ezek a régi beidegződésekkel, de már a nagyobb mozgási lehetőséggel is élve, „önálló”, helyi egyházpolitikát akartak, összeütközésbe kerültek egymással is. Tipikus példa erre Veszprém és Somogy megye küzdelme, amelyet történelmi szembenállás is erősít. Ebben a harcban már Klempa nem tudott és nem is mert konszenzust teremteni. Az egyházmegyei papság megosztottsága és a Szentszék vele szemben megnyilvánuló bizalmatlansága is akadályozta ebben.

A protestáns egyházak

A két kisebb keresztény felekezet története 1956 és 1958 között egyszerre mutat aszinkronitást és szinkronitást. Az egyházak megújításáért folytatott küzdelem előbb kezdődött és hamarabb fejeződött be a reformátusoknál, mint az evangélikus egyházban. A szinkronitást az új, az állam számára megfelelő egyházi vezetés erőszakos kialakítása jelentette.

A nagyobbik protestáns egyház esetében a látszat ellenére a kép árnyaltabb, mert az öt egyházkerület püspökeinek leváltása lassúbb folyamat volt, mint a lényegesen kisebb egyházszervezettel rendelkező evangélikusoknál.

Somogy a Dunántúli Református Egyházkerület része. A Dunántúli Református Egyházkerület püspökének, Győry Elemérnek 1961-ig tartó tizenhét éves működése bizonyítja, hogy több politikai rendszerváltást is át lehetett vészelni. Győry Elemérről a rendelkezésre álló források alapján mozaikos képet lehet kialakítani. A püspök nem vett részt a politikai hatalom által a református egyházi vezetésben indukált küzdelmekben. Ezek áldozata volt Ravasz László, aki lemondott az Egyetemes Zsinat elnöki tisztéről, püspöki rangjáról, és nyugdíjazták. Ezzel megszakadt a liturgia reformja, amelyet Ravasz László indított el. A református egyház

⁴²⁵ MNL, M-KS-288-22 (1968.) 11. őe. Egyházpolitikai feladataink Veszprém megyében. Veszprém, 1968. október 3.

⁴²⁶ Uo.

lelkészei azonban nem vették tudomásul a politikai hatalom akaratát, s szavazataikkal 1949-ben megújították Ravasz László zsinati tagságát. Ez azt is jelentette, hogy a liturgia reformját folytatni lehetett. Az előző zsinat liturgiaügyi bizottságának elnökeként Ravasz László most is jogosan számíthatott erre a tisztségre. Ez azonban az új református egyházi vezetés számára politikai okokból kényelmetlen volt. Győry Elemér és Ravasz László ügyesen oldotta meg a kényes helyzetet. Győry Elemér lett a liturgiaügyi bizottság elnöke, Ravasz László pedig előadói minőségben folytatta és fejezhette be munkáját.⁴²⁷

Az 1957-ben kivégzett levéli lelkész, Gulyás Lajos püspökeként Győry Elemér újra az országos politikai történet résztvevője lett, akarva-akaratlanul. A mártír sorsú református pap hősiességét megörökítő történelmi és irodalmi értékű alkotás Kövy Zsolt *Gulyás Lajos emlékezete* című könyve. A szerző személyes élményeiről is ír. Győry Elemérrel való találkozását így mondja el: „Egyszer (úgy 1956 nyara lehetett) megkérdezte tőlem, hogy mondjam el véleményemet az állam és a református egyház 1948. évi egyezményéről. Azt kérdezte, hogy van-e ennek valami haszna. Azt mondtam, hogy az az egyetlen haszna, hogy még egyáltalán életben vagyunk, harangozunk, s templomba mehetünk. Egyébként az egyezmény egyetlen pontját sem tartotta be az állam. A püspök végigmért, és azt mondta: Tudod, igazad van.”⁴²⁸

Az 1953-tól érzékelhető politikai erjedés aktív cselekvésre ösztönözte Gulyás Lajost. Különösen 1956 tavaszán erősödött fel benne a megújulást szorgalmazó szándék, de csalódott. Ennek következménye, hogy vissza akart térni szülőföldjére, a Felvidékre. Repatriálási célját Győry Elemér is támogatta. A lelkész a kivándorlási okmányt is megkapta, de a vízumot nem.⁴²⁹ Gulyás Lajost a Magyar Népköztársaság Győr Megyei Bírósága 1957. június 10-én az 1956. október 26-i tragikus kimenetelű mosonmagyaróvári tüntetésben való részvétele miatt, koholt vádak alapján halálra ítélte. Kövy Zsolt így nyilatkozik könyvében: „Én nem gondoltam azt, hogy a püspök – Győry Elemér – nem tett volna meg mindent (a lehetőségek között) a halálos ítélet és annak végrehajtása elhárítására. Az egyház azonban akkor nem volt számottevő tényező.”⁴³⁰

A halálos ítélet után, 1957. szeptember 25-én, egyházi bírósági ítélettel a lelkész levéli állását megüresedettnek nyilvánították azzal az indoklás-

⁴²⁷ Ravasz László: i. m.

⁴²⁸ Kövy Zsolt (1999): *Hazádnak rendületlenül (Gulyás Lajos emlékezete)*. Budapest, Kalvin Kiadó. 82.

⁴²⁹ Kövy Zsolt: i. m. 36.

⁴³⁰ Kövy Zsolt: i. m. 82.

sal, hogy „Gulyás Lajos lelkipásztor 1957. február 6-a – letartóztatásának második napja – óta nem teljesít lelkipásztori szolgálatot a rendelkező részben felsorolt egyházközsegekben. A Magyar Népköztársaság 1957. június 10-én hozott ítélete következtében előreláthatólag nem is lesz abban a helyzetben, hogy lelkipásztori szolgálatait elláthassa.”⁴³¹

Erre a lépésre semmi sem kötelezte az egyházat, hiszen a fellebbezést követő végleges döntésig helyettesíthették volna a lelkészt. Egyháza tehát lemondott mártír papjáról. Az egyházi bírósági döntés elszomorító következménye volt, hogy a lelkész családjának el kellett hagynia a községet, mert a parókiáról kiköltöztették őket. A Gulyás család viselte tovább az édesapa tragédiájából ráháruló következményeket. A levéli lelkész három lányának továbbtanulási szándékát megakadályozták. A legidősebb lány, Ildikó felvételét a Debreceni Református Gimnázium is elutasította. A család csak az egyházmegye papjaitól kapott anyagi támogatást.⁴³² Kövy Zsolt arról nem szól, hogy Győry Elemér tett-e valamit a család érdekében. A szerző vitathatatlan objektivitása a garanciája annak, hogy megemlítette volna, ha tud róla. A kérdés ezek után mégis újra az, hogy mit tett a lelkész és családja sorsáért is felelős püspök, Győry Elemér.

Barcza József professzor kutatásai fényt derítettek arra, hogy 1956. december 4-én az EH illetékesei tárgyaltak a Konvent elnökségével: Győry Elemér püspök lelkészi alelnökkel és Buza László professzorral, a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokával, világi alelnökkel. Az EH-nak a református egyházzal kapcsolatos álláspontjában tehát az egyházkerület két legfontosabb vezetőjének is szerepe volt.⁴³³

Az 1961. június 30-án a somogyi református egyházmegye évi rendes közgyűlésén Nyáry Pál esperes így köszöntötte a 70. életévét betöltő Győry Elemér püspököt: „Az emberszeretet gyakorlására már fiatal lelkész korában példát mutat, amikor 1919. után gondoskodásába veszi a haladó eszmékért üldözötteket. Felszabadulásunk után az Egyezménynek, mint egyedül járható útnak követésére tanítja lelkipásztorainkat és gyülekezeteinket. A béke védelméért való harcban szinte az elsők között találta meg a helyét. Az ellenforradalommal egy időben az egyházunkban jelentkező kártevő lázadás elszigetelésére és felszámolására mint a Zsinati Tanács akkori lelkészi elnöke, a Zsinati Tanács hathatós intézkedését segíti létrejönni az ún. megújulási mozgalom törvényen kívül helyezésére.”⁴³⁴

⁴³¹ Kövy Zsolt: i. m. 82.

⁴³² Kövy Zsolt: i. m. 92–93.

⁴³³ Barcza József (1994a): i. m.

⁴³⁴ DtREL, Esperesi jelentés a somogyi református egyházmegye Kaposvárott, 1961. évi június hó 30-án tartandó évi rendes közgyűlése elé.

Győry Elemér életútja hosszú. A magyar reformátusság egyik legnagyobb tekintélyű XX. századi püspökének, Ravasz Lászlónak a mérsékelt támogatásától a református lelkész-mártír, Gulyás Lajos kivégzésének és családja üldözésének hallgatólagos tudomásulvételén át, a Ravasz László-i Megújulási Mozgalom megtagadásáig és az 1957-ben kibontakozó politika elfogadásáig tartott.

1961-ben – korára való tekintettel – Győry Elemér kérte nyugdíjazást. Utóda, Békefi Benő már várta a püspöki szék megürülését. Az ÁEH az MSZMP Politikai Bizottsága számára készült javaslatban támogatta. A javaslat röviden vázolta Békefi életútját: „A 30-as évek közepétől Bereczky Albert köréhez tartozott és Bereczky Alberttel együtt lapot is indítottak. Békefi Benőnek a lapban több írása jelent meg, amelyben bírálta az akkori egyházi vezetőséget, emiatt az egyházi vezetés háttérbe szorította és tényleges egyházi tisztséget nem bízta rá. Közismert háborúellenes magatartása, a fajvédő törvények és egyéb fasiszta intézkedésekkel szemben Bereczky püspök vonalát követte a háború előtt és alatt is. A felszabadulás után, mivel az akkori nyírségi lelkipásztor elmenekült, átvette a gyülekezet irányítását és utána részt vett a demokratikus közéletben: kultúratanácsnok volt, majd elnöke lett a Magyar Szovjet Baráti Társaságnak Nyíregyházán. Bereczky Alberttel együtt még 1945-ben létrehozták az úgynevezett Szabad Tanácsot, ahol követelték az egyház demokratikus átalakítását, a kompromittált egyházi vezetők leváltását és a demokratikus állammal való viszony rendezését.

Péter János püspökké választásában tevékenyen részt vett és támogatta azt. Később nyírségi esperes, majd teológiai professzor lett. A reakció elleni harcban az egyházvezetés megbízásából sok népszerűtlen munkát végzett el (lelkipásztorok elmozdítása, cseréje, fegyelmi ügyek stb.), s ezért a reakció mindig élesen támadta.

Az ellenforradalmi események idején félelem okozta bizonytalanság volt nála tapasztalható és megingott. Az ellenforradalom után háttérbe szorult, mivel korábbi magatartása miatt – részben pozitív politikai szereplése, részben egy sor anyagi, erkölcsi botlása miatt – igen sok oldalról támadták. Néhány hónap múlva azonban a politikai konszolidációért folyó harc mellé állt. 1958-ban Budapestre került, és itt először a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökhelyettese, majd egy évvel később a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánja is lett. Püspökhelyettesi és dékáni minőségében igen hasznos munkát végez. Jelenleg a református egyház politikailag és teológiailag egyik legképzettebb egyénisége, aki a legalkalmasabb arra, hogy a református

püspöki tisztelet betöltse. Püspökké választását zavar nélkül biztosítani lehet.⁴³⁵

A jellemzés önmagáért beszél. Csupán néhány ténnyel kell kiegészíteni, amely még árnyaltabbá teszi a Békefi-portrét. Barcza József professzor kutatásai igazolják azt a zárójeles megjegyzést, amely szerint Békefit erkölcsi gátlástalanság jellemezte. Bán István református lelkészt 1957. február 7-én tartóztatta le a rendőrség, miután esperese, Békefi Benő személyi védelmet kért maga számára közvetlenül Kádár Jánostól. A kihallgatáson Békefi kiszolgáltatta lelkészét. A vádirat arról szólt, hogy Bán István már teológus korában ellenséges magatartást tanúsított az állammal, a társadalmi renddel szemben. Ezért nézeteltérése támadt Békefi Benő református esperessel, aki aktív harcosa a béke világmozgalomnak. Az ellenforradalmi hangulatot Bán István felhasználta arra, hogy 1956 novemberében kezdeményezze Békefi református esperes eltávolítását. November másodikán rádióbeszédet mondott Nyíregyházán, követelve Péter János református püspök, Békefi Benő és társainak elmozdítását. A Békefi ellenében fellépett Bán István börtönbüntetést kapott. Az öt év börtönt az ügyész megfellebbezte, aminek nyomán a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa a börtönbüntetést nyolc évre emelte.⁴³⁶

Nem csak a „politikai” bűnökre van szemléletes példa Barcza József leltárában. Békefi ellen nyírségi esperes korában pénzügyi visszaélései miatt a nyíregyházi gyülekezete felterjesztése alapján a Tiszántúli Egyházkerület fegyelmi vizsgálatot indított. Békefi lemondó levelében azt ígérte, hogy visszavonul a közegyházi szolgálattól. Amikor püspök lett, Pápa nem felelt meg neki székhelyül, a pápaiak sem szívesen fogadták. A Veszprémben modern parókiát épített Boda János lelkészt elhelyeztette, és ő költözött oda. A vele szemben megnyilvánuló ellenszenvet bizonyította, hogy az öt lelkésznek jelölő gyűlésre mindössze tizenketten mentek el, majd pedig a lelkészválasztó közgyűlésen a 460 választóból még negyvenen sem voltak.⁴³⁷

Békefi bűnéül azt rótták fel, hogy egyéni ellenszenv miatt Pápáról Veszprémbe költözött, s ezzel de facto a püspöki székhelyet is áthelyezte. Ebben a megyei szervek politikai szándéka is szerepet játszott. Ezt egyértelműen bizonyítja a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának jelentése, amely szerint a Dunántúli Református Egyházkerület központ-

⁴³⁵ MNL, M-KS-288-5/243. öe. Javaslat a Politikai Bizottságnak a Dunántúli Református Egyházkerület püspöki székének betöltésére. Budapest, 1961. szeptember 1.

⁴³⁶ Barcza József (1994b): i. m.

⁴³⁷ Barcza József (1994a): i. m.

ja a párt és állami szervek egyetértése alapján 1963. február 1-je óta Veszprém-ben van. A református püspökség Veszprémbe való áthelyezése fontos politikai lépés volt a katolikus egyház befolyásának csökkentése miatt. Az áthelyezés a püspökség működése szempontjából gondot okozott. A püspöki hivatal és a református lelkészség részére nem tudtak megfelelő épületet biztosítani. Nem volt lakása a püspöknek, a másodlelkésznek és hely a püspöki levéltárnak, könyvtárnak.⁴³⁸

Békefi Benő korai halála miatt csak rövid ideig volt püspök. Az örökbe lépő dr. Bakos Lajost 1964-ben nem éppen kellemes körülmények fogadták. A püspöki székhely áthelyezése durva állami beavatkozás volt a református kerület belső ügyeibe. A püspökség átköltöztetése vontatottan haladt. A kerületi egyházi vezetést a papság részéről sok támadás érte: az a hír terjedt az egyházkerületben, hogy az új püspök az egyházi objektumokat, azaz a pápai épületeket átjátszotta az államnak. Az 1968-as egyházpolitikai jelentés ezzel magyarázza azt a hangulatot, amellyel Bakos Lajost a közvélemény fogadta. Az új református püspök folytatta elődje politikáját. Az egyházkerület vezetése az ő irányításával jó kapcsolatot épített ki az állami szervekkel. Bakos a Hazafias Népfront országos elnökségének is tagja volt. A rendszer iránti pozitív magatartása nemcsak az állam és az egyház viszonyának ápolásában nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a magyarországi református egyház történelmi hagyományaira hivatkozva következetesen szemben állt a katolikus egyházzal. A jelentés sommásan fogalmazza meg Bakos belső egyházi ellenzékének álláspontját: „A megyében a református egyházon belül jelentkező reakció szemben áll Bakos püspökkel, kollaboránsnak tartják.”⁴³⁹

A református egyház az egyházszervezet demokratizálásával kálvini részről országok egész sorában előkészítette a polgári értelemben vett demokráciát. Ha perspektivikusan szemléljük saját történelmünket, látjuk, hogy ennek az autonómiára épülő egyházi berendezkedésnek nemzetfenntartó ereje volt.

A Dunántúli Református Egyházkerület 1957–1958 utáni történetét vizsgálva, a demokratikus egyházszervezet elcsökevényesedését tapasztaljuk. A folyamatot dr. Török István így jellemezte: „a demokrácia területén sem dicsekedhetünk előrehaladással. A püspöki hatalom példátlanul megnövekedett [...] a gyülekezeti jogok kárára. Korábban is csak a magyar nyelvterületen volt püspök, az is a zsinat tekintélyének alávetve. To-

vábbá a kettős – egyházi, világi – elnökség rendszere is fékezte a reformáció szellemétől idegen episzkopalizmus kialakulását. Napjainkban ilyen ellensúlyozás erőtlennek bizonyul. Csak egy példán szemléltetem: a lelkészválasztáson. Az új reformáció (az 1948. utáni tendenciát értve ezen – B. P.), túltette ezeken a szempontokon magát. Azon a címen, hogy a lelkipásztori állás betöltése egyetemes egyházi ügy, sőt közügy, annak jogát a felsőbb egyházi vezetésre hárította át. A gyülekezeti választás gyakorlatilag most már csak a döntés tudomásul vétele és elfogadása, a jelölőbizottságban ugyanis a gyülekezet képviselője eleve kisebbségben van. Így lehet az egyetemes egyház közügye vagy akár a társadalom ügye, csak éppen nem az érdekelt gyülekezet ügye.”⁴⁴⁰ A református teológus megállapításait az egyházkerület püspökeinek jellemzése megerősíti, de olyan episzkopális egyház alakult ki, amelynek püspökeit az államhatalom jelölte ki, s akik ezek után a személyi függés állapotába jutva szolgai helyzetbe kerültek úgy, hogy közben olyan nagy hatalom összpontosult a kezükben, amellyel szembeszegülni lehetetlen.

Fontos szerepet játszott a református egyházkerületek irányításában a főgondnok, akinek személye a világi – a mi esetünkben a politikai – hatalom befolyásának biztosítója volt.

Még Békefi Benő püspöksége alatt váltás történt a főgondnoki tiszt-ségben: Buza Lászlót Kádár Imre váltotta 1963-ban. A református egyházi körökben jól ismert, az Egyház az idők viharai-ban. A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején című „pamflet” szerzőjét 1963. június 22-én mutatták be az egyházkerület lelkészeinek. Dr. Kádár Imre jogász, teológiai professzor, emellett a *Theológiai Szemle* felelős szerkesztője, az Egyetemes Konvent volt főtanácsnoka, a budapesti Pozsonyi úti egyházköz-ség főgondnoka volt. Békefi Benő röviden felvázolta azt a világnézeti, politikai hátteret, amely az új főgondnokkal való sikeres együttműködés alapja: „Legyen szabad azt elmondanom, hogy dr. Kádár Imre atyánkfíával a 40-es évek elejétől az egyház életének legkülönbözőbb területein működtem együtt. Kolozsvárott gyülekezeti evangelizáción találkoztunk. Bekapcsolódott a Református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társasága közösségének munkájába. Komoly segítséget adott a sötét és gyászos emlékü 40-es évek eleji, mindnyájunk lelkiismeretét megterhelő események között. Gondolok itt a német megszállásra, a második világháború egyre embertelenebb elvadulására, a sok százezer zsidó embertelen kiirtásában tomboló antiszemizmusra, – és mindezek között egyházunk tehetetlenségére és bün-

⁴⁴⁰ Dr. Török István: i. m. 52–53.

⁴³⁸ MNL, M-KS-288-22 (1964.) 15. őe.

⁴³⁹ MNL, M-KS-288-22 (1968.) 11. őe. Egyházpolitikánk helyzete és feladataink Veszprém megyében. Veszprém, 1968. október 3.

részességére. Együtt voltunk a felszabadulás után egyházunk útkeresésében, a Magyar Református Ébredés és a Keresztyén Család szerkesztésében. Együtt voltunk az Országos Református Szabad Tanács forró levegőjű és egyházunk eligazodásában az első hiteles szavakat kimondó kemény küzdelemben. Együtt voltunk a szocializmus építése útjára lépő népünk szeretésében, az ahhoz való helyes keresztyén viszonyulás felismerésében és kimunkálásában. Együtt voltunk annak az egyházi döntésnek kimunkálásában, amely az állam és egyház közti egyezmény megkötésében és az ennek alapján kialakult jó viszony kialakulásához vezetett. Együtt voltunk és vagyunk az Egyetemes Konvent Közösségében és több bizottságában. Együtt voltunk és vagyunk egyházunk ökumenikus szolgálatában, az ökumenikus szószéken megszólaló bizonyágtételeinek kimunkálásában és a lelkész továbbképzés szolgálatában. Együtt voltunk az 1956-os ellenforradalmi egyházi lázadás által megrágalmazottak és megbélyegzettek gyalázatában és bánkódásában. Együtt voltunk az engedelmességre megtérő egyház újra kibontakozó szolgálatába való fokozatos bekapcsolódásban. Együtt voltunk legutóbb a Budapesti Református Teológiai Akadémia új lelkészi nemzedéknövelő munkájában. Most együtt vagyunk a kerület gyülekezeteinek döntése alapján a Dunántúli Református Egyházkerület elnökségében, felelős, közös szolgálatában.⁴⁴¹

A veretesnek látszó szavak mögött ott húzódik a magyar református egyház 1945 utáni történelmének minden sorsfordulója, belső megosztottságának, elárulásának és elárultatásának tragédiája és az erre vállalkozó egyházi vezetés lélekrajza.

Kádár Imre beiktató beszédében szükségesnek tartotta az egyházalkotmány reformját. Külön kiemelte a kettős elnökség – püspök, világi főgondnok – kérdését, a kialakult egyházkormányzati rendszer problematikáját. A keretek megváltoztatása helyett tartalommal való megtöltésüket tartotta fontosabbnak. Súlyos gondként említette az anyagi nehézségeket, amelyek az egyház szervezet és szociális intézményei működését veszélyeztették. A megoldást a hívek fokozandó hozzájárulásában látta. Szót emelt a rágalomhadjárat ellen, amelyet teológiai mezbe öltöztetve folytattak a szocialista társadalmi rendszer és az iránta lojális református egyház ellen. Hangsúlyozta, hogy az igehirdetésekből, a társegyházakkal való együttműködésekben kell ez ellen felvenni a küzdelmet.⁴⁴²

⁴⁴¹ DtREL, Rendkívüli egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. Veszprém 1963. június 22.

⁴⁴² Uo.

Kádár Imre az egyházalkotmány reformját nem igazán tartotta szükségesnek, hiszen a „rég” egyházszerkezeti felépítés megváltoztatása megkérdőjelezhetné volna az ő funkcióját is. Az egyház súlyos anyagi helyzetének enyhítésében kizárólag a hívekre akart támaszkodni. Kádár Imre egyértelműen el akart kerülni minden összeütközést az állammal. A protestáns egyházak tradíciójától bizonyos fokig idegen episzkopalizmus erősödése a hierarchizálódást fokozta. A vezetés középső szintjén álló, egyházmegyes esperesek szerepe, hatalma ebből kifolyólag túlméretezett, eltorzult lett.

Somogyban aránylag magas volt a reformátusok száma, ez még hozzájárult az esperes egyházhatalmi súlyának növeléséhez. Mint láttuk, Nyáry Pált a hatalom a forradalom leverése után kitüntette. Szüksége volt az iránta lojális esperesre.

Nyáry Pál megnyilatkozásait a kötelező hűség meghatározta. Egyik 1960-ban elhangzott beszédének címe nagyon kifejező: *A hit és engedelmesség egysége szolgálatunkban*. A címben megfogalmazott szempontnak megfelelően értékeli a közelmúlt történéseit: „Az elmúlt 12 esztendő alatt sok esetben mondott igazságtól volt hangos egyházunk, de – sajnos – sokkal kevesebb volt a mondott igazságok mögött a valóságos igazság, az élet igazsága. A felszabadulással egy időben bekövetkezett ítélet iránt már kezdtünk érzéketlenekké válni, noha egyre hangoztattuk, hogy a megítélés méltán következett be rajtunk, mire Isten újabb ítélettel mutatott rá az ellenforradalom során arra, hogy a gondosan elkészített álarcok mögött mennyire más lappang, mint amit a hazug jelmezek sejtettek. Pedig nem volt hiány a hitből való engedelmisség és bűnbánat emlegetése dolgában, és mégis kiderült, hogy hitet megcsúfoló engedetlenség rejtőzött a nagy szavak mögött, és ezért lett igehirdetésünk botránkozássá, hitelvesztetté, és így természetesen az engedelmisség akadályává is a gyülekezet számára. Így látta kárát elsősorban a gyülekezet ennek a nyilvánvalóvá lett engedetlenségnek, amit Isten egyházban és egyházon kívül élő emberek előtt egyaránt leleplezett. [...] Az ellenforradalom óta, azaz amint fentebb említettem, az egymáshoz közel álló két ítélet után nem mindegy tehát, hogy mennyiben lesz hiteles valósággá egyházunk életében a hit és az engedelmisség egysége. Azt hiszem, Isten sürgető figyelmeztetéseket adott arra nézve, hogy a nagy szavak hitel nélküli hangoztatásának és a nagy és konkrét feladatok önmagunk és gyülekezeteink elé tárása előli kibúvásának az ideje lejárt. Isten előtt sohasem volt kedves a kétszívű ember, a hitet megcsúfoló hazug beszédű és hazug életű ember és a hitére hivatkozó, de voltaképpen lelki öncélúságát védelmező engedetlen ember.”⁴⁴³

⁴⁴³ DtREL, (megjegyzés: a hely és a dátum megjelölése hiányzik).

Az idézet jellegzetes egyházi frazeológiája megtévesztő. A világi hatalom és politika előtt meghajoló egyház megnyilatkozása ez. Tragikus benne az, hogy a hivatalos politikával szembeni minden ellenállást bűnnek bélyegez. Az esperes által hirdetett eszmék defetizmusa nem csak a református egyház teljes megadását jelenti. 1956 történelmi bűnné nyilvánítása is a teljes behódolás bizonyítéka.

Nyáry Pál az elvi állásfoglalás mellett a napi politikáról is gyakran szólt. Célja volt, hogy a református lelkészeket olyan igehirdetésre serkentse, amelyben a termelészövetkezetek létrehozása melletti állásfoglalás, az atomfegyverkezés elleni békepropaganda, az imperializmus ellenesség egyaránt helyet kap. A csak vallási témájú igehirdetést elítélte: „Van olyan igehirdetési típus, amely a látszat politikamentes »tisztá igéjű«-ségével egy ellentétes előjelű politikai állásfoglalást leplez. Az ilyen igehirdetésnek átmenetileg lehet, hogy feltűnően nagy hallgatósága van, de e hallgatóság száma nyilvánvalóan nem lehet hiteles mutatója a gyülekezetben végzett, evangéliumi értelemben vett konstruktív lekipásztori szolgálatnak. [...] Egy gyülekezet életműködésére tehát elsősorban nem az a jellemző, hogy hányan hallgatják az igét és hányféle keretben, hanem, hogy érvényes igét hirdetnek-e, és hallgatnak-e, azaz élnek meg abban.”⁴⁴⁴

Ebben az értelmezésben a hitélet nem magánügy, hanem közügy, nem a gyülekezet ügye, hanem politikai kérdés, hiszen csak „érvényes”, a hatalom által elfogadott, ellenőrzött igét lehet hirdetni. Ha a lelkész igehirdetésének eredménye a zsúfolásig megtelt templom, az nem a magas fokú hitélet jellemzője, sőt gyanús is, mert a hívők gondolataiba a hatalom nem láthat bele. Jobb, ha a hivatalos politika eszméinek szócsövévé válik a lelkész. Nem baj, ha ennek ára a templom kiürülése. Ez a vallásos köntösbe öltöztetett hazugság a „politizáló egyház” jelszávaival a hitélet el- és megfojtása a pártállam politikájának egyházi eszközökkel való segítése.

Egyházának nehéz anyagi helyzetét az esperes sajátosan egyéni megközelítéssel ítélte meg: „Vajon tudnak-e gyülekezeteink, presbitériumaink arról, hogy közösségi anyagi gazdálkodását tanuló magyarországi református egyházunk hóna alatt hathatósan ott tartja segítő kezét népünk állama, mégpedig az áldozatkészség olyan mértékével, mely a mai napig éppen háromszorosa annak, amire egyházunk hitből fakadó áldozatkészsége képes? Mikor készülnek fel gyülekezeteink anyagi felelősségvállalásukkal az elvesztegetett 11 esztendő után arra, hogy a már másodízben esedékessé vált, de a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nagylelkűsége-

géből ténylegesen a mai napig hatályossá nem tett államsegély csökkenése okozta nagyobb terheket most fokozatosan, az önkéntesség elvének gyakorlásával magukra vállalják?”⁴⁴⁵

Az 1945 utáni történelmünket valamennyire is ismerő önkéntelenül felteszi a kérdést, hogy Nyáry Pál elfelejtette, hogy az állam nem kegyet gyakorolt az egyházzal, hiszen birtokait elvette. A hitből fakadó áldozatkészségre hivatkozni is álságos akkor, amikor a somogyi református egyház vezetője szerint nem a hit gyakorlása a legfőbb mutatója a meggyőződésnek. Miért vár híveitől ilyen körülmények között nagyobb anyagi áldozatot? A felvetődő kérdésekre csak körültekintő elemzés alapján lehet választ adni. A politikai rendszer iránti lojalitást többféleképpen lehet értelmezni. A semleges politikától tartózkodó magatartástól a rendszer támogatását kifejező verbális megnyilatkozásokon át a különböző társadalmi, politikai funkciók vállalásán keresztül a békepapi mozgalomban vállalt aktív részvételig terjedő nagyon széles skálát jelenti. Ebben belefért az eseményekkel való sodródás, a történések passzív tudomásul vétele is. Az árnyalatok megítélése hosszú ideig vita kérdése marad.

Barcza József hírt ad arról, hogy a forradalom leverése után a református lelkészeket is üldözték Somogyban. Kadarkútról internálták Farkas Jenő, Látványból Simon Lajos lelkészt. Vályi Nagy Ervint hosszas, kínos fogság után kitiltották Csurgóról, és kényszerlakhelyül Balatonlellét jelölték ki.⁴⁴⁶

Nem feltételezzük Nyáry Pál aktív részvételét a somogyi református lelkészek megbüntetésében, elég, ha elfogadjuk a „hallgatás beleegyezést jelent” közmondás igazát. Ezt erősíti Barcza József megállapítása is: „Az országos helyzetet láthatjuk ebből a szemszögből is: a kétszínű állami taktika szerves része volt a lelkészek egy részének a kemény megbüntetés, a másik részének viszont a felmentése. Ebben eszközzé lett az egyházvezetés korábban kialakított struktúrája. Voltak, akiket az egyházvezetés egyes tagjai a tortúráktól meg tudtak menteni, de korántsem mindenkit. Különösen nagy felelősség terhelte az espereseket, akik közül néhányan buzgón jelentgettek és kritikai fenntartások nélkül segítettek a pártállamot, többségük azonban a rájuk nehezedő nyomások ellenére vagy közepette is igyekezett magyar református lelkészként viselkedni.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Uo.

⁴⁴⁶ Barcza József (1994b): i. m. 68.

⁴⁴⁷ Barcza József (1994b): i. m. 64.

⁴⁴⁴ DtREL, Esperesi jelentés a somogyi református egyházmegye, 1959. évi június hó 30-án, Kaposvárott tartandó évi rendes közgyűlésére.

Nyáry Pál 1957 decemberében kapott kitüntetésének szempontja, „az ellenforradalom alatt a népi hatalomért tanúsított helytállás”⁴⁴⁸ szintén igazolja, hogy a Kádár-rendszer az esperest együttműködéséért tüntette ki.

A somogyi református egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve szerint 1963 márciusában dr. Szigethy Gyula tabi lelkipásztort a megye lelkészei esperesnek választották.⁴⁴⁹ Az esperesváltás oka, hogy Nyáry Pál a teológiai akadémia dékánja lett, akit már ebben a minőségben köszöntöttek a veszprémi rendkívüli egyházkerületi közgyűlésen.⁴⁵⁰ A dékáni kinevezés Nyáry Pál pályájának csúcspontját jelentette.

Az evangélikus egyház 1959 és 1968 között ugyanazt az utat járta be, ugyanazt élte meg, mint a nagyobbik testvéregyház. A különbség helyi vonatkozásokban csak annyi, hogy az evangélikus papok rendszer iránti bizalmatlansága nehezebben engedett fel. 1962-ben is érzékelte ezt a megyei főelőadó. Okát a papság és a Déli Evangélikus Egyházkerületet 1958 októberé óta regnáló püspök, Káldy Zoltán közötti ellentétben látja. Magyarázata, hogy Káldy kíméletlenül igyekezett felszámolni az Ordass püspök iránt megnyilvánuló rokonszenvet.⁴⁵¹

A protestáns lelkészek politikai szerepvállalásának is ugyanazon lehetőségei léteztek, mint amelyekkel a katolikus egyház esetében találkozunk: a hazafias népfronti tagság, tanácstagi funkció. A békepapi mozgalom itt nem öltött olyan szervezeti kereteket mint a katolikusoknál, de ezt ellensúlyozza a népfront tevékenységében való nagyon aktív részvétel.⁴⁵²

Az 1958-as választások a somogyi protestáns lelkészeket is újra bekapcsolták a politikai közéletbe. A katolikusokkal kapcsolatban már említettük, hogy a megyében 56 funkciót töltöttek be a papok. Ebből 17 református és 4 evangélikus volt. A megye református lelkészi állományának ez 23,28%-a, az evangélikus lelkészeknek 26,6%-a. (Ugyanez az index a katolikusoknál 14, 45%.) Itt is találkozunk a funkcióhalmazmal Nyáry Pál esperes esetében, aki három helyen – megyei tanácstag, Hazafias Népf-

front (HNF) megyei elnökségének tagja, a megyei békebizottság tagja – vállalt közéleti szerepet. Szombati István járási tanács- és járási békebizottsági tagként, Egri Ervin járási békebizottsági tagként és a HNF községi elnökeként vállalt politikai szerepet.⁴⁵³

Az 1964-es adatok már elnagyoltabbak. A megyében 63 pap tevékenkedett a Népfrontban. 2 papot megyei, 65-öt járási és községi tanácsagnak választottak meg. A 67 tanácsagnak közül 51 protestáns.⁴⁵⁴ A protestáns lelkészekre vonatkozó adat azt mutatja, hogy ők adják a tanácsagnak funkcionáló lelkészek 76,1%-át.

Az 1968-ban készült egyházpolitikai jelentésben csak a Hazafias Népffrontban való tevékenységről találunk adatokat: egyházi személyekből 7 megye- és járási bizottsági, 4 járási és 73 népfrontbizottsági tagot választottak. A községi népfrontbizottságokban 6 lelkész töltött be elnöki tiszteletet.⁴⁵⁵

A tények azt bizonyítják, hogy az 1958-tól 1968-ig tartó időszakban a papság közéleti aktivitása fokozatosan nőtt. A HNF biztosította ehhez a keretet, a politikai színteret. A protestáns papok közéleti szerepvállalásában döntő szerepet játszott a tanácstagi tisztség. Ennek a folyamatnak több oka volt. A protestáns lelkészek társadalmi tevékenységét az egyházi vezetés egyértelműen támogatta, mert az állam és az egyház kapcsolatának erősítését látta benne. A lelkészek anyagi helyzete rosszabb volt a katolikus papokénál, amely az egyházak pénzügyi gondjaiból fakad. Ez kényszerítette őket arra, hogy állást vállaljanak, gyakran a lelkészi tevékenység rovására. A napi élettel való közvetlen kapcsolat, a család eltartásának gondja a gyülekezetenél nagyobb közösség problémáira is érzékennyé tette őket. Tanácstagnak lenni tehát, bár politikai szerepvállalást is jelentett, nem ítélték egyértelműen politikai elkötelezettségnek. A református papság felhasználta közéleti szereplését a hitélet fokozására is.

A katolikus egyházat szervezeti felépítése önállóbbá tette a protestáns felekezeteinél. Mivel a legnagyobb magyar egyház volt, anyagilag kevésbé függött az államtól, mint azok. Lelkészeit nehezebb volt politizálásra kényszeríteni. A közéleti funkciók vállalásától azonban a katolikus lelkészek sem zárkoztak el mereven, hiszen ők is tudták, hogy ezzel befolyá-

⁴⁴⁸ Barcza József (1994a): i. m. 94–96.

⁴⁴⁹ DtREL, A somogyi református egyházmegye Kaposvárott 1963. évi július hó 6. napján tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁴⁵⁰ DtREL, A közgyűlés jegyzőkönyvének részlete dátum nélküli, az időpont az 1963. évi rendes közgyűlés jegyzőkönyve alapján körülbelüli pontossággal meghatározható.

⁴⁵¹ SML, XXIII.1. f. 16. TUK iratok. Jelentés az egyházpolitikai helyzet alakulásáról. 1962. III. negyedév. Kaposvár, 1962. szeptember 27.

⁴⁵² SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján. Kaposvár, 1968. október

⁴⁵³ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

⁴⁵⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 22-i és 1960. március 1-jei határozat végrehajtásának helyzetéről. Kaposvár, 1964. szeptember 30.

⁴⁵⁵ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján.

sukat növelhetik. Az állam helyi szerveivel való kapcsolatot fel lehetett használni az egyház javára. Ezt a helyi politika vezetői érzékelték, de erre felfigyelt az országos vezetés is. Az egyházpolitikai helyzetet megvitató megyei pártbizottsági ülésen elhangzott felszólalás így fogalmazott: „A Politikai Bizottság határozata szerint nem lehet megengedni azt, hogy az együttműködést kihasználva a papok egyre többet szerepeljenek a közéletben. Ne a papok legyenek a helyi kezdeményezők, hanem mi.”⁴⁵⁶

A protestáns (református) egyház véleménye az ökumenia kérdéséről

A II. vatikáni zsinat ökumenikus dekrétuma új megvilágításba helyezte a keresztények egyesítésének kérdését. A protestantizmus sok kis egyházra való tagolódása ugyan elválasztotta a felekezeteket, de létezett egy közös platform is, amely az ökumené gondolatának megvalósítását együttműködési szinten lehetővé tette nemcsak az egyházi vezetés terén, hanem a napi gyakorlatban, a hitéletben is. Az ökumenia azért lett egyházpolitikai kérdés, mert az egyházak egymásra találásának, összefogásának veszélyét jelentette a kommunista rendszerek számára.

1962-ben foglalkozott először az egyházügyi főelődó az ökumeniával. A protestáns lelkészek elsősorban dogmatikai szempontból közelítették meg a vatikáni zsinat e téren tett első lépéseit. Dubovai Géza kaposvári evangélikus lelkész a zsinat progresszista vezetője, a jezsuita Bea bíboros törekvéseinek őszinteségét kérdőjelezte meg. Azzal indokolta kételkedését, hogy a jezsuiták voltak a történelemben a legelvetemültebb protestánsüldözők. Az is furcsa dolog, hogy az „elszakadt testvérek”, azaz a protestánsok Róma szemében eretnekek voltak. A dogmatikai kérdésekben megnyilvánuló óriási szakadékokat áthidalni, a protestánsokat és a katolikus egyházat elválasztó sorompókat a zsinat – szerinte – megszüntetni nem tudja. A liturgiai reformot, a papi hivatás válságával és a nőtlenséggel összefüggő kérdéseket, a laikusok szerepének tisztázását, a „vegyes házasságok” reformjának gondolatát csak óvatos lépéseknek tekintette, de ez nem jelentett radikális akadály elhárítást. Dr. Szigethy Gyula tabi református lelkész, a későbbi esperes a doktrinális merevség miatt nem bízott a Vatikán megváltozott hangnemében. Ő is a vegyes házasságok kérdésében

tanúsított katolikus álláspontot tartotta a konfliktus forrásának. Bodor József kaposvári baptista prédikátor is taktikázásként értékelte a zsinat első ülésszakának az ökumenia témájában tett első lépéseit, de ugyanakkor óvatosságra is intett, hiszen nem lehetett még jósolni és mérleget készíteni. Folyt a küzdelem a progresszista és a konzervatív erők között. Végző soron a római katolikus egyház belső vitájáról volt szó, csak ennek megvalósulása után lesz meg a tárgyalási alap az ökumeniára. Az a véleménye, hogy a zsinaton nagyon előtérben állt a pápa személye és mellette elhomályosodott Krisztus keresztje. A baptista egyházat kevésbé érdekelte a zsinat kizárólagosan egyházi, teológiai és kánonjogi vitája, ezért nem is küldött megfigyelőt a zsinatra.⁴⁵⁷

Az ökumenia kérdésében a katolikus egyház óvatos kezdeményező lépéseket tett. Ennek híre eljutott a protestáns lelkészekhez is. Az egyik lelkésztestületi ülésen a csokonyavisontai református lelkész felszólalásában arról beszélt, hogy jó úton halad a párbeszéd kérdése, mert Bea bíboros már tárgyal a protestáns világszervezet vezetőivel. A jelen lévő Bakos püspök erre azonnal reagált, és hozzászólásában kifejtette, hogy a Vatikán törekvése a református egyház részéről elfogadhatatlan, és azokkal a célkitűzésekkel, amit a Vatikán a párbeszéd során el akar érni, a református egyház nem ért egyet. Hangsúlyozta, hogy az egységes keresztény egyház nem valósítható meg.⁴⁵⁸

Dr. Bakos Lajos 1966 novemberében tartott református egyház kerületi tanácsülésen is foglalkozott az ökumeniával: „Bár manapság elszakadt testvérként becézgetnek bennünket a régi bűnös eretnek helyett, és így hívogatnak vissza az egyedül üdvözítőnek mondott római egyházba, mi a nyájas hívogatás ellenére sem megyünk. Itt van a mi atyáink szenvedése által is megszentelt helyünk, s bárhová mennénk is, innen csak idegenbe mehetnénk. De nem megyünk azért sem, mert keresztyén meggyőződésünkben folyóan nem vagyunk hajlandók beállni semmiféle ún. keresztyén egységfrontba, amely nyíltan vagy be nem vallottan (valaki vagy valakik ellen) a politikailag értelmezett ateizmus ellen akar blokkot formálni. Ha evangéliumi hitünkben és meggyőződésünkben nem tudnánk is, századunk két nagy tanítójától régen megtanulhattuk volna már, hogy az »antikommunizmus korunk alapdörése« (Thomas Mann), s »a világ keresztyénség legveszélyesebb kísértése ma az antikommunizmus, ez ellen harcolni a jelenlegi legnagyobb feladat« (Barth Károly).

⁴⁵⁶ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján. Kaposvár, 1968. november 2.

⁴⁵⁷ SML, XXIII. 1. f. 16. a TÜK iratok Összefoglaló jelentés az egyházpolitikai helyzetről 1962. IV. negyedév. Kaposvár, 1963. január 2.

⁴⁵⁸ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK iratok I. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1965. április 5.

De nem megyünk azért sem, mert tisztában vagyunk a Rómába »hazahívó« szavak igazi jelentésével és a dialógust szorgalmazó felhívások igazi értelmével, hiszen ezt a római egyház félreismerhetetlenül közölte. A párbeszéd Róma és a nem római keresztyének között nem egyenrangú felek közös igazságkeresése, hanem olyan alkalom, amelyben a római egyház az eddiginél nyilvánvalóbban közli a maga üdvigazságait, és nekünk nincs más dolgunk, mint azokat köszönettel elfogadva »integrálódunk« az ő intézményébe.

Mindezek ellenére sem mondunk le a római katolikus és más keresztyén egyházakkal az egység kereséséről és ápolásáról a gyakorlati együttműködés területén, az egyetemes emberérendű ügyek szolgálatában. Keresztyén felelősségünk teljes tudatában mindenkor készek és hajlandók vagyunk a jó, emberérendű ügyekben népünk és az egész emberiség javára történő hasznos együttműködésre. A mi ökumenikus törekvéseink, amit szívesen nevezek praktikus ökumenizmusnak, arra irányul, hogy elsősorban szocializmust építő magyar hazánkban a különböző egyházak úgy éljenek és úgy szolgáljanak együtt, hogy ez az együttélés és együttműködés Isten jó, kedves és tökéletes akarata szerint népünk javára és boldogulására hasznos és áldásos legyen.⁴⁵⁹

Előfordult néhány eset, amikor a római katolikus papok igyekeztek az együttműködést megteremteni, annak konkrét formát és tartalmat adni. Csokonyavisontán a katolikus káplán felkérte a református lelkészt, járuljon hozzá, hogy vasárnaponként a református templomban misét tartsanak. A lelkész hajlott is arra, hogy ezt megengedje, mert pártolólág terjesztette fel az esperesi hivatalnak. Ez a lelkész volt az, aki a katolikus egyház és a protestáns egyház közötti párbeszéd kérdésében pozitív előrehaladást látott. Az esperes a templom használatát nem engedélyezte.⁴⁶⁰

Az ökuméniairól szóló zsinati határozat megvalósítása azonban nem ment gyorsan. Somogyban csak elvétve lehetett találkozni az ökumenikus törekvésekkel. A protestáns és katolikus lelkészek között több községben normális emberi, egyes esetekben baráti kapcsolat alakult ki. Ez azonban nem új, hanem régi keletű barátságot, személyi kapcsolatot jelentett. A dialógus kérdésében katolikus részről elsősorban a hivatalos szóhasználat szerint a »haladó gondolkodású« papok nyilatkoztak pozitívan. Nézetük szerint a dialógust az egyháznak folytatni kell, nem azt

kell keresni, ami elválasztja a felekezeteket, hanem azt, ami összeköti, az ország, a nép érdekét.⁴⁶¹

A református és katolikus egyház közötti viszony a református egyház véleménye szerint a legtöbb helyen normális. Néhány lelkipásztor azonban panaszkodott a reverzális-harc állandó folytatása miatt. A vegyes házasságban élő református szertartás szerint házasságot kötő katolikus házaspár gyakran fenyegetik azzal, hogy kizárják anyaegyházából, ha nem esküszik meg újra a katolikus liturgia szerint. A II. vatikáni zsinat a reverzális adás kérdésében nem hozott változást.⁴⁶²

Az egyházügyi főelőadó a reverzális kérdésben jó lehetőséget látott, hogy a már megkezdődött közeledést a két egyház között a maga szintjén késleltesse, akadályozza. Ezért az 1964. évi IV. negyedéves jelentésében az ökumenikus kérdések címszó alatt részletesen beszámolt a reverzális kérdés helyzetéről. Számokkal és tényekkel bizonyította, hogy mennyire súlyos a kérdés. Bizonyos értelemben önmagának is ellentmondott, amikor azt írta, hogy a hívek, ha foglalkoznak is az ökumenia kérdésével, elsősorban protestáns vonalon. A kérdés inkább a papok, mint a hívek problémája.⁴⁶³ Az ÁEH illetékese is úgy látta, hogy a reverzális kérdés többet jelent, mint egyszerű felekezetközi vallásproblémát. 1965. január 30-án kelt levelében többek között ezt írta: »Az ökumenikus törekvések megismeréséért folytatott munkád nagy érdeklődésre tart számot, ezért arra kérünk, hogy a következő jelentésben megfelelően megírva közöld. A házasságok zaklatóival beszélni kell, meg kell ismerni céljaikat, és amennyiben az nem szűnik meg, kérésedre intézkedést foganatosítunk.«⁴⁶⁴

A többi felekezettel, ezen belül is az evangélikus testvéregyházzal a református felekezet viszonya igen jó volt. Balatonbogláron, Fonyódon, Balatonfenyvesen, Ádándon és másutt közösen használták a templomokat. Azok a lelkipásztorok, akik egy faluban éltek az evangélikus lelkipásztorokkal, szoros baráti kapcsolatot tartottak fenn. Együtt tartották a reformáció emlékünnepeit, együtt rendezték az egyetemes imahetet. Az együttműködés mellett azonban ellentét itt is volt, oka itt is a vegyes házasság. Csurgón az evangélikus gyülekezet a vegyes házasságokban születendő

⁴⁶¹ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TŰK iratok II. félévi jelentés. Kaposvár 1966. január 4.

⁴⁶² DtREL, A somogyi református egyházmegye 1966. évi április hó 28-án Kaposváron tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁴⁶³ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, 1964. IV. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1968. január 5.

⁴⁶⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Budapest, 1965. január 30.

⁴⁵⁹ DtREL, Püspöki jelentés a Dunántúli Református Egyházkerület 1966. november 3-án és 4-én Balatonfüreden tartott tanácsülésén.

⁴⁶⁰ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TŰK iratok I. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1965. április 5.

gyermeknél a katolikusokhoz hasonlóan szintén nem volt hajlandó semmiféle engedményre.⁴⁶⁵

A kisebb protestáns felekezetek közül a baptistákkal és a metodistákkal való kapcsolat testvéries volt.⁴⁶⁶ Az adventisták Kapolyon, a pünkösdisták Somogyszobon agresszívek, s igyekeztek híveket toborozni a többi felekezet tagjaiból.⁴⁶⁷

A katolikus egyház is figyelemmel kísérte a kis felekezetek tevékenységét. 1958-ban Somogy megye plébánosai az alábbi levelet kapták az egyházmegyei hatóságtól: „Az egyházmegye területéről mindig több alkalommal érkezik jelentés arról, hogy a különböző szektákhoz tartozó »hívők« egyház és államellenesen működnek. Ezért kérem, szíveskedjék július 10-ig a következőkre válaszolni:

1. Milyen szekták működnek és kb. hány személyt számlálnak?
2. Kik a vezetőik, prédikátoraik (név szerint), honnan járnak a prédikátorok hozzájuk?
3. Tulajdonképpen tanításukat ismerjük, de milyen tanokat próbálnak most hirdetni, melyek az egyház ellenesek?
4. Gyermekük hitoktatását hogyan oldják meg?
5. Vezetőik milyen anyagi támogatásban részesülnek és honnan?
6. Véleménye szerint hogyan lehetne őket megmenteni?⁴⁶⁸

A püspöki aula felszólítására Inkéről, Büssüről, Buzsákról, Kötcséről, Segesdről küldött jelentést a plébános. A jelentések baptista, pünkösdistá, szombatista, jehovista, nazarénus szektákat említene, amelyeknek jellemzésében felismerhetőek a múltból örökölt sommás értékítéletek. Ezek szerint korlátoltság, fanatizmus, bezárkózás jellemzi a felsorolt felekezeteket. A plébánosok lelki elferdülésről, szellemi szegénységről beszélnek a szektákat illetően. Úgy látják, a környezetükbe beilleszkedni nem tudnak. Az a vallási mikroközösség, amelyben élnek, eleve elválasztja őket az adott település makroközösségtől. A különböző kis felekezetek belső életéről, anyagi helyzetéről a plébánosok többsége nem ad hírt. Az állam ellen irányuló, a fennálló rendre veszélyes „bűncselekményről” ugyancsak nem számol be egyetlen plébános sem.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ DtREL, Jelentés az ökumenikus és sajtószolgálatról. Csököly, 1966. március 31.

⁴⁶⁶ DtREL, A somogyi református egyházmegye 1966. évi április hó 28-án Kaposvárra tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁴⁶⁷ DtREL, Jelentés az ökumenikus és sajtószolgálatról. Csököly, 1966. március 31.

⁴⁶⁸ VÉL, 2000-86/1958.

⁴⁶⁹ VÉL, Jelentések saját iktatószámom szerepelnek: 60/1958. inkei plébániahivatal, 1958. június 20.; 30/1958. büssüi plébániahivatal, 1958. június 9.; 10/1958. római katolikus plébániahivatal, Buzsák, 1958. június 11.; 63/1958. római katolikus

A püspöki aula felhívásában újra megfogalmazódott a szektákkal kapcsolatos régi vád, az államellenes magatartás. A jelentések ezt nem igazolják vissza. Ugyanakkor a felekezetek közti békétlenséget, ellentétet a hivatalos politika szítani akarta, mert ebből hasznot remélt. Somogy megyében 1959-ben az egyházügyi főelőadó által készített jelentés nagyon részletesen mérte fel a megyében működő szektákat.⁴⁷⁰ Ez jelezte a politikai szándékokat, mert az állam a hitélet e kevésbé ellenőrizhető területéről is pontosabb képet akart alkotni, hogy ezt is ellenőrizni tudja.

A megyei tanács elnökhelyettese 1968-ban csak néhány mondatot szentel a kérdésnek: „A Szabadegyházak Szövetségéhez tartozó kisegyházak (szekták) létszáma és befolyása nem jelentős. Közülük a legerősebb és legszervezettebb a baptista gyülekezet. Illegálisan működő szekta-tagokból (jehova tanúi) igen kevés van, elsősorban a megye területén. Szervezeti életet nem élnek. Az utóbbi időben egyes csoportok kezdenek megoszlatni, pl. a pünkösdi gyülekezet. Belőlük elsősorban a szélsőségesen fanatikus és reakciós rétegek új csoportokat próbálnak szervezni.”⁴⁷¹

A szekta szó használata a kisegyház kifejezés mellett pejoratív árnyalatú. Az „illegálisan működő szekták” kifejezés pedig a „vallásszabadság” korlátozását, a felekezetek politikai ellenőrzését bizonyítja. A „fanatikus és szélsőségesen reakciós rétegek” a marxista szociológia sajátos szóhasználatában a vallási nézetei és meggyőződése miatt a társadalmi rendre veszélyes csoportot, réteget jelentette. A megyében a kisegyházak és az illegálisan működő szekták kérdése nem játszott fontos szerepet. Ezt egyrészt az bizonyítja, hogy az egyházpolitikáról szóló jelentésekben 1959 után már ritkán fordult elő a kérdés. Az 1965-ös IV. negyedévi jelentésében említi az egyházügyi főelőadó, hogy Inke, Táská, Osztopán, Mezőcsokonya községben és Kaposváron az evangéliumi keresztények csoportjában élénkülés tapasztalható. Kaposváron létszámnövekedés is volt. Ennek oka az, hogy Sugár Ferenc mezőcsokonyai lelkész rendszeresen toborzott és prédikált engedély nélkül. A főelőadó a prédikátort behívatta, aki csak arra tett ígéretet, hogy Kaposváron nem fog tovább tevékenykedni, de kijelentette, hogy a prédikálást folytatja. A főelőadó úgy

plébániahivatal, Kötcsé, 1958. június 17.; 62/1958. plébániahivatal, Segesd 1958. június 13.

⁴⁷⁰ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

⁴⁷¹ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján.

látta, hogy ez a beavatkozás elegendő lesz, s nincs szükség adminisztratív lépésekre.⁴⁷²

Megállapíthatjuk, hogy az öikuménia bonyolult problémája ennek a tíz évnek a második felében vált az állam és egyházak kapcsolatának kiemelten fontos területévé. Ebben a II. vatikáni zsinatnak volt döntő szerepe. A helyi egyházpolitikában a katolikus és protestáns egyházak kapcsolatának, együttélésének újraértelmezése lett az ökümeniában is a legfrekvenciáltabb kérdés. Elsősorban a politikai vezetés és az általa felhasznált, vele együttműködő protestáns felekezetek egyházi vezetői számára. Az előbbi a hatalomgyakorlás felekezeteket megosztó, szembeállító politikájának eszközéül használta fel, az utóbbi pedig a protestáns egyházak integritását hangsúlyozva a történelmi szembenállásra hivatkozva fogadta el ezt a támogatást. A katolikus és protestáns egyházak együttműködésének csak a propagandisztikus békepolitika támogatásában volt egyelőre lehetősége.

Itt találkozott össze a protestáns egyházi vezetők és a katolikus békepapok gondolkodása. Ez az a pont, amely a zsinat direktíváinak megvalósítását a későbbiekben lehetővé tette úgy, hogy – Bakos Lajos református püspök szavával élve – a „praktikus” ökümeniától a keresztény egyházak eljussanak a tényleges együttműködésig. Ehhez azonban hosszú út vezetett, amelynek a hatvanas években még igencsak az elején vagyunk.

Hitélet

A marxista-leninista ideológia a vallás elhalását, megszűnését hirdette. Ezt a tudományosnak látszó megállapítást társadalom- és történelemszociológiai érvekkel alátámasztották. Azok az államrendszerek, amelyek a marxizmus eszméket vallották, a vallás, a hit elleni frontális támadással igyekeztek ideológiájuk ezen alaptételét igazolni.

A fejlett polgári társadalomban végbement szekularizáció fogalmát felcserélték a szeparáció kifejezéssel. A szekularizáció világivá tételt, általában az egyházi javak kisajátítását, illetve szerzetespap világi pappá minősítését, a szerzetesi fogadalmak alól való felmentését jelenti. A szeparáció az elválasztás, az elkülönülés, az állam és az egyház szétválasztásának fogalmaként használatos.⁴⁷³ A két szó rokon értelmű, önmagában egyik sem

fejezi ki azt a bonyolult folyamatot, amely a szovjet típusú diktatúrákban végbement. Az erőszakos szekularizáció jobban utal arra, hogy nemcsak az egyházak szigorúan vett szervezeti működését, s a hozzájuk kapcsolódó laikus, világi intézmények, egyesületek működését korlátozták, illetve szüntették meg, hanem a hit magánéleti szférájába is erőszakosan beavatkoztak. A szeparációt a Rákosi-rendszer hajtotta végre, és vele szinkronban elindította a mesterséges szekularizációt, amelynek továbbfejlesztése Kádárékra várt.

A beavatkozás három területre koncentrálódott:

1. Az ifjúság vallásos nevelését jelentő hitoktatás
2. Az élet sorsfordulóhoz kötött vallási szertartások (keresztelés, elsőáldozás, bérmlás, konfirmáció, házasságkötés, temetés)
3. Az egyházi szertartásokon való részvétel.

A fontossági sorrend lényeges, mert az ifjúság nevelése, kivonása az egyházak hatóköréből a vallás elhalásának felgyorsítását jelentette. Az iskolarendszerű hitoktatás ellenőrzése a pártállam számára könnyű volt. A második és harmadik terület már a szigorúan vett magánélet szférája. Az 1949-ben elfogadott alkotmány a vallás magánügyvé nyilvánításával a vallásszabadság demokratikus alapelvét mint sarkalatos jogot fogadta el. A Kádár-rendszer tehát itt került csapdahelyzetbe, itt volt bizonyos fokig megkötve a keze.

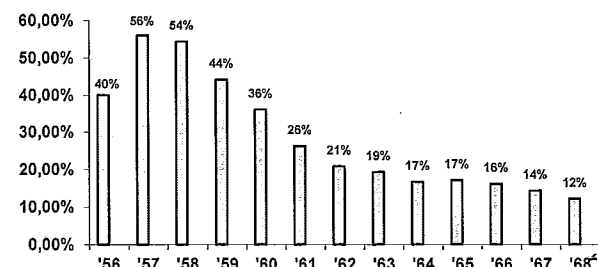
A három terület nem különült el élesen egymástól, szoros volt köztük a kapcsolat. Az elsőáldozás, a bérmlás, a konfirmáció lelki felkészítést is követelt. Ezek az alkalmak az ifjúság vallásos nevelésének „különleges” alkalmi. Az egyházi szertartásokon való részvétel is lehetőséget adott a fiatalság vallásos nevelésére.

⁴⁷² SML, XXVII. 518. f. Az MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. IV. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1965. január 5.

⁴⁷³ Gergely Jenő (1985): i. m. 225., 226.

A hitoktatás

A hitoktatásra beírt és az általános iskolába beiratkozott tanulók százalékos aránya Somogy megyében 1956-tól 1968-ig

Forrás:⁴⁷⁴

Ha az idő függvényében vizsgáljuk a hittanbeíratás grafikonját, jól kitapintható a politikai események indukáló hatása. Az 1957-es és az 1958-as év csúcsnak tekinthető. Bár az 1958-as évben 2%-os a csökkenés, ez még elhanyagolható. Az 1956-os forradalom indukáló utóhatása egyértelmű. A legnagyobb arányú visszaesési szakasz 1958 és 1962 közé esik. A csökkenés összességében 33,6%-os. 1962-től mérséklődött a lemorzsolódás. A 1962-től 1968-ig tartó időszakban, amely hét évet jelent, a visszaesés 8,64%.

A második legnagyobb felekezetnek, a reformátusnak, a hittanbeíratási adataiból csupán a beíratottak száma áll rendelkezésre.

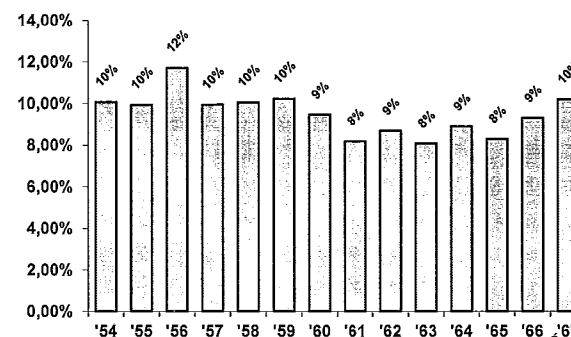
A megyei összes és a református hittanra járók számának összevetése

	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Hittanra járók	19 566	14 806	17 405	24 702	24 334	20 432	17 497
Hittanra járó ref	1971	1473	1997	2456	2557	2090	1658

⁴⁷⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Az egyház politikai helyzete és a további feladatok a PB. 1968. március 14-i határozata alapján, 4. sz. melléklet.

	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Hittanra járók	12 564	10 625	9882	8401	8475	7798	6749
Hittanra járó ref	1030	924	799	748	698	726	694

A református vallású hittanra járók aránya az összes hittanra járókhoz viszonyítva

Forrás:⁴⁷⁵

A hittanbeíratás grafikonjával összehasonlítva itt a csúcsot az 1956–1957-es tanév jelenti. A Megújulási Mozgalom a református egyházban ekkor érte el tetőpontját. Erre a hívők azzal reagáltak, hogy gyermekeiket nagyobb számban írták be hittanra. Az összes hittanra beíratott ekkor még a megyében 50% alatt maradt, tehát az arányok a református felekezet számára kedvezőbbé is váltak. Az általános fellendülés idején, 1957-ben és 1958-ban, abszolút számban nőtt az összes hittanra járók, benne a reformátusok száma is. A százalékban mért emelkedés azonban a megyei beíratkozásnál olyan lendületes volt, hogy ehhez képest a katolikusoknál jóval kisebb felekezet, a reformátusok hittanbeíratási aránya nem tűnik kedvezőnek. A megyei hittanbeíratás eredményeiben 8–11%-ot képviseltek a reformátusok. A katolikusok részaránya mind a megye lakosságában, mind a hittanra beíratottakat tekintve megközelítően 87%. A hittanra beírtak számának alakulásában tehát a nagyobb közösség változásai karakterisztikusabbak, látványosabbak, mint a kisebb vallási közösségé. Sajnos,

⁴⁷⁵ DrREL, Jelentés a somogyi református egyházmegye területén 1967. évben az állami iskolákban végzett vallásoktatásról; SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK. Jelentés az MSZMP Politikai bizottsága 1958. július 22-i és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről. Kaposvár, 1964. augusztus 4.; SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és további feladatok a PB. 1968. március 14-i határozata alapján, 4. sz. és 6. sz. melléklet.

a reformátusok esetében csak abszolút számok állnak rendelkezésre. Ugyanezt a számsort lehet csak figyelembe venni, ha a trendre vonatkozóan akarunk következtetést levonni. Erre csak egy lehetőség kínálkozik, ha a legnagyobb abszolút számban kifejezett beíratási értéket és a legkisebbet mindkét számsorban arányítjuk. A megyei hittanbeíratás adatsorában a legkisebb érték a legnagyobbban 27,32%-a, ugyanez az arányszám a reformátusoknál 27,29%. Az eltérés 0,03%, elhanyagolható. Az egybeesés azt igazolja, hogy a politikai nyomást a lakosság felekezettől függetlenül egyformán érzékelte, s magatartásában ugyanolyan mértékben reagált, azaz egyre kevesebben íratták be gyermeküket hittanra.

A vallásoktatás 1957 elején az állami egyházpolitika figyelmének középpontjába került. 1957 februárjában az EH elnöke által aláírt köriratot kapott Badalik Bertalan veszprémi püspök. A levél az oktatásügyi kormánybiztos, dr. Kónya Albert 1957. január 29-i 852/853-2./2/1957 számú rendeletét tartalmazta. A biztos hivatkozik a kormány nyilatkozatára, amely az „iskolákban teljes mértékben biztosítja a fakultatív hitoktatást, vagyis a vallásoktatásban való részvétel, vagy részt nem vétel szabadságát.” Ezután következik a kormánybiztos rendelete és indoklása: „Iskoláinkban [...] az elmúlt hetekben a politikai reakció tevékenysége következtében olyan helyzet alakult ki, amelyben nincs biztosítva a vallásoktatásban való részt nem vétel szabadsága. Ez a helyzet súlyosan zavarja az iskolai élet rendjét, fegyelmét, gátolja a megrövidült tanév eredményes befejezését és károsan befolyásolja az ifjúság nevelését. Ezért [...] elrendelem, hogy az 1956/57-es tanévben hitoktatásban csak azok vehetnek részt, akiket szüleik a tanév megkezdése előtt beíratnak.”⁴⁷⁶

Az utasítást a hatóságok betartották és betartatták. A hitoktatók számára az írásbeli tiltakozás lehetősége maradt. Longauer Imre kaposvári esperes plébános Badalik Bertalan püspököt levélben tájékoztatta, hogy „az ipari tanuló vagy az MTH iskolákban való hitoktatással kapcsolatban azt az értesítést kaptuk, hogy adjunk be kérvényt Pécsi Jánoshoz, az MTH elnökéhez, hogy a hittanbeíratást a második félévben az ipari tanulóknál engedélyezzék. Pécsi János azt vallja, hogy az ipari iskolák nem tartoznak az Oktatásügyi Minisztérium hatáskörébe.” Az esperes hivatkozott a Kádár-féle vallásszabadsággal kapcsolatos nyilatkozatra. Levelében azzal érvelt, hogy nincs különbség abban, ki melyik iskolába jár, s 1950-ig az ipari tanuló iskolában is volt hitoktatás. A kérdés megoldásában a püspöki kart tartotta illetékesnek abban, hogy tárgyaljon az MTH elnökével.⁴⁷⁷

A forradalom után az egyházak iránti bizalmatlanság és a Kádár-rendszer féltelme olyan nagy volt, hogy az 1956 októbere előtti szintre akarta visszaszorítani a hitoktatásban résztvevők számát. Ehhez megtalálta az oktatásügyi kormánybiztos a vallásszabadság fordított értelmezését, azaz a vallásoktatásban részt venni nem akarókat védte, mintha őket valaki a részvételre akarta volna kényszeríteni. Az ipari iskolákban a vallásoktatás megszüntetése 1951-től és az 1956 utáni további tiltása a Rákosi-rendszer örökségének átvételét és a vallásszabadság korlátozását jelentette. A jövő munkása nem nevelkedhetett vallásosan.

1959-ben már Klempa Sándor apostoli kormányzó foglalta össze a EH-nak küldött levelében a Barcsón, Csurgón, Pacsán, Zalaszentgróton a hittan beíratással kapcsolatos panaszokat. A szülőktől írásos nyilatkozatot kértek arról, hogy gyermekeiket be akarják íratni, de a felső tagozaton a jelentkezést nem fogadták el. A szülőket állásvesztéssel fenyegették, ha gyermekeiket vallásoktatásra beíratják. Az apostoli kormányzó arra kérte a hatóságot, hogy a Zalaszentgróthoz tartozó Dobrony-pusztá és Csáford leányegyházaihoz tartozó iskolákban a jegyzőkönyvben is rögzített panaszokat vizsgálja ki.⁴⁷⁸

Sajátos ellentmondást tapasztalunk a tények és a református egyházkezületi vallásoktatási előadójának 1958 szeptemberében készített jelentése között. Az előadó is jelzi, hogy 1951/52-es tanév óta az 1958/59-es tanévben a legnagyobb hittanra járók száma. Jelentésében a múlt, a jelen és a jövő összefüggéseiben vizsgálta a kérdést: „Múlt esztendei jelentésemben mérleget készítettem a fakultatív vallásoktatás eddig eltelt nyolc esztendejének a katekézis ügye szempontjából figyelembe vehető passzíváinkról és aktíváinkról. [...] Ráműtattam, hogy katekétikai gyakorlatunk súlyos válságban van, melyet nem tudnak megoldani jó szándékú elszigetelt kísérletek. Hiányzik a katekézis ügyének nélkülözhetetlen háttere, a magával sodró erejű élő gyülekezet és a századokon át megtartó erőnek bizonyult családi kegyesség. Kimondtam azt a fájó érzésemet is, hogy a katekézis krízisét alig-alig vesszük komolyan. [...] A fakultatív iskolai vallásoktatás kilencedik esztendejében sem mondhatok egyebet.” Bár az 1958/59-es év hittanbeíratás tévyszámait jók voltak, a vallásoktatási előadó ezt csak időleges eredménynek tartotta. A vallásoktatás nehéz helyzetét a többi református lelkipásztor is érzékelte, s ezt jelezte, hogy az egyikük lemondott a vallásoktatási bizottságban viselt tagságáról és javasolta megszüntetését és a missziói bizottságba való olvasztását. A vallásoktatási előadó ezt a javaslatot így kommentálja: „Ha csak a szűkmarkú javaslatban említett átszer-

⁴⁷⁶ VÉL, 5401-53/1957.

⁴⁷⁷ VÉL, 5401-47/1957.

⁴⁷⁸ VÉL, 2000-123/1959.

vezést végeznénk el, már ezzel is dokumentálnánk, hogy a katekézis több mint a vallásoktatás, melynek kereteit az egyház életén kívülálló, gyakori változásnak kitett adminisztratív intézkedések szabják meg. Ma [...] egyenesen anakronizmus az iskolai vallásoktatás, [...] az iskolai vallásoktatáshoz annyi múltból örökölt teherterhelés tapad, amit egyszer jó volna leráznunk a katekézis szolgálatáról.” A megoldást a gyülekezeti katekézisben, vallásoktatásban látta, mert így az egyház és a hívők közötti kapcsolat jobb lenne.⁴⁷⁹ A jövő igazolta a vallásoktatási előadót. A református lelkészek az 1964/65-ös tanévben panaszkodtak az „adminisztratív intézkedések ellen”, amelyekkel akadályozták a hittan beíratást.⁴⁸⁰

A hitoktatási engedélyek megadásával az egyházügyi főelőadó jelentéseiben keveset foglalkozik. A „probléma nem merült fel” nyelvi fordulat sztereotípiája a hatvanas években azt bizonyítja, hogy az eredményekkel a hatalom képviselője elégedett. Ez azonban a felszín. Az egyházpolitika érvényesítette a maga akaratát. Az egyházügyi főelőadó által készített kimutatás szemléletesen jellemzi a helyzetet.

A kiadott engedélyek megoszlása felekezetenként⁴⁸¹

	1963/64-es tanév			
	Hitoktató		Helység	
	Kérés		Kérés	Engedély
Kat.	154	142	326	316
Ref.	-	-	-	-
Evang.	-	-	-	-

	1964/65-es tanév			
	Hitoktató		Helység	
	Kérés		Kérés	Engedély
Kat.	150	139	343	334
Ref.	64	58	95	92
Evang.	13	12	36	36

⁴⁷⁹ DtREL, Összefoglaló jelentés a Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteiben az 1957/58. iskolai évben végzett vallásoktatásról. Várpalota, 1958. december 10.

⁴⁸⁰ DtREL, Jelentés a somogyi református egyházmegye területén az 1964/65. iskolai évben az állami iskolákban végzett vallásoktatásról.

⁴⁸¹ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK. Jelentés a III. negyedév munkáról. Kaposvár, 1964. október 5.

Az engedélyek kiadásánál arra törekedtek, hogy csak igen indokolt esetekben vonják meg az engedélyt. Ebben a politikai szempont elsődleges szerepet játszott. 1964-ben 11 katolikus lelkésznek nem adtak engedélyt. Ebből 8 fő politikailag megbízhatatlan volt és már évek óta nem taníthatott hittant. Három személy ellen pedig vizsgálat folyt, s ennek lezárásáig visszatartották az engedélyt.⁴⁸²

A vallásoktatás korlátozásában elért sikerek „a vallásos világnézet elleni eszmei harcra”, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól” szóló 1958-as MSZMP KB PB határozatnak csak részben tettek eleget. Ez csak szegmense volt ennek a küzdelemnek. Az egyházak keresték a lehetőséget, hogy gyengíthessék a pártállami ellenőrzést. Az iskolai „hivatalos” hittanórák hatékonyságát nemcsak a református lelkészek, a katolikus egyház is megkérdőjelezte. A hitoktatás állami felügyelet alól való kivonásának törekvése az egyházak részéről ennek természetes következménye volt. Az állam sem léphetett fel nyíltan a hatalom tiltó szavával, hiszen a „vallásszabadság” az alkotmányban deklarált jogként szerepelt, s magánügynek tekintették. Ezért kellett engedélyezni a templomi hitoktatást, a katekézist, de az ellenőrzés lehetősége jóval kisebb volt, hiszen itt már nem volt hatósági joga az iskolaigazgatónak és az állami szerveknek. A katekézis 1960 óta élő vallásoktatási forma volt. A lelkészek ekkor még kevésbé használták ki, főleg a hitoktatói engedéllyel nem rendelkezők.⁴⁸³ A lelkészek 1964-től kezdve bátrabban éltek ezzel a lehetőséggel Somogy megyében. Az egyházügyi főelőadó számára gondot okozott az ellenőrzés. Csak felméréssel, az egyházi vezetők, a plébánosok, illetve a tanácsi vezetők megkérdezésével tudott tájékozódni. A községi vezetőktől kapott tájékoztatás sok esetben nem volt kielégítő, mert a katekézisről nem kaptak állami vonalon felvilágosítást. A katekézisoktatás nem volt teljes értékű, mert a hittan anyagát visszakérdezni nem lehetett, időtartama is korlátozott volt, csak 30 perc. Ennek ellenére néhány helyen – Szabás, Segesd – ebben a vallásoktatási formában a hitoktatásra jelentkezők többszöröse vett részt.⁴⁸⁴

⁴⁸² Uo.

⁴⁸³ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés az egyház politikai helyzetéről 1960. I. negyedév. Kaposvár, 1960. április 30.

⁴⁸⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. 1964. IV. negyedévi jelentés. Kaposvár, 1965. január 5.

A katekézisoktatásban résztvevők számának alakulása⁴⁸⁵

Év	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Fő	1600	1600	1550	1545	1600	1650	1600	1500

Az adatok az információs források és a közvetett ellenőrzési lehetőségek bizonytalansága miatt inkább csak becült számok. A hittanra beíratottak számához viszonyítva a katekézisórákon résztvevők aránya fokozatosan nőtt, az 1961-es 13%-ról az 1968-as 27% körüli értékre. Ebből legalább az a következtetés levonható, hogy a mesterségesen siettetett szekularizációs folyamat csak látszatra volt gyors, a valóságban lassú.

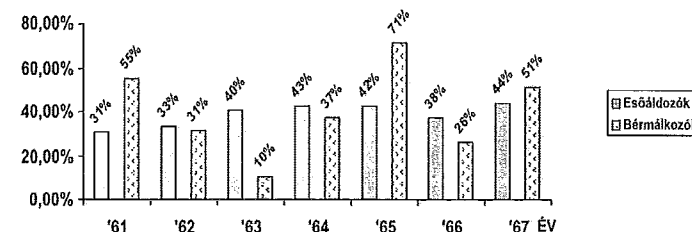
Egyházi szertartások

Különlegesen reprezentatív megnyilvánulása a hitéletnek az elsőáldozás, a bérmlás a katolikusoknál, a konfirmáció a reformátusoknál. Mindegyik szorosan kapcsolódik az adott vallási közösség kollektív tudatához, ezen belül is a települések lakosainak számára kisközösségi, azaz családi és nagyobb közösségi (települési) szinten majdnem kötelező részvételt jelent, mert a szomszédok, az utca, az adott egyházközség hívei számon tartják. Mindegyik alkalomra a felkészülés és felkészítés hosszabb időt vesz igénybe. Ez már nem tartozott a hatóságok közvetlen ellenőrzése alá. A szertartások időpontját, helyét azonban ez esetben is be kellett jelenteni, mert az állami szerveknek ebbe is volt beleszólási joga. A résztvevők számát folyamatosan nyilvántartották (5. számú melléklet).

A hittanra beiratkozottak és az elsőáldozók száma között aránylag szoros az összefüggés, mert a hittanra járást előfeltételként szabhatta meg az adott település lelkésze. Ezen belül is az elsőáldozók döntő része éppúgy az alsó tagozatosok közül került ki, mint a hittanra járóké. Ahogy a hittanra járók száma 1959 után egy év kivételével (1965) folyamatosan csökkent, az elsőáldozók hozzájuk viszonyított számaránya két év (1965–1966) kivételével növekedett, mutatva, hogy a hitoktatásból kimaradó gyerekek szüleinek egy része az elsőáldozásra való felkészítéssel igyekezett pótolni a hitoktatás hiányát. Az 1966-os egyházpolitikai jelentés ezt támasztja alá,

⁴⁸⁵ SML, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről, 5. sz. melléklet. Kaposvár, 1966. február 1.; Az egyházpolitikai helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 14-i határozata alapján 6. sz. melléklet. Kaposvár, 1968. november 2.

Az elsőáldozók és bérmlázók aránya

Forrás: SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről, 5. sz. melléklet Kaposvár, 1966. február 1.; Az egyházpolitikai helyzet és a további feladatok a PB 1968. márc. 14-i határozata alapján, 6. sz. melléklet. Kaposvár, 1968. november 2.

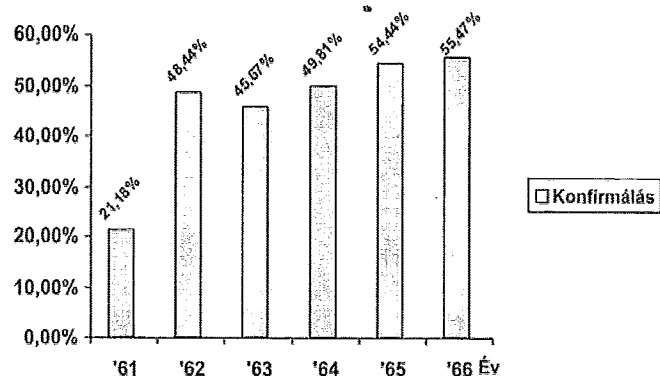
amikor megállapítja, hogy megyei szinten mindig magasabb az elsőáldozáson részt vevő gyermekek száma, mint az azonos korú hittanra beíratkék. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Kaposváron hittanra egy gyermeket sem íratnak be, ugyanakkor 1965-ben 300 gyerek volt elsőáldozó.⁴⁸⁶

A bérmlás és konfirmálás együttes számának a vallásoktatáshoz mért arányszámai erőteljesen változtak. A három kiemelkedő arányszámú – 1961, 1965, 1967 – év ennek ellenére fontos az elemző számára, mert azt igazolja, amit az egyházpolitikai jelentés is megfogalmaz, hogy a bérmlások alkalmával az egyház jelentős tömegeket tudott megmozgatni. Az arányszámok hullámlásának oka, hogy a megye egy-egy területét hétevenként érintette a bérmlás. 1965-ben 32 községben volt bérmlás, ami a hozzátartozó filiákkal együtt 75 községet érintett. Az egyházi szertartások közül ennek volt a legnagyobb ünnepélyes hatása. Itt találkozott a helyi egyházpolitika legtöbbször azzal a problémával, hogy egyes párttagok is vagy megbérmláltatták gyermeküket, vagy részt vettek a szertartáson mint bérmlázók. E kérdésben falun a párttagság érintett része az egyházügyi jelentés megfogalmazása alapján bizonyos társadalmi nyomás alá került, mert meghívták bérmlázóknak. Visszautasítás esetén a rokonság, a meghívó család megharagudhatott. A jelentés szerint, ha minden bérmlázóra 5 fő résztvevőre számítunk, megközelítően 34 000 embert mozgatott meg a szertartás.⁴⁸⁷ A konfirmációt érdemes külön is vizsgálni abban az összefüggésben, hogyan aránylott a református hittanra jelentkezők számához (6. számú melléklet).

⁴⁸⁶ SML, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés a Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről. Kaposvár 1966. február 5.

⁴⁸⁷ Uo.

*A konfirmálók aránya a vallásoktatásban résztvevők számához viszonyítva*⁴⁸⁸

Az arányszámok itt egyértelmű tendenciát mutatnak. A hitoktatáson résztvevőkhöz viszonyítva egyrészt determinánsan nőtt a konfirmáltak száma, másrészt az adott év református gyermek és ifjúsági korosztályát tekintve egyre meghatározóbb lett a konfirmáltak száma, és 1965-től kezdve úgy tűnt, már dominál. A kisebbik keresztény felekezetenél tehát még erőteljesebben érvényesült, hogy a szülők a vallásoktatás szűkítését jelentő külső nyomásnak így próbálták ellenállni, így ellensúlyozták.

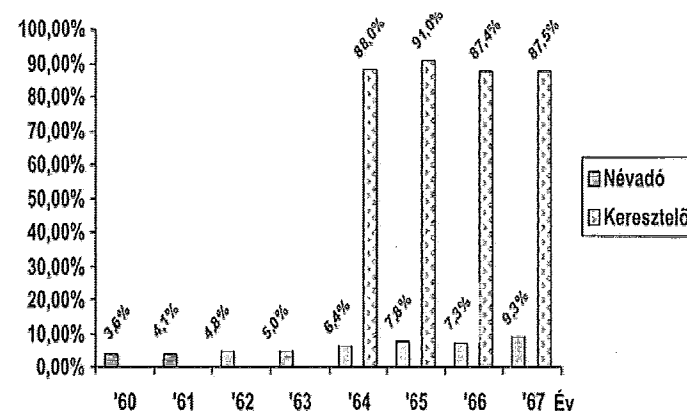
A kereszteleő, a házasságkötés és a temetés a szigorúan vett magánélet-hez tartozik. A megye népmozgalmi adataihoz viszonyító tényeket csak 1964 óta összesítették. Ekkor kezdődött el erőteljesebben az az offenzíva, mely a névadók, a társadalmi esküvők és temetések erőteljesebb kényszerítésével igyekezett az egyházi befolyást csökkenteni. Természetesen a társadalmi „szakszóval” jelölt szertartások már előbb is léteztek, mert a megyei statisztika nyilvántartotta őket.

A társadalmi szertartások azonban nem zárták ki az egyházi szertartásokat, számuk alakulásában nem játszottak döntő szerepet, mivel az intim szférát érintő szertartásokról sem az egyházak, sem az azon megjelenő felek nem voltak kötelesek az állami hatóságoknak jelentést tenni. Ettől függetlenül az állami hatóságok kérhettek számszerű tájékoztatást, megfigyeléseket végezhettek, információkat szerezhettek, tehát a magánszférát befolyásolhatták. Ebből következik, hogy a statisztikában szereplő számok

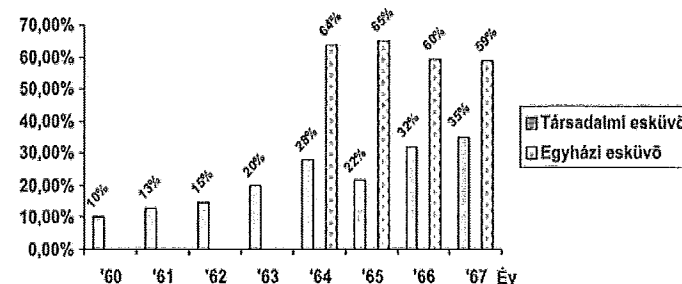
viszonylagosak. Az egyes felekezetekkel kapcsolatos adatok megközelítően pontosak (7. számú melléklet).

Bár a társadalmi szertartások számának változása bizonyos értelemben felszíni jelenség, érdemes megvizsgálni, mert a grafikonok jól szemléltetik a politikai akaratnak való „megfelelés” szándékát.

*A névadók és kereszteleők százalékos aránya*⁴⁸⁹

*Társadalmi esküvők és egyházi esküvők százalékos aránya*⁴⁹⁰

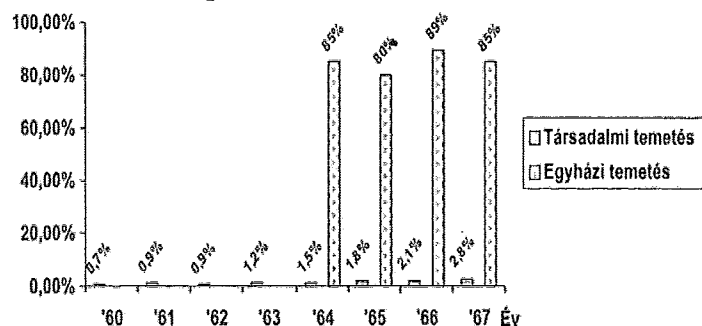

⁴⁸⁸ DtREL, Jelentés a somogyi református egyházmegye területén 1967-ben az állami iskolákban végzett vallásoktatásról; SML, XXVII. 518. f. Az 1966-68. évi egyházpolitikai jelentések mellékletei.

⁴⁸⁹ SML, XXVII. 518. f. Az 1966-68. évi egyházpolitikai jelentések mellékletei.

⁴⁹⁰ Uo.

A társadalmi temetés és egyházi temetés százalékos aránya⁴⁹¹

Az úgynevezett megfelelési görbe mindegyik esetben a társadalmi szertartások arányának növekedését szemlélteti. Az átlagos részvétel legnagyobb a társadalmi esküvőkön (29,17%). A névadókon való részvétel átlaga kisebb (7,67%), társadalmi temetésben részesültek a legkisebb arányban (2,02%). A társadalmi esküvőket jobban elfogadta a vallásos közösség is, mert örömnép, amelyen részt vehettek a munkatársak, a távolabbi ismerősök. Ezt erősítette az 1895 óta törvénybe iktatott polgári (állam által hitelesített) esküvő az anyakönyvvezető előtt. A névadó új ünnepként jelentkezett, amelyet a keresztlők visszaszorítására „találtak ki”. Ez sértette az intímebb vallási szférát, ezért elfogadottsága jóval kisebb volt. Ugyan-ez érvényes a temetésekre is.

Az egyházi szertartásokon való részvétel és azokban való „részesülés” dominanciája egyértelmű, ez mutatja a vallási szokásokhoz való ragaszkodást. Ellentmond a vallásosság gyors megszűnése marxi tézisének.

A pártállam vezetése számára fontos volt az egyházi rendezvényeken – húsvéti feltámadási, úrnap körmeneten, búcsúkon – való részvétel ellenőrzése. A helyi pártvezetőktől, tanácsi vezetőktől rendszeresen kértek tájékoztatást. Voltak frekvenciált templomok, amelyeket folyamatosan megfigyelés alatt tartottak. Nemcsak a résztvevőket számolták meg, hanem kor és nem szerinti megoszlásukról is tájékoztatták az egyháziügyi előadót, a felsőbb megyei és pártszerveket. Természetesen a tömeges megfigyelés adatai csak a nagy trend megállapítása szempontjából tekinthetők elfogadhatónak. A tények között sok becsült szám, ez jelentős eltérést is eredményezhet. Bizonyítja a számok relativitását, hogy egy és ugyanazon rendezvényről, szertartásról eltérő adatokat találunk a megyei egyházpo-

Az egyházi szertartásokon való részvétel

Egyházi rendezvények			
Év	Húsvét	Úrnap	Búcsúk
1962	38 500	21 000	13 000
1963	39 000	20 000	12 000
1964	38 000	21 100	12 000
1965	39 500 v. 37 800	19 300	11 500
1966	36 500	19 900	-
1967	36 880	17 000	-

Forrás:⁴⁹²

litikai jelentésekben. A fenti kimutatás a reprezentatív, tehát nagy egyházi ünnepeken való részvétel adatainak összesítése.

A nagy tömegeket megmozgató egyházi ünnepek rendezvényeit előre be kellett jelenteni a hatóságoknak (tanács, rendőrség). Ennek és a megadott számoknak az előzetes ismeretében úgy lehet értékelni a tényeket, hogy az évek során a népi ünnepély jellegű rendezvényeken lényegesen nem változott a résztvevők száma. A vizsgált korszak végén mutatható ki némi csökkenés, de ebből messzemenő következtetést levonni nem lehet. Az alkalmak egy része – húsvéti körmenet, úrnap – a vallási élet reprezentatív megnyilvánulása, amelyen nemcsak résztvevőként, hanem szemlélőként is részt vesznek az emberek. A búcsúk nemcsak vallási ünnepeket jelentenek, hanem a rokonok, ismerősök találkozására is jó alkalmat kínálnak.

A nagy ünnepekről pontos összegző statisztika nem készült, de az egyháziügyi főelőadó a járásoktól kapott tájékoztatások alapján a fontosabbnak vélt tényekről beszámolt az ÁEH-nak jelentéseiben. A legnagyobb ünnepe a kereszténységnek a húsvét. Ha az ezen megjelenő hívők átlagos számát – 38 000 – összehasonlítjuk a három történelmi egyház híveinek számával⁴⁹³ – 329 100 – akkor kiderül, hogy a hívek 11-12%-a vett részt az ünnep csúcsát jelentő feltámadási körmeneten. A becsült számok bizonyosan torzítanak, mégis megdöbbentően alacsony a rész-

⁴⁹² SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. Az 1966-os 1968-as egyházipolitikai jelentések mellékletei.

⁴⁹³ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. 1966-os egyházipolitikai jelentés 1. sz. melléklete.

vételi arány, ha összevetjük az elsőáldozás, a bérálás, a keresztlő, az egyházi esküvő, a temetés adataival. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, milyen lehetett a „hétköznapi”, a „szürke” vasárnapok hitélete, vallásgyakorlata. Erről az egyházpolitikai jelentésekben nem sok adatot találunk. A kaposvári járás 1964-es jelentése megemlíti, hogy Kadarkúton 1960-ban a római katolikus templomban a vasárnapi misén 70-90 fő vett részt, 1964-ben 25-30 fő. Nagybajomban esetenként csak 8-10 idős asszony vett részt a szertartáson. Hencsén csak két-három havonta tudta a pap megtartani miséjét, hívők hiányában. Hedrehelyen, ahol a lakosság túlnyomó többsége református volt, 1960-ban 30-40 fő, 1964-ben már csak 15-20 fő a szertartások hallgatója.⁴⁹⁴ Természetesen e szélsőségesnek tekinthető esetekből messzemenő következtetést levonni nem szabad, de jelzésértékűnek kell tekinteni, éppúgy, mint a nagy trendet jelentő 11-12% körüli értéket.

Hogyan látja a református lelkész, avagy láttelep a hitéletéről

Ma már nagyon nehéz feltárni azt a társadalmi-szociológiai folyamatot, amely a vallási meggyőződés, a hit megkopásához vezetett. Sajátos megközelítést jelent a lelkész nézőpontja, hiszen ő nemcsak résztvevője volt a folyamatnak, hanem bizonyos értelemben irányítója is a rábízott, az általa vezetett gyülekezetben, parókián, plébánián.

A lelkészek érzékelték a válságot, de csak sajátos egyházi nyelvükön fogalmazhatták meg érzéseiket. „Igehirdetésünk és igehallgatásunk válsága és csődje különösen megmutatkozik egyes gyülekezetek áldozatkészségében. Nem az adományok mennyiségében, hanem abban a lélekben, ahogyan gyakorolják, gondolkodnak róla.” A dunántúli egyházkerület missziói jelentése ezt még kiegészítette a Somogy megyei lelkész tömören jellemző mondataival: „Anyagi ügyei rendeződtek, de a lelkiek nem. Istennek megadják – a hívek – a pillanatnyilag elegendőnek ítélt anyagiakat, de a szívüket visszatartják.”⁴⁹⁵ Ezt bizonyítja, hogy az úrvacsorák száma átlagosan a gyülekezetek számának 11,5%-a. Ez az alacsony szám azt mutatja, hogy konfirmált egyháztagok átlagosan az évi hat úrvacsorai alkalom-

ból csak egy alkalommal élnek, illetőleg a gyülekezetek konfirmált tagjai közül csak minden hatodik úrvacsorázik.⁴⁹⁶

Ha a megyei hittanbeíratás 1957–1958-as adataira gondolunk, amely a református felekezet esetében is a csúcshoz közeledett, akkor ellentmondást tapasztalunk a tények között. A hitélet egyik reprezentatív mutatója fellendülést jelez, a másik tény ennek ellenkezőjét dokumentálja. A magyarázat az egyházon kívüli politikai eseményekben, az 1956-os forradalom és szabadságharc utóhatásában keresendő.

A lelkészek illúziómentes diagnózisa feltárja a hitélet hanyatlásának okait. A legfontosabb a keresztyén családi élet hiánya, amely a gyermekeket nevelő szülők hitetlenségére vezethető vissza.⁴⁹⁷

A lelkészek nemcsak a hívekről, a gyülekezetek hitéletéről is vallanak jelentéseikben. A hanyatlás okait önmagukban is keresik. A református „lelkész – kevés és tisztos kivételtől eltekintve – egyedül végzi a munkát a gyülekezetekben. Csak itt-ott segít a feleség, néhány presbiter vagy gondnok és a tulajdonképpeni gyülekezeti munkás csak járulékszedő. A missziói munkából hiányzik a krisztusi társaság, ahol dimenzióiban növekedhetik a hit, és a növekedő és újdonságukkal is szaporodó feladatok elvégzésére nem az egyes hívő tagok, hanem a gyülekezet egysége jelentkezhetne. A lelkész nemcsak egyedül van, hanem magára maradottan is. Sőt még a magára maradottságot is súlyosan terheli egy körülmény: a sajátos egyházi munkáinktól való elidegenedés. Azt értem ezen, hogy amit csinál lelkésztársaságunk zöme, csökkenő hittel, növekvő reménytelenséggel végzi. Idegességében idegenné válik számára a gyülekezet, a Biblia, a szolgálatok. Sok lelkész elveszítette perspektíváját: azt a Jézust, akibe belefér az egész mindenség, aki a kezdet és a vég. [...] Baj van sok lelkész hitével. Sok a megfáradt, gondozásra szoruló, olyan lelkiileg a jerikói útra kivetett, sok sebből vérző ember. A lelkészek lelki gondozására 20 év alatt vajmi kevés idő fordított.⁴⁹⁸

A református lelkészek helyzetének tarthatatlanságáról tehetett az az állam, amely megfosztotta az egyházakat létfeltételeiktől, tehetett az az egyházi vezetés, amely behódolt az államnak, meghatározó tényező pedig az elidegenedést előidéző mesterséges szekularizációs folyamat.

⁴⁹⁶ DtREL, Jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1957-58. évi missziói munkájáról az egyházmegye 1958. évi október hó 28-án Kaposvárott tartott gyűlésén.

⁴⁹⁷ DtREL, Összefoglaló jelentés a dunántúli egyházkerület gyülekezeteiben az 1958/59. iskolai évben végzett vallásoktatásról.

⁴⁹⁸ DtREL, Jelentés a Somogyi Református Egyházmegye gyülekezeteiben, 1964-ben végzett missziói munkáról.

⁴⁹⁴ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK. Jelentés a kaposvári járásban a vallásos ideológia befolyásának alakulásáról. Kaposvár 1964. szeptember 25.

⁴⁹⁵ DtREL, Jelentés a Dunántúli Református egyházkerület 1956-57. évi missziói munkáiról. Füle, 1957. december 7.

Ennek a folyamatnak a hatásai a hatvanas évek közepén egyértelműen kimutathatók a gyülekezetekben is. Ezt is érzékelték a lelkészek: „A ki-költözés minden falusi gyülekezetünket érinti, mégpedig súlyosan. A falu problémája és ezzel együtt az elöregedés sehol az országban nem olyan nagy mérvű, mint Somogyban. Somogy megye maga is egy óriási falu csupán – csekély iparral és ennek következtében kevés szellemi kapacitással. [...] A perspektívtalanság – mezőgazdasággal foglalkozó emberekről lévén szó – itt a legnagyobb ma, s ennek a szűklátókörűségnek vagy kilátástalanságnak áldozatául esik sokszor a lelkész is.”⁴⁹⁹

A hitélet mutatói további gyengülést bizonyítanak. A templomlátogatás 1964-ben 27 gyülekezetben tovább csökkent. Csak 3 gyülekezet jelentett némi gyarapodást. A gyülekezeti tagok 8%-a sem járt rendszeresen templomba. Igen alacsony volt az úrvacsorázás. A hívők és az úrvacsorában részesülők aránya mutatja ezt Bábonyban (184:91), Csokonyavison-tán (311:106), Jután (410:107), Istvándiban (385:148), Kadarkúton (619:270), Nagycsepelyen (459:208). Annak ellenére, hogy van néhány község (Bárdudvarnok: 224:476, Kaposmérő: 500:703, Kisasszond: 139:465), ahonnan emelkedést jelentettek, az úrvacsorázók száma az egyházmegyében nem érte el az 1963-as szintet.⁵⁰⁰

A demokratikus egyházszervezet működésének lényeges kérdése volt a presbiterek tevékenysége. A hívők bevonásának az egyház életébe ez a legfontosabb módja. A presbiternevelés fontosságát hangsúlyozta a missziói jelentés, amikor munkatársnevelés kifejezéssel élt. Itt is jelentős elmaradásról számolt be. A presbiteri tisztet kevesen vállalták. Az 1964-es általános tisztújítás csak adminisztratív eredményt hozott, nem lett belőle komoly munkatársnevelés.⁵⁰¹

Érthető, hogy a missziói jelentést az 1964. évi közgyűlés elmarasztalta, ahogyan a következő beszámolóban említi az előadó. Ennek ellenére az 1965. évi jelentésben sem szépített, mert az a véleménye, hogy a számadás az eredmények és az kudarcok számbavételét egyaránt jelenti. Nem lehet csak az Úr kegyelmére hivatkozva elsiklani az eredménytelen, kedvetlen munka felett, mert ez nem becsületes. Három pontban foglalta össze a lelkészek jelentéseiből levont következtetéseket:

„1. Az anyaszentegyház hitünk szerint megmarad – bár a somogyi gyülekezetek létszámukban zsugorodnak.

2. A zsugorodó gyülekezetekben az istentiszteletre járók száma is ritkul.

3. Az Ige örök – bár az igehirdetés klasszikus alkalmá, a közösségi em-berré formáló gyülekezeti istentisztelet szükségességének tudata csökkent.”

Szemléletes adatokkal igazolja sommás következtetéseit. Az előadó ság-vári gyülekezetében húsz év alatt 644 lélekről 439-re apadt, vagyis 32%-kal csökkent a hívők száma. Oka elköltözés, elhalálozás, születéshiány. Alacsony a konfirmáltak száma is, a 313 fő a megyei hívőszám 1%-a. A bejelentett 31 797 reformátusból egy közönséges vasárnapon 2987 lélek van jelen Isten házában, és ez a lélekszám 9,4%-a. Még mindig 21 gyülekezet jelentette a templomba járók fogyását, 71 gyülekezetben stagnálás van, csak 8 gyülekezetben tapasztalható emelkedés. A nagy, ahogy mond-ják, a sátoros ünnepeken jelenleg annyian vannak, mint tíz-tizenöt éve egy vasárnapon. Az ilyen ünnepi alkalmon a feljegyzett adatok szerint az egész egyházmegyéből 9134 lélek jelenik meg. Ez szép szám ugyan, de csak a hívők 30%-a. A vasárnap délutáni istentiszteleteket a részvétlenség miatt több gyülekezet nem tudja megtartani. Az egyik lelkész levelének szomorúan szép mondatait idézi a missziói előadó: „Nekem sok lelki bá-natot okoz, hogy felesleges munkás lettem az Úr szőlőjében. Falusi né-pünknek sem vasárnapja sem ünnepnapja nincsen. Természetesen az sem vigasztal, hogy nem egyedül vagyok így.”⁵⁰²

A diagnózis fogadtatása

A missziói előadó utalt arra, hogy 1964-es jelentését az egyházmegyei köz-gyűlés elmarasztalta. Az őszinte szembenézés a tényekkel nem könnyű.

Szigethy Gyula, az 1963-ban választott új esperes számára is kényel-metlen volt tudomásul venni, hogy a vezetése alatt álló egyházmegye sú-lyos gondokkal küzd. Megpróbált a maga módján védekezni: „Megszokott gondolkodásunkból adódik, hogy gyülekezeteink hitbuzgóságát elsősor-ban a templomlátogatás alapján mérjük le. Ma már ez a mérték haszna-vehetetlen. Anélkül, hogy ezzel hamis mentséget adnénk, és az üresen ásító templomban prédikáló lelkipásztorokat hamis megnyugvásra készíteném, megismétlem, azért nem helyes ez a mérték, mert maga a templomlátoga-tás önmagában véve még nem elég, ha nincs egybekötve a keresztyén ma-gatartással. Egykor kényszerű kötelesség volt a templomlátogatás, bevett szokás, a hívek meggyőződése életük megváltozása nélkül. Ma nincs val-lási kényszer, aki mégis szívesen jár templomba, és magával viszi a hallott

⁴⁹⁹ Uo.

⁵⁰⁰ Uo.

⁵⁰¹ Uo.

⁵⁰² DtREL, Missziói jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1965. évi életéről.

igét, annak életében áldott gyümölcsseit élvezhetjük az Istennek tetsző és az emberek javát szolgáló, engedelmes életű, szeretetben járó hívek és gyülekezetek életében. [...] A fontos kérdés, megítélésem szerint mégis az: meglátásuk-e a templomba járók életén az ott hallott ige érvényesülése. [...] Az úrvacsorázók számát is hiába tüntetjük fel a statisztikában, abból nem tudjuk meg, hány úrvacsorázó egyháztagunk van, mert ugyanazok többször is élnek vele. A valóságot úgy közelíthetjük meg, hogy a kimutatott 25 ezer úrvacsorázóról feltételezzük, hogy évenként ugyanazok legalább háromszor úrvacsoráznak. Így számuk alig több mint 7 ezer. A keresztelesek statisztikai számadataival sem lehet már mérni az újszülötteket, sem az egyházi temetések számával a halottakét. Nem veszi mindenki igénybe az egyház szolgálatát. [...] Hogyan lehetne összeszámlálni, hány vegyes házasság van a gyülekezetben? [...] És egyáltalán van-e értelme?”⁵⁰³

A hosszú idézetre azért van szükség, hogy bizonyíthassuk azt a sajátos elhárító magatartást, amellyel a Kádár-rendszer iránt lojális református egyházi vezetők védekeztek. A templomba járók száma ugyan nem volt fontos az esperes szerint, de azért elvárta a prédikáció hatásosságát. Az egyházi esküvő kérdésében a vegyes házasságokra terelte a figyelmet. Ebben rejtve megszólalt az a lappangó felekezeti ellentét a katolikusokkal, amely kedvezett a hivatalos egyházpolitikának.

A koronát az esperes azzal tette fel sajátos apologetikájára, hogy „új” fogalmakat használt: „A rituális vallásosság, a kultikus istentisztelet már nem elégítheti ki az embert – hiszen tudománya már a világűrbe röpti, és az égitestekre készít utat számára, – a lélekben és igazságban történő Isten imádatra még nem készült fel igazán.” Megoldást is javasolt, ahogy ő fogalmazott, fel kell eleveníteni az ősi, szép református szokást, hogy házi istentiszteleten a családfő vagy az édesanya köré gyülekszik a család minden tagja, és együtt énekelnek, imádkoznak, Bibliát olvasnak.⁵⁰⁴

Az esperes beletörődött a hitélet kiüresedésébe, a gyülekezeteket összetartó egyházi szertartások elnéptelenedésébe. A helyettük ajánlott házi istentisztelet, a lelkészek családlátogatásainak növelése csak pótlék.

Az 1967-es esperesi jelentésben kénytelen volt újra azokat a szempontokat figyelembe venni, amelyeket negligált. A tendencia folytatódott, a 103 gyülekezet közül tizenhatban növekedett ugyan a templomlátogatók száma, de tizenegyben csökkent, a többi hetvenhatban változatlan ma-

radt. Ezután feltette a kérdést, mi az oka a stagnálásnak. A válasz a régi, a közömbösség, az egyháztól való eltávolodás. A szórványegyházakban gazdag Somogyban, amely 81 szórványközséget jelent, fontosnak tartotta a lelkészek gondozó munkáját. Számba vette a szórványban végzett lelkészi munkát (82 istentisztelet, 67 úrvacsoraszolgálat, 134 családlátogatás, 9 keresztelek, 2 konfirmálás, 2 esketés és 41 temetés). A megyei adatok közül újra kiemelte az úrvacsorával élők számát (24023), amely nem érte el az egyházmegye lélekszámát és csupán 15 gyülekezetben emelkedett, 21-ben apadt, a többiben változatlan volt.⁵⁰⁵

Az önellentmondás nagy. Az előző évi jelentésben az esperes megkérdőjelezte a „rituális vallásosság” szociológiai szempontból ötletes szakki-fejezésével az egyház létjogosultságát, a lelkészi szolgálatot. Az 1967. évi jelentéssel pedig éppen a lelkészek munkájának fontosságát bizonyította.

Ami a diagnózisban rejtve van vagy kimaradt belőle

A mesterséges, pártállami eszközökkel irányított szekularizáció két síkon folyt: a gazdaság politikai, ideológiai szempontú átalakítása az ipar további fejlesztésével, a szocialista mezőgazdaság 1958-tól 1962-ig tartó megszervezésével. Az MSZMP 1962 őszén tartott kongresszusán bejelentették a szocializmus alapjainak lerakását. Ennek a folyamatnak politikai, szociológiai eredményét fogalmazza meg tömören Gyarmati György *Politika és társadalom 1945–1989 között* című tanulmányában: „A tonnákat, kilowattokat, százalékokat előszámláló összesítésekből egyetlen, halmozott információt hordozó adatot érdemes felidézni: a kereső korú lakosság 95%-a ekkorra állami intézmények, ipari üzemek, vállalatok és a kvázi állami termelőszövetkezetek dolgozója. Azaz elenyésző hányadot leszámítva az aktív népesség egésze került közvetlen egzisztenciális függésbe az államtól. Ettől kezdődően – miközben újabb lendületet vett a társadalmi mobilitás – mehetett bárki faluból városba, az állami gazdaságból a tanácsi apparátusba, szövetkezetből ipari beruházásra, lehetett bár hentesből gyárigazgató, [...] akkor is a hatalom által egzisztenciálisan is kontrollált, államfüggő alattvaló lett, illetve maradt. A »szocializmus alapjainak lerakása« szervezetszociológiai megközelítésben azt jelentette, hogy – egy konf-

⁵⁰³ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye Kaposvárott, 1963. július 6-án tartandó éves rendes közgyűlése elé.

⁵⁰⁴ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye Kaposvárott, 1966. április hó 28-i rendes közgyűlése elé.

⁵⁰⁵ DtREL, Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye Kaposvárott, 1967. április hó 27-én tartandó rendes közgyűlése elé.

liktusokban bővelkedő évtizedes hatalmi intervenció eredményeként – befejeződött a társadalom államosítása.”⁵⁰⁶

A társadalmi államosítási folyamatnak volt következménye a falvak megkezdődő, majd felgyorsuló elnéptelenedése, amelyre a lelkészek is panaszkodtak. Ez a társadalmi mobilitás a szekularizációt segítette. A hívők fogyása számszerűen kimutatható, mint láttuk, erről az egyházi vezetés nem mindig akart tudomást venni, a hit megkopása, a vallási közömböség erősödése már rejtettebb, kevésbé adekvát, ellentmondásosabb, szociológiailag nehezebben kitapintható, érzékelhető átalakulás volt.

A „társadalom államosítása” a 95%-os mutató számmal tetszetős eredmény, de a „magánszféra”, az egyéni tudat átformálása már nem ennyire százalékokhoz köthető. A kádári pártállam itt a totalitásra törekedett. Ezt így jellemzi Gyarmati György: „1957–58 folyamán a hatalom újra hivatalt fogláló reprezentánsai papok százait hurcolták és hurcoltatták el mondvacsínált ürügyekkel. Fogságbeli módszeres verésük, hitükben, emberségükben való szisztematikus megaláztatásuk éppúgy mindennapos volt, mint az, hogy informátori szerepvállalás fejében kecsgettették őket szabadon bocsátással. Számos esetben a rendőrök a helyi pártvezetők csendes statisztálása mellett a konspiratív gyilkosságoktól sem riadtak vissza. Az ügyek kivizsgálását pedig ugyanazon rendőrség eltusolta, beleértve a tisztázást szorgalmazó egyházi szervek megfenyegetését is. Ezek az akciók egyszerre szolgálták a hívő társadalom és a papság folytatólagos rettegésben tartását.”⁵⁰⁷ Erről ma már sokat tudunk, hiszen jelentős memoárirodalom, kutatás tárta fel az egyházak elleni repressziót.

A rettegés, a félelemkeltés, a presszió és represszió eszközei azonban nemcsak a kezdeteknél, hanem később is jelen voltak a rendszerben. Ez is rejtve maradt, hiszen a rendszer konszolidációjának egyik eszköze az elhallgatás, az elhallgattatás volt. Ennek nem csak erőszakos eszközei voltak. Az egyház a hívők tömegét is jelentette. A vallásos ideológia elleni harc a hívő tömegek ellen is folyt. Az eszközök itt már rafináltabbak voltak, mert Kádárék is tudták, hogy a „népet leváltani” nem lehet. Ellene csak óvatosan, de nélküle nem lehetett politizálni. Az egyházpolitika egész területét átfogta a fiatalok befolyásolásáért való küzdelem. Ez a társadalom minden rétegét, korosztályát érintette, hiszen a gyermekekért folyt a szülőkkel, nagyszülőkkel szemben. E „háborúban” az első célpont a pedagógus volt, harctere az iskola. A pedagógusokra külön figyelmet fordí-

⁵⁰⁶ Gyarmati György (1996): Politika és társadalom 1945–1989 között. In *Magyarország a XX. században*. I. kötet, Szekszárd. 227.

⁵⁰⁷ Gyarmati György (1996): 215–216.

tottak. Az egyházügyi főelőadó név szerint említi jelentésében annak a három pedagógusnak a nevét, akik részt vettek a húsvéti körmeneten.⁵⁰⁸

Érthető, hogy az alkalmazotti lét az „államosított társadalomban” teljesen kiszolgáltatottá tette őket. Ezért a pedagógusok többsége nem vett részt az egyházak rendezvényein, de a gyermekét ennek ellenére megkecseltette. Őket is név szerint említi meg a barcsi járás pártbizottságának első titkára által aláírt jelentés. Az ebből levont következtetés: a nevelők többségénél hiányzott a szilárd marxista világnézet, nem tudtak a pedagógusok elszakadni az idealista világnézettől.⁵⁰⁹

A pedagógusoktól sokkal többet várt el a hivatalos politika. Ők nem foglalhattak el semleges magatartást, a hittanbeíratás számának csökkentése az ő feladatuk. Az ugyancsak 1964-ben készült megyei jelentés az elmúlt évek eredményes erőfeszítéseire hivatkozik, amikor a pedagógusok többségénél „lényeges fejlődésről” szól. Ez természetesen a vallásosság csökkenését jelentette.⁵¹⁰

A szekularizáció ezt az értelmiségi csoportot érintette a legerőteljesebben, hiszen a pedagóguspálya „egyértelmű elkötelezettséget jelentett” az ateizmussal, a marxista világnézet vállalásával. A jelentésekben 1964 után már nem szerepelt témaként a pedagógusok vallásossága. A pedagógusképző intézményekbe való felvétel egyik fontos szempontja volt, hogy a jelentkező ne legyen vallásos. Ez is siettetette a materialista, ateista befolyás erősödését. A pedagógusok számára a vallás nem volt magánügy az 1968-as egyházpolitikai jelentéshez csatolt határozati javaslat szerint.⁵¹¹

A párttagság nem jelentett olyan kemény követelményállítást ideológiai, világnézeti kérdésben, mint a pedagóguspálya. Az 1957/58-as tanévben 314 párttag gyermeke járt hittanra.⁵¹² 1964-ben az egyházügyi főelőadó minden járásban megvizsgálta, hogy a római katolikus egyházköz-ségi képviselők között vannak-e párttagok. A felmérés nem pontos, mert a feltételezhető névazonosságok miatt a 96 egyházköz-ségi tagból 31 fő

⁵⁰⁸ SML, XXIII. 1. f. 16.a. TÜK iratok. Jelentés a húsvéti ünnepekről. Kaposvár, 1964. április 22.

⁵⁰⁹ SML, XXIII. 1. f. 16.a. TÜK iratok. Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei harc-ról és az egyházpolitika helyzetéről. Barcs, 1964. szeptember 17.

⁵¹⁰ SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK iratok. Jelentés az MSZMP PB 1958. július 22-i és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről.

⁵¹¹ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Az egyházpo-litika helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 14-i határozata alapján. Kaposvár, 1968. október.

⁵¹² SML XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, 1958. 88. cs.

személye nem biztos. Ennek figyelembevételével is meglehetősen jelentős számról van szó.⁵¹³

A kérdés a kényesebb ügyek közé tartozott, mert a főelőadó óvatos volt, a személyek azonosítását „pontosan és politikusan” akarta ellenőrizni. Az „ügynek” már nem volt folytatása, legalábbis az egyházpolitikai iratanyagban nem találni nyomát. A kérdés természetes, miért a „finom” disztíngálás, amikor a pedagógusokat név szerint említették még az országos szerveknek is, ha a vallás gyakorlásának gyanúja vetült rájuk. A magyarázat: mindkét esetben az „egyszerű párttagok” kategóriájáról volt szó, akiknek a többsége a jelentés szerint középparaszt. Őket nem lehetett elijeszteni, velük szemben finomabb módszerekre, türelemre volt szükség. Vallásszociológiai szempontból csak elnagyolt képet lehet kialakítani a rendelkezésre álló források alapján. Ennek oka az, hogy a kádári diktatúra mind korábbi keményebb, mind későbbi puhább időszakában is a vallásosság visszaszorítására, a kényszer előbb keményebb, majd finomabb eszközeivel törekedett. A kemény diktatúra kialakította a rejtőzködő, a puha diktatúra az alkalmazkodó vallásosságot. Az alkalmazkodás azt jelentette, hogy sokan elfogadták a „profán”, társadalmi „szertartásokat”, mert így megmenekültek a munkahelyi, sokszor a párt-, a KISZ-szervezet pressziójától.

Az 1968-as egyházpolitikai jelentés a fenti konklúziót támasztja alá. Eszerint az egyháznak az ifjúság körében végzett tevékenységét, hatását tekintve általában az állapítható meg, hogy – egy-egy helyi jellegű fellendüléstől eltekintve – megyei szinten az elért eredmények nem álltak arányban a megtett erőfeszítésekkel. Nem sikerült a több év távlatában tapasztalható tendenciát megállítani. Az iskolás korú gyerekeknél elsősorban az egyházak szülőkre gyakorolt hatása mutatkozott meg. Az egyházak befolyása a felnőtt lakosság körében elsősorban az idősebb korosztálynál érvényesült jobban. Egy-egy egyházi rendezvényen a résztvevők többsége idős vagy egészen fiatal korú volt, ezen belül nőkből tevődött össze. A vallásos befolyás elsősorban a kispolgári rétegnél, valamint a nyugdíjasoknál érvényesült jobban, a munkások közül csak az idős korosztály kisebb részénél. Az értelmiségből főleg az ügyvédek és kisebb részben az orvosok éltek vallásos életet. A műszaki értelmiség között jóval kisebb volt az egyházi befolyás. Ennek súlypontja inkább falura tevődött át. Itt még jobban éltek a hagyományok, azonban itt is jellemző volt, hogy többségében az idősebb korosztály volt a vallásos. A hívőknek mintegy 8-10%-a

⁵¹³ SML, XXIII.1. f. 16. a. TŰK iratok. Jelentés az egyházak tevékenységéről, Kaposvár 1964. szeptember 16.

képezte azt a magot, amely fő bázisa volt az egyháznak. Ez az a rész, amely mind értelmileg, mind érzelmileg erősen kötődött az egyházhoz, anyagiilag is támogatta.⁵¹⁴

A szekularizáció tehát előrehaladt, de a nagyvonalú vallásszociológiai kép nem elég pontos ahhoz, hogy a tudatban bekövetkező változásokra következtetni lehessen. Ehhez további kutatásokra van szükség.

ZALA – „MINDSZENTY MEGYÉJE”

Újrakezdés és folytatás (1957–1958)

Zala megyét sok szál kapcsolja össze egyházmegyei szempontból a régió legnagyobb megyéjével, Somoggal. Természetesen ennek a megyének is megvan a maga sajátos politikai arculata. Az 1956-os forradalom és szabadságharc utóhatásaként 1957-ben a megye egyházpolitikája nem volt karakteres. A sajtó ennek a legfontosabb bizonyítéka. A *Zalai Hírlap* 1957–1959-es évfolyamainak számai a pártállam felső vezetése által diktált politikai irányvonalnak igyekeztek megfelelni. A Mindszentyről szóló provokatív hangvételű cikkek – „Mindszenty, akinek derogált a Himnusz”,⁵¹⁵ „Amikor még nem egészen »szabadságharcos« nézetei voltak Pehm Józsefnek”,⁵¹⁶ dokumentálják ezt. Néhány „helyi témájú” cikk is reprezentálta, hogy nemcsak országos szinten folyt a harc a „klerikális reakció” ellen: „Lesz-e Mihálydon kultúrház – avagy mi erről az esperes úr véleménye”,⁵¹⁷ „Lélekmérgezés Felsőrajkon”,⁵¹⁸ „Ejnye-ejnye, plébános úr?!”,⁵¹⁹

A helyi sajtó a kibontakozó „konszolidációról” is hírt adott: „Katolikus papok békegyűlése Nagykanizsán”.⁵²⁰

A napi politika szintjén látszólag megvolt a kontinuitás az 1956 októbere előtti egyházpolitikával. Továbbra is fő kérdés maradt a hittanbeírás. A Zala Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályának jelentésében azonban olvashatunk olyan mondatokat, amelyek zavartságról, bizonyta-

⁵¹⁴ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságnak iratai. Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 14-i határozata alapján. Kaposvár. 1968. október.

⁵¹⁵ *Zalai Hírlap* (továbbiakban: ZH), 1958. március 11.

⁵¹⁶ ZH, 1957. november 12.

⁵¹⁷ ZH, 1957. július 23.

⁵¹⁸ ZH, 1958. március 31.

⁵¹⁹ ZH, 1957. augusztus 11.

⁵²⁰ ZH, 1958. január 28.

lanságról árulkodnak. A jelentés szerint az 1956/57-es tanévben az ellenforradalom teljesen felforgatta a normális állapotokat, terrorisztikus eszközökkel növelte a hittanra járók számát, megteremtve a papi befolyás erősödését az iskolákban. A tanév során megjelent három rendelet, amely az októberi állapotokat törvényesítette, jelezve, hogy a forradalom leverése után a hatalom nem érezte magát elég erősnek arra, hogy szembeszálljon a közhangulattal. 1957 márciusára már megvolt a kellő politikai tájékozottság ahhoz, hogy egy újabb miniszteri rendelet az 1956 szeptemberének megfelelő állapotokat állítsa vissza. A megyei párt- és állami vezetés természetesen számolt azzal, hogy az 1957/58-as tanév sem lesz könnyű, és várható a hittanra beiratkozók számának emelkedése. Minden energiát ennek megakadályozására használtak fel. A párt- és az állami szervek egyszerre indították meg a hittanbeíratás elleni szervezőmunkát és kampányt. A helyi pártszervezetek, a tanácsok végrehajtó bizottságai, a tantestületek jelentették a politikai küzdelem frontvonalát. A megyében járási instruktori, a járásokban területi felelősi hálózatot épített ki a hatalom, hogy középszinten is közvetlenül irányíthassa a fontos munkát. Az a mondat, mely szerint a törvényességet biztosították, állami részről semminemű túlkapás nem történt, a „demokrácia”, a „vallásszabadság” látszatának megőrzésére utal.

A presszió újabb hulláma közepette nem lehet azon csodálkozni, hogy a papság többsége nem mert a hittanbeíratás érdekében fellépni, „ellenséges” magatartást tanúsítani. A többség csak azt tehetette, hogy többször felhívta a szülők figyelmét a hittanbeíratás fontosságára. A kiskomáromi, a pátrói, a nagybakónaki pap azonban házi agitációt végzett, a hivatalos minősítés szerint „lelki terrort” alkalmazott. Az eredmény, hogy Zala megyében, az általános iskolákban 34 167 tanulóból hittanra beiratkozott 17 655, azaz a tanulók 51,67%-a, a gimnáziumokban 1406 tanulóból 36, azaz 2,56%. Az összes tanuló (35 573) 49,73%-a (17691) iratkozott tehát be hittanra.⁵²¹

A Lenti, a Letenyei és Zalaszentgróti járás statisztikai adatai jól szemléltetik, hogy a közvélemény hogyan szállt szembe a maga módján a politikai propaganda, az állami adminisztráció eszközeit felhasználó hatalommal (8. számú melléklet). A statisztikai összesítések feltűntetik a gyermekeiket hittanra beírató párttagok és tanácstagok számát is.

A legnagyobb hittanbeíratási arányt produkáló Lenti járás 49 községe közül csupán 6-ban volt alacsonyabb a beíratási arány, mint 50%. Ez a járás településeinek 12,2%-a. A Zalaszentgróti járás 37 települése közül 8-ban alacsonyabb, ez az összes község 21,6%-a. A Letenyei járás 37 helységéből 19, azaz 51,3% volt az 50%-os átlagszint alatt.

A felső harmadba, a 70%–100% közé eső községek aránya is fontos, hiszen szemléletesen mutatja a forradalom és szabadságharc utóhatását, a „passzív ellenállás” mértékét. A Lenti járásban 30 település, azaz 61,2%, a Zalaszentgróti járásban 16 község, azaz 43,24%, a Letenyei járásban 4, azaz 10,8% azoknak a településeknek az index száma, ahol 70% felett voltak a hittanra beírtak.

A járási párt- és tanácsszervektől küldött statisztikai kimutatások mellett szerepeltek konkrét nevek, szülők, papok nevei, akik felhívták magukra az illetékesek figyelmét. Először azoknak a párttagoknak, illetve tagjelölteknek neve, akik gyermekeiket hittanra beíratták. A Lenti járás jelentése a szentgyörgyvölgyi református lelkész és feleségének agitáló munkáját emeli ki, arról sem feledkezve meg, hogy megemlítsa a lelkész „ellenforradalmi” tevékenységért kapott kistarcsai büntetését. A jelentés írója javaslatot tesz arra is, hogy a szécsiszigeti paptól a tormaöldi iskolában vonják meg a hitoktatói engedélyt.⁵²² Az elemzett dokumentumokon kívül a többi járásról, valamint Zalaegerszeg és Nagykanizsa városról nincs kimutatás. A rendelkezésre álló anyag azonban így is kellő szemléleti alapot nyújt.

A középiskolai hitoktatás lehetőségei még kisebb mozgásteret engedélyeztek. Erről a megyei adat tanúskodik. Mögötte azonban komoly okok húzódtak meg. Klempa Sándor, a későbbi veszprémi egyházmegyei helynök Badalik Bertalan veszprémi püspöknek zalaszentgróti plébánosként írja a következő sokatmondó levelet:

„A gimnáziumi oktatás miatt rengeteget kell küzdenem. Szörnyű egy igazgató vezet az intézetet és nem akar semmiképpen engedni. Már nem tudom, mit csináljak. A fiúk szívesen tanulnának, csak félnek az igazgatótól. Február 7-én kezdődik a második félév, és ekkor kezdődne a hitoktatás az intézetben. Én remélem, hogy ki tudom harcolni. Nekem azonban igen vigyáznom kell, mert nagyon fenik rám a fogukat. Én na-

⁵²¹ Zala Megyei Levéltár, (továbbiakban: ZML) MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár, 24. őrzési egység. Az ateista propaganda viteléről szóló jelentések és egyéb iratok 3. doboz, 1957.

⁵²² ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár 24. őrzési egység. Az ateista propaganda viteléről, hittanbeíratásról, egyházak tevékenységéről szóló jelentés és egyéb iratok, június 14 – december 23.; 3. doboz, 1957.

gyon csodálom, hogy ezt a sok munkát bírom. Igazán az isteni kegyelem segít.”⁵²³

Ez a dokumentum jól megvilágítja az egyházak helyzetét. Érthető, hogy a katolikus egyházi vezetés kereste a lehetőséget, hogy a megfélemlített, passzivitásra vagy elkeseredett ellenállásra kényszerített lelkészeknek segítsen. A lelki gyakorlatok, a havi rekollekciók módszerével egyformán élt Badalik Bertalan püspök, majd jogutódja, Klempa Sándor is. Az EH ezeket az alkalmakat is igyekezett felhasználni befolyásának növelésére. Ezért Klempa Sándor Stratner Szigfrid békepapot bízta meg a havi rekollekciók szervezésével, irányításával. 1957 decemberében tartandó rekollekción elhangzó előadás címe „A pap és a hősi élet”. Már a cím is elgondolkodtató, hiszen arra utal, hogy az adott helyzet hősi magatartást követel. Az előadás felszólította a katolikus papokat, hogy az egyházi szolgáltatásokért ne várjanak anyagi ellenszolgáltatást, mert a hívek közül ez sokat eltántorít az egyháztól. Hangsúlyozta a lelkészek és a világi hatalom képviselője közti kapcsolat kialakításának szükségességét, a hitoktatás jelentőségét, a fiatalsággal való foglalkozás fontosságát. Felhívta a figyelmet a kockázat vállalására, hiszen a személyi támadás még messze volt a felzaklatott test sebeitől. A sérelem még nem jelentett erkölcsi halált, kivetettséget.⁵²⁴ Nem nehéz felfedezni a kényszerű alkalmazkodás politikáját, ugyanakkor a szenvedés vállalásának gondolatát is. Mind a politika, mind a rendszerrel szemben álló papság megtalálta a maga számára megfelelő tételmondatokat az előadásban.

A konszolidáció folyamata rögzös út volt a Kádár-rezsim számára. Valamennyi egyház és felekezet politikai orientációs zavarokkal küzdött. Ez megmutatkozik a dél-dunántúli régió egyházpolitikájában is. 1957-ben Zala megyében még csak a hittanbeíratás volt az egyházpolitika központi kérdése, 1958-ban már sokkal koncepciózusabbá válik a megyei egyházpolitika. A koncepció szót azért kell hangsúlyozni, mert benne van a prejudikáció, az előítélet politikai szándéka.

1958 elején az MSZMP járási, városi végrehajtó bizottságait K-vonalon felszólították, hogy megadott szempontok alapján készítsenek február 28-i határidőre jelentést az egyházak helyzetéről. A szempontok értelmezését a jelentések készítőire bízta. Ebből következett, hogy volt, aki túlteljesítet-

te, volt, aki „nagyvonalúan” kezelte. Egy szempontot azonban minden jelentés hangsúlyozott: a papok úgynevezett ellenforradalmi tevékenységét.

A jelentések fő szempontsora a következő volt:

1. A klérus tevékenysége a járás, város területén
2. Az állam és az egyház közötti egyezmény megsértése
3. Vallásos ideológia a párton belül
4. A vallásos ideológia hatása a tömegekre
5. A békepapok helyzete

Az 1., 2. és az 5. szempont egyértelműen bizonyítja, hogy az egyházakkal kialakítandó politikához „terhelő” adatokra volt szükség. A járási, városi pártbizottságoktól az MSZMP Zala Megyei Pártbizottságának Agitációs és Propaganda Osztályára küldött jelentések alapján készült egy összesítő feljegyzés, amely az „ellenforradalmi” és rendszerellenes tevékenységgel vádolható papok névsorát tartalmazta. A feljegyzés 1958. június 9-es keltezéssel készült.⁵²⁵

1. Pázmány Lajos zalaszabari rk. plébános az ellenforradalom idején aktív, ellenséges tevékenységet fejtett ki, a község élére egy volt kulák jegyzőt állított. Jelenleg a híveket arra kötelezi, hogy családonként 300 Ft-ot adjanak templom építéséhez, és vegyenek részt az építkezési munkákban. A helyi párt- és államhatalmi szervekkel való kapcsolata rossz. A plébánost Ajkára helyezték át.⁵²⁶

2. Miseta György rk. esperes plébános, hahóti lakos. Az ellenforradalom idején a tüntető tömeg előtt uszító jellegű beszédet tartott. Szoros kapcsolatot tart fenn fasiszta pártok vezetőivel. 1959-ben felmentették a kerületi esperesi teendők végzése alól.⁵²⁷

3. Tamás László zalaszentbalázi rk. plébános az ellenforradalom idején szoros kapcsolatot tartott fenn a községi Nemzeti Bizottsággal, ellenséges felszólalásai voltak. A hívőket és a község lakosságát terrorizálja, hogy [...] minél többen járjanak templomba. A szocialista szektor ellen hangolja a községet. A helyi államhatalmi szervekkel a kapcsolata rossz.

4. Kohl Gyula eszteregnyei rk. plébános a községben úgy az ellenforradalom idején, mint azt követően burkolt formában uszít a párt és a kormányhatározatok ellen. [...] A helyi államhatalmi szervekkel a kapcsolata rossz.

⁵²³ Veszprémi Érseki Levéltár (továbbiakban: VÉL) 5401-49; 1957.

⁵²⁴ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár 24. őrzési egység. Az ateista propaganda viteléről, hittanbeíratásról, egyházak tevékenységéről szóló jelentés és egyéb iratok, 23/3-as doboz, 1957.

⁵²⁵ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága, 2. leltár 1958. évi 28-as őrzési egység.

⁵²⁶ VÉL, A Veszprémi Egyházmegyei Hatóság körirata 3800 – 125/1958.

⁵²⁷ VÉL, A Veszprémi Egyházmegyei Hatóság körirata 3800 – 121/1959.

5. Dr. Lukács István murakeresztúri rk. plébános tagja volt az ellenforradalmi Nemzeti Bizottságnak, ahol uszító jellegű beszédet mondott. [...] A helyi szervekkel a kapcsolata rossz. 1959 tavaszán Kaposvárra helyezték.⁵²⁸

6. Dr. Zoltványi László nagykanizsai rk. plébános. Az ellenforradalom napjaiban burkolt formában uszított rendszerünk ellen, jelenleg szoros kapcsolatot épített ki az értelmiségi személyekkel, bizalmas baráti köreiben ellenséges kijelentései vannak. A papi békegyűléseken nem vesz részt, hivatkozik betegségére.

7. Hosszú Mihály rk. káplán (nagykanizsai Jézus Szíve Plébánia). Az ellenforradalom idején részt vett a pedagógus „forradalmi tanács” ülésén. Követelte a hitoktatás bevezetését, a kórházi kápolna felújítását. Rendszeresen vannak ellenséges kijelentései. Nagykanizsa városban széleskörű ismerettséggel rendelkezik, főképpen az ifúságot és az értelmiséget igyekszik az egyház befolyása alá vonni, melyhez széleskörű ismeretsege is lehetőséget ad. Hosszú Mihályt 1959 őszén áthelyezték Tapolcára, majd 1961-ben Berhidára.⁵²⁹

8. Rajcz Pál rk. káplán (Nagykanizsa Szent József Plébánia) aktív tevékenységet fejt ki az ifúság megnyerése terén, rendszeresen családlátogatásokat folytat. Bizalmas baráti körben uszít kormányunk és pártunk ellen. A papi békegyűlésekről becsmérlően nyilatkozik. Nagykanizsáról Vörsre helyezték, a diszpozíció időpontját 1958 második félévében lehet meghatározni. Mivel új állomáshelye túl közel van Nagykanizsához, már 1959-ben Pápára helyezik, 1960-ban Somogybükkösdre, 1962-ben pedig az állam és az egyház közötti megegyezés és az Egyházi Törvénykönyv súlyos megsértése miatt a lelkipásztori működéstől (ideértve az időnkénti kisegítést és minden egyházi szolgálatot), ekkor már mint nágocsi lelkészt tiltja el dr. Klempa Sándor apostoli kormányzó.⁵³⁰

9. Böhm György rk. káplán (Nagykanizsa Jézus Szíve Plébánia) az ifúság megnyerése terén fejt ki aktív tevékenységet, névsort vezet a területén lévő iskolásokról, azoknál rendszeresen családlátogatást folytat, a fiatalokból énekkart szervezett, az iskolai tanulók részére diafilm vetítéseket végez a templomban. 1961 őszén Nagykanizsáról Kiskomáromba diszponálják.⁵³¹

Beszédes a feljegyzés végén található kézíratos észrevétel: „Dr. Párkányi – minél messzebb a megyétől”. Párkányi József (volt püspöki titkár) plébános helyett Veszprémből helyezték Pókaszeptekre. Még 1958-ban Zala megyére diszponálják.⁵³²

A pártdokumentum és az egyházi források összevetése több szempontból is tanulságos. A legfontosabb, hogy a diszpozíciót, az áthelyezést az esetek egy részében a helyi párt-, illetve az állami szervek javasolták. Ebben döntő szerepet játszott az adott lelkész politikai magatartása, aktivitása, az ifúság megtartása érdekében végzett munkája. A kiemelt esetek azt is mutatják, hogy a politikailag „veszélyes” papokat folyamatosan figyelték, s nem hagyták nyugton.

A hitélet élénkítése tette szükségessé az adminisztratív eszközök gyakoribb alkalmazását. A világi lelkészekon kívül aktivizálódtak a volt szerzetesrendek tagjai is. A levéltári forrás szerint a ferences rendi szerzetesek által szervezett lelkigyakorlatok nagy tömeget mozgattak meg a községekben (Bucsuszentlászló, Hahót, Nemesszentandrás, Nemessándorháza, Nemeshetés, Kisbuccsa). Az egyházi rendezvények látogatottsága jóval nagyobb volt, mint a forradalom előtt. Különösen megnőtt a határ menti községekben, ahol a Rákosi-rendszer Jugoszlávia-ellenes politikája még keményebb, a kitelepítésekkel együtt járó megfélemlítő politikát folytattott. A városokban – Nagykanizsa, Zalaszentgrót – is nőtt a templomok látogatottsága, aminek fontos összetevője volt az ifúság, különösen a középiskolások tanulók templom látogatásának növekedése.⁵³³ A jelentés megállapításai 1957-re és 1958 első negyedére vonatkoznak. A hitéleti aktivitás tovább fokozódott. A feltámadási körmeneten a résztvevők száma Nagykanizsán, Zalaegerszegen, valamint a járási székhelyeken nőtt. Az alkalmazottak többsége is elment, mert a megyei egyházügyi előadó szerint az esti órákra tett körmenetek miatt „nem tartottak attól, hogy a sötétben meglátják őket”. A jelentés megemlíti azt is, hogy egyes helyeken 8 napos missziót akartak tartani, ezt azonban tapintatos módon leállították. A feltámadási körmeneteket a községekben a járási tanácsok ellenőrizték.⁵³⁴

Nem csak a katolikus egyház hitélete élénkült meg. A helyzetjelentés arról is beszámol, hogy Zala megyében kevés a protestáns (evangélikus, református) lelkészek száma – összesen 16 –, s a lakosságnak csak kis része

⁵²⁸ VÉL, A Veszprémi Egyházmegyei Hatóság körirata 3800 – 43/1959.

⁵²⁹ VÉL, A Veszprémi Egyházmegyei Hatóság körirata 3800 – 121/1959.; 3800 – 50/1961.

⁵³⁰ VÉL, A Veszprémi Egyházmegyei Hatóság körirata 3800 – 121/1959.; 3800 – 39/1960.; 2000 – 47/1962.

⁵³¹ VÉL, A Veszprémi Egyházmegyei Hatóság körirata 3800-50/1961.

⁵³² A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1975. 3800.

⁵³³ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár 1958. évi 28-as őrzési egység, Zala Megyei Tanács VB. Műv. Oszt. jelentése, 1958. március 1.

⁵³⁴ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár 1958. évi 28-as őrzési egység.

protestáns. A lelkészek igyekeznek, hogy elmélyítsék a vallási életet. „Tevékenységük nem olyan szembetűnő mint a katolikus papoké, s néha igyekszenek lojálisabb hangot megütni, mégis erőteljesebb munkát végeznek.” A megyei művelődésügyi osztály vezetője által írt jelentés idézett mondata árnyaltan fogalmazza meg a pártállam és protestáns egyházak sajátos viszonyát. Ez azonban nem jelentette azt, ha a rendszer veszélyeztetve érezte magát, nem lépett fel, hiszen az 1956-ban „ellenséges magatartást” tanúsító szentgyörgyvölgyi református lelkészt őrizetbe vették, működési helyéről eltávolították. A protestáns papok is az ifjúság megnyerésére törekedtek, a jelentés megállapítása szerint nem lebecsülendő eredménnyel. A hitélet fellendülésének bizonyítéka, hogy a hívek önzetlenebbül adakoztak, vállalták az anyagi terheket, ha egyházi épületek – többnyire templomok – építéséről, helyreállításáról van szó. Kallósdon, Dötkön, Semjénházán a hívők vállalták az építkezéssel járó terheket. Ez szemléletesen reprezentálja egy adott közösség vallásosságának erejét. Azt a helyi vezető politikusok is tudták, hogy a közakarattal nyíltan szembeszállni veszélyes, ezért helyszíni vizsgálaton kellett meggyőződni róla, hogy a hívők vallásosságából fakad vagy a pap „agitációs” munkájának eredménye. Ha a párt- vagy állami szervek pénzgyűjtést tapasztaltak, akkor „sok nem kívánatos” építkezést le lehetett állítani, meg lehetett szüntetni a hívők vallásos érzelmének megsértése nélkül.

A jelentés megállapítja, hogy az ellenforradalom alatt és közvetlenül utána igen megnehezült az államhatalomhoz hű békepapok helyzete. Leváltották a zalaegerszegi esperest, a zalacsányi plébánost. A jelentés írója hibáztatja a megyei egyházi vezetést, elsősorban Badalik Bertalant, aki három esetben is ellenszegült, de csak egy esetben tudta álláspontját érvényesíteni. A párt- és állami szervek a diszponálásoknál, a békepapok kérelmeinek elbírálásánál ügyeiknek elintézésével támogatták a békepapokat.⁵³⁵

A Nagykanizsán megtartott papi békemozgalmi ülés a lojalitás jegyében zajlott 1958 januárjában. Ez volt a felszín, de a gyűlés szüneteiben vita alakult ki a résztvevők körében, amely közben követelések is elhangzottak. Ilyen észrevétel volt, hogy a rádió ne sugározzon papokat támadó előadásokat, színdarabokat, a sajtóban ne tegyenek közzé papokat kompromittáló cikkeket.⁵³⁶

⁵³⁵ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár 1958. évi 28-as őrzési egység. A Műv. Oszt. vez. jelentése az MSZMP Megyei Intéző Bizottságához.

⁵³⁶ ZML, 2. leltár 1958. MSZMP Városi VB. Nagykanizsa, – jelentés a megyei párt VB – nek.

A pártállam egyházpolitikájának „színskálája” 1958-ban jelentősen bővült, de a központi kérdés továbbra is a hittanbeíratás maradt. Az MSZMP Megyei Végrehajtó Bizottsága felhívással fordult a pártalapszervezetekhez. A felhívás tézismondata: „A beíratások sikere vagy sikertelensége politikai probléma. Az eredmény beletartozik a szocializmus építésének részeredményeibe.” A felhívás záró része fontossági sorrendben határozza meg a feladatokat. Ennek értelmében meg kell vizsgálni, kik azok a párttagok, akik az 1957–1958-as tanévben gyerekeiket beíratják hittanra. Ezekkel külön kell foglalkozni. Felvilágosító munkát kell végezni a tanácsi, tömegszervezeti funkcióba levők között. Fordítsanak gondot az üzemekben vezető beosztást betöltő személyekre. Különös figyelemmel forduljanak az értelmiség felé. Figyelni kell a klérus tevékenységét, s adott esetben kérni a tanácsi szervek segítségét.⁵³⁷

1958. június 3-i dátummal bocsátotta ki a megyei tanács művelődésügyi osztálya a beíratással kapcsolatos instrukcióit. Ezek teljes összhangban voltak a megyei vb felhívásával.⁵³⁸

A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala számára készített összegző jelentésben a művelődésügyi osztály vezetője által közölt adatok szerint a 38 317 beiratkozott tanulóból a hittanra beírtak száma 18 606. A hittanra beiratkozott tanulók a beiratkozottaknak 48,5%-át teszik ki. A párttagok közül 223-an írták be gyermeküket hittanra. Ez a hittanra beírtak 1,19%-a. A tanácstag szülők közül 259-en írták be gyermekeiket. Ez a hittanra beiratkozott tanulók 1,39%-a. Az 1957–1958-as tanévhez képest a hittanra beiratkozott összes tanuló száma az 1958–1959-es tanévben 1,23%-os csökkenést mutat. A beíratás-ellenes kampány ellenére az eredmény elég sovány. Ezt az osztályvezető is érzi, s azzal magyarázza, hogy az 1948–1949-es tanévben, tehát a kötelező hittanoktatás megszüntetésének évében sem végeztek a papok annyira nyílt és a hívekkel szemben lelki terrort alkalmazó agitációs munkát, mint most. A levont következtetés a jövőre nézve tanulságos. A súlyosabb túlkapásokat elkövető helyek – Zalaszentiván, Zalaszentbalázs, Kiskomárom, Pókaszeptk, Hahót, Zalasabar, Nagykanizsa – lelkészeit áthelyezéssel kell büntetni.⁵³⁹ Ezen helységek lelkészei szerepelnek zömében a már említett 1958. június 9-i keltezésű feljegyzésben.

Az egyén válaszreakcióira, amellyel a napi politika lépéseire reagál, általában ritkán derül fény. A kádári diktatúra taktikázásra kényszerítette

⁵³⁷ ZML, 2. leltár MSZMP Zala Megyei Végrehajtó Bizottságának felhívása.

⁵³⁸ ZML, 2. leltár 1958.

⁵³⁹ ZML, 2. leltár 1958. Az 1958/59. tanévi hittanbeíratások lefolyása.

a hívót és az egyházat. Ennek érdekes esete az a házasság, amely 1958-ban kötöttett egy párttag és egy vallásos lány között. Ebben aktív szerepet vállalt egy plébános, aki kérelemmel fordult az egyházmegyei hivatalhoz. A plébános engedélyt kérő levele tanulságos:

„Tisztelettel kérek felhatalmazást a [...] házasságkötéshez. A vőlegény – mint a legtöbb – az anyagiak miatt kommunista és nem szívből. A gyónatáshoz is kérek felhatalmazást. [...] A múlt tapasztalatából tudom, hogy az aula ilyen esetekben a mellékelt megállapodást kérte. A polgári kötés napját már kitűzték”

Helységnev, dátum

A plébános aláírása

A kérvényhez mellékelt megállapodás szövege:

Megállapodás

„Alulírott ... (a vőlegény, neve, foglalkozása) rk. ... (a vőlegény lakhelye) lakos, mint a kommunista párt tagja és ... (a menyasszony neve, foglalkozása) rk. hajadon, pártonkívüli megegyeztünk abban, hogy leendő házasságunkból születendő összes, akár férfi, akár női gyermekeinket a római katolikus vallásban fogjuk megkereszteltetni és neveltetni. Vőlegény kijelenti, hogy leendő feleségét vallásának szabad gyakorlásában akadályozni nem fogja.”⁵⁴⁰

Helység,
dátum

A vőlegény;
a menyass-
zony aláírás

A két tanú
adatai aláírása

A plébános aláírása

A katolikus egyház a rendszer szabta keretek között alakította ki védekező mechanizmusait. A forrás szövegéből kiderül, hogy a társadalmat megosztó, az egyén magánéletét, a másokhoz való viszonyt befolyásoló politika kényszerét az egyház segítette kikerülni, az akadályt elhárítani. Ennek a gyakorlata már a Rákosi-rendszerben kialakult, erre hivatkozik a plébános is, ezt bizonyítja a megállapodás formulája is. A bevált gyakorlat törvényi alapját az alkotmányban kimondott vallásszabadság, a vallás magánügyként való kezelése biztosítja. A katolikus egyház pedig a reverzálisra érvényes törvényt alkalmazza a megállapodás elfogadásakor. Az a tény, hogy a plébános által támogatott megállapodást, a hozzácsatolt kérvényt akkor küldte el a plébános a Veszprémi Egyházmegyei Hivatalnak, amikor már

⁵⁴⁰ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár 1958. évi 28-as őrzési egység.

a Hejcére internált Badalik Bertalan püspök jogutódaként Klempa Sándor látta el a püspöki teendőket, arra enged következtetni, hogy az új egyházi vezetőben a plébános megbízott, a bevált gyakorlatot továbbra is folytathatónak vélte. A püspöknek írt kérvény természetesen a Zala megyei egyházügyi előadó és a püspöki aulában felügyeletet gyakorló miniszteri biztos kezébe került. Az 1958. március 6-án kelt, az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda osztályának küldött, a megyei első titkár által szignált egyházpolitikai jelentés az esetet megemlíti, s idézi a plébános kérvényéből, a kényszerből kommunistává lett emberekre vonatkozó ominózus mondatot.

Az állami- és pártapparátus mellett fegyveres erőszakszervezet, a rendőrség is kivette részét az adatgyűjtésből és feldolgozásból. A BM Zala Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1958. június 19-én kelt „szigorúan titkos” jelzéssel ellátott jelentést állított össze. A jelentés logikája megegyezett a „civil” szervek dokumentumaival, első sorban a lelkészek tevékenységét figyelték. Első helyen a római katolikus papok szerepeltek. A jelentésben említett nevek közül találkozunk más jelentésekből már ismert személyek nevével, de újakkal is. A többi egyházat is figyelték, de csak egy református lelkész nevét említi a jelentés készítője.⁵⁴¹

Az 1957–1958-as év Zala megyei egyházpolitikai tényei is azt igazolják, hogy a rendszer megszilárdításához átgondolt direktívák kidolgozására volt szükség.

1959, az „átmenet” éve

A Zala megyei vezetést az 1958-as párthatározat felkészülten érte. Az 1959-es évben született dokumentumok azt mutatják, hogy folytatódott az 1958-as esztendő keményvonalas megyei egyházpolitikája, sőt a hitéletre vonatkozó megfigyeléseket fokozták.

Az EH egyházügyi előadója által 1959. április 11-én készített tájékoztató a húsvéti ünnepekkel kapcsolatos eseményeket értékeli. A jelentés a Nagykanizsán történt kisebb incidenst említi. Egy kanizsai lakos és néhány társa a Jézus Szíve-templomból kiinduló körmenet tagjaként az úttest közepére térdelt, akadályozta a forgalmat. A szolgálatot teljesítő rend-

⁵⁴¹ ZML, BM Zala megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. A klerikális reakció tevékenysége megyénk területén, Zalaegerszeg, 1958. június 19. 2. leltár 1958. évi 28. őe. Szigorúan Titkos.

őr felszólítására sem távoztak el, ezért a rendőr előállította őket a kapitányságra. Az egervári plébános nem tartotta be a hatóságok által engedélyezett útvonalat, ezenkívül más esetekben is ütközött a hatalommal, „túlkapásokat” csinált a hittanbeíratásban, ezért javasolják kongruája megvonását. A nagyheti szertartásokról közölt számok tájékoztató adatok. A nagyszombati feltámadási körmeneteken a jelentés szerint kb. 5%-os volt a csökkenés. Egyes járásokban ennél nagyobb volt, a Nagykanizsai járásban pl. 20%-kal kevesebben voltak, mint 1958-ban. A Zalaegerszegi járásban is visszaesés tapasztalható. Emelkedett viszont a látogatottság a Zalaszentgróti járásban. Zalaegerszegen az ifjúság részvétele nőtt, elsősorban a középiskolás korúaké, akik egyensapkában vettek részt a körmeneteken.

Kimutatás a húsvéti körmeneteken való részvételről⁵⁴²

Járás, város	Összes résztvevő	Nő (%)	Férfi (%)	Gyermek, fiatal (%)
Lenti járás	5600	3340 (59,6%)	1450 (25,8%)	810 (14,4%)
Letenyi járás	5000	3500 (70%)	1000 (20%)	500 (10%)
Nagykanizsai járás	10 700	6420 (60%)	2675 (25%)	1605 (15%)
Zalaegerszegi járás	9500	6300 (66,3%)	2200 (23,1%)	1000 (10,5%)
Zalaszentgróti járás	9060	6342 (70,9%)	906 (10%)	1812 (20%)
Nagykanizsa	1900	1140 (60%)	290 (15,2%)	470 (24,7%)
Zalaegerszeg	4000	1500 (37,5%)	1000 (25%)	1500 (37,5%)

A jelentés megemlíti, hogy több helyen – Egerváron, Gellénházán – még az olajüzemi párttagok is – megjelentek a körmeneteken.⁵⁴³

A május havi taggyűlésekről készült összegzés utal arra, hogy a járási pártbizottságokkal együttműködve hozták létre azt az aktívahálózatot, amelynek feladata az egyházpolitikai határozat szélesebb körben – elsősorban a pártalapszervezetekben – való ismertetése volt. Ez már azt jelen-

⁵⁴² ZML, 26. é. A húsvéti ünnepekkel kapcsolatos jelentés Zalaegerszeg, 1959. április 19.

⁵⁴³ Uo.

ti, hogy a megyei, járási pártvezetés tudott az egyházpolitikai határozat előkészületeiről. A taggyűléseken már foglalkoztak azokkal a párttagokkal, akiknek családtagjaik vallásosak. Ezzel a párt megtette az első lépést az 1958-as határozat alapvető szemléletét jelentő gondolat – „a vallás a párt tagjai számára nem lehet magánügy” – valóra váltásához. Ezzel súlyosan sérült az alkotmányban rögzített vallásszabadság elve, amely a polgári demokráciák felfogásának megfelelően a vallást magánügynek tekintette. A májusi taggyűlések másik fontos tapasztalata, hogy sok párttag, köztük tanácselnök, tanácsbíró, párttitkár megkereszteltette gyermekét. Az MSZMP KB párt- és tömegszervezeti osztálya számára készült tájékoztató megfogalmazása szerint ez a tény a taggyűléseken „jött felszínre”. A mozgalmi zsargonban megfogalmazott kijelentés tartalmazza azt is, hogy a tagság, a párt alapszervezet vezetősége erről hallgatólagosan tudott, de politikai kérdéssé most vált a párthatározat előkészítésének időszakában.⁵⁴⁴

A hittanbeíratások százalékos arányai mutatják, hogy az 1958-ban elkezdődött erózió felgyorsult.

A megye hitoktatási beíratkozás eredményei az 1959–1960-as tanévben

Alsó tagozat:		Felső tagozat:		Összesen:	
Tanulók száma	Hittanra járók sz.	Tanulók száma	Hittanra járók száma	Tanulók száma	Hittanra járók száma
19 464	8237 (42,3%)	15 666	4406 (28,1%)	35 130	12 643 (35,9%)

A hittanbeíratás elleni kemény agitáció dacára még mindig volt 91 párttag (az előző évben 223) és 259 tanácsos (az előző évben 551), aki beíratta hittanra gyermekét. A 15%-os megyei csökkenés már annak az eredménye, hogy minden járásban sikerült az előző években még passzív pedagógusokat – a közalkalmazotti lét kiszolgáltatottsága ebben döntő szerepet játszott – aktivizálni a beíratás elleni hadjáratban. A középiskola, amely még az 1957-es fellendülés, az 1958-as viszonylagos szinten tartás idején is csak igen alacsony aránnyal járult hozzá a megyei átlag alakulásához, az 1959–1960-as tanévben végleg elveszett az egyházak számára Zala megyében.

⁵⁴⁴ ZML, 26. é. Jelentés a májusi taggyűlések tapasztalatairól 1959. június 16.

A járási, városi eredmények is jól mutatják a beíratást meghatározó helyi tényezők szerepét:

Zalaegerszeg	3,57%
Nagykanizsa	8,09%
Zalaegerszegi járás	46,8%
Nagykanizsai járás	48,7%

A megye két városa és a vele azonos nevű két járás indexe között nagy az eltérés a járások javára. (A Zalaegerszegi járásban 43,3%-kal, a Nagykanizsai járásban 40,6%-kal nagyobb.) Ennek az „anomáliának” az oka egyrészt a falvak mélyebb vallásossága, másrészt az, hogy a városokban a hatalom koncentráltabban tudott fellépni, s a heterogénebb lakossági összetétel miatt amúgy is kisebb volt a vallásosság. A lakosság szociális, csoport-, illetve réteghelyzetét tekintve a vasutasokról azt állapítja meg a jelentés, hogy jelentős arányban írták be gyermekeiket hittanra. Ezzel szemben a Nagylengyeli Olajüzem öt zalai községben lakó munkásai az agitáció hatására csak kis százalékban írták be gyermekeiket. A papok közül néhányan – Pákán, Csácsbozsokon – ellenagitációt fejtettek ki. A csácsbozsoki lelkésztől ezért kongruáját megvonták.⁵⁴⁵

Az EH kezében a legnagyobb fegyver a papság megfegyverezésére a diszpozíció. A megyei egyházügyi főelőadó június havi jelentésében közli feletteseivel, hogy a járási, megyei pártbizottság és a rendőrség észrevételét is figyelembe véve állította össze javaslatát az 1959-es nyári diszpozíciókra. Ezt egyeztetette a megyei állami szervekkel és a járások „illetékeseivel”, cél, hogy a legpreferáltabb plébániákra lehetőleg lojálisabb papok kerüljenek. A Veszprémi Egyházmegyével nem volt gondja, Klempa Sándorral könnyen tudott egyeztetni. Mivel Zala megyének kisebb része a Vasi Egyházmegyéhez tartozik, Kovács Sándor szombathelyi püspök hozzájárulására is szükség volt. A megyei egyházügyi főelőadó kifejezésével élve „az általunk kirúgott papokat” a püspök anyagilag támogatta. Azt is kifogásolta az egyházügyi főelőadó, hogy a börtönből szabadult papokat a püspök egyházi funkcióba akarta beállítani.⁵⁴⁶

1959 őszén újabb frontok nyíltak az állam és az egyházak között. Ennek okai a rendszer gazdasági, politikai átalakulásában, a párthatározat célkitűzéseinek végrehajtásában keresendők. Még csak néhány mondat utal a mezőgazdaság szocialista átszervezésére. A nagykanizsai járási pártbi-

zottság jelzi, hogy a papság ugyan nem lép fel nyíltan a szövetkezetek ellen, óvatosan viselkedik, de akad, aki már nemtetszését fejezi ki az új tulajdonforma kieroszakolásával kapcsolatban. A diszpozíció egyik feltétele, hogy azokba a községekbe, ahol termelőszövetkezet-szervezés folyik, a lojálisabb papokat helyezik.⁵⁴⁷

A párttaggyűléseken, amelyek az egyházpolitikai határozatot dolgozták fel, azt a szándékot is hangsúlyozzák, hogy a leghatásosabb, a hívek érzelmeire ható eszköz a szertartások profanizálása, elvilágiasítása. Ezek a szertartások – keresztelő, bérnálás, konfirmáció, esküvő, temetés – az emberi élet egy-egy fontos szakaszának a határkövei, az egyén egyházához való kötődésének kifejezői. Ezt egészíti ki a nagy vallási ünnepek sora. Ezek a szertartások, ünnepek a magánszférát, a személyiség vallásos, sokszor „tudat alatti” érzéseinek a világát érintik. Ehhez nyúlt hozzá a hatalom. Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának 1959. november 10-én kelt irata – „Javaslat a családi és társadalmi ünnepek szocialista tartalmának és formáinak kialakítására” – újabb támadás volt az egyházak ellen.⁵⁴⁸ Ennek a veszélye az volt, hogy már nemcsak a szertartások látogatásának, az azokon való részvételnek a tiltásával lépett fel a hatalom a vallás ellen, hanem a vallás, a hit reprezentatív megnyilvánulásainak pótlékként nyújtva kínált alkut az egyénnek. Kereste, illetve megtalálta a program azokat a csatlakozási pontokat a vallási és világi ünnepek között, amelyek az egyén számára a kompromisszumot is lehetővé tették. Ennek a taktikai lépésnek ez a „gyenge pontja”, mert lehetővé tette mind az egyén, mind az egyházak számára az okos védekezést.

A javaslatot a megyei pártbizottság észrevételeivel kiegészítette. A vélemény szerint a „Társadalmi Ünnepek Bizottságának” létrehozására a kis községekben nincsenek meg a feltételek, ezt anyakönyvi kerületenként kellene megszervezni. A legfontosabbnak a két egyházi ünnep, a húsvét és a karácsony vallástartalmának és formájának ellensúlyozását tartják. A többi „jeles nap” nem okoz gondot, ezt a gyermek- és ifjúsági mozgalom segítségével megoldhatónak látja a véleményező.⁵⁴⁹

A megyei pártbizottság év végi összegző jelentése az egyházpolitikai párthatározattal kapcsolatos, a különböző pártfórumokon elhangzó észrevételeket foglalja össze, s ugyanakkor „eligazítást” is ad a felvetett kérdésekben:

⁵⁴⁵ ZML, 26. öe. Jelentés a hittanbeíratások lefolyásáról Zalaegerszeg, 1959. július 12.

⁵⁴⁶ ZML, 26. öe. Július havi jelentés Zala megye egyházügyi főelőadójától. Zalaegerszeg, 1959. augusztus 10.

⁵⁴⁷ ZML, 26. öe. MSZMP Járási VB, Jelentés, 1959. szeptember 30.

⁵⁴⁸ ZML, 26. öe. MSZMP KB Agit. és Prop. Oszt. a/142, Budapest, 1959. november 10.

⁵⁴⁹ ZML, 26. öe. 1959. december 15. 9/TK/KM a/152.

- A párt álláspontja az, hogy a vallással kapcsolatos tevékenységét mindenkor az általános politika, az osztályharc érdekei alá rendeli, hogy a vallásos világnézet elleni harc az általános osztályharc része. Egyesek azonban mellett, hogy látszatra elfogadják ezt az elvet, mégis szektás álláspontot képviselnek. Ez megmutatkozott az augusztusban rendezett propagandista tanfolyamon. Olyan követeléssel léptek fel, hogy zárjunk ki a pártból egy idős 1919-es kommunistát, mert a felesége templomba jár, csak olyan munkásokat vegyünk fel a pártba, akiknek a családja nem vallásos. A Lenti járás egyes községeiben a pártszervezetek még a nőtanácsból is el akartak távolítani olyan asszonyokat, akik templomba járnak. Több párttag úgy veti fel a kérdést, a történelemben még nem létezett olyan állam, amely saját ellenségeit fizetné, a mi államunk miért ad a papoknak fizetést?
- Megmutatkozik a másik véglet is, amely a vallásos világnézet elleni harcot nem tekinti az osztályharc szerves részének. E vélemény szerint egy olyan fontos időszakban, mint a tsz-szervezés, ezzel a kérdéssel nem kell foglalkozni, mert csak zavaró tényező lehet.
- Tapasztalható a vallásos emberek iránti türelmetlenség, mert nem mindenki érti, hogy a vallásos világnézet elleni küzdelem hosszú folyamat.
- Többen ellentétet látnak abban, hogy a pártállam és az állampárt vallásos ideológia elleni eszmei harcban nem ismer kompromisszumot, s ugyanakkor az állam és az egyház közötti egyezmény érvényben van. Sokan úgy vetik fel a kérdést, ha megegyezett az állam az egyházzal, akkor maradjunk minden téren békességben.
- Egyes párttagok – főként falun – a közvélemény nyomásával akarják igazolni az egyházi szertartásokon való részvételüket.⁵⁵⁰

A jelentés külön fejezetben foglalkozik a vallásos világnézet elleni eszmei harc szervezeti formáival, tartalmi kérdéseivel. A megye prominens párt- és állami vezetőinek részvételével munkacsoportot szerveztek, amelynek feladata, hogy a párton belül végezzenek ateista és antiklerikális felvilágosító munkát. A csoport tagjai által tartott előadásorozat történelmi, etikai aspektusból foglalkozott a vallási kérdésekkel. Természetesen a dialektikus materialista szemlélet alapján állva. Nemcsak a párt tagjaival, hanem a tömegekkel, a pártonkívüliekkel is kell foglalkozni. Ennek a TIT szervezeteinek részvételétől a mozgalmi, társadalmi szervezetek bevonásáig széles skálája van. A tömegeknek szánt TIT előadások tematikája figyelemre méltó:

- A vallás és tudomány ellentéte
- A marxizmus tanítása a vallásról
- A vallás keletkezése
- Lelkiismeret, bűn, becsület
- Az egyház a haladás kerékkötője
- Talizmán, bálvány, istenek
- A szocialista társadalom és a vallás
- A vallás, az egyház és a pápák
- A vallás szerepe a társadalom különböző fejlődési formáiban
- Babonákról mai szemmel
- Boszorkányhit, boszorkányperek
- A sokistentől az egyistenig, s az ateizmusig⁵⁵¹

Ebben a tematikában a tudományosság látszatától kezdve az ideológizáló szándékon át a megbotránkoztatni akaró profanitásig minden árnyalat felfedezhető. Ez az előadás-sorozat a politikai leleplező szándék olyan bizonyítéka, amellyel ezután más formában is fogunk találkozni, hiszen az egyházpolitikai párthatározat szellemisége ezt sugallja, követeli meg.

Az egyházpolitika figyelmének középpontjában a katolikus egyház állt, de mellette figyelmet fordítottak a szekták tevékenységére is. Zala megyei összesítés a kis létszám miatt erről a területről nincs, de a Nagykanizsai és a Zalaszentgróti járás pártbizottságának jelentésében részletesebb adatokat lehet találni.

Szekták a Nagykanizsai járásban⁵⁵²

Község	Szekta	Létszám
Galambok	nazarénus	7 fő
Kerecseny	jehovista	2 család
Miháld	baptista	2 család
Sand	szombatista	20-25 fő
Surd	baptista	5 fő
Szepetnek	szombatista	1 fő
Zalasabar	jehovista	1 fő
Zalasárszeg	jehovista	1 fő

⁵⁵⁰ ZML, 26. öe. Jelentés a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, Zalaegerszeg, 1959. december 1.

⁵⁵¹ ZML, 28. öe. 1959.

⁵⁵² ZML, 26. öe. Nagykanizsa, 1959. november 16. 10/d a/147.

*Szekták a Zalaszentgróti járásban*⁵⁵³

Község	Szekta	Létszám
Bokaháza	jehovišta	10-15 fő
Esztergály	jehovista	-
Tekenye	jehovista	8-10 fő
Zalaudvarnok	jehovista	60-70 fő

Mindkét jelentés a kis létszám és a szekták elkülönültsége miatt nem igazán tartja a kis felekezeteket veszélyesnek. Ugyanakkor a nagykanizsai jelentés név szerint megemlíti az adventista prédikátort, aki hetenként tart összejöveleket és beszédeket a szekta tagjainak. A prédikációkban „burkoltan” politikai kérdésekkel is foglalkozik. Ebben a megjegyzésben a kis szekták iránti bizalmatlanság fejeződik ki.

Az 1956 utáni időszak kritikus korszaka a kádári pártállam szempontjából 1957-től 1959-ig tartott. A tények azt bizonyítják, hogy a vallás jelentette az egyetlen ellenállási lehetőséget még akkor is, ha csak passzív megnyilatkozási lehetősége volt a vélemények kifejezésének. A pártállam a politika sokféle eszközét használta fel az egyházakkal szemben. Kísérletezhetett, felkészülhetett a teljes konszolidációra, felhasználhatta az egyházpolitikában szerzett tapasztalatait.

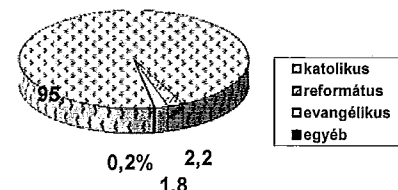
„Azok a 60-as évek...” (Dominanciák és specialitások)

Az 1958-as és 1960-as politikai bizottsági határozat az egyházpolitika dimenzióit sajátos módon szabta meg. Az 1958-as általános érvényű volt minden felekezetre kiterjedően, a 1960-as a „csak katolikusoknak” jelszóval készült, belső használatra. Az egyházpolitika számára a két határozat által biztosított mozgástér igen nagy volt, ami adott esetben lehetővé tette, hogy ne csak a felső irányítás elvárásai érvényesüljenek, hanem lehetőséget kínált a „helyi specialitásokra”, a helyi politikára is.

Zala megye ebből a megvilágításból érdekes terepet jelent a katolikus egyház számára. Magyarország egyik legkisebb megyéjében a katolikus többséghez viszonyítva meg lehetőségen kis létszámú a más felekezetű lakos.

⁵⁵³ ZML, 28. ée. Zalaszentgrót, 1958. február 28.

*A lakosság felekezeti megoszlása az 1968-as egyházpolitikai jelentés kimutatása szerint*⁵⁵⁴

Az evangélikusoknál esperes a megye területén nem működött, így ez a terület a Somogy megyei esperességhez tartozott. A reformátusok pedig Vas megyével alkottak egy esperes irányításával egyházmegyét.⁵⁵⁵

A katolikusok egyházigazgatási szempontból a szombathelyi és a veszprémi püspökséghez tartoztak. A helyi egyházpolitika számára 1958-ig az adott felekezeti homogenitás miatt különösebb problémák nem jelentkeztek. Ekkor az egyházpolitikában meghatározó volt a központi irányítás a peremvidéknek tekinthető Zalában. Mint láttuk, komoly ellenállást kifejezni nem lehetett, Badalik Bertalan veszprémi püspök internálása intő jel volt Kovács Sándor szombathelyi főpásztor számára is.

A Mindszenty megyéjének tekintett Zala (a hercegprímás Zalaegerszege volt hosszú ideig plébános) katolikus lelkészeinek megfegyverzéséről és megfélemlítéséről először az 1960-as egyházpolitikai jelentésben esik szó: „A rend helyreállítása után megyénk területéről öt plébánost ítéltek el az ellenforradalom alatt tanúsított ellenséges magatartásuk miatt és hét papot helyeztek rendőri felügyelet alá.” Ehhez még az egyházügyi főelőadó, Kodela József hozzáfűzi, hogy ezeknek nagy része visszajött a megyébe, s azóta nem mernek nyíltan fellépni a rendszer ellen.⁵⁵⁶

A megyei főelőadó 1960 szeptemberében készült munkatervre visszahangozza azokat a központi elképzeléseket, amelyek elsősorban a katolikus egyház megfegyverzését célozták.⁵⁵⁷

A Kodela József által készített munkaprogramban első helyen szerepel a papság körében meglévő megosztottság növelése. Erre a békepapi moz-

⁵⁵⁴ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottsága Propaganda és Művelődésügyi Osztálya (továbbiakban: ZMB PMO) iratai, ÁEH jelentések; 60. doboz. Jelentés a megye egyházpolitikai helyzetéről és feladatairól (a PB 1968. március 4-i határozatának tükrében).

⁵⁵⁵ ZML, MSZMP ZMB 2. leltár 30. ée. Jelentés a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről 2. doboz 1960.

⁵⁵⁶ Uo.

⁵⁵⁷ ZML, MSZMP ZMB PMO iratai, ÁEH jelentések 2. leltár 30. ée.; Munkaterv. Zalaegerszeg, 1960. szeptember 5.

galmat használta fel a megyei politikai vezetés. Az egyházügyi főelőadó kifejezésével élve a béképapok a többi „ellenséges” magatartású pap tevékenységét elítélték. Sok esetben még a püspökkel is szembehelyezkedtek egyes kérdésekben. Az 1960. évi őszi diszpozíciók alkalmával az egyik plébános szembeszállt Kovács Sándor püspökkel, mondván: „hiába kapálódzik a püspök, azért minden úgy van, ahogy az állam akarja, kár neki erőlködni, mert a hatalma mindig kisebb lesz.” Megjegyzendő, hogy a főpásztorral szemben fellépő pap háta mögött érezhette a hatalmat, mert 1959-ig tanácsstag és béképap volt.⁵⁵⁸ A békepapi mozgalomban részt vevő 35 személy a 143 fős lelkeszi kar 24,44%-át tette ki.⁵⁵⁹ A megfélemlítettek „némasága” mellett az ő hangjukra szüksége volt a hatalomnak, tehát felerősítette és politikai céljainak eszközeként használta fel.

Ahogy a Veszprémi Egyházmegye példája is bizonyítja, a püspöki helynök személye meghatározó az aulában. Az állam arra törekszik, hogy ebbe a pozícióba számára megbízható személyt juttasson, ezáltal ellenőrzése alatt tarthatja a püspököt. A hatalom által erősen szorongatott Kovács Sándor megpróbálkozott azzal, hogy a zalai lelkészek közül olyan helynököt nevezzen ki, akinek személye garantálja a főpásztori befolyás érvényesülését. 1959-ben Zala megyei tanácsai és pártvezetés által is támogatva került a helynöki pozícióba dr. Bosnyák Károly. A róla készült feljegyzés alapján sajátos papi karrier bontakozik ki előttünk:

„Dr. Bosnyák Károly 1915-ben született Nagykanizsán. 1933-ban végzte el a középiskolát a nagykanizsai piaristáknál. Ezután belépett a ferences rendbe. 1939-ben szentelték pappá, ekkor Rómába ment a ferences barátok római intézetébe. Onnan 1942-ben jött vissza. Ezután a szombathelyi ferences zárdában kapott beosztást, 1949–1950-ig Nagykanizsán a ferenceseknél tevékenykedett.

Egy ideig címfestéssel foglalkozott Horváth Jordan nevű volt domonkos rendi szerzetes és Szakos Gyula szombathelyi volt püspöki irodai igazgató közreműködésével. 1951-ben elérte, hogy átvegyék lelkipásztori szolgálatba. 1951-től 1958-ig Tótszerdahelyen (Zala megye) működött, mint plébános. 1958-ban Zalaegerszegrre került esperes plébánosnak, majd 1959-ben püspöki helynöke lett.

1956 előtt bekapcsolódott a Zala megyei papi békemozgalomba. 1958-ban a papi békemozgalom újjászervezésekor a Zala megyei katolikus bizottság alelnöke lett. Tótszerdahelyi plébános korában aktív békemunkát

⁵⁵⁸ ZML, MSZMP ZMB PMO iratai ÁEH jelentések, 2. leltár 30. öc.; Jelentés a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960.

⁵⁵⁹ Uo.

végzett, és jó kapcsolatot épített ki az illetékes szervekkel. 1959-ben a Zala megyei elvtársak javaslatára járult hozzá hivatalunk helynöki kinevezéséhez.

Alapjában ellenséges felfogású egyén, csak óvatosabb lett, egzisztenciája érdekében hajlandó taktikázni, illetve befurakodott a papi békemozgalomba, hogy annak felhasználásával előnyösebb pozíciókhoz jusson. [...] Papok előtt többször kijelentette, hogy ő nem bízik a kommunistákban, még kevésbé a politikájukban.

Amióta helynök lett, fokozatosan szembekerült a papi békemozgalommal és a megyei egyházügyi főelőadóval. A feladatokat rendszeresen elszabotálta. Bizonyítékaink vannak arra vonatkozóan, hogy a béképapokról, a papi békemozgalomról és az állami szervekről a püspököt rendszeren tájékoztatta.”⁵⁶⁰

A jelentésben olyan vádak is megfogalmazódnak vele szemben, amelyek az egyház alapvető hitéleti tevékenységét támadják: „Anyagilag rendbe szedte az egyházközséget, amit Mindszenty és Galambos volt reakciós plébánosok sem csináltak meg, ő három év alatt kívül belül kifestette a zalaegerszegi templomot és fellendítette a hitéletet. [...] Az ő templomában csak olyan káplánokat hajlandó megtérni, akik csak a hitéleti tevékenységgel foglalkoznak.”⁵⁶¹ A megoldás – a jelentés készítői szerint – a megyében egyházpolitikai szempontból harcos tevékenységet kifejtő főpap elhelyezése és új az állammal lojális, együttműködésre kész személy kinevezése. „Bosnyák Károly zalaegerszegi esperes plébánost ősszel helyezzük el Zalaegerszegről és helyette alapos kiválasztás után megfelelő haladó papot kell kinevezettni.”⁵⁶²

Az életpálya ellentmondásait, kitérőit az a politikai gyakorlat magyarázza, amely megpróbálta – nem is sikertelenül – manipulálni, felhasználni a lelkészeket. Dr. Bosnyák Károlyt szerzetesi múltja, a Rómában eltöltött évek a rendszer számára gyanússá tették. Ő papi hivatását akarta gyakorolni, ez volt számára az elsőrendűen fontos cél. Feltehetően a „karrier” felfelé ívelésében megyéspüspöke támogatását is megkapta a volt püspöki irodaigazgató közreműködésével. A „békepapi” tevékenységet olyan intermezzónak kell tekinteni, amely nélkül nem kaphatta meg a hatalomtól a támogatást. Sajnos arról a feljegyzés nem tájékoztat, hogy

⁵⁶⁰ ZML, Az Egyházügyi Hivatal jelentése és a pártszervek iratai a klerikális reakció tevékenységéről, a hittanbeíratásokról és az ateista propaganda helyzetéről. 21. doboz 1961. Jelentés dr. Bosnyák Károly szombathelyi püspöki helynök tevékenységéről, magatartásáról.

⁵⁶¹ Uo.

⁵⁶² Uo.

vállalt funkcióban a hallgató, semleges többségnek, esetleg a megyébe visszatért „büntetett előéletű” lelkészársáknak mit tudott segíteni. Annyi azonban biztos, hogy pálcát törni felette nem lehet, mert végül is hű maradt egyházához.

1961-ben még egy esemény érintette kellemetlenül a Zala megyei vezetést. Erről „szigorúan titkos” jelzéssel ellátott iratokból értesülünk. Adriányi Gábor római katolikus káplán, aki nagykanizsai volt, Nyugat-Németországba utazott egy turistacsoporttal, és disszidált. A káplánt a budapesti központi szemináriumból bocsátották el, de valamelyik püspök titokban felszentelte. 1961. július 13-án vagy 14-én a Szabad Európa Rádióban nyilatkozott a nagykanizsai hittanbeíratásokról. A riportban az is elhangzott, hogy Kádár János Zalaegerszegen tett ruhagyári látogatása alkalmával kijelentette, az olyan emberekkel, munkásokkal, akik hisznek Istenben, nincs baj. A kormány józanul ítéli meg a helyzetet, ha valamelyik munkásnál megkérdeznénk, hisz-e Istenben, és azt felelné, itt nem, de otthon igen, az minket nem érdekel, mondta Kádár János. A KB első titkárának kétértelmű mondatait idézve tette fel Adriányi Gábor a maga kétkedő kérdéseit. Ha vallásszabadságot hirdet a rendszer, akkor Nagykanizsán a hittanbeíratások alkalmával miért zárják be az iskolákat, miért nincs egyetlen pedagógus sem a beíratáson, miért fenyegetik meg az igazgatók azokat a pedagógusokat, akik nem hajlandók a hittanbeíratás ellen agitálni, vagy miért fenyegetik elbocsátással a munkahelyi vezetők azokat a szülőket, akik beíraták gyermekeiket? Arról is beszélt Adriányi Gábor, hogy 10-12 fő a mezőről kaszákkal ment be az kiskanizsai iskolába, követelni, hogy írják be gyermekeiket hittanra. Ugyanakkor tömegesen fordultak a szülők panasszal a hittanbeíratás akadályozása miatt a felsőbb hatóságokhoz.⁵⁶³

1961-ben finiséhez érkezett a termelőszövetkezetek szervezése. Az egyházak állásfoglalását ebben a társadalompolitikai kérdésben a hatalom nagyon fontosnak tekintette. A püspöki kar, az egyes püspökök engedtek a politikai nyomásnak. Az egyházügyi főelőadó tájékoztatójában értéke-li a szombathelyi és a veszprémi püspök termelőszövetkezet-szervezéssel kapcsolatos körlevelét. A sikerültebbnek Kovács Sándor szombathelyi püspök körlevelét tartja, mert meggyőző hangnemet használ. A levél egyházias stílusa a lelkészeket, hívőket jobban meggyőzte, mint dr. Klempa Sándor „vonalasabban”, pártszerű mondatokkal megfogalmazott üzenete a hívekhez, amelynek felolvasása ezért több-kevesebb huzavonával járt. A főelőadó ezután hosszasan ecseteli, hogyan reagáltak a lelkészek a tsz-

szervező kampányra. Most úgy becsüli, hogy a megye papságának több mint 50%-a békepap, a korábbi 24,44%-kal szemben. Ebben szerepet játszott az, hogy a Zala megyei papság jelentős része a termelőszövetkezetek létrehozása mellett foglalt állást. Felhasználták a szószéket, a személyes beszélgetéseket a hívek meggyőzésére. Kodela József külön kiemeli azokat a katolikus papokat – Szabó Bakos Szilárd pacsai esperes, Süle Ferenc bánokszentgyörgyi, Doszpot Ferenc kehidai plébános –, akik személyesen is részt vettek az ódzkodó parasztok meggyőzésében. Megemlíti Katona Lajos kiskanizsai esperes buzgalmát, aki a tsz-szervezők előtt járta a házakat. A szervezőknek már csak a belépési nyilatkozatot kellett kitölteniük, és a parasztok minden agitálás nélkül aláírták. Szomjas Károly liszói, Loósz János pusztaszentlászlói evangélikus lelkész szervező tevékenységét szintén nagy elismeréssel nyugtázza. Mindkét lelkész a termelőszövetkezetben munkát is vállalt. Az előbbi brigádvezetőként, az utóbbi könyvelői beosztásban. Előfordultak azonban olyan esetek is, amikor a lelkésszel szembefordultak hívei. A szentgyörgyvölgyi termelőszövetkezet szervezése idején a presbiterek makacsul ellenálltak a lelkésznek és a szervezőknek. A katolikus papságból elsősorban az esperesek hozzáállását minősíti pozitívan. Beszámol arról is, hogy Kálmán János a zalaegerszegi II. számú plébánia esperes plébánosa kerületi papi gyűlést hívott össze, amelyen tartalmas előadás hangzott el a mezőgazdaság szocialista átalakulásáról. Kovács Sándor püspök ezért megneheztelt esperesére, és ezután a papi lelkigyakorlatokat arra használta fel, hogy lelkészeivel személyesen is elbeszélgessen. Ennek hatását a békegyűléseken lehetett tapasztalni a főelőadó szerint, mert a Szombathelyi Egyházmegyéhez tartozó terület papságának megjelenési aránya lényegesen csökkent. Az úgynevezett passzív papok – dr. Lékai László pápai kamarás, zalaszentiváni plébános, Gerencsér András címzetes apát, kiskomáromi esperes plébános, Sulyok Jenő nagybakónaki plébános, Alpár Jenő volt cisztercita szerzetes nagykapornoki plébános, Labovszky János magyarszerdahelyi, Tarr Gyula újudvari plébánosok és Süle Ferenc pápai káplán, volt püspökkari titkár, salomvári plébános – mereven elzárkóztak a véleménynyilvánítás elől. Azt is feltételezi a főelőadó, hogy baráti körben vagy házi agitációk során fejtik ki ellenséges nézeteiket, amelynek hatása a szervezés időszakában helyenként mérhető volt.⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ ZML, ZMB Agitációs és Propaganda Osztály (továbbiakban: APO), ÁEH jelentések 27. doboz. Jelentés Zala megye egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Zalaegerszeg 1962. június 14.

⁵⁶³ ZML, MSZMP ZMB iratai, ÁEH jelentések, 21. doboz, 1961.

Az egyházak, a papság magatartása a termelészövetkezet-szervezést illetően – az egyházügyi főelőadó szerint – általában pozitív. Ebben szerepe van annak, hogy saját érdekében kedvező összképet akar adni a megyéről. Ennek bizonyítéka a „békepapok” számának felülértékelése. Természetesen objektív tényként azt is figyelembe kell venni, hogy az esperesek 1959-ben bekövetkező cseréje ebben nagy szerepet játszhatott. Nem szabad azonban megfedkezni a katolikus egyházat illetően arról az óvatos, ugyanakkor kezdeményezően fellépő nyitásról a Vatikán részéről a kelet-európai országok felé, amelynek következményei csak a későbbiekben bontakoztak ki.

A békepapi mozgalom fellendülésének ellentmond a szombathelyi püspökséghez tartozó lelkészek növekvő passzivitása, amelyben elsősorban a szombathelyi főpásztor játszott szerepet. A mozgalom tartalmatlanságát, kiüresedését mutatja az is, hogy a főelőadó ugyancsak ellentmondva önmagának megemlíti, sokan a különböző gyűléseken való megjelenést formáságnak tekintik. Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó részvétele a békepapi gyűléseken a lelkészek számára a mozgalom egyházi szempontból való legalizálását jelenti, ezért a papok egy másik része úgy tartja, nem exponálja magát a részvétellel. Ezt az álláspontot a főelőadó szerint dr. Lékai László képviseli.⁵⁶⁵

A termelészövetkezetek létrejöttének árnyoldalait is látja a papság. Erre is utal jelentésében a főelőadó. A katolikus papok Zalaiban is úgy látják, hogy a magánparaszti gazdálkodás megszűnése a parasztság egyházfenntartó erejének csökkenéséhez vezet.⁵⁶⁶

A II. vatikáni zsinat 1962-ben megnyíló első ülészaka Zala megye katolikus papságát is élénken foglalkoztatta. Legtöbben úgy vélekedtek a főelőadó szerint, hogy az állam nem ad engedélyt a magyar püspökök kiutazására. Nagy meglepetés volt, hogy a háromfős küldöttségben Kovács Sándor is helyet kapott s részt vehet a zsinat nyitó ülésén. Az úgynevezett reakciós papok véleménye: „Most már Kovács Sándor is eladta magát a kommunistáknak.” Kodela József ezt a püspök egyik legbizalmasabb lelkészének baráti körben elhangzott kijelentésére hivatkozva közli beszámolójában. A papság rendszer iránti lojálisabb része úgy értékelte ezt, mint az állam által előlegezett bizalmat. Kovács Sándor – közli jelentésében a

főelőadó – láthatóan örült a lehetőségnek, s magatartása megváltozott, közvetlenebb lett papjaival.⁵⁶⁷

Az állami vezetés taktikázott. Hosszú ideig bizonytalanságban tartotta a püspöki kart. A kiutazási engedély megadása így nagylelkűségnek látszott. Az 1963-as év egyházpolitikai szempontból élénk mozgást eredményezett a megyében. XXIII. János halála után az egyházi vezetésben „különböző találgatások indultak meg, vajon a bíborosok közül melyik csoportból fogják az új pápát megválasztani”.⁵⁶⁸ Számos pap irányváltást várt a magyarországi egyházpolitikában is. Többen azt remélték, hogy „Mindszenty hercegprímást kiengedik a pápaválasztásra, az állam több szerzetesrendet vissza fog állítani, és rendházakat ad vissza.”⁵⁶⁹

A II. vatikáni zsinat hatását a megye egyházpolitikai helyzetére nagyon sajátosan értelmezi az egyházügyi főelőadó. „A zsinat megkezdésekor a papság a kezdeti időben várakozó álláspontra helyezkedett. Később, amikor a zsinaton pozitív megnyilvánulásai is voltak XXIII. Jánosnak, ezt a papok igyekeztek kihasználni a hívők körében, sok esetben még a párttagjainkat is megtévesztették. A papság részéről több esetben olyan hangokat lehetett hallani, hogy az ún. békés egymás mellett élest igyekeznek kialakítani ideológiai területen is. Ebben a békepapok járnak az élen.”⁵⁷⁰

Az 1963–1965 közötti időszakban az egyházpolitikával kapcsolatos levéltári anyag Zalaiban „feldúsul”. Az egyházügyi főelőadó szokásos jelentései mellett újra megtalálhatók az MSZMP járási, városi bizottságainak, a párt megyei bizottsága agitációs és propaganda osztályának, a megyei tanács művelődésügyi osztályának jelentései. Ezt a forrásanyagot egészíti ki néhány üzem pártbizottságának és az egyházpolitika helyi vonatkozásait néhány községben vizsgáló munkacsoportnak a jelentése. 1963 szeptemberében az MSZMP Zala Megyei Bizottsága Propaganda és Művelődésügyi Osztálya által indított vizsgálat az 1958-as politikai határozat megyei végrehajtását mérte fel. Alapvetően a vallásos világnézet elleni eszmei-politikai harc, az ateista propaganda szempontjából vizsgálta a kérdést. A helyzetfelmérő jelentések mellett megtalálhatók az iratanyagban a feladatokról szóló határozatok is.⁵⁷¹

A vegyes összetételű, színvonalukban és tartalmukban különböző minőségű források azt bizonyítják, hogy a vallás elleni harcba most már

⁵⁶⁵ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, ÁEH jelentések, 27. doboz, 3. negyedévi jelentés. 1962. október 4.

⁵⁶⁸ ZML, MSZMP Zala Megyei Bizottságának iratai, 32. doboz, 23. őc. 1963.

⁵⁶⁹ Uo.

⁵⁷⁰ Uo.

⁵⁷¹ ZML, ZMB iratai 32., 38. doboz.

⁵⁶⁵ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, ÁEH jelentések, 27. doboz, 4. negyedévi jelentés. Zalaegerszeg, 1962. január 6.

⁵⁶⁶ Uo.

jobban bevonta a megyei állami és pártvezetés a középszintű járási szerveket, sőt kimutatható az is, hogy az üzemek, intézmények szintjén is megkezdődött a folyamatos harc az egyének vallástól, hittől való eltántorításáért. A feladatok meghatározása is két szinten történt, megyei és járási szinten.⁵⁷²

A Zala Megyei Pártbizottság Propaganda és Művelődésügyi Osztálya által készített összegző jelentés megállapításaiából elsősorban a vallásszociológiai értékelést kell kiemelni. Néhány becslésre épülő adattal találkozunk. Ezek szerint a pedagógusok töredéke vallásos csupán. Ez két-három százalékot jelent. Munkahelyükön, lakhelyükön ők sem vesznek részt vallási szertartáson. Az orvosok körében is csökkent a vallásosság. Csak egy kisebb részük – 10-15% – jár templomba. A falu még mindig vallásos. A korcsoportokat tekintve az idősebb, a nemeket tekintve a nők vallásossága a domináló. A Nagykanizsai járás adatai alapján a szertartásokon résztvevők 80%-a az idősek és a nők közül kerül ki. A falusi fiatalságról a jelentés megállapítja, hogy vallásossága csökkent, de a templomba járók számát még magasnak tartja. A szocializmus „alapvető” osztályáról, a munkásságról csak általánosságokban fogalmaz a jelentés. Eszerint itt is csökkent az egyház befolyása, ennek elsősorban az az oka, hogy a faluról a városba bejáró vagy beköltözött munkások elszakadnak a falu vallásos közegétől.

A jelentés a papság rendszer iránti lojalitását tekintve az egyházügyi főelőadó kategóriái szerint tipizál: 85% lojális, 5% ellenséges magatartású, a papság 10%-a e két kategória között van. 1960-tól 14 paptól vonták meg az illetékes szervek az állami támogatást ellenséges magatartása miatt, ez jelenti a 10%-ot. A papok anyagi helyzetéről is kapunk képet a beszámolóból. A plébánosok jövedelme a hatvanas évek közepén meghaladja a 2000 forintot. A vezető papok jövedelme Zalaegerszegen 4-5 ezer forint havonta, a káplánoké 2000 forint felett van.⁵⁷³

A papok megfigyelése a Kádár-rendszer történetét alaposabban ismerők számára nem újdonság. Ezt bizonyítják elsősorban az egyházügyi előadók, a járási, községi tanácsok tisztségviselőinek, a pártbizottságoknak, a belügyi szerveknek a jelentései.

A Zala megyei párt- és állami vezetés azonban ezen is túltesz. Az 1965-ös egyházpolitikai források döntő részét a papokról készült feljegyzések

teszik ki. Ezeket meghatározott szempontok szerint állították össze. Összesen 53 lelkészről született jellemzés. Ebből 50 katolikus, 2 református, 1 evangélikus lelkész. A jellemzéseket tanulmányi felügyelő, tanácsbíró, pártinstruktorok, pártbizottságok munkatársai készítették, jelezve, hogy az egyházak elleni harcban a front szélesedett. Az azonban a jellemzések tartalma alapján nem feltételezhető, hogy külön célszemélyeket jelöltek volna ki. Ezt erősíti a meglehetősen nagy szám és az is, hogy a továbbiakban ilyen iratokkal nem lehet találkozni a források között, legálábbis 1968-ig.⁵⁷⁴

Az egyházügyi főelőadó tájékoztatói jelzik, hogy szerepe csökkent a helyi, megyei egyházpolitikában. 1965-től többnyire csak az egyházpolitikai eseményekről adott hírt. Továbbra is Kovács Sándor szombathelyi püspökkel szemben vannak kifogásai, aki a koronákat, a papság esperesi kerületenkénti üléseit azért nem engedélyezi, hogy politikai témákról ne eshessen szó. Helyette a rekollekciókat, a lelki gyakorlatokat szorgalmazza, amelyeket ő tart meg, de véleménynyilvánításra itt sincs lehetőség. A jelentés érinti az állam és a Vatikán közötti tárgyalásokat is. Az a mondata, amely a további tárgyalások iránti várakozásokat, s ebből fakadóan az engedékenyebb állami politika iránti reményeket táplálja, azt bizonyítja, hogy a papi közvélemény nincs igazán megelégedve az 1964-es részleges egyezménnyel. A zsinatról is szól Kodela József, szerinte annak hatása még nem érzékelhető, bár a templomokban gyakran szó esik róla.⁵⁷⁵

Az állam és az egyház közötti részleges egyezmény pozitív következményeiről számol be Kodela 1965. I. negyedévi jelentésében. A Szombathelyi Egyházmegyében Winkler József segédpüspököt nevezte ki a Szent-szék korábban, de az állam ezt akkor nem perfektuálta, most azonban legalizálódott a kinevezés. A segédpüspök megkapta a kiutazási engedélyt a II. vatikáni zsinatra. A papság az új segédpüspök beiktatását jóhiszeműen fogadta. Ennek oka az, hogy Winkler József nem volt tagja a békepapi mozgalomnak. A főelőadó az állam „engedékenységgel” nincs megelégedve. Véleménye szerint Winkler József nem igen juthat befolyáshoz, Kovács Sándor püspök mellőzi.⁵⁷⁶

1966-ban megkezdődött a zsinati határozatok végrehajtása Zalában is. Mindkét megyéspüspök – Kovács Sándor Zalaegerszegen, Klempa Sándor

⁵⁷² Uo.

⁵⁷³ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, 38. doboz, 24. őe. Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei politikai harc helyzetéről Zala megyében. Zalaegerszeg, 1964. szeptember 30.

⁵⁷⁴ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, 44. doboz.

⁵⁷⁵ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, 44. doboz, IV. negyedévi jelentés. Zalaegerszeg 1965. január 3.

⁵⁷⁶ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, 44. doboz, I. negyedévi jelentés. Zalaegerszeg 1965. április 3.; MNL M-KS-288-5/330. őe. (1964. Tájékoztató jelentés a Magyar Kormány és a vatikáni megbízott közötti tárgyalásokról.)

Nagykanizsán – tartott tájékoztatót az új liturgia bevezetéséről. Az egyházügyi főelőadó jelentéséből aggodalom csendül ki. A hívők aktivitása nő, mert a lelkészek az esti misék, litániák után tanítják a híveket az új magyar nyelvű szertartásra. Több községben – Murakeresztúron, Nagyrécsén, Zalalövön, Borsfán – iskoláskorúakat is bevonnak a próbákba. Megindult olyan egyházi énekkarok szervezése is, amelyeknek az a feladata, hogy az egyházi énekeket magyarul énekeljék, s ezzel segítsék a magyar nyelvű liturgia gyors megismerését, megtanulását. Kodela József véleménye szerint fennáll annak a veszélye, hogy egyes helyeken sikerül az egyháznak az iskoláskorúak jelentős részét ily módon hatása alá vonni. Ezért megtette az ellenlépéseket. Egyes papokat figyelmeztetett, hogy nem lehet az iskolásokat az egyházi énekkarokba beszervezni.⁵⁷⁷

A zsinat pozitív hatása érzékelhető abban – mondja Kodela József –, hogy a zalaegerszegi református lelkészi értekezleten a református papok beszámoltak azokról az alkalmakról, amelyek a keresztény felekezetek papjainak, híveinek közeledését bizonyítják. Zalaegerszegen a katolikus és a református papok tartottak közös névnapokat. Pusztaszentlászlón sor került katolikus és evangélikus pap részvételével ökumenikus temetésre. Göcze István zalalövői plébános javasolta, hogy a papi csoportos beszélgetésekre hívják meg a protestáns lelkészeket is. A katolikus és a protestánsok kölcsönös közeledését a vegyes házasságok kérdésében elfoglalt szentszéki álláspont azonban továbbra is fékezi, jelzi beszámolójában a főelőadó.⁵⁷⁸

Új témaként jelenik meg az egyházpolitikai jelentésben a katolikus papok nyugati országokkal való kapcsolatának élénkülése. Ezt a viszonyt 1966-ban még egyoldalúság jellemzi, hiszen Zalából kiutazási engedélyt Nyugatra egyetlen pap sem kapott. Bizonyos mértékig nőtt a papok mozgásszabadsága, ezt jelzi, hogy szocialista országokba hárman utazhattak ki. A nyugati országokból – Svájc, Franciaország, NSZK – azonban gyakrabban érkeztek turistaúton látogatóként lelkészek. Az egyházügyi főelőadó a vendéglátó magyar lelkészeket – dr. Galambos nagykanizsai káplánt, dr. Lékai László zalaszentiváni plébános pápai kamarást, dr. Schuster Lajos galamboki plébánost, Tibola Imre boncotföldi plébánost, Farkas Sándor novai esperes plébánost – reakciós nyugatimádó jelzővel illeti. A nyugati országokból számukra érkezett segélyeket azért rosszallja, mert a többi pap nemtetszését váltják ki, azt a látszatot keltve, hogy a lelkészek többségének

nincsenek biztosítva a kellő életfeltételek.⁵⁷⁹ A főelőadó elítélő véleménye még a régi, a papsággal szemben ellenséges magatartást tanúsító pártkader állásfoglalása. Az a tény azonban, hogy némileg tárgult az egyházak mozgásteret, azaz nőtt a külfölddel való kapcsolatteremtés lehetősége, újabb bizonyítéka az állam és az egyházak, a Vatikán és a Magyar Népköztársaság közeledésének, amelyet a részleges egyezmény is indukált.

1968 Zala megyében is a zárszámadás éve volt az egyházpolitikát illetően. Az MSZMP PB 1968. március 4-i határozata alapján készült összegző jelentésből a számszerű adatok alapján a hatvanas évekről alkothtunk pontosabb képet az egyházpolitikai, vallásszociológiai folyamatokról.

Zala megye államigazgatási területe az egyházi irányítást illetően két egyházmegye főhatóságához (Szombathely, Veszprém) tartozik. Működő papjainak száma 132. Közülük 64-en a szombathelyi, 68-an a veszprémi egyházmegyéhez tartoznak. A protestáns egyházak papjainak száma 14, ebből református 6, evangélikus 8. A legjelentősebb létszámmal a kisegyházak közül a Jehova tanúi rendelkeznek (95 fő). Többségük a Zalaszentgróti járásban él. Egy adventista lelkész is tevékenykedik a megyében. Híveinek száma 25–30 fő. A feloszlott szerzetesrendek tagjai közül 113 él ezen a területen. Foglalkozásukat tekintve 28 fő egyházi alkalmazott. Jelentős részük polgári foglalkozású, de vannak közöttük pedagógusok is. A volt rendfőnökök közül egy él a megyében.⁵⁸⁰

Nagyon fontos a zalai egyházak létszámviszonyait és papjainak beosztását, életkorát szemléltető táblázat (9. számú melléklet). A katolikus egyház lelkészi karának 34%-a (21–40 év közöttiek) a fiatal korosztályhoz, 26,51%-a (41–51 év közöttiek) a középkorosztályhoz tartozik. A nyugdíj előtt álló korcsoport (51–61 év közöttiek) ugyancsak 26,51%-ot tesz ki. Az idős (61 év felettiek) korosztály Zala katolikus papi állományának 12,87%-a. A katolikus lelkészek korfája 1968-ban tehát egészségesnek mondható. A képet azonban árnyalja, hogy a katolikus papok száma két év alatt három fővel csökkent. Ugyancsak a csökkenés tendenciája mutatható ki az egyházpolitikai jelentés alapján a teológiai hallgatók számában. 1965–1966-ban 22, 1967–1968-ban 10 fő a zalai teológushallgatók száma. A református egyházban csupán két lelkész (33,3%) tartozik a fiatal korosztályhoz, egy fő (16,66%) képviseli a nyugdíj előtt állókat és három fő (50%) a nyugdíjasok korosztályát. Az evangélikusoknál egy-egy lelkész tartozik a fiatal, illetve középkorú nemzedékhez (12,5%). A „leg-

⁵⁷⁷ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, ÁEH iratok, 54. doboz, 1966. II. félévi jelentés. 1966. december 31.

⁵⁷⁸ Uo.

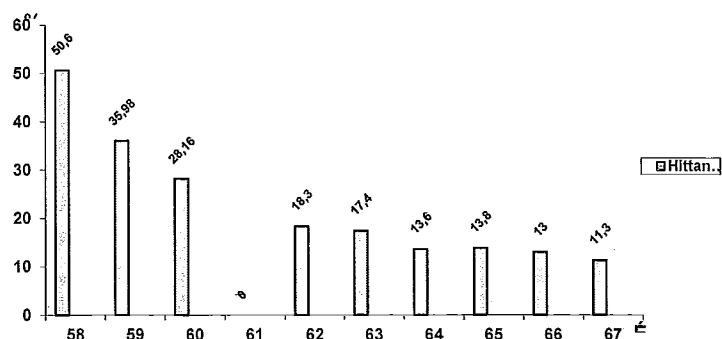
⁵⁷⁹ Uo.

⁵⁸⁰ ZML, ZMB iratai 60. doboz. Jelentés a megye egyházpolitikai helyzetéről és feladatairól (a PB 1968. március 4. határozata tükrében).

népesebb” négy fővel (66,6%) a nyugdíj előtt állók korosztálya. Az időssekhez két fő (33,3%) tartozik. A protestáns egyházak korfája tehát sokkal öregebb, mint a katolikusoké. A megyében az összes pap (148) korát-laga a jelentés szerint 46,4 év. Ez összviszonylatban jó, de mint láttuk, egyházanként nagyon különböző a helyzet.⁵⁸¹

A hitéletre vonatkozó adatok – hittanra beíratottak, megkereszteltek, megbérmáltak, egyházi házasságot kötők és egyházi temetésben részesülők száma – globális vallásszociológiai képet nyújtanak a megyéről. Ezek összehasonlítása finomítja a képet.

A hittanra járók adatai

Forrás: ZML, MSZMP ZMB APO iratanyaga, 38. doboz, 24. öc.; 60. doboz

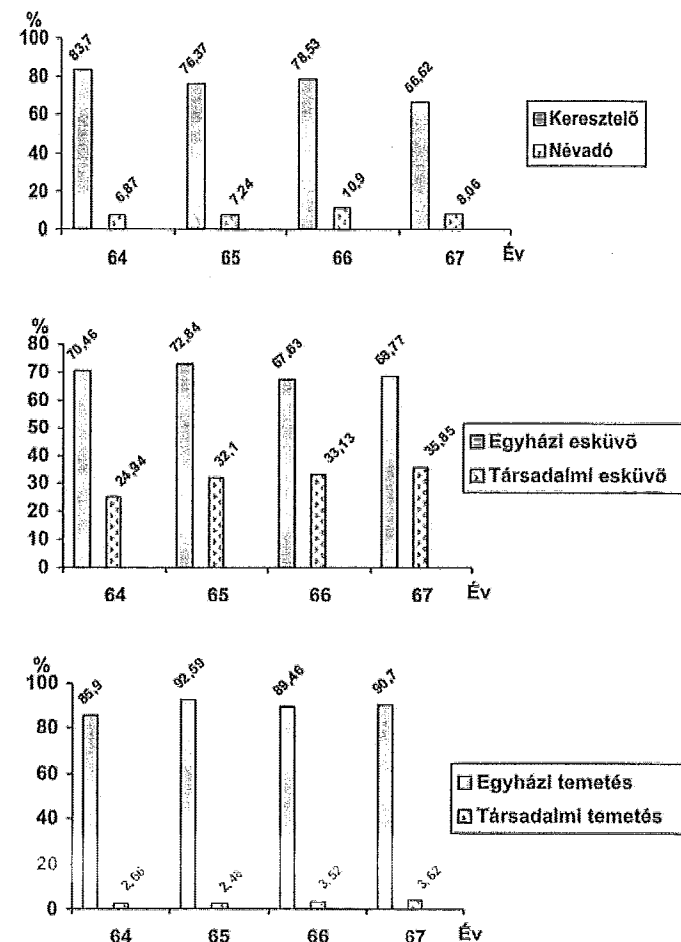
A hitéleti mutatók közül a hittanbeíratás tényei szemléltetik legjobban az állam és az egyházak küzdelmét. Az 1958-as hittanbeíratás 50,8%-kal Zalaiban is a csúcsot jelenti. Ez azonban aránylag alacsony mutatószám a régió többi megyéjéhez viszonyítva. A csökkenés 1959–1960-ban zuhanásszerű. A hatvanas években már végleg beállt az apály. A megye vezetése szívós, kemény harcot vívott a papsággal. A vatikáni zsinat hatására kissé megpezsztülő hitélet a hatóságokat irritálta. A megyei főelőadó arról számol be felettésemnek, hogy 1966-ban három katolikus nem kapott hitoktatói engedélyt, mert megsértették a 21./1957./III. 24./ kormányrendelet idevonatkozó paragrafusát. Ezenkívül más politikai okok is szerepet játszottak a büntetésben. Az egyház a maga módján védekezik, mint a jelentés tanúsítja. 1966. első felében 64 helyen tartottak a lelkészek katekézisoktatást, amelyek közül 54-et nem engedélyeztek. Ezeket a hatóságok be is tiltották. A pedagógusok egy része is az egyház ellen fordult.

⁵⁸¹ Uo.

Akadtt olyan eset is, ahol a hitoktatást ellenőrző pedagógus a gyerekeket rendetlenkedésre buzdította. A hitoktatók – Tóvölgyi László Zalaapátiban, dr. Török Lóránt Zalaegerszegen, dr. Galambos Iván Nagykanizsán – a szószéket használták fel arra, hogy tiltakozzanak az atrocitások ellen.⁵⁸²

A felnőtt korosztályok vallási szokásait az egyházi szertartásokon való részvétel szemléletesen mutatja (10. számú melléklet). Ha ehhez viszonyítjuk a társadalmi ünnepségeken való részvételt, pontos képet kapunk arról, hogyan őrzi a felnőtt korosztály vallási hagyományait, szokásait.

Az egyházi szertartások és társadalmi ünnepségek százalékos aránya

⁵⁸² ZML, MSZMP ZMB APO iratai, ÁEH jelentések. 50. doboz, 2. félévi jelentés. 1966. december 31.

Megjegyzés: Az egyházi szertartások és a társadalmi ünnepségek százalékos arányát a 10. számú melléklet adatai alapján állapítottam meg.

A grafikonok alapján megállapítható, hogy az életfordulókhoz kötött egyházi szertartások stabilan őrzik fölényüket a társadalmi ünnepekkel szemben. A társadalmi esküvőknél tapasztalható, hogy a házasságra lépők kb. egyharmada vállalja ezt a szertartási formát. Ez azonban nem zárja ki az egyházi esküvőt.

A templomon kívüli főbb egyházi rendezvények a hit megvallásának legreprezentatívabb alkalmai. Ennek számszerű adatait szemlélteti az alábbi kimutatás.

*Templomon kívüli főbb egyházi rendezvények*⁵⁸³

	Résztevők száma				
	1963	1964	1965	1966	1967
Feltámadási körmenet	27 040	26 040	24 300	39 050	32 210
Úrnapi körmenetek	28 400	29 500	18 900	25 080	24 520
Búcsúk	1700	-	-	6000	6000
Összesen:	57 140	-	-	70 130	62 830

Az adatok pontossága csak nagyságrendileg fogadható el. Feltűnő a húsvéti körmeneteken való részvétel növekedése 1966–1967-ben. A legnagyobb keresztény ünnepen az állam és az egyház közötti viszony lassú javulása miatt többen merték vállalni hitüket, mint az 1960-as évek első felében. A úrnapi körmenetek és a búcsúk résztvevőinek száma kismértékben változott vagy stagnált, ez a vallási hagyományok gyengülésének következménye.

Miközben apró jelek bizonyítják, hogy az egyházpolitikában a szorítás egy kicsit engedett, az 1968-as jelentés meglepően keményen fogalmaz, a Vatikánt a szocializmus elleni burkolt fellépéssel vádolja meg: „A Vatikán politikájában a szocialista országok elleni nyílt harcot egyre inkább a hosszú távra kidolgozott ideológiai fellazítás váltja fel.”⁵⁸⁴ A fellazítás eszközének tekintik a marxisták és a keresztények közötti dialógust is. A diplomáciai közeledést is negatívan értékeli: „A Vatikán céljainak elérése a sajátos lehetőségeket biztosító államiságot is felhasználja. Az egyház társadalmi szerepének erőteljes növelése, pozícióinak fokozatos megszilár-

⁵⁸³ ZML, ZMB iratai, 60. doboz. Jelentés a megye egyházpolitikai helyzetéről és feladatairól (a PB 1968. március 4-i határozatának tükrében). Megjegyzés: Az üres helyekről adat nem áll rendelkezésre.

⁵⁸⁴ ZML, ZMB iratai, 60. doboz, 1968. Jelentés a megye egyházpolitikai helyzetéről és feladatairól (a Politikai Bizottság 1968. március 4-i határozatának tükrében).

dítása érdekében a szocialista országokkal hivatalos államközi kapcsolatok kiépítésére törekszik.”⁵⁸⁵ Az idézet jól dokumentálja azt a bizalmatlanságot, a sokszor nem kellően árnyalt politikai véleményt és az ellenérzést, amelyet a középszintű állami vezetők éreztek – még a hatvanas évek végén is – a katolikus egyházzal szemben.

Az 1964-es részleges megállapodás utáni időszakot úgy jellemzi a beszámoló, hogy a Szentszék és a püspökök közti rendszeressé váló kapcsolatok miatt általában a püspöki kar és tagjainak magatartása negatív irányban változott. Az állam és az egyház közötti megállapodást katolikus részről többször megszegik. Ebben az egyházi reakciónak döntő szerepe van. A jelentés azt is szemére veti a klérusnak, hogy a II. vatikáni zsinat határozatainak „csonkítás nélküli” végrehajtását szorgalmazza. Úgy véli, főként az értelmiség és az ifjúság körében fokozódik a katolikus elitképzésre való törekvés. A külföldről érkező sokszorosított propagandaanyagok is erősítik az egyház befolyását. A papi békemozgalom helyzete is nehezebb lett. Zala megyében a sajátosan nehéz körülményekben nagy szerepe van Kovács Sándor megyéspüspöknek. Az irányítása alá tartozó 65 pap közül mindössze 20-an jelennek meg a papi békegyűléseken. Jellemző, hogy a lenti és a novai esperesi kerületből – 31 pap közül – az utolsó öt év átlagában mindössze öten folytatnak békemozgalmi tevékenységet. A kettős egyházmegyei vezetésből adódik, hogy az elmúlt években kialakult – a katolikus békemozgalom eredményességét befolyásoló kedvezőtlen diszpozíciós gyakorlat –, hogy a két szomszédos megye (Veszprém és Somogy) vezetői – az egyháziak is – helyzeti előnyüket kihasználva a zalai vezetés számára nemkívánatos papokat igyekeztek Zalába diszponáltatni. Mindebből logikusan következik, hogy a megyei párt és állami vezetés a katolikus egyház elleni harcot minden területen fokozni akarja. Önmagáért beszél az a kitétel, amely szerint „következtesen végre kell hajtani a Politikai Bizottság 1966. januári, a belső ellenség tevékenységével kapcsolatos határozatát. A párt és állami szervek az ellenséges és káros megnyilvánulásokkal szembeni hatékony fellépés mellett gondoskodjanak a jelenleg is ellenséges tevékenységet folytató – a volt szerzetesrendek pedagógus pályán működő tagjai – eltávolításáról.”⁵⁸⁶

Pozitívak a jelentés megállapításai a protestáns egyházak külügyi tevékenységével kapcsolatban. „A protestáns egyházak külügyi tevékenysége, az egyházi vezetők munkája a különböző nemzetközi konferenciákon, segítette a nyugati egyházi erők politikai, teológiai differenciálódását. Erő-

⁵⁸⁵ Uo.

⁵⁸⁶ Uo.

sította és növelte a szocialista országok egyházainak pozícióit az Egyházak Világtanácsában, a Református és Lutheránus Világszövetségben, valamint az Európai Egyházak Konferenciáján. Fékezi az antikommunista szövetség vatikáni koncepciójának érvényesülését protestáns körökben.”⁵⁸⁷ Az egyházak politikai megkülönböztetése jelen esetben az „oszd meg és uralkodj!” elveinek mesteri alkalmazását jelentheti, amellyel fokozza az egyházak közötti ellentétet, s kijátszva őket egymás ellen az állam pozícióinak további erősödését idézheti elő.

A hatvanas évek egyházpolitikájának értékeléseként el kell fogadnunk azoknak a lelkészeknek a véleményét, akik a velük folytatott személyes elbeszélgetések során fogalmazták meg állásfoglalásukat. Kodela József ezt is jelenti az ÁEH-nak. A papok kérdések formájában adnak hangot kétségeiknek. Nem értik, miért vonják felelősségre azokat – a tanácselnököket, orvosokat, pedagógusokat, más állami alkalmazottakat –, akik a papokkal szóba állnak. Az alkotmány szerint a papok is állampolgárok, miért közösisít ki őket? Miért kell egyes papok régebbi, negatívnak ítélt magatartása miatt az egész papságot egy kalap alá venni? Sok helyen az állami és pártvezetők a papokat a nép ellenségének, a vallást a nép ópiumának nevezik. Vajon hihető-e, hogy ilyen helyzetben a papság összintén támogassa az államot? A gyakorlati élet során mindkét részcél – a papság és az állam – történnek szabálytalanságok, törvénysértések, de felelősségre csak a papokat vonják. A kommunizmus harcol a vallásos ideológia ellen. Ez azonban sok esetben nem ideológiai, világnézeti küzdelem, hanem közvetlenül a papság, az egyház ellen irányul, a vallásos hívők és a lelkészek világnézeti meggyőződésének kigúnyolása.⁵⁸⁸

Összegezve megállapítható, hogy a Zala megyei egyházpolitikában is érvényesültek az országos politika meghatározó vonásai: a papsággal, a hívőkkel szembeni adminisztratív, állami lépések, az egyház belső ellentéteinek kiélezése a békepapok felhasználásával, az egyházak közötti ellentétek szítása, a vallásos emberek magánéletébe való durva beavatkozás. A tipikus vonások mellett specialitások is jellemzik a megyét. „Mindszenty megyéjének” többet kellett teljesítenie az átlagnál. Ez az oka annak, hogy az állami és pártszerveket, azok vezetőit, gyakran az állami alkalmazottakat, elsősorban a pedagógusokat sokszor felhasználták a vallás elleni harcban. A papokról készített jellemzések túlteljesítés szándékából születtek. Sajátosság az is, hogy Zala egyházkormányzati szempontból két ka-

tolikus egyházmegyéhez tartozik. A két egyházmegye vezetésének stílusa lényegesen különbözött egymástól. Kovács Sándor szombathelyi püspök integritását következetesen védi. Vele szemben Klempa Sándornak, a Veszprémi Egyházmegye irányítójának állam iránti lojalitása a körülményekhez alkalmazkodó vezetési stílusa megkönnyítette az állami egyházpolitika dolgát. A Zala megyei állami vezetés egyházpolitikájában az enyhülés még a hatvanas években nem volt érzékelhető.

A hatvanas évek második felében is tapasztalható „túlteljesítési kényszer” már nem annyira a felső irányítás elvárásainak való megfelelés diktálta a megye egyházpolitikájában. Magyarazatként ugyan még elfogadható az „ebből nem lehet baj” rutinszerű politika vonalvezetése, de ez már nem tűnt elegendő érvnek. A megyei vezetés politikai antennái nem voltak vevőképesek a kádári politika módosulásaira. Emiatt használta fel önigazolóként azon párthatározatokat, amelyek a pesti kurzushoz képest fáziskésést jelentenek. A kádári felső vezetésnek pedig nem jött rosszul, hogy a végvidékek strázsái továbbra is „kézben tartották” a papokat. Kiderül ez abból is, hogy a megyei főelőadó sem értette – mondjuk így – „az egyházpolitikai új mechanizmus” működési logikáját. Őt sem világosították fel arról, hogy az aulák – annak fejében, hogy ők felelnek alárendeltjeikért – nagyobb autoritással intézkedhetnek az alsó papság sorsáról. Annyit változott az egyházpolitika közép és felső szintű irányításának viszonya, hogy Kádár a továbbiakban saját apparátusát is csak a (fel-) jelentésgyártásra használta, miközben korábbi döntési kompetenciáját is elvonta. A rutinügyeket csinálják csak a püspökök, a kényesebb kérdésekben meg úgylis csak a pártközponttal való egyeztetés alapján léphetnek. Ilyen értelemben maradt a hatvanas évek közepétől sem a változást nem érzékelve, sem saját funkcióját át nem látva a megyei hatalmi apparátus az egyházpolitika területén keményvonalasabb.

BARANYA MEGYE

– AZ „ELLENÁLLÁSTÓL” A KOMPROMISSZUMIG

Az egyházak, a felekezetek helyzete az 1950-es évek végén

Baranya megye a dél-dunántúli régió megyéi közül bizonyos szempontból hasonlít Somogyhoz, de különbözik is tőle. A hasonlóság elsősorban a sokfelekezetűségben mutatható ki. A protestáns egyházakat tekintve éppúgy, mint Somogy, nem a megye területén élő püspök egyházkormány-

⁵⁸⁷ Uo.

⁵⁸⁸ ZML, MSZMP ZMB APO iratai, ÁEH jelentések, 50. doboz, 2. félévi jelentés. Zalaegerszeg, 1966. december 31.

zata alá tartozik. Mind a református, mind az evangélikus egyházhoz tartozó parókiák lelkészeit a területileg illetékes esperes irányítja. A legnagyobb egyház, a katolikus, a Pécsi Egyházmegye püspökének irányítása alatt áll.

Mindhárom történelmi egyház vezetésében püspöki szinten 1958-ban személyi változás történt. Ez a protestánsok esetében hatással volt az egyházak és a pártállam viszonyára mind országos, mind „helyi” viszonylatban. A katolikus egyház esetében a püspök személye az egyházmegye vonatkozásában különlegesen meghatározó szerepű.

Baranya megye lakosainak lélekszáma 420 000 fő. A megye életében jelentős népmozgalmi változást jelentett, hogy a második világháború után a kitelepített svábok helyébe bukovinai, erdélyi és felvidéki magyarokat telepítettek, 25-30 ezer embert.

*A megye lakosságának megoszlása felekezetek szerint*⁵⁸⁹

Felekezet	Létszám	Arányszám (%)
katolikus	360 000	85,7
református	42 000	10
evangélikus	7000	1,6
kisebb felekezetek	11 000	2,6

Kisebb felekezeteken a görög katolikus, a görögkeleti, az izraelita, az ana-baptista egyház és a már kis egyházak néven ismert, ekkor még szektáknak nevezett felekezet értendő. Ez utóbbiak száma 8.

A megye területén 1959-ben 131 katolikus, 70 református, 8 evangélikus, 3 görögkeleti, 1 izraelita, 3 baptista, 1 metodista plébánia, illetve lelkész hivatal működik, 1500 fő lélekszámra esik egy pap. Az összlakosság kb. 40%-a él rendszeresen vallásos életet. A legvallásosabbak a székely telepések, az itt maradt svábok és a délszlávok.

A katolikus egyház személyi jellemzése: püspök: 1; kanonok: 5; apát: 5; prépost: 5; esperes: 10; plébános és lelkész: 120; segédlelkész: 40; egyéb beosztásokban: 13.

A Veszprémi Egyházmegyéből Baranya megye területén 4 pap működik. Egyházi beosztásban 14 volt szerzetes dolgozik (1 jezsuita, 1 mino-

rita, 1 lazarista, 3 ciszter, 1 irgalmas és 7 ferences). A megye római katolikus papjainak létszáma összesen 189 fő.

A református lelkészek közül 1 esperes, 67 lelkész és 2 segédlelkész, összesen 70 fő lát el lelkészi teendőket. A római katolikus után a legnagyobb létszámú egyház. Egyházközségeik száma azonban évről évre csökken, ennek oka a falvak lélekszámának 1867-től való folyamatos csökkenése, amely egyrészt az „ormánsági egykézésnek”, majd pedig az ötvenes években felgyorsuló elvándorlások következménye.

Az evangélikus egyházban 9 lelkész és 1 segédlelkész gondozza híveket. Az evangélikusok döntően német anyanyelvűek. Számuk a kitelepítés után erősen csökkent. Pécsen kívül ezernél nagyobb lélekszámú egyházközségük nincs.

A görögkeleti (szerb) egyházban 1 esperes és 2 pópa látja el a papi teendőket. A görögkeletiek Baranya déli részén találhatók. 1928-ig nagyobb számban éltek a megyében, az áttelepítés óta azonban létszámuk csekély. Sokkal több templommal rendelkeznek, mint amire igényük van. Nagy gondot okoz a hívők kis száma miatt a templomok karbantartása.

Az izraelita egyházban 1 rabbi és 1 kántor végzi az egyházi munkát. Még a szomszéd megyében is ők látják el a feladatokat. A zsidóság létszáma nem éri el a második világháború előtti létszám 10%-át, azaz 600 főt.

A baptista felekezetben 3 lelkész működik. A hívők száma emelkedik. A metodisták Hidas községben és Csikostöttösön élnek olyan számban, hogy közös istentiszteletet tudnak tartani, egy lelkészük van.

A hetednap adventisták legnagyobb gyülekezetei Pécsen, Mohácson és Hidason vannak 1 lelkésszel.

Az őskeresztény egyház 1 prédikátorral, a pünkösdi adventista egyház prédikátor nélkül Pécsen működik.

A nazarénusok Pécsen, Beremenden, Mohácson, a jehova tanúi Pécsen és Mohácson koncentrálnak. Egyik felekezetnek sincs prédikátora.⁵⁹⁰

Egyházpolitikai küzdelmek a Pécsi Katolikus Egyházmegyében (1957–1961)

Baranya megyében az egyházpolitika 1956 után nem változott lényegesen. 1957-re vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésre. A hatalom új birtokosainak legfőbb gondja az volt, hogy a nép hangulatát reprezentáló

⁵⁸⁹ Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban: BML), Jelentés Baranya megye egyházpolitikai helyzetéről. Pécs, 1959. december 9.

⁵⁹⁰ Uo.

vallásos megnyilatkozásokat – kereszték kitétele az iskolákban, hittanra járók számának növekedése – visszaszorítsa, megszüntesse.⁵⁹¹

Az 1956-os, majd az 1957-es közhangulat jellemzése igazolja, hogy az állami szervek és az egyházak – köztük a katolikus egyház – viszonya nem volt harmonikus. A megyei tanács ülésén elhangzott, hogy a klerikalizmus gyorsan jelentkezett a koncért, Pécssett épületeket követelt vissza intézményei számára. Néhány helyen, mint például Németiben, az iskolát kérte vissza katolikus délszláv iskolának. Több faluban nyíltan követelték az oktatás és népművelés „valláserkölcsi” alapra való helyezését, s általános támadás indult az iskolákban a hitoktatás minél szélesebb kiterjesztésére, a hitoktatásra nem járó gyerekek zaklatására.⁵⁹²

A Pécsi Egyházmegyében a katolikus egyház számára az 1958-as év komoly változása Rogács Ferenc püspöki székbe kerülése volt. Az ő fogadtatása az állami és pártvezetés részéről előítéletektől terhes. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy elődje, Virág Ferenc hosszabb időn át betegeskedett, az állapota 1958 elején súlyosra fordult, így a megye egyházkormányzati teendőit nem tudta kellő energiával ellátni. Ez szabad teret biztosított a helyi politika hatalmasainak az egyházmegye ügyeibe való beavatkozáshoz.

Rogács Ferenc együttműködési hajlandósága a hatalommal nem túl nagy. A róla készült jellemzés bizonyítja, milyen a viszony az egyházi és politikai vezetés között: „Dr. Rogács Ferenc Csendlakon született 1880-ban. Mint szombathelyi egyházmegyes pap kezdte pályáját. 2 éves lelkes munká után grófi nevelő lett 9 évig. Ezután az aulába került, ahol hosszabb ideig irodaigazgató lett, majd később nagyprepost. 1948-ban Mindszenty kívánságára a Vatikántól megkapta a pécsi segédpüspöki címet, utódlási joggal. Mint pécsi segédpüspök nem sok vizet zavart, mert Virág püspök igen kevés dolgot bízott rá, csak a bérmlásokot és a házassági felmentéseket. [...] Rogács a Vatikán embere. [...] Az egyházi tulajdonban lévő földekhez, házakhoz végsőkig ragaszkodik, ha enged is valamiben, ott lehetőség szerint még többet akar nyerni.”⁵⁹³

A sematikus, erősen politikai ízü jellemzés természetesen a negatívnak vélt egyéni jellemvonások felnagyításával még kedvezőtlenebb színben

⁵⁹¹ BML, Jegyzőkönyv – készült a Baranya Megyei Tanács VB ülésén. 1957. január 31. 6. és Jegyzőkönyv készült a Baranya Megyei Tanács rendes ülésén, 1957. március 25.

⁵⁹² BML, Jegyzőkönyv – készült Pécssett a Baranya Megyei Tanács rendes ülésén 1957. szeptember 30.; Beszámoló a megye oktatási és népművelési munkájáról.

⁵⁹³ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0025-4/1959. sz. TÜK Tárgy: Jellemzések a kulcspozíciók betöltőiről.

mutatta be az új főpapot. Ezután felmerül a kérdés, hogyan kerülhetett Rogács Ferenc a püspöki székbe, amikor 1957-ben a rendszer Hejcére internálta a számára nemkívánatos főpapokat. A magyarázatot erre az idézett jellemzés inkriminált megjegyzése – „nem sok vizet zavart, mert Virág püspök keveset bízott rá...” – adja. Rogács Ferencet a megyei vezetők még nem ismerhették alaposan. A jellemzés másik megjegyzése, miszerint „Rogács a Vatikán embere”, inkább erősíti a püspök kinevezésében való állami hozzájárulás lehetőségét, mert az állam nem akart a Vatikánnal sem újabb bonyodalomba kerülni, hiszen a konszolidációhoz vezető úton ez akadályt jelenthetett volna. Harmadik okként nem szabad eltekinteni a püspök magas életkorától sem, aki a nominatio idején 77 éves volt, tehát rövid ideig való egyházkormányzására lehetett számítani.

Rogács Ferenc már 1958 elején ellátta a püspöki teendőket. Az *Opus Pacis* tevékenységének megindítása rá várt. Az előkészületek igen lassan haladtak. Ennek oka a püspök betegségén kívül Rogács hezitálása is volt, aki Kovács Sándortól, a szombathelyi püspöktől kért tanácsot.

A két püspök barátsága meghatározó volt Rogács Ferenc szempontjából, hiszen a szombathelyi püspök 1944 márciusa óta kormányozta a Szombathelyi Egyházmegyet, tehát még Serédi Jusztinián alatt kezdte meg a főpapi tevékenységét. Szemléletét XII. Pius konzervativizmusa döntően befolyásolhatta. Mivel Rogács Ferenc nominációja évében ő már tizennégy éve egyházmegyes püspök volt, a két főpap szombathelyi egyházmegyei szolgálata alatt kialakult barátság most meghatározó munkakapcsolattá alakult át.

Az *Opus Pacis* megalakulása megyei szinten éppolyan fontos politikai kérdés, mint országos szinten. Ahogy a magyar püspöki kar számára döntő, hogyan tudja a békepapi mozgalmat befolyása alá vonni, úgy ez Rogács Ferenc számára is az. Az egyházmegye papsága is kíváncsian várta a fejleményeket. A pécsi püspök tisztában volt azzal, hogy ez első politikai jellegű bemutatkozása is, amelyet a hatalom birtokosai is erőpróbanak tekintettek. Rogács Ferenc azért hívta össze az egész egyházmegye papságát, hogy biztosítani tudja a kellő számú megjelenést. A világiakat – valószínű az állami vezetőket – azért nem akarta meghívni, hogy az ülésen kizárólag papok legyenek jelen és a további *Opus Pacis* ülésen résztvevők bizalmát megnyerje. A papok ugyanis attól tartottak, hogy a régi békebizottság irányát követi. Ezt a látszatot szeretné elkerülni.⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-2/1958. sz. TÜK. Tárgy: Havi jelentés, 1958. március 10.

A stratégiai cél egyértelműen kiderül ebből a taktikából, a püspök szeretne volna a békepapi mozgalmat ellenőrzése alá vonni, de azt is tudta, hogy a hivatalos politikának ugyanakkor meg kell felelnie.

Az ülésen Baranya és Tolna megye 315 lelkészéből⁵⁹⁵ 140 fő (44%) jelent meg. A békepapok mintegy 80-an lehetettek, a megjelentek 57,14%-a. A főpapok közül többen vettek részt. Jelen volt a hat kanonok közül 2 fő. A négy távolmaradottból egy távol volt az egyházmegyétől, egy fekvő beteg, kettő pedig címzetes kanonok volt. 10-nél több esperes és 17 fiatal segédlelkész jelent meg.⁵⁹⁶ A megjelenési arányokat figyelembe véve felémás a kép. 56%-a a papságnak távolmaradásával fejezte ki tartózkodását. A megjelentek 57,14%-át a békepapság alkotta. A püspök taktikája nem igazán vált be, mert a békepapok túlsúlyban voltak. Az azonban beigazolódott, hogy az egyházmegye papságának döntő része nem szívesen politizál, azaz a hivatalos politikát aktívan, nagy plénum előtt nem támogatja megjelenésével. A távolmaradással különösen a pécsi plébánosok tüntettek, kettő kivételével. Feltűnő, hogy a többi plébániát csak egy-egy fő képviselte, akik inkább megfigyelőként voltak jelen.⁵⁹⁷

A felkért hozzászólók közül Baranyában csak Patócs József, Balogh Ferenc, Patácsi József vállalta a felszólalást. Tolna megyéből csak két hozzászólás történt. A felkérések száma nagyobb volt, mint a tényleges vállalkozóké. A hozzászólások tartalma a rendszertől megkövetelt sematikus békeszólásokból állt. A békepapok azonban úgy érezték, hogy a gyűlés elégtétel számukra, mert a püspök hívta össze, akinek az előadása is jó volt.⁵⁹⁸

1958. március 6-án nagy részvétellel eltemették Virág Ferenc püspököt. Az új püspök elviekben a maga szándékának megfelelően alakíthatja az aula arculatát, határozhatja meg az egyházmegye irányításának profilját. Természetesen Rogács Ferenc is tudta, hogy ez nem megy könnyen, szándékát leplezni kell. A megyei egyházügyi főelőadó elégedetten konstatálja, hogy a püspök nagy változáson ment keresztül. Ahogy átvette a vezetést, sokkal közvetlenebb lett. Engedett addigi merev állásfoglalásából. Többek között olyan kijelentést is tett, hogy ő a személyekhez nem ragaszkodik, fontos az, hogy a feladatok el legyenek végezve és az erkölcsi ügyeket szigorúan akarja kezelni.⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ Tolna megye katolikus papjainak létszáma az 1959-ben készült jelentés szerint 126 fő.

⁵⁹⁶ Uo.

⁵⁹⁷ Uo.

⁵⁹⁸ Uo.

⁵⁹⁹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-3/1958. sz. TÜK. Tárgy: Havi jelentés, 1958. április 9.

A főelőadó véleményében implicit formában megszólal az előzetes ismeretből származó ítélet. A püspök is tudja, hogy a személyügyi, akkori szakkifejezéssel a káderkérdés az összeütközés kiindulópontja.

Ez hamarosan be is következett, mert a püspököt sok pap kereste fel Virág püspök közvetlen munkatársai közül, mert biztosítani akarták addig elért pozíciójukat. Ugyanakkor a püspök is sok embert rendelt magához, mert az egyházmegye ügyeit rendezni akarta. A papság várakozó állásponton volt.⁶⁰⁰

Ez az óvatos kivárás elég volt ahhoz, hogy a püspök iránt amúgy is averzióval viseltető, a forradalom előtt is hatalmon levő vezetés, elsősorban az egyházak ügyeivel közvetlenül foglalkozó egyházügyi főelőadó számára lehetőséget adjon a beavatkozásra.

A püspök számára lényeges volt a vikárius személye, aki bizalmasa, hiszen a kormányzásban segíti, főként adminisztratív jelleggel. Hasonlóan fontos személy az irodaigazgató és a püspöki titkár.

A püspök körül kialakult egy olyan papi csoport, amely a megyei állami és pártvezetés számára elfogadhatatlan volt. A Gálos László – akit Rogács vikáriusnak szánt – által vezetett csoport (Csigi Imre, Kopcsányi Miklós, Nyárádi Ádám, Lócsi István) tagjai mind olyanok, akik „valamiért már voltak büntetve, de az egyházmegyénél elég jól állnak képmutatásukkal. Eléggé félre tudják vezetni a papság nagyobb részét.”⁶⁰¹ A megyei egyházügyi főelőadó kemény elítélő és megítélő mondatai bizonyítják, hogy miért nem fogadták el a püspök választását a fontos posztokra. A politikai kifogás mellett egyértelműen kiderül, hogy Rogács az egyházmegye papságának többsége által elfogadott nagy tekintélyű papokban bízott.

Megkezdődött az a sajátos sakkjátszma, amelynek szabályait a hatalom diktálta. A játszma első lépései egyértelműen ezt bizonyítják: „Csigi személyével nyugvópontra jutottunk, ő Pellérdre fog menni és a kormányzásban helyet nem fog kapni. A vikárius személye, Dr. Gálos László a püspök jelöltje. Én (mármint az egyházügyi főelőadó – B. P.) Várkonyi Jánost tettem fel vele szemben. Mint később megtudtam, igen jó volt, mert Várkonyi Gálosnak régi riválisa, és sokat fognak áldozni, hogy Gálos befusson Várkonyival szemben. Arra a megállapításra jutottam, hogyha Gálos Pécsen marad (arra kevés remény van, hogy innen el tudjuk távolítani), ő marad továbbra is Rogács tanácsadója. Viszont Várkonyi

⁶⁰⁰ Uo.

⁶⁰¹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. TÜK. Tárgy: Havi jelentés, 1959. május 7.

sem kimondottan békepap, ő is a vallás fokozását tartja szem előtt. Mint volt spirituális, nem is várható más tőle, így nincs sok értelme annak, hogy az érte való harcban a látszólagos jóakaratot megszakítsuk. Gálos személye, amennyiben Rogács püspök felelősséget vállal érte, nem ronthat az állam és az egyház viszonyán, mert a püspök ezt kijelentette. Talán még hatással is tudok lenni rá – mármint a püspökre – az állandó közelléttel és a felelősségtudattal. A további két személy az irodaigazgató és a személyi titkár. Az irodaigazgató pozíciójába Patacsi József bakonyi esperest akarom, akit a pártbizottság (megyei) is támogat. Rogács püspök jelöltje Hargitai János, volt teológiai tanár. Vele szemben nincs kifogás, de Patacsi személye fontos, aki alkalmas arra, hogy ezt a feladatot ellássa. A harmadik személy Rogács személyi titkára még név szerint nem került szóba, de valószínű, hogy dr. Szalai János szekszárdi segédlelkészt fogja választani. Szintén nem kívánatos, hogy ő az aulában működjön.

Meg kell még jegyeznem, hogy Rogács püspök az aulában szolgálatot teljesítő személyeknél ragaszkodik a megfelelő képzettséghez, ahhoz, hogy az illető doktorátussal rendelkezzen. A személyek beállításánál igen fontos és körültekintő munkát kell végezni, mert ez kihatással lesz az elkövetkezendő évekre.”⁶⁰²

A Pécsi Egyházmegye 1958. május 20-án tartotta meg a következő *Opus Pacis* ülést. Ez azonban már sem az előkészületeket, sem a megjelenést tekintve meg sem közelítette az előzőt. A megjelentek száma 50 körül volt, 15,8%-a az egyházmegyei papságnak. A megjelentek 90%-a a régi békepapokból tevődött össze. A hozzászólásokat a püspök – az egyházügyi főelőadó véleménye szerint – teljesen el akarta fojtani.⁶⁰³ Az előző üléshez viszonyított visszaesésen sem kell csodálkozni, mert az akkori „aktivitás” is inkább az új püspöknek szólt. A papság a „csakis ezt mondhatod és hallhatod” politikával nem volt megelégedve.

A „kívülről” szított aulikus pozícióharc tovább folyt, amelyhez egyre szorosabban kapcsolódott a békepapi mozgalom ügye. A hivatalos egyházpolitika célja az volt, hogy a püspököt mind jobban elszigetelje. Ehhez nem volt elég, hogy közvetlen környezetében ne legyenek ott a hívei, hanem a pécsi plébániák passzív ellenállását is meg akarták törni, hiszen ez reprezentálja legjobban a katolikus klérus és a rendszer közötti feszültséget. A kötélhúzás a diszponálások kérdésében volt a legerősebb, hiszen

ez az eszköz a legalkalmasabb az erőviszonyok megváltoztatására mindkét oldalról, s a püspök számára más lehetőség nem is volt.

A pécsi plébániák mellett fontosak a járási székhelyek plébániái is. Rogács Ferenc taktikailag szükségesnek látta kibővíteni mozgásterét, erre használta fel a diszpozíció másik kérdéseként azt, hogy a számára fontos járási székhelyek plébániájára hozzá hú papok kerüljenek vezető lelkészként. Diszponálni több személyt akart, ezt jelezte az egyházügyi főelőadónak is, mert az EH beleegyezése nélkül ezt a szándékát megvalósítani nem tudta.⁶⁰⁴

A diszpozíciók napirenden tartása az egyházmegye papságának körében is nyugtalanságot, bizonytalanságot okozott. Ezt használta fel az egyházügyi főelőadó, hogy az *Opus Pacis* kérdésében fordulatot érjen el úgy, hogy a püspök ne tudjon tovább taktikázni. A békepapi mozgalom integrálódása, beépülése az egyház hierarchikus szervezetébe a rendszer számára a leglényegesebb egyházpolitikai kérdés volt. Ezt a püspöki kar és az állam megegyezése önmagában nem garantálta. Szükséges volt a megyés püspökök hozzájárulása is. Ezt támasztja alá az egyházügyi főelőadó 1958. július 9-én kelt jelentése:

„Több pappal beszéltem már, hogy az *Opus Pacis* ülésén miért voltak olyan kevesen. Így nyilatkoztak: Eddig Rogács püspök ellene volt a papi békemozgalomnak, most együtt tud lenni a békepapokkal. Ezt színváltásnak mondják, és nem követik őt. Mindenki beszélt arról, hogy a múltban Gálos László volt a pécsi békepap-ellenes csoport irányítója és Rogács bizalmasa. Most nem tudják, milyen állásponton van. Tény az, hogy a két *Opus Pacis* ülés egyikén sem vett részt. Azokkal a papokkal, kik Rogács püspök álláspontját kifogásolják, nem értek egyet, mert Virág püspök ideje alatt sem jártak papi békegyűlésre, féltek a Vatikántól, és most is ez áll fenn, csak szeretnek más mögé bújni.”⁶⁰⁵

Az egyházügyi főelőadó úgy igyekszik jelentésében a kialakult helyzetet beállítani, hogy a legjobb színben tűnjön fel. Hivatkozik az *Opus Pacis* ülés után a helyi sajtóban megjelent két cikkre. A sajtó már önmagában is garantálja, ne derüljön ki, milyen gyenge lábakon áll az egyházmegyei békepapi mozgalom. Alkalmas azonban arra is, hogy a „civil reakciós körökben” – így a jelentés – nyugtalanságot keltsenek Rogács püspök szavai, s őt a kommunisták püspökének tartsák. A hatalom nemcsak a kényszer feltételei közé tereli a megyés főpapokat, hanem arra is törekszik, hogy azt a látszatot keltse, mintha azok önként fogadnák el a diktátumokat.

⁶⁰² Uo.

⁶⁰³ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-5/1958. sz. Tárgy: havi jelentés, 1958. június 11.

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030/1958. sz. TÜK. 1958. június 9.

A kényszer szülte lépések az idős főpapból védekező mechanizmust váltanak ki. Megpróbálja egyházmegyéjét az önállóság megtartásának látszatával irányítani. Berendeli magához azokat a papokat, akikkel valami terve van, akár előléptetés, akár leépítés. Ezekről a tájékozódást jelentő beszélgetésektől az egyházügyi főelőadót is informálják.⁶⁰⁶

A hat hónapja működő püspök számára még 1958 augusztusának végére sem volt világos, hogyan tudja az általa elképzelteteket az egyházmegyében megvalósítani. Egyetlen poszt kérdésében sikerült kompromisszumot elérnie, a püspöki irodaigazgató személyét illetően. A diszpozíciók terve csak augusztus végére lett készen. A küzdelem egyre élesebbé vált, amelynek látszólag mellékterülete, de valójában nagyon fontos része volt a hitoktatás. A hittanbeírások alatt elkövetett „szabálytalanságok” ürügyén három segédlelkészről vonták meg az engedélyt. A három lelkész közül egyet az egész egyházmegyére vonatkozóan eltiltottak a hitoktatástól.

Rogács Ferenc nem éppen szerencsés ellenlépésekkel próbálkozott, amelyeknek célpontjai a békepapok voltak. A Pécs-szigeti plébánia segédlelkészét, Vértés Bélát 10 napra eltiltotta a misézéstől, majd betegszabadságra küldte. Balogh Ferenc – a Pécs-szigeti plébános, a megyei békepapi mozgalom elnöke – működését az egyházi teendők nem megfelelő ellátása miatt püspöki biztossal vizsgáltatta felül. Patacsi Józseffel, a bakonyai esperessel sem volt megelégedve, de vele szemben nem tudott igazán fellépni. A püspök az őt ért támadásokkal szemben arra hivatkozott, hogy a békepap-ellenességet nem tudják rábizonyítani, mert ő csak az egyházi törvényeket tartatja be. Taktikai hibát vétett azzal, hogy a diszpozíciós tervezetben csak azok a papok jutottak jobb helyekhez, akikre ő számított. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy az ellenfél is kemény ellenlépéseket tegyen, amelyre a püspöknek ellenszere az Elnöki Tanács 1957/22. számú törvényerejű rendelete értelmében nem volt.

Az egyházügyi főelőadó Miklós Imre államtitkárnak, az EH elnökhelyettesének segítségét is kérte a püspökkel folytatott harc eldöntéséhez: „Ezért vált szükségessé, hogy a hivatalban Miklós elvtárral közösen beszéljünk Rogács püspökkel. Ez a beszélgetés nagyon üdvös volt. Meglepetés az volt a püspöknek, hogy én is ott vagyok. A beszélgetés alkalmával az én javaslatom jött számításba. Ezen felül még három olyan személy eltávolítását fogadta el a püspök, amely egész tervét felborította, és a legközvetlenebb embereit érintette. Így újra szükségessé vált a kettőnk közti beszélgetés.” A püspök számára legfontosabb három pap – dr. Gálos László,

dr. Kopcsányi Miklós és dr. Solymár György – diszpozíciója a kis baranyai falvakba (Hőgyész, Drávasztára, Magyarszék) kikényszerítettett. A végeredmény hét pap áthelyezése Pécsről. Az egyházügyi főelőadó értékelése győzelmi hangulatot fejez ki: „Úgy beszélnek, hogy egy diszpozíció alkalmával sem volt még ilyen tisztogatás Pécsen, mint ez évben, amikor hét olyan pap ment ki a város területéről, kik a papi békemozgalmat elítélik és aktívan dolgoztak ellene.” Ez létesített megfelelő légkört a Baranya Megyei Katolikus Békebizottság megteremtéséhez, de a közelgő választások „sikeréhez” is.⁶⁰⁷

Hogy minden akadály elháruljon a választásokat illetően, Rogács püspököt 1958. október 8-ára meghívták a megyei tanácsra. A beszélgetésen jelen volt Aczél György, a művelődésügyi miniszter első helyettese, Baranya megye országgyűlési képviselőjelöltje, Palkó Sándor, a megyei tanács elnöke, Ambrus Jenő, a pécsi városi pártbizottság titkára, Pravitz Lajos, a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának vezetője és a megyei egyházügyi főelőadó. Aczél György „mint listavezető érdekelve volt”, ezért több mint egy órát beszélgetett a püspökkel. A beszélgetés témája az volt, hogyan tudja segíteni a papság a kormány célkitűzéseit. A püspök eleinte oldott hangulatban tárgyalt, de később óvatos lett, hogy minél kevésbé kötelezze el magát. Aczél György a meggyőzés kedvéért hivatkozott arra, hogy a papság és a püspöki kar is esküt tett az alkotmányra, s a papságnak is van kötelessége a néppel szemben.⁶⁰⁸

A Baranya Megyei Katolikus Békebizottság megalakítására október 15-re hívták össze a megye papságát. A régi békepapok egy része összejött, és 4 új lelkész jelent még meg, akik eddig nem vettek részt a mozgalomban. A résztvevők száma 30 volt, a megye papságának 16%-a. Az értekezletet megelőzően az egyházügyi főelőadó három tekintélyes pappal is beszélt, akiknek megjelenése jó hatással lett volna a papságra. Ők azonban a határozott ígéret elől kitértek és távol maradtak. A Baranya Megyei Katolikus Békebizottság meg sem alakult egészen, máris kialakult a vele szembeni ellenállás. Érthető, hogy az egyházmegyei főelőadó igyekszik viszályt szítani a békepapi mozgalomtól távol maradó papok, ahogy ő nevezi az „ellenség” és a békepapok között. Ellenség, véleménye szerint, szép számmal akad. A püspök néhány békepap ellen indított eljárását egy kivétellel megszüntette.⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-10/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. október 13.

⁶⁰⁸ Uo.

⁶⁰⁹ Uo.

Az 1958. október 28-án rendezett esperesi értekezletet a választási előkészületek jegyében tartották. Rogács Ferenc, bár a kötelező politikai nyilatkozatot megtette, úgy érezte, hogy az egyház ügyeibe való beavatkozás a pártállam részéről a papság kettéosztottságához vezet. Szavaiból kicsendült az a szándék, amely a püspöki kart is vezette, amikor az *Opus Pacis* keretén belül szeretne volna a mozgalmat semlegesíteni. Rogács ezért hivatkozott a püspöki kar egységére, amelyet követendő példaként állított az egyházmegye papsága elé. Természetesen ez az értekezlet is azt mutatja, hogy a kisebbségben levő békepapok támogatták a hatalmat. A püspöki kar körlevélben fordult a hívekhez, amelyben állampolgári kötelességük teljesítésére szólította fel őket. A körlevél felolvasásának időpontja november 9-ére esett. Ugyanekkor kellett volna ismertetni az új pápával kapcsolatos körlevelet is. A politikai aktualitásra való tekintettel azonban a püspök csak a választásokról szóló körlevél felolvasását rendelte el, természetesen nem saját jószántából. A hatalom képviselői is tudták, ha lehet, a papság csak a pápával kapcsolatos körleveleket fogja ismertetni a szentmiséken.⁶¹⁰

A számítás bizonyos mértékig beigazolódtott. Patton János a pécsi kerületi esperes teendőivel megbízott lelkész a plébánosokat úgy tájékoztatta, hogy csendes misék után nem kell a választásokról szóló körleveleket felolvasni, amit a papok a maguk módján értelmeztek. Ennek az lett a következménye, hogy csak Pécsen több templomban nem közölték a körlevél tartalmát.

A választásokon azt is figyelték, hogyan viselkednek a katolikus papok. Egy esetben az egyházmegyei főelőadó javaslatot tett a kongrua megvonására, mert tévesen tájékoztatták arról, hogy Kaufmann Ferenc köblényi plébános nem ment el szavazni. Kaufmann már előtte sem volt jó viszonyban a hatalommal, érthető, hogy most is figyeltek rá. A hatalom úgy is igyekezett megosztani az egyház egységét, hogy több békepapot tanácsagnak jelöltek.⁶¹¹

Rogács püspök helyzetét egészségi állapotának romlása erősen befolyásolta. Az idős emberekre gyakran jellemző türelmetlenséggel párosuló elkapkodott intézkedések jó lehetőséget kínáltak ellenfelei számára. Megpróbálta ellenőrzése alá vonni a plébániákat, a plébánosokat azzal, hogy sürgette az egyházközségi képviselőtestületek megalakítását. Az volt a

célja, hogy elsősorban a plébánosok gazdálkodását világi egyházközségi képviselők segítségével kontrollálja. Nemcsak indirekt módon avatkozott be a plébániák életébe, a püspöki aula felülvizsgálta a templomi zárszámadásokat is. Az espereseket kellemetlenül érintette, hogy a püspök átnyúlt a fejük felett.⁶¹²

Ez a lépés azért nem volt szerencsés, mert azt a középszintű papi vezetést hangolta a püspök ellen, amelynek jelentős része lojális a hatalom iránt, hiszen pozícióját részben neki köszönhette. A püspök megpróbálkozott azzal is, hogy megszerezze azokat a fontos adatokat, amelyek a hitélet fokozásához – többnyire a bérmandátók számának emeléséhez – szükségesek. A helyi párt- és állami szervek számára kiemelt feladat volt, hogy a falvak életében jelentős vallási ünnepnek számító és nagy tömegeket megmozgató bérmandátálás ellen fellépjenek. A felméréshez szükséges adatokat (párttagok száma, a párttitkár és a tanácselnök neve, van-e termelőszövetkezet és állami gazdaság a faluban, a pártszervezet hány taggal működik) a lelkészekről kérte a püspökség. A papság ellenállása érthető, hiszen félt a következményektől.⁶¹³

A budapesti Központi Papnevelő Intézet növendékeinek a békepapi mozgalommal szembeni kiállása a hatalom részéről kemény lépések sorozatát váltotta ki. Az intézetből papnövendékeket zártak ki. Ez országos méretű tiltakozó akcióhoz vezetett. A baranyai fiatal teológusok is érintve voltak, hiszen egyik társuk az ő nevükben írta alá a kizárt kispapok iránti szolidaritást kifejező követelést. Az ifjú teológusok is hasonló módon jártak, ugyanakkor eltiltották őket mindenféle egyházi szolgálattól is. Ezt a rendelkezést az egyházügyi főelőadó közölte a püspökkel. A hét eltiltott baranyai papnövendék között négy diakónus volt, akiket az egyházi kánonok szerint egyházmegyéjének kellett eltartani. Érthető, hogy a püspök megpróbálta a teológusokat megvédeni. Arra hivatkozott, hogy nem vettek részt semmiféle kezdeményezésben, csupán szolidaritást vállaltak a fővárosban kizárt papnövendékekkel. A főelőadó nem fogadta el az érveket, s a szükséges intézkedéseket is megtette, hogy az esetleges mentőakciónak elejét vegye.⁶¹⁴

Rogács Ferenc számára a legfontosabb kérdés az volt, meg tudja-e akadályozni, hogy az aulában a békepapok foglalják el a legfontosabb pozíciókat. Számítását taktikusan előzte meg a megye párt és állami vezetése. A békepapok elkészítettek egy diszpozíciós tervet. Ezután kiszivárogtatták

⁶¹⁰ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-11/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. november 8.

⁶¹¹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-13/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. december 10.

⁶¹² BML, Baranya Megyei Tanács 0025-1/1959. sz. 1959. március 9.

⁶¹³ BML, Baranya Megyei Tanács 0025-5/1959. sz. 1959. július 8.

⁶¹⁴ BML, Baranya Megyei Tanács 0025-2/1959. sz. 1959. április 10.

azt a hírt, hogy a püspök a tervezetet összeállítókkal szemben szankciókat akar alkalmazni. Ez a lépés azért volt ügyes sakkhúzás, mert a püspök által állítólag megfegyelmezni kívánt békepapok a hatalomhoz fordulhattak védelemért. Az általuk készített tervezetet ugyan a megyei vezetés nem fogadta el, de a számára megfelelő diszpozíciókat a püspökkel elfogadtatta. Nemcsak Baranya megyében szivárogtatott ki híreket a diszpozíciókról a párt és állami vezetés, hanem más megyékben is. Az a hír kelt szárnyra, hogy majdnem minden egyházmegyében szó van a békepapok diszpozíciójáról. A változások első komoly jele volt az új apostoli kormányzók kinevezése.⁶¹⁵

A bizonytalanság, amelyet az ellenőrizhetetlen hírek és a hivatalos intézkedések keltettek, figyelmeztetők voltak mind a hatalom iránt lojális papok, mind a velük szemben állók számára. Ez a helyzet kedvezett annak, hogy az állam diktálni tudjon, és politikáját optimális módon tudja érvényesíteni.

A pécsi püspök az egyre keményebb támadásoknak 1959 végén még ellenállt. Ezt az a jelentés dokumentálja, amely a megye egyházpolitikai helyzetéről készült: „A jelenlegi békepapoknak befolyásuk az egyházban kevés. [...] Sokan vannak, akik közömbösek a mozgalommal szemben, csak saját pozíciójukat féltik. Nincs meg a kellő összefogás, bizalmukat veszítették. Egyik-másik a legutóbbi békegyűlésre úgy jött el, mintha lopni ment volna. A tömegekre való hatásuk általában azoknak a békepapoknak van, akik hosszabb idő óta vannak egy helyen. [...] Ha új helyre kerülnek, majd mindig újabb csatát kell vívni a lejárata ellen, mert a reakció ilyenkor mindent megtesz, hogy lejárassa az új helyre kerülő papokat.

A békepapi mozgalom gyengült az ellenforradalom óta. Ebben nagy része van Rogács püspöknek és a dr. Gálos László által vezetett klikknek.

Hogy jobb pozícióba kerüljenek a békepapok, az utóbbi időben egyesek jobb plébániát kaptak. A békepapok irántunk tanúsított bizalmát fokozni lehetne még azzal, hogy ők is kapnának egyházi címeket, mert a jelenlegi békepapok csak az esperesi címig tudtak eljutni.

A reakciós papoknak is van egy vezetősége, ha nem is választott, de az idők folyamán kialakult vezetés ez, amelynek tagjai tetteikkel érdemelték ki ezt a pozíciót. Az egyházmegye reakciós vezetői dr. Gálos László köré tömörülnek, mert neki van a legtöbb érdeme és legnagyobb befolyása a püspökre és papságra. Az elmúlt évben szétválasztottuk ezt a vezetőséget.

⁶¹⁵ BML, Baranya Megyei Tanács 0025-6/1959. sz. 1959. augusztus. 6.

De azóta már módot találtak rá, hogy hetenként mint szentszéki bíróság csütörtöki napokon találkozzanak a palotában.

Baranya megyéből csak párat sorolok fel, akik Gálos László segítői. A pécsi kerületnél dr. Patton János, kerületi jegyző az esperes betegsége miatt a helyettesi teendőket látja el. Ő a pécsi rekollekció szervezője. Az egyik ilyen papi gyűlés alkalmával kijelentette, olyan világot élünk, hogy fel kell készülnünk minden ellenállásra, még a vértanúságra is készen kell lenni. Mikor a békemozgalomról volt szó, csak mosolygott és kijelentette: nem a mi világunk, nincs szükségünk rá, ez nem katolikus dolog. Vigyáz arra, hogy csak a papok előtt nyilatkozzon, de ott is paposan, a vallás keretein belül marad.

Dr. Kopcsányi Miklós Gálos első számú bizalmasa. Ő szállította a legtöbb adatot a békepapok ellen. A Szovjetunió ellensége. Él benne a bosszú, mert csak 1953-ban jöhetett haza a hadifogságból. Az ott elkövetett dolgai miatt ezután is rendőri felügyelet alatt állt.

Barcza Tivadar a pécsi Jézus Szíve templom lelkésze. Igen szélsőséges ember. A püspök értékes papnak tartja. 1956-ban az általa igazgatott templomban olyan prédikáció is elhangzott, amelyért egy lelkészt elítélték. Barcza Tivadar több alkalommal tartott illegális hitoktatást. A gyermekek közül 25 főt vitt illegális táborozásra a Mecsekbe.⁶¹⁶

1959 végén sem sikerült Baranya megyében a katolikus egyházban a belső erőviszonyokat a rendszer számára kedvezően megváltoztatni, pedig a megye vezetése mindent elkövetett. Az EH számára készített jelentések sokszor hangsúlyozzák, hogy a püspök nem igazán népszerű, félnek tőle a papok, mert autokratikus, intoleráns.

Ezt az értékelést nincs okunk kétségbe vonni. A tények egyértelműen azt támasztják alá, hogy az egyházmegye kormányzását a pártállam a Pécsi Egyházmegyében is a kezébe akarta venni, de ehhez együttműködni kész püspökre lett volna szükség. Rogács Ferenc azonban kialakult koncepcióval vette át elődjétől a pásztorbotot. Változtatni akart, s nem engedett beleszólni az egyházmegye kormányzásába. A vele szemben fellépő hatalom fő törekvése az volt, hogy felőrölje a püspök ellenállását. Rogács Ferenc az egyházmegye papságát megosztó állami politikát hatalmi szóval próbálta megakadályozni. Hiányzott belőle az a rugalmasság, amelynek nyomait első lépéseiben még felfedezhetjük. A vele szembeni vádak a hatalom birtoklóinak szubjektív, politikai érdekből fakadó megállapításai. A keménykezű irányítás csak egyéni tiltakozást váltott ki, elsősorban a

⁶¹⁶ BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyházügyi főelőadójától: Jelentés Baranya megye egyházpolitikai helyzetéről, 1959. december 9.

békepapokból. Baranya katolikus papsága nem fordult szembe főpásztorával. Ha a püspökök szembeni hivatalos véleményét fenntartással elfogadjuk, akkor azt kellene mondani, hogy a papok többsége a katolikus egyház hierarchikus felépítéséből, tradíciójából következően fegyelmezetten fogadta az egyházkormányzat intézkedéseit. Nem találni nyomát semmiféle püspök elleni szervezkedésnek, amit azért kell hangsúlyozni, mert az ellene való bujtogatás a hatalom részéről erőteljes. Az a tekintélyes papokból álló kör, amely a püspököt támogatta, még az áthelyezések után is döntő befolyással volt a megye papságára.

A megyékbe 1953-ban került fiatal 13 újmisési papot nagyjából „haladó gondolkodású” – azaz békepaphoz – helyezték el azzal a céllal, hogy a békemozgalmat felfrissítsék. Ezek a fiatal papok helyeselték a békemozgalom célkitűzéseit, azonban egyikük sem tett ígéretet arra, hogy a papi békeüléseken részt vesz. Ellenállásuk oka, hogy a többség véleménye viszszaütötte őket. Kiderült, hogy valaki megeskette őket arra, hogy ezeken az üléseken nem vesznek részt. Az illető személyét nem fedték fel⁶¹⁷ – tájékoztat az egyházpolitikai jelentés. 1953-tól 1959-ig a 13 fiatal lelkész nem sikerült bevonni a békepapi mozgalmába. Ez is a katolikus papság passzív ellenállásnak következménye.

Az állampárti egyházpolitika érvényesülése tehát csak akkor lehetséges, ha az egyházügyi főelőadó által megfogalmazott javaslat megvalósul. Eszerint meg kell akadályozni a püspök és a reakciós papok szervező tevékenységét a békepapok ellen. Meg kell erősíteni a békepapi mozgalmat, arra törekedve, hogy a nagyszámú ingadozó többsége kikerüljön a reakciós papok hatása alól. El kell szigetelni a püspöktől a reakciós papokat vagy legalábbis ellensúlyozni befolyásukat. Reakciós papok nem lehetnek olyan helyen, mely a reakció számára előnyös pozíciót biztosít. Különösen nem lehetnek a politikai és gazdasági szempontból fontos helységek lelkészei. Rendezni kell az aulai funkciók betöltését oly módon, hogy oda békepapok kerüljenek.⁶¹⁸

Ez az ugyancsak merev, diktatórikus, az ellenfelet minden áron térdre kényszeríteni akaró elképzelés némileg ellentmond a javaslat bevezető mondatainak: „Világossá kell tenni a gyakorlat szempontjából, hogy mit jelent az egyházakkal való együttműködés „lehetséges és szükséges” meghatározás. Különösen érvényt kell szerezni az állam által meghatározott elvi alapon való együttműködés gyakorlatának.”⁶¹⁹

⁶¹⁷ Uo.

⁶¹⁸ Uo.

⁶¹⁹ Uo.

Most találkozunk először az 1958-as egyházpolitikai párthatározat alap gondolatával. A párthatározat már a *modus vivendi* szellemében született, de ennek általános gyakorlattá válása még váratott magára. A politikai direktívákat megfogalmazó javaslat mellékleteként az egyházügyi főelőadó összeállította a püspöki aula személyi összetételére vonatkozó tervét, hogy megelőzze a püspök elképzeléseit.⁶²⁰

A „káderkérdés” tervezett megoldása valójában diktátum volt, mert Rogács Ferenc szándékának nagy részét elutasította, s helyette csak a hatalom szempontjából elfogadható alternatívát kínált a kompromisszum legkisebb jele nélkül. Egyedül a címek, rangok adományozására vonatkozóan nem vetette el a püspök javaslatát, de itt is kiegészítette a békepapok neveivel. A tervezet végén azon lelkészek nevei szerepeltek, akiknek felfüggesztését és Pécsről való kitiltását az egyházügyi főelőadó szükségesnek tartotta, ezzel is jelezve, hogy továbbra is fontos Pécs megtisztítása az ellenálló, a püspököt támogató papoktól. Rogács Ferenc az ultimátumszerű szerű ellenjavaslatra sem hátrált meg, még inkább megkövetelte az egyházmegye papságától a fegyelmet. Így tudta elérni a templomok és a plébániaépületek karbantartásának biztosítását. Az egyház megmentésén fáradozott. Olyan papokat akart kinevelni, akik állami támogatás nélkül is meg tudnak élni. Több alkalommal kijelentette, a lelkékkel való fokozottabb törődés és pasztorálás a papok fő feladata. A fegyelmezés következménye volt, hogy két lelkész más megyébe kérte magát, négyen lemondtak az egyházmegyei szolgálatról, négy lelkészt pedig a püspök nyugdíjazott.⁶²¹

A püspök egészségi állapota és kora az utódlás kérdését is felvetette. A Vatikán ugyanazzal a taktikával élt, ami Rogács kinevezésekor eredményes volt. A Szentszék még Rogács Ferenc életében, 1959. szeptember 23-án Belon Gellértet segédpüspökké nevezte ki. Az egyházmegye papsága rekollakciókról és lelkipásztori konferenciákról jól ismerte a fiatal, plébánosi gyakorlattal is rendelkező teológiai tanárt. A segédpüspöki beosztás mellé a püspöki kinevezést is megkapta Belon Gellért. Az állam előzetes beleegyezése nélkül kinevezett püspök azonban Rogács halála után sem szenteltethette magát püspökké.⁶²²

Amíg Rogács kinevezésekor a taktika bevált, most a már erősebb pozícióban levő állam is vigyázott arra, hogy megfelelő utódjelöltet állítson. Az egyházügyi főelőadó is utal arra, hogy az utódlásban újra vita van a

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyházügyi Hivatal 0034/1961. sz. 1961. április 12.

⁶²² Pécsi Egyházmegye *Schematismusa* 1991. Szerk. Fricssy Ádám. Pécs, 1991. 208.

Szentszék és a magyar állam között: „Arról beszélnek, vajon kinevezi-e Róma püspöknek Cserhátit.”⁶²³

Az állam által támogatott jelölt Cserhádi József fajsúlyos egyéniség volt. Rómában is végzett teológiai tanulmányokat, majd tizenegy éves papnevelési munka és főiskolai tanárság után 1958-ban lett a Budapesti Hittudományi Akadémia professzora, az Alapvető Hittan Tanszék vezetője, amit a Dogmatikai Tanszék átvétele követett.⁶²⁴ Püspökkari titkárként értékes politikai tapasztalatokat szerzett. Ismerte a pártállami politika irányítóit. Politikus papként vállalta a Pécsi Egyházmegye irányítását. Fiatalsága – 47 éves – pszichikai szempontból fontos volt, ami azt jelentette, hogy a „*homo novus*” helyzetében el kellett fogadtatni magát. A Szentszék és a magyar állam között meglévő feszültségek XII. Pius halála után fokozatosan enyhülni kezdtek. A politikai légkör változása kedvezett az új egyházkormányzati stílus kialakításának. A stílus, a modor azonban csak felszín volt. A tények alapján lehetett igazán a mérleget megvonni. 1961. február 20-án meghalt Rogács Ferenc.

Utóda, Cserhádi József⁶²⁵ „ellenjelöltként”, azaz a Szentszék beleegyezése nélkül vette át a püspöki pásztorbotot. Első megnyilatkozásai az állam iránti lojalitást fejezték ki. Több alkalommal hangoztatta, hogy az állam részéről kapott bizalommal nem fog visszaélni. Együtt kell dolgozni, ez csak a kölcsönös megértésen alapszik. Ő nem szeretné, ha visszaélések történnének a Pécsi Egyházmegyében. Ha kell, akkor szigorúan lép fel ellenük. Hajlandó engedményekre, változtatásokra, ha az állam érdeke megkívánja, ha ez nem elvi jelentőségű. Ilyen például a nagyszombati szertartások időpontja vagy a rekollekciókkal kapcsolatos intézkedések. Tudja, hogy a pártállam és a katolikus egyház együttműködésének kényes pontja a békepapi mozgalom. Első lépései közé tartozik, hogy meglátogatja az egyházmegye békepapjait. A püspöki látogatás jelzés a hatalom számára, első látványos gesztus a dialógus megteremtéséhez vezető úton.⁶²⁶

A papi békemozgalom a pártállam minden törekvése ellenére 1961-ben is helyben topogott. A mozgalomban kb. 50 pap vett részt. Tíz-tizenkét pap rendszeresen, a többi csak időnként. Az összejöveteleken húsz-huszonnyolc fő jelent meg, ez az egyházmegye papságának 10-15%-a. A béke-

⁶²³ BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyházügyi Hivatal 0034-1/1961. sz. Tárgy: Jelentés a II. negyedévről, 1961. szeptember 18.

⁶²⁴ Cserhádi József: i. m. 3–4.

⁶²⁵ Káptalani helynök: 1961. február 24. – 1964. szeptember 15. Címzetes püspök, apostoli kormányzó: 1964. szeptember 15. – 1969. január 10. Megyés püspök: 1969. január 10.

⁶²⁶ BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyházügyi Hivatal 0034/1961. sz. 1961. április 12.

papok nagy része az idősök közül került ki. Több közülük már beteg, ezért az ülésekre nem tudott elutazni. A fiatal papok beszerzésével lehetne a békepapi mozgalmat fellendíteni. Ez azonban nem volt könnyű, mert 1950-tól kezdve voltak olyan évfolyamok – az egyházügyi főelőadó két ilyen csoportról tudott –, amelyek esküt tettek, hogy a mozgalomban nem vesznek részt. Az egyházügyi főelőadó beszélt a kérdésről Cserhádi püspökkel, akinek azonban nem volt határozott állásfoglalása az üggyel kapcsolatban. Véleménye szerint kényes dolog, vigyázni kell, mert a beavatkozással csak rontani lehet a helyzeten. A megyei békepapi mozgalom számára Cserhádi József püspöksége azt jelentette, hogy a rendszerrel együttműködő, a rendszer iránt lojalitást mutató papok fellélegeztek. A békepapi mozgalom iránti ellenszenv a papság zöménél nem szűnt meg, ezek a papok óvatosabbak lettek, figyelték a fejleményeket: ha sikerült valakit megnyerni a békemozgalom számára, a támadás azonnal megkezdődött ellene. A hatalom nem tudott igazán fellépni, mert a csendes kiközösítés, a meggyőzés – ahogy a főelőadó nevezi, a rágalom és a sutogás – módszere ellen nem lehetett igazán mit tenni, időben tudomást szerezni róla, és az ilyen „támadásokat” visszaverni.⁶²⁷

Cserhádi József megfontoltságára szükség volt, mert a diktatúra nem enyhült. Államellenes összeesküvés címen egy papot letartóztattak az egyházmegyében, és háromnál volt házkutatás.⁶²⁸ A letartóztatás és a házkutatások sora része lehetett az 1961 februárjában induló eljárássorozatnak, amely a fővárosban és vidéken az egyházak, elsősorban a katolikus klérus megfegyvelését szolgálta.⁶²⁹ A *Vigília* erről így tájékoztat: „Ezért van olyan nagy jelentősége annak a levélnek, amelyeket a magyar püspöki kar közvetlenül húsvét előtt intézett a magyar papsághoz abból az alkalomból, hogy aktív szolgálatban álló katolikus papok és szolgálaton kívüli szerzetesek ellen államellenes szervezkedésben való részvétel alapos gyanúja miatt nemrégiben eljárás indult. Anélkül, hogy elébe vágna a bírói jogszolgáltatásnak, a püspöki kar a leghatározottabban elítéli azokat az egyházi személyeket, akik ilyen szervezkedésben részt vettek, vagy ilyen szervezkedéseket támogattak.”⁶³⁰

Ilyen körülmények között kérte Cserhádi József az egyházi főelőadó segítségét, hogy egy papot, aki rendőri felügyelet alatt állt és eddig nem kapott beosztást, díszponálhasson.⁶³¹ Cserhádi József arra számított, nagyon

⁶²⁷ Uo.

⁶²⁸ Uo.

⁶²⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): i. m. 328–330.

⁶³⁰ *Vigília*, 1961. május. 292.

⁶³¹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyházügyi Hivatal 0034/1961. sz. 1961. április 12.

jó érzékkel, hogy nemcsak neki kell megnyernie a várakozó álláspontot elfoglaló egyházmegyei papság bizalmát, erre szüksége van az állam- és pártvezetésnek is. Ezért merete a kölcsönös bizalmat erősítő lépés támogatására kérni az egyházügyi főelőadót. Nem csak kifelé kellett mutatnia a változtatás és változás szándékát, az új stílus új „belpolitikát” is követelt. Meg kellett szüntetni a rogácsi keményvonalas irányítás miatt kialakult feszültséget, amelyet a külső hatalmi erők is ki tudtak használni. Az a közvetlenség, amellyel az új püspök a lelkesztársai felé fordult, az idősebb papok tartózkodó magatartását is feloldotta. A Szentszék is tudomásul vette az új ordinárius kompromisszum készségét, s azzal járult hozzá pozíciójának megerősítéséhez, hogy Cserháti József megkapta a bérmlási jogot. Ez de facto a püspöki jogkör megadását is jelentette.⁶³²

A nagypolitikában meginduló olvadás az egyházpolitika trendjét is meghatározta. Ennek hatása a hitéletben érezhető volt helyi szinten. Ez azonban nem egyértelműen pozitív előjelű változásokat jelentett az egyházak szempontjából. Az egyházak helyzetét a gazdasági változásokkal járó társadalmi átrétegződés, a vele járó migráció, a demográfiai változások döntően meghatározták.

A katolikus egyház a Pécsi Egyházmegyében Cserháti püspöksége alatt nyugalmasabb éveket élt meg, mint az előd idején. Az 1968-ban készült egyházpolitikai helyzetet felmérő Baranya megyei jelentés pozitív tényként állapítja meg, hogy a pécsi püspökség vezetését az állammal, a megye állami vezetésével való együttműködésre törekvő magatartás jellemzi. Az egyházkormányzás pozitív befolyásolásának feltételei megteremtődtek.

Érdeklődés nyilvánul meg a katolikus egyház részéről a megyében végbemenő társadalmi átalakulás iránt. Az egyházkormányzat magatartása a papok többségére kedvező hatással van. A pécsi püspök kezdettől fogva hajlandó az állammal való együttműködésre, a megfelelő megállapodásokra. Aktívan részt vesz nemzetközi, egyházpolitikai ügyek intézésében. A reakciós papok politikai tevékenységét fékezi, egyházkormányzati eszközökkel fellép ellenük. A kulcspozíciókba az állami szervekkel egyetértésben nevezi ki a papokat. Egyetlen, az állami politika szempontjából enyhén negatív értékű mondat található a helyzetfelmérés ezen részében. Eszerint a püspök hajlamos arra, hogy „érdemeire hivatkozva túlhajtsa az egyházi érdekek képviselőjét”.⁶³³

⁶³² BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyházügyi Hivatal 0034-2/1961. sz. Tárgy: Jelentés a III. negyedévről, 1961. október 4.

⁶³³ BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Tárgy: Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Pécs, 1968. szeptember 24.

Az együttműködési készség eredménye, de azt is lehet mondani az egyház szempontjából ára, hogy az elmúlt évtized alatt vált tényleges mozgalmá a katolikus papok békemozgalma – állítja jelentésében az egyházügyi főelőadó. Létezése és tevékenysége nyomást gyakorol a „klerikális reakcióra”. A megyében a papok 50%-a békepapnak tekinthető. A békepapi mozgalom egyik jelentős erénye, hogy a kulcspozíciókat az elmúlt két évben ők töltik be. Ennek alapján alakult ki a megfelelő kapcsolat és az együttműködés az állami vezetőkkel.⁶³⁴

A békepapi mozgalom, mint mondtuk, az állammal való együttműködés sarokkövét jelentette. Ezt Cserháti József így fogalmazza meg: „Róma szemében sohasem lehetett tisztázni a magyar békepapság jelenlétének és szereplésének értelmét, más szóval az egyház tanításával, múltbeli gyakorlatával való egyeztetését. A kommunistákkal való együttműködés gyanúja mindig fenn állott és Nyugat felé a magyar egyháznak egyik botránkövét is jelentette. A legtöbb békepap kényszer alatt állt: nem egy esetben a börtönnel való fenyegetés is hozzájárult ahhoz, hogy vállalja a ráfogott korábbi erkölcsi vagy más természetű botlásai miatt a szégyenteljes csatlakozást. [...] a békepapok között három kategóriát lehetett megkülönböztetni: a meggyőződéses, a mozgalomnak morális és politikai erőt tulajdonító keresők, a »hűséges tagok«, akiknek okuk volt mozgolódní és oltalmat keresni az állam védelme alatt és végül a harmadik csoport a meggyőződés nélküli, divatot vagy szimpátia nyilvánítást mutogatók sorából állt. Sajnos, az állam rontása a papság és a püspökök ellen mély sebeket ejtett az egyház testén: a hívek egy része megbotráncozott vagy közömbös lett a hit dolgában. Az is tény, hogy politikailag sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítunk a mozgalomnak, mint amit megérdemelt volna, ha államilag komolyan vették volna.”⁶³⁵

A protestáns egyházak Baranyában

1956 hatásaként a protestáns egyházakban is megindult az öntisztulási folyamat. Ennek fő vonalai ugyan ismertek, mélysége, kiterjedtsége, meggyökerezettsége azonban még nem igazán feltárt.

Baranya megye a Duna-melléki Egyházkerület fontos területét jelentette 42 ezer reformátusával. Az 1956-ban megkezdődő és az 1958-ban is folytatódó megújulási folyamattal szemben hamar fellépett a restaurá-

⁶³⁴ Uo.

⁶³⁵ Cserháti József: i. m. 17–18.

ciós szándék. Visszatért az egyházkerület székébe Bereczky Albert, aki a konvent és a zsinat lelkészi elnökeként a korabeli református püspök között meghatározó személyiség volt egyházpolitikai szempontból. Sok kérdést felvető visszatéréséről 1958. december 18-án kelt, az egyházkerület közgyűlése elé terjesztett püspöki jelentése epilógusként is felfogható, mert a jelentés dátuma és a püspök lemondásának időpontja ugyanaz. A beszéd egyes részletei egyértelműen utalnak e sajátos visszatérés fogadtatására.

Bereczky az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága egyik képviselőjének, dr. Ernest A. Payne baptista lelkésznek az ökumenikus *Revue* 1958. áprilisi számában megjelent „Néhány illúzió és tévedés” című tanulmányára reagál, s irreálisnak tartja néhány megállapítását. Ezeket a gondolatokat külön idézi a cikkből: „1948 júliusában Ravasz püspököt a református egyházban dr. Bereczky követte, akit úgy ismertek mint, aki kedvező szemmel nézi az egyház és állam különválasztását, valamint a drasztikus földreformok elfogadását, amelyet a kormány bevezetett.” A cikk később rátér a „drámai változásokra” (a cikk szóhasználat), amelyek 1956. október 30. és november 1. között lefolytak. Bereczkyről a következőket írja: „Bereczky püspök állása – aki abban az időben beteg volt – bizonytalanra vált.” Dr. Payne ezután lakonikus tömörséggel fogalmazza meg véleményét a püspök újbóli hivatalvállalásáról: „Az Állami Egyházügyi Hivatal biztatására, melynek politikája az volt, hogy igyekezzék visszatérni az 1956. október 23. előtti állapothoz, Bereczky püspök ismét elfoglalta a vezetést.” A folytatásban felteszi a szerző a kérdést: „nem elkerülhetetlen-e, hogy az Egyházak Világtanácsa és felekezeti szövetségek más tagjai aggodalmat érezzenek a felett, milyen mértékben élvezik ezek a visszahelyezések a gyülekezetek teljes bizalmát?”⁶³⁶

A Bereczky által kiemelt gondolatok a mai értékeléssel egybevágók. A kortárs megállapításai reálisak, értéküket növeli, hogy egyértelműen elítélik azt a hipokrita magatartást, amely nem csak Bereczky Albertre volt jellemző, s amelynek következményeit, a református egyház meg- és elszenvedte.

A református egyházban kibontakozó Megújulási Mozgalom Baranya megye lelkészeit is arra ösztönözte, hogy a változásokat sietessék. A tisztújító választások megmozgatták a lelkészeket. Bereczky püspök megpróbálta a választásokat befolyásolni. A Baranya megyei esperes az úgynevezett kisköri üléseken ismertette a lelkészekkel a püspök jelölésre vonatkozó javaslatát. Ez a jelölési módszer az esperes lejárását is jelentette, hiszen úgy tűnt, hogy önmagát ajánlja jelölésre. Ezt a hibát használták fel a vál-

⁶³⁶ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (tovább DtREL), X. Püspöki jelentés; Előterjesztette Bereczky Albert. Budapest, 1958.

tozást követelők arra, hogy megpróbálják a maguk javára változtatni az erőviszonyokat. A megyei egyházügyi előadó azonban igyekezett megelőzni az ellenfél lépéseit. Három kisköri ülésen is személyes megjelenésével és felszólalásával adott nyomatékot annak, hogy támogatja Bereczky püspök javaslatát.

Nemcsak a világi hatalom, hanem a Duna-melléki Egyházkerület vezetése is fontosnak tartotta, hogy a maga számára kedvező fordulatot csikarjon ki. Esze Tamás egyházkerületi főgondnok és Farkas József főjegyző egy Pécsen rendezett lelkészi értekezleten vett részt, amelynek a feladata az volt, hogy a tisztújítással kapcsolatos zavarokat elsimítsa. A kerületi egyházi vezetésben azonban nem volt meg a teljes egység, maguk a vezetők is érezték, hogy az egyházban meginduló erjedés erősebb, minthogy direkt módon le lehessen csendesíteni. Farkas József képviselte a hivatalos irányvonalat, Esze Tamás pedig a lelkészek bizalmát akarta megnyerni.

A Megújulási Mozgalom baranyai képviselői – Nagyréti József bogdásai, Hideg Lóránt botykapeterdi, Erdős István siklósi, Papp László kémesi lelkész – koncentrált offenzívával találták magukat szemben, még akkor is, ha a református papság hangulata ideig-óráig a mozgalom számára kedvező volt.⁶³⁷

A Megújulási Mozgalom támogatói között főleg a fiatalabb lelkészek voltak az aktívak, akik vállalták, hogy igyekeznek megnyerni a lelkészeket az ügynek. A kezdeti lendületet azonban nemcsak a koncentrált támadás fékezte meg, hanem az is, hogy dolgozni kezdett a megfélemlítés módszere, amellyel az egyénekre igyekeztek hatni. Az ingadozók elfogadták a hatalom érveit. A tisztmegújító választásokon igazolódott, hogy a lemorzsolás taktikája jó módszer. A hatalom engedett az elégedetlenségnek. Sikerkült a mozgalomnak kibuktatnia az egyházmegyei főgondnokot, Kiss Zoltánt. Az ő személyéhez azonban a hatalom, az egyházkerület vezetői sem ragaszkodtak igazán, mert a forradalom idején exponálta magát, majd pálfordulást követett el, amit időnként túlzásba is vitt, de bűneit feledtetni ezzel sem tudta. Nagyréti József az esperességért folytatott harcban alulmaradt. Az egyházügyi főelőadó megjegyzése: „a Nagyréti ügyet, ha többet nem kellemetlenkedik, lezártnak tekinthetjük”. Ezt a megjegyzést azért fontos kiemelni, mert vele ellentétben az egyházkerületi vezetés két prominens képviselője – Esze Tamás és Farkas József – megállapodott az egyházi főelőadóval, hogy Hideg Lórántot, Papp Lászlót, Erdős Istvánt

⁶³⁷ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-2/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés 1958. március 10.

mint hangulatkeltőket áthelyezik. Az egyházi vezetők még ezt is kevesellték és újabb három személy elhelyezését kívánták.⁶³⁸

A vesztesek tehát jogosan féltek a győztes bosszújától. Igyekeztek eléje menni. A Nagyréti József mellett kiálló két kör – a sellyei és a szigeti – lelkészei tartottak az új esperestől, Horváth Antaltól. Mind az állami vezetés, mind az egyházi vezetés számára fontos volt a kedélyek gyors lecsillapítása. Ez Esze Tamás kerületi főgondnok és az új esperes feladata volt.⁶³⁹

A református egyház súlyos identitászavarokkal küszködött. 1956 eseményeinek hatásaként keltett hullámok a kívülről egyre erőteljesebben megnyilvánuló beavatkozási törekvések ellenére nem csitultak el. A jellegzetes papi sorsok igazolják, hogy az az etikai mérce, amely az egyházak politikai tartásának meghatározója, szilárdságának biztosítója volt, felemásan funkcionált. A forradalom alatt Hideg Lóránt botykapeterdi lelkész az események elé sietett, amikor 1956. október 30-án presbitergyűlést hívott össze. A régi presbitereket, akik a Rákosi-rendszerrel együttműködtek, leváltották. Azzal, hogy a lelkész a belső megújulás egyik kiemelkedő egyénisége lett, s 1957–1958-ban is szembeszállt a restaurációt képviselő egyházkerületi vezetéssel, a pártállami akarattal, csak növelte „bűneinek” lajstromát. Az egyházi bíróság áthelyezésre ítélte 1958-ban. A lelkész a szóban kihirdetett ítéletet nem vette tudomásul, ragaszkodott az írásos értesítéshez. Így akart olyan dokumentumot szerezni, amely bizonyította, hogyan bánt el vele saját egyháza. Az a falu, amelynek lelkésze volt, kiállt érte, és ezért húzódott el áthelyezése. Hideg Lóránt helyzete azonban egyre nehezebb lett. Megpróbált Somogyban megfelelő helyet keresni, mert egyre nyilvánvalóbbá vált számára, nem maradhat annak a kis közösségnek az élén, amely szerette, tisztelte. Érthető, hogy a számára megfelelő új helyet az egyházügyi főelőadó nem fogadta el, mert nem igazán tartotta büntetésnek. A szorongató helyzetben a lelkész felesége próbálkozott az egyházügyi főelőadót meggyőzni azzal, hogy elmondja a családot ért csapásokat. A válasz elutasító volt.

Volt olyan lelkész is, aki nem merte vállalni, hogy hívei mellett kiálljon. A pécsváradi református pappal (Nagykálóczi Sándor) szembefordult presbiteriumának egy része. A lelkész ezeket a presbitereket az „ellenforradalomban” való aktív részvételért feljelentette a hatóságoknál. Az egyházügyi főelőadó 1958. szeptember 8-i jelentésében utal arra, hogy négy

egyházi vezetőségben alakult ki elégedetlenség az állam iránt lojális lelkésszel szemben.⁶⁴⁰

Az egyedi esetekben benne foglaltatik tömören mindazon jellemző, amely a református egyházat az 1957-től 1959-ig tartó időszakban jellemezte. Az 1958. november 18-án megtartott évi közgyűlés is az intermedier állapotot tükrözte. A hozzászólók úgy fogalmaznak, hogy a reformátusokat két csoportba lehet osztani. Az első csoportba tartoznak azok, akik az egyházban vannak. Ezek elismerik az egyházat, anyagiakkal támogatják, eleget tesznek vallási kötelezettségeiknek. A másik csoportba azok sorolhatók, akik csak névleg reformátusok, de nem támogatják az egyházat, az anyagiakkal elmaradnak. A lelkészeknek az a kívánsága, hogy hivatalosan is határolják el, kik vannak az egyházban, mert csak ezeket lehet egyházközségi tagnak számítani. A többit egyházon kívülinek, csak missziós területnek kell tekinteni. A fiatalabb lelkészek véleménye szerint a kormány csak a püspökökkel, esperesekkel tart kapcsolatot, velük tárgyal, így a református papság véleménye nem igazán befolyásolja az egyház ügyeinek alakulását.⁶⁴¹

Az egyház a hívekben és a híveiért él. Ez az evidencia biztosítja a történelmi egyházak időben és térben való létezését. A hívekről való lemondás a lassú agonizálás kezdete, s bizonyítéka annak, hogy az állammal való kiegyezés következménye a defetizmus. Ezt anyagi okokkal indokolni pedig teológiai szempontból is abszurdnak tűnik. Enyhíti ugyan a kijelentést a misszió gondolata, de a belső misszió tetszetősnek látszó megoldása az opportunista magatartás leplezését jelenti. Ennek logikus következménye az egyház ügyei iránt elkötelezettséget érző lelkészek kiszolgáltatottsága és kiszolgáltatása a hatalomnak, s a hívők eltaszítása azért, mert a hitük mellett való kiállás politikai szempontból elítélendő. A református egyház lelkészei között is a fiatalok tiltakoznak ez ellen. A fejük felett az állammal megegyezést kereső vezetés konformizmusa ellenállást vált ki belőlük.

Az EH-nak küldött havi jelentésekben újra meg újra visszatér Bereczky Albert lemondásának kérdése. Bereczky háromszori lemondása, majd visszatérése és mindennek okát máig sem igazán ismeri a közvélemény és a kutatók. Mint láttuk, bonyolult ok-okozati összefüggések és egyéni problémák játszottak benne szerepet. Az 1958. december 18-án Bereczky Al-

⁶³⁸ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. Tárgy: Havi jelentés, 1958. május 7.

⁶³⁹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-5/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. június 11.

⁶⁴⁰ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-7/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. augusztus 11.; 0030-8/1958. Tárgy: Havi jelentés, 1958. szeptember 8.; 0025-6/1959. Tárgy: Havi jelentés, 1959. augusztus 6.

⁶⁴¹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-13/1958. sz. TÜK Tárgy: Havi jelentés, 1958. december 10.

bert által az egyházkerület elé terjesztett püspöki beszámoló hangvétele és tartalma egyaránt igazolja Bereczky elbizonytalanodását. Az előterjesztés leglényegesebb gondolata, hogy az egész egyház életét ezután másként kell irányítani. Ez a feladat azonban már nem a lelkileg, egészségileg megrokkant püspökre várt. Nyugdíjazásának ez volt az oka.⁶⁴²

A Duna-melléki Egyházkerület közgyűlése elé terjesztett beszámolójában a korabeli allegorikus kifejezésmóddal utal erre, de most már „bűnét” igyekszik elhárítani: „Külföldi atyafiak is nyugatról és itthoni ellenkezők számon kérték, hol marad a mi »prófétai szavunk« a mostani világ bűnei ellen? Szorongatott, hogy mi ebben az igényben az igazság, mert az nyilvánvaló volt előttem, hogy ez a korszak sem büntelen, ez az új életforma se születik vér és jaj nélkül. Nem vagyunk-e tényleg »néma ebek«?” A választ Pál egyik korinthusiakhoz írt leveléből (IKor 5,12–13) vett gondolatla adja meg: „mi közöm ahhoz, hogy a kívülvalókról is ítéletet tegyek [...] a kívülvalókat majd az Isten ítéli meg.”⁶⁴³

A jelentés nemcsak a „bűn” szó el- és áthárításának reflexét igazolja, de magyarázza is, hogy a főpapi székhelybe másodszor visszatérő püspök már nem a kontinuitás képviselője, a Kádár-rendszer számára kényelmetlenné vált. Az új püspök kinevezése időszerű volt.

Szamosközi István püspöki tisztségre való jelölését és kinevezését első sorban az indokolja, hogy Bereczky Albert egykori ellenfelei – akik közül Fekete Sándorhoz (volt budapesti esperes) állt közel az új jelölt – most érkezettnek látták az időt a törlesztésre. Fekete Sándor is azok között volt, akik Miklós Imre sugallatára szerették volna leváltani Bereczkyt. Ezt Bereczky egyházi fegyelmeivel torolta meg. Kettőjük vitájában Szamosközi István Fekete Sándor pártján állt. Bereczky a kiújuló hatalmi harcokban már nem tudott jól taktikázni. Több pártfogoltjéért túlságosan exponálta magát, s könnyen megvádolható volt azzal, hogy védenecsei között, ahogy az egyházügyi főelőadó fogalmaz, „több reakciós bújt meg”. A püspök számlájára lehetett írni a Megújulási Mozgalom baranyai képviselőinek késedelmes megfegyelmezését is. Szamosközi István Baranya megyei esperesként és megyei tanácstagként egyaránt élvezte a helyi hatalom és a lelkészek egy részének támogatását.

Az új püspök bemutatkozó látogatására 1959. április 28-án a Szekszárdon megtartott esperesi kerületi lelkészi értekezleten került sor. Első megnyilatkozásai egyértelműen bizonyították, hogy a hatalom iránti

lojális vezető kezébe került az egyházkerület irányítása. Örömmel vette tudomásul, hogy a termelőszövetkezet-szervezés során tíz református lelkész dolgozik a termelőszövetkezetekben, ezt úgy értékelte, hogy ezek a lelkészek nem szakadtak el a néptől, bírják a nép bizalmát. A hitélet magyarországi lehetőségét mérlegelve az volt a véleménye, hogy Magyarországon sokkal jobb a helyzet, mint Franciaországban. Elmondta, hogy az utóbbi időben kétszer is járt Párizsban. Azt tapasztalta, hogy a templomokat a magyarországiakhoz képest alig látogatják, s a lakosság 35%-a nincs megkeresztelve. Az 1956-os forradalomról csak azzal kapcsolatban nyilatkozott, hogy a francia protestáns egyház is küldött segélyt az „ellenforradalom” után, pedig jobban rá van szorulva, mint a magyarországi egyház. A budapesti Központi Papnevelő Intézetből a papi békemozgalommal szembeni ellenséges viselkedésük miatt a kormány kívánságára Grösz József kalocsai érsek által kizárt növendékek magatartását elítélte, és helyeselte az érsek intézkedését. A Vatikán politikáját elemelve egyetértett azzal a megállapítással, mely a Vatikánt az imperializmus kiszolgálójának, a háborús légkör támogatójának tartja, pedig a Vatikán látszólag a békepolitika képviselőjének tekinti magát. Szamosközi István hangsúlyozta, hogy a protestáns egyházak a kormány mellett állnak, mert a protestantizmus részben megszabadult a káros nézetektől, ezért a protestáns egyházak képesek a mai kornak is megfelelni. A református egyházban a külföldi egyházak befolyása sem érvényesül, mint a római katolikusoknál. Ez az oka annak, hogy a kormánnyal jobban tudnak a reformátusok együttműködni, mint a katolikusok. A látogatás befejezésekor megemlítette, hogyha valamelyik lelkésszel baj van, kéri, hogy az állami vezetők értesítsék.⁶⁴⁴

A püspök megnyilatkozásai az állampárti politikának tetsző szövegeken kívül két fontos momentumot tartalmaznak. Az egyik megerősíti az esperesi értekezleten elhangzott véleményt, amely a hívők fogyatkozását, a hitélet visszaesését beletörődéssel fogadja. A franciaországi példára való hivatkozás a pártállam által is kívánt szekularizációs folyamat passzív elfogadását jelenti. A másik motívum, amely az előző két évben nem hangzott el felelős protestáns egyházi vezető szájából, a Vatikánról és a magyar katolikus egyházzal szembeni pejoratív megállapítás. Ez nem új keletű, de a források alapján egyértelműen bizonyítható, hogy a belső hatalmi harcokkal, a forradalom hatásainak lecsillapításával és felszámolásával elfoglalt református egyház vezetőinek eddig nem volt módja, hogy a katoli-

⁶⁴² Tóth Gusztáv: Búcsú Miklós Imrétől az Állami Egyházügyi Hivatal elnökétől. *Hitel*, II. évf. 20. szám, 1989. október 4.

⁶⁴³ DfREL, X. Püspöki jelentés; Előterjesztette Bereczky Albert. Budapest, 1958.

⁶⁴⁴ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. Tárgy: Havi jelentések: 0030-14/1959. sz. 1959. január 14.; 0025-2/1959. sz. 1959. április 10.; 0025-3/1959. sz. 1959. május 6.

kusokra mutogassanak, kiemelve ezzel saját érdemeiket s a rendszer iránti lojalitásukat.

A püspök nyilatkozatát igazolta az is, hogy a egyházaktól megkívánt és elvárt, a Szovjetunió nagyhatalmi politikáját támogató elkötelezett háborúellenesség a református egyház politikai megnyilatkozásainak újból a legfontosabb tényezője lett. 1958-ban a református lelkészek számára rendezett békekonferencia lebonyolítását nehezítette, hogy a felkért előadók sorra visszamondták előadásait.⁶⁴⁵

1959 januárjában a szigetvári lelkészi kör két meghívott előadó – Nyáry Pál Somogy megyei esperes és Aházt Imre országgyűlési képviselő, a Baranya Megyei Hazafias Népfront Bizottság elnöke – részvételével tartott ülést. Nyáry Pál ekkor a kommunista Kínában tett útjáról tartott élménybeszámolót, reklámozva a Kínai Kommunista Párt által kialakított „nemzeti egyház” eszményét. A nemzeti szó ebben az esetben az adott politikai rend teljes elfogadását, a külső kapcsolatok megszakítását jelentette.⁶⁴⁶

A március 17-én megyei református lelkészek számára rendezett békeértekezleten a meghívott 72 lelkész közül 57 fő (79%) vett részt. Az értekezletet kellemetlen intermezzo zavarta meg. Tóth Imre dunaszekcsői lelkész eltérve a „kötelező” témától, elkeseredett hangon beszélt a református lelkészek sorsáról. Az volt a véleménye, hogy nem becsülik meg őket. Ezt azzal indokolta, hogy 1956 után a helyi pártszervezet nem javasolta fiát az egyetemre, mert állítólag az „ellenforradalom” alatt több pártellenes kijelentésével, intrikájával bomlást akart előidézni a pártszervezetben.⁶⁴⁷

Tóth Imre kijelentése nem csak politikai indíttatású volt. A református lelkészek anyagi helyzete nem volt irigylésre méltó. Mivel többségében családos emberekről volt szó, a kongrua, az állam által kapott fizetés önmagában nem biztosította megélhetésüket. Csökkent a hívőszám, a válásokat nem gyakorló reformátusok anyagilag nem támogatták az egyházakat. A lelkészek kénytelenek voltak világi állást is vállalni. Elsősorban a termelőszövetkezetekben kínálkozott lehetőség könyvelőként, de más pályák felé is orientálódtak. Tóth Imre esete nem volt egyedi. Nem kellett ahhoz „ellenforradalmi” tevékenység, hogy a református papok gyerekei ne jussanak be felsőoktatási intézménybe, elég volt az édesapa foglalkozása, máris becsapódott előttük az intézmények kapuja. Ezért for-

dultak az egyháziügyi főelőadóhoz, hogy segítse őket valamely állás megszerzésében, s ezzel foglalkozásuk is megváltozott.⁶⁴⁸

A lelkészek elhelyezkedése világi pályán önmagában még nem látszott komoly veszélynek, hiszen munkájuk mellett papi teendőiket, ha korlátozottabb mértékben is, de el tudták látni. A szekularizációs folyamatnak ezzel a jellegzetességével a nyugat-európai államokban ebben az időszakban már lehetett találkozni. A „dolgozó pap” itt már elfogadott tény volt. Magyarországon azonban világi foglalkozásokból élő lelkész, különösen falun még szokatlan volt a hívők számára. Az állami politika is támogatta ezt a folyamatot, de nem azzal a szándékkal, hogy a valóban rászoruló lelkészeket segítsen, hanem azért, hogy egyre többen hagyják el a papi pályát, így gyengüljön a vallás, az egyház befolyása, szerepe.⁶⁴⁹

A protestáns egyházak közül a kisebbik testvér, az evangélikus egyház is megszenvetde a Rákosi-rendszer diktatúráját. 1956 magától értetődően ebben a felekezetben is változásokat hozott. „A meghurcolt, eltávolított vezetők visszatértek funkcióikba. A forradalom bukása után az egyházkormányzatban zavaros helyzet alakult ki. Az állam a déli kerület – melyhez Baranya is tartozott – autonómiáját felszámolta, kormánybiztost állított annak élére. A konszolidáció során ismét eltávolították a törvényes vezetőket, majd 1958-tól újabb garnitúra vette át a vezetést. A Deák téri püspök Káldy Zoltán lett, évtizedekre az egyház mindenható vezetője, és hosszú ideig nem került sor az egyetemes felügyelő megválasztására sem.”⁶⁵⁰

Káldy, aki az 1952-ben létrehozott Déli Egyházkerület Tolna-Baranya megyei esperességének élén állt a vizsgált időszakban 1958 októberéig,⁶⁵¹ „a kádári puha diktatúrán belül az egyházban roppant kemény diktatúrát valósított meg”.⁶⁵² Az ő személye döntően meghatározta az általa vezetett esperesség helyzetét. Akkor, amikor a szomszédos Somogyban érezhető az új idő szele, és Baranyában mind a katolikus mind a református egyházban az ellenállás egyértelműen fokozódott, addig a Káldy regnálása alá eső Baranyában mást tapasztalunk. A baranyai kis létszámú, többnyire szórványokban élő evangélikusokat nem érintette úgy a nagypolitika

⁶⁴⁵ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. július 9.

⁶⁴⁶ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0025/1959. sz. TÜK, 1959. február 9.

⁶⁴⁷ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0025-2/1959. sz. TÜK, 1959. április 10.

⁶⁴⁸ Uo.

⁶⁴⁹ Később az egyháziügyi főelőadó már káros tendenciát lát abban, hogy a református lelkészek a termelőszövetkezetekben helyezkednek el, s ezeket a lelkészeket jól helyezkedő embereknek nevezi. (BML 0025-1/1959, 1959. március 9.)

⁶⁵⁰ Gergely–Kardos–Rottler: i. m. 234.

⁶⁵¹ Uo.

⁶⁵² Hovanyecz László (1998): Egy ember az örökkévalóságnak. *Népszabadság*, 1998. április 22. 13.

hullámverése, mint a másik két történelmi egyházat. Ezt az objektív tényezőt éppúgy figyelembe kell vennünk, mint a vezető esperes autokratizmusát. A két feltétel együttesen eredményezi, hogy Káldy Zoltán és a hatalom viszonya harmonikus volt.

Az 1958. március 10-i havi jelentés röviden, tömören fogalmazza meg a baranyai kis egyház helyzetét, s ad globális képet a vezető esperesről: „Eddig sem volt feltűnő a munkájuk, most sem. Ennek egyik oka, hogy kevesen vannak a megyében, a másik az, hogy Káldy esperes elég tekintélyes egyéniség, és hallgatnak rá.” A jelentés megemlíti még, hogy az átai katolikus templom építésének láza átragadt Áta evangélikus lakosságára is, most ők is imaházat szeretnének építeni. A kérelmet a járási tanácson keresztül már el is juttatták az egyházügyi főelőadóhoz. A kérdés azért nehéz, problematikus, mert Káldyra való tekintettel elutasítani nem könnyű, de az engedélyt megadni mégsem lehet. A katolikusok már egy évvel ezelőtt beadták kérelmüket, a templom anyaga együtt van. Ha az ő szándékukat a hatalom keresztezi, összetűzésre kerülhet sor.⁶⁵³

A látszólag jelentéktelen „ügy” jól rávilágít arra a sajátos logikára, amelylyel a helyi hatalom mérlegelt és döntött. 1957-ben még nem merték a templomépítési kérvényt elutasítani. Amikor a politikai viszonyok kedveztek, már a lojálisabb, de gyengébb felet hasonló ügyben elutasították, számítva megértésére. Ez a megértő lojalitás nyilvánult meg akkor is, amikor lelkészi értekezleten Káldy esperes ismertette Horváth Jánosnak, az EH elnökének az Ordass-ügyben elmondott tájékoztatóját, valamint beszámolt arról is, milyen vélemény alakult ki a lelkészek körében az állami támogatás megszűnése után. Sajnos a főelőadó erről a hangulatról nem ír egy szót sem. Káldy, mint ember, tiszteli Ordass Lajost, politikáját, viselkedését azonban helyteleníti és elítéli. Ordass magatartásában nem sok változást vár, makacs ember, aki saját személyét többre tartja, mint a lelkészek érdekét, ezért a lelkészek nagyobb része el fog fordulni tőle.⁶⁵⁴

Ordass emberi tartásának elismerése, de politikájának, magatartásának elutasítása a „hajolni, de nem törni” álláspontját tükrözi. Az a kitétel, hogy „a lelkészek nagyobb része el fog fordulni Ordasstól”, bizonyítja az evangélikus papság igazság melletti kiállását még akkor is, ha Káldy bízott a papi közvélemény későbbi megváltozásában. A lelkészeket, akiknek többsége szórványban élő híveket gondozott, a hatalom a kongrua megvonásának kollektív büntetésével sújtotta. Ez biztos meghátrálásra és engedel-

mességre kényszerítette őket. Káldy érvelése logikus, de nem etikus. Káldy „nagyon jó ösztönrel érezte meg azt, hogyha túlteljesít, abból nem lehet baj. Ordass példája viszont azt bizonyította, hogy jellemessége csak bajt hozhatott.”⁶⁵⁵

Jól egészíti ki a Káldy-portrét az a beszámoló, amelyet a Szovjetunióba tett utazása után mondott el egy lelkészi értekezleten. Káldy véleménye szerint a Szovjetunióban a vallásszabadság olyan fokával találkozott, amely követendő példa Magyarország számára is. Még az egyházügyi előadó is kérte, hogy óvatosabban fogalmazzon az esperes, mert a lelkészek kételkedni fognak szavaiban.⁶⁵⁶

Jellegzetes „túlteljesítés” ez a megnyilatkozás. Káldy ügyesen építette a felfelé vezető utat, alapozta karrierjét. Ordass távozása napirenden volt. Az esperes az Állami Egyházügyi Hivatalban tájékozódott az egyházpolitika irányítóinál. Kedvező híreket kapott, hiszen az ő személye is szóba került a püspöki stallum elnyeréséért folytatott versenyfutásban. Ugyanakkor óvatos is volt, mert az egyházügyi főelőadóval folytatott beszélgetés során megjegyezte, hogy az új püspök megválasztása és kinevezése Ordass távozása után azonnal túl korai.⁶⁵⁷

Az óvatosság két okkal magyarázható. Az egyik az, hogy Ordass lemondása összekapcsolódott Dezséry László formális visszatérésével. Dezséry 1956-ig volt a Déli Egyházkerület püspöke, de a forradalmi események hatására kialakult „zavaros helyzet” távozásra kényszerítette. Ordass püspökségét a Kádár-rendszer átmeneti állapotnak tekintette. Dezséry visszatérésére azért volt szükség, hogy a legitimitást, a kontinuitást helyreállítsák. A másik ok az evangélikus lelkészek között uralkodó nyugtalan hangulat lehetett, amellyel Káldy számolt, de a megyei vezetés már nem tekintette befolyásoló tényezőnek.⁶⁵⁸

Az 1958. november 13-án a szekszárdi lelkészi értekezletet a már püspök Káldy tartotta. Politikai alapelve a pártállami törekvések teljes elfogadása. A lelkészek véleménye az volt, az új püspöknek nem lesz irigylésre méltó helyzete. Ez a megállapítás igazolja, hogy a hatalmi csúcson történt események befolyásolják a papi közvéleményt is.⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ Hovanyecz László: i. m.

⁶⁵⁶ BML, Baranya Megyei Tanács Műv. Oszt. 0030-5/1958. sz. 1958. június 11.

⁶⁵⁷ BML, Baranya Megyei Tanács Műv. Oszt. 0030-7/1958. sz. 1958. augusztus 11.

⁶⁵⁸ BML, Baranya Megyei Tanács Műv. Oszt. 0030-11/1958. sz. 1958. november 8.

⁶⁵⁹ BML, Baranya Megyei Tanács Műv. Oszt. 0030-13/1958. sz. 1958. december 10.

⁶⁵³ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-2/1958. sz. 1958. március 10.

⁶⁵⁴ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-3/1958. sz. TÜK, 1958. április 9.

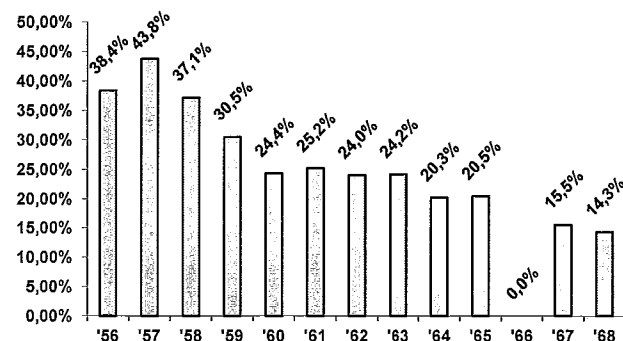
Hitélet

Az egyházpolitika tömegeket is érintő alapvető kérdése Baranya megyében is a hitoktatás volt. Ezt a Kádár-rendszer éppolyan fontosnak tartotta, mint az elődje. Megyei szinten pontos regisztrációt vezettek, az adatszolgáltatást minden járástól, várostól megkövetelték. Az adatok mellett elemző jelentést is kértek. A jelentések tartalma, színvonala azonban jelentősen eltér mind járásonként, mind városonként, mind évenként. Ez utóbbi utal az adott időszak egyházpolitikájának jellemzőjére is. A hittanbeíratás adott alkalmat a lelkészek, valamint az állam és párt helyi vezetőinek a legtöbb összeütközésre. A tanév során a hittanoktatás folyamatos súrlódási felületet jelentett, mert az egyházak igyekeztek megőrizni a hitoktatásra járó tanulókat, de előfordult, hogy a „törvényesen, szabályosan” beírt tanulók mellett újabakat próbáltak toborozni, ez pedig főbenjáró bűn volt a „klerikális reakció” ellen nem csak elvi, világnézeti, gyakran adminisztratív harcot folytató pártállam számára. Az állami egyházpolitika a hittanra beíratottak számának fokozatos lemorzsolását, csökkentését tartotta fő feladatának. Eleinte kampányszerű volt a küzdelem, majd fokozatosan tervszerű, átgondolt politikai küzdelemmé vált, amelynek kiépítették az apparátusát a legkisebb falutól a járáson, városokon át megyei szintig. 1961-ig a megyei kimutatás pontos, a Baranya Megyei Tanács Egyházügyi Hivatala által nyilvántartott adatsor szerint 1964-től már csak a hittanra beíratottak százalékos aránya szerepel a megyei összegzésben. 1962-től a Baranya Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztálya vette át a hittanbeíratás adatainak megyei szintű nyilvántartását. Érdemes megjegyezni, hogy a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztálya az 1962–1963-as évre vonatkozóan is kért jelentést a hittanbeíratásokról. A rendőrkapitányság adatai megegyeznek az agitációs és propaganda osztály adataival. Az egyházak ellenőrzése továbbra is túlbiztosított volt. Az állami vonal kissé háttérbe szorult az egyházpolitika ellenőrzésében. Ennek bizonyítéka az 1958-as egyházpolitikai határozat megkésett végrehajtása. A rendőr-főkapitányság politikai főosztályának ilyen téren történő vizsgálódása – valószínűleg központi utasításra – még mindig az 1958 előtti reflexek továbbélését jelentette.

A hittanbeíratások tényezőit nem lehet igazán csak a hitélet jellemzőiként felfogni. Nemcsak vallásszociológiai, egyházpolitikai, hanem a „hétköznapi” politika reprezentatív eredőjének is kell tekinteni.

Sajnos a vizsgált időszakban nagyon kevés adat áll rendelkezésre, amely a hitélet más fontos tényezőire vonatkozik s összehasonlítási lehetőséget kínál a hitoktatás adataival. Az 1968-ban készült egyházpolitikai jelen-

Hittanra beíratkozottak százalékos aránya megyei szinten

Forrás: 12. számú melléklet

Megjegyzés: A jelentésekben 1966-ban nem található adat. Az 1956-os, 1960-as, 1967-es és 1968-as évek adatai nem teljesek, így a kapott értékek tendenciát jelölnek.

tésben található adatok értékesek, de csak a 1960-as és a 1967-es évre vonatkoznak. A folyamatok irányát jelzik, de alakulásukról nem kapunk részletes képet. A hitoktatás mellett az egyház – elsősorban a katolikus – kereste a lehetőséget az ifjúság megtartására. A katekizmusoktatás kínálta erre a legjobb lehetőséget. A katekézis-„félórát” a templomban tartották. Hivatalos ellenőrzésére volt ugyan mód, de csak alkalmi. A lelkészek igyekeztek, amennyire lehetett, az adatokat eltitkolni. Ez magyarázza, hogy a ténytámadásokat csak iránymutatónak kell tekinteni, és óvatosan kell kezelni.

A hitélet többi alkalmi – keresztes, elsőáldozás, bérmelekedés a katolikusoknál, a konfirmáció a protestánsoknál, esküvő, temetés – már a vallási kötődés, tradíció megnyilvánulásának konkrét, jobban ellenőrizhető formája. A pártállam itt is megpróbálta kialakítani az új, profán formákat a névadó, a társadalmi esküvő és temetés világi „szertartásait”.

Hitéleti adatok.⁶⁶⁰

	1960	1967
A katekizmusoktatásban résztvevők száma	600	1200
Elsőáldozó	700	2000
Bérmelekedő	506	1096

⁶⁶⁰ BML., Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Tárgy: Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről. 1968. szeptember 24.

	1960	1967
A születések száma	6458	6212
Névadó ünnepség	296	511
Házasságkötések száma	3402	3606
Társadalmi esküvő	360	2410
Halálozás	4450	4422
Társadalmi temetés	42	285

A születések és a névadók, a házasságkötések és a társadalmi esküvők számának aránya csak a nagy trendet mutatja, de a finomabb következtetésekre kevésbé alkalmas. A névadó és a keresztelő egymást nem zárja ki, ugyanez érvényes a társadalmi esküvőre és az egyházi házasságra is. A társadalmi temetés és az egyházi temetés inkább kizárja egymást. A névadók száma a születések számának 1960-ban 4,58%-a, 1967-ben 8,22%-a. A társadalmi esküvő a házasságkötések számának 1960-ban 10,58%-a, 1967-ben 66,83%-a. Társadalmi temetéssel temették el 1960-ban a meghaltak 0,94%-át, 1967-ben 6,44%-át. Az arányszámokat tekintve a tradíció a temetési szertartások módját döntően befolyásolja. A társadalmi temetések arányának 5,5%-os változása ezt igazolja. A névadók arányának változása kisebb, 3,64%, de ebből csupán arra lehet következtetni, hogy az új társadalmi szokások aránylag lassan hódítanak teret. A meg nem kereszteltek és a megkereszteltek számáról nincs adat, ezért a névadók számára vonatkozó tényt szám nagyon relatív. A társadalmi esküvők aránya 56,25%-os változást mutat. Ez a tendencia azt jelenti, hogy a legnagyobb sikert itt érte el a hivatalos politika. Az állami, polgári esküvő kötelező, azaz törvényesíti a párok házasságát, az egyházi esküvő pedig politikai okok miatt nem mindig ajánlatos.

Az elsőáldozás, bér málkkozás (konfirmáció) és a hitoktatás kapcsolata szoros, hiszen az egyház a hitoktatáson való részvételt alapvető feltételként kapcsolja hozzájuk. Amikor azonban a hittanbeíratással szembeni offenzíva eredménnyel jár, az elsőáldozásra, bér málkkozásra való felkészítés az egyház és a fiatalság közötti kapcsolatteremtés legfontosabb eszköze lesz. Ezért nő az elsőáldozók száma több mint kétszeresére, a bér málkkozók száma kétszeresére a vizsgált időszak két végpontját jelentő évben közel azonos születési szám mellett. Ez a jelenség megengedi annak feltételezését, hogy a közbeeső évek alatt fokozatosan toldott át a hangsúly a váláshoz, az egyházhoz való kötődés kifejezésének ezekre a területeire. Arról nem szabad megfeledkezni, hogy sem az elsőáldozás, sem a bér málkkozás,

konfirmáció nem az ifjúság vallásosságának bizonyítéka, hanem az azt nevelő idősebb korosztály felfogásának, világnézetének, szokásrendjének jellemzője.

Az egyházi rendezvényeken is növekedett a résztvevők száma. Erről is érkeztek folyamatosan a jelentések a párt- és állam megyei szerveihez. Mivel a számok becslésen alapulnak, a következtetéssel óvatosnak kell lenni.

A legnagyobb létszámú tömeget a búcsúk vonzották, ezeknek a vallásos érzelmek mellett népi ünnepély jellege is volt. A megjelenők számában bekövetkező változások nem igazán tértek el. A legnagyobb különbség a búcsúk látogatottságában van. 1965-ben körülbelül. 8000-rel többen vettek részt búcsún, mint 1960-ban.

Egyházi rendezvények⁶⁶¹

	Húsvét	Úrnap	Búcsúk
1960	18 000	17 000	22 000
1965	26 000	16 000	30 000
1968	27 000	19 000	28 000

A hitéletre vonatkozó, vallásszociológiai szempontból fontos adatokat azért érdemes előbb szemügyre venni, mint a hittanbeíratások adatait, mert ezek a számok azt bizonyítják, hogy a vallásos érzelmek kifejezése nem adekvát a pártállam politikai, világnézeti törekvéseivel. A tömegek reakciói a közvetlen, direkt beavatkozásokra nem azonnaliak, hanem trendet, kiegyenlítődést mutatnak. A vallásos érzelem, gondolkodásmód nem változott gyorsan, hiszen történelmileg kialakult erkölcsi rendszerről van szó. Nem valósult meg egyik napról a másikra a vallás elhalásának marxi tézise. A folyamatot immanens törvényei irányították. A hitélet adatainak kiválasztása az évszámok megválasztása miatt is beszédes. 1960, az 1958-as párthatározat után két évvel, már „kedvező” kiindulási alapot jelent az elemzéshez, a többi évszám pedig a Kádár-rendszer periodizációjának szempontjából s az egyházpolitikai szempontból periódushatárnak tekinthető 1964-es év utáni időszakra esik. 1963-ban kezdődtek a Vatikánnal azok a tárgyalások, amelyek az 1964-ben kötött részleges megállapodáshoz vezettek. A hitélet pozitív irányú változását bizonyító számok kifelé a rendszer szebbik arcát mutatták.

⁶⁶¹ BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. 1968. szeptember 26.

A felszín jelenségei és a belőlük levonható következtetések mellett azonban a Kádár-rendszer mögöttes szándékairól sem szabad megfeledkezni. A rendszer egyházpolitikusai tudták, hogy a stratégiai cél, az egyházak, a vallás meggyengítése, majd megszűnése csak a gyökerek elpusztításával lehetséges. Ezt jelentette az ifjúságpolitika Rákosi-rendszertől örökölt vonalának folytatása. A hittanbeíratás ezért maradt továbbra is centrális kérdés. Vele szoros összefüggésben jelentkezett az egyházak irányításáért folyó harc, a papság, a lelkészek tevékenységének korlátozása, ellehetlenítése és létszámuk, utánpótlásuk csökkentésére irányuló folyamatos törekvés. A hittanbeíratások adatai nem igazán a hitéletéről, hanem a rendszer politikai, társadalmi, szociológiai arculatának alakulásáról beszélnek.

A Baranya megyei adatok összevetésekor szembetűnő az 1960-as év. Ekkor már nem találunk a hittanbeíratás adatai között 50% feletti arányszámot. Nem véletlen, hogy a hitélet más adataira vonatkozóan ezt az évet tekintették a megye vezetői a „fordulat” évének. Az 1960 előtti időszakban a városokat, a Szigetvári járás 1956-os és a Siklósi járás 1959-es hittanbeíratási adatait leszámítva a beíratkozások 50% felett vannak. 1957-ben és 1958-ban ugyancsak a Siklósi járás és a városok kivételével minden arányszám meghaladja a 60%-ot, s 1959-ben sem csökkennek a mutatók 50% alá (11. számú melléklet). A városok és a „vidék” adatainak nagy arányú eltérése nem helyi, hanem regionális, feltehetően országos, évszámtól is független standardjellemző.

Ha politikai összefüggésekben gondolkodunk, egyértelmű 1956 hosszú ideig, azaz három évig – 1957-től 1959-ig – tartó indukáló hatása. A vallás és a nagypolitika összefüggéseit sokan figyelmen kívül hagyják, vagy éppen tagadják a 20. század második felének történelmi eseményei vonatkozásában. Közép-Kelet Európában, Magyarországon, a diktatúrák idején csak a vallás kínált a tömegek számára a szembenállás kifejezésére lehetőséget. Ez a jellemző azért is fontos, mert még tudományos berkekben él az a felfogás, hogy a Kádár-korszak egyházpolitikájának nem voltak regionális specifikumai. Ha Baranya megye ebből a szempontból kivétel, akkor ez más megyékre is jellemző lehet.

1957-ből csak a hittanbeíratás adatait ismerjük. A részletesebb források hiánya arra vall, hogy a politikai vezetés még a forradalom utóhatásainak felszámolásával, a politikai rendezés országos kérdéseivel volt elfoglalva.

1958-ban már újraindult, illetve folytatódott az 1956 előtti ellenőrzés. A hittanbeíratásokról a járási pártbizottságok feljegyzéseket készítettek a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztálya számára. A feljegyzések meghatározott szempontsor szerint készültek. Elsőként a hittanbeíratások elleni intézkedésekről számoltak be. Ez három szinten történt.

Először a járási, községi tanácsok szervezték meg állami vonalon a kampányt. Ezután az általános iskolák igazgatói és tanári testületei kapták meg az eligazítást. Az állami vonaltól független, de vele párhuzamos volt a pártalapszervezetek mozgósítása. Ez a séma végig megmaradt az általunk vizsgált időszakban, csak más szervezetek bekapcsolódásával módosult, illetve egészült ki.

A hittanbeíratásokkal kapcsolatos, a járási és városi pártbizottságok részére készült tájékoztató 1957-ről megemlíti, hogy több párttag beíratta gyermekét hittanra. Az új tanévben az volt a pártszervezetek feladata, hogy a felvilágosító munka minden eszközét igénybe véve győzzék meg a párttagokat, hogy fogadják el a párt álláspontját, és kommunistához méltóan ne írássák be gyermekeiket hittanra. A tájékoztató a vallásos pedagógusokkal szemben támasztott minimális követelménynek tartotta, hogy sem iskolában, sem iskolán kívül nem folytathatnak agitációt. Arra is törekedni kellett, hogy gyermekeiket ne írássák be hittanra, mert ez a vallásos szülők számára követendő példa.

Fontos volt a párt számára, hogy a párton kívüli állami alkalmazottak – a tanácsi dolgozók, vállalati igazgatók stb. – milyen álláspontot foglalnak el a hittanbeíratással kapcsolatban. A lakosság felsorolt rétegei, csoportjai mellett természetesen a munkás, paraszt szülőkre kellett az agitációs munkában a legtöbb gondot fordítani.⁶⁶²

A megye állami vezetői azt is felismerték, hogy a hittanbeíratások elleni kampány nem hozta meg a kívánt eredményt, mert a meggyőzés és a fenyegetés módszere gyakran dacot váltott ki a szülőkből. Ennek a felismerésnek az eredménye az a jelentés, amelyet a vallásoktatásról és a lemorzsolódásról készített a megyei tanács művelődésügyi osztálya. A jelentés bevezetésében megállapítja, hogy olyan tervszerű munka, amely a hittanoktatásról való lemorzsolódást segítette volna, Baranya megyében nem folyt. A komlói pártbizottság azon kísérlete, hogy a lemorzsolódás érdekében a hittanra beíratkozott tanulók névsorát a város általános iskoláitól megkapja, az igazgatók ellenállásán megbukott. Az igazgatók ebben a régi, helytelen módszerek felelevenítését látták. A Pécsváradi járás pártbizottsága azonban már mások által is elfogadott módszert alkalmazott. A járási pártbizottság képviselője a megyei egyházügyi előadóval meglátogatta a lojális érzelmű papokat azzal a szándékkal, hogy bevonják őket a község, a járás életébe. A hittanórákról való lemorzsolódás, az an-

⁶⁶² BML, Baranya Megyei Pártbizottság Agit. és Prop. Oszt. Tárgy: Tájékoztató a hittanbeíratásokkal kapcsolatban a járási és városi bizottságok részére adott intézkedésekről. 1968. június 30.

tiklerikális és ateista propaganda kérdésében a pedagógusok általában passzívak. Többen kifejezték abbéli véleményüket, hogy helytelen lenne a múlt hibás gyakorlatát követni, amikor a pedagógusok a kemény agitáció, az adminisztratív megtorlással való fenyegetőzés következtében szembekerültek a szülőkkel, a falu lakosságának többségével. Ebben a véleményben kifejeződik az is, hogy a pedagógusok többsége Baranya megyében vallásos. A jelentés pozitív tényként említi, hogy a beíratott tanulók 30-60%-a jár hittanórára. Ennek oka, hogy a szülők nem ellenőrzik őket. Ebből már levonható a következtetés, hogy a lemorzsolódást gyorsítani lehet, ha az úttörőcsapatok vonzóbb programokat állítanak össze. Az egyházak is tudják, hogy nekik is lépniük kell, ha a tizenéves ifjúságot meg akarják tartani. a hittanórát vonzóbbá kell tenni. Az egyházi lapokban – például a *Református Egyház* 1958. február 15-i számában – erről cikk jelent meg. A papok több helyen – Máriagyűdön, Drávapalkonyán, Mohács egyik külvárosi iskolájában – alkalmaznak új, a gyerekeket vonzó módszereket. A jelentés következtetése mindebből, hogy az egyházak által szervezett mozgalmról van szó, tehát az iskolában sokkal konzekvensebben kell az ateista, vallásellenes nevelést folytatni, a pedagógusok szemléletét megváltoztatni, a párttag szülőket meggyőzni arról, ha gyermekeiket hittanra íratják be, az összeegyeztethetetlen párttagságukkal. Ha a meggyőzés nem használ, akkor taggyűlésen kell megtárgyalni. A hittanórák fokozott ellenőrzése az igazgatók, szakfelügyelők által megakadályozhatja, hogy a hitoktatók az engedélyezett tantervtől eltérő anyagot tanítsanak.⁶⁶³

A Pécsváradi járásban 1907 fő katolikus, 130 fő református és 18 evangélikus iratkozott be hittanra. A párttagok közül 26 fő járattja gyermekét hittanra, az összes hittanra beiratkozott 1,26%-a ez. Az állami alkalmazottak közül 28 fő íratatta be gyermekét. Ennek statisztikai megoszlása: tanácsi alkalmazott: 11 fő; szövetkezeti alkalmazott: 5 fő; rendőr: 2 fő; erdész: 3 fő; főagronómus: 1 fő; állatorvos: 2 fő; orvos: 2 fő; sajtüzemvezető: 1 fő; növényvédő állomás igazgatója: 1 fő; pedagógus: 0 fő. Az alkalmazottak gyermekei 1,36%-át adják a hittanra beírtaknak.

Több helyen – Kátoly, Nagypall, Véménd, Mecseknádasd, Máriakéménd – a papság nem a megengedett módon hirdette a hitoktatás időpontját, agitált. A járási pártbizottság ezért a vémenédi plébános, a máriakéméndi, pécsváradi és mecseknádasdi káplán hitoktatói engedélyének felfüggesztését kéri. A járási pártbizottság határozatot hozott arról, hogy

⁶⁶³ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. Tárgy: Jelentés a vallásoktatás és a lemorzsolódás helyzetéről. Pécs, 1958. március 3.

azokkal a párttagokkal szemben, akik gyermekeiket hittanra beíratták – a munkások kivételével – a kizárást alkalmazzák.⁶⁶⁴

A Sásdi járásban körülbelül 20-23 párttag gyermeke jár hittanra (0,64–0,73%). Ezek között van két olyan tanuló, akinek az édesapja párttitkár. A vezető funkcióban levők közül igen sokan beíratták gyermekeiket. Ezek zöme tanácsi, szövetkezeti vagy a MÁV-nál alkalmazásban lévő vezető. Arra hivatkoztak, hogy „eddig nem lehetett, most már lehet”. A papság ebben a járásban is hatásos módszerekkel hívta fel a hívek figyelmét a beíratásra.⁶⁶⁵

A Siklói járásban 35 párttag gyermeke járt hittanra (1,53%). Ebben a járásban 1 tanácselnök, 3 tanácsi VB titkár íratatta be gyermekét.⁶⁶⁶

A Szigetvári járás pártbizottsága által közölt adatsor azért érdekes, mert elsősorban az alkalmazottak magatartásáról ad képet: 58 párttag, 21 tanácsi, 14 postai alkalmazott, 9 tűzoltó, 19 szövetkezeti, 9 erdészeti, 18 MÁV, 3 bírósági alkalmazott, 3 pénzügyi alkalmazott, 2 állami gazdaság vezető, 2 orvos, 2 pedagógus, 5 rendőrségi dolgozó gyermeke vett részt hitoktatáson. A hittanra gyermekét beírató párttagok száma magas (2,53%). Az emelkedés oka, hogy a kisebb települések – Szentmártonpuszta, Boldogasszonyfa, Somogyapáti – pártszervezeteinek tagjai nem vették figyelembe a párt követelményeit.⁶⁶⁷

A Mohácsi járásban 37 párttag, 3 függetlenített tanácsi vezető, 9 pedagógus, 12 földműves szövetkezeti vezetőségi tag és alkalmazott és 1 orvos íratatta be gyermekét. A hittanra beíratottak számának 1,25%-a párttag szülők gyermeke.⁶⁶⁸

A Pécsi járásban kb. 40 párttag gyermeke jár hittanra, ez a beíratottak 1,6%-a.⁶⁶⁹

A járások adataiból azt a konklúziót lehet levonni, hogy az értelmiség, az alkalmazottak jelentős része szükségesnek tartotta, hogy gyermeke hitoktatásban részesüljön. A Sásdi járás jelentésében elhangzott indoklás arra utal, hogy 1958-ban a közgondolkodás a politikai vélemény kifejezésének lehetőségét látta a hittanbeíratásban. A párttagok, a tanácsi, szövetkezeti vezetők gyermekei azért jártak hittanórára, mert a család, elsősor-

⁶⁶⁴ BML, MSZMP Járási Pártbizottság, Pécsváradi. 34/1958. 1958. június 9.

⁶⁶⁵ BML, MSZMP Járási Pártbizottság, Sásd. 5/Agit./4/1958. 1958. július 9. Tárgy: Feljegyzés a hittanbeíratásokkal kapcsolatban.

⁶⁶⁶ BML, MSZMP Járási Bizottság, Siklós. 1958. július 10.

⁶⁶⁷ BML, MSZMP Járási Pártbizottság, Szigetvár. 1958. július 8.

⁶⁶⁸ BML, MSZMP Járási Bizottság, Mohács. 1958. július 9.

⁶⁶⁹ BML, Baranya Megyei Tanács Műv. Oszt. 0030/1958. sz. Tárgy: Havi jelentés, 1958. július 9.

ban a feleség akarata dominált a döntésben, amit viszont a helyi közösség tradíciója determinált.⁶⁷⁰ A pedagógusok – a Mohácsi járás kivételével – létszámukhoz képest alig írárták be gyermekeiket. A hatalom rá tudta kényszeríteni akarát a pedagógusokra. Feltűnő az is, hogy a különböző járásokban azokkal a párttagokkal szemben, akik gyermekeiket hittanra írárták, nem egységes szempontok alapján lépett fel a párt. A legszigorúbb a Pécsváradi járás pártbizottsága, itt kizárást is alkalmaztak, igaz, a fizikai munkásokkal szemben elnézőbbek voltak. A Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság valószínű azért is kért jelentést a hittanbeíratásról, mert a rendőrség kötelékébe tartozók közül többen beírárták gyermeküket.

Az egyházi főelőadó egyetlen jelentésében tér ki a hittanbeíratásokra. Sommásan fogalmaz, amikor azt állítja, hogy a papok többsége lelki terrorral kényszerítette a híveket arra, hogy beírássák gyermekeiket. Ez a megállapítás a járások jelentéseivel csak részben van összhangban. Az ő észrevétele az is, hogy szerzetesek is részt vettek a hittanbeíratásra való agitálásban. Tapasztalatai alapján két lelkésztől az egyházügyi főelőadó megvonta a hitoktatói engedélyt. A jelentés megállapítja azt is, hogy a katolikusok sokkal keményebben agitáltak, mint a reformátusok. A beíratások alkalmával túlkapások is előfordultak, a beíratkozásról szóló hirdetményt a hatóságok levetették az ajtóról. Érdekes esetként említi a főelőadó, hogy a pécsi székesegyház ajtaján a beíratást hirdető felírás mellett más szöveg is megjelent: „Papok, ne vezessétek félre gyermekeinket!”⁶⁷⁰

Az MSZMP 1958. évi egyházpolitikai határozatainak végrehajtása aránylag nagy késéssel kezdődött meg Baranya megyében. Elkészült ugyan az intézkedési terv, de egyrészt a termelőszövetkezet-szervezés, másrészt a pártbizottságoknál tapasztalható vallási ideológiai elleni harcot lebecsülő nézetek prolongálták a célkitűzések megvalósítását.⁶⁷¹

Az MSZMP Pécsi Járási Végrehajtó Bizottságának 1958. május 10-i ülésén jól kirajzolódtak azok a dilemmák, amelyek a járási pártbizottságok szintjén és a pártalapszervezetekben éltek az egyházpolitikával kapcsolatban. A hezitálás oka a bizonytalan gazdasági helyzet. Ezt kapcsolta össze a párt az egyházpolitika kérdésével. Az ülésről készült jegyzőkönyv szerint a vallás befolyása az ellenforradalom alatt és közvetlenül utána jelentősen kiszélesedett. Ennek oka, hogy a gazdasági, politikai helyzet bizonytalanságban tartotta a lakosság többségét. A papság az ellenforradalom után a megindult gazdasági, politikai konszolidáció időszakában kü-

⁶⁷⁰ Uo.

⁶⁷¹ BML, Megyei Pártbizottság Agit. és Prop. Oszt. Tájékoztató a PB vallással és egyházzal kapcsolatos határozatainak végrehajtásairól. Pécs, 1959. november 12.

lönösen az ellenforradalom előtt elkövetett hibákat felnagyítva a maga javára eredményesen dolgozott, és ideiglenesen sikerült befolyását kiszélesíteni. A párt az ellenforradalom leverése után az újjászervezéssel, az ellenforradalmárok társadalmi, gazdasági és politikai pozíciókból való kiszorításával volt elfoglalva, ezért nem volt ereje és ideje a vallásos befolyás visszaszorítására. Most azonban elérkezett az idő, hogy véget vessenek annak a közömbösségnek, amely a vallással kapcsolatos kérdések iránt megnyilatkozott. A pártban tisztázni kell, hogy a vallás nem magánügy. A párttagoknak azon részét, mely még vallásos, de nem folytat a vallás mellett agitációt, és egyébként alkalmas párttagságra, nem szabad kizárni. A pártba jelentkező tagjelölt dolgozókat vallásos felfogásuk miatt nem szabad elutasítani. A felvételük után fokozatosan meg kell szabadítani őket a még meglevő vallásos előítéletektől. A járási pártbizottság határozata azt is rögzíti, hogy minden erővel harcolni kell a különféle ellenséges nézetek ellen, melyek a szocializmus építését akadályozzák. Ezek közé tartozik a vallás is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az ateista propaganda világnézeti harc legyen. A vallásos érzületű embereket ne sértse.⁶⁷²

A jegyzőkönyv rávilágít arra, hogy milyen ellentmondások jellemezték a párt vezetését. Még az MSZMP Politikai Bizottságának határozata előtt vagyunk, tehát a különböző nézetek ütközésére és ütköztetésére lehetőség volt. A határozatban egyszerre van jelen az elnézőbb, rugalmasabb és az intoleráns politika. Az az álláspont, amely a vallást a szocializmus építése ellenségének nevezi, a Rákosi-rendszer intranzigens ateizmusára emlékeztet.

Érthető, hogy a megyei pártvezetés 1958-ban még nem érezte elérkezettnek az időt arra, hogy a párt politikai bizottságának határozatával megismertesse a párt tagjait. Ez azonban nem akadályozta azt, hogy a határozatot a maga módján értelmezze, azaz végrehajtását a gyakorlatban előkészítse, megkezdje. Erre a határozat „rugalmas” jellege is lehetőséget ad. Baranya megyében elsősorban a katolikus egyház vezetésének keményebb politizálása nem engedte, hogy az elnézőbb, plasztikusabb egyházpolitikai vonal érvényesüljön. Ez adott esetben helyi sajátosság volt. Ezzel függött össze, hogy 1959-ben még keményebb volt a vallás, az egyházak elleni harc, mint 1958-ban.

A hittanbeíratás visszaszorítására most már összehangoltabb lépéseket tettek a megyei párt- és állami szervek. Nemcsak párt, hanem állami vonalon is megtették a megelőző intézkedéseket. 1958-hoz képest hatékonyabb volt a vallás elleni küzdelem.

⁶⁷² BML, Jegyzőkönyv. Készült 1958. május 10. a Pécsi Járási Párt Végrehajtó Bizottság ülésén.

Az 1959-es statisztika lényeges változást mutat 1958 hasonló időszakához képest. A visszaesés átlag 10% körül mozog. A „látványos” eredmények ellenére hangsúlyozni kell újra, hogy 50% alá csak egy járásban esett a beíratkozottak indexe. A megyei művelődésügyi osztály értékelése szerint még szeptemberben változik, mert a pótbefíratások következtében a gyereklétszám még körülbelül 2000 fővel emelkedni fog. Ennek ellenére a lemorzsolódás miatt további 4-5%-os csökkenésre számít a művelődésügyi osztály.

A csökkenés fő oka a jelentés szerint a javuló politikai és gazdasági helyzet. Ennek hatása különösen jól mérhető azokban a városokban – Komló, Mohács – és nagyobb községekben, – Siklós, Beremend, Hidas, Villány, Pécsvárad – ahol az ipari munkásság nagyobb számmal él, és a párt befolyása erős. Általában csökkenés tapasztalható a termelészövetkezeti községekben, illetve azon járásokban, ahol a termelészövetkezetek szervezésében jobb eredmények születtek (Siklói, járás, Szigetvári járás).

Kevésbé csökkent a hittanbefíratás ott, ahol egyes papok befolyása nagy, valamint a pártszervezetek passzívak voltak, illetve a kispolgári elemek és egyes alkalmazotti és értelmiségi foglalkozásúak magatartása ingadozó. Több helyen emelkedett is a vallásoktatásra beírtak számaránya, elsősorban a kisközségekben (például Bükkösd, Garé, Nagykozár, Zók, Godisa, Lippó, Szajk stb.). A vallásoktatásra beírt tanulók kb. 60-65%-a alsó tagozatos. Ennek oka, hogy a szülők még jobban ragaszkodnak ahhoz, hogy gyermekük hittanórára járjon, mert ebben a korban elsőáldozó és bérmező a többség. Bár az elsőáldozásra való felkészítéshez 2 hónapon át, a bérmezőhöz 1 hónapon heti két óra van engedélyezve, a papok gyakran csak akkor engedélyezik az elsőáldozást és a bérmezőt, ha a gyermek hittanra is jár. Ez a „lelki terror”.⁶⁷³

A „lelki terror” elleni harc jegyében hívták össze Pécsen a hitoktatók értekezletét az iskolai hitoktatás befejezése után. A lelkesek sérelmezték, hogy az iskolaigazgatók olyan értekezletet tartottak, amelyre meghívták azokat a szülőket, akiknek a gyermekei hittanra járnak, és előadást tartottak számukra a „kettős nevelésről”. Ez igen sok szülőt megzavart. A hitoktatók véleménye szerint ez a hittanbefíratás elleni agitálás volt. A jelen lévő szakfelügyelő ezt az észrevételt azzal verte vissza, hogy a tisztelendő urak is nagyon sok szabálytalanságot követtek el a hittanbefíratással kapcsolatban. Ha óhajtják, felsorolja ezeket.⁶⁷⁴

⁶⁷³ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. Tárgy: Jelentés az 1958/59. évi hittanbefíratásokról. 1959. július 1.; Baranya Megyei Tanács VB Egyháziügyi Hivatala 0025-5/1959. sz. 1959. július 8.

⁶⁷⁴ BML, Baranya Megyei Tanács VB Egyháziügyi Hivatal 0025-5/1959. sz. 1959. július 8.

A hittanbefíratásról szóló, járási pártbizottságok által készített kimutatások többsége az 1958. évihez hasonló módon, rendszerben készült. Találkozunk azonban túlbuzgósággal is. A Pécsi járás pártbizottsága jelentéséhez mellékel egy olyan kimutatást, amelyben a foglalkozás, a tömegszervezeti funkció és a helység megnevezésével felsorolja a gyermeküket hittanra befírató szülők neveit. Ez a kimutatás szemléletesen bizonyítja, hogy községi szinten fontos funkciót betöltő állami, párt, tömegszervezeti vezetők, tanácsstagok, a szülői munkaközösségek elnökei, tagjai még 1959-ben is beíratták gyermeküket.⁶⁷⁵

A vizsgált időszak társadalmi folyamatainak szociológiai szempontú elemzése azért nem könnyű, mert a „szocialista társadalmi szerkezet” marxista sémája alapján összeállított adatok elnagyoltan, torzítva tükrözik a változásokat. A hittanbefíratásokról járási szinten nem maradt fenn ilyen jellegű értékelés. Az 1960–1961-es tanév hittanbefíratásáról megyei szinten készült szociológiai szempontú leltár. Az adatsor végösszege eltér a már közölt adatoktól, mert ott a rossz összeadást korrigálni kellett. A hittanra befíratottak létszámának megyei adatából Pécs tényyszáma hiányzik, ez is torzítja a kimutatást.

Mégis érdemes szemügyre venni a statisztikát – ragaszkodva az eredeti számokhoz – mert az így kialakult tényssorból is lehet konklúziót levonni.

	Munkás	Paraszt	Értelmiségi	Egyéb	Összesen
A beírt tanulók száma	17 672	11 623	1156	6003	36 454
A hittanra beírt tanulók száma	5859	5729	157	2020	13 765
A két adat aránya %-ban	33,15%	49,29%	13,53%	33,64%	37,75%

Forrás: BML, Az 1960/61. tanévre történt hittanbefíratások eredményei, Pécs, 1960. június 28.

A munkás származásúak száma a legnagyobb, az összes beíratott 48,47%-a. A hittanra beíratottak számát tekintve a számuk aránylag alulreprezentált, igazolva a nagy trendet. Ez a társadalmi csoport formálódóban van. A hazai, falusi gyökerektől a munkássá válók elszakadtak. A faluról jöttek az új környezetben már kevésbé ragaszkodnak tradícióikhoz.

⁶⁷⁵ BML, Tárgy: Jelentés a júl. 26-27-i hittanbefíratásokról a Pécsi járás területén. Pécs, 1959. június 29.

A paraszti származású tanulók alkotják a következő legnagyobb létszámú csoportot, az összes beíratott 31,88%-át. 49,29%-os hittanbeíratási arányukkal felülreprezentáltak, igazolva a falu konvencióhoz való ragaszkodását.

Az egyéb kategória nagyon tág fogalom, tulajdonképpen az 1945 előtti társadalom polgárságának felel meg. A marxista szociológia pejoratív fogalomként kezeli, s minden olyan társadalmi elemet idesorol, amely a szocialista társadalmi modelltől idegen. Ez a kategória jelentős létszámmal képviselteti magát. Az összes beírt tanuló 16,46%-a tartozik ide. A hittanra beírtak között szintén felülreprezentált, jelezve, hogy a polgári értékrendben a vallás őrzi fontos szerepét.

Az értelmiségi származású tanulók az összes beíratottnak a töredékét, 3,17%-át teszik ki. A hittanra beíratottak számaránya a legkisebb. Az oka az, hogy a hatvanas években már megjelent a szocialista társadalomba „belelőtt” értelmiségi, s ugyanakkor alkalmazottként is ez a társadalmi csoport volt a pártállam által leginkább fegyelmezhető.

A párt- és állami funkcionárius szülők gyermekei közül 54 munkás, 87 paraszti, 30 értelmiségi származású, és 57 származás szerint egyéb kategóriájú gyermeket írtattak be. Összesen 228 funkcionárius szülőről van szó. Ez az összes hittanra beírtak 1,6%-a. Ha összevetjük az 1958-as hasonló járási adatokkal, szembetűnő a stagnálás. A tradíciók keményen tartják magukat ebben a statisztikai csoportban is. Az elemzett statisztikai adatok az általános iskolába járó tanulókra vonatkoznak.

A középiskolába járó fiatalokról csak a gimnáziumi hittanbeíratást tartja számon a megyei statisztika. A technikumokra, ipari iskolákra vonatkozó nyilvántartással nem lehet találkozni. Ezek az iskolatípusok politikai okokból tabut jelentettek az egyházak számára. A technikumok a szocialista iskolapolitika reprezentatív intézményeként a jól fizetett középkédereket képezték. Az ipari iskolákban az erősödő munkásosztály utánpótlása nőtt fel. Érthető, hogy az oktatás ezen területétől távol tartották az egyházak képviselőit. A gimnáziumokba 1171 tanuló iratkozott be 1961-ben, ebből hittanra jelentkezett 3, az összes beírt 0,25%-a. Ez a szám a nulla felé konvergál. A középiskolás korú fiatalok a rendszer számára már könnyebben elérhetőek, ezért a szülők a továbbtanulásra gondolva nem erőltetik a vallásoktatást. A másik ok, hogy ez a korosztály már a családtól leválóban a tanultak, látottak, hallottak, egyszóval az irányzatos ateista nevelés hatására is távolodóban van a vallástól.⁶⁷⁶

⁶⁷⁶ BML, Az 1960/61. tanévre történt hittanbeíratások eredményei. Pécs, 1960. június 28.

Pécs hittanbeíratási adatai a változás irányát jól meghatározhatóan mutatják. Az egyházak itt a hatalom közvetlen nyomása alatt és ellenőrzésétől függve, valamint a város társadalmi, gazdasági fejlődésétől meghatározottan nem tudnak a hittanbeíratásban a járások eredményeit megközelítő sikert elérni. A járások adatai és Pécs város index számai között azonban kimutatható a párhuzamosság, ami azt bizonyítja, hogy a politikai, gazdasági, társadalmi események hatása éppolyan determináló a vallásosság kifejezésének érzésében, mint a megye más régióiban.

A tömegek befolyásolása mellett döntő a hitoktatás szubjektív feltételeinek gyengítése is, azaz meg kell félemlíteni a lelkészeket, gátolni kell őket az órák megtartásában, az egyházi vezetőket kényszeríteni lehet, hogy a helyi párt- és állami vezetés számára meg nem felelő papot eltávolítsák hívei köréből. 1959-ben már volt ereje a megyei vezetésnek arra, hogy ebben a szándékban támogassa, bátorítsa a községek, járások vezetőit.

A sellyei pártbizottság két lelkész áthelyezését kéri „szigorúan bizalmas” jelzéssel ellátott ügyiratában, hivatkozva a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának 91. számú levelére. A két lelkészről adott jellemzést érdemes szó szerint idézni:

„Pleiszler János helyettes plébános [...] jelenlegi szolgálati helye Vajszló. Megjegyezni kívánjuk, hogy nevezett bizalmas baráti körében azt a kijelentést tette, hogy »vörös bolsevizmus lábbal tapossa az erkölcsöt, és eltiltja az ifjúság nevelését az egyháztól«. Közismerten reakciós, s népi demokratikus rendszerünk ellensége.”

„Dr. Kopcsányi Miklós lelkész a Horthy-rezsimben mint tábori lelkész tevékenykedett. 1944-ben szovjet hadifogságba került. Értesülésünk szerint a megyés püspök bizalmi embere, s mint ilyet nem tartjuk szerencsésnek, hogy délszláv községben, közvetlen a déli határszélen fejtse ki papi tevékenységét. Magánlakásán bizalmas megbeszéléseket folytat ellenséges érületű személyekkel. Ez jelenleg is vizsgálat tárgyát képezi. Azért sem tartjuk őt Drávasztára községben alkalmasnak, mivel az ott élő 1300 lakos mélységesen vallásos érületű, akiknek eszmei befolyásolása könnyű.”⁶⁷⁷

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, honnan az értesülés. A válasz könnyű, hiszen a lelkészt büntetésként diszponálták a határszéli községbe, de Rogács Ferencsel továbbra is kapcsolatban van, tehát innen is el kell távolítani. Ezt a megyei vezetés sugalmazza a járási pártbizottságnak.

A Szigetvári járás pártbizottsága Mott János szigetvári papot Almamelékre szeretné helyeztetni. A kérést azzal indokolja, hogy Szigetváron elég

⁶⁷⁷ BML, MSZMP Járási Bizottsága, Sellye. Tárgy: Papok áthelyezésével kapcsolatos felterjesztés, 1958. július 13.

széles aktívahálózatot épített ki, amelynek segítségével ki tudja játszani az állam és az egyház közötti megállapodásokat. Illegális hitoktatást szervez. A hittanra való beíratás érdekében elég széles körű agitációs munkát folytat a gyerekes családoknál. Módszerei közé tartozik, hogy a gyereket szentképek ajándékozásával igyekszik maga köré gyűjteni. Áthelyezése az általa kiépített kollektíva megszűnését eredményezné, illetve csökkenne befolyása a vallásos emberek között. Cinikus az a megoldás is, amelyet a pártbizottság javasol. Egy olyan lelkészt állítana a helyére, akinek életmódja „demoralizáló hatással lenne az erősen vallásos kis polgári elemekre”. Újra találkozunk Hideg Lóránt református lelkész nevével. Ő, bár a forradalom után nem fordult nyíltan szembe a rendszerrel, illegális hitoktatást szervezett, rendszeresen tartott vallásos házi összejöveteleket, vallásos félórát rendezett különböző házaknál. A botykapeterdi községi pártszervezet többször fordult a járási pártbizottsághoz, hogy helyezték el a községből, mert cinikus magatartása és baráti köre bomlasztóan hat a termelőszövetkezetre. Kisdobszáról Filep József református lelkész elhelyezését javasolják. 1956-ban tagja volt a „nemzeti bizottságnak”, uszító beszédek tartott. Az 1956-ot követő években illegális úton szervezett hittanoktatást felnőtteknek. Rendszeresen látogatja a családokat a gyerekek hittanra való beíratása érdekében.⁶⁷⁸

A Mohácsi járás pártbizottsága 7 lelkész diszponálását javasolja. Bucz Emil szajki lelkészt amiatt, hogy a cigányokat is agitálta hittanbeíratásra. Emellett veszélyesnek tartja a pártbizottság a nemzetiségiekre. Farkas József dunaszekcsői lelkészt a termelőszövetkezeti mozgalom fékezéseért, a hittanbeíratás meg nem engedett módon való hirdetéséért akarják eltávolítani. Putz Gábor somberek pap ellen az a vád, hogy a német anyanyelvűekre van „káros” hatással. Kovács János babarci segédlelkészt meg nem engedett agitációs módszere miatt javasolják diszpozícióra. Három esetben jelentéktelen okok, köztük személyes bosszú is kiváltották a roszszindulatú szándékot.⁶⁷⁹

A sásdi pártbizottság Kelemen Vendel mágocsi segédlelkész, dr. Jurányi György bikali, Meggyesi György felsőmindszenti, Hidasi János vásárosdombói, Solymár György magyarorszáki helyettes plébános áthelyezését kéri. Az indoklás szerint a nevezettek zöme beépült a község életébe. A katolikusok előtt nagy tekintélyük van, így a községek vezetői nem tudnak ellenük kellően harcolni. A mágocsi lelkész a gyerekeket, szülőket az utcán leállítja, beszélget velük vallási dolgokról, agitál a hitoktatás mel-

lett. A pártbizottság levelét azonos iktatószámmal ellátott kísérőirat egészíti ki, amelyben az abaligeti plébános „bűnére” hívja fel a figyelmet. Ő is a hitoktatás mellett agitált, több plakátot készített, amiket a templom körül a fákra ragasztott, a „corpus delictiként” ugyancsak mellékelte a hirdetés szövege megengedett tartalmú.⁶⁸⁰

A Siklósi járás pártbizottsága hosszú vádiratot állít össze az alsószentmártoni hitoktató, egyben köblényi plébános, Kaufmann Ferenc ellen. Agitációja olyan eredményes volt, hogy a három-négy éve hittant nem tanulókat is újra beíratta. A siklósnagyfalusi református lelkészt is diszponálni javasolja a pártbizottság. Nem felejtették el még a forradalom alatti magatartását, amiért internálták, majd az internálásból szabadulva rendőri felügyelet alá helyezték. Ez a lelkész továbbra is módszeres összejöveteleket tart a lakásán, ahol olyanokkal találkozik, akik „ellenforradalmi cselekményeikért” több évi börtönbüntetést kaptak.⁶⁸¹

A pécsi pártbizottság a 3. kerületi pártbizottság bejelentésére azzal a kéréssel fordult a megyei agitációs és propaganda osztályhoz, hogy a megyei egyházügyi hivatal lépjen fel az illegális hitoktatással szemben.⁶⁸² A bejelentés után az agitációs és propaganda osztályvezető-helyettese a megye egyházügyi főelőadónak továbbította a pécsi pártbizottság panaszát.

Érdekes adalék az 1959-es év megyei egyházpolitikai képéhez az a rendőrségi eljárás, melynek során a szentlőrinci mezőgazdasági technikumban egy tanfolyam hallgatójánál talált levél alapján a bethánista mozgalom nyomaira bukkantak. A hallgatót a mozgalom egyik képviselője akarta beszervezni. A protestáns egyházakban, elsősorban a reformátusoknál jelentkező aszkétikus életmódot követelő mozgalom a szektásodás jele is. A hivatalos egyházzal is szemben áll, veszélyesnek tűnik, ezért a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság a tanfolyami hallgató vallomása alapján az öt beszerzőkkel szemben ellenséges tevékenység felderítése végett eljárást kezdeményezett.⁶⁸³

A diszpozícióra javasolt katolikus papok sorsát a Pécsi Egyházmegye által 1991-ben kiadott *Schematismus*ban jól nyomon lehet követni. Kelemen Vendel mágocsi, Kovács János babarci segédlelkészekről nem található adat. A sematizmus alapján megállapítható, hogy csupán Kaufmann Ferenc köblényi plébánost mozdították el helyéről még 1959-ben.

⁶⁸⁰ BML, MSZMP Járási Pártbizottság. Sásd, Agit. 33/7/1959. sz. 1959. július 4.

⁶⁸¹ BML, MSZMP Járási Bizottság. Siklós, Agit. 33/1959. sz. 1959. július 7.

⁶⁸² BML, MSZMP Városi Bizottsága. Pécs, 1959. november 11.

⁶⁸³ BML, Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság. Pécs 201-02479/1959. sz.

⁶⁷⁸ BML, MSZMP Járási Pártbizottsága. Szigetvár, 1959. július 8.

⁶⁷⁹ BML, MSZMP Járási Bizottsága. Mohács, 1959. július 8.

Dr. Kopcsányi Miklóst 1961-ben helyezték el (Cserháti József apostoli kormányzósága alatt).⁶⁸⁴ Cserháti József idején a járási pártbizottságok által 1959-ben diszpozícióra javasolt lelkészek közül, a már említett dr. Kopcsányi Miklós kivételével, egyetlen egy papot sem diszponáltak úgy, hogy az összefüggésben lett volna az 1959-es javaslattal, azaz valamennyien még évekig maradtak eredeti helyükön.⁶⁸⁴ Ez is pécsi egyházmegyei, illetve Baranya megyei jellemző. Rogács Ferenc tehát védte az egyház, a hívek szempontjából fontos lelkészeket azzal, hogy nem engedte diszponálni őket, utóda ezt tiszteletben tartotta.

Tíz év mérlege

A Kádár-rendszer az egyházpolitikát a nagypolitika szerves részének tekintette. A kérdés fontosságát hangsúlyozza, hogy az MSZMP 1968. március 4-én áttekintette az egyházpolitika helyzetét és határozatot hozott a további feladatokról. A határozat megállapítja, hogy az alapvető egyházpolitikai célok az elmúlt tíz évben a társadalom átalakulásával összhangban megvalósultak. Az állam és az egyházak viszonya a párt által meghatározott célkitűzéseknek megfelelően alakult. Az állam és az egyházak közötti politikai problémák tárgyalások és megegyezések útján megoldódtak.⁶⁸⁵

A pártállam egyházpolitikájának mérlege Baranya megyében a felekezetek helyzetének tükrében válik egyértelművé. A megyében működő egyházak közül a papok és hívők számát tekintve a katolikus egyház a legnagyobb, 123 egyházközsége 159 működő és nyugdíjas papja van. Hívei számát a püspökség a megkereszteltek alapján 285 ezerre becsüli. A megyében 1948-tól 1968-ig 210 fővel csökkent a római katolikus papok száma. Ezen idő alatt a papnevelő intézetekben tanulók közül 86 főt szenteltek fel. Az utánpótlás nehezen megoldható, ennek következménye az erősödő paphiány. A megyében funkcióban levő papok 50%-a 50 éven felüli. A pécsi püspökség a paphiányon úgy akar változtatni, hogy idősebb személyeket kíván beállítani a papi teendők egy részének ellátására. 1968-ban az egyházmegyének 10 kispapja tanult a hittudományi főiskolán, 4 baranyai illetőségű. A megyében a volt szerzetesrendek tagjai is élnek, számuk 211, ebből 30 férfi. A szerzetesnők közül 86-an egyházi szociális otthonokban vannak elhelyezve. A többiek elszórtan élnek a megyében, pedagógusként,

⁶⁸⁴ Pécsi Egyházmegye *Schematismusa* 1991. Pécs, 1991. 143–185.

⁶⁸⁵ BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Tárgy: Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Pécs 1968. szeptember 24.

orvosi asszisztensként, kórházi ápolónőként dolgoznak. A férfiak egy része egyházi alkalmazott, a püspökségen portás, kertész, a plébániákon harangozó, kántor, a másik része a civil életben tanár, nyugdíjas.⁶⁸⁶

A hitélet, az egyházi tevékenység fontos feltétele gyengült meg a tíz év alatt. A papság létszámának csökkenése még nem látszik vesztesnek, hiszen az 1959-es létszámhoz képest csupán 1 lelkésszel dolgozik kevesebb. A látszat azonban csalóka, hiszen a 19 nyugdíjas feladatvállalása már a tényleges csökkenést mutatja. Az utánpótlás kellően nem biztosított, s a felgyorsuló előregedést tekintve az adott körülmények között a perspektíva elég reménytelennek látszik. A másik, a paphiánynál még tragikusabb, távlataiban még veszélyesebb tendencia a hívők fogyása. 1959-hez képest 75 ezer fővel lett kevesebb Baranya megyében a katolikusok száma, kb. 20%-os a csökkenés. Ez a szám relatív, hiszen a megkereszteltek számát figyelembe vevő becslésen alapul.

A katolikus egyház befolyásának csökkenését a jelentés szerint az bizonyítja, hogy az egyház által nyilvántartott emberek 50%-a közömbös az egyházi élet minden megnyilvánulása iránt. A másik részük – 140 000 fő – az egyházzal való kapcsolatát a hitélet különböző alkalmain való aktív részvétellel, az egyházi szolgáltatások igénybevételével gyakorolja. Leginkább a közösségek idősebb tagjai élnek rendszeres hitéletet.⁶⁸⁷

Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata megállapítja, hogy a protestáns egyházak vezetői jutottak legtovább a fennálló társadalmi rendszer politikai támogatásában. Tevékenységük pozitív hatást gyakorol más egyházakra is. Mind a református, mind az evangélikus felekezetnek politikai hatás szempontjából jelentős gyülekezetei vannak. A református egyház híveinek száma 25 000, az egyházközségek száma 67, papok száma 60. Az evangélikus egyház híveinek száma 7000, 8 egyházközségük és 8 lelkészük van.⁶⁸⁸

A református lelkészek száma 1959-hez képest 10 fővel, a hívők száma 17 000-rel (40%-kal) csökkent. Az evangélikusoknál a lelkészek száma 2 fővel lett kevesebb, a hívek számában nincs változás. A reformátusoknál és az evangélikusoknál is csökken a papok száma. Ezeknél a felekezeteknél már nyugdíjasokkal sem tudják pótolni az üresedést. A reformátusok a hiányt az úgynevezett bokrosítással, több plébánia összevonásával oldják meg, amire a hívők számának a katolikusokénál is jóval nagyobb fogyása ad lehetőséget.

⁶⁸⁶ Uo.

⁶⁸⁷ Uo.

⁶⁸⁸ Uo.

Megyei viszonylatban is érvényes a reformátusokra (legalábbis a papság jelentős részére) az állam iránti lojalitás. Érdeklődnek a közügyek iránt, a békemozgalom hívei. A megyei református esperes személye is garancia a református egyház és az állam jó viszonyára. Az evangélikusok politikailag nem támogatják annyira a társadalmi rendet, mint a reformátusok. Hitéleti tevékenységük erősebb, mint a reformátusoké, akik csak a legszükségesebb szertartásokon vesznek részt.⁶⁸⁹

Mindegyik egyház arra törekszik, hogy újabb formákat vezessen be, modernizálja a szertartásokat. A templomon kívüli kisebb csoportos rendezvények is nagyobb szerepet kapnak (házi lelkigyakorlat, házi istentisztelet). Rendszeresen látogatják az elmaradottabb körzeteket, településeket, tanyákat. A katolikus egyház a magyar nyelv bevezetésével megújította a liturgiát.⁶⁹⁰

Az izraelita egyház negyedik történelmi egyházunk. A magyarországi zsidóság megfogyatkozása az egyház tevékenységére, a hitéletre is döntő befolyással van a második világháború után. Baranyában a zsidó felekezethez tartozó hívek száma 600 fő. Egy rabbi irányítja a hitközséget. A jelentés szerint magatartása általában lojális.⁶⁹¹

A kisegyházak és a vallási csoportok – szekták – megnevezésében tovább él a Horthy-rendszerből örökölt megkülönböztetés.⁶⁹² A Politikai Bizottság határozata megállapítja, hogy az ebbe a fogalomkörbe tartozó felekezeteknél csökkent a világi kultúrával való szembenállás, az új hitelveikben fokozottabban tükröződik a szocialista társadalomhoz való alkalmazkodásuk. A kisegyházak és vallási csoportok (szekták) nem gyengültek. A protestáns, kisebb mértékben a katolikus egyháztól leszakadó bigott vallásos rétegek jelentős része hozzájuk csatlakozott, és ez átmeneti erősödésüket eredményezte. Új jelenség, hogy a kisegyházak centralizálódása, politikai aktivizálódása következtében a reakciós szektatagok és prédikátorok új vallásos csoportok alakításával próbálkoznak. Ezek ellen (például szombatisták, jehovisták) az állam törvényes eszközökkel is fellép.⁶⁹³ A jelentés hangvétele az új vallási csoportokkal (szektákkal) szemben ellenséges. Az államhatalom fellépésével való fenyegetés a Horthy-rendszerből örökölt politikaként él tovább. Az egykor „kommunistagyanús” szekták számára ebben az időben sem nyílt lehetőség a hit gyakorlására.

⁶⁸⁹ Uo.

⁶⁹⁰ Uo.

⁶⁹¹ Uo.

⁶⁹² Fazekas Csaba: i. m.

⁶⁹³ BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Pécs 1968. szept. 24.

Az MSZMP Komlói Városi Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának ülésén készült jegyzőkönyv több rendőrségi esetet említ. Az egyik esetben egy jehovista lakásán 30-35 fős csoportban gyerekeket oktattak jehovista tanokra. A rendőrségi eljárást lefolytatták, az illető 10 havi börtönt kapott. Gesztenyésen egy személy házat baptista imaházként használta. A baptisták sok anyagot kaptak Nyugatról. Figyelmeztetni kellett őket, mert tolakodó módon szervezkedtek, valószínű igyekeztek új híveket toborozni.⁶⁹⁴

A kisegyházak közül a Görögkeleti Szerb Egyháznak a Mohácsi járásban három egyházközsége és 500 híve van. Az egyházközségeket – a korábbi három lelkésszel szemben – egy gondozza. Hitéleti tevékenységük határfoka csekély. A sokác népszokások fenntartását, az együvé tartozás érzését ápolják. Miséiket horvát nyelven mondják, politikai magatartásuk lojális.⁶⁹⁵

A vallási csoportok (szekták) hívei Baranya megyében 57 községben találhatók. Számuk 1500-2000 főre tehető. A megyében az Adventista Egyház követőinek száma 300, öt községben élnek. A pünkösdistáknak 24 községben 400, az öskeresztény felekezetnek 18 községben 180 híve van. A kisegyházak felsorolása kiegészül a Keresztyén Testvéri Gyülekezettel. A jelentés ezen felekezetek vallási életével kapcsolatban a fanatikus buzgóság kifejezést használja.⁶⁹⁶

Az elmúlt tíz év egyházpolitikájának negatív jellemzője, hogy ez alatt az idő alatt 10 egyházi személlyel szemben jártak el az igazságügyi szervek. A büntetések 6 hónaptól 6 évig terjedő szabadságvesztéssel jártak. Az elítéltek közül egy fővel szemben kétszer kellett eljárást indítani. A tíz főből 3 személy szerzetesrend tagja volt.⁶⁹⁷

Az egyházak, felekezetek létének, működésének alapfeltétele az anyagi források biztosítása. A Pécsi Egyházmegyének az elmúlt tíz évben igen sok gondot okozott az források biztosítása. A megyében lévő 123 egyházközség közül 37-nek nincs annyi bevétele, hogy fenntartsa a plébániát. Kísérleteznek egy segélyezési rendszerrel, melynek keretében a nagyobb jövedelemmel rendelkező egyházközségek a szegényebbeket a püspökségen keresztül segítenék. Érthető, hogy az egyházi szolgáltatásokat a hívők csak akkor vehetik igénybe, ha az egyházi adót (párber) elmaradása esetén kifizetik.

⁶⁹⁴ BML, Komlói Városi Pártbizottság VB ülése Jegyzőkönyv. Készült 1968. november 1.

⁶⁹⁵ BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Pécs 1968. szeptember 24.

⁶⁹⁶ Uo.

⁶⁹⁷ Uo.

A Pécsi Egyházmegye papjai 165 410 Ft államsegélyben részesülnek. A püspök a papok fizetésének minimumát 1400 forintban állapította meg. Ha valamelyik pap az államtól 800 Ft-kongruát kap, azt a püspök kiegészíti 600 forinttal. Ez a rendszer eredményezi, hogy a „haladó”, azaz lojális papok kevesebbet, a „reakciós” papok többet kapnak az egyháztól.⁶⁹⁸ Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az állam is él a vele szemben ellenséges, passzív magatartást tanúsító papok megfegyelmzésének azzal a lehetőségével, hogy megvonja vagy csökkenti a kongruát. Ugyancsak anyagi vonzata van a hitoktatói engedély megvonásának, mert a hittanórák megtartásáért is jár díjazás. A volt szerzetesek, a kongruától megvont lelkészek, az egyház szociális intézményeiben gondozott idős papok ellátására is kell anyagi fedezetet teremteni. A lojális papok számára a hatalom igyekszik a jobb plébániákat biztosítani. Az anyagi források között jelentős szerepe van a megyében a külföldről származó adományoknak, segélyeknek, dologi küldeményeknek. 1964 és 1968 között ezek összege körülbelül 6 millió forintot tett ki, amelyet elsősorban a székesegyház restaurálására fordítottak. Az elmúlt tíz évben a megye katolikus templomai közül mintegy hatvanat újjítottak fel, körülbelül 10 millió Ft értékben.⁶⁹⁹ A hívők áldozatvállalása ebben példaadó. Ennek megnyilatkozása az új templomok építésének szándéka, melyet azonban a hatóságok igyekeznek megakadályozni.⁷⁰⁰

A katolikus egyház számára a nyugat-németországi püspöki kar felajánlotta, ha a magyar katolikus egyház nem fogadja el az állam nyújtotta segélyt, ők egy összegben kifizetnék. Nemcsak országos szinten, hanem megyei szinten is felajánlják külföldi katolikusok az anyagi segítséget. A lelkészek különböző országok vallásos egyesületeit keresik fel levelükkel, melyben segítséget kérnek. Főleg kismotort szeretnének, hogy ezzel munkájukat könnyítsék. Németországi, svájci, amerikai vallásos szervezetek ajánlják fel támogatásukat. Nemcsak a kismotorok, de még a vallásos témájú könyvek, szentképek ajándékozását is akadályozzák a hatóságok. Ebben élen jár az Egyházügyi Hivatal.⁷⁰¹

A református lelkészek többsége rosszabb körülmények között él, mint a katolikusok. Az állam 504 ezer forint segélyt biztosít számukra. Ez az összeg 60 lelkészre számítva évi 8400, azaz havi 700 forintot jelent. Ezért

⁶⁹⁸ Uo.

⁶⁹⁹ Uo.

⁷⁰⁰ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0030-2/1958. sz. TÜK, Tárgy: Havi jelentés, 1958. március 10.

⁷⁰¹ BML, Baranya Megyei Tanács VB Műv. Oszt. 0025/1959. sz. TÜK, 1959. február 9.; 0025-5/1959. sz. TÜK 1959. március 9. – Havi jelentések.

kénytelenek papi funkcióik ellátása mellett munkát vállalni. A református hívek adakozó készsége nagyon gyenge.⁷⁰²

Az evangélikusok helyzete jobb, mint a reformátusoké. Az államtól évente 10 00 forint segélyt kapnak. Egy lelkészre évi 1312,5, azaz havonta 109,3 forint jut. A hívek – többségük német – nagyobb adakozó készségével, összetartozásával magyarázható az a megállapítás, amely az evangélikus lelkészek anyagi helyzetét jobbnak tartja mint a reformátusokét.⁷⁰³

A történelmi egyházak közül kis egyházzá zsugorodott izraelita egyház baranyai közössége külföldi segélyekből, feleslegessé vált templomainak és egyéb épületeinek eladásából tartja fenn magát. A Görögkeleti Szerb Egyház bár rendszeresen kap államsegélyt, hívei nagylelkűen adakoznak, ennek ellenére sem tudja fenntartani magát. A többi vallási csoport csak önerejére támaszkodhat, prédikátoraik eltartásáról a gyülekezetek tagjai gondoskodnak.⁷⁰⁴ A kis vallási csoportok anyagi forrásai között 1945 előtt fontos volt a külföldi, jelentős részben amerikai támogatás, hiszen a felekezetek többségükben onnan indultak el hódító útjukra a 19. század második felében – nazarénusok, baptisták – majd a külföldi missziók nyomán a többség a 20. század első harmadában kezdte meg magyarországi működését.⁷⁰⁵

Feltehetően ezek a források sem szűntek meg teljesen az általunk tárgyalt időszakban, de a „szektakérdés” megoldatlansága, az egyes vallási csoportokkal szemben megnyilvánuló bizalmatlanság a kis létszámú felekezetek bezárkózásához vezetett, így az anyagi forrásokra sem derülhetett fény.

Pénzügyi szempontból, mint láttuk, az egyházak egyike sem volt igazán jó helyzetben. Az államsegély valamennyi egyház részére biztosított 68 millió forintos összege a vegetáláshoz volt elegendő. Az állam megvonni nem akarta, mert ez „káros politikai következményekkel járt volna”, ahogy a Politikai Bizottság 1968. évi határozata mondja. A jelentés ezt úgy kommentálja, annak van jelentősége, hogyan adja ezt a segélyt az állam. Egyetlen fillért nem adnak a hitéleti keretek bővítésére. A műemlékvédelem címén adott támogatást az egyházak nem a saját kezükbe kapják, hanem az illetékes vállalat, amely a munkálatokat elvégzi. A szegénységgel küzdő egyházak számára adott állami segélyt azért nem lenne érdemes megszüntetni, mert akkor a hívektől kérnének többet. Ha az

⁷⁰² BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről, 1968. szeptember 28.

⁷⁰³ Uo.

⁷⁰⁴ Uo.

⁷⁰⁵ Fazekas Csaba: i. m. 11., 39.

egyházak külföldről igényelnek, kapnak anyagi hozzájárulást, amit általában megjelölt céllal küldenek a támogatók, akkor többszörös engedélyezési tortúra – püspöki, EH hozzájárulás – után lehet csak hozzájutni. Ennek magyarázata, hogy az anyagi eszközök politikai eszközökké válhatnak. Ezért kell azt is megakadályozni, hogy a jobb módú termelőszövetkezetekben, amelyek a hatvanas években megerősödtek, ne támogassák ingyenes juttatásokkal a papokat.⁷⁰⁶

A nagypolitika és a helyi politika „nagy” összefüggései

A mindennapok politikai gyakorlatában az állam és az egyházak közötti viszony, mint láttuk, történelmi léptékkal mérve tíz év alatt szinte semmit sem változott. E sommásnak látszó következtetés után fel kell tenni a kérdést, hogy a XII. Piust követő pápák újító törekvései, a II. vatikáni zsinat, a Magyar Népköztársaság és a Szentszék által 1964-ben kötött részleges egyezménynek volt-e hatása a helyi politikára.

A megyei egyházügyi főelőadó 1962. március 5-én kelt az Állami Egyházügyi Hivatalnak küldött értékelésében fejti ki véleményét XXIII. János pápa „Mater et magistra” kezdetű enciklikájával kapcsolatban.⁷⁰⁷ Érthető, hogy ez a szociális enciklika foglalkoztatja az MSZMP vezetését és ezért kér véleményt a pártállam egyházpolitikájának gyakorlati megvalósítójától, a főelőadótól. Ez az enciklika két szempontból is jelentős. Egyrészt az első szociális enciklika, a *Rerum Novarum* 70. és a másik szociális enciklika, a *Quadragesimo Anno* 30. évfordulójára készült.⁷⁰⁸ A másik szempont, hogy a II. vatikáni zsinatot előkészítő történelmi dokumentum. Társadalompolitikai szempontból újra felveti a kérdést, hogyan lehet „az egyház és az állam bölcs közreműködésével [...] fokozatosan áthidalni a munka és a tőke közötti ellentéteket, amelyeknek fő eszköze a munkásosztály deproletarizálása. Ugyanakkor János pápa szakított a paternalizmussal, mert következetesen elismerte az osztályharc létét és a munkások önvédelmi harcának és szervezkedésének jogosságát. A munkások harcát a társadalmi igazságosságért a pápa az egyház által támogatandónak minősítette.”⁷⁰⁹

A Szentszék politikája fordulóponthoz érkezett a marxista társadalomelmélet két sarkalatos tételének, a munkásosztály történelmi szerepének,

⁷⁰⁶ Uo.

⁷⁰⁷ BML, „Mater et magistra” – XIII. János pápa enciklikájának értékelése. Pécs 1962. május 5.

⁷⁰⁸ Gergely Jenő (1999b): i. m. 294.

⁷⁰⁹ Uo.

létének és az osztályharc tételének elfogadásával. Gergely Jenő-i interpretálásban a törekvés kifejezése azonban azt a félelmet és averziót jelzi, amellyel az új utakat nyitó szentszéki politikát a marxista társadalomtudomány fogadja.

A főelőadó értékelése a római katolikus egyház „történelmi bűneinek” felsorolásával kezdődik. Erre a bevezetőre azért van szükség, hogy a pápai szociális enciklikák társadalmi igazságosságot hirdető szellemiségét a történelemre való hivatkozással etikai alapon kétségbe vonhassa. Ezzel mintegy igazolja a marxi filozófia primátusát, privilégiumát a társadalmi kérdésekben: „Marx és Engels voltak azok, kik legjobban meg tudták érteni az egyenlőtlenség okát, a dolgozók jogát, a kizsákmányolás okait. A munkások szervezettsége, szervezett ellenállása tette szükségessé, hogy a római katolikus egyház XIII. Leó neve alatt kiadja a *Rerum Novarum* című enciklikát.”⁷¹⁰ Ezután újabb vádak következnek, amelyek szerint az egyház politikája ezután sem változott XXIII. Jánosig. A főelőadó – Gergely Jenőhöz hasonlóan – tisztában van a fordulat jelentőségével, amely lépésre kényszeríti a szocialista tábor politikusait, benne a magyarokat is. Ezt azonban nem könnyű megtenni. Az ellenérvek a marxista társadalompolitika és szemlélet apologetikáját jelentik. A *Mater et magistra* nem akar tudomást szerezni arról, hogy a szocializmus nem csak eszme, mert több állam területén már ebben élne. A Szentszék politikája a gyarmati népek felszabadító küzdelmeit figyelmen kívül hagyja, nem munkálkodik a szenvedő népek felszabadításán. A pápa csak színes bőrű püspököket, bíborosokat kreál, az emberi jogokról megfeledkezik. Az enciklika hangja nem sokat változik az előzőekhez képest. Mintha egy felsőbbrendű lény, az egész világ ura nyilatkozna. A pápa nem akar tudomást venni arról, hogy megváltozott világban élünk, s számottevő az a nép, amely a szocializmusban él, és mind több az a nép, amely lerázza magáról az elnyomó élsődit.⁷¹¹ Ezekkel az érvekkel szemben elég újra hangsúlyozni, hogy a Szentszék politikája gyökeresen változik, a színes bőrű főpapok kreálása a gyarmati népeket támogató szentszéki politika első reprezentatív megnyilvánulása. Az enciklikák hangvétele pedig egy nagy világegyház vezetőjének szokásos megnyilatkozási formája.

A főelőadó szerint a „Mater et magistra” társadalompolitikai és szociológiai tételei az emberek gondolkodásában zavart keltenek. Célja, hogy az osztályellentéteket enyhítse, a római katolikus egyház történelmi szerepét

⁷¹⁰ BML, „Mater et magistra” – XIII. János pápa enciklikájának értékelése. Pécs, 1962. május 5.

⁷¹¹ Uo.

a társadalmi igazságtalanságok kialakulásában elkendőzze. Megfogalmazza azt az aggodalmát, miszerint az elkövetkezendő időben sokat fog halni a közvélemény az egyház részéről arról, hogy az egyházi vezetők mennyire értenek egyet a szocializmus tételeivel. A közeledés az egyház és állam között a Szentszék véleménye szerint lehetséges, hiszen a nézetek között sok a közös vonás, de az ateizmus hangoztatása gátolja a kölcsönös megértést. Az előadó szerint a katolikus papok még nem nyilatkoznak az enciklikáról.⁷¹²

Az értékelésben levont következtetések alapján meg lehet állapítani, hogy a katolikus egyházat még mindig ellenségnek tekintik a megyéket irányító politikusok, holott az 1958-as párthatározatban találkozunk az árnyaltabb „ellenfél” kifejezéssel is.

Az értékelés a protestáns lelkészeket jóval tájékozottabbnak tartja a katolikusoknál, utalva Bereczky Albertnek a *Theológiai Szemlé*ben megjelent cikkére. A protestáns papok a főelőadó szerint nem veszik szívesen, hogy az enciklika hangja nem változott, és egy mindenben felül álló hatalomként nyilatkozik a pápa. A protestáns lelkészek ezt a hangvételt nehezményezik.⁷¹³

A főelőadó kommentálása alapján a protestáns egyházak katolikusokkal szembeni komoly averziója a „divide et impera!” állampárti politikájának is a kifejezője, hiszen jó, ha a nagy egyházak között nincs béke.

A Szentszék és a magyar állam által megkötött részleges egyezményről is csak ebben a forrásban esik szó: „Az egyház is aktívabb lett, jobban dolgozik. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy néhány dologban nálunk sincs minden rendben. Itt volt az állam az egyház és a Vatikán közötti megállapodás. Egy sor ember van aki ebből helytelen következtetést von le a maga számára. A Vatikán békeszózata is megzavarta az embereket.”

Ez a néhány mondat is utal arra, hogy a helyi vezetők, párttagok számára a katolikus egyház új politikája még 1968-ban sem igazán világos, azaz a felkínált közeledés zavart kelt. Az 1964-es egyezményt, politikai jelentőségét a párttagság nem ismeri. A Vatikán 1968-ra már határozottan körvonalazott, mindenfajta háborút elutasító békepolitikája még nem vált általánosan elfogadottá.

Cserháti József pécsi megyés püspök az állam és az egyház kapcsolatának 1958-tól 1968-ig tartó időszakára is érvényes jellemzést ad: „Az igazi elvi feloldásra a II. Vatikáni Zsinatig kellett várni, amikor ennek világos tanítása fényt derített arra, mi is lehet a történelmi jelenhez való alkalmazkodásban az egyház számára járható út [...] Az egyház a konkrét em-

bert és az aktuális társadalmi helyzetet állította teológiai és társadalometikai szemléletének középpontjába.

Amikor a Vatikán küldöttei hazánkban 1964-ben tárgyalóasztalhoz ültek, a magyar belső átalakulásnak megfelelően igyekeztek azt elérni, ami a Vatikánnak, a Római Szentszéknek mindenkor feladata: nemzetközi diplomáciai érvényű megállapodásban kívánták biztosítani Magyarországon a püspökök kinevezését és az egyház szabad pasztorális tevékenységét.”⁷¹⁴

Az MSZMP Baranya Megyei Pártbizottság Propaganda és Művelődésügyi Osztályának 1968-as egyházpolitikai jelentése egyrészt összegzően jellemzi tíz év egyházpolitikáját, másrészt újabb célokat tűz ki. Az egyházpolitika tíz évének elveit és gyakorlatát helyesnek tartja. Ennek eredményeként az állam és az egyházak közötti viszony konszolidált, kiegyensúlyozott. A kialakult légkör alkalmas arra, hogy tárgyalásos úton rendezzék a vitás kérdéseket. Az egyházak és az állam együttműködését úgy kell továbbfejleszteni, hogy az egyházak tömegbefolyása csökkenjen, a párt befolyása növekedjen. A kis vallási csoportok (szekták) átmeneti erősödésével számolva fokozni kell a politikai nevelőmunkát. Az illegális szekták visszaszorítása, elsorvasztása, a legalitásra törekvők támogatása fontos feladat. Az egyházi reakció elleni küzdelemben elsősorban a politikai fellépés szükséges, esetenként adminisztratív eszközök. Az egyházi reakció megtévesztő magatartása elleni bonyolultabb küzdelemben jelentkező bizonytalanság leküzdésére hatékonyabb lépések szükségesek.⁷¹⁵

Ha az országos politika és a helyi (regionális) politika történéseit összevetjük, látjuk, hogy a helyi körülmények megváltoztatják a központi akarat érvényesülését. A vallást éppen mély gyökerei miatt kiirtani nem lehet, Cserháti József értékelése az egyházak alkalmazkodó képességének bizonyítéka. A velük szembeni ideológiai, politikai adminisztratív fellépés hangsúlyozása a párt részéről azt jelenti, a küzdelem nem fejeződött be.

⁷¹² Uo.

⁷¹³ Uo.

⁷¹⁴ Cserháti József: i. m. 47.

⁷¹⁵ BML, Baranya Megyei Pártbizottság Prop. és Műv. Oszt. Jelentés megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Pécs, 1968. szeptember 24.

TOLNA MEGYE – „ERŐS VÁR A MI ISTENÜNK”

A felekezetek tényekben és számokban

Tolna megye gazdasági, demográfiai helyzetében jelentős átalakulást eredményeztek az 1950-es évek. A megyei egyházügyi főelőadó által 1960. január 20-án készített jelentés szerint⁷¹⁶: 28 000 parasztcsalád kapott földet, ami a középparasztság számbeli fölényének kialakulását eredményezte. A másik jelentős esemény az át- és kitelepítés megindulása. 20 000 kitelepülő sváb család helyébe ugyanannyi betelepülő érkezett, akiknek nagy része bukovinai székely, Andrásfalva, Fogadjisten, Józseffalva és Hadikfalva községekből. Kisebb részük felvidéki és vihasarki telepes. A megye egyházpolitikai állapota ennek következtében is jelentős mértékben megváltozott. A Mária-kultusz átmenetileg erősödött, amit a kisárutermelők számának növekedése, valamint az a körülmény segített, hogy a kitelepített, kevésbé vallásos evangélikusok helyett vallásos székelyek érkeztek. Ezt a helyzetet változtatta meg a Rákosi-rendszer egyházpolitikája, de olyan gyökeresen, hogy hatásaival a későbbiekben nem kellett számolni. A további átalakulás 1956 után következett be. E több mint tízéves folyamat eredményét jellemzik a Tolna megyében található egyházak tény-számai.⁷¹⁷

A megye községeinek száma 107. Az egyházközségek felekezeti megoszlása a következőképpen alakul: 91 római katolikus; 41 református; 19 evangélikus.

*A megye területén élő, különböző vallású lakosság százalékos aránya*⁷¹⁸

r. kato- likus	refor- mátus	evan- gélus	baptista	pünkös- dista	naza- rénus	jehovista	evang. keresz- tény	egyéb
61,59%	19,08%	8,35%	0,42%	0,13%	0,16%	0,21%	0,08%	9,98%

Katolikusok⁷¹⁹

A megyében működő római katolikus papok a pécsi egyházmegyéhez tartoznak kettő kivétellel. Egyikük a székesfehérvári püspökség, másikuk a kalocsai érsekség területéről jött.

A papok létszáma összesen:	126
kanonok	1
apát	2
prépost	1
prelátus	1
esperes	1
c. esperes	1
plébános és lelkész	88
swegédlelkész	27
önálló hitoktató	6
nyugdíjas	5

Egyházi szolgálatban mint lelkész, illetve segédlelkész működik 5 ferences. Sekrestyésként, harangozóként, kántorként tevékenykedik 5 jezsuita, 3 ferences, 2 cisztercita; 6 irgalmas, 5 Jézus szíve népleány. A szekszárdi kórházban 8 volt apáca, mint ápolónő dolgozik. A különböző polgári foglalkozásokban elhelyezkedett szerzetesek száma 30 főre tehető.

Reformátusok⁷²⁰

A reformátusoknál a nyugdíjas papok gyakran végeznek egyházi tevékenységet. A lelkész szabadsága, vagy távolléte esetén helyettesítenek, ünnepnapokon legációt vállalnak. Nagyobb református gyülekezetek főleg a Sárközben (Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék) találhatók, továbbá a dunamelléki községekben (Bogyiszló, Gerjen, Dunaszentgyörgy, Madocsa, Bölcse). A református lelkészek létszáma évről évre csökken.

⁷¹⁶ Tolna Megyei Levéltár (továbbiakban: TML), 1/III/106/1960. Tolna Megyei Tanács VB. Jelentés Tolna megye egyházpolitikai helyzetéről.

⁷¹⁷ Uo.

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ Uo.

⁷²⁰ Uo.

A lelkészek összlétszáma:	52
esperes	1
c. esperes	1
paróchus lelkész	39
segédlelkész	2
nyugdíjas	12

Evangélikusok⁷²¹

Az evangélikusoknál Tolna és Baranya közigazgatási megye egy egyház-megyét képez. A két megye lelkészeit közösen egy kerületi esperes irányítja. Az evangélikusok többsége a gyönki járás sváb lakosságából tevődik össze. A reformáció időszakából való magyar evangélikus település Sárszentlőrinc, ahol egy egyházközségben 300 evangélikus él. A Tolna megyei evangélikus közösségekre jellemző, hogy nagy létszámúak a gyülekezetek. Az aktív lelkészek száma ennél a felekezetnél is állandó csökkenést mutat.

A lelkészek összlétszáma:	24
esperes	1
c. esperes	1
paróchus lelkész	22
segédlelkész	1
nyugdíjas	1

A megye területén jelenleg rabbi nincsen. A legszükségesebb szolgálatot a pécsi rabbi látja el. 1957-ig Szekszárdon, Pakson, Bonyhádon a neológok és az ortodoxok közösen tartottak istentiszteletet hetenként egyszer és nagy ünnepnapokon. Az izraelita felekezet létszáma rohamosan fogy. Ennek oka a tömeges kivándorlás. A görögkeleti hívők száma Medina és Dunaföldvár községekben a legnagyobb. Létszámuk viszont folyamatosan csökken. Házasságok miatt fokozatosan beleolvadnak a római katolikus és református felekezetekbe. A megye vallási életében jelentős szerepet játszanak a kisebb felekezetek is. Nagyobb baptista gyülekezet él Dombóvár-

⁷²¹ Uo.

ron, Bogyiszlón, Gerjenben, Madocsán, Dunaszentgyörgyön, Pakson és Szekszárdon. Híveik száma évről évre fogy. Sokan közülük átpártolnak a pünkösdisták és a jehovisták közösségeihez. A református és evangélikus papok a metodista és baptista csoportokat testvérfelkezeteknek tartják, néha közös istentiszteleteket tartanak. A megyében megtalálható még az evangéliumi keresztyén csoport, Tamási környékén él 40-50 család. Pünkösdisták Gerjen, Paks környékén, nazarénusok Madocsa, Bölcse és Györköny községekben vannak. Jehovisták a Sárközben és a Duna menti községekben tevékenykednek. Gyakran szervezett agitációt végeznek, a világ végének közeli eljövételét jövendölik. Azt híresztelik, hogy 1960 Jehova haragjának az esztendeje, és ebben az évben tűz fogja elpusztítani az egész világot. Tevékenységük alkalmas arra, hogy a hidegháborús hangulatot ébren tartsa.⁷²²

Az egyházak anyagi helyzetének jellemzése

A legnagyobb katolikus plébániák Szekszárd, Dombóvár, Paks, Tolna, Bonyhád, Bátaszék, Dunaföldvár, Tamási helységeiben vannak. Tolnán a filiákkal együtt 12 ezer hívőt tartanak nyilván. Költségvetésük az évi 200 ezer forintot is meghaladja. Lélekszám szerint Szekszárdon található a megye egyik legnagyobb római katolikus plébániája, itt 15 ezer katolikus hívőt tartanak nyilván. Jövedelem szempontjából mégis a szegény plébániák közé tartozik. A megyeszékhelyen olyan plébános dolgozik, aki aktív békepap, a hívek közül ezért sokan bojkottálják az egyházadózó fizetését. A leggazdagabb református parókiák: Öcsény, Decs, Bogyiszló, Madocsa és Szekszárd. Ezeken a településeken a református lakosság többsége paraszti foglalkozású, jó termés esetén nem okoz nekik különösebb gondot a szokásos díjazás megfizetése. A lelkészek havi jövedelme a kongruát, a stóla-jövedelmet és a családi pótlékot is beleszámítva 3000 Ft felett van. Az evangélikusoknál a legnagyobb és legjobb anyagi lehetőségekkel rendelkező parókia Sárszentlőrinc, 300 hívővel. A kisegyházaknál általános irányelv, hogy 10 család tartson el egy papot. Ahol 30-40 család tartozik egy vallásközösséghez, ott a prédikátor jó életkörülményekkel rendelkezik. Pénzt és természetbeni juttatást kap híveitől. A keresztyén egyházak három fő jövedelemforrással rendelkeznek: az egyik az egyházfenntartói járulék, másik az adomány, harmadik a stóla-jövedelem. Mindhárom hi-

⁷²² Uo.

vatalosan önkéntesnek számít, de a gyakorlatban erősen hasonlít a „kötelező” adófizetésre. A plébániák szabályos költségvetést készítenek. A pap személyes jövedelme a keresztelezés, esketés, temetés alkalmából végzett szolgálatokért és a rendelt misékért kapott juttatás. A stóljajövedelem helyenként és havonként változó mennyiségű, általában havi 50 és 600 Ft között ingadozik. Az egyházak jövedelméhez tartozik még a bérmlás, az első áldozás alkalmával beszedett adomány, a búcsújáró helyek jövedelmei, nyomtatványok, kalendáriumok, imakönyvek, szentképek, olvasók árusításának jövedelme. Fontos bevételi forrás a lelkészkezdő papság számára a háztáji föld és szőlő jövedelme.⁷²³

A politika és az egyházak kapcsolatának alakulása (1957–1968)

A megyei egyházügyi főelőadó által készített jelentések szerint az 1956-os események hatására a Tolna megyei papi békebizottság tevékenysége megszűnt. A hivatalnok véleménye az, hogy az „ellenforradalom” után nem folytatódott a lelkészekkel a kétoldalú párbeszéd. A papok azt a következtetést vonhatták le, mintha a katolikus papok békemozgalmát a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány is az 1956 előtti hibák közé sorolná. Nem történt meg az anyagi támogatásuk sem, nem kaptak kellő központi védelmet az úgynevezett reakciós papokkal szemben. A későbbi intézkedések azonban bebizonyították, hogy az 1950-es években jelentős vezető szerepeket vállaló papokkal való együttműködés nem ideiglenes jellegű volt. Ennek hatására a sértődöttség fokozatosan megszűnt, a visszahúzódnak már nyoma sincs ezen lelkészek között. Ennek következményeként a Rogács püspök elleni összefogás erősödik. Az államhoz hű papok a szokásos gyűléseken részt vesznek, külön is összejönnek az aktuális politikai problémák megbeszélésére. Különösen élénken reagálnak arra, hogy ha a püspök valakit közülük „üldözőbe vesz”. A békebizottság legtöbb tagja „haladó” gondolkodású pap, akiknek apróbb liturgikus vagy kánonjogi eltérések nem okoznak különösebb lelkiismeret-furdalást. Az a véleményük, hogy a bizottság működésének irányvonala összeegyeztethető a keresztény felfogással, működése az egyház egységét nem sérti, mert az egység megtartása a hit és erkölcs feladata. Különösebben nem érdekli őket a Vatikán, úgyszintsem beleszólása a magyar katolikus egyház életébe.⁷²⁴

A fenti megállapítások bizonyítják, hogy Tolna megyében a Kádár-rendszerrel való egyházi kapcsolatfelvételen jelentős szerepet kaptak az 1950-es években fontos egyházi pozíciókat betöltők is. A Rogács püspökkel való szembenállás valószínűleg azért volt eredményesebb Tolna megyében, mint Baranyában, mert e terület nem volt annyira frekventált a püspöki aula számára.

A protestáns papok békemozgalma a jelentés szerint formális, nagyon „kincstári” jellegű. A református papok között azonban vannak olyanok, akik az állam és az egyház kapcsolatának harmonizálása érdekében önzetlenül és lelkiismeretesen dolgoznak. Kimondottan „reakciós” pap az egyházügyi főelőadó véleménye szerint kevés van a megyében, tevékenységük alig észrevehető formában nyilvánul meg. A legtöbb gond azokkal a fiatal papokkal van, akik 1956-ban vagy közvetlenül utána kerültek ki a teológiáról. „Reakciós” magatartásuk főleg a túlzott pasztorálásban, a fiatalság-al való intenzív és sokszor eltúlzott foglalkozásban nyilvánul meg.⁷²⁵

Tolna megyében is érvényesül az az országos tendencia, amely szerint a megyék vallási életét ellenőrző és irányító állami hivatalnokok a fiatal, agilis, új teológiai ismeretekkel és tágabb világgéppel rendelkező papokat tekintik fő ellenfélnek.

A politikailag semleges magatartású lelkészek közül kerülnek ki a főelőadó szerint „az egyházi revizionisták”. Nyíltan hangoztatják a szocializmus szükségességét. Ebben a rendszerben gondolják az egyház szociális igazságokról szóló tanításainak megvalósíthatóságát. Az egyház és az állam békés együttműködésének kiteljesedését abban látják, hogy az egyház dobja félre az elavult és tarthatatlan dogmákat, próbálja tanait modernizálni és tudja őket a tudományos felfedezésekkel összhangba hozni.⁷²⁶

A szociális pápai enciklikák erősítik az újító szándékot. A társadalmi igazságtalanságokat hirdető hivatalos politika és a változtatásokat követelő papi közvélemény összetalálkozik. Az egyházügyi főelőadó a semleges papokat a hivatalos politika hallgatólagos támogatóinak tekinti, ezért hangsúlyozza, hogy ők adják az egyházi „revizionisták” bázisát. A revizionista kifejezés többértelmű, az állammal közös nevezőt kereső papokra is vonatkozhat. A Hazafias Népfront vezetőségében jelentős a papok száma. Három megyei, hét járási és tizenhárom községi népfrontbizottságban vezetőségi tagként, titkárként működnek.⁷²⁷

⁷²³ Uo.

⁷²⁴ Uo.

⁷²⁵ Uo.

⁷²⁶ Uo.

⁷²⁷ Uo.

A megyei papi békebizottságok utódjaként, az Opus Pacis Országos Intézőbizottsága volna hivatva konkrétan meghatározni a lelkészkezdő papság feladatát. Az intézőbizottság már többször ülésezett, határozatokat hozott, nyilatkozatokat tett, mely nyilatkozatok a külföld számára nagyon pozitívnak mondhatóak. Ennél jelentősebb eredményt azonban egyelőre nem ért el. A volt megyei papi békebizottságoknál főleg az volt a baj, hogy a főpapok, a püspökök távol tartották magukat a mozgalomtól azzal az indoklással, hogy azért hozták létre, mivel az egyházat politikailag meg akarják osztani. Jelenleg harc folyik azért, hogy legyen megyei Opus Pacis is. A püspök fél tőle, mert attól tart, hogy a megyei vezetés esetleg a volt békepapok kezébe kerül. A katolikus papok békebizottságának volt tagjai – Hoffmann Kálmán németkéri, Gergye Győző dr. dunaföldvári esperes, Dörnyei István decsi, Kaszab Mihály zombai, Monostori Gyula fürgei plébános – tevékenyen részt vesznek a békemunkában és a népfrontbizottságok tevékenységében, sőt tisztségeket is viselnek. A jelentés szerint Tolna megyében is megvannak azok a katolikus papok, akik egyházi „középvezetőként” hidat képeznek az állam és a katolikus egyház között. Személyes tekintélyüket latba vetve, szűkebb és tágabb környezetükben biztosítják a politikai és hitéleti kontinuitást, csökkentik, vagy levezetik a feszültséget Rogács püspök és az állami szervek között.⁷²⁸

Rogács Ferenc püspök Baranya megyéhez hasonlóan itt is konfrontálódik a megye politikai vezetésével. Különösen gazdasági téren igyekszik megszilárdítani a katolikus egyház pozícióit. A Tolna Megyei Tanács egyházügyi főelőadójának véleménye szerint: „a hivatalba lépő új püspök, Rogács Ferenc rendkívül képzett, de emellett ravasz és fondorlatos eszközökkel dolgozó főpap. Vasszigorral követeli meg az egyházközségek részére előírt pénzügyi kötelezettségek behajtását.”⁷²⁹ A megye egyházpolitikai eredménye ismeretéhez szorosan hozzátartozik a külfölddel való kapcsolattartás. A vizsgált korszakban jelentős a német anyanyelvű és a németországi rokonsággal rendelkező lakosság létszáma. A papság egy része szoros, kiterjedt nyugat-németországi kapcsolattal rendelkezik. Érthető az egyházügyi főelőadó féltelme és aggodalma, hiszen ezek a szájak az állami irányítás számára nehezen ellenőrizhetők, a papság egy része anyagilag függetlenebb helyzetbe kerülhet. A szocializmus számára veszélyes és idegen eszméket közvetítenek: „A reakciónak mondott papok magatartására

⁷²⁸ TML, 1/III/47/1958. A klerikális reakció tevékenysége Tolna megyében és az ateista propaganda helyzete.

⁷²⁹ TML, 1/III/106/1960. Tolna Megyei Tanács VB. Jelentés Tolna megye egyházpolitikai helyzetéről.

kihat a külföldön élő, kitelepített rokonságuk. Ez a réteg komoly anyagi támogatást is kap a nyugatnémet rokonságtól és papságtól. Többségük útlevelel már kint is volt Nyugaton. Ezek a papok gyakran mondják a békemozgalmában résztvevő kollégáiknak, hogy ők anyagilag jobban jönnek ki, ha minden – a magyar államot támogató – tevékenységtől távol tartják magukat, hiszen így a külföld anyagi támogatását élvezik.”⁷³⁰

Nagy a politika bizalmatlansága a legálisan működő egyházi szervezetekkel szemben is. A vád ellenük a szocialista Magyarországgal szembeni propagandatevékenység. A főelőadó véleménye szerint a több országot is behálózó egyházi szervezetek (Caritas, Római Magyar Intézet) „ellenséges propaganda tevékenységre kapnak biztatást”, rendszeresen küldenek propagandaanyagot is. Fontos problémaként kezeli a jelentés a papság illegális külföldre távozását is. A nemzetközi egyházi reakció és az illegalitás káros hatásaként említi az egyházügyi főelőadó a nagymányoki (Stumpf Jakab⁷³¹) és a pincehelyi lelkész emigrációját és külföldi kapcsolataikat.⁷³²

A római katolikus egyház életében jelentős szerepet játszott a II. vatikáni zsinat. A zsinat politikai értékelése még a „peremvidékek” számító Tolna megyében is megtörténik: „Figyelmet érdemelnek a Vatikánnak és tágabb értelemben a klérusnak azok az erőfeszítései, melyek egyrészt a keresztény egység megvalósításával, másrészt az antikommunista propaganda fokozottabb felélékítésével függnek össze.

A különböző felekezetek közismerten ellentétes tanításai ellenére ma az antikommunista keresztény egység megteremtésére tesznek figyelemreméltó kísérletet ott is, ahol ez dogmatikai képtelenségnek tűnik. [...] A kommunizmus ellen fokozottabb intenzitással felújítják ideológiai munkájukat és egyre nyíltabb világnézeti harcot vívnak tömegbefolyásuk visszaszerzéséért.”⁷³³

A II. vatikáni zsinat munkáját bemutató jelentés pesszimista hangvételű, az egyházzal szemben bizalmatlanságot sugároz. A zsinat legnagyobb, leghaladóbb eredményének tekinthető ökumenizmus kérdésében is elutasító. A zsinat II. ülésszakán részt vevő főpapok gondolkodásmódja az ott tapasztaltak alapján megváltozott. Az egyházügyi főelőadó megállapítja, hogy a hazatért főpapok többségének eddigi lojalitása mérséklődött. Ez egyeseknél erőteljesebben, másoknál burkoltan nyilvánult meg. A jelentés következtetései szemléletesek: „Ismét aknamunkába kezdtek és destruálnak a papi

⁷³⁰ TML, 1/III/196/1964. Tájékoztató Tolna megye egyházpolitikai helyzetéről.

⁷³¹ A nagymányoki lelkész nevét a *Pécsi Egyházmegye schematismusa 1991.* alapján lehet kikövetkeztetni.

⁷³² TML, 1/III/210/1965. Jelentés a vallásos ideológia elleni harc és az egyházpolitika helyzetéről s feladatairól szóló PB határozatok végrehajtásának helyzetéről.

⁷³³ TML, 1/III/196/1964. Tájékoztató Tolna megye egyházpolitikai helyzetéről.

békemozgalom ellen, ugyanakkor a szocialista rend lazítása céljából további engedményekre tartanak igényt (szerzetes házak és volt egyházi iskolák visszaadása). Majd megtévesztő szándékkal, magukat lojálisnak mutató reakciós papokat és főpapokat igyekeznek népi államunk bizalmába és a szocialista közéletbe bejuttatni, hogy aztán a lehetőségek birtokában még hatékonyabban szolgálhassák a haladás ellen a reakciót és a klérus javát. [...] A pécsi egyházmegyében, ahova Tolna megye is tartozik, a püspöki jogkört a káptalani helynök gyakorolja. A püspököknek a zsinatról történt hazatérése után magatartása is negatív irányban változott. Tevékenységében meglátszik, hogy az egyházmegye legreakciósabb papjait igyekszik előnyben részesíteni, a békemozgalmi papságot pedig háttérbe szorítani. (A zsinat III. tavaszi ülészakára való kiutazását le kellett állítani).⁷³⁴

Cserhádi József ekkor még püspöki helynöki minőségben látta el az egyházmegye irányítását. A Szentszéknél azonban a zsinat direktíváinak, a vatikáni politika realizálásához szüksége volt a magyar püspökök támogatására. Cserhádi József megértette a Vatikán politikájának változását, és támogatta. Ezt a Szentszék a címzetes püspöki rang megadásával és apostoli kormányzóvá való kinevezésével jutalmazta.⁷³⁵

Hitéleti mutatók

E terület hitéleti adatait a legszemléletesebben az 1968. augusztus 28-án készült összegző jelentés⁷³⁶ mellékletei foglalják össze. Ezek a mellékletek bemutatják a megyei hitoktatási adatokat, szólnak a katekézisoktatásról, elsőáldozásról, bérnálásról, konfirmálásról. A megye lélekszáma (1968-ban) 256 ezer fő, ebből 19860 fő a tizenkilenc év alatti. Ezt a korosztályt igyekezett elsősorban a Kádár-rendszer az ellenőrzése alá vonni és megakadályozni, hogy más ideológiák befolyásolják a nevelést. Ebből a szempontból kell megvizsgálni a hittanbeíratás megyei térszámait (12. számú melléklet).

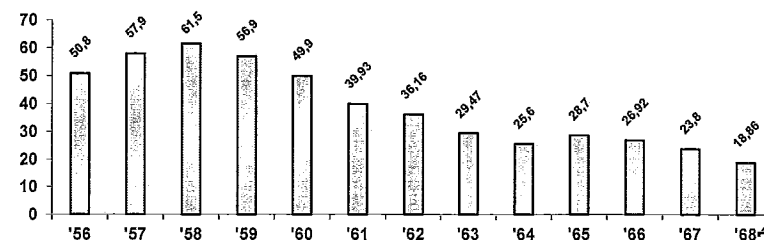
Az alábbi grafikon is szemléletesen ábrázolja a megyei hittanbeíratások alakulását 1956–1968 között. Jól látható, hogy 1956-tól 1959-ig a hittanra beíratottak száma folyamatosan emelkedik. Ez alátámasztja a többi megyében tapasztalt trendet. Az ok is ugyanaz, a hívők így fejezik ki passzív tiltakozásukat az 1957-ben kezdődő és 1958-ban csúcspontját elérő

⁷³⁴ Uo.

⁷³⁵ Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m. 48.

⁷³⁶ TML, 1/III/305/1968. Jelentés a PB. 1968. március 4-i határozata alapján megyénk egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatokról.

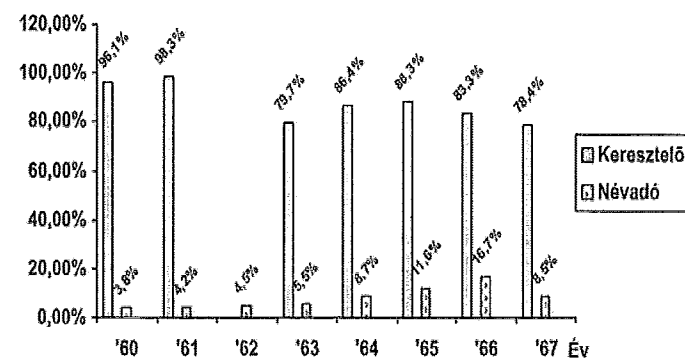
A hittanra beírtak és az összes általános iskolába beírtak százalékos aránya⁷³⁷

diktatúra ellen. Sajátos megyei jellegzetesség, hogy a hitoktatás növekedését jellemző görbe valamivel 60% felett áll meg. Ez az érték a többi vizsgált megyében 50-60% között mozog. A magas arány magyarázata, hogy város a megyében csak egy van, a falu meghatározó szerepű vallás-szociológiai szempontból. A megye specialitása a székely származású lakosság, és a sváb közösségek tradicionális vallásossága is.

A hitélet különleges területét az életfordulókhoz – születés, házasságkötés, halálozás – kötődő szertartások jelentik (14. számú melléklet).

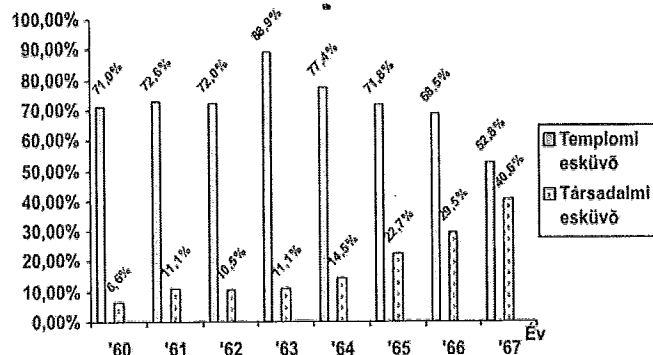
A keresztelők és névadók százalékos aránya a születések számához viszonyítva⁷³⁸

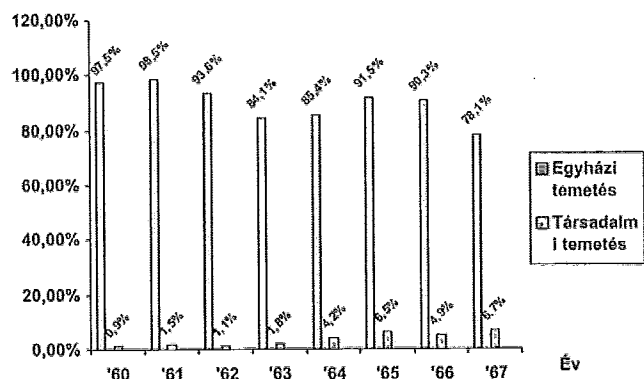
⁷³⁷ TML, 1/III/305/1968. Jelentés a PB. 1968. március 4-i határozata alapján megyénk egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatokról.

⁷³⁸ TML, 1/III/305/1968. Jelentés a PB. 1968. március 4-i határozata alapján megyénk egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatokról.

Az egyházi és társadalmi esküvők százalékos aránya a házasságkötésekhez viszonyítva⁷³⁹

Az egyházi és a társadalmi temetések százalékos aránya a halálozáshoz viszonyítva⁷⁴⁰

Az élet sorsfordulóihoz kapcsolódó egyházi szertartások százalékos arányait tekintve szembetűnően hasonlítanak a keresztelők és az egyházi temetések grafikonjai. Mindkettő 1960–1961-ben van csúcsponton. Ezután a grafikonok görbéje hullámzó mozgást mutat. A kettő nincs szinkronban, hiszen az egyházi temetések esetében még 1965–1966-ban is 90% feletti értékekkel találkozunk. A legkisebb indexet a 1967-es év adatai mutatják. Szinte megegyeznek mindkét esetben.

⁷³⁹ Uo.

⁷⁴⁰ TML, I/III/305/1968. Jelentés a PB. 1968. március 4-i határozata alapján megyénk egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatokról.

Az egyházi esküvők görbéje csupán a legalacsonyabb mutató helyét tekintve hasonló a másik két grafikonhoz. Itt is 1967-ben a legkisebb az egyházi szertartások száma. A csúcspont 1963-ra esik. A grafikon görbéjének hullámzásai kisebbek, nagyarányú változásra nem utalnak.

Ha a három grafikont az indexek átlaga alapján hasonlítjuk össze, akkor az egyházi esküvők átlaga a legalacsonyabb 71,8%-kal, a keresztelők és az egyházi temetések átlag indexe nagy megközelítéssel azonos. A keresztelőké 87,2%, a temetéseké 89,8%.

A keresztelők és az egyházi temetések 90% feletti értékei a dél-dunántúli régióban kiemelkedően magas mutatónak számítanak. Ezek a magas arányszámok az egyházhoz való kötődés kifejezői, éppúgy, mint a 90%-hoz közelítő átlag indexek.

A névadók, társadalmi esküvők és temetések mutatószámai közül a házasságkötések 1967-es 40%-os értéke aránylag magas. A megye lakosságának felekezeti megoszlása eltér az országostól. Aránylag alacsonyabb a katolikusok száma, míg a két protestáns egyházé magasabb. Ennek következménye, hogy a vegyes házasságok magasabb arányának valószínűsége nagyobb az átlagnál. A vegyes házasságból adódó vallási feszültségek elkerülése találkozik az állam politikai szándékával, amely a társadalmi családi ünnepek növelésével akarja csökkenteni az egyházak befolyását. Ezért is választják a fiatal párok a társadalmi esküvőt meglehetősen nagy számban.

Az egyházügyi főelőadó megvonja az 1956 utáni időszak egyházpolitikájának vallásszociológiai mérlegét. Az utolsó évtizedben a felnőtt fiatalságra az egyház iránti elkötelezettség már nem jellemző, többségük az ipar, a mezőgazdaság szocialista szektoraiban talált magának megfelelő munkahelyet. A lakosságnak kb. 30%-a él aktív vallásos életet, részt vesz a búcsújárásokon, elvégzi a kötelező gyónást, áldozást, úrvacsorát és rendszeresen fizeti az egyházadót, nyilvánosan az egyházhoz tartozónak vallja magát. A megyében élők 40-45%-a olyan vallásos ember, aki a népegyház fogalomkörében él. Nem személyes meggyőződéséből, hanem a hagyományból fakad hite. Nagy ünnepeken elmegy a templomba, születés, esketés alkalmával igénybe veszi a pap szolgálatait, néhányszor anyagi támogatást is nyújt az egyháznak.⁷⁴¹

Tolna megye egyházainak története és a vallásszociológiai adatsor jól mutatja azt az erkölcsi átalakulást, melyet a politikai, gazdasági átalakulás indukált. A vallásosság, a hit világnézeti és erkölcsi kategória. Az egyházakban két fontos területen fejeződik ki, az egyik a hívőkért felelős pap-

⁷⁴¹ Uo.

ság, a másik a hívők magatartása. Mindkettőt kívülről alakítja az a politikai hatalom, amely a vallásos világnézet elleni harcot a maga számára kötelezőnek tekinti.

A papság erősen megosztott volt. Lojális, semleges, ellenálló magatartás jellemezte. Az erkölcsi megítélés nem lehet egy aspektusú, mindig személyre szabott kell hogy legyen. A fő szempont az, mennyire tudta az adott lelkes, egyházi vezető a hatalommal szemben érvényesíteni, védeni egyházának érdekeit. Rogács Ferenc és Cserháti püspök főpapi tevékenységének egymás mellé állításával lehet szemléltetni a kérdés súlyát. A konzervatív magatartás a megtartó funkciót jelenti, az alkalmazkodó-elfogadó pedig az adott történelmi szituációban a megmaradást. Egyik sem vegytisztán jellemző a két főpapra. Mindkettőjükénél tapasztalható ez is, az is. Csak a konkrét helyzetben tanúsított magatartás alapján lehet dönteni, az etikai értékelés is így lesz személyre szabott.

Nehezebb a hit, a vallásos meggyőződés etikai megítélése a hívők esetében, hiszen itt csak a számarányokban mért trendet lehet mérlegre tenni. Tolna megyében is tanúi vagyunk a mesterséges szekularizáció következményeinek, amelyek a hit megkopását, a vallási közömbösség fokozódását eredményezik. Ennek a folyamatnak azonban van egy igen érdekes szakasza, az 1957-től 1959-ig tartó időszak. A 60%-ot megközelítő hittanra való beíratással a megye egyedül áll a dél-dunántúli régióban, egyrészt magas számarányával, másrészt azzal, hogy még 1959-ben is 56,96%-os volt ez a szám, a többi megyében pedig már 50% alá esett. Ez nem csupán a vallásosság megnyilvánulásának a már említett okok miatti következménye, hanem az 1956 után kifejeződő passzív ellenállásé is. A hit megvallásának ez a módja jól mutatja, hogy a megye vallásos hívői állták a Kádár-rendszer ideológiai, adminisztratív rohamát, és védték meggyőződésüket.

VII. ÖSSZEGZÉS A KUTATÁS SZEMPONTJAI ALAPJÁN

1. a) Az 1956. november 4-én hatalomra jutó Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt (MFMPK) csak egyetlen szándék vezette, felszámolni a forradalom és szabadságharc utóhatásait. Külön egyházpolitika 1957-ig nem létezett. A törvényerejű kormányrendeletek a Rákosi-rendszer idején 1948-ban, illetve 1950-ben az állam és az egyházak által megkötött egyezményekre alapozva szűkítették az egyházak mozgásterét, korlátozták szabadságát, beleszóltak az életükbe, megsértették integritásukat. Az egyházak ellen indított sajtókampányt felülről vezérelték, de találkozunk helyi túlteljesítéssel is. A hittanbeíratás elleni hadjárat is azt igazolja, hogy az új hatalom vállalta az előző diktatúra örökségét. A forradalom alatt börtönökből kiszabadult papok „begyűjtése”, letartóztatása megkezdődött. A protestáns egyházak 1956-ban demokratikus szellemben megválasztott vezetését felső és középszinten leváltották. A régi, megbízható vezetők viszszerültek pozícióikba. A „marad minden a régiben” elve érvényesült. A katolikus egyház hierarchikus felépítése nem tette lehetővé az egyházi vezetés teljes cseréjét. A Dél-Dunántúl négy közigazgatási megyéjét magába foglaló katolikus egyházmegyéek (Szombathely, Veszprém, Pécs) püspökei közül „csak” Badalik Bertalan veszprémi püspök internálása és Klemente Sándor püspöki helynökké való kinevezése jelentett változást. A középszintű vezetésben csak kemény küzdelmek árán sikerült a személyi változásokat a hatalomnak kicsikarni. A katolikus egyház kényszermetamorfózisa lassú folyamat volt. Az államnak később a konszolidáció, a külpolitika elismertetése miatt kellett óvatosságnak lennie. A Szentszék politikájában XII. Pius halála után bekövetkező változást nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Mind a magyar állam, mind a Szentszék a politikai relációk figyelembevételére kényszerült, s keresnie kellett a kompromisszumot. Erre tipikus példa Cserháti József kinevezése 1961-ben a pécsi püspöki székre, majd aránylag gyors karrierje. Érdekes Kovács Sándor szombathelyi püspök helyzete is. Őt a hatalom helyi képviselője, a zalai egyházügyi előadó nem tartotta partnernek, megpróbálta lejáratni, de a zsinatra való kiutazását megakadályozni nem tudta. Ez a Vatikán és a magyar állam közzeledésének köszönhető. Ennek további eredménye volt a katekézis, azaz a templomi hitoktatás nagyobb számban történő engedélyezése.

A „modell”-szerep, avagy a Vatikán részéről „kísérletnek látszó politika” attribútumai nem zárják ki egymást, de az 1960-as években még egyik sem látszott karakterisztikusnak. Ez az 1968. március 4-i MSZMP PB határozat és az annak nyomán született megyei pártbizottsági határozatok egyértelműen igazolják, mert újra meghirdették az egyházi reakció elleni harcot. Ez elsősorban a katolikus egyházra vonatkozott. A határozott, egyértelmű választ csak újabb, a helyi, illetve regionális egyházpolitikával kapcsolatos kutatás alapján lehetne megadni.

b) A papok kollaboráns magatartását főleg a békepapi mozgalommal kapcsolatban említik a történészek.⁷⁴² A protestáns egyházak vezetése kollaboránsnak tekinthető a szó pejoratív értelmében. Ezt a mind a felső, mind a középszintű vezetésre érvényes megállapítást a helyi és országos tapasztalatok egyformán alátámasztják. A protestáns egyházakban a békepapi mozgalmat nem kellett újra megszerveznie az államnak. A katolikus egyházban 1956 után „haló poraiból” kellett a mozgalmat újra fel támasztani. Ezután is csak a szervezeti kereteket tudták biztosítani és a papság töredékét sikerült bevonni. A mozgalom változó létszámú volt. A püspöki kar az *Opus Pacis* létrehozásával ellenőrzése alá vonta a mozgalmat, s így a püspökök – Rogács Ferenc pécsi és Kovács Sándor sombathelyi főpásztor – eredményesen tudták fékezni, visszafogni a papok mozgalmi tevékenységét. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a békepapi mozgalmat a pártállam nem tudta felhasználni a saját érdekében, hiszen mindig akadt karrierista és megfélemlített, akire támaszkodhatott. A mozgalmat a papság több esetben a hitélet növelése érdekében is felhasználta. A „cél szentesíti az eszközt” elve ez esetben bocsánatos bűnnek számít.

2. Az országos, a regionális és a helyi egyházpolitika közötti koherencia folyamatosan kimutatható a régió minden megyéjében. Ugyanakkor a helyi tényezők erősen befolyásolhatják, mivel hatalmi harcról van szó. Különösen jól látható ez Zala–Somogy–Veszprém megye, Zala–Vas megye esetében. A megyei vezetés Zalában folyamatosan „túlteljesített”, azaz a központi irányítás szándékát vagy megelőzte, vagy radikálisabb volt nála. A megye tanácsi és párt vezetése aktívabb volt a többi megyénél.

3. A lakosság felekezeti megosztottsága, az egyházak hitelvi szembenállása kedvező lehetőséget kínált az egyházpolitika számára. Mind az egyházügyi előadók jelentésében, mind a református esperesi jelentésekben és püspöki megnyilatkozásokban egyértelműen megszólalt a II. vatikáni zsinat és XXIII. János pápa ökumenikus törekvéseivel szembeni elutasító

álláspont. A pártállam vezetése félt a keresztény egységtől, és megpróbált éket verni a felekezetek közé. Az alsópapság református és evangélikus részről, a „békepapok” katolikus részről azonban több esetben kezdeményezően léptek fel. A „békepapok” az egymással való megbékélés lehetőségét látták az ökumeniában. Ezt hirdeti a *Pacem in Terris* XXIII. János által 1963-ban kibocsátott egyháztörténeti és történelmi jelentőségű enciklika is. Az evangélikusok részéről megértés fogadta a Szentszék ökumenikus törekvéseit. Ezt bizonyítja az evangélikus egyház helyzetét felmérő jelentés. Eszerint az evangélikusok zsinata 1966 decemberében ünnepélyes nyilatkozatban fejezte ki, hogy párbeszédet akar folytatni a római katolikus egyházzal. A protestáns nemzetközi szervezetek (LVSZ, EVT) dialógusa a Vatikánnal jó példa az ökumenikus együttműködés módozatainak keresésére. Ebben a dialógusban a Szentszék a korábbiaknál rugalmasabb álláspontot foglalt el, ami reményekre jogosított.⁷⁴³

4. A Kádár-rendszer egyházpolitikája folyamatosan változott. Ez a változás azonban nem volt mindig progresszív, voltak visszaesések, majd reményeket ébresztő nekilendülések. A változás ténye önmagában is megkülönbözteti az 1960-as évek egyházpolitikáját a Rákosi-féle merev dogmatizmustól. Az 1958-as párthatározat a merev szembenállás helyett a rugalmasabb, elvszerűbb egyházpolitikát hirdette meg, az egyházak elleni harc helyett a vallásos világnézet elleni küzdelmet hangsúlyozva. Az 1960-as és az 1968-as határozat újból a „klerikális” reakció elleni küzdelmet tette első helyre. Az 1960-as években a kádári egyházpolitika még nem volt modell értékűnek tekinthető, mert fenyegetett a visszarendeződés veszélye. Az egyházpolitika alakulása hol korrelációban volt a társadalompolitikával, hol ütközött vele. A „helyi” politika inkább az utóbbira adott sok példát. A felső vezetés lépései nem érintették a helyi politika szféráját. Ez az 1960-as években nagyjából változatlan maradt. A tények tükrében csak az 1958-as év látszott egyházpolitikai, egyháztörténeti szempontból fordulópontnak, de csak a protestáns egyházakat érintő regresszív restauráció szempontjából. A katolikus egyház helyzete fokozatosan változott, de inkább a Szentszék óvatos kezdeményező politikája dominált, mert a magyar vezetés bizalmatlansága az 1960-as években inkább fékezőerőként hatott.

5. A vallásszociológia eszközeivel a hitbeli meggyőződés foka csak indirekt módon mérhető. A hittanbeiratások 1958y-1959-es csúcsa meggyőzően különböző volt. A politika, 1956 indukáló hatása ennek ellenére egyértelműnek tekinthető. A visszaesés mértéke ezután ugyancsak változó

⁷⁴² Gergely Jenő (1991a): i. m.; Tomka Miklós: i. m. 79–128.

⁷⁴³ MNL, ÁEH Arch. XIX-A-21-C-41/8/1967. (124. doboz).

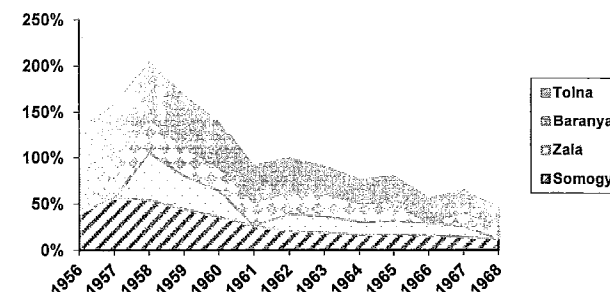
tempójú. Ebben a helyi hatások determinálók. A társadalmi szerkezet átalakulása és a gazdasági változásokkal járó migráció, faluból a városba, kisebb településről a nagyobbra való költözés átalakította a szokásrendszert. Ennek hatása először még csak felszíni, a valláshoz való mélyebb kötődést még kevésbé érintette. Amíg az 1945 előtt született közép és idősebb korosztályoknak a családban meghatározó szerepük volt, addig a vallásosság alkalmakhoz kötött megnyilvánulása kisebb mértékben csökkent. A döntő kérdés a jövő szempontjából az ifjúság volt. Ezt egyértelműen megerősíti Gergely Jenő, amikor azt írja, hogy a katolikus egyházzal kötött megegyezés után „a hatalom továbbra is az ifjúsággal való foglalkozást tartotta – szinte az utolsó pillanatig, a rendszerváltásig – a leginkább veszélyesnek”.⁷⁴⁴

Ez a magyarázata annak, hogy a Vatikánnal való megegyezés után sem engedett az ifjúságpolitikában a más területen már „puhuló” diktatúra szorítása. Ezzel a rendszer egyértelművé tette, hogy az idő távatában a vallásos érzés emberekből való kiölésére, s az egyházakat társadalmi bázisuk fokozatos elszívásával próbálja meg – távlatosan – gyengíteni. A Somogy, Zala, Baranya megyei hittanbeíratásokkal kapcsolatban jó adatolása miatt viszszatérően szemet szűrő kérdés a gyermekeket vallásoktatásra beírató pártfunkcionáriusok, párttagok magasnak tűnő száma a hatvanas évek elején. A jelenség mögött a hagyományos „add meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené” gondolat állt. Nemcsak a hittanbeíratás, hanem a bér márkózás, a konfirmáció is igazolja ezt, hiszen ezeken a szertarásokon is részt vettek a párttagok és funkcionáriusok gyermekei, időnként nagyobb arányban, mint a hittanórákon. A vidéki párttagság szerepe ebben a jelenségben meghatározó volt. A falu „rendtartó”, megszokáson, tradíción alapuló követelményének igyekeztek megfelelni. A párttagság is tanult a Rákosi-rendszer ötvenes éveiből, például azt, hogy akárhogy is akarták „élezni a falusi osztályharcot”, a helyi közösségek nehezen tetten érhető, de jól érzékelhető ellenállásként nem vetették ki magukból a kulákoknak minősítetteket, akik helyben maradtak.

⁷⁴⁴ Gergely Jenő (1997): 2034-ig titkos a Vatikán pártállammal kötött szerződése. *Magyar Hírlap*, 1997. július 29.

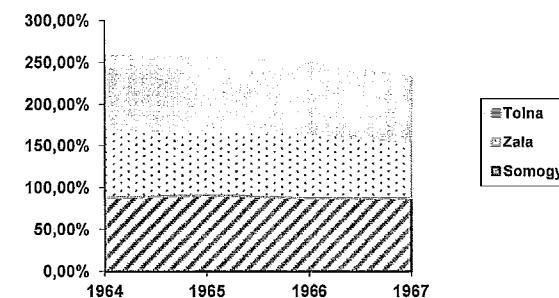
Dél-Dunántúl hitélete összehasonlító grafikonokban a megyék adatai alapján

Hitoktatás a régióban

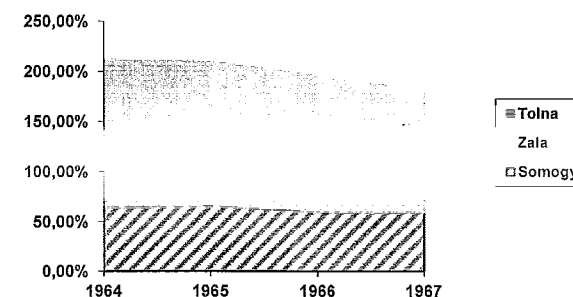

Megjegyzés: Nincs adat 1956, 1957, 1961 Zala; 1966 Baranya

Egyházi keresztelők

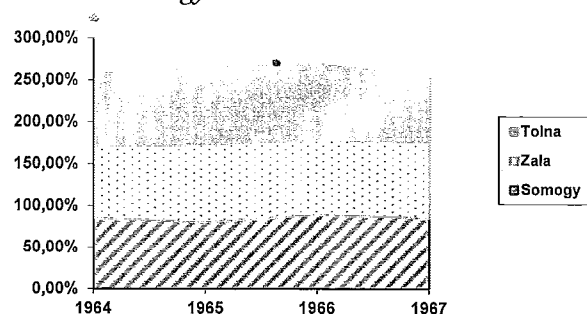

Egyházi esküvők

Egyházi temetések

A hittanbeíratások és az egyházi esküvők adatait már értékeltük. Az egyházi temetések görbéinek szeszélyes változásai, megyénkénti eltérései azonban magyarázatot követelnek. Feltűnő, hogy Somogy megyében az egyházi temetések száma 1965-ben erősen csökkent, míg a másik két megyében emelkedett. 1966-ban a három megye adatai közel azonosak voltak. Ezután Tolnában meredek, még a somogyit is meghaladó esés következett, míg Zalában enyhe emelkedés volt tapasztalható.

A temetés a keresztlőnél, a házasságkötésnél jobban „közügynek” tekinthető, hiszen a családi körön túl érintette az ismerősöket, munkatársakat. Az elhunytat többnyire lakóhelyén temették el, tehát környezete mindenképpen tudomást szerzett róla. A keresztlőt és az egyházi esküvőt a lakóhelytől távol is meg lehetett tartani, elkerülve a hatóságok figyelmét. Ebben az egyházak a hívek megtartása miatt partnerek voltak. Az egyházi temetés kérdésében a munkahely, a tömegszervezetek, elsősorban a pártszervezetek tudtak nyomást gyakorolni a közvetlen hozzátartozókra. A grafikon bizonyossága szerint 1964-ben lett erőteljesebb ez a folyamat, AMIRE sajátos válaszreakciók alakultak ki. Feltehetően a nyomásgyakorlás intenzitása is megyénként különböző volt. Zalában és Tolnában a grafikon alapján késés is kimutatható, sőt feltételezhető, hogy az első közvetlen beavatkozási kísérletek kiváltották az ellenállást. Somogy megyében a két másik megyénél erőteljesebb lehetett a kényszer gyakorlása, amelynek eredménye 1965-ben meg is mutatkozott. A hatás-ellenhatás törvénye alapján a folyamat 1966-ban visszajára fordult, mert meghaladta a 1964-es kiindulópont értékét. Tolnában az 1967-es évben tapasztalhatjuk ugyanazt a jelenséget, amivel Somogyban 1965-ben találkoztunk. Zala esete az egyházi temetéseket tekintve azért különleges, mert itt a legkisebb az ingadozás és legmagasabb a százalékos arány. A felekezeti megoszlás szempontjából a csaknem homogén katolikus megyében mindez a vallási tradíciók őrzésének erejét bizonyítja.

VIII. MELLÉKLETEK

1. ⁷⁴⁵

SOMOGY MEGYE

A római katolikus papok létszáma, életkorának összetétele (1965)

Megnevezés	18–25	25–30	30–40	40–50	50–60	60–70	70–80	80–90	Összesen (%)
Teológusok	6	–	–	–	–	–	–	–	6 (3,42)
Plébános	–	–	–	1	11	5	3	–	20 (11,42)
Lelkész	–	–	13	27	54	9	2	–	105 (60)
S. lelkész	7	12	5	5	–	–	–	–	29 (16,5)
Külf. lévő	–	–	–	1	–	–	–	–	1 (0,57)
Működéstől eltöltve	–	–	–	1	–	–	–	–	1 (0,57)
Nyugdíjas	–	–	–	–	2	2	5	2	11 (6,2)
Betegszab.	–	–	1	1	–	–	–	–	2 (1,14)
Összesen (%)	13 (7,42)	12 (6,85)	19 (10,8)	36 (20,5)	67 (38,2)	16 (9,14)	10 (5,7)	2 (1,14)	175

Római katolikus papok létszáma, életkorának alakulása (1968)

Megnevezés	18–25	25–30	30–40	40–50	50–60	60–70	70–80	80–90	Összesen (%)
Plébános	–	–	–	1	11	5	3	–	20 (11,9)
Lelkész	–	–	13	27	54	9	2	–	105 (62,5)
S. lelkész	7	12	5	5	–	–	–	–	29 (17,26)
Műk. eltöltve	–	–	–	1	–	–	–	–	1 (0,59)
Nyugdíjas	–	–	–	–	2	2	5	2	11 (6,5)
Beteg sz.	–	–	1	1	–	–	–	–	2 (1,19)
Összesen (%)	7 (4,16)	12 (7,14)	19 (11,3)	36 (21,42)	67 (39,88)	16 (9,52)	10 (5,95)	2 (1,19)	168

⁷⁴⁵ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről 2. sz. melléklet. Kaposvár, 1966. február 1.

Reformátusok (1965):

Megnevezés:	25-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-en felül	Összesen(%)
Lelkész	—	7	23	26	9	2	67 /95,7/
S. lelkész	3	—	—	—	—	—	3 /4,2/
Összesen /%/	3 /4,28/	7 /10/	23 /32,85/	26 /37,14/	9 /12,85/	2 /2,8/	70

Reformátusok (1968):

Megnevezés	25-30	30-40	40-45	45-60	60-70	70-en felül	Összesen (%)
Lelkész	—	7	8	30	15	2	62 (96,8)
S. lelkész	2	—	—	—	—	—	2 (3,12)
Összesen (%)	2 (3,12)	7 (10,93)	8 (12,5)	30 (46,87)	15 (23,43)	2 (3,1)	64

A különböző funkciókat betöltő katolikus papok névsora

Funkció	Név	Szolgálati hely	Egyházi funkció, rang
Megyei tanácsstag	dr. Bacza Dezső	Nagybajom	plébános, esperes
Járási tanácsstag	Komáromi Lajos	Segesd	plébános, c. esperes
	Molnár István	Berzence	káplán, az egyházmegyei vagyonkezelési tanács tagja
Községi tanácsstag	Abaligeti Kázmér	Fonyód	esperes*
Hazafias Népfront megyei elnöksége	dr. Bacza Dezső		
Hazafias Népfront megyei bizottság	dr. Pfeifer János	volt somogyvári plébános	tb. esperes
Megyei békebizottság	dr. Pfeifer János		
Hazafias Népfront járási elnökség	Abaligeti Kázmér		
	Horváth József	Kaposvár	esperes*

Járási békebizottság	dr. Langmár Lipót	Siófok	plébános, c. apát, püspöki helynök
	Molnár István		
	dr. Vajay József	Balatonkeresztúr	plébános, c. prépost
	Kovács Sándor	Zákány	plébános, h. esperes*
Hazafias Népfront községi elnökség	dr. Langmár Lipót		
	Pataki Ferenc	Zamárdi	plébános
	Horváth Zoltán	Szólád	plébános
	Horváth Árpád	Balatonszemes	plébános
	Kőszeghy Antal	Marcali	plébános, esperes*
	Molnár István		
	Abaligeti Kázmér		
	Vajay József		
	Gellért József	Balatonfenyves	plébános
	Kovács Sándor		
	Sebestyén József	Csokonyavisonta	plébános, főesperes
	Kató Ottó	Vízvár	plébános
	Androsits István	Öreglak	plébános, püspöki tanácsos
	dr. Egyed Lajos	Karád	plébános, c. esperes, zsinati vizsgáló
	dr. Soós Konrád	Kisbárapáti	h. esperes*
	Kelemen Gábor	Bedegkér	plébános
	Biczi Gyula	Gamás	plébános, esperes

A *-gal jelölt címek birtokosai az 1959-es kinevezési hullámban kapták megbízatásukat.

Rövidítések: c.: címzetes; h.: helyettes; tb.: tiszteletbeli

Forrás: SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogyi Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.; *A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára, 1963*

2.

A rendek működési engedélyének megvonása előtt is világi pap volt

Név	Szolgálati hely	A volt szerzetesrend megnevezése
Ürmös Antal plébános	Kötcse	jezsuita
Csikbárfalvi Alfonz plébános	Ordacsehi	minorita
Pesze János plébános	Kaposvár III.	ferences

A rendek működési engedélyének megvonása után egyházi szolgálatba átvett volt szerzetesek

Név	Szolgálati hely	A volt szerzetesrend megnevezése
Farkas József plébános	Kapoly	bencés
Iharos Gyula plébános	Balatonmáriafürdő	premontrei
Kelemen Gábor plébános	Andocs	ferences
Hukoda Miklós	Balatonszabadi	cisztercita
Németh Alajos plébános	Nagyszakácsi	szervita
Huszár Károly hitoktató	Kaposvár	cisztercita
Krasznay József segédlelkész	Tab	cisztercita
Pócsa Dezső segédlelkész	Nagyatád	ferences
Kassai Lajos templom igazgató	Kaposvár	ferences
Németh János plébános	Csurgó	ferences
Törzsök Ignác gyóntató	Kaposvár	ferences

Forrás: SML, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Kaposvár, 1959. december 30.

3.

I. Büntetésből áthelyezve

Név	Születési dátum	Szolgálati hely	Filia	Hívők száma
1. Alpár Jenő dr. lelkész	1916. február 8.	Nagykapornak Z m	–	1340
2. Bellák Alajos lelkész	1919. június 9.	Magyarpolány, V m, 1962-től 1965-ig szolgálaton kívül	–	1450
3. Boldizsár Zoltán t. kanonok	1898. január 15.	Orosztony, Z m	–	1440
4. Burucs László dr. lelkész	1924. november 15.	Somogytarnóca, S m	3	1471
5. Csertő Antal dr. pápai kamarás lelkész	1901. szeptember 5.	Márkó, V m	–	351
6. Déghy Pál lelkész	1925. május 3.	Zalavár, V m	–	1584
7. Földváry Imre dr. lelkész	1921. június 25.	Pusztakovácsi, S m	–	1140
8. Iker István dr. lelkész	1900. október 13.	Kolontár, V m	–	970
9. Kerényi József tb. kanonok	1902. március 11.	Lesencetomaj, V m	3	3321
10. Kiss György dr. tb. kanonok	1914. november 13.	Bakonyzent-lászló, V m	–	1614
11. Kiss András dr. tb. kanonok	1921. május 12.	Balatonszabadi, S m	–	1856
12. Koroncz László tb. kanonok	1925. május 10.	Enying, F m	–	3110
13. Körmendy József dr. tb. kanonok	1911. december 12.	Felsőörs, V m	–	761
14. Kögl Lénárd dr. tb. kanonok	1916. április 17.	Jásd, V m	–	1080
15. Lác László tb. kanonok	1903. január 26.	Szőlősgyörök, S m	–	1324

Név	Születési dátum	Szolgálati hely	Filia	Hívők száma
16. Lékai László dr. pápai kamarás	1910. március 12.	Zalaszentiván, Z m	3	2751
17. Longauer Imre püspöki tanácsos, lelkész	1905. szeptember 30.	Kisgörgő, V m	3	1656
18. Milhoffer Miklós segédlelkész	1908. augusztus 2.	Vörs, S m	3	3182

Név	Születési dátum	Szolgálati hely	Filia	Hívők száma
Németh Béla lelkész, templomigazgató	1913. május 3.	Pápa, V m	–	–
Niemetz Sándor c. esperes lelkész	1891. június 20.	Tés, V m	–	1072
Oross István dr. tb. kanonok lelkész	1912. február 27.	Rádo, Z m	–	910
Párkányi József dr. lelkész	1920. július 8.	Zalamerenye, Z m	–	627
Puskás Ferenc lelkész	1932. január 7.	Aka, K m	–	515
Rosta Ferenc lelkész	1913. október 31.	Bálványos, S m	–	586
Schuster Lajos lelkész	1920. augusztus	Galambok, Z m	1	2035
Swartz M. Róbert dr. c. apát, kanonok, pápai titkos kamarás	1897. február 24.	Somogybükösd, S m	2	546
27. Szabó László tb. esperes, lelkész	1912. július 23.	Bakonyszűcs, V m	1	952
28. Szalai József lelkész	1908. február 22.	Büssti, S m	1	735
29. Szemes József dr. pápai tb. káplán	1914. január 13.	Somogyszob, S m	1	1974
30. Tóth László püspöki tb. tanácsos	1912. április 21.	Nyírád, V m	–	2124
31. Tóth B. László lelkész	1916. augusztus 25.	Káptalanfa, V m	3	2557
32. Vajay József c. prépost	1902. december 2.	Balatonkeresztúr, S m	–	1232
33. Varga Péter Pál dr. lelkész	1914. február 2.	Ganna, V m	1	616
34. Vörös József tb. esperes, lelkész	1905. március 3.	Pénzesgyőr, V m	–	586
35. Weisz György dr. tb. esperes, lelkész	1913. február 20.	Nemesvita, V m	–	866

Megjegyzés: S m = Somogy megye, V m = Veszprém megye, Z m = Zala megye

II. Büntetve és áthelyezve

Név	Születési dátum	Szolgálati hely	Filia	Hívők száma
1. Androsits István dr. püspöki tanácsos lelkész	1906. március 31.	Öreglak, S m	1	1695
2. Fábos Pál lelkész	1920. január 24.	Szabás, S m	2	1580
3. Gelencsér János esperes lelkész	1908. május 11.	Tab, S m	4	4460
4. Illés Pál püspök	1909. január 3.	Csesznek, V m	1	1130
5. Koppányi Jenő lelkész	1914. szeptember 28.	Vaszar, V m	1	2710
6. Hukoda Miklós lelkész	1911. március 30.	Balatonszabadi, S m	–	1836
7. Németh Pál lelkész	1911. május 21.	Hidegkút, V m	–	557
8. Novák István lelkész	1910. május 5.	Kaposfő, S m	3	2510
9. Pék János lelkész	1910. október 31.	Fonó, S m	–	591
110. Pozsgay János dr. lelkész	1906. december 29.	Dég, F m	4	3121
11. Rozmán Alajos püspöki tanácsos	1907. június 4.	Románd, V m	–	604
12. Steixner Antal dr. lelkész	1902. november 10.	Homokszentgyörgy, S m	1	1750
13. Zsédely Antal lelkész	1914. július 21.	Zselickislak, S m	3	1868

III. Büntetve

Név	Születési dátum	Szolgálati hely	Filia	Hívők száma
1. Balázs Endre lelkész	1912. június 14.	Pusztaszemes, S m	1	1159
2. Baráth József lelkész	1911. augusztus 24.	Tótvázsony, V m	–	1346
3. Bárdos József lelkész	1909. december 5.	Hedrehely, S m	1	1364

IV. Egyházi büntetés

Név	Születési dátum	Szolgálati hely	Filia	Hívők száma
1. Horváth József Károly lelkész	1913. március 6.	Aszófő, V m	4	899
2. Nagy György dr. t. kanonok	1906. október 27.	Úrkút, V m	–	2142
3. Rajczi Pál lelkész	1926. július 31.	Nágocs, S m	–	728
4. Vass Sándor esperes lelkész	1911. április 12.	Tihany, V m	–	1032

Forrás: VÉL, 2000-16/1962. és A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, 1963

4.

Az ifjúságra vonatkozó hitéleti adatok.

Katolikus egyház

Év	Hittanra beírtak	Elsőáldozók	Bérmálkozók
1961	12 564	3846	6933
1962	10 625	3534	3317
1963	9882	3988	1027
1964	8401	3602	3133
1965	8475	3600	6043
1966	7798	2930	2021
1967	6749	2948	3439

Forrás:⁷⁴⁶

⁷⁴⁶ SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről, 5.sz. melléklet. Kaposvár, 1966. február 1.; Az egyházpolitikai helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 14-i határozata alapján 6. sz. melléklet. Kaposvár, 1968. november 2.

5.

Református egyház

Év	A vallásoktatáson részt vevők száma	Konfirmáltak
1961	1658	363
1962	1030	499
1963	924	422
1964	799	398
1965	698	380
1966	694	385

Forrás:⁷⁴⁷

⁷⁴⁷ DtREL, Jelentés a Somogyi Református Egyházmegye területén 1967-ben az állami iskolákban végzett vallásoktatásról; SML, XXVII. 518. f. Az 1966–68. évi egyházpolitikai jelentések mellékletei.

6.

*A felnőtt lakosságot érintő hitéleti mutatók*⁷⁴⁸

Születés – keresztesítés					
Év	Összes születés	Megkeresztelve			Névadó
		Római katolikus	Református	Evangélikus	
1960	5347	–	–	–	192
1961	5056	–	–	–	205
1962	4349	–	–	–	210
1963	4509	–	–	–	225
1964	4455	3481	351	89	284
1965	4366	3556	314	103	340
1966	4627	3614	332	98	337
1967	4536	3488	371	108	420

Házasság – esketés					
Év	Összes házasságkötés	Egyházi esküvő			Társadalmi esküvő
		Római katolikus	Református	Evangélikus	
1960	2847	–	–	–	290
1961	2556	–	–	–	325
1962	2490	–	–	–	363
1963	2631	–	–	–	523
1964	2618	1448	169	52	730
1965	2778	1583	166	66	607
1966	2838	1477	140	72	907
1967	2921	1517	149	58	1023

⁷⁴⁸ SML, XXVII. 518.f. Az 1966–68. évi egyházpolitikai jelentések mellékletei.

Halálozás – temetés					
Év	Összes halálozás	Egyházi temetés			Társadalmi temetés
		Római katolikus	Református	Evangélikus	
1960	4393	–	–	–	32
1961	4122	–	–	–	39
1962	4710	–	–	–	43
1963	4416	–	–	–	54
1964	4384	3013	577	148	65
1965	4538	3422	641	141	82
1966	4239	3077	587	124	87
1967	4544	3136	572	134	125

ZALA MEGYE

7.

LETENYEI JÁRÁS (P = párttag, T = tanácsstag)

Iskola neve	Beírt tanulók száma	Hittanra beírtak száma	Százalék %	Megjegyzés
1. Bánokszentgyörgy	156	81	52	1T, 2P
2. Bázakerettye	254	11	3	1P
3. Báza	19	7	33	
4. Becsehely I.	257	140	51	3P
5. Becsehely II.	114	82	71	
6. Borsfa I.	149	86	56	8T, 4P
7. Borsfa II	34	25	73	
8. Bucsuta	73	25	34	1T, 1P
9. Csörnyeföld	126	51	40	3T
10. Dobri	52	31	59	
11. Kerkaszentkirály	62	30	49	
12. Kiscsehi	32	5	15	
13. Kistolmács	55	25	45	
14. Kutfej	301	61	20	1T, 1P
15. Lasztonya	27	5	18	
16. Letenye I	457	248	54	
17. Letenye II.	83	64	77	
18. Lisperzenta-dorján	154	70	45	9T
19. Lispe	25	13	52	
20. Lovászi	55	31	55	
21. Naróc	52	34	65	1T, 2P
22. Molnári	170	54	31	
23. Murarátka	105	39	37	1T
24. Muraszemenye I.	137	74	54	1T, 2P

Iskola neve	Beírt tanulók száma	Hittanra beírtak száma	Százalék %	Megjegyzés
25. Muraszemenye II.	27	4	14	
26. Oltárc	110	81	73	1T, 1P
27. Petrivente	125	51	42	3T, 6P
28. Pusztamogyoród	162	83	50	
29. Semlyénháza	180	80	44	6T
30. Szentliszló	91	61	67	
31. Szentmargitfalva	53	20	38	
32. Tornyiszent-miklós	194	80	41	1T, 1P
33. Tótszentmárton	188	110	58	
34. Tótszerdahely	189	70	37	3T, 1P
35. Valkonya	15	15	100	1T
36. Várfölde	24	6	25	
37. Zajk	88	44	50	
Összesen	4413	1997	45	41T, 25P (1,5%)

LENTI JÁRÁS:

Iskola neve	Beírt tanulók száma	Hittanra beírtak száma	Százalék %	Megjegyzés
1. Alsóérzsébet	32	20	62	1P, 1T
2. Baglad	7	7	100	
3. Barlahida	52	34	65	
4. Bárszentmihályfa	86	53	61	5T
5. Belsőárd	29	16	55	
6. Bödeháza	24	22	91	5T, 2P
7. Csesztreg	127	118	92	
8. Csömödér	74	57	89	1P
9. Döme-földe	24	21	86	
10. Gáborjánháza	54	47	87	2T

11. Gutorföldre	209	146	71	10T, 7P
12. Rádiháza	29	15	51	1T, 1P
13. Hernyék	54	34	82	1T, 2P
14. Iklódbördőce	65	52	80	3T
15. Kálócfa	89	78	87	3T
16. Kányavár	62	36	58	
17. Kerkabarabás	45	38	84	2T
18. Kerkafalva	43	33	77	1T
19. Kerkakutas	62	51	82	2T
20. Kerkateskánd	25	20	80	2T
21. Kissziget	88	75	85	6T
22. Lendvadedes	61	4	2,4	1T
23. Lendvajakabfa	17	15	88	
24. Lenti	303	151	49,8	10P
25. Lentihegy	74	41	55	
26. Lentikápolna	103	76	73,7	9T, 4P
27. Lentiszombathely	51	45	88	2T, 1P
28. Máhomfa	26	20	76	3T
29. Mikekarácsonyfa	95	73	77,8	6T
30. Mumor	25	24	96	5T
31. Náprádfa	54	40	72	1T
32. Nemesnép	44	31	70,4	1T, 1P
33. Nova	179	99	55,3	1T
34. Ortaháza	28	22	78	2T, 1P
35. Páka	222	193	86,93	5T, 1P
36. Porszombat	80	77	96,25	9T, 7P
37. Pördefölde	36	28	77,77	3T, 2P
38. Pusztapáti	32	13	40	1T, 2P
39. Resznek	92	70	76	4T
40. Rédics	171	43	25	3T, 1P

41. Szentgyörgyvölgy	111	62	56	1T
42. Szécsisziget	60	19	31	1T
43. Szentpéterföldre	80	54	67,5	3T, 1P
44. Szilvagy	64	50	78	2T, 2P
45. Tormaföldre	174	69	39,65	7T
46. Zalabaksa	156	96	61,6	10T, 1P
47. Zalaszentgróti	34	29	85	2T
48. Zebecke	13	12	92	
49. Zajda	–	–	–	
Összesen:	3663	2439	66,6	117T, 47P (1,92%)

ZALASZENTGRÓTI JÁRÁS:

Iskola neve	Beírt tanulók száma	Hittanra beírtak száma	Százalék %	Megjegyzés
1. Almásháza	48	44	91	4P
2. Batyk	82	60	73	1P
3. Bezeréd	107	37	34,5	
4. Bókaháza	83	46	55	
5. Csáford	126	74	58	
6. Csáfordalsóhegy	20	16	80	3P
7. Dabrony	37	22	60	5P
8. Dióskál	161	145	90	
9. Dötk	21	18	85	
10. Egeraracsa	99	84	85	
11. Esztergály	96	73	75	
12. Gétye	94	55	58,5	1P
13. Gyülevész	56	37	66	
14. Kallosd	41	27	65	
15. Kehida	103	38	37	

16. Kustány	79	40	50	
17. Ligetfalva	47	21	44	
18. Nagyhorváti	14	12	85	
19. Pakod	177	105	59	
20. Sénye	14	11	78	
21. Szentpéterur	224	166	74	7P
22. Tekenyé	143	44	30	
23. Tilajom	84	63	75	
24. Túrje	248	127	51	
25. Tüskeszenthárom	20	20	100	
26. Zalaapáti	263	212	80	4P
27. Zalabér	178	69	38	2P
28. Zalacsány	203	99	48	2P
29. Zalakoppány	160	92	57	
31. Zalaszentgrót II.	60	42	70	1P
32. Zalaszentlászló	116	85	73	
33. Zalaszentmárton	47	36	76	2P
34. Zalaudvarnok	122	83	68	2P
35. Zalavég	108	59	55	1P
36. Zalavég-Tóti	25	3	12	
37. Gimnázium	110	12	10,9	
Összesen:	4066	2418	59	39P (1,6%)

Forrás: Zala Megyei Levéltár, (továbbiakban: ZML) MSZMP Zala Megyei Bizottsága 2. leltár, 24. öe. Az ateista propaganda viteléről szóló jelentések és egyéb iratok, 3. doboz 1957

8.

Az egyházak létszámviszonyai

Egyházak	Plébániák parochiák	Társ egyházak	Fiók gyülekezet	Szórvány	Papok száma	Nyug- díjasok	Hívők száma
R. katolikus	102	–	–	–	132	6	236236
Református	6	2	9	240	6	–	5427
Evangelista	8	1	3	224	8	1	4469
Izraelita	1	–	–	–	1	–	390
Adventista	1	–	–	5	1	–	30
Összesen:	117	3	12	469	148	7	246552

A zalai egyházak papjainak beosztása életkor szerint:

Beosztás	Létszám	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	70 felett
Római kat.							
főesperes	1	–	–	1	–	–	–
esperes	9	–	–	–	7	2	–
plébános	44	–	5	15	14	10	–
adminiszt.	21	–	4	6	7	3	1
lelkész	27	–	10	12	4	–	1
káplán	30	13	13	1	3	–	–
Összesen	132	13	32	35	35	15	2
Ref. lelkész	6	2	–	–	1	2	1
Evang. lelkész	8	–	1	1	4	2	–
Adventista lelkész	1	–	1	–	–	–	–
Izraeliták	1	–	–	1	–	–	–

Forrás: ZML, ZMB iratai 60. doboz. Jelentés a megye egyházpólitikai helyzetéről és feladatairól (a PB 1968. március 4-i határozata tükrében)

Egyházi szertartások és társadalmi ünnepek

Év	1964	1965	1966	1967
I. Születések száma	3553	3742	3713	3970
Megkeresztelték száma	2974	2858	2916	2645
Névadók száma	244	271	318	320
II. Házasságkötések száma	1953	2003	2055	2290
Egyházi esküvők száma	1376	1459	1390	1575
Társadalmi esküvők száma	487	643	681	821
III. Halálozások száma	2788	3133	2885	3046
Egyházi temetések száma	2395	2901	2581	2763
Társadalmi temetések száma	74	78	91	111

BARANYA MEGYE

10.

Járási hittanbeíratási adatok

Járás	Iskolába beírt tanulók száma					Hittanra beírt tanulók száma				
	1956	1957	1958	1959	1960	1956	1957	1958	1959	1960
Mohácsi járás	4125	4260	4374	4354	4947	2337	2851	2950	2599	2294
Pécsi járás	3605	3988	4103	4210	4743	1964	2395	2499	2131	2028
Pécsváradi járás	3292	3276	3321	3558	3746	1755	2006	2055	1868	1687
Sásdi járás	4818	4797	4791	5023	5376	2604	3039	3122	2878	2516
Sellyei járás	2748	2966	3091	3274	3471	1512	1764	1872	1642	1467
Siklói járás	3705	3777	3928	4028	4564	1866	1996	2273	1785	1547
Szigetvári járás	3653	3612	3749	3758	3963	1734	2191	2291	1904	1465

Járás	Százalékos kimutatás				
	1956	1957	1958	1959	1960
Mohácsi járás	56,6	66,9	67,4	59,6	46,3
Pécsi járás	54,4	60,0	60,9	50,6	42,7
Pécsváradi járás	53,3	61,2	61,8	52,5	45,0
Sásdi járás	54,0	63,3	65,1	57,2	46,8
Sellyei járás	55,0	59,4	60,5	50,1	42,2
Siklói járás	50,3	52,8	57,8	44,3	33,8
Szigetvári járás	47,5	60,6	61,1	50,7	36,9

⁷⁴⁹ Megjegyzés: Az I., II., III. statisztikai adatok az egyházi és társadalmi szertartások adatainak eltérése, a megye be- és kifelé történő népmozgásából erednek, valamint abból, hogy kettős szertartások is előfordultak.

Városi hittanbeíratási adatok

Város	Iskolába beírt tanulók száma					Hittanra beírt tanulók száma				
	1956	1957	1958	1959	1960	1956	1957	1958	1959	1960
Komló	2249	2375	2641	2898	3424	173	795	584	369	193
Mohács	1702	1588	1787	1919	2220	800	963	994	655	568
Pécs	9266	9881	10151	11206	12533	1553	3247	3667	749	192
Komló G.	–	156	171	204	269	–	16	5	1	–
Mohácsi G.	–	397	345	390	396	–	51	21	9	–
Siklósi G.	–	167	204	349	235	–	42	36	11	2
Szigetvári G.	–	222	218	225	274	–	30	12	4	1

Város	Százalékos kimutatás				
	1956	1957	1958	1959	1960
Komló	7,6	33,4	22,1	12,7	5,6
Mohács	47,0	60,6	55,6	34,1	25,5
Pécs	16,7	32,8	36,1	6,6	1,5
Komló G.	–	10,3	2,9	0,4	–
Mohácsi G.	–	12,8	6,1	2,3	–
Siklósi G.	–	25,1	17,6	4,4	0,8
Szigetvári G.	–	13,5	5,5	1,7	0,3

Járás, városi hittanbeíratási adatok

Járás város	Iskolába beírt tanulók száma			Hittanra beírt tanulók száma		
	1961	1962	1963	1961	1962	1963
Mohácsi járás	5099	5541	5564	2146	2287	2463
Pécsi járás	4989	5419	5571	1536	1691	1796
Pécsváradi járás	4004	4417	4431	1374	1435	1332
Sásdi járás	5536	6151	6218	1966	2112	1884
Sellyei járás	3661	3915	4031	1181	1307	1397
Siklósi járás	4932	5416	5480	1289	1268	1390
Szigetvári járás	4473	4514	4642	1364	1208	1224
Komló város	3857	4481	4572	113	108	94
Mohács város	2456	2675	2843	435	404	484
Pécs város	13286	15887	16206	34	54	47

Forrás: A Baranya Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya, valamint Pécs Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya adatai alapján

Százalékos kimutatás

Járás város	1961	1962	1963	1964	1965	1967	1968
Mohácsi járás	42,0	41,2	44,2	43,4	38,0	32,5	30,6
Pécsi járás	30,7	31,2	32,2	31,3	33,7	18	16,5
Pécsváradi járás	34,3	32,4	30,0	30,6	28,8	–	–
Sásdi járás	35,5	34,3	30,2	24,1	23,7	20,3	20,1
Sellyei járás	32,2	33,3	34,6	7	–	–	–
Siklósi járás	26,1	23,4	25,3	26,6	24,5	20,1	17,9
Szigetvári járás.	30,4	26,7	26,3	22,8	22,7	20,4	19,4
Komló város	2,9	2,4	2,0	1,8	1,5	0,9	0,9
Mohács város	17,7	15,1	17,0	14,8	11,5	11,9	8,8
Pécs város	0,25	0,3	0,29	0,24	0,21	0,08	0,06

11.

Megyei adatok a hitéleti aktivitásról

Ifjúsági korosztály hitéleti mutatói						
Év	Tanulók száma	Hittanosok	Katekézis	Első áldozó	Bérmálás	Konfirmálás
1956	35 135	17 851	–	–	–	–
1957	33 303	19 309	–	–	–	–
1958	32 718	20 114	–	–	–	–
1959	33 328	18 983	–	–	–	–
1960	34 981	17 457	845	3710	1153	448
1961	36 786	14 692	1020	4200	2776	413
1962	39 151	14 159	950	4120	2740	440
1963	39 843	11 743	650	3880	1577	445
1964	39 820	10 197	580	3950	335	401
1965	37 596	10 787	530	3680	–	427
1966	36 918	9941	600	3700	–	473
1967	35 902	8546	870	3587	1215	514

Forrás: TML, 1/III/305/1968. Jelentés a PB. 1968. március 4-i határozata alapján megyénk egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatokról

12.

Az egyházi szertartások és a társadalmi ünnepek adatai

Év	Születés					Házasságkötés				
	össz.	R. k.	Ref.	Ev.	társ.	össz.	R. k.	Ref.	Ev.	társ.
1960	4058	3214	497	189	155	2143	1206	238	78	143
1961	3730	3071	450	148	159	1864	1102	169	84	207
1962	3283	3610	375	160	149	1875	1035	249	66	197
1963	3354	2191	356	129	185	2036	1474	271	66	228
1964	3477	2563	299	143	305	2025	1230	265	74	294
1965	3437	2653	246	139	400	2072	1140	267	81	471
1966	3545	2365	341	247	593	2165	936	372	177	639
1967	3775	2408	412	142	322	2386	1003	181	76	971

Rövidítések: összes, római katolikus, református, evangélikus, társadalmi.

Év	Temetés				
	össz.	R. k.	Ref.	Ev.	társ.
1960	2950	2240	461	176	29
1961	2881	2153	492	193	46
1962	3274	2392	499	175	37
1963	2896	1800	453	182	54
1964	2771	1760	411	196	117
1965	3048	2180	437	173	201
1966	2745	1787	489	205	137
1967	3011	1749	422	180	202

Forrás: TML, 1/III/305/1968. Jelentés a PB. 1968. március 4-i határozata alapján megyénk egyházpolitikai helyzetéről és a további feladatokról

IX. ARCHONTOLÓGIA

(1957 és 1968 között fontosabb szerepet betöltő egyházi tisztségviselők
főbb életrajzi adatai)

Rövidítések

beikt.	=	beiktatás
c.	=	consecratio (felszentelés)
c. pp.	=	címzetes püspök
inst.	=	installatio (beiktatás)
n.	=	nomunatio (kinevezés)
v.	=	választás (electio)
coadiutor cum iure	=	utódlási joggal kinevezett segédpüspök

PÜSPÖK

VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE

BADALIK BERTALAN SÁNDOR (Hódmezővásárhely, 1890. december
10. – Budapest, 1965. október 10.)

n. 1949. június 10.

c. 1949. augusztus 24.

inst. 1949. augusztus 30.

1957. augusztus 15-től akadályozva. Előbb Hejácén, majd
1964. októbertől Budapesten kényszerlakhelyen

KLEMPA KÁROLY SÁNDOR (Graz, 1898. május 7. – Graz, 1985. de-
cember 20.)

püspöki általános helynök:

n. 1957. szeptember 12. – 1959. június 6.

c. pp., apostoli kormányzó:

inst. 1959. június 25.
1972. február 8-án felmentve.

SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE

(Tárgyalt korszakunkban Zala megye egy része ide tartozik)

KOVÁCS SÁNDOR (Kecskemét, 1893. június 11. – Budapest, 1972. december 24.)

n. 1944. március 3.
c. 1944. március 25.
1972. március 23-án lemondott.

SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE

PROHÁSZKA OTTOKÁR (Nyitra, 1858. október 10. – Budapest, 1927. április 2.)

n. 1905. október 17.
p. 1905. december 11.
c. 1905. december 21.
inst. 1906. január 21.

SHVOY LAJOS (Budapest, 1879. március 9. – Budapest, 1968. január 21.)

n. 1927. június 20.
c. 1927. augusztus 1.
inst. 1927. augusztus 8.

POTYONDI IMRE protonotárius kanonok nagyprépost (Söréd, 1885. szeptember 20. – Székesfehérvár, 1978. november 8.)

káptalani helynök: 1968. január 25. – 1969. február 2.)

KISBERK IMRE segédpüspök (Pereszteg, 1906. szeptember 8. – 1974. február 2.)

apostoli kormányzó: 1969. január 23. – 1974. február 2.)
megyéspüspök:
n. 1972. február 2.
1982. április 5-én lemondott.

[c. pp., spp.
n. 1951. március 11.
c. 1951. május 3.]

PÉCSI EGYHÁZMEGYE

VIRÁG FERENC (Bonyhád, 1869. augusztus 22. – Pécs, 1958. március 2.)

o. 1926. március 27.
c. 1926. május 6.
inst. 1926. május 19.
[pápai trónálló]

ROGÁCS FERENC (Csendlak, 1880. augusztus 29. – Pécs, 1961. február 20.)

n. 1958. március 2.
[c. pp. 1948. május 20.
pécsi spp. cum iure successionis: 1948. június 29.]

CSERHÁTI JÓZSEF (Lengyel, 1914. április 19. – Pécs, 1994. április 12.)
káptalani helynök: 1961. február 24. – 1964. szeptember 15.
c. pp., apostoli kormányzó: 1964. szeptember 15. – 1969. január 10.

megyés püspök: 1969. január 10.
november 3-án lemondott.

VÁCI EGYHÁZMEGYE

PÉTERY JÓZSEF (Miskolcz-Mindszent, 1890. június 21. – Hejce, 1967. november 25.)

n. 1942. szeptember 24.
c. 1942. november 8.
inst. 1942. november 12.
1953. április 6-ától akadályozva.

KOVÁCS VINCE segédpüspök (Galgamácsa, 1886. augusztus 9. – Vác, 1974. március 15.)

püspöki általános helynök: 1953. április 6. – 1959. július 25.
apostoli kormányzó: 1959. július 25.

1969. január 10-én lemondott.
[c. pp., váci spp. 1940. július]

BÁNK JÓZSEF (Adács, 1911. január 23. – 2002. szeptember 7.)

n. 1969. január 10.
– >>1974. február 2-től egri érsek.
egri érsek, váci apostoli kormányzó:
1974. február 2. – 1975. január 7.
érsek, püspök:
n. 1978. március 2.
inst. 1978. március 30.
1987. március 6-án lemondott.

ENDREY MIHÁLY (Budapest, 1905. november 22. – Vác, 1977. július 4.)
n. 1975. január 10.

DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET

RAVASZ LÁSZLÓ budapesti lelkész (Bánffyhunrad, 1882. szeptember 29. – Budapest, 1975. augusztus 6.
v. 1921. június 27.
beikt. 1921. október 1.
1948. május 11-én lemondott⁷⁵⁰

BERECZKY ALBERT budapesti lelkész (Budapest, 1893. augusztus 10. – Budapest, 1966. július 4.)
v. 1948. július 16.
beikt. 1948. szeptember 28.
1956. november 1. (lemondott)
1957. január 2. (lemondott)
1958. december 18. (lemondott)
1958. december 20. (az Elnöki Tanács hozzájárult felmentéséhez)

⁷⁵⁰ Ravasz László püspök 1948. április 30-án – miután 28-án a konvent elnöki, 30-án a zsinat elnöki tisztségéről lemondott – levelet írt Bereczky Albertnek, melyben közölte lemondási szándékát püspöki méltóságáról, s hogy méltó utódjának a címet tartaná. Lemondását az egyházkerület május 11-i közgyűlése fogadta el.

SZAMOSKÖZI ISTVÁN budapesti lelkész (Budapest, 1915. április 27. –)
v. 1958. február 11.
beikt. 1959. március 12.
1977. szeptember 1-jén nyugdíjazását kérte.

DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET

GYÖRY ELEMÉR győri, pápai lelkész (Takácsi, 1891. június 30. – Budapest, 1978. november 24.)
v. 1942. december 11.
beikt. 1953. március 24.
1961. október 19-én lemondott.

BÉKEFI BENŐ dunaalmási, veszprémi lelkész (Budapest, 1909. máj. 5. – Budapest, 1964. március 25.)
v. 1961. december 27.
beikt. 1962. január 16.

BAKOS LAJOS pápai teológiai tanár, balatonarácsi, veszprémi lelkész (Kisbér, 1905. december 27. – Balatonfüred, 1979. április 26.)
beikt. 1964. október 15.

DÉLI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKERÜLET július 1-től)

DEZSÉRY LÁSZLÓ (Budapest) (Budapest, 1914. febr. 18. – Budapest, 1977. november 8.)
1952. július 18.
1956. október 30-án lemondott.
1958. június 24-én formálisan visszatért, és azonnal lemondott.

ORDASS LAJOS (Budapest) (Torzsa, 1901. február 6. – Budapest, 1978. augusztus 14.)
1956. október 30.
1957. június 24-én elmozdítva.
(1958. október 16-án kényszernyugdíj.)

KÁLDY ZOLTÁN (Budapest) (Iharosberény, 1919. március 29. – Budapest, 1987. május 17.)

v. 1958. október 10.
beikt. 1958. november 4.

ÉSZAKI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKERÜLET (1952. július 1-től)

VETŐ LÁJOS (Budapest) (Kondoros, 1904. október 17. – Budapest, 1989. szeptember 22.)

1952. július 10.
1956. november 1-jén lemondott.

TURÓCZY ZOLTÁN (Budapest) (Arnót, 1893. október 23. – Győr, 1971. november 22.)

1956. november 3-tól ideiglenesen beikt. 1957. február 6.
1957. december 4-én elmozdítva.

VETŐ LAJOS (Budapest) (Kondoros, 1904. október 17. – Budapest, 1989. szeptember 22.)

1957. december 4. (ismét püspök)
1967. május 22-én lemondott.

OTTLYK ERNŐ (Budapest) (Miskolc, 1918. január 9. – Budapest, 1995. május 15.)

beikt. 1967. június 20.
július 1-jén lemondott.

TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET (1953. április 23-tól 1957. január 1-ig: tiszavidéki egyházkerület néven magába olvasztotta a tiszáninneni egyházkerületet.)

RÉVÉSZ IMRE debreceni egyetemi tanár (Pápa, 1889. június 30. – Budapest, 1967. február 27.)

v. 1938. augusztus 15.
beikt. 1938. október 3.
1949. szeptember 1-jén lemondott.

PÉTER JÁNOS budapesti diakonissza lelkész, debreceni lelkész (Alsó-nyék, 1910. október 28. –)

v. 1949. november 11.
beikt. 1949. december 15.
1956. október 31-én lemondott, de az egyházkerület 1956. november 19-i közgyűlése visszahívó határozatot hozott, majd Péter János ismételt 1957. december 20-iki indoklására elfogadta a lemondást.

BARTHA TIBOR debreceni lelkész, teológiai professzor (Magyarkapud, 1912. július 13. –)

v. 1958. március 3.
beikt. 1958. március 27.
1986. december 31-én nyugdíjazását kérte.

FORRÁS: Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): i. m.

X. IRODALOM

- Adriányi Gábor (2004): *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978.*
A Mindszenty-ügy. Budapest, Kairosz Kiadó
- Adriányi Gábor (2005): *A katolikus egyház története a XX. században.* Budapest, Kairosz Kiadó
- Ágotha Tivadar (1995): *Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok az ateista hatalom börtöneiben.* Szerk. Arató László. Budapest, Márton Áron Kiadó
- Balogh Margit (1996): Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In *Magyarország a XX. században.* Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd
- Balogh Margit (2002): *Mindszenty József (1892–1975).* Budapest, Elektra Kiadóház
- Balogh Margit (2015): *Mindszenty József (1892–1975).* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
- Balogh Margit – Gergely Jenő (1993): *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete
- Balogh Margit – Gergely Jenő (1996): *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár.* Budapest, História MTA Történettudományi Intézete
- Bánkuti Gábor – Gyarmati György szerk. (2010): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó
- Barth Károly (1948): *Nyílt levél a Magyarországi Református Egyházban élő barátaimhoz.* Budapest, Silvester Nyomda
- Békés Gellért (1993): *Krisztusban mindnyáján. Egy keresztények egysége utópia?* Pannonhalma, Bencés Kiadó
- Belon Gellért (1992): *Emlékkönyv halálának 5. évfordulójára.* Szerk. Veigand József. Budapest, Szent István Társulat
- Beresztóczy Miklós (1970): *A katolikus békemozgalom 20 éve.* Budapest, Ecclesia

Bertalan Péter (2015): *In memoriam P. Vezér Ferenc. A pálos rend és az állambiztonság küzdelme. Hálózatok szorításában.* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó

Bertalan Péter (2016): *Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek.* Budapest, L'Harmattan Kiadó

Bertalan Péter – Birher Nándor (2004): *A paradigmák áldozatai.* Budapest, Jel Kiadó

Bihari Mihály (2005): *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Budapest, Osiris Kiadó

Böhm Antal (1999): *A XX. századi magyar társadalom.* Budapest, Korona Kiadó

Bölcskei Gusztáv (1999): A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése 1948–1990. In *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok.* Sárospatak

Cserháti József (1990): *Fényvillandások a hosszú éjszakában. Tanulmánygyűjtemény.* Pécs

Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Szerk. Gesztelyi Tamás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991

Elmer István (1994): *Börtönkereszt.* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége

Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumgyűjtemény. Szerk. Tomka Miklós – Goják János. Budapest, Szent István Társulat, Apostoli Szent-szék Könyvkiadója, 2005

Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlása Magyarországon. Dokumentumok. Szerk. Gergely Jenő, a kötet összeállításában közreműködött: Cz. Balassa Mária. Budapest, Vigília Kiadó, 1990

Fabiny Tamás (1992): *Keken András életregénye.* Budapest, felelős kiadó Fabiny Tamás – Plantin Kiadó és Nyomda KFT

Fazekas Csaba (1996): *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Budapest, Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség Szent Pál Akadémia

Gergely Jenő (1985): *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Budapest, Kossuth Kiadó

Gergely Jenő (1989): *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Prohászktól Lékaig.* Budapest, Kossuth Kiadó

Gergely Jenő (1991): *A katolikus egyház Magyarországon 1944 után.* Előadások a Történettudományi Intézetben 13. Budapest, MTA Történettudományi Intézete

Gergely Jenő (1999a): *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Budapest, Pannonica Kiadó

Gergely Jenő (1999b): *A pápaság története.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó

Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc (1997): *Az egyházak Magyarországon.* Budapest, Korona Kiadó

Grösz József kalocsai érsek naplója 1944–46. Sajtó alá rendezte: Török József. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szent-szék Könyvkiadója, 1995.

Gyarmati György (1996): *Politika és társadalom 1945–1980 között.* In *Magyarország a XX. században.* Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd

Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990. Szerk. Mirák Katalin. Budapest, Luther Kiadó, 2010

Hetényi Varga Károly (1992, 1994): *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 1–2.* Abaliget, Lámpás Kiadó

Igazságosabb és testvériesebb világot! Budapest, Magyar Püspöki Kar, 1996

Izsák Lajos (1985): A katolikus egyház társadalompolitikai tevékenysége Magyarországon (1945–56). *Századok*, 1985/2.

Izsák Lajos (1998): *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990.* Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1998

Kahler Frigyes (2001): *III/III-as történelmi olvasókönyv. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. „A vallásszabadság”.* Budapest, Kairosz Kiadó

Kahler Frigyes (2002): *III/III-as történelmi olvasókönyv 2. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. „A gondolat és szólásszabadság”.* Budapest, Kairosz Kiadó

Káldy Zoltán (1970): *Új úton.* Budapest, Magyar Evangélikus Egyház Sajtóosztálya

Kamarás István (1992): *Búvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig.* Budapest, Márton Áron Kiadó

A katolikus egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, Ecclesia Sancta, 1991

A katolikus tanítás mai útjai. Budapest, MTA Filozófiai Intézet kiadása, 1989

Kövy Zsolt (1999): *Hazádnak rendületlenül. Gulyás Lajos emlékezete.* Budapest, Kálvin János Kiadó

Kulics Ágnes – Tölgyesi Ágnes (1991): *...Kövek fognak kiáltani... Szerzetes vallomások 1988–1989.* Budapest, Gondolat Kiadó

Lengyel László – Várszegi Asztrik (1999): *Beszélgető könyvecske.* Budapest, Helikon Kiadó

Lukács József (1979): *Egyházak és vallásosság a szocialista Magyarországon.* Budapest, Kossuth Kiadó

Magyar Katolikus Egyház 1956. Szerk. Szabó Csaba – Lénárd Ödön. Közhasznú Alapítvány Évkönyve 2007. Budapest, Új Ember, 2006

A Magyar Katolikus Egyház huszadik századi történetéből. Badalik Bertalan veszprémi püspök elhurcoltatásának 50. évfordulójára. Veszprém, 2007. november 22.

A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest, 1990

A magyarországi református egyház története 1918–1990. Tanulmányok. Szerk. Barcza József – Dienes Dénes. Sárospatak, 1999

A magyar protestantizmus 1918–1948. Szerk. Lendvai L. Ferenc. Budapest, Kossuth Kiadó

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–62. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

A II. vatikáni zsinat tanítása. Szerk. Dr. Cserháti József pécsi püspök – dr. Fábíán Árpád szombathelyi püspök. Budapest, Szent István Társulat, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1975. A zsinat döntéseinek magyarázata és okmányai

Mészáros István (1994): *...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház. I.: 1945–1956, II.: 1957–1975.* Budapest, Márton Áron Kiadó

Mészáros István (1999): *Ki volt Mindszenty?* Budapest, Eötvös József Könyv és Lapkiadó Bt.

Mezey András (2015): *Hittan a katakombákban. A Csongrád megyei nem hivatalos ifjúságpasztoráció története 1946–1980.* Budapest, Új Ember Kiadó

Mindszenty József (1989): *Emlékirataim.* Budapest, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója

Mindszenty József emlékezete. Szerk. Török József. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1995

Mózessy Gergely (2017): A Székesfehérvári Egyházmegye igazgatása az 1950-es években. In *1956: A szabadság narratívái.* Szerk. Csurgai Horváth József. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 121–138.

Orbán Sándor (1962): *Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése 1945–1950.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete – Kossuth Kiadó

Ordass Lajos (1985–1987): *Önéletrajzi írások.* Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Szépfalusi István. Bern, Európai Protestáns Szabadegyetem Kiadása

Ottlyk Ernő (1965): *Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében.* Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1965

Ottlyk Ernő (1971): *Az evangélikus egyház útja a szocializmusban.* Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya

Pál József (1995): *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon 1950–1989.* Budapest, Egyházforum

Pálos Antal S. J. (1992): „Viharon, vészen át.” *Jezsuiták a szétszórásban. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után 1944–1990.* Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Anima Una-könyvek 1.

Pap László (1992): *Tíz év és ami utána következett 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez.* Budapest, Európai Protestáns Szabadegyetem Kiadása

A Pécsi Egyházmegye schematizmusa 1991. Pécs, 1991

Poór József (1986): *A protestáns teológia Magyarországon 1945–1985. Fejezetek a magyarországi református és evangélikus teológia 1945 utáni történetéből.* Budapest, Kossuth Kiadó*

Ravasz László (1992): *Emlékezéseim.* Budapest, Kiadja a református egyház zsinati irodájának sajtóosztálya

Révész Sándor (1997): *Aczél és korunk.* Budapest, Sík Kiadó

Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó

Salacz Gábor (1988): *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964).* München, Aurora könyvek

Shvoy Lajos (2002): *Önéletrajz.* Szerk. Mózes Gergely, Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

Szabó Csaba (2005): *A szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a 60-as években*. Budapest, Szent István Társulat, Magyar Országos Levéltár

Szabó Csaba – Soós Viktos Attila (2006): „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Budapest, Új Ember Kiadó, Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány

Szabó Ferenc (1995): Üldözött jezsuiták vallomásai. Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Anima Una-könyvek 8.

Szántó Konrád (1986): *A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig*. Budapest, Ecclesia

Szántó Konrád (1992): *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991*. Miskolc, Új Misszió Alapítvány

Dr. Szántó Konrád O. F. M. (1992): *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Budapest, Mécses Kiadó

Szántó Konrád (1993): *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Miskolc, Szent Maximilián Lap- és Könyvkiadó

Szántó Konrád (1995): *Az egyházügyi hivatal titkai*. Budapest, Mécses Kiadó

Szűz Rezső (1995): *Az a hírhedt füredi beszéd*. Budapest, Szenci Molnár Társaság

Szubszidiaritás és regionalitás az egyház- és államszervezetben. Szerk. Hajdú Zoltán. Pécs, Sümegi Nyomdaipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., 2010

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián (2008): *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Terrai László (1990): *Nem tehettem mást*. Budapest, kiadja az Ordass Baráti Kör

Dr. Tibori János (1995): *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944–1957*. Debrecen

Dr. Tibori János (1996): *A Tiszántúli Református egyházkerület története 1957–1965*. Debrecen

Tomka Ferenc (1991): *Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet és a Katolikus Társadalomtudományi Akadémia

Tomka Miklós (1995): *Csak katolikusoknak*. Budapest, Corvinus Kiadó

Dr. Török István (1990): *Határkérdések szolgálatunkban 1972–1989. Tanulmánykötet*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya

Változó Baranya. Tanulmányok a megye történetéből 1945–1985. Szerk. Antal Gyula – Sándor László. Pécs, Kiadja az MSZMP Baranya megyei bizottsága Oktatási Igazgatósága, 1985

A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1963. Veszprém, kiadja a Veszprémi Egyházmegyei Hatóság, 1963

A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1975. Veszprém, kiadja a Veszprémi Egyházmegyei Hatóság, 1975

A Veszprémi Egyházmegye névtára 1984. Veszprém, kiadja a Veszprémi Egyházmegyei Hatóság, 1985

A Veszprémi Egyházmegye névtára 1992. Veszprém, 1992

A SZERZŐ BEMUTATÁSA

Dr. Bertalan Péter 1968-ban született Nagykanizsán. Nős, egy gyermek édesapja. 1992-től a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén oktat. A jogutód intézménynél a Kaposvári Egyetem CSVM Pedagógiai Főiskolai Karán főiskolai docensként, ill. az egyetem Művészeti Főiskolai Karán tudományos és menedzsmentet irányító főigazgató helyetteseként dolgozik.

2000-ben az Ormos Mária akadémikus által vezetett modernkori történettudományi műhelyben summa cum laude minősítéssel védi meg Ph.D. disszertációját. 2005-től a Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Regionális- és Vidékpolitikai Tanszékének, jelenleg a Pedagógiai Kar Társadalomtudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi docensként dolgozik. Végzettsége: Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem-orsz szakos középiskolai tanár. Szakképzettsége: politológus (ELTE Jogi Kar), közoktatási vezető (BME GTK).

Tudományos fokozat és tudományág: Ph.D. (történelemtudomány, 2000) dr. habil. (gazdálkodás- és szervezéstudományok, 2007). Habilitációjának témája: „A globalizáció politikai, társadalmi és gazdasági következményei a 21. században.”

Tagja a Kaposvári Egyetem Szervezés- és Vezetéstudományi Doktori Iskolájának, 6 doktorandus munkáját irányítja. Jelenleg a társadalmi hálózati modellek, trendek vizsgálatával, valamint a globalizáció, civilizációk, vallások kérdéseivel, a 20. századi történelmi folyamatok elemzésével foglalkozik.

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola címzetes főiskolai tanára.

Több könyve jelent meg, legutóbbi: Az Opus Deitől a Provida Materig, L'Harmattan 2016.

Bertalan Péter monográfiája több szempontból újszerű. Forrásanyagát a megyei levéltárakban őrzött Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH; EH) dokumentumai képezik. Emellett az egyházi levéltárak irataira és a fellelhető memoárokra is támaszkodik. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a jelenlegi kutatásokban döntő szerephez jutnak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a feljegyzései. Ezek elsősorban az ÁVH és a rendőrség bonyolult jogi eljárásokban született iratait jelentik. A fizikailag, lelkiileg meggyötört foglyok „irányított” vallomásaiból nehéz rekonstruálni a valóságot. Az ÁEH irataiban visszatükröződik a politikai hétköznapiok küzdelme. Itt is találkozhatunk ferdítéssel, de szóhoz jutnak az egyházak képviselői is. A nyakukra ültetett egyházügyi előadók kénytelenek figyelembe venni elsősorban a katolikus egyház hierarchikus felépítéséből adódó körülményeket. Így akaratuk áttételesen érvényesül, a pártállam és az egyház küzdelme kiegyenlítettebb, mint a börtönökben, a tárgyalótermekben. A számszerű statisztikákból jól megformálható a hitélet kevésbé ismert vallásszociológiai képe is. Az egyházi levéltárak forrásai őszi, lírai megnyilatkozásaik miatt értékesek. Ezekben a dokumentumokban szóhoz jutnak a hitélet első frontjában élő lelkészek közvetlen tapasztalatai, amelyek a primer források hitelességével hatnak. A memoárok a lélek titkos ajtóit tárják fel, s az érzelmek őszinteségével győznek meg bennünket. A szerző több történelmi egyház helyzetének bemutatására is vállalkozott, így nem tudta elkerülni az összehasonlítás nehéz feladatát. Erre az olvasó is rákényszerül, közben kialakítja saját véleményét, mert Bertalan Péter tényszerű, objektív előadásmódja elkerülve az ütközési pontokat, mégis pártatlanul felhívja azokra a figyelmet. A II. Vatikáni Zsinat új utat nyit az egyházpolitikában. A keresztény egyházak közötti megértés keresése, az ökumenizmus új politikára kényszeríti az államot. A rendszerváltás után kiderült és bebizonyosodott, hogy a kereszténység a tanítómester nyomában haladva semmit sem veszített a lényegéből. A kereszténység egyetemessé válása, szociális érzékenységének növekedése az a nóvum, amely a Krisztusi igazság erejével hat, s beteljesül a Megváltó gondolata: „Ego sum via, veritas et vita”, „Én vagyok az út, az igazság és az élet”. Az Ő igazságának keresése érhető tetten a szerző munkájában.

0801:KO - KK Szabadpolc
322 B 57 FS01009783
BERTALAN PÉTER
AZ 'ELLENÁLLÁSTÓL' A KOMP

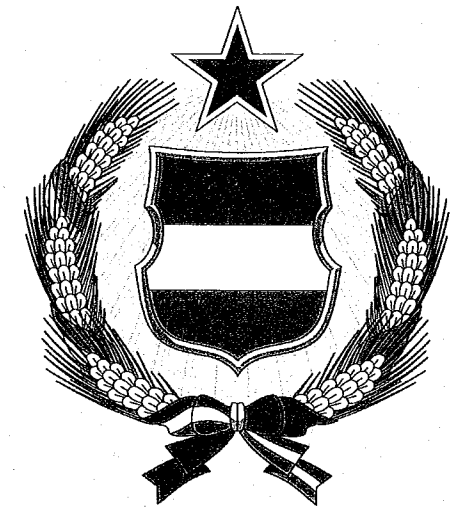

1 210013 750031

L'Harmattan
URÁNIA

AZ
„ELLENÁLLÁSTÓL”
A KOMPROMISSZUMIG

Bertalan Péter

Az állam és
az egyházak
küzdelme
a Kádár-
korszakban
1957–1968

L'Harmattan
URÁNIA